

FJODOR DOSTOJEVSKI

IDIOT

ROMAN U ČETIRI DELA

PRVI DEO

I

Jednog dana krajem novembra, kad je malo ojužilo, oko devet časova izjutra, varšavski voz se punom parom približavao Petrogradu. Bilo je tako vlažno i maglovito da je jedva svanulo; na deset koraka levo i desno od železničke pruge bilo je teško išta raspoznati kroz prozore vagona. Među putnicima bilo je i onih koji su se vraćali iz inostranstva; ali u odeljenjima treće klase bilo je više sveta, i to većinom sitnih radnih ljudi koji ne dolaze izdaleka. Svi behu, kao obično, umorni; svima behu oči otežale, svima je hladnoća ušla u kosti, sva su lica bila bledožuta kao magla.

U jednom vagonu treće klase, odmah do prozora, nađoše se, u svanuće, jedan spram drugog dva putnika, obojica mladi ljudi, obojica bez prtljaga, skromno odeveni. U obojice behu lica upadljiva i obojica zaželeše najzad da stupe u razgovor jedan s drugim. Da su njih dvojica znali jedan o drugom zbog čega su u ovaj mah tako neobični, oni bi se, naravno, veoma začudili što ih je slučaj tako čudnovato posadio jednog prema drugom u vagonu treće klase varšavskog voza. Jedan beše onižeg rasta, od dvadeset sedam-osam godina, kudrave i skoro crne kose, sivih, malenih ali vatrenih očiju. Nos mu je poširi, malo spljošten, jagodice na obrazima istaknute. Tanke usne su se neprestano razvlačile u nekako drzovit, podsmešljiv, pa čak i ljutit osmeh. No čelo mu beše visoko i lepo uobličeno, te je ulepšavalo grublje razvijen donji deo lica.

Naročito se na tom licu isticala mrtvačka bledoća koja svoj fizionomiji ovog mladog čoveka davaše iznuren izgled, iako je inače bio čovek jače građe, a u isti mah nešto strastveno, skoro bolno, što se nije slagalo sa drzovitim i grubim osmehom i sa prodornim, samo-zadovoljnim pogledom. On beše toplo obučen: na njemu prostran crn jagnjeći kožuh, odozgo suknom pošiven, te noćas nije zebao, dok je njegov sused morao da izdrži na svojim prozeblim leđima svu milinu vlažne, novembarske ruske noći, za koju se, očevidno, nije spremio. Na njemu beše dosta širok i debeo ogrtač bez rukava i sa ogromnom kapuljačom — onakav kakav zimi nose putnici daleko od Rusije, negde u Švajcarskoj ili, recimo, u severnoj Italiji — naravno, ne računajući na tako dalek put kao što je pruga od Ajtkunena do Petrograda. No što je bilo zgodno i što je potpuno odgovaralo potrebama u Italiji pokazalo se kao nedovoljno podesno u Rusiji...

Sopstvenik ogrtača sa kapuljačom bio je mladić, opet, tako od svojih dvadeset šest-sedam godina, rasta nešto višeg od srednjeg, veoma plav, sa gustom kosom, upalih obraza i sa mekom, šiljastom, skoro sasvim belom bradicom. Oči su mu bile krupne, plave, i pomno su

gledale u čoveka; u njihovom pogledu bilo je nešto blago, ali teško, nešto puno onog čudnog izraza po kome čovek već na prvi pogled kod neke ličnosti uoči padavicu. Inače je lice tog mladića bilo prijatno, fino i mršavo, ali bezbojno, a sad je čak pomodrelo od hladnoće. U rukama je imao nekakav mršav zavežljaj od stare olinjale svile, u kojoj su se, izgleda, nalazile njegove putničke stvari. Na nogama je imao cipele sa debelim donovima i kamašne — sve strano, neruski. Njegov crnomanjasti sused u toplom postavljenu kožuhu sve je to, delom iz duga vremena, bio uočio, pa ga najzad zapita — sa onim nedelikatnim podsmehom u kome neki put tako grubo i nemarno izbija ljudsko zadovoljstvo kad čovek primeti težak položaj svoga bližnjega:

— Je li hladno? — i strese ramenima.

— Vrlo hladno — odgovori sused sa neobičnom predusretljivošću — i pomislite samo: ovo danas je toplije. A šta bi tek bilo da je mraz! Nisam ni mislio da je kod nas takva zima. Odvikao sam se.

— Dolazite, jamačno, iz inostranstva?

— Da, iz Švajcarske.

— Fju! Pazi ga!

Crnokosi zviznu i prsnu u smeh.

Zapodenu se razgovor. Gotovost plavog mladog čoveka u švajcarskom ogrtaču da odgovara na sva pitanja svog crnomanjastog suseda beše neobična i bez najmanje sumnje u potpunu nemarnost, neumesnost i zaludnost tih pitanja. Odgovarajući mu, on reče, između ostaloga, da zbilja već odavno nije bio u Rusiji, skoro više od četiri godine; da je ranije upućen u inostranstvo zbog bolesti, zbog neke čudne živčane bolesti, nalik na padavicu ili na Vitov ples — nekakvo drhtanje i grčenje. Slušajući ga, onaj crnomanjasti se nekoliko puta osmehnu; naročito se zasmeha kada mu na pitanje: »Pa šta, jesu li vas izlečili?« ovaj plavi odgovori: »Ne, nisu.«

— He! Pa to ste im vi grdan novac uzalud nadavali; a mi im ovde još verujemo — zajedljivo primeti crnomanjasti.

— Pravo kažete! — umeša se u razgovor jedan gospodin u pohabanom odelu, koji je sedeo do njih, nešto nalik na činovnika koji je okoreo po kancelarijama. To beše čovek od svojih četrdeset godina, jaka sastava, crvena nosa i bubuljičava lica. — Pravo kažete — reče on — samo zabadava odvlače onamo sve ruske snage!

— O, kako se vi varate u ovome mom slučaju — prihvati švajcarski pacijent tihim i pomirljivim glasom naravno, ne mogu da kažem jer ne znam sve, ali moj lekar je meni sad od svog poslednjeg novca dao za put do Rusije, i skoro dve godine me je o svom trošku izdržavao.

— Što, valjda, nije imao ko da mu plati? — zapita crnomanjasti.

— Da, gospodin Pavliščev, koji me je tamo izdržavao, umro je pre dve godine. Ja sam posle pisao ovamo generalici Jpančinoj, mojoj dalekoj rođaki, ali nisam dobio odgovora. Zbog toga sam i došao.

— A kuda idete?

— Vi mislite gde ću odsesti? ... To, bogami, još ni sam ne znam ... tako ...

— Još se niste odlučili?

I oba slušaoca ponovo prsnuše u smeh.

— To vam je, valjda, sve što imate u tome zavežljaju? — zapita ga crnomanjasti.

— Kladam se u šta hoćete da je tako — prihvati sa neobično zadovoljnim izrazom lica činovnik crvenog nosa — i da on nekog drugog prtljaga u furgonu nema, premda sirotinja nije greh, što, takođe, opet, moramo priznati.

Pokaza se da je i to bilo tačno: plavi mladić priznade odmah, i to neobično brzo.

— Nego, vaš zavežljaj ipak ima neku vrednost — nastavi činovnik kada se siti ismejaše (zanimljivo je da se i sopstvenik zavežljaja stade najzad smejati, gledajući na njih, što još poveća njihovo veselo raspoloženje) — iako bi se čovek mogao kladići da u njemu nema zlatnih inostranih fišeka sa napoleondorima i fridrihsdorima, niti, pak, sa holandskim guldenima, što se može zaključiti već i po tim kamašnjama koje su preko vaših inostranih cipela, ali... Kad se uz taj vaš zavežljaj doda takva, kao što rekoste, rođaka kakva je, recimo, generalica Jegančina, onda i taj zavežljaj dobija nekakav drugi značaj, naravno, samo u tom slučaju ako vam je generalica zbilja rod, ako se, to jest, vi ne varate, iz rasejanosti, što je veoma svojstveno čoveku, a možda... i odveć živahne uobrazilje.

— Vi ste i tu pogodili — prihvati plavi mladić — jer ja se doista skoro varam, to jest skoro da mi i nije rođaka; i to u tolikoj meri da se zaista ni najmanje nisam začudio kad mi na pismo nije odgovorila. Ja sam to skoro i očekivao.

— Samo ste uzalud bacili pare za marke. Hm... nego ste bar prostodušni i iskreni, a to je pohvalno! Da, a generala Jegančina znamo, naročito stoga što je to čovek opštepoznat, a znamo i pokojnog gospodina Pavliščeva što vas je u švajcarskoj izdržavao, ako je samo to bio Nikolaj Andrejevič Pavliščev, jer ih ima dva brata od strica. Onaj drugi je još i sad na Krimu, a Nikolaj Andrejevič, pokojnik, bio je čovek uvažen i sa vezama i imao je u svoje vreme četiri hiljade seljaka kmetova.

— Sasvim je tako: on se zvao Nikolaj Andrejevič Pavliščev.

Odgovorivši to, mladić pažljivo i ispitivački odmeri pogledom gospodina sveznalicu.

Ta sveznala gospoda nalaze se često u izvesnom društvenom sloju. Oni vam sve znaju, sva nemirna radoznalost njihovog uma i sposobnosti nezadrživo teže na jednu stranu, dabogme stoga što oni nemaju važnijih životnih interesa i pogleda, kao što bi to današnji mislilac rekao. A pod rečju »znaju sve« treba, uostalom, razumeti dosta ograničeno polje — oni znaju: u kakvoj je taj i taj službi, s kim se poznaje, koliko mu je imanje, gde je bio gubernator, kime je oženjen, koliko mu je žena donela, ko mu je brat od rođenog strica, a ko od nerodenog, itd. itd. — većinom takve stvari. Te sveznalice idu većinom poderanih laktova, a mesečna im je plata sedamnaest rubalja... Ljudi o kojima oni znaju sve do sitnica ne bi se, naravno, nikad mogli setiti zašto ih sve to interesuje; a međutim, mnogi od njih imaju zadovoljstvo od tog svog znanja, koje je ravno čitavoj nauci, stiču na taj način samopoštovanje, pa čak i više duhovno zadovoljstvo. A ta nauka i jeste sablažnjiva. Ja sam poznavao naučnike, književnike, pesnike, političke radnike koji su tražili i nalazili u toj nauci svoje više zadovoljenje i svrhe, i koji su, nesumnjivo, samo time i stvorili sebi karijeru. U toku celog tog razgovora crnomanjasti mladić zevaše, gledaše bez cilja kroz prozor i s nestrpljenjem očekivaše kraj putovanja. On je bio nekako rasejan, vrlo rasejan, skoro uznemiren, čak je postajao nekako čudan: poneki put je i slušao i nije, gledao i nije, smejavao se, i ni sam nije znao niti se sećao zbog čega se smejavao.

— A dozvolite, s kim imam čast... — obrati se najedared bubuljičavi gospodin plavome mladiću sa zavežljajem.

— Knez Lav Nikolajevič Miškin — odgovori ovaj sa potpunom i nezadržanom gotovošću.

— Knez Miškin? Lav Nikolajevič? Ne znam. Čak nikad ni čuo nisam — odgovori činovnik zamišljeno — to jest, ja ne mislim prezime, prezime je istorijsko, u Karamzinovoj se istoriji može i mora naći, nego ja govorim o ličnosti: kneževa Miškinih sad nekako već i nema nigde, to ime se danas više i ne čuje.

— Pa, naravno! — odgovori odmah knez — kneževa Miškinih sad i nema više, osim mene jednog; ja sam, izgleda, poslednji. A što se tiče očeva i dedova, oni su ostajali bez imanja i bez seljaka kmetova... Moj je otac, uostalom, bio armijski potporučnik, sa vojnom školom. Nego, eto ne znam na kakav to način i generalica Jpančina ispade da je po rođenju kneginjica Miškina, opet poslednja u svojoj lozi...

— He-he-he! Poslednja u svojoj lozi! He-he! Kako vi to okrenuste — zakikota se činovnik.

Osmehnu se i onaj crnomanjasti. Plavi se kao malko začudi što mu pođe za rukom da izbacij taj inače dosta rđav kalambur.

— A zamislite: ja sam to rekao sasvim nehotično — objasni on, najzad, začuđeno.

— Ta, dabogme, dabogme — veselo potvrđivaše činovnik.

— A vi, kneže, jeste li tamo kod svog profesora i nauke učili? — zapita ga najednom crnomanjasti.

— Da ... učio sam ...

— A ja, vidite li, nikad ništa nisam učio!

— Pa i ja sam samo onako... ponešto... — dodade knez skoro kao da se izvinjava. — Nalazili su da ja zbog svoje bolesti nisam za sistematsko učenje.

— A Rogožine poznajete? — odjednom ga zapita crnomanjasti.

— Ne, ne znam. Ja uopšte u Rusiji malo koga znam. Da niste vi Rogožin?

— Da, ja sam Rogožin, Parten.

— Parten? Ama da ne bude to baš od onih Rogožinih... — počeo sa većom važnošću činovnik.

— Da, od onih, baš od onih — prekide ga brzo i sa neučtivom nestrpljivošću crnomanjasti, koji se nikako, uostalom, i ne obraćaše bubuljičavom činovniku, nego je od samog početka govorio samo knezu.

— Ama... kako to? — zaprepasti se i umalo što oči ne izbeći činovnik, na čijem se licu očas počeo pokazivati znaci nekog strahopoštovanja i duboke poniznosti, pa čak i straha — je l' to od onog baš Semjona Partenoviča Rogožina, naslednog počasnog građanina, koji je pre jedno mesec dana umro i ostavio dva i po miliona kapitala?

— A kad brže ti doznade da je on baš dva i po miliona kapitala ostavio? — prekide ga crnomanjasti ne udostojavajući ga ni ovog puta svog pogleda — gle, molim te (namignu on na nj knezu). — I kakva im je korist od toga što se odmah lepe za čoveka kao ulizice? Nego, to je istina da je, eto, moj roditelj umro, a ja danas posle mesec dana samo što bos ne idem iz Pskova kući. Ni brat, nesrećnik, ni mati ništa mi ne poslaše, ni novaca, ni glasa! Kao psetu! U groznici sam u Pskovu čitav mesec preležao!

— A sad imate da primite čitav miliončić, bar toliko, o, Gospode! — pljesnu rukama činovnik.

— Ama, zbog čega on to, recite mi, molim vas! — ozlojeđeno i ljutito mahnu opet glavom Rogožin na činovnika — ta ja neću tebi ni kršene pare dati, pa makar ti na glavi išao!

— Ići ću, ići ću, i na glavi ću ići!

— Gledaj ga, molim te! Ama, neću ti dati pa da deset dana igraš.

— Ne daj, ne daj! Tako mi i treba, ne daj! A ja ću ipak da igram, ženu ću i sitnu decu ostaviti, pa ću pred tobom da igram. Učini mi to zadovoljstvo.

— Ih, đavo da te nosi! — otpljunu crnomanjasti. Pre pet nedelja sam baš tako, kao vi sad — obrati se on knezu — pobegao od roditelja samo s jednim zavežljajem u Pskov, tetki. Ali tamo padnem u vrućicu, a on bez mene preminu ... Kaplja ga zgodila... večna mu pamjat, pokojniku, ali mene tada umalo ne premlati! Verujete li mi, kneže, tako mi boga! Da ne pobegoh tada, sigurno bi me ubio!

— Valjda ste ga razljutili? — odazva se knez s nekim naročitim ljubopitstvom, razgledajući tog milionara u kožuhu.

No, ako je i moglo biti nešto zanimljivo u milionu i u dobijanju nasledstva, kneza je začudilo i zainteresovalo još i nešto drugo; a i Rogožin je odnekud i sam vrlo rado pristajao na razgovor sa knezom, mada se videlo da je njemu sad društvo za razgovor bilo potrebno više mehanički nego duševno; nekako više zbog rasejanosti nego iz dobrodušne druževnosti; zbog strahovanja od nečega i zbog velikog uzbuđenja — koliko tek da ima da gleda u nekoga i da mu jezik ne stoji zaludan. Izgledaše da je još i sad u vrućici, ili bar u groznici. Sto se tiče onog činovnika, taj prosto kao da se prilepio za Rogožina. On se ne usuđivaše da dahne, hvatao mu je i merio svaku reč, kao da kupi brilijante.

— Pa, razljutio se, dabogme da se razljutio, a možda je imao i rašta — odgovori Rogožin — ali je meni najviše moj brat haka došao. O majci nemam šta da kažem: stara je žena, večito čita *žitija svetaca*, sedi sa svojim bakama-bogomoljkama, pa šta brat Senjka odluči, onako će i da bude. Ali što mi bar on nije javio na vreme? Razumemo! Ono, istina, ja sam tada bio bez svesti. Nego, kažu da su poslali nekakav telegram. I taj telegram zbilja je i došao tetki. A ona tamo već trideset godina udovuje... od jutra do mraka sedi sa onim svojim božijašima. Da kažem da je monahinja, nije, nego nešto još gore od toga... Od telegrama se uplašila pa ga onako neotvorenog odnela u policiju, te tako tamo i do danas ostade. Srećom, Konjev, Vasilije Vasilič, pomože: o svemu me je obavestio... Sa zlatotkanog pokrova na očevom sanduku brat noću poodsecao kićanke od teškog zlata: »Ovo«, veli, »grdnih para košta.« Ama on samo zbog toga može Sibir da napipa, samo da ja hoću, jer to je svetotatstvo. Ej, ti, poljsko strašilo! — obrati se on činovniku. — Kako je po zakonu: Je l' mu to dođe svetotatstvo?

— Svetotatstvo! Svetotatstvo! — potvrdi brže činovnik.

— Je l' u Sibir za to?

— U Sibir, u Sibir! Pravo u Sibir!

— On sve misli da sam ja još bolestan — nastali Rogožin knezu — a ja ti, bez ijedne reči, polako, još ovako bolestan, sednem u vagon i putujem; Otvaraj vrata brate, Semjone Semjoniču! On je protiv mene svašta pokojnom roditelju nagovorio, znam ja. A da sam

doista zbog Nastasje Filipovne tada roditelja naljutio, to je istina. Tu sam već ja sam kriv. Greh me iz pameti izveo!

— Zbog Nastasje Filipovne? — reče činovnik ropski se ulagujući i kao nešto premissljajući.

— Ama ne znaš ti nju! — viknu na nj nestrpljivo Rogožin.

— A baš znam! — odgovori činovnik likujući.

— Gledaj ga, molim te! Zar je jedna Nastasja Filipovna! I kakvo si ti drsko, da ti kažem, stvorenje! I prosto sam znao da će mi se nekakva takva nalepa odmah obisnuti o vrat! — nastavi on obrativši se knezu.

— A, možda, baš i znam! — kidao se činovnik — zna Lebedev! Vi mene, vaša svetlosti, izvolevate grditi, a šta ćemo ako vam ja i dokažem? Pa to vam je baš ona ista Nastasja Filipovna zbog koje je vaš roditelj hteo da vas drenovom palicom nakara, a Nastasja Filipovna je Baraškov... Ona je, moglo bi se reći, čak i velika gospođa, pa, u neku ruku, čak i kneginjica, i zna se sa nekakvim Tockim, s Atanasijem Ivanovičem, i to samo i isključivo s njime, spahijom i trulim gazdom, članom raznih kompanija i društava i koji, toga radi, vodi veliko prijateljstvo i sa generalom JAPANČINOM...

— Ohooo, tako li ti! — doista se začudi najzad Rogožin — do đavola, pa ovaj zbilja sve zna!

— Sve zna! Sve zna Lebedev! Ja sam, vaša svetlosti, i sa Lihačovim Aleksaškom dva meseca putovao, opet tako posle smrti roditeljeve, pa sve, to jest, sve budžake i ćorsokake znam, i najposle došlo je dotle da se bez Lebedeva ni maći nije mogao. On je sad u sudu, u odeljenju za naplatu dugova, a tada je imao priliku da se upozna i sa Koralijom i s Armansom, i sa kneginjom Packom, i sa Nastasjom Filipovnom, i mnogo šta je tada imao prilike da vidi i upozna.

— Sa Nastasjom Filipovnom? A zar je ona s Lihačovim... — ljutito ga pogleda Rogožin, pa mu i usta pobledeše i zadrhtaše.

— Ne, brate! N-n-ništa tu nije bilo! Ama ništa! — trže se i brže se uzvrpolji činovnik — to jest, Lihačov je n-nikakvim parama nije mogao kupiti... Ne, Nastasja nije kao Armansa ... Tocki, i niko više! Uveče sedi u svojoj loži u Velikom ili Francuskom teatru. Oficiri svašta pričaju među sobom, ali ni oni ne mogu ništa dokazati. »Eto«, vele, »to je ona Nastasja Filipovna!« i to je sve; a da kažete drugo šta, baš ništa! Jer ništa i nema.

— Sve to tako i jeste, u stvari — mračno i natmureno potvrdi Rogožin — isto mi je to i Zaljožev jednom pričao. Ja sam tada, kneže, u staroj očevoj bundi pretrčao preko Nevskog, a ona izlazi iz dućana, pa će da sedne u kola. E, tu me nešto svega prostreli. Sretnem se sa Zaljoževim, taj nije kao ja, nosi se kao berberski kalfa, stavlja monokl na oko, a mi smo tada kod našeg roditelja postan kupus kusali i lojem namazanim čizmama se galantirali. To, veli, nije tvoje društvo; to je, veli, kneginja... Zove se Nastasja Filipovna, prezimenom Baraškova, i živi s Tockim, a Tocki ne zna kako će da je skine s vrata, jer ti je sad on, tako reći, u najboljim godinama, ima mu pedeset pet, pa hoće da se oženi prvom lepoticom u Petrogradu. ... I tu mi napuni glavu: danas je, veli, možeš videti u Velikom teatru, na baletu: sedeće, veli, u svojoj loži u parteru. A kod nas, kod mog roditelja, nek pokuša samo neko da ode na balet; jedan mu je sud: rebra će mu polomiti! Nego, ja ipak krišom trknuh na balet, pa opet videh Nastasju Filipovnu; svu tu noć oka nisam sklopio. Sutradan daje mi pokojni otac dve petprocentne državne obveznice, pet hiljada svaka. »Idi«, veli, »pa to razmeni, pa sedam

hiljada pet stotina odnesi Andrejevima u biro, a što ti ostane od deset hiljada, ne svrći nikud, nego meni da doneseš; čekaću te.« Ja one obveznice prodam, novac uzmem, ali Andrejevima u biro ne odoh, nego svratih, ne gledajući ni tamo ni amo, pravo u engleski dućan, pa za sav onaj novac izaberem par minduša, u svakoj po jedan briljantić, malo ako su bili manji od oraha, i još im četiri stotine rubalja ostadoh dužan; rekoh im ko sam: poverovaše mi. Te ti ja s onim mindušama k Zaljoževu: takva i takva stvar, rekoh, hajdemo, brate, Nastasji Filipovnoj.

... Pođosmo. Kako sam pošao, kuda sam prolazio, gde sam došao, ništa vam ja to sad ne znam i ne sećam se. Uđosmo pravo u salu, a ona pred nas. Ja se, to jest, tada ne kazah da sam ja baš taj; nego, »ovo vam je«, veli, »od Partena Rogožina«, govori Zaljožev, »kao uspomena na viđenje jučerašnjeg dana; izvolite primiti.« Ona otvori, pogleda, osmehnu se: »Recite«, veli, »hvala vašem prijatelju gospodinu Rogožinu na njegovoj ljubaznoj pažnji«, pokloni nam se pa ode. E, što nisam odmah onde umro! A što sam tada i pošao, to je samo stoga što sam mislio: »svejedno, živ se neću vratiti!«

... A najgore mi je bilo to što je ona hulja Zaljožev izveo kao da je sve to od njegove strane. Ja sam bio malen rastom, i obučen kao sluga, ukrutio se onde pred njom, ćutim, bečim oči na nju, jer me stid, a on sav po modi, napomađen i nakudravljen, rumen, mašna karirana... pa se razbacuje, klanja, i znam sigurno da je ona držala da sam to ja! »No«, rekoh mu kad izađosmo, »da se nisi usudio da nešto uobražavaš, razumeš li?!« A on se smeje: »Pa kako ćeš«, veli, »sad Semjonu Parteniču polagati račune?« Ja sam, bogami, tada već hteo kamen o vrat pa u reku, kući i da ne svraćam, ali pomislih: »najposle, svejedno«, pa se vratim kući kao prokleti đavo...

— Uh, naopako! — stade se činovnik kriviti, čak ga i neka drhtavica poduze: — a pokojnik ne samo za deset hiljada nego i za deset rubalja oterao bi čoveka u grob! — reče on mahnuv glavom prema knezu. Knez sa radoznalošću posmatraše Rogožina; a ovaj u taj mah kao da još jače poblede.

— U grob oterao? — dobaci Rogožin. — Otkud ti znaš? Otac mi — nastavi on knezu — doznade odmah sve, a i Zaljožev je pričao gde je god stigao. Uze me moj roditelj, pa me zatvori na gornjem spratu i ceo me je sat poučavao motkom. »Ovo je tebi sad«, veli, »samo priprema, ali ću doći i noćas da se oprostimo...« Pa šta misliš? Otišao starac Nastasji Filipovnoj, klanjao joj se do zemlje, molio, plakao; ona mu najzad iznese kutiju, baci mu je. »Evo ti«, veli, »bradonjo, tvoje minduše, one su mi sad deset puta dragocenije kad je Parten po tako strašnu cenu do njih došao. Pozdravi ga«, veli, »i zahvali se Partenu Semjoniču.« A ja sam, međutim, s maminim blagoslovom dobio od Serjoške Protušina dvadeset rubalja i uputio se železnicom u Pskov, ali tamo stigoh u groznici. Latiše me se tad neke babe da mi čitaju molitve, a ja po vazdan pijan, idem od mehane do mehane, popio sam što sam imao te sam posle bez svesti svu noć preležao na ulici, kad pred zoru mene uhvati vrućica, a uza sve to su me prekonoc još i psi izujedali. Jedva dođoh k sebi.

— No, no, šta li će tek sad naša Nastasja Filipovna — smejaše se činovnik, tarući dlanovima. — Sada, gospodine moj, minduše nisu ništa. Sad ćemo je nagraditi takvim mindušama...

— Čuješ li ti! Ako mi samo još jedanput ma šta za Nastasju Filipovnu rekneš, ja ću te, tako mi boga, kao vola izlemati, iako si sa Lihačovim išao — viknu Rogožin snažno ga zgrabivši za ruku.

— A kad me izlemaš, znači, nećeš me odgurnuti! Lemaj, samo lemaj! Čim si me izlemao, vezao si me za sebe... A, evo, i stigismo!

Doista, voz ulazaše u stanicu. Iako je Rogožin govorio da je otputovao krišom, njega je ipak nekoliko ljudi očekivalo. Oni su vikali i mahali kapama.

— Gle, i Zaljožev je tu! — promrmlja Rogožin, gledajući na njih s pobedničkim pa čak i ljutitim osmehom, i najedared se okrete knezu: — Kneže, ne znam zašto sam te zavoleo. Možda stoga što sam te baš u ovakvom trenutku upoznao, ali, eto, i s njim sam se upoznao — on pokaza na Lebedeva — a njega nisam zavoleo. Dođi k meni, kneže. Mi ćemo s tebe poskidati te kamašne, odenuću te u bundu od kune... u najbolju što postoji, frak ću ti sašiti najprvi, pršnjak beo, ili kakav hoćeš, novaca ću ti dati koliko ti srce ište, pa da idemo ... do Nastasje Filipovne! Hoćeš li doći ili nećeš?

— Pazite, kneže Lave Nikolajeviču! — ubedljivo i svečano prihvati Lebedev. — Oh, ne propuštajte! Oh, ne propuštajte priliku!

Knez Miškin se podiže malo, uljudno pruži Rogozinu ruku pa mu ljubazno reče:

— Sa najvećim zadovoljstvom ću vam doći i veoma sam vam zahvalan što ste me zavoleli. Čak ću možda još danas doći, ako stignem. Jer, otvoreno da vam kažem, vi ste mi se vrlo dopali, a naročito kad ste pričali o briljantskim mindušama. Već ste mi se i pre tih minduša dopali, iako vam je lice mrgodno. A hvala vam i na obećanom odelu i na bundi, doista će mi i odelo i bunda uskoro trebati... Jer ja u ovaj mah nemam skoro ni prebijene pare.

— Novaca će biti, večeras će biti, dođi!

— Biće, biće — prihvati činovnik — večeras, još pre zalaska sunca će biti.

— A volite li vi, kneže, ženski rod? Da li ste veliki ljubitelj? Kažite unapred!

— Ja n-n-ne! Jer ja... Vi možda ne znate, ali ja zbog svoje urođene bolesti žene uopšte ne poznajem.

— No, ako je tako — uskliknu Rogožin — onda ti, kneže, dolaziš kao sasvim neki jurodivi, a takve kao što si ti bog voli.

— A takve Gospod bog voli — prihvati činovnik.

— A ti hajd za mnom, mastiljava dušo — reče Rogožin Lebedevu, i svi izađoše iz vagona.

Lebedev najzad postiže svoje. Bučna rulja najzad ode prema Vaznesenskom prospektu. Knez je morao da skrene prema Livničkoj ulici. Bilo je vlažno i mokro. Knez se raspita kod prolaznika: put koji je imao da pređe iznosio je neke tri vrste, te se on odlučio da uzme kočije.

II

General Jupančin živeo je u sopslvenoj kuci, malo podalje od Livničke, idući prema crkvi Spasitelja preobraženja. Osim te vanredno lepe kuće, čijih se pet šestina izdavalo pod kiriju, general Jupančin je imao još jednu ogromnu kuću na Sadovoj, koja je takođe donosila vrlo velik prihod. Osim te dve kuće, imao je blizu Petrograda oveliko i vrlo unosno imanje: u petrogradskom srezu imao je nekakvu fabriku. Nekada je general Jupančin uzimao pod zakup i ubiranje državnih dažbina. Sada je učestvovao i imao vrlo značajan uticaj u nekim solidnim akcionarskim društvima.

Bio je poznat kao čovek sa velikim kapitalom, sa velikim poslovima i velikim vezama. Na ponekim mestima uspeo je da postane neophodan, pored ostaloga, i u nadležstvu gde je

služio. A, međutim, poznato je bilo i to da je general JAPANČIN čovek bez obrazovanja i da je sin običnog vojnika. Ovo poslednje mu je, bez sumnje, moglo samo na čast služiti, no general, iako je bio pametan čovek, nije opet bio bez nekih malih, lako oprostivih slabosti, te nije voleo da mu se izvesne stvari pominju. Ali je neosporno bio pametan i vest čovek.

On je, na primer, imao pravilo da se ne ističe tamo gde treba da se povuče i mnogi su ga cenili zbog njegove jednostavnosti, baš zato što je svagda znao gde mu je mesto. A, međutim, kad bi samo znale te sudije šta se po neki put zbivalo u duši Ivana Fjodoroviča, koji je tako lepo znao gde mu je mesto! Premda je on doista imao i prakse, i iskustva u životnim prilikama, i neke veoma značajne sposobnosti, on je ipak voleo da se pokazuje više kao izvršitelj tuđe ideje nego kao čovek svoje pameti, voleo je da se pokazuje kao čovek »bez laskanja odan«, i — šta neće učiniti duh vremena! — čak kao dobar Rus i čovek od srca... što se tiče tog poslednjeg, s njime se desilo nekoliko zanimljivih slučajeva; ali general nigda ne bi klonuo duhom, čak ni u najdelikatnijim trenucima; pored toga, imao je sreće čak i u kartama, a igrao je na vrlo velike sume, i namerno, ne samo da nije hteo kriti tu svoju tobožnju slabost prema kartama, koja mu je tako bitno i u mnogim slučajevima dobro dolazila, nego ju je još naročito isticao.

Kretao se u različitim krugovima, ali uvek među ljudima od uticaja. No sve je još bilo pred njim, vremena dosta, i sve je imalo da dođe u svoje vreme i svojim redom. Jer po svojim godinama general JAPANČIN bio je još, što se veli, u najboljoj snazi, to jest pedeset šest godina i nimalo više, što se, u svakom slučaju, može smatrati kao cvetno doba života, doba u kome, u stvari, počinje *pravi* život. Zdravlje, boja lica, jaki, premda crni zubi, temeljan, čvrst sastav tela, zabrinut izraz lica izjutra na dužnosti, veseo uveče za kartama ili kod njegove svetlosti — sve je to išlo u korist sadašnjim i budućim uspesima i ružama obasipalo životnu stazu njegova prevashodstva.

General je imao lepu porodicu. Istina, tu već nisu bile same ruže, ali je zato bilo i mnogo toga na čemu su se već odavno počele i ozbiljno i toplo usredsređivati najglavnije nade i ciljevi njegovog prevashodstva. A i koji je cilj u životu važniji i sveti j i od ciljeva roditeljskih? Za šta čovek da se veže ako ne za porodicu?

Generalova porodica sastojala se od supruge i tri odrasle kćeri. General se oženio vrlo davno, još kao poručnik, devojkom skoro svojih godina, koja nije bila ni lepa ni obrazovana, uz koju je uzeo svega 50 kmetova, što je i poslužilo kao osnova za dalji njegov materijalni napredak. General kasnije nikad nije žalio što se rano oženio, nikad o svom ranom braku govorio kao o zanosu nepromišljene mladosti, i ženu je svoju u tolikoj meri uvažavao i toliko se nje ponekad bojao da ju je čak voleo. Generalica je bila iz kneževe loze Miškinih, od roda ako i ne sjajnog, ono veoma starinskog. Ona je veoma cenila sebe zbog svog porekla. Neko od tadašnjih uticajnih lica, jedan od pokrovitelja — čije pokroviteljstvo njega, uostalom, ništa nije stajalo — pristade da se zainteresuje za brak mlade kneginjice. On otvori kapiju mladom oficiru, stavi ga u pokret, a ovom nekog velikog podsticaja nije ni trebalo: njemu je dosta bio i jedan pogled, i taj pogled ne bi bio uzaludan. S malim izuzecima, muž i žena proživeše sve vreme svog dugog braka u slozi. Generalica je još u ranoj mladosti umela naći sebi, kao rođena kneginjica Miškina i poslednia u rodu, a možda i po ličnim svo-

jim osobinama, nekoliko vrlo visokih pokroviteljki. Docnije, pored bogatstva i činovničkog položaja svoga muža, ona poče u tom višem krugu čak unekoliko i da se oseća sasvim lako i prirodno.

U toku poslednjih godina odrastoše i stasaše sve tri generalove kćeri — Aleksandra, Adelaida i Aglaja. Istina, sve tri su bile samo Jpančine, ali su po materi kneževskog roda imale miraz koji nije bio mali, a oca koji je docnije mogao dospeti, možda, i na veoma visoko mesto, i, što je takođe dosta važno, sve su tri bile vanredno lepe, ne izuzimajući ni najstariju Aleksandru kojoj je već bilo dvadeset pet godina Srednjoj je bilo dvadeset tri, a najmlađoj, Aglaji, tek se navršilo dvadeset. Ta najmlađa bila je prava lepotica i počela je u svetu da obraća na se veliku pažnju.

I to još nije bilo sve: sve se tri odlikovahu obrazovanjem, umom i talentom. Poznato je bilo da su se neobično volele i da bi svagda jedna drugu podržavale. Čak se spominjalo o nekakvim kao žrtvama dveju starijih u korist opšteg domaćeg idola, najmlađe.

U društvu one ne samo da nisu volele da se ističu nego su baš bile veoma skromne: Niko ih ne bi mogao prekorigi zbog uobraženosti i oholosti, a, međutim, znalo se da su ponosite i da znaju svoju vrednost. Najstarija je svirala, srednja je bila dobra slikarka, no o tome dugo skoro niko nije znao, a doznalo se za to tek u poslednje vreme, pa i to slučajno. Jednom rečju, o njima se govorilo neobično mnogo lepih stvari. A bilo je i neprijatelja. Pričalo se sa užasavanjem da su mnogo knjiga pročitale. Sa udadbom se nisu žurle; izvesni društveni krug su cenile, ali ne u velikoj meri. To je tim većma upadalo u oči što su svi znali pravac, karakter, namere i želje njihovog oca.

Bilo je već oko jedanaest sati kad je knez zazvonio pred generalovim stanom. General je živeo na drugom spratu i zauzimaio skromne prostorije, premda srazmerne njegovom položaju. Knezu otvori sluga u livreji, i on se sad morade dugo objašnjavati sa čovekom, koji na samom početku podozrivo pogleda na nj i na njegov bedni zavežljaj ... Najzad, pošto on ne samo jedanput jasno i odlučno izjavi da je doista knez Miškin i da je njemu neizostavno potrebno da se vidi sa generalom radi jedne neophodne stvari, zbunjeni služitelj, idući uporedo s njim, odvede ga u jedno omanje predsoblje pored čekaonice generalovog kabineta i predade ga iz ruku u ruke drugom služitelju, koji je jutrom dežurao u tom predsoblju i izveštavao generala o posetiocima. Taj drugi sluga bio je u fraku, imao je preko četrdeset godina i brižan izraz lica, a bio je naročito za usluge u kabinetu i javljao o posetiocima njegovom prevashodstvu, čime se veoma ponosio.

— Pričekajte tamo u čekaonici, a zavežljaj tu ostavite — progovori služitelj sedajući lagano i dostojanstveno u svoju naslonjaču, i sa strogim čuđenjem osmatrajući kneza, koji se tu namestio na stolici odmah do njega, sa zavežljajčićem u rukama.

— Ako dopustite — reče knez — ja bih radije pričekaio ovde s vama, jer šta znam tamo sam?

— Vama u predsoblju nije mesto jer ste posetilac i gost. Hoćete li vi lično generalu?

Lakej se očevidno nije mogao pomiriti sa mišlju da propusti takvog posetioca, pa se još jednom odluči da ga zapita.

— Da, moja je stvar... — poče knez.

— Ne pitam vas kakva je vaša stvar; moj je posao samo da vas prijavim. A bez sekretara, kazao sam vam, neću poći da vas prijavim.

Izgleda da je sumnja ovoga sluga bila sve veća: knez se i suviše razlikovao od izgleda svakidašnjih posetilaca, pa mada je general vrlo često, skoro svaki dan, u određen čas, primao, naročito po poslovima, čak i vrlo raznovrsnu publiku, ipak je lakej, pored sve navike i dosta opsežnog uputstva, sad bio u velikoj sumnji; posredovanje sekretara mu se učinilo u ovoj prilici neizbežno.

— Ama dolazite li vi zbilja... iz inostranstva? — zapita najzad on nekako nehотиčno i zbuni se: on htjede možda da zapita: »Ama jeste li vi zbilja knez Miškin?«

— Da, baš sam maločas stigao vozom. Meni se čini, vi ste hteli da pitate: jesam li ja zbilja knez Miškin, pa ne zapitaste iz učtivosti.

— Hm ... — promrmlja začuđeni lakej.

— Uveravam vas da vas nisam slagao, i vi za mene nećete morati odgovarati. A što ovako izgledam, tome se ne treba čuditi: u ovom trenutku moje prilike nisu sjajne.

— Hm. Pa ja se i ne bojim toga. Ja vas moram prijaviti i pred vas će izići sekretar, osim ako vi... E to vam, vidite, i jeste to »osim«. Vi, valjda, ne mislite zbog siromaštva da molite generala za pomoć? Slobodan sam zapitati vas.

— O, ne, u tom pogledu budite savršeno mirni. Ja imam druga posla kod generala.

— Izvinite me, ali gledajući vas, ja sam upitao. Najzad, pričekajte sekretara; general sad ima posla s pukovnikom, a posle će doći i sekretar... pristupačan.

— Pa ako ću dugo čekati, zamolio bih vas, bi li se ovde negde moglo pušiti? Imam lulu i duvan.

— Da pu-ši-te! — baci na nj pogled sa prezrivom nedoumicom lakej, čisto kao još ne verujući svojim ušima — da pušite? Ne, ovde vi ne možete pušiti, a osim toga treba da vas je sramota i da pomišljate na takvo što. Eh... baš ste vi neki...

— O, pa ja to nisam mislio u ovoj sobi; znam; nego bih izišao nekud kuda vi reknete, jer sam navikao, a nisam pušio već tri časa. Uostalom, kako god hoćete, jer znate kako kaže poslovice: u kakvo se kolo uhvatiš...

— Ama, kako ću ja vas ovakvog prijaviti? — skoro i nehottično promrmlja lakej. — Pre svega, nije red da ste ovde, nego da sedite u čekaonici, jer ste vi, u stvari, posetilac, drukčije rečeno gost, te ja mogu još i da odgovaram za to... Vi, možda, nameravate da živite kod nas — dodade on još jedared popreko pogledavši knežev zavežljajčić, koji ga očevidno uznemiravaše.

— Ne, ne mislim. Čak i kad bi me pozvali, ne bih pristao. Ja sam prosto došao da se upoznam i ništa više.

— Šta? Da se upoznate? — zapita lakej sa čuđenjem i trostrukom podozrivošću. — Pa kako ste maločas rekli da ste došli poslom?

— Pa skoro i da nije poslom! To jest, ako hoćete, ima i jedan posao, i hoću samo da molim za savet, ali glavni uzrok mom dolasku je taj što hoću da se predstavim, jer ja sam knez Miškin, a generalica Jevančina je takođe poslednja od kneginjica Miškinih i osim nas dvoje, Miškinih danas više i nema.

— Vi ste, dakle, još i rođak? — trže se sad već skoro sasvim uplašeni lakej.

— Pa ... skoro i da nisam ... Uostalom, sa natezanjem mogli bismo da budemo rod, ali tako dalek da se upravo i ne može računati. Ja sam se jedared obratio generalici iz inostranstva pismom, ali mi nije odgovorila. Ipak sam našao za potrebno da uspostavam odnose po povratku. A vama sad sve to objašnjavam da znate, jer vidim da još neprestano sumnjate: javite vi samo da je došao knez Miškin, pa će se već o samoj toj prijavi videti i uzrok moje posete. Ako me prime — dobro, ako ne prime — opet je možda vrlo dobro. Samo, ja mislim da oni ne mogu da me ne vide: generalica će, naravno, zaželeći da vidi najstarijeg i jedinog predstavnika svoga roda, a ona svoj rod veoma ceni, kao što sam o njoj sasvim pouzdano saznao.

Moglo bi izgledati da je knežev razgovor bio sasvim prost, ali ukoliko je on bivao prostiji, utoliko je i postajao u ovom slučaju nesmisleniji, i iskusni lakej morade osetiti nešto što potpuno dolikuje u odnosu čoveka sa čovekom, a nikako ne dolikuje kad govori gost sa slugom. A pošto su sluge daleko pametnije nego što obično misle o njima njihovi gospodari, to i ovom lakeju dođe misao da su ovde dve stvari: ili je knez onako neki probisvet te je sad ovo došao svakako da prosi, ili je knez prosto jedna budala i nema nikakvog ponosa; jer pametan knez i sa ponosom ne bi sedeo u predsoblju i s lakejom se upuštao u razgovor o svojim prilikama; dakle, ni u jednom ni u drugom slučaju on ne bi morao zbog njega odgovarati.

— Nego, vi ipak izvolite u čekaonicu — primeti on što je mogao energičnije.

— Ama, eto, da sam sedeo tamo, ja vam sve to ne bih mogao objasniti — veselo se zasmeha knez — nego biste vi još neprestano bili u brizi gledajući moj ogrtač i zavežljaj. A sad možda ne morate ni sekretara čekati, nego možete prosto poći i sami javiti.

— Takvog posetioca kao što ste vi ne smem prijaviti bez sekretara, a osim toga su me i sam gospodin general maločas opomenuli da ih nikom za ljubav ne uznemirujem dok je tamo pukovnik ... a Gavrilo Ardalionič ide i bez prijave.

— Činovnik?

— Ko? Gavrilo Ardalionič? Ne. On služi u akcionarskom društvu. A vaš zavežljaj ostavite evo ovde.

— I ja sam tako mislio; ako dozvolite. I, znate, da skinem i ogrtač?

— Naravno, valjda tek nećete u ogrtaču ući k njemu.

Knez ustade, brzo skide sa sebe ogrtač i ostade u dosta pristojnom i dobro sašivenom, premda već iznošenom sakou. Preko prsluka vio se čelični lanac. Na lancu se pokazala srebrna ženska sat.

Premda je knez priličan zavrzan — lakej je s tim sad već bio načisto — ipak se njemu najzad učini nezgodno da i dalje za svoj račun produžava razgovor sa posetiocem, kraj svega toga što mu se knez nekako dopadao, naravno, na svoj način. No, s druge strane, ovaj izazivaše kod njega odlučno i grubo negodovanje.

— A kada prima generalica? — zapita knez sedajući opet na pređašnje mesto.

— To već nije moj posao. Primaju različito: prema ličnosti. Modiskinju će primiti i u jedanaest. I Gavrila Ardalioniča primaju pre drugih, njemu dozvoljavaju da dolazi čak i za rani doručak.

— Ovde je kod vas u sobama toplije nego u inostranstvu zimi — primeti knez — ali zato je tamo na ulicama toplije nego kod nas, a u kućama zimi je tako da Rus onde prosto ne može živeti jer nije navikao.

— Ne lože?

— Ne, a i kuće su im drukčije udešene, to jest peći i prozori.

— Hm! A jeste l' dugo izvoleli putovati?

— Pa, četiri godine. Uostalom, ja sam skoro sve na jednom mestu bio, na selu.

— Mora da ste se odučili od našeg života?

— Dabogme. Verujte mi da se samom sebi čudim kako nisam zaboravio da govorim ruski. Eto sad govorim s vama, a mislim: »Pa ja to dobro govorim.« Možda zato tako mnogo i govorim. Bogami, od juče, neprestano bih da govorim ruski.

— Hm! He! Jeste li u Petrogradu pre živeli? (Ma kako da se lakej uzdržavao, ali je nemoguće bilo ne podržavati takav učtiv i pristojan razgovor.)

— U Petrogradu? Skoro i da nisam, tek onako u prolazu. I ranije nisam ovde ništa znao, a sad ima, čujem, toliko novoga da, kažu, ako je pre ko šta i znao, taj sada mora nanovo da uči. Ovde sad mnogo govore o sudovima.

— Hm ... Sudovi. Sudovi, ono, istina, sude. A kako je tamo, ima l' više pravde po sudovima?

— Ne znam. O našima sam slušao mnogo dobroga. Eto, kod nas sad, opet, nema smrtna kazne.

— A tamo ubijaju zločince?

— Da. Ja sam u Francuskoj video, u Lionu. Mene je tamo Šnajder vodio.

— Vešaju?

— Ne, u Francuskoj seku glave.

— Pa kuka li onaj ?

— Otkud? To vam je jedan trenutak. Polože čoveka, i na njega pada nekakav širok nož niz mašinu, zove se giljotina, teško, snažno... glava odskoči tako da nemaš kad ni okom da trepneš. Nego, nepodnošljive su pripreme. Ono kad saopštavaju presudu, spremaju, vezuju čoveka, penju ga na gubilište ... e to je jezivo! Narod se skupi, čak i žene dođu, premda oni tamo ne vole da žene to gledaju...

— Pa i nije to za njih ...

— Naravno! Naravno! Takvu muku ... Zločinac je bio čovek inteligentan, neustrašiv, snažan, u godinama. Legro se zvao. Pa, eto, ja vam kažem, verovali ili ne, kad se peo na gubilište, plakao je i bio beo kao zid. Kako samo dopuštaju ljudi takvo što? Zar to nije strahota? I ko još od straha plače? Ja nigda nisam verovao da bi od straha mogao plakati ko nije dete, da bi plakao čovek koji nigda nije plakao, čovek od četrdeset pet godina. Kako li je duši u taj mah, do kakvog li je grčenja dovode? Ta to je prosto kinjenje duše, ništa više. Rečeno je: »Ne ubij«, pa zar zato što je on ubio, zar zato i njega treba ubiti? Ne, to ne sme biti. Eto, ja sam to video još pre mesec dana, pa i sad kao da mi je pred očima. Valjda sam pet puta sanjao.

Govoreći to, knez se zagreja, laka rumen izbi na njegovom bledom licu, mada mu je govor bio kao i pre, tih. Sobar ga slušaše sa interesovanjem i saosećanjem, skoro ne skidajući oči s njega; ko zna, možda je i on bio čovek sa uobraziljom i sa izvesnim težnjama da misli.

— Nego je još sreća što se bar ne muči mnogo — primeti on — kad mu glava odleće.

— A znate l' šta? — vatreno prihvati knez — eto, vi ste to primetili, i to svi, zbilja, isto tako primećuju kao i vi, mašina je za to izmišljena, ta giljotina. Ali meni baš tada dođe u glavu misao: a šta onda ako je tako još gore? Vama je to smešno, vama se to čini besmisleno, ali kad čovek ima imalo uobrazilje, njemu, eto, iskrсне u glavi i takva misao. Pomislite: kad, na primer, muče čoveka; tu su patnja i rane, mučenje telesno, i, naravno, sve to odvlači patnikovu pažnju od duševnih muka, tako da samo te rane i muče, sve dok ne umre. Ali glavni i najjači bol možda nije u ranama, nego što tu onaj jadnik baš sigurno zna da će, evo, za jedan sat, a posle za deset minuta, zatim kroz pola minuta, zatim sad, evo ovog trenutka duša iz tela odleteti, te da on tada već neće biti čovek, i da je to već sigurno: glavno je to što je sigurno. Ono, kad glavu mećeš pod nož i čuješ kako on klizi nad glavom, eto, baš to četvrt sekunde i jeste nešto najstrašnije. Znate, to nije moja fantazija, no su tako mnogi govorili. Ja u tolikoj meri u to verujem da ću vam otvoreno kazati svoje mišljenje. Ubijati nekoga zbog ubistva nesrazmerno je veća kazna nego što je bilo njegovo zločinstvo. Ubistvo po presudi nesrazmerno je užasnije nego što je razbojničko. Onaj koga ubiju razbojnici, kolju noću u šumi, ili kako mu drago, taj se uvek, u svakom slučaju, do poslednjeg trenutka nada da će se još spasti. Bivalo je primera da je već grlo presečeno, a on se još nada, pa ih beži ili moli. A ovde se nasigurno oduzima sva ta poslednja nada s kojom je deset puta lakše umirati; tu je presuda, i u tome što ti sigurno znaš da nećeš umaći, u tome se i sastoji užasna muka, i nema na svetu strasnije muke od te. Dovedite i metnite vojnika pred top u boju i gađajte ga, on će se još uvek nadati; ali pročitajte tom istom vojniku presudu nasigurno, on će poludeti ili zaplakati. Ko kaže da je čovekova priroda kadra izdržati to da ne poludi? Našto to kinjenje gadno, nepotrebno, uzaludno? Možda ima gdegod čoveka kome su pročitani smrtnu presudu, pustili ga da se namuču, a zatim mu rekli: »Idi, prašta ti se.« Eto, takav bi nam čovek možda i mogao ispričati. O toj je mucu i strahoti i Hristos govorio. Ne, s čovekom se ne srne tako postupati!

Premda lakej ne bi mogao sve to tako iskazati kao knez, on je, mada ne sve, ipak glavno razumeo, što se moglo videti po njegovom zadovoljnom i razneženom licu.

— Ako baš tako želite — reče on — da pušite, vi najzad izvol'te, samo nemojte dugo. Svakog časa mogu vas pozvati, a vas neće biti. Eto, ta vrata pod stepenicama. Kad uđete na vrata, desno je sobičak; tamo možete, samo otvorite prozorsku odušku, jer, znate kako je ... nije red ...

No knezu se ne dade da ode da puši. U predsoblje najednom uđe mlad čovek sa hartijama u rukama. Sobar poče sa njega da skida bundu. Mladić pogleda iskosa na kneza.

— Ovaj gospodin, Gavriilo Ardalioniču — poče sobar poverljivo i familijarno — želi da ga prijavimo kao kneza Miškina i gospođinog rođaka: došao je vozom iz inostranstva, i zavežljaj ima u ruci, samo ...

Ono drugo knez nije mogao čuti jer sobar poče šaputati. Gavriilo Ardalionič slušaše pažljivo i pogledaše kneza s velikim ljubopitstvom, najzad prestade slušati i približi mu se žurno.

— Vi ste Miškin? — zapita on vanredno ljubazno i učtivo. On beše vrlo lep mladić, takođe oko dvadeset osam godina, stasit, plav čovek srednjeg rasta, sa malom napoleonskom bradicom, sa inteligentnim i vrlo lepim licem. Samo osmeh njegov, pored sve njegove

ljubaznosti, beše nekako suviše tanak; zubi su mu se pri tom ukazivali i suviše biserni i pravilni; pogled mu, pored sve veselosti i očevidne prostodušnosti, beše nekako i suviše ukočen i ispitivački.

»Ovaj, kad je sam, mora biti da ne gleda tako, a možda se nikad ne smeje«, oseti nekako knez. Knez objasni sve što je mogao, na brzu ruku, skoro isto ono što je maločas objašnjavao lakeju i ranije Rogožinu. Gavrilo Ardalionič, međutim, kao da se nečega prisećao.

— A da niste vi to zapita on — izvoleli pre jedno godinu dana poslati pismo, čini mi se iz Švajcarske, Jelisaveti Prokof jevnoj ?

— Jesam.

— Onda ste vi ovde poznati i začelo vas se sećaju. Hoćete li k njegovom prevashodstvu? Odmah ću mu kazati... On će odmah biti slobodan. Samo, trebalo bi... zgodnije bi bilo da pređete u čekaonicu ... A zašto su oni ovde? — obrati se on strogo lakeju.

— Kažem vam, sami nisu hteli...

U taj se mah na jedared otvoriše vrata od kabineta, iz kojih iziđe nekakav oficir s tašnom u ruci, glasno govoreći i klanjajući se.

— A, ti si tu, Ganja — viknu glas iz kabineta — izvolevaj unutra!

Gavrilo Ardalionič mahnu glavom prema knezu i hitro pođe u kabinet.

Posle jedno dva minuta vrata se nanovo otvoriše i začu se zvučan i prijatan glas Gavrila Ardalioniča:

— Kneže, izvolite!

III

General Ivan Fjodorovič Jupančin stajao je nasred svoga kabineta i s neobičnim ljubopitstvom se zagleda u kneza koji je ulazio, čak je koraknuo prema njemu dva koraka. Knez priđe i predstavi se.

— Lepo — reče general — čime mogu biti na usluzi?

— Nekog neodložnog posla nemam; ja sam prosto želeo da se upoznam s vama. Nisam rad da vas uznemirujem jer ne znam ni vaš dan ni vaš raspored... Ja baš sada dolazim sa železničke stanice ... doputovao sam iz Švajcarske.

General se već jedva primetno nasmešio, ali se zamislio i zaustavio se; zatim još razmisli, zažmiri, izmeri još jednom svoga gosta od pete do glave, pa mu brzo ukaza na stolicu, sam sede malo koso i u nestrpljivom očekivanju okrenu se knezu. Ganja stajaše u uglu kabineta i kod pisaćeg stola prelistavaše hartije.

— Za poznanstva ja uopšte imam malo vremena — reče general — no kako vi, svakako, imate svoju svrhu, to ...

— Tako sam i predosećao — prekide ga knez — da ćete neizostavno u mojoj poseti pronaći kakvu bilo svrhu. No tako mi boga, osim prijatnosti da se upoznam, ja nemam nikakve naročite svrhe.

— To je, razume se, i za mene vanredna prijatnost, no ne može se čovek samo zabavljati, neki put, znate, ima i poslova... Osim toga, ja još nikako ne mogu da nađem među nama nečeg zajedničkog ... nekog, da kažem, uzroka ...

— Uzroka nema, bez sumnje, i zajedničkog je, naravno, malo. Jer, ako sam ja knez Miškin, a vaša supruga iz našeg roda, to, razume se, još nije dovoljan uzrok. Ja to i te kako razumem. Ali, ipak, sav se moj povod u tom jednom i sastoji. Ja više od četiri godine nisam bio u Rusiji;

a kakav sam otišao, skoro da sam bio pomerio umom tada! Ni tada nisam ništa znao, a sad je još gore... Dobri su mi ljudi veoma potrebni; a imam, eto, i jedan posao, i ne znam kud da se okrenem. Još u Berlinu mi pade na pamet: »Oni su mi«, rekoh, »skoro rodbina, pa, eto, da počnem od njih; možda ćemo trebati jedno drugom, oni meni, ja njima... ako su kakvi dobri ljudi.« A čuo sam da ste dobri ljudi.

— Vrlo sam vam zahvalan — začudi se general — a dozvolite da upitam gde ste odseli?

— Ja još nigde nisam odseo.

— Dakle, pravo iz vagona k meni? I... sa stvarima.

— Pa ja bogzna kakvih stvari i nemam — svega jedan zavežljajčić sa rubljem, i više ništa; ja ga obično u ruci nosim. A sobu u hotelu imam vremena i večeras uzeti.

— Vi, dakle, još imate nameru da uzmete sobu?

— O, dabogme!

— Sudeći po vašim recima, ja sam mislio da ste vi... pravo k meni došli.

— To bi moglo biti, ali ne drukčije nego na vaš poziv. Ja, ipak, priznajem vam, ne bih ostao ni posle vašeg poziva: ne zbog nečeg, no tako... zbog svog karaktera.

— E pa onda je sasvim opravdano što vas nisam pozvao i što vas ne pozivam. Zatim dozvolite mi još, kneže, da se bar sve najedared razjasni: pošto smo mi, eto, ovog trenutka utvrdili da u pogledu srodstva među nama ni reći ne može biti, premda bi meni, razume se, bilo vrlo milo, to onda...

— To onda, velite... da ustanem pa da idem? — podiže se knez nasmejavši se skoro veselo kraj sve očevidne neprijatnosti svoga položaja. — I, eto, kunem vam se bogom, generale, iako ja stvarno savršeno ništa ne znam ni što se tiče ovdašnjih prilika, ni uopšte kako ovde svet živi, ipak sam unapred znao da će se među nama neizostavno dogoditi ovo što se sad dogodilo. Najzad, možda tako i treba... Pa i pre mi niste odgovorili na pismo ... E zbogom, i izvinite što sam vas uznemirio.

Knežev pogled beše toliko topao, a osmeh njegov toliko bez ikakvog prisienka ma kakvog pritajenog neprijateljskog osećanja da general najednom zastade i nekako očas na drugi način pogleda u svoga gosta; sva se ta promena izvrši u trenutku.

— A znate li, kneže — reče on skoro sasvim drugim glasom — ja vas, naravno, ne znam, a Jelisaveta Prokofjevna će možda zaželeti da vidi svog prezimenjaka ... Pričekajte ako hoćete i ako imate vremena.

— O, imam vremena; ja sam potpuno gospodar svoga vremena — i knez odmah metnu svoj mek šešir sa širokim obodom na sto. — Priznajem vam i računao sam na to da će se možda Jelisaveta Prokofjevna setiti da sam joj pisao. Maločas je vaš sluga, kad sam tamo čekao, posumnjao da sam došao do vas da molim za novčanu pomoć; ja sam to opazio, i vi ste mu, mislim, dali za takve slučajeve stroga uputstva, ali, verujte, ne dolazim zbog toga, nego zbilja samo zato da se s ljudima upoznam. Neprijatno mi je jedino što mi se čini da sam vam smetao u poslu, i to me uznemiruje.

— Znate li šta, kneže — reče general s veselim osmehom — ako ste vi doista takvi kakvi izgledate, to će najposle i prijatno biti upoznati se s vama; samo, vidite, ja sam čovek zauzet, i evo sad ću opet sesti da nekoliko stvari razgledam i potpišem, a zatim ću da odem do njegove svetlosti, a posle na dužnost, i tako izlazi da ja, iako volim društvo ... naravno,

dobro ... ali... Uostalom, ja sam tako uveren da ste vi dobro vaspitani, da... A koliko je vama godina, kneže?

— Dvadeset šest.

— Uh! A ja sam mislio mnogo manje.

— Da, kažu da sam mladolik. Nego, ja ću se brzo naviknuti da vam ne smetam i shvatiti, jer ja ne volim da smetam ... I, najzad, meni se čini da smo mi na izgled tako različiti ljudi... usled mnogih prilika, da mi, najposle, i ne možemo imati mnogo zajedničkih tačaka... Nego, znate li, ja u ovu poslednju ideju ne verujem, jer se vrlo često samo čini da nema zajedničkih tačaka, a njih ima još te kako ... to od lenosti ljudske dolazi što se ljudi tako međusobno odoka sortiraju i izdvajaju, te ništa ne mogu da nađu ... Uostalom, ja sam to možda počeo suvoparno? Vi kao da ...

— Samo dve reči: imate li vi kakvu bilo imovinu? Ili možda nameravate preduzeti neki posao? Izvinite što ja tako ...

— Molim vas, ja vaše pitanje veoma cenim i razumem. Nikakvog imanja nemam zasad i nikakva zanimanja, takođe, a trebalo bi mi. A novac sam za ovo vreme trošio tuđ, dao mi za put Šnajder, moj profesor kod koga sam se lečio i učio u Švajcarskoj, i dao mi je taman koliko mi je dovede trebalo, tako da sad, na primer, imam samo još nekoliko koppejaka. Imam, doduše, tu jedan posao i za to mi je vrlo potreban savet, ali...

— Recite, od čega vi mislite da živite i kakve su vaše namere — prekide ga general.

— Hteo sam da potražim kakav posao.

— O, pa vi ste filozof! Uostalom... imate li vi kakvih talenata, sposobnosti: kakvih bilo, to jest od onih što daju nasušni hleb? Izvinite me još jednom.

— O, nemojte se izvinjavati. Ne, ja mislim da nemam ni talenta, niti naročitih sposobnosti; naprotiv, pošto sam bolestan, nisam sistematski ni učio. A što se tiče hleba, meni se čini...

General ga opet prekide i opet stade ispitivati. Knez iznova ispriča sve što je već ranije ispričao. Pokaza se da je general čuo za pokojnog Pavliščeva i da ga je lično poznao. Zašto se Pavliščev interesovao za njegovo vaspitanje, to knez ni sam nije znao da objasni, uostalom, možda prosto zbog starog prijateljstva sa njegovim pokojnim ocem. Posle smrti roditelja, knez je bio još sasvim mali, ceo je život provodio i rastao po selima, jer je za njegovu zdravlje bio potreban seoski vazduh. Pavliščev ga je poverio nekim starim vlastelinkama, svojim rođakama. Držali su mu s početka guvernantu, posle vaspitača; on reče, uostalom, iako se još svega seća, ipak bi malo stvari mogao objasniti kako treba, jer mnogo štošta nije shvatio. Česti nastupi njegove bolesti načiniše od njega skoro pravog idiota (knez baš tako reče: idiota). On ispriča najzad da se Pavliščev upoznao jedared u Berlinu sa profesorom Šnajderom, Švajcarcem, koji se bavi baš tim bolestima, ima sanatorijum u Švajcarskoj, u Valijskom kantonu, leči po svom metodu hladnom vodom, gimnastikom, leči i od idiotstva, i od ludila, uz to još i poučava, i stara se uopšte za duhovni razvitak. Zatim reče da ga je Pavliščev otpratio tome profesoru u Švajcarsku pre jedno pet godina, a pre dve godine Pavliščev umre iznenada, ne ostavivši testamenta. Reče da ga je Šnajder držao i dalje ga lečio još dve godine, da ga nije izlečio, ali mu je vrlo mnogo pomogao i da ga je, naposletku, po njegovoj sopstvenoj želji i usled jedne stvari koja je iskrsnula, sad, evo, otpratio u Rusiju. General se veoma začudi.

— A vi u Rusiji nemate nikoga, savršeno nikoga? — zapita on.

— U ovaj mah nikoga ... ali ja se nadam ... osim toga, dobio sam pismo ...

— Uostalom — prekide ga general ne dočuvši to o pismu — nešto ste svakako učili, i vaša vam bolest neće smetati da se primite kakve bilo lakše dužnosti.

— O, začelo da mi neće smetati. A što velite za službu, to ja veoma želim, jer bih i ja sam hteo da vidim za šta sam sposoban. A učio sam sve četiri godine bez prestanka, premda ne sasvim pravilno, no onako, po naročitoj njegovoj metodi, uz to sam još i mnogo ruskih knjiga pročitao.

— Ruskih knjiga? To ste vi onda pismeni i znate pravilno pisati?

— O, još te kako znam.

— Vrlo lepo ... A rukopis?

— A rukopis mi je vanredan. Evo u tom možda imam talenta; ja sam prosto krasnopisac. Dajte mi, ja ću vam odmah napisati što god za probu — oduševljeno reče knez.

— Budite tako dobri. I to je čak potrebno... I volim vam tu vašu gotovost, kneže, vi ste doista vrlo zlatni.

— Imate tako divan pribor za pisanje, i koliko tu imate pisaljki, koliko pera, kakva čvrsta, lepa hartija ... I kakav vam je ovo krasan kabinet! Eto taj pejzaž ja znam; to je švajcarski predeo. Uveren sam da je umetnik slikao sa prirode, i uveren sam da sam to mesto video; to je u kantonu Uri...

— Vrlo je moguće, premda je ovde kupljeno. Ganja, podajte knezu hartije, evo vam pera i hartije, eto, izvolite za taj stočić. Šta je to? — obrati se general Ganji, koji u taj mah izvadi iz svoje tašne i pruži mu fotografiju velikog formata — a! Nastasja Filipovna! Je li ti to ona sama, sama poslala? — živo i s velikim ljubopitstvom pitaše on Ganju.

— Maločas mi dade kad sam bio na čestitanju. Ja odavno ištem. Ne znam, da ne bude to kao neka njena aluzija što sam joj na takav dan došao praznih ruku, bez poklona — dodade Ganja neprijatno se smešeći.

— Ah, neće biti — prekide ga general pouzdano — čudim ti se kako možeš tako i misliti! Zar ona da prebacuje?... A posle, ona nije ni najmanje računđija. Pa, onda, šta bi joj ti i mogao pokloniti... jer tu treba hiljada! Sem da si joj dao sliku? A je li, uzgred rečeno, nije li još iskala od tebe sliku?

— Ne, još nije iskala, a možda neće ni iskati. Vi, Ivane Fjodoroviču, naravno, nećete zaboraviti šta je večeras. Jer vi ste jedan od naročito pozvanih.

— Neću, neću, naravno, i doći ću. Dakako, rođendan, dvadeset pet godina! Hm... a znaš šta, Ganja, resio sam da ti priznam. Spremi se. Atanasiju Ivanoviču i meni obećala je Nastasja da će večeras u svom stanu reći poslednju reč: biti il' ne biti. Dakle, pazi se.

Ganja se najednom toliko zbuni da čak malo poblede.

— Je li ona to zaista kazala? — zapita on, a glas mu čisto zadrhta.

— Prekjuče je dala reč. Nas dvojica smo tako bili navalili da smo iznudili. Samo je molila da tebi unapred ništa ne govorimo.

General se upornu zagleda u Ganju; Ganjina zbunjenost mu se očevidno ne dopadaše.

— Sećate li se, Ivane Fjodoroviću — reče Ganja sav uzrujan i kolebajući se — da mi je ona dala potpunu slobodu odlučivanja sve do časa dok sama ne reši, pa i tada još mogu da kažem poslednju reč ...

— Pa zar si ti... pa zar ti... — uplaši se najednom general.

— Ja ništa.

— Tako mi boga, šta si to naumio s nama?

— Pa ja se ne odričem. Ja se možda nisam izrazio kako treba.

— Zar još ti da se odričeš! — ljutito progovori general, ne želeći čak ni da sakrije svoje rđavo raspoloženje. — Tu, brate, nije više reč o tome da se ti odričeš, nego o tvojoj gotovosti, o zadovoljstvu i radosti, s kojom ćeš primiti njene reči... A kako je kod tvoje kuće?

— A šta ima da bude kod kuće? Kod kuće je sve kako ja hoću, samo otac, kao i obično, pravi budalaštine, postao je nepristojan; ja sa njim više i ne govorim, ali ga ipak držim u stezi, i bogami, da nije matere, davno bih mu pokazao vrata. Mati, naravno, neprestano plače; sestra se kida i jedi, a ja sam im naposletku otvoreno kazao da sam ja gospodar svoje sudbine i da želim da me u kući... slušaju. Bar sestri sam sve to očitao, i to pred materom.

— A ja, bratac, još ni sad ne mogu da shvatim — zamišljeno primeti general podigavši malo ramena i raširivši ruke. — I Nina Aleksandrovna onomad, sećaš se kad je ono dolazila, kuka i uzdiše, »šta vam je?« pitam je. Izlazi da je to kao neka sramota za njih. Kakva tu može biti sramota? Dozvolite da zapitam. Ko može zbog nečeg Nastasju Filipovnu ukoriti, ili šta bilo za nju reći? Zar to što je bila kod Tockog? Ali to je takva glupost, naročito kad se uzmu u obzir neke okolnosti. »Vi je«, veli, »nećete pustiti svojim kćerima?« Eh, taman! šta kaže Nina Aleksandrovna! To jest, kako to da ne shvata...

— Svoj položaj! — pomože Ganja generalu, koji se mučio da nađe reč — razume ona; nemojte se ljutiti na nju. Ja sam im, uostalom, tada očitao dobru lekciju da se ne pletu u tuđe poslove. Pa ipak, sve se kod nas u kući dosad samo tako još održava što poslednja reč nije rečena, ali neće proći bez bure. Ako danas padne poslednja reč, znači, sve će se objasniti.

Knez slušaše ceo taj razgovor sedeći u uglu za svojom pisarskom probom. On dovrši, priđe stolu i pruži list.

— Dakle, ovo je Nastasja Filipovna? — reče pogledavši pažljivo i radozvalo na sliku — vanredna lepotica! — dodade odmah vatreno.

Na slici je bila žena zbilja vanredne lepote. Ona beše fotografisana u crnoj svilenj haljini, neobično jednostavnog ali elegantnog kroja. Kosa, verovatno tamnosmeđa, očešljana jednostavno, kao za kuću; oči tamne, duboke, čelo zamišljeno; izraz lica strastan i čisto ohol. Bila je, izgleda, malo mršava u licu i bleđa ... Ganja i general sa čuđenjem pogledaše kneza...

— Kako, Nastasja Filipovna! Zar vi već i Nastasju Filipovnu znate? — zapita ga general.

— Da, tek jedan dan što sam u Rusiji, a već znam za arhilepoticu — odgovori im knez i odmah im ispriča o svom viđenju sa Rogožinom i reče sve šta mu je ovaj ispričao.

— Eto ti novih vesti! — opet se uznemiri general, koji je neobično pažljivo slušao pričanje i ispitivački pogleda u Ganju.

— Po svoj prilici, samo običan mangupluk — promrmlja takođe čisto zbunjeni Ganja — trgovački sin bekrija. Ja sam, čini mi se, već nešto čuo o njemu.

— Ama i ja sam, brate, slušao — prihvati general. — Tada je, posle onih minduša, Nastasja Filipovna Ispričala ceo događaj. Ali sad je sasvim drukčije. Tu je sad možda doista milion posredi i... strast, istina gruba strast, ali ipak miriše na strast, a zna se šta sve ta gospoda mogu da učine, naročito kad su u jakom zanosu! ... Hm! ... Samo da ne izbije kakav skandal! — završi general zamišljeno.

— Vi se bojite tog miliona? — isklibi se Ganja.

— A ti ga se, bajagi, ne bojiš?

— Kako vam se učinilo, kneže — okrete se najedared Ganja k njemu — je li to kakav ozbiljan čovek, ili samo onako, neki mangup? Baš me interesuje vaše mišljenje o njemu.

U Ganjinoj duši zbivalo se nešto naročito kad je postavljao to pitanje. Baš kao da je neka nova i naročita misao planula u njegovim očima. A general, koji se bio baš iskreno i prostosrdačno zabrinuo, takođe pogleda u kneza postrance, ali kao ne očekujući mnogo od njegovog odgovora.

— Ne znam kako da vam kažem, samo, meni se učinilo da on ima mnogo strasti, i to nekakve bolesne strasti. A on baš kao i da jeste bolestan. Vrlo je moguće da će već prvih dana u Petrogradu opet pasti u postelju, naročito ako opet počne terevenčiti.

— Tako? Vama se tako učinilo? — zakači se general za tu misao.

— Da, učinilo mi se.

— Međutim, događaji takve vrste mogu da se zbudu ne samo za nekoliko dana nego još do večeras, još danas može takvo što da iskrсне — osmehnu se Ganja na generala.

— Hm! ... Naravno ... A već posle, cela stvar zavisi od toga šta njoj u trenutku sine u glavi — reče general.

— A vi, valjda, znate kakva ona ume da bude neki put?

— To jest, kakva? — unese se opet general, koji je sad bio neobično rastrojen. Čuj, Ganja, ti njoj, molim te, nemoj danas mnogo da se protiviš, nego gledaj onako, znaš, da si... jednom reči, da joj budeš u volji... Hm! ... Sto kriviš tako usta? čuj, Gavriilo Ardalioniču, bilo bi čak vrlo u redu da se u ovaj mah kaže oko čega se mi tu bakćemo? Ti treba da znaš da sam ja u pogledu sopstvene koristi, koja se tu krije, odavno osiguran; ovako ili onako, ja ću stvar rešiti u svoju korist. Tocki je doneo svoju odluku, koju on neće menjati i ja sam potpuno ubeđen da će tako i biti. I stoga, ako ja sad nešto želim, to je radi tvoje koristi. Razmisli i sam; ili mi zar ne veruješ? A zatim, ti si, brate, čovek, čovek ... jednom reči, čovek pametan, i ja sam se u tebe pouzdao ... a to je, u ovom slučaju, to je ... to je ...

— To je glavno — dovrši Ganja, opet pomogavši generalu i zgrčivši usne u najpakosniji osmeh, koji već nije hteo da sakriva. On je gledao svojim zažarenim pogledom pravo u oči generalu, čisto kao želeći da ovaj u njegovom pogledu pročita svu njegovu misao. General veoma pocrvene i planu.

— Pa dabogme, pamet je najglavnija stvar! — potvrdi on oštro gledajući u Ganju — nego, ti si smešan čovek, Gavriilo Ardalioniču! Ti, eto, baš kao da voliš što se našao taj trgovčić, on je sad kao neki izlaz za tebe. Ovde je, ako hoćeš da znaš, još od samog početka baš s pameću trebalo poći; ovde naročito treba razumeti i... postupiti na obe strane časno i otvoreno. U protivnom slučaju... izvestiti na vreme da se drugi ne kompromituju, i to tim pre kad se zna da je za to bilo vremena; a i sad ga još ima dosta — general značajno podiže obrve — iako ostaje još svega nekoliko časova do doveče ... Jesi li me razumeo? Jesi li

razumeo? Hoćeš li ili nećeš, zbilja? Molim lepo! Niko vas, Gavriilo Ardalioniču, ne zadržava, niko vas silom u zamku ne vuče, ako, to jest, vi tu nekakvu zamku vidite.

— Ja hoću — reče Ganja na pola glasa, ali odlučno, obori oči i neraspoloženo ućuta.

General beše zadovoljan. General se naljutio, ali se već očevidno kajao što je suviše daleko otišao. On se najedared okrete knezu, i po njegovom licu najednom kao da pređe nespokojna misao: da je knez bio tu i sve ovo čuo. No on se u času umiri: dosta je bilo samo pogledati u kneza pa da se čovek potpuno umiri.

— Oho! — viknu general pogledavši obrazac krasnopisa koji mu knez pokaza — pa ovo je, brate, mustra! Pa čak i kao mustra je nešto retko, neobično! Pogledajte, Ganja, kakav talenat.

Na debelom najfinijem listu hartije knez je napisao srednjovekovnim ruskim slovima rečenicu: »Smireni iguman Pafnutije ruku priloži.«

— Eto to je — objašnjavaše knez sa neobičnim zadovoljstvom i oduševljenjem — to je pravi potpis igumana Pafnutija, sa fotografskog snimka rukopisa iz četrnaestog veka. Oni su se vanredno potpisivali, svi ti naši igumani i mitropoliti, kako, neki put, ukusno i brižljivo! Pa zar vi nemate makar Pogodinovo izdanje, generale? Zatim sam, evo, ovde napisao drugim slovima, to su okrugla, krupna francuska slova osamnaestoga stoleća. Neka su se slova i drukčije pisala, rukopis pijračni, rukopis javnih pisara na ulicama, koji sam uzeo sa njihovih obrazaca (imao sam jedan); priznaćete i sami da nije bez vrednosti. Pogledajte na ta okrugla slova, *d*, *a*. Ja sam preneo francuski karakter u ruska slova, što je vrlo teško, ali je uspelo. Evo još jedan divan, originalan način pisanja, evo ova rečenica: »Marljivost sve savlađuje.« To je ruski način pisanja, pisarski, ili, ako hoćete, vojnopisarski. Tako se piše zvanični akt nekom važnom licu; i to su okrugla slova, lepa, poslovna slova, obična, ali vanredno ukusna. Krasnopisac ne bi dopustio te »repove«, ili, bolje reći, te pokušaje da se napravi »rep«, eto, te nedovršene polurepiće primećujete li, ali u celini, pogledajte, to sačinjava karakter, i zbilja, tu vam se sva vojnopisarska duša ispoljila: hteo bi da se razmahne i talenat ga nosi napred, ali mu je okovratnik uniforme čvrsto kopčom stegnut, pa se disciplina i u rukopisu pokazala. Divota! Baš me je nedavno jedan ovakav obrazac iznenadio, slučajno sam ga našao, i to gde? U Švajcarskoj! A vidite ovo: to vam je prost, običan i najčistiji engleski rukopis: dalje već elegancija ne može ići, tu vam je sve lepota, srma, biser; to je savršeno; a sad evo vam jedne varijacije, i to opet francuske, pozajmio sam je od jednog francuskog trgovačkog putnika: isti engleski način pisanja, ali je crna linija malčice crnja i deblja nego u engleskom: i kad pogledaš, srazmera svetlosti je narušena; i vidite još i to: oval je izmenjen, samo za jednu mrvicu okrugliji i uz to je dopustio sebi »repić«, a ta šara vam je najopasnija stvar! »Repić« zahteva neobičan ukus; ali ako samo pođe za rukom, ako je nađena srazmera, onda se takav rukopis ni s čim uporediti ne može, toliko da se čovek može zaljubiti u njega.

— Oho! U kakve vi to tančine ulazite — zasmeha se general — ta vi ste, prijatelju, umetnik, a ne običan krasnopisac, a, Ganja?

— Vanredno — reče Ganja — čak se vidi svest o svom pozivu — dodade on čisto podrugljivo.

— Smej se ti, smej se, ali je ovde bogami, karijera — reče general. — Znate li vi, kneže, kakvom licu ćemo vam sad dati da pišete akta? Ta vama se odmah može trideset pet

rubalja mesečno odrediti, na prvom koraku. No već je dvanaest i po — završi on pogledavši na časovnik — na stvar, kneže, jer ja se moram požuriti, a danas se možda više nećemo ni videti! Sedite za trenutak; već sam vam objasnio da vas često neću moći primati; ali da vam malo pomognem, to iskreno želim, naravno, u vidu najprečih potreba, a posle, možete kako sami zaželite. Mestance u kancelariji ću vam naći, ne teško mesto, ali će zahtevati tačnost. A sad, što se tiče daljeg: u kući, to jest u porodici Gavriła Ardalionoviča Ivolgina, evo ovog mog mladog prijatelja, sa kojim molim da se upoznate, mamica njegova i sestrice odvojile su i udesile u svom stanu dve-tri nameštene sobe i izdaju ih odlično, preporučenim stanarima, sa hranom i poslugom. Moju će preporuku, ja sam uveren, Nina Aleksandrovna primiti. A za vas je to, kneže, više nego da ste blago pronašli, stoga što nećete biti sami, nego, tako reći, u krugu porodice; po mome mišljenju, za vas i nije da se već na prvom koraku nađete sami u ovakvoj prestonici kao što je Petrograd. Nina Aleksandrovna, mamica, i Varvara Ardalionovha, sestrice Gavriła Ardalioniča, to su dame koje ja neobično uvažavam. Nina Aleksandrovna supruga je Ardaliona Aleksandroviča, generala u penziji, mog negdašnjeg druga na početku službe, no sa kojim sam ja zbog nekih okolnosti prekinuo vezu, što mi, uostalom, ne smeta da ga na svoj način poštujem. Sve vam to objašnjavam, kneže, da biste razumeli da ja vas, tako reći, lično preporučujem te, naravno, time kao da i jemčim za vas. Cena je za stan i hranu veoma umerena, i ja se nadam da će vaša plata za to uskoro biti sasvim dovoljna. Istina, čoveku je potreban i džeparac, makar i najmanji, no vi se nećete na mene razljutiti, kneže, ako vam primetim da bi za vas najbolje bilo da izbegavate džeparac, i uopšte svaki novac u džepu. Ja vam to tako govorim na osnovu mišljenja o vama. No pošto je u vas novčanik sad sasvim prazan, za prvi mah dozvolite da vam ponudim evo ovih dvadeset pet rubalja. Mi ćemo se, naravno, posle obračunati, i ako ste vi tako iskren i srdačan čovek kao što na recima izgledate, to ni tu za nas neće moći biti nikakvih teškoća. A što se ja tako za vas interesujem, imam s vama neki plan: posle ćete ga doznati. Vidite li, ja se s vama ophodim sasvim obično; nadam se, Ganja, ti nemaš ništa protiv toga da se knez smesti u vašem stanu.

— O, naprotiv! I mami će biti vrlo milo... — učtivo i predusretljivo potvrdi Ganja.

— Kod vas je, čini mi se, svega jedna soba zauzeta. Taj, kako se ono zove, Ferd... Fer ...

— Ferdiščenko.

— Pa da, ne dopada mi se taj vaš Ferdiščenko: nekakva neslana budala. I nikako ne razumem zašto se toliko zauzima za nj Nastasja Filipovna. Je li joj on zbilja rođak?

— O ne, to je sve šala. Tu nema ni pomena o nekom srodstvu.

— No, nek ide bestraga! Dakle, kneže, jeste li zadovoljni ili niste?

— Hvala vam, generale, vi ste postupili sa mnom kao neobično dobar čovek, tim pre što ja to nisam ni molio: ja to ne govorim iz oholosti; jer zbilja nisam znao kud bih glavu sklonio. Mene je, istina, maločas zvao Rogožin.

— Rogožin? Ja bih vam očinski savetovao ili, ako vam se bolje dopada, prijateljski, da zaboravite toga gospodina Rogožina. A i uopšte, savetovao bih vam da se što više držite porodice u koju ćete stupiti.

— Kad ste već tako dobri — poče knez — eto imam jednu stvar. Ja sam dobio izveštaj...

— E izvinite — prekide ga general — sad više nijednog trenutka nemam. Odmah ću kazati za vas Lizaveti Prokofjevnoj... ako ona zaželi da vas primi još sad (a ja ću se potruditi da vas u tom smislu preporučim), savetujem vam da koristite priliku da joj se dopadnete, jer Lizaveta Prokofjevna vam može mnogo biti na ruci; ta vi ste prezimenjaci. A ako ne ushte, onda ne zamerite, onda možemo drugi koji put. A ti, Ganja, pogledaj, međutim, ove račune, maločas smo se ja i Fedosejev mučili oko njih. Nemoj zaboraviti da ih posle pridružiš

...

General izađe, te knez nikako ne stiže da ispriča o svojoj stvari, o kojoj je valjda već po četvrti put počinjao da priča. Ganja zapali cigaretu i ponudi drugu knezu; knez primi, ali se ne upuštaše u razgovor, ne želeći da smeta, i stade razgledati kabinet; a Ganja jedva da pogleda na tabak hartije ispisan ciframa koji mu je ukazao general. On je bio rasejan; osmeh, pogled, zamišljenost Ganjina postadoše, po mišljenju kneževu, još teži i sumorniji kad njih dvojica ostadoše sami. On na jedared priđe knezu, koji u tom trenutku opet stajaše nad slikom Nastasje Filipovne i razgledaše je.

— Dakle, vama se dopada ta žena, kneže? — zapita ga on najednom, zagledavši se u njega prodorno i kao da je imao nekakvu neobičnu nameru.

— Retko lice! — odgovori knez — i uveren sam da njena sudbina nije od običnih. Lice veselo, a vidi se da je strašno mnogo prepatila, zar ne? To joj oči kažu, eto ove dve koščice, dve tačke pod očima na početku obraza. To ponosito lice, strašno ponosito ... Nego, eto, ne znam da li je ona i dobra. Ah, da je kojom srećom još i dobra! Tada bi sve bilo u najboljem redu. \

— A da li biste se vi hteli oženiti takvom ženom? — nastavi Ganja ne skidajući s njega svoj zažareni pogled.

— Ja se ne mogu nijednom oženiti, ja nisam zdrav — reče knez.

— A da li bi se Rogožin oženio? šta mislite?

— A što, on se, ja mislim, može ako hoćete odmah sutra oženiti, samo, on bi je uzeo, a posle nedelju dana bi je možda i zaklao ...

Tek što knez to izgovori, Ganja najedared tako uzdrhta da knez umalo što ne viknu.

— Šta vam je? — progovori on hvatajući ga za ruku.

— Vaša svetlosti! Njegovo prevashodstvo mole vas da izvolite k njenom prevashodstvu saopšti lakej pojavljujući se na vratima. Knez se uputi za lakejom.

IV

Sve tri devojke JAPANČINE bile su bujne gospođice, dobro razvijene i stasite, sa divnim ramenima, jedrim grudima, jakim rukama, kao u muškarca, i naravno, pošto su bile snažne i zdrave, volele su da ponekad pojedu dobar zalogaj, što ni najmanje nisu krile. Njihova mamica, generalica Lizaveta Prokofjevna, neki put bi nerado gledala tu iskrenost njihovog apetita, ali pošto su po neka njena mišljenja — iako su ih kćeri, na izgled, sa poštovanjem slušale — u stvari, odavno izgubila prvobitni i neosporni autoritet kod njih, i to u tolikoj meri da je već uobičajeni složni konklav triju devojaka stalno počeo preovlađivati, to je generalica, da bi očuvala svoje urođeno dostojanstvo, našla da je zgodnije ne protiviti im se, nego popuštati. Istina, njena narav veoma često nije slušala i nije se htela potčinjavati odlukama razloga i pameti; Lizaveta Prokofjevna postajala je svake godine sve kapricioznija

i netrpeljivija, postala je čak nekako nastrana, ali pošto je uvek imala pri ruci svog pokornog i na sve naviknutog muža, to se višak nakupljene ljutine obično izlivao na njegovu glavu, a zatim bi se red i sloga u porodici opet uspostavljali i sve je išlo da ne može lepše biti.

Generalica, uostalom, ni sama nije gubila apetit, i obično bi u dvanaest i po, zajedno sa kćerima, učestvovala u obilatom doručku, koji je skoro ličio na ručak. Gospođice bi svaki dan popile po šolju bele kafe još ranije, ravno u deset sati, u posteljama, čim bi se probudile. To im se mnogo sviđalo, te su tako uvek činile. Oko dvanaest i po postavljao se sto u maloj trpezariji, blizu maminih soba, i na taj porodični i intimni doručak dolazio bi neki put i general, ako bi mu vreme dozvoljavalo. Osim čaja, kafe, sira, meda, masla, naročitih uštipaka, koje je volela baš generalica, kotleta itd. iznosio bi se još i snažan vreo buljon. Onoga jutra kad je počela naša pripovetka, sva se porodica skupila u trpezariji očekujući generala, koji je obećao da će doći oko dvanaest i po. Kad bi on ma za jedan minut zakasnio, po njega bi odmah slali; ali on dođe na vreme. Prišavši da se pozdravi sa ženom i da joj poljubi ruku, on opazi na njenom licu ovoga puta nešto izuzetno, naročito. Mada je on još sinoć predosećao da će se to zbilja i desiti povodom jedne »anegdote« (kao što se po svojoj navici izražavao), i već se sinoć, legavši u postelju i dremajući, bio uznemirio zbog toga, ipak se i sad ušeptrljio. Kćeri mu priđuše da se s njim poljube; one nisu imale razloga da se ljute na nj, pa ipak i tu kao da je bilo nešto naročito. Istina, general je zbog nekih okolnosti postao i suviše podozriv; ali pošto je bio otac i muž, iskusan i vešt, to se ne dade zbuniti, nego preduze potrebne korake.

Mi možda nećemo mnogo naškoditi reljefnosti i jasnosti naše pripovetke ako zastanemo ovde i uzmemo u pomoć neka objašnjenja radi iskrenog i što tačnijeg prikaza onih odnosa i prilika u kojima nalazimo porodicu generala Jpančina u početku našeg pričanja. Mi smo već rekli malopre da je general, iako čovek ne bogzna kako obrazovan, nego naprotiv, kako se on sam o sebi izražavao, »čovek samouk«, ipak bio iskusan muž i vest otac. Između ostalog, on se držao pravila da ne žuri svoje kćeri da se udaju, to jest, da im se »ne penje na glavu« i da im ne dosađuje preko mere svojom roditeljskom ljubavlju i brigom o njihovoj sreći, kao što to nehotice i prirodno redovno biva čak i u najpametnijim porodicama u kojima se nekad nakupi poviše odraslih kćeri. On je postigao da privoli i Lizavetu Prokofjevnu za taj svoj način, premda je to bilo teško, teško stoga što je neprirodno; ali su generalovi razlozi bili neobično važni, zasnivali su se na očiglednim činjenicama.

Uostalom, udavače, ostavljene potpuno svojoj volji i svojim odlukama, moraće se, sasvim prirodno, same kadtad opametiti, te će stvar uspešno poći napred, jer će se one same s voljom latiti posla, okaniti se ćudi i preteranog probiranja; a roditeljima bi ostajalo da samo što bodri je i što je mogućno neprimetnije motre da ne ispadne kakav čudan izbor ili neprirodno odstupanje, a zatim, ugrabivši pogodan trenutak, najednom svom snagom da potpomognu stvar i upute je svim mogućim uticajima. A posle, mnogo je značilo već samo to što je sa svakom godinom, na primer, u geometrijskoj progresiji raslo njihovo imanje, te time i njihov značaj u društvu; izlazaše, dakle, što je više odmicalo vreme, tim su više dobijale i kćeri kao udavače.

No posred svih tih neobičnih činjenica pojavi se još jedna stvar: najstarijoj kćeri, Aleksandri, najedared, i skoro sasvim neočekivano (kao što to uvek biva), prođe dvadeset pet godina.

Skoro u isto to vreme i Atanasije Ivanovič Točki, čovek iz višeg sveta, sa višim vezama i neobično bogat, opet pokaza svoju davnašnju želju da se ženi. To je bio čovek od svojih pedeset pet godina, otmenog karaktera, sa neobično finim ukusom. Zeleo je da se lepo oženi i bio je osobit znalac ženske lepote. Pošto je od nekog vremena živeo sa generalom Jpančinom u vanrednom prijateljstvu, koje se naročito pojačalo zajedničkim učešćem u nekim finansijskim poslovima, on mu saopšti, tako reći, moleći ga za prijateljski savet i uputstvo, da li bi bila moguća ženidba sa jednom od njegovih kćeri. I tako sad u tihom i divnom toku porodičnog života generala Jpančina nastupi očevidni preokret...

Kao što je već bilo rečeno, neosporna lepotica u porodici bila je najmlađa, Aglaja. Ali i sam Tocki, premda čovek neobično sebičan, razumede da tu ne može ništa tražiti i da Aglaja nije njemu namenjena. Mogućno je da su unekoliko prevelika ljubav i suviše vatrena naklonost sestara to preuveličavale, ali je među njima najiskrenije bilo rešeno da će Aglajina sudbina biti ne prosto sudbina, nego, koliko je moguće, ideal raja na zemlji. Budući Aglajin muž moraće imati sva mogućna savršenstva i preimućstva, već da se i ne govori o bogatstvu. Sestre su među sobom utvrdile, i to nekako bez naročitih suvišnih reči, čak i mogućnost žrtve sa njihove strane u korist Aglaje, ako to zatreba: miraz za Aglaju spremao se ogroman i neobičan.

Roditelji su znali o tom dogovoru dveju starijih sestara, te kad je Tocki zaškao saveta, među njima skoro nije bilo sumnje da jedna od starijih sestara sigurno neće odreći da prihvati roditeljske želje, tim pre što kod Atanasija Ivanoviča miraz ne bi pravio smetnje. General, sa urođenim poznavanjem života, odmah je neobično visoko ocenio prosidbu Tockog. Pošto je Tocki, zbog nekih naročitih svojih prilika, bio neobično obazriv, te je zasad samo tek sondirao stvar, to su i roditelji kćerima stavili pred oči tek samo vrlo udaljene pretpostavke.

Kao odgovor na to dobila se od njih, istina, ne sasvim određena, ali umirljiva reč da najstarija, Aleksandra, verovatno neće odbiti. To je bila devojka, istina, čvrsta karaktera, ali dobra, pametna i neobično druželjubiva; mogla se udati za Tockog čak drage volje; a kad bi dala reč, ona bi je časno ispunila. Za nekim velikim sjajem nije ginula, te svom budućem mužu ne samo da nije pretila brigama ili kakvim naglim nepovoljnim obrtom nego bi mu baš mogla zasladiti život i doneti mir. Inače je bila vrlo lepa, iako ne upadljivo. Pa šta je bolje mogao tražiti i očekivati Tocki?

No ipak je to i dalje išlo neprestano vrlo oprezno i pipavo. Uzajamno i prijateljski, Tocki i general ugovoriše da se za neko vreme izbegava formalno i konačno resenje. Roditelji još uvek nisu počinjali da govore sa kćerima sasvim otvoreno; kao da je počinjao i neki nesklad: generalica Jpančina, mati porodice, postajala je nekako nezadovoljna, a to je bilo vrlo važno. Tu je bila jedna okolnost koja je svemu smetala, jedan zamršen i glavoloman slučaj, zbog čega se sve moglo nepovratno pokvariti.

Taj zamršen i glavoloman »slučaj« (kao što se izražavao sam Tocki) počeo je još vrlo davno, pre jedno osamnaest godina. Nedaleko od jednog vrlo bogatog imanja Atanasija Ivanoviča, u jednoj središnjoj guberniji, sirotovao je neki vlastelin sa malo zemlje i vrlo siromašan. To je bio čovek poznat zbog svojih neprekidnih i gotovo poslovičkih nedaća,

nekakav oficir u penziji, iz bolje plemićke porodice i čak, u tom pogledu, »rasniji« od Tockog, neki Filip Aleksandrovič Baraškov. Iako se sav prezadužio i sve založio, njemu je pošlo najzad za rukom, posle robijaških i skoro seljački napornih radova, da kakotako dovede u red svoje malo gazdinstvo. Pri najmanjem uspehu on se neobično hrabrio. Ohrabren i ozaren nadama, on ode na nekoliko dana u svoje okružno mesto da se sastane sa jednim od glavnijih svojih poverilaca te da se s njim, ako se nekako uzmogne, sporazume.

Trećeg dana posle dolaska u grad dođe mu iz njegovog seoca knez na konju, sa ispečenim obrazom i nagorelom bradom, i izvesti ga da mu je »očevina izgorela«, juče, baš u podne, pri čemu »su izvoleli izgoreti i supruga, a dečica su živa i zdrava ostala«. To iznenađenje ne mogade izdržati čak ni Baraškov, premda beše naučen na »bubotke sudbine«; on polude i posle mesec dana umre u vrućici.

Izgorelo imanje, sa seljacima otumaralim u prošnju, bilo je prodato za dugove; a dve male devojčice, od šest i sedam godina, Baraškovljevu decu, iz svoje velikodušnosti uze Atanasije Ivanovič Točki da ih izdržava i vaspitava. One se počеше vaspitavati zajedno sa decom nadzornika dobara Atanasija Ivanoviča, penzionisanog činovnika i uz to Nemca sa mnogobrojnom porodicom.

Uskoro ostade samo jedna devojčica, Nastja, jer mlađa umre od velikog kašlja. Tocki, pak, živeći u inostranstvu, uskoro sasvim zaboravi na njih dve. Posle jedno pet godina, nekom prilikom, Atanasije Ivanovič, prolazeći onim krajem, naumi da pogleda svoje imanje, pa nekako najednom opazi u svojoj seoskoj kući u porodici Nemca prekrasno dete, devojče od svojih dvanaest godina, živo, milo, pametno, koje, uza sve to, obećavaše neobičnu lepotu; u tom pogledu je Atanasije Ivanovič bio nepogrešiv znalac. Tog puta on provede na svom dobru svega nekoliko dana, ali stiže da se poštara za devojčicu. U vaspitanju devojčice dogodi se značajna promena: pozvana je uvažena i starija guvernanta, iskusna u višem vaspitanju devojaka, Švajcarkinja. Ona je bila obrazovana i predavala je, osim francuskog jezika, i razne nauke. Nastanila se na seoskom imanju Tockog i vaspitanje male Nastasje uze neobične razmere.

Ravno posle četiri godine to vaspitanje bilo je dovršeno; guvernanta ode, a po Nastju dođe jedna gospođa, takođe neka spaninica i susedka g. Tockog, ali već u drugoj, dalekoj guberniji, i uze Nastju sa sobom po uputstvima i punomoći Atanasija Ivanoviča. Na tom omanjem imanju nađe se takođe, istina omanja, tek sagrađena drvena kuća, ali ona beše elegantno opremljena, a i zaselak se, baš kao naročito, nazivao selo Radosno.

Spahinica doveze Nastju pravo u tu fihu kućicu, pa pošto je ona, udovica bez dece, živela svega na jedan kilometar odatle, to se sad i sama nastani sa Nastjom. Uz Nastju se pojavi starica ključarka i mlada vešta sobarica. U kući se nađoše muzički instrumenti, odabrana devojačka knjižnica, slike, gravire, olovke, slikarske četkice, boje, divna pudla, a posle dve nedelje izvoleo je doći i sam Atanasije Ivanovič ... Od tog doba on nekako naročito zavole to svoje zabačeno stepsko seoce, navraćaše u njega svakoga leta, ostajaše tu po dva, čak i po tri meseca, i tako prođe prilično dugo vremena, jedno četiri godine, spokojno i srećno, sa ukusom i otmeno.

Jednom, nekako u početku zime, otprilike četiri meseca posle jednog od letnjih dolazaka Atanasija Ivanoviča u Radosno, koji je toga puta svratio svega na dve nedelje, pronese se

glas, ili, bolje reći, dođe nekako glas do Nastasje Filipovne da se Atanasije Ivanovič u Petrogradu ženi nekom lepoticom, bogatom, uglednom — jednom reći, pravi solidnu i sjajnu partiju. Posle se pokazalo da taj glas nije u svima svojim podrobnostima tačan — svadba je tad bila još samo u projektu, i sve je još bilo vrlo neodređeno; ali u sudbini Nastasje Filipovne ipak se od tog doba desi neobičan preokret. Ona najedared ispolji svoju neobičnu odlučnost i pokaza u najvećoj meri neočekivan karakter. Ne razmišljajući dugo, ona napusti svoju seosku kućicu i najedared se pojavi u Petrogradu, kod Tockog, i to sama samcica. Ovaj se prenerazi, počne nešto govoriti, ali se tad pokaza, i to skoro pri prvoj reći, da mora potpuno izmeniti stil, dijapazon glasa, pređašnje teme prijatnih i lepih razgovora, koji je dotle upotrebljavao s takvim uspehom, logiku — sve, sve, sve! Pred njim je sedela sasvim druga žena, ni nalik na onu kakvu je on do sada znao i koju je ostavio još nedavno, u julu mesecu, u seocetu Radosnom.

Pokaza se da je ta nova žena, pre svega, neobično mnogo znala i razumevala — tako mnogo da se čovek morao duboko čuditi otkud je mogla steći takva znanja, izgraditi u sebi tako određena shvatanja. (Valjda ne iz svoje devojačke knjižnice?) Pa ne samo to već je i u pravnom smislu neobično mnogo razumevala i imala pouzdano poznavanje ako ne sveta, a ono bar toga kako neke stvari u svetu idu; drugo, to je sad bio potpuno drukčiji karakter nego pre, to jest, ne nešto snebivljivo, institutski neodređeno, neki put zanosno mило svojim originalnim nestašlukom i bezazlenošću, neki put setno i zamišljeno, začuđeno, nepoverljivo, uplakano i nespokojno.

Ne, tu se kikotalo pred njim i peckalo ga najjetkijim sarkazmima neobično i neočekivano stvorenje, koje mu otvoreno izjavi da ono nikad nije imalo prema njemu u svom srcu ničeg osim najdubljeg prezrenja, prezrenja bliskog gađenju, koje je nastupilo odmah posle prvog divljenja. Ta nova žena govorila je da će njoj u potpunom smislu biti svejedno ako se on sad odmah i kime god hoće oženi, ali da je ona došla da mu ne dozvoli taj brak, i to da mu ga ona ne dozvoli iz pakosti, isključivo stoga što joj se tako hoće i što, dakle, tako mora i biti — »makar samo zato da se sita nasmejem, zato što se, eto, sad i ja, najzad, hoću da smejem«. Tako se bar ona izražavala; sve što je mislila, možda, i nije iskazivala. No dok se nova Nastasja Filipovna glasno smejala i sve to izlagala, Atanasije Ivanovič je razmišljao o tome i, po mogućnosti, dovodio u red svoje unekoliko nesređene misli. To je razmišljanje trajalo prilično vremena; on se zadubljivao u to i konačno se odlučivao skoro dve nedelje; a posle dve nedelje njegova je odluka bila gotova.

U pitanju je bilo to što je Atanasiju Ivanoviču u taj mah bilo već oko pedeset godina, i bio je čovek u velikoj meri solidan i stalozhen. Njegov položaj u svetu i u društvu već se davno zasnivao na najčvršćim temeljima. Sebe, svoj mir i životnu udobnost on je voleo i cenio nada sve na svetu, kao što to i priliči čoveku u višoj meri pristojnom. U tome što se celim životom utvrđivalo i što je dobilo takav divan oblik, u tome se nije smeo dopustiti ni najmanji poremećaj, ni najmanje kolebanje. S druge strane, iskustvo i dubok pogled na stvari ukazali su Tockom vrlo brzo i neobično tačno da on tu ima posla sa potpuno nesvakidašnjim čeljadetom; da je to čeljade koje ne samo pretili nego će neizostavno i učiniti ono što kaže i, što je glavno, ni pred čim neće ustuknuti, tim pre što njoj sad ni do čega na svetu nije stalo, tako da je ničim na svetu nije moguće zaneti. Tu je, očevidno, bilo nešto drugo,

podrazumevao se nekakav duševni i srčani mutljag, neka vrsta nekakvog romantičnog negodovanja bogzna protiv koga i zbog čega, nekakvog nezasićljivog osećanja prezrenja koje je potpuno prevršilo meru — jednom rečju, nešto u najvećoj meri smešno i nedopušteno u pristojnom društvu i s tim imati posla — za svakog urednog čoveka je prava kazna božja.

Naravno, pošto je bio bogat i imao veze, Tocki je mogao odmah učiniti kakvo bilo malo i sasvim nevino zločinstvo da se izbavi neprijatnosti. S druge strane, bilo je očevidno da sama Nastasja Filipovna skoro ništa opasno nije bila kadra učiniti, makar samo, recimo, u pravom smislu. Čak ni neki ozbiljniji skandal ne bi mogla načiniti jer bi on nju u svako doba mogao bez po muke sprečiti. No sve to samo u tom slučaju ako bi se Nastasja Filipovna odlučila da radi kao svi, i kao što se uopšte u sličnim slučajevima radi, ne prelazeći suviše upadljivo granice. Baš tu dobro dođe Tockom tačnost njegovog shvatanja: on je umeo pogoditi da Nastasja Filipovna vrlo dobro razume koliko je nemoćna u pravnom smislu, ali da ona ima nešto sasvim drugo u pameti i... u svojim sevajućim očima.

Ne mareći ni za šta na svetu, a najmanje za sebe (trebalo je vrlo mnogo pameti i pronicljivosti da se shvati u ovom trenutku da je ona već odavno prestala mariti za sebe i da on, sumnjalo i svetski cinik, poveruje u ozbiljnost takvog njenog osećanja), Nastasja Filipovna bila je u stanju da samu sebe upropasti, nepovratno i ružno, Sibirom ili robijom, samo da osramoti i ponizi čoveka prema kome je osećala tako nečovečansku odvratnost.

Atanasije Ivanovič nikad nije krio da je bio unekoliko bojažljiv, ili, bolje reći, u velikoj meri konzervativan. Kad bi on, na primer, znao da će biti ubijen na venčanju ili da će se desiti nešto u tom smislu neobično, nepristojno, smešno i u društvu neuobičajeno, on bi se, naravno, uplašio, ali pri tom ne toliko od toga što će biti ubijen ili ranjen i iskrvavljen, ili što će mu tamo pred celim svetom pljunuti u lice, i drugo, i drugo, nego od toga što će se to zbiti sa njim u tako neprirudnoj i neuobičajenoj formi. A Nastasja Filipovna baš je to i naslućivala, premda je zasad ćutala o tome. On je znao da ga je ona skroz providela i proučila, pa je, naravno, znala i čime da ga napadne. A pošto je svadba zbilja bila još samo u projektu, to se Atanasije Ivanovič umiri i popusti Nastasji Filipovnoj.

Njegovoj je odluci pomogla još jedna okolnost: teško je bilo zamisliti u kakvoj meri ta nova Nastasja Filipovna nije ličila na pređašnju. Pre je to bilo samo vrlo lepo devojče, a sad ... Tocki dugo nije mogao sebi oprostiti što ju je četiri godine gledao a nije bio kadar da vidi. Istina, mnogo znači i to kada se izvrši promena kod obe strane, unutrašnja i iznenadna. On se, uostalom, sećao da je i pre bilo trenutaka kada su mu neki put čudne misli dolazile pri pogledu, na primer, na te oči: kao da se u njima predosećao nekakav dubok i tajanstven mrak. Taj pogled je gledao kao da zadaje neku zagonetku.

Za poslednje dve godine on se često čudio menjanju boje na licu Nastasje Filipovne; ona bi postajala strašno bleđa i, čudnovato, od toga je bivala još lepša. Točki, kao i svi drugi džentlmeni koji su se dosta nauživali u svom životu, gledao je s početka s prezrenjem na to kako je lako došao do te duše koja nije živela, ali u poslednje vreme počeo je da sumnja u istinitost toga svog pogleda. U svakom slučaju, on je odlučio još prošlog proleća da što pre odlično i bogato uda Nastasju Filipovnu za kakvog čestitog i valjanog gospodina koji služi u

nekoj drugoj guberniji. (O, kako se strašno i sa mržnjom sada tome smejala Nastasja Filipovna!)

Sada, Atanasije Ivanovič, sablažnjen novinom, pomisli čak da bi mogao da nanovo iskoristi ovu ženu. On se odluči da dovede Nastasju Filipovnu u Petrograd i da je okruži raskošnom udobnošću. Ako ne pomogne to, onda drugo: sa Nastasjom Filipovnom mogao bi se razmetati, pa čak i hvalisati u izvesnom društvu. Jer Atanasije Ivanovič mnogo je polagao na svoj glas na tom polju ...

Prođe pet godina petrogradskog života i, razume se, za to se vreme mnogo štošta iskristalisalo. Položaj Atanasija Ivanoviča bio je nezgodan: najgore je bilo to što on, kako se jednom uplašio, nikako posle nije mogao da se umiri. On se bojao — ni sam nije znao čega — prosto se bojao Nastasje Filipovne. Neko vreme, pre dve godine, počeo podozrevati da Nastasja Filipovna želi da stupi sa njim u brak, pa samo čuti zbog svoje neobične taštine i uporno čeka da je on zaprosi. Takva bi želja bila čudnovata, no Atanasije Ivanovič postade podozriv: on se mrgodio i pao u teške misli. Na veliko i (takvo je srce čovekovo!) na unekoliko neprijatno svoje iznenađenje, on se najednom posle jednog slučaja uveri: kad bi je zaprosio, bio bi odbijen.

Dugo nije mogao to da razume. Njemu se učini da je moguće samo jedno objašnjenje: da gordost »uvređene i fantastične žene« dolazi već do takve jarosti da je njoj priyatnije iskazati jedared svoje prezrenje odbijanjem nego zanavek dovesti u red svoj položaj i postići nedomašnu visinu. Najgore je bilo to što je Nastasja Filipovna strašno bila uzela maha. Na novac se nije lakomila, čak ni na ogromne sume, i mada je primila ponuđene udobnosti, ipak je živela vrlo skromno i skoro ništa za tih pet godina nije uštedela. Atanasije Ivanovič bio je pokušao da upotrebi vrlo lukavo sredstvo da bi razbio svoje okove: on ju je neprimetno i vešto počeo sablažnjavati, uz veštu pomoć, raznim najidealnijim sablaznima. Ali ovaploćeni ideali u vidu raznih kneževa, husara, sekretara poslanstava, pesnika, romansijera, čak i socijalista — niko od svih njih ne učini nikakav utisak na Nastasju Filipovnu, baš kao da je mesto srca imala kamen i kao da su joj osećanja jednom zasnagda usahnula i izumrla.

Ona je živela većinom usamljena, čitala je, čak je studirala, volela je muziku. Poznanstva je imala malo; poznavala se samo s nekim siromašnim i smešnim činovnicima, poznavala je nekakve dve glumice, nekakve starice, vrlo je mnogo volela mnogobrojnu porodicu jednog čestitog učitelja i u toj su porodici i nju vrlo voleli i sa zadovoljstvom je dočekivali. Češće bi kod nje večerom dolazilo pet-šest poznanika, ne više.

Točki je dolazio vrlo često i redovno. U poslednje vreme, ne bez teškoća, upoznao se sa Nastasjom Filipovnom i general Jpančin.

U to se vreme sasvim lako i bez po muke upoznao sa njom i jedan mlad činovnik, po prezimenu Ferdiščenko, vrlo nepristojna i neslana budala, koji je hteo da predstavlja šaljivčinu i opijao se. Poznavala se i sa jednim mladim i čudnim čovekom, po prezimenu Ptčinim; bio je skroman, uredan i preterano ugladen, poreklom puki siromah, a bavio se zelenaštvom. Upoznao se s njom, najposle, i Gavriilo Ardalionovič ... Na kraju krajeva, svršilo se time što se o Nastasji Filipovnoj mnogo govorilo, ali nekako čudno, svi su znali za njenu lepotu, i ništa više. Niko se ničim nije mogao pohvaliti, niko ništa nije mogao pričati. Takav glas o njoj, njeno obrazovanje, otmeno držanje, duhovitost — sve je to Atanasija Ivanoviča

konačno utvrđivalo za izvestan plan. I tu, eto, počinje onaj momenat kada je u ovoj priči počeo aktivno i neobično da učestvuje i sam general Jegančin.

Kad mu se Tocki ljubazno obratio radi prijateljskog saveta u pogledu jedne od njegovih kćeri, on je već tom prilikom na najblagorodniji način učinio najpotpunija i najiskrenija priznanja. Otkrio je da se odlučio da ne preza ni od kakvih sredstava samo da postigne svoju slobodu; da se ne bi umirio čak ni kad bi Nastasja Filipovna sama izjavila da će ga odsad ostaviti potpuno na miru; da njemu nisu dosta samo reči, nego su mu potrebne i najpotpunije garancije. Oni su se sporazumeli i odlučili da rade zajednički. Najpre se dogovoriše da okušaju najblaža sredstva i da se dotaknu, tako reći, samo »blagorodnih struna srca«.

Jednoga dana dođoše k Nastasji Filipovnoj, i Tocki poče najpre time što joj reče da je njegov položaj neizdržljiv; priznade da je sam za sve kriv, otvoreno reče da ne može da se dovoljno nakaje zbog svog nekadašnjeg postupka s njom, stoga što je on okoreo strasnik i nije svoj gospodar, ali da sad hoće da se oženi i da je sva sudbina toga u velikoj meri otmenog i velikosvetskog braka u njenim rukama — jednom reći, da sad očekuje sve od njenog blagorodnog srca.

Zatim poče govoriti general Jegančin, kao nevestin otac, i govorio je razložno, izbegavao dirljivo, spomenuo samo da potpuno priznaje njeno pravo da ona odluči o sudbini Atanasija Ivanoviča. Vesto iznese na vidik svoju smirenost, predočivši joj da sudbina njegove kćeri, a možda i drugih kćeri, zavisi sad od njene odluke.

Na pitanje Nastasje Filipovne: »šta se to upravo od nje ište?« Tocki, sa pređašnjom potpuno obnaženom iskrenošću, priznade da je zaplašen još od pre pet godina, čak ni sad ne može sasvim da se umiri, sve donde dok se Nastasja Filipovna za nekog ne uda. On tu odmah dodade da bi sa njegove strane ta molba, naravno, bila besmislena kad ne bi imao razloga za nju. On je vrlo dobro primetio i pouzdano doznao da jedan mlad čovek iz dobre kuće, koji živi u vrlo čestitoj porodici, naime Gavriilo Ardalionovič Ivolgin, koga ona poznaje i prima, da on nju već odavno voli svom snagom strasti i, svakako, dao bi pola života za nadu da će zadobiti njenu simpatiju. To je Gavriilo Ardalionovič sam priznao njemu, Atanasiju Ivanoviču, i to već odavno, prijateljski i iz čistog mladog srca, i da o tome već odavno zna i Ivan Fjodorovič, pokrovitelj toga mladića.

Najzad, ako se on, Atanasije Ivanovič, samo ne vara, ljubav toga mladog čoveka već je odavno poznata i samoj Nastasji Filipovnoj, i njemu se učinilo da ona tu ljubav blagonaklono gleda. Zaista, njemu je teže no ikome govoriti o tome. No kad bi Nastasja Filipovna htela priznati da on, Tocki, osim sebičnosti i želje da izgradi sopstvenu sreću, želi i njoj dobra, ona bi onda razumela da je njemu odavno čudnovato, pa i teško, gledati njenu samoću; da je to samo neodređen mrak, potpuno nepoverenje u mogućnost obnavljanja života, koji bi tako krasno mogao vaskrsnuti u ljubavi i u porodici i dobiti na taj način novu svrhu; da ovako propadaju njene sposobnosti, možda sjajne, da ona dobrovoljno uživa u svojoj tuzi — jednom rečju, to je neki romantizam koji ne liči ni zdravoj pameti ni blagorodnom srcu Nastasjinom.

Ponovivši još jednom da je njemu govoriti teže nego ikome, on završi da se ne može odreći nade da mu Nastasja neće odgovoriti prezrenjem ako on da vidnog izraza svojoj iskrenoj želji da osigura njenu sudbinu u budućnosti i ako joj ponudi sumu od sedamdeset pet hiljada rubalja. I dodade, kao objašnjenje, da je taj novac i tako njoj namenjen u njegovom testamentu; jednom rečju, da tu nikako nije reč o nekakvoj odšteti... i, najzad, zašto da se ne dopusti i ne oprost i u njemu čovečanska želja: da makar čime olakša svojoj savesti itd. itd. — sve što se govori u sličnim prilikama o toj temi. Atanasije Ivanovič govorio je dugo i krasnorečivo, dodao je, tako reći, uzgred vrlo zanimljiv podatak da je tih sedamdeset pet hiljada sada prvi put spomenuo i da za njih nije znao čak ni sam Ivan Fjodorovič, koji tu sedi — jednom rečju, ne zna niko.

Odgovor Nastasje Filipovne iznenadi obojicu.

Ne samo da se na njoj ne opažase ni najmanji trag pređašnjeg podsmeha, pređašnjeg neprijateljstva i mržnje, pređašnjeg smejanja, od koga su Tockog mravi po leđima podilazili kad bi ga se samo setio, nego, naprotiv, ona kao da se obradova što se jedva jednom može ma s kime razgovarati otvoreno i prijateljski. Ona priznade da je i sama odavno želela da zamoli za prijateljski savet, da joj je u tom smetao samo ponos, ali sada, kada je led razbijen, sada je sve najbolje. S početka sa setnim osmehom, a posle veselo i nestašno prsnuvši u smeh, ona priznade da pređašnje bure, u svakom slučaju, više ne bi moglo biti; da je ona već davno izmenila svoj pogled na celu stvar i da je, premda se nije izmenila u srcu, ipak primorana da pristane na mnogo štošta zbog svršenih činjenica, što je bilo, bilo, pomenulo se i ne povratilo! — tako da je njoj čudnovato da se Atanasije Ivanovič još neprestano boji.

Tu se ona okrete Ivanu Fjodoroviču i sa izrazom najdubljeg poštovanja reče da je već odavno slušala vrlo mnogo o njegovim kćerima i davno se već navikla da ih duboko i iskreno uvažava. I sama pomisao na to da bi ona mogla njima biti makar čime od koristi za nju je sreća i gordost. Istina je da je njoj sad teško i dosadno, vrlo dosadno; Atanasije Ivanovič je pogodio njene snove, ona bi želela da vaskrsne, ako ne u ljubavi, ono bar u porodici, da spozna nov životni cilj; ali o Gavrilu Ardalionoviču ne može skoro ništa reći.

Izgleda da je istina da on nju voli; ona oseća da bi ona njega mogla zavoleti kad bi mogla poverovati u stalnost njegove odanosti; sve i da je iskren, on je još vrlo mlad; i stoga je tu za nju odluka teška. Uostalom, njoj se sviđa ponajviše to što on radi, trudi se i sam izdržava celu porodicu. Ona je slušala da je to čovek energičan, ponosit, želi karijeru, želi da se probije. Čula je i to da je Nina Aleksandrovna Ivolgina, mati Gavriła Ardalionoviča, vanredna i u velikoj meri uvažena žena; da je njegova sestra, Varvara Ardalionovna, vrlo dobra i energična devojka; ona je mnogo slušala o njoj od Pticina. Slušala je da one vrlo hrabro podnose svoju nesreću; ona bi vrlo volela da se upozna s njima, ali je pitanje da li će one nju rado primiti u porodicu.

Uopšte, ona ništa ne govori protiv mogućnosti toga braka, ali o tome treba još dobro razmisliti. Ona bi želela da je ne žure. Što se, pak, tiče sedamdeset pet hiljada, Atanasije Ivanovič nije se morao toliko snebivati da o njima govori. Ona i sama shvata vrednost novca i, naravno, primiće ih. Zahvaljuje Atanasiju Ivanoviču za njegovu delikatnost, za to što

on čak ni generalu nije o tome govorio a ne samo Gavrilu Ardalionoviču, ali, međutim, što ne bi i on znao za to unapred? Ona nema razloga da se stidi zbog tog novca, ulazeći u njihovu porodicu.

U svakom slučaju, ona ne namerava nikoga da moli za oprostjenje ni za šta i želi da se to zna. Neće poći za Gavrilu Ardalionoviča dok se ne uveri da ni u njega ni u njegove porodice nema kakve potajne misli u pogledu nje. U svakom slučaju, ona sebe ni zbog čega ne smatra za krivu, i najbolje bi bilo da Gavriilo Ardalionovič dozna u kakvim je prilikama proživela ovih pet godina, u kakvim je odnosima prema Atanasiju Ivanoviču, i da li je mnogo stekla imanjanja. Najzad, ako ona sad i primi taj kapital, to nikako kao platu za svoju devojačku sramotu, za koju ona nije kriva, nego prosto kao nagradu za upropašćenu sudbinu.

Toliko je planula i uzrujala se, izlažući sve to (što je, najposle, bilo sasvim prirodno), da je general Jeparčin bio vrlo zadovoljan i smatrao je stvar za svršenu; no jedared zaplašeni Tocki i sad ne poverova sasvim, pa se dugo bojao da se i tu možda ne krije zmija u cveću. Pregovori, međutim, počeše; tačka na kojoj se zasnivao ceo manevar obojice prijatelja, naime, mogućnost da se Nastasja Filipovna zagreje za Ganju, poče malo-pomalo da se razjašnjava i da se pokazuje kao opravdana, tako da je čak Tocki počeo u nekim trenucima da veruje u mogućnost uspeha. Dotle se Nastasja Filipovna objasni i sa Ganjom; ona je pri tom vrlo malo govorila, baš kao da je to bilo teško za njenu devičansku čistotu. Pristajala je i dozvoljavala mu da je voli, ali je energično rekla da ničim neće da vezuje sebe; da ona do same svadbe (ako bude svadbe) zadržava sebi pravo da kaže »ne«, pa makar to bilo u poslednjem času; tako isto pravo ostavlja i Ganji.

Uskoro posle toga doznade Ganja sasvim pouzdano, blagodareći jednom pogodnom slučaju, da je Nastasji Filipovnoj već potanko poznato neraspoloženje cele njegove porodice prema tom braku i prema Nastasji Filipovnoj lično, što se ispoljavalo u domaćim scenama; ona sama o tome nije nikad govorila mada je on to svaki dan očekivao. Uostalom, moglo bi se još mnogo štošta ispričati o svim događajima i okolnostima koji su izbili usled te proševine i pregovora; no mi smo ionako mnogo isprednjačili, tim pre što su se po neke od tih okolnosti pojavile samo kao još i suviše neodređeni glasovi. Na primer, kao da je Tocki odnekud doznao da je Nastasja Filipovna stupila u neakve neodređene i od svih skrivene odnose sa devojkama Jeparčinima — glas potpuno neverovatan. Zato je drugom glasu i nehotice verovao i bojao ga se kao kakve aveti: on je kao sigurno čuo da Nastasja Filipovna, tobože, sasvim pouzdano zna da se Ganja ženi samo radi novca; da je Ganjina duša crna, nesita, netrpeljiva, zavirljiva, prekomerno i nesrazmerno samoljubiva; da Ganja, mada je pre zbilja strasno želeo pobedu nad Nastasjom Filipovnom, sad, kad su se dva prijatelja resila da u svoju korist eksploatišu tu strast koja je počinjala sa obe strane i da kupe Ganju time što će mu Nastasju prodati kao zakonitu ženu — da ju je on omrznuo kao moru. U njegovoj duši kao da su se čudnovato sreli strast i mržnja, i on se, premda je, najzad, posle mučnog kolebanja, dao pristanak da će se oženiti »rđavom ženom«, u svojoj duši zakleo da će joj se gorko osvetiti za to i da će joj presteći udadba, kako se on, tobože, sam izrazio. Sve to kao da je Nastasja Filipovna znala i nešto potajno spremala. Tocki se već bio toliko prestravio da je čak prestao govoriti i Jeparčinu o svome strahovanju; no bivali su trenuci

kad se on, kao slab čovek, sasvim iznova hrabrio i brzo vaskrsavao duhom. On se, na primer, vanredno ohrabrio kad je Nastasja Filipovna dala naposletku reč obojici prijatelja da će uveče na svoj rođendan kazati svoju poslednju reč. No zato se jedan najneobičniji i najneverovatniji glas, koji se ticao baš poštovanog Ivana Fjodoroviča, pokazivao, na žalost, kao sve istinitiji.

Tu je na prvi pogled sve izgledalo kao najčistija besmislica. Jer teško je bilo poverovati da bi se Ivan Fjodorovič u svoje stare dane, pri svojoj vanrednoj pameti i tačnom poznavanju života itd., da bi se on mogao polakomiti na Nastasju Filipovnu, i to još tako, tobože u tolikoj meri, da je taj njegov ćef bio skoro nalik na strast. Cemu se on nadao u ovom slučaju, teško je predstaviti; može biti na pomoć samoga Ganje. Bar Tocki kao da je slutio tako šta, kao da je podozrevao da postoji nekakav skoro nemi dogovor između generala i Ganje, zasnovan na uzajamnom razumevanju. Uostalom, poznato je da čovek suviše obuzet strašću, a naročito ako je još u godinama, postaje potpuno slep i gotov je da nazre nadu onde gde nje nikako nema; i ne samo to nego još gubi pamet i postupa kao glupo derište, pa makar mu čelo bilo »sedam pedi široko«.

Znalo se da je general spremio za Nastasjin rođendan divan biser, koji je stajao ogromnu sumu, i da je taj poklon mnogo birao, mada je znao da Nastasja Filipovna nije koristoljubiva. Uoči rođendana Nastasje Filipovne on je bio kao u groznici, premda je to vesto prikrivao. Baš za taj biser doznala je generalica JAPANČINA. Istina, Jelisaveta Prokofjevna već je odavno počela osećati da se njen muž vetrenjasto ponaša, pa se čak donekle i navikla na to; ali nemogućno je bilo preći preko toga; glas o biseru neobično ju je interesovao. General je to zarana namirisao: još sinoć je bilo došlo do nekih ne baš prijatnih reči između njih; on je predosećao veliko objašnjavanje i bojao ga se. Eto zašto se njemu onog jutra kojim počinje naša priповest nije išlo na doručak u krilo porodice. Još pre kneževog dolaska on je naumio da se izgovori poslovima pa da se ukloni. A ukloniti se značilo je za generala prosto pobeći. Hteo je da dobije za sebe bar još jedan dan i, što je najglavnije, da bar to veče provede bez neprijatnosti. I najednom, kao poručen, dolazi knez. »Kao da ga je sam bog poslao!« — pomisli general ulazeći u sobu svoje supruge.

V

Generalica je bila vrlo osetljiva u pogledu svog porekla. Kako joj je tek moralo biti kad je najednom, i bez ikakve pripreme, čula da taj poslednji od roda knez Miškin, o kome je ona već ponešto čula, nije ništa više nego jedan bedan idiot, skoro prosjak, i prima milostinju. General je s planom računao na taj efekat da je odjednom zainteresuje, da sve nekako odvuče na drugu stranu, pa da u onoj zabuni izbegne kobno pitanje o biseru.

U teškim slučajevima generalica bi najčešće neobično iskolačila oči, i malo zabacivši telo nazad, neodređeno bi gledala preda se ne govoreći ni reči. To je bila visoka žena, istih godina kao i njen muž, tamne, veoma prosede, ali još guste kose, malo kukastog nosa, suvonjava, žutih upalih obraza i tankih uspijenih usana. Celu joj je bilo visoko, ali uzano; sive, dosta velike oči imale su neki put veoma neočekivan izraz. Nekada je imala slabost da poveruje kako je njen pogled neobično efektan; to ubeđenje ostade u njoj neizgladivo.

— Da ga primimo? Vi velite da ga primimo odmah ovog časa? — I generalica iz sve snage izbeći oči na Ivana Fjodoroviča, koji obletaše oko nje.

— O, u tom pogledu može se bez ikakvog ustezanja, ako ti je samo, mila moja, po volji da ga vidiš — požuri se general da joj objasni. — Pravo dete, čak mi ga je i žao; ima i nekakve bolesne nastupe; sad baš dolazi iz Švajcarske, ovog časa je iz voza, obučen je čudnovato, nekako na nemački način, i uz to ni pare u džepu, bukvalno; samo što ne plače. Ja mu dadoh dvadeset pet rubalja i hoću da mu izradim pisarsko mestance u našem nadležstvu. A vas, *mesdames*, molim da ga nečim poslužite jer on je, izgleda, i gladan...

— Vi mene iznenađujete — nastavljaše kao i pre generalica — gladan i nastupi! Kakvi nastupi?

— O, oni se ne pojavljuju tako često, a pri tom je on skoro kao dete... Inače, obrazovan mladić. Ja sam vas, *mesdames* — okrenu se on opet kćerima — hteo zamoliti da ga uzmete malo na ispit, ipak bi dobro bilo doznati za šta bi on bio sposoban.

— U-ze-ti ga na i-spit? — oteže generalica duboko preneražena i stade opet prenositi pogled sa kćeri na muža i obratno ...

— Ah, mila moja, ne treba da daješ takav smisao ... Uostalom, kako ti je po volji; ja sam hteo da budemo ljubazni prema njemu i da ga uvedemo u našu kuću zato što je to skoro dobročinstvo.

— Uvesti ga u našu kuću? Iz Švajcarske?!

— Švajcarska tu ništa neće smetati; uostalom, ponavljam, kako hoćeš. Mislio sam zato što, prvo i prvo, imate isto prezime, a možda ti je i rod, a drugo, nema čovek glavu kuda da skloni. Ja sam čak pomislio da će tebi to unekoliko i zanimljivo biti, jer ipak je iz naše porodice.

— Naravno, *maman*, ako je moguće, da ga primimo bez ceremonija; a osim toga, on je došao s puta, i gladan je, zašto ga ne bismo nahranili ako ne zna kuda će? — reče najstarija, Aleksandra.

— A uz to potpuno dete; s njim biste se mogli i žmurke igrati.

— Žmurke igrati? Kako to?

— Ah, *maman*, nemojte se izigravati, molim vas — ljutito je prekide Aglaja.

Srednja, Adelaida, koja je bila smešljiva, ne izdrža te prsnu u smeh.

— Pozovite ga, *papa*; *maman* pristaje — odluči Aglaja. General naredi da pozovu kneza.

— Ali tako da mu se neizostavno veže servijeta oko vrata kad sedne za sto — odluči generalica — zovite Fjodora, ili neka Mavra ... Da stoje iza njega i da paze na nj kad bude jeo. Je li on bar miran pri nastupima? Da ne pravi kakve pokrete?

— Naprotiv, čak je vrlo lepo vaspitan i ima prekrasne manire. Malo je suviše jednostavan neki put... Ali, evo ga! Evo, preporučujem vam ga, poslednji od roda knez Miškin, prezimenjak i, možda, čak i rođak, primite ga, ukažite mu ljubav. Sad ćemo odmah poći da doručujemo, kneže, pa učinite čast... A ja sam, izvinite, zakasnio, žurim ...

— Zna se kuda vi žurite — značajno mu dobaci generalica.

— Žurim se, žurim, mila moja, zakasnio sam! A vi mu podajte svoje albume, *mesdames*, neka vam što napiše; kakav je krasnopolisac, prosto retkost! Talenat; tamo se kod mene potpisao starinskim rukopisom: »Iguman Pafnutije ruku priloži« ... No, do viđenja!

— Pafnutije? Iguman? Ama čekajte, čekajte, kud ćete i kakav vam je to sad Pafnutije? — razvika se generalica za mužem koji izmiče, još uvek ljutito i skoro uzrujano.

— Da, da, mila moja, to je u staro vreme bio nekakav iguman... a ja odoh do grofa, odavno me čeka, a što je najglavnije, on mi je zakazao ... Kneže, do viđenja.

General se brzim koracima udalji.

— Znam ja kakav je to grof! — oporo izgovori Jelisaveta Prokofjevna, pa ljutito prenese pogled na kneza. — šta ono beše! — mrmrljajući i ljutito se dosećajući — no, svejedno! Ah, da: kakav vam je to iguman?

— *Maman!* — uzviknu Aleksandra, a Aglaja i nogom lupnu.

— Ne prekidajte me, Aleksandra Ivanovna! — odseče generalica — hoću i ja da znam. Sedite tu, kneže, eto tu na fotelju, preko puta, ne, ovde, na sunce, ka svetlosti se pomaknite, da bih vas i ja videla. No kakav je to iguman?

— Iguman Pafnutije — odgovori joj knez pažljivo i ozbiljno.

— Pafnutije? To je zanimljivo; no, pa šta je s njim?

Generalica pitaše nestrpljivo, brzo, oštro, ne skidajući oči sa kneza, a kad bi joj knez odgovarao, ona bi klimala glavom posle svake njegove reči.

— Iguman Pafnutije, iz četrnaestog stoleća — počeo knez — upravljao je jednim pustinjačkim manastirom na Volgi, u sadašnjoj našoj kostromskoj guberniji. Poznat je bio po svom svetačkom životu, odlazio je u Ordu, pomagao je da se udešavaju tadašnje narodne stvari i potpisao se na jednoj povelji, a snimak tog potpisa ja sam video. Meni se svideo rukopis i ja sam ga zapamtio. Kad je maločas general hteo da vidi kako pišem, da mi da kakvo mesto, ja napisan nekoliko rečenica raznim vrstama slova, i među ostalim »Iguman Pafnutije ruku priloži«, sopstvenim rukopisom igumana Pafnutija. Generalu se to vrlo svidelo, pa se eto sad setio.

— Aglaja — reče generalica — zapamti: Pafnutije, ili bolje zapisi, jer ja uvek zaboravljam. Uostalom, ja sam mislila da će biti zanimljivije. A gde je taj potpis?

— Ostao je, čini mi se, u generalovom kabinetu, na stolu.

— Pošaljite odmah nekoga da ga donese.

— Pa bolje da vam sad još jedanput napišem, ako vam je po volji.

— Naravno, *maman* — reče Aleksandra — a sad bi bolje bilo da doručujemo, mi smo ogladnele.

— Pravo kažeš — odluči generalica. — Hajdemo, kneže; jeste li dobro ogladneli?

— Da, prilično sam gladan, i vrlo sam vam zahvalan.

— To je vrlo lepo što ste učtivi, i ja opažam da vi baš niste takav... osobenjak kako su vas izvoleli opisati. Hajdemo ... Sednite evo ovde, prema meni — užurba se ona posadujući kneza kad dođoše u trpezariju — da vas bolje vidim. Aleksandra, Adelaida, nudite kneza. Zar ne, on nije tako ... bolestan? Možda mu ni ona servijeta ne treba... Jesu li vam, kneže, vezivali servijetu pri jelu?

— Pre, kad sam bio od jedno osam godina, vezivali su mi je, a sad servijetu obično na kolena stavljam kad jedem.

— Tako i treba. A nastupi?

— Nastupi? — začudi se malo knez — nastupi sad kod mene vrlo retko bivaju. Uostalom, ne znam; kažu da će ovdašnja klima biti štetna za mene.

— Pa on lepo govori — primeti generalica obraćajući se kćerima i klimajući glavom i dalje posle svake kneževe reči — nisam se nadala. Znači, sve što je napričano za njega, to su

ludorije i laž; kao i obično. Služite se, kneže, pa nam pričajte: gde ste se rodili, gde ste se vaspitavali? Hoću sve da znam; vi me neobično interesujete.

Knez se zahvali pa, jedući sa velikim apetitom, poče ponovo izlagati sve ono o čemu je već jedanput govorio od jutros. Generalica postajaše sve zadovoljnija. Devojke ga takođe pažljivo slušahu; pretresli su svu rodbinu; pokazalo se da je knez znao svoj rodoslov vrlo dobro; no ma kako da su podešavali, između njega i generalice nije bilo skoro nikakvog srodstva. Između dedova i baba još bi se i moglo utvrditi neko daleko srodstvo. Ta se suvoparna tema osobito dopade generalici, kojoj skoro nikad nije polazilo za rukom da govori o svom rodoslovu, uprkos svojoj želji, tako da je ustala od stola u vrlo uzbuđenom duševnom raspoloženju.

— Hajdemo svi u porodičnu sobu — reče ona — tamo će nam doneti kafu. Mi imamo jednu takvu opštu sobu — obrati se ona knezu vodeći ga — jednostavnije rečeno, moj mali salon, gde se mi, kad smo same, skupljamo, i svaka se svojim poslom zanima. Aleksandra, eto ta, moja najstarija kći, svira u klavir, ili čita, ili šije; Adelaida: predele i portrete slika (i ništa ne može da dovrši), a Aglaja sedi, ništa ne radi. Ni meni se posao ne lepi za ruke; nekako ništa ne mogu da uradim. No, evo nas, tu smo; sednite, kneže, ovde, kod kamina, pa nam pričajte. Hoću da čujem kako vi pričate. Hoću potpuno da se ubedim, pa kad se s kneginjom Bjelokonskom vidim, sa starom, sve ću joj o vama pričati. Htela bih da vi i njih sve zainteresujete. No, hajde, pričajte ...

— *Maman*, pa to je vrlo čudno, tako pričati — primeti Adelaida, koja je za to vreme udesila svoje nogare za slikanje, uzela kičice, paletu i prionula da kopira odavno već započeti predeo. Aleksandra i Aglaja sedošu zajedno na mali divan, pa se skrštenih ruku spremiše da slušaju razgovor. Knez primeti da je na nj sa svih strana uperena naročita pažnja.

— Ja ne bih znala ništa ispričati kad bi meni tako zapovedali — primeti Aglaja.

— Zašto? Čega ima tu čudnog? Što da ne priča čovek? Ima jezik. Ja hoću da znam kako on govori. No, makar o čemu. Ispričajte kako vam se dopada Švajcarska, prvi utisak. Eto, videćete, on će odmah početi i lepo će početi.

— Utisak je bio jak ... — otpoče knez.

— Eto, eto! — prihvati nestrpljiva Jelisaveta Prokofjevna obraćajući se kćerima — počeo je, evo.

— Pa pustite, *maman*, čoveka bar da govori! — zadrža je Aleksandra. — Ovaj knez je, možda, neka velika varalica, a nikako idiot — šapnu ona Aglaji.

— Sigurno je tako, ja odavno to vidim — odgovori Aglaja. — I to je podlo od njega da tako izigrava ulogu. Jamačno misli da će time što postići.

— Prvi utisak je bio vrlo jak — ponovi knez. — Kad su me povelili iz Rusije, kroz razne nemačke gradove, ja sam samo ćuteći gledao i, sećam se, ni o čemu se nisam ni raspitivao. To beše posle niza jakih i teških nastupa moje bolesti, jer ja sam uvek, kad bi se bolest pojačavala i nastupi se ponavljali nekoliko puta uzastopce, padao u potpunu otupelost, sasvim gubio pamćenje, i mada je um radio, logički tok misli ipak se prekidao. Više od dve ili tri ideje jednu za drugom ja nisam mogao dosledno povezati. Tako mi se čini. A kad su se nastupi stišali, opet sam postajao i zdrav, i jak, eto, kao sad. Sećam se, osećao sam neizdržljivu tugu; hteo sam čak da plačem: sve sam se čudio i uznemiravao: strašno je na mene uticalo što je sve to tuđina; to sam razumeo. Ta tuđina me je ubijala. Potpuno sam se probudio iz toga

mraka, sećam se, tek uveče, u Bazelu. pri ulasku u Švajcarsku, a probudilo me je magareće njakanje na gradskoj pijaci. Taj magarac me je strašno iznenadio i nekako mi se neobično dopao, a u isto vreme najedared mi se čisto sve razvedrilo u glavi.

— Magarac? Čudnovato — primeti generalica. — A, uostalom, ničega tu nema čudnovatog, poneka se kod nas u magarca i zaljubi — primeti ona ljutito pogledavši u nasrnežane devojke. — To je još u mitologiji bilo. Nastavite, kneže.

— Od tog doba strašno volim magarce. Oni su sad neka moja simpatija. Počeh se o njima raspitivati, stoga što ih dotle nisam viđao, i odmah se uverih da je to vanredno korisna životinja, vredna, snažna, strpljiva, jevtina, izdržljiva; i preko tog magarca počeh odjednom i cela Švajcarska da mi se dopada, tako da me je sasvim prošla pređašnja tuga.

— Sve je to vrlo čudnovato, no to o magarcu se može izostaviti... Da predemo na neku drugu temu. Što se ti sve smeješ, Aglaja? I ti, Adelaida? Knez nam je divno o tome magarcu ispričao. On ga je sam video, a šta si ti videla? Ti nisi bila u inostranstvu.

— Videla sam ja magarca, *maman* — reče Aleksandra.

— A ja sam ga i čula — prihvati Aglaja. Sve tri opet prsnuše u smeh. Knez se zasmeha zajedno s njima.

— To je vrlo ružno s vaše strane — primeti generalica. — Vi ih izvinite, kneže, one su inače dobre. Ja se s njima večno svađam, ali ih volim. Malo su vetrenjaste, šašave.

— A što? — smejaše se knez — i ja ne bih na njihovom mestu propustio ovakav slučaj. No ja ipak branim magarca, magarac je dobro, korisno čeljade.

— A jeste li vi dobri, kneže? Ja vas to pitam iz ljubopitstva — zapita generalica.

Svi opet prsnuše u smeh.

— Opet naiđosmo na tog prokletog magarca; ja o njemu nisam ni mislila — viknu generalica. — Verujte mi, molim vas, kneže, ja tu ne činim nikakva ...

— Upoređenja? O, verujem, bez sumnje. — I knez se smejaao bez prestanka.

— To je vrlo dobro što se vi smežete. Ja vidim da ste vi plemenit mladić — reče generalica.

— Neku put i nisam plemenit — odgovori joj knez.

— A ja sam dobra — neočekivano ubaci generalica — i, ako hoćete, uvek sam dobra, i to je moj jedini nedostatak, jer ne valja biti uvek dobar. Ja se jedim vrlo često, eto na njih, a naročito na Ivana Fjodoroviča, ali zlo je u tome što sam još bolja kad se na što jedim. Baš maločas, pred vaš dolazak, mnogo sam se bila razljutila i pokazivala se da ništa ne razumem, niti mogu razumeti. To sa mnom biva kao kod deteta. Aglaja mi je dala lekciju; hvala ti, Aglaja. Uostalom, sve su to tričarije. Ja još nisam tako glupa kao što izgledam, i kao što me kćeri hoće da predstave. Ja imam karaktera i nisam mnogo stidljiva. Ja to, uostalom, govorim bez ikakve ljutine. Hodi ovamo, Aglaja, poljubi me, no ... sad je dosta nežnosti — primeti ona kad ju je Aglaja sa osećanjem poljubila u usne i u ruku. — Produžite, kneže. Možda ćete se setiti i nečeg zanimljivijeg od magarca.

— Ja ipak ne razumem kako se to može tako odjednom pričati — primeti opet Adelaida. — To nikako ne bih znala.

— A knez će znati, zato što je knez neobično pametan, i pametniji je od tebe bar deset puta, a možda i dvanaest. Nadam se, ti ćeš to osetiti posle ovoga. Dokažite im to, kneže; produžite. A tog magarca biste najzad zbilja mogli ostaviti na miru. No, šta ste, osim magarca, u inostranstvu videli?

— Pa i ono o magarcu bilo je pametno — primeti Aleksandra — knez je ispričao vrlo zanimljivo svoj bolesnički slučaj, i kako mu se sve svidelo usled jednog jedinog spoljašnjeg podsticaja. Meni je uvek bilo zanimljivo kako ljudi polude pa posle opet ozdrave. Naročito kad se to desi odjednom.

— Zar ne? Zar ne? — uplete se generalica. — Vidim da i ti ponekad znaš da budeš pametna. No, dosta je bilo smejanja! Vi ste se, izgleda, zaustavili na švajcarskoj prirodi, kneže, dakle!

— Dođosmo u Lucern, pa me staše vozati po jezeru. Osećah kako je to lepo, no meni je bilo strašno teško pri tom — reče knez.

— Zašto? — zapita ga Aleksandra.

— Ne razumem. Meni je uvek teško i nespokojan sam kad gledam na takvu prirodu prvi put; i dobro mi je i nezgodno. Nego, sve je to još bilo u bolesti.

— A što, ja bih, vidite li, veoma želela da takvo što vidim — reče Adelaida. — I ne razumem kad ćemo mi već jednom krenuti u inostranstvo. Eto već dve godine ne mogu da nađem siže za sliku:

Istok i Jug odavno su opisani...

Nađite mi, kneže, siže za sliku.

— Ja se u to ne razumem. Čini mi se da je dovoljno samo pogledati pa odmah slikati.

— Da, ali ja ne umem ni da pogledam ...

— Ma kakve vi to sve neke zagonetke govorite? Ništa ne razumem! — prekide ih generalica. — Kako to: ne umem da pogledam? Imaš oči, pa gledaj. Ako ne umeš ovde pogledati, ni u inostranstvu nećeš naučiti. Bolje nam ispričajte kako ste vi sami gledali, kneže.

— Da, to će bolje biti — dodade Adelaida. — Jer knez se u inostranstvu naučio posmatrati.

— Ne znam. Ja sam tamo samo zdravlje popravio; ne znam da li sam se naučio posmatrati. Ja sam, uostalom, skoro sve vreme bio vrlo srećan.

— Srećan! Vi znate biti srećni! — povika Aglaja — pa što onda govorite da se niste naučili da posmatrate. Možete još i nas naučiti.

— Naučite nas, molim vas — zasmija se Adelaida.

— Ničemu vas ne mogu naučiti — smejaše se knez — skoro sve vreme u inostranstvu proveo sam u tom švajcarskom selu; retko sam izlazio nekud u okolinu. Pa čemu ja vas onda mogu da naučim? U početku samo nisam osećao dosadu, brzo počeh ozdravljati; zatim mi je svaki dan postajao drag, i što dalje, meni bivaše sve draže, tako da sam počeo to i da opažam. Legao sam da spavam vrlo zadovoljan, a ustajao sam još srećniji. A otkud sve to... to bi mi bilo dosta teško da vam ispričam.

— Tako da vi nikuda niste ni želeli da idete, nikuda vas nije vuklo srce? — zapita ga Aleksandra.

— S početka, sasvim s početka, vuklo me je srce, i obuzimao me je veliki nemir. Neprestano sam mislio kako ću živeti; hteo sam da ispitam svoju sudbinu, naročito sam u nekim trenucima bio nespokojan. Vi znate, na čoveka nailaze takvi trenuci, naročito kad je usamljen. Mi smo tamo imali jedan vodopad, omanji, sa velike je visine padao kao fini, tanani mlaz, skoro okomito, beo, bučan, penušav... Padao je sa velike visine, a izgledao je dosta nizak, bio je pola kilometra dalek, a činilo se kao pedeset koraka. Ja sam noću voleo

da slušam njegov šum; eto, u tim trenucima osećao sam neki put veliko nespokoјstvo. A drugi put, opet, kad zađem u podne u planine, stanem sam usred šume, oko mene borovi, stari, veliki, smolasti; gore na steni stari srednjovekovni zamak, ruine; naše je selo daleko u dolini, jedva se vidi; sunce jasno, nebo plavo, stravična tišina. Eto, tada se dešavalo da me kao nešto vuče nekud, i sve mi se činilo kad bih pošao neprestano napred, pa da idem dugo, dugo i da zađem, eto, za onu liniju, baš za onu gde se nebo sa zemljom sastavlja, da bi onda tamo bila odgonetka svemu, i da bih tamo odmah ugledao nov život hiljadu puta jači i bučniji nego što je kod nas; sve mi se pričinjavao tako neki veliki grad kao Napulj, i u njemu na sve strane sami dvorci, vreva, tutnjava, život... Da, o čemu sve tada nisam sanjao! A posle mi se, opet, činilo da čovek i u tamnici može naći bogat život.

— Poslednju mudru misao ja sam čitala još u svojoj »Čitanci«, kad mi je bilo dvanaest godina — reče Aglaja.

— To je sve filozofija — primeti Adelaida — vi ste filozof, i došli ste da nas poučavate.

— Vi možda imate i pravo — osmehnu se knez — ja sam možda zbilja filozof, i ko zna, možda zbilja nameravam da drugog učim... To može biti: zbilja, može biti...

— I vaša je filozofija tačno onakva kao i u Jevlampije Nikolajevne — prihvati opet Aglaja — ima tu tako jedna činovnica, udovica, dolazi k nama, neka vrsta gotovanke. Ceo je njen životni zadatak: jevtinoća; samo da joj je što jevtinije da proživi, ni o čemu drugom ne govori nego o parama, i, imajte na umu, ona ima novaca, ona je varalica. Isto tako i taj vaš bogat život u zatvoru, a, možda, i vaša četvorogodišnja sreća na selu, za koju ste vi svoj grad Napulj prodali, i, izgleda, sa profitom, iako za kopjeјke.

— Što se tiče života u zatvoru, čovek može i da se ne složi — reče knez. — Slušao sam pričanje čoveka koji je odležao u zatvoru nekih dvanaest godina. On je bio jedan od bolesnika što su se lečili kod mog profesora ... Imao je napade, bivao neku put nemiran, plakao bi, i čak je jednom pokušao da se ubije. Život je njegov u zatvoru bio vrlo tužan, uveravam vas, ali nipošto ne »za kopjeјku«. A sve njegovo poznanstvo behu pauk i drvce što beše izraslo pod prozorom... No bolje da vam ispričam o nekom drugom svom sastanku, prošle godine, sa jednim čovekom. Reč je o nečem vrlo čudnovatom, čudnovatom naročito zbog toga što takav slučaj vrlo retko biva. Taj čovek bio je zajedno sa drugima odveden na gubilište, i pročitana mu presuda da bude streljan zbog političkog zločina. Posle jedno dvadeset minuta bude pročitano i pomilovanje i određena druga vrsta kazne; ali, ipak, u međuvremenu između te dve presude, on je proveo dvadeset minuta ili bar četvrt časa u nesumnjivom ubeđenju da će kroz nekoliko trenutaka najednom morati umreti. Ja sam strašno voleo da slušam kad bi se on sećao i pričao svoje tadašnje utiske pa sam nekoliko puta počinjao da ga nanovo ispituјem.

On se sećao svega neobično jasno i govorio je da nikad ništa od tih trenutaka neće zaboraviti. Na jedno dvadeset koraka od gubilišta, oko kojega stajaše narod i vojnici, behu ukopana tri stuba, jer krivaca beše nekoliko. Prvu trojicu povedoše ka stubovima, privezaše ih, obukoše im samrtničko odelo (beli dugački ogrtači), a na oči im natukoše bele kape da ne mogu videti puške; zatim prema svakom stubu stade u red grupa od nekoliko vojnika. Moj poznanik bese osmi po redu, znači, on je imao da ide ka stubovima u trećoj grupi.

Sveštenik ih je sve obišao sa krstom. Ostalo im je da žive još jedno pet minuta, ne više. Onaj mi je pričao da mu se tih pet minuta činjahu kao beskonačan rok, kao neko ogromno

bogatstvo: činilo mu se da će za tih pet minuta proživeti toliko života da zasad još nema ni smisla da misli o poslednjem trenutku, tako da je pravio čitav raspored svoga vremena: izračunao je vreme da se oprostí sa drugovima, za to je odredio dva minuta, zatim je još dva minuta namenio da poslednji put razmisli o sebi i zatim da još poslednji put pogleda oko sebe.

Vrlo se dobro sećao da je odredio baš te tri stvari, i baš je tako izračunao. On umiraše, a beše mu tek dvadeset sedam godina ... beše zdrav i jak. Praštajući se sa drugovima, sećao se da je jednome od njih postavio prilično nevažno pitanje, i čak se vrlo zainteresovao za odgovor. Zatim, kad se oprostio od drugova, nastadoše ona dva minuta što ih beše odvojio da misli o sebi; unapred je znao o čemu će misliti: hteo je da predstavi sebi što je moguće brže i jasnije kako je moguće ovo: on sad, eto, postoji i živi, a kroz tri minuta već će biti nešto, neko ili nešto, ali ko? I gde? Sve je on to mislio da reši za ta dva minuta! Tu u blizini beše crkva, i vrh hrama sa pozlaćenim krovom blistaše na jarkom suncu. Sećao se da je strašno uporno gledao u taj krov i u zrake koji su se od njega odbijali i blistali; nije mogao da se otrgne od tih zraka: njemu se činilo da su zraci njegova nova priroda, da će se kroz tri minuta nekako sliti s njima ... Neizvesnost i odvratnost od tog novog koje će biti i odmah nastupiti bili su užasni; ali on reče da za njega u tom trenutku ništa nije bilo teže nego neprekidna misao: »Kako bi bilo da se ne umire! Da se može vratiti život — kakva beskonačnost! I sve bi to bilo moje! Ja bih tada svaki trenutak pretvarao u čitav vek, ništa ne bih izgubio, o svakom bih trenutku vodio tačan račun, uzalud ništa ne bih trošio!« Govorio je da se ta misao kod njega najzad izmetnula u takav gnev da je prosto želeo da ga što pre ubiju!

Knez najednom učuta; svi očekivahu da će nastaviti iz trenutne zamišljenosti.

— Jeste li završili? — zapita ga Aglaja.

— Šta! Završio sam — reče knez vraćajući se iz trenutne zamišljenosti.

— A zašto ste nam to ispričali?

— Takopalo mi na pamet... došlo uz reč ...

— Vi ste nesređeni — primeti Aleksandra — vi ste, kneže, jamačno hteli izvesti zaključak da se nijedan trenutak ne može parama meriti i da su nekad pet minuta skupoceniji od ne znam kakvog blaga. Sve je to pohvalno, nego ipak dozvolite, kako je posle taj prijatelj koji vam je takve strahote pričao ... jer njemu su zamenili kaznu, poklonili su mu, dakle, taj »beskonačni život«. No, pa šta je učinio posle od tog bogatstva? Je li živeo svakog minuta »sa računom«?

— O, ne, on mi je sam govorio, ja sam ga posle pitao o tome, ni izdaleka nije tako živeo, i mnogo, mnogo je časaka straćio ...

— E, dakle, eto vam pouke. Znači, ne može se živeti da se o svakom trenutku vodi računa. Neki uzrok mora da postoji zbog koga to nije moguće.

— Da, neki uzrok zbog koga to nije moguće — ponovi knez — meni se i samom to učinilo ... A, ipak, čovek sve nekako neće da veruje ...

— To jest, vi mislite da ćete provesti vek pametnije od svih? — reče Aglaja.

— Da, ja sam i to ponekad mislio.

— Pa mislite i sad?

— I... sad mislim — odgovori knez, kao i pre sa tihim i čak bojažljivim osmehom gledajući u Aglaju; ali se odmah opet zasmeha i veselo pogleda u nju.

— Skromnost! — reče Aglaja skoro ljutito.

— Nego, kako ste vi to hrabre, vi se, eto, smejete, a mene je sve tako porazilo u pričanju mog poznanika da sam to posle sanjao, baš tih pet minuta sam sanjao ...

Ispitujući i ozbiljno, još jedared prelete očima svoje slušateljke.

— A da se vi što ne ljutite na mene? — zapita najedared kao zbunjen, ali ipak pravo gledajući svima u oči.

— Zašto? — povikaše sve tri devojke čudeći se.

— Pa, eto, zato što ja neprestano kao da poučavam ...

Sve se zasmehaše.

— Ako se ljutite, ne ljutite se — reče on — jer ja i sam znam da sam manje od drugih živeo i da se manje od svih razumem u životu. Ja, možda, neki put vrlo neobično govorim ...

Tu se i on sasvim zbuni.

— Kad velite da ste bili srećni, to znači da ste živeli ne manje, nego više od drugih; što sad neprestano izvijate i izvinjavate se? — otpoče Aglaja strogo i nestrpljivo — i nemojte se, molim vas, uznemiravati: da vi nas nečem poučavate, to nije nikakav vaš trijumf. Sa tim vašim kvijetizmom može čovek i sto godina života ispuniti srećom. Nek vam dadu smrtnu kaznu i nek vam pruže prst, vi ćete iz jednog i iz drugog podjednako pohvalnu misao izvesti i bićete zadovoljni. Tako čovek može lako provesti vek.

— A što si ti neprestano tako ljuta — prihvati generalica, odavno posmatrajući lica govornika — i o čemu vi to govorite ja nikako ne mogu da shvatim. Kakav prst i kakve budalaštine? Knez prekrasno govori, samo malo žalostivo. Što mu oduzimaš hrabrost? Kad je počeo, on se smejavao, a sad je sasvim klonuo.

— Ništa, *maman*. A šteta, kneže, što smrtnu kaznu niste videli, ja bih vas nešto zapitala.

— Ja sam video smrtnu kaznu — odgovori knez.

— Videli ste? — viknu Aglaja. — Mogla sam se odmah setiti! To kruniše čitavu stvar. Pa kad ste videli, kako ste mogli govoriti da ste sve vreme tamo srećno proživeli? Eto, zar vam nisam istinu kazala?

— Pa zar u tom vašem selu izvršavaju smrtnu kaznu? — zapita Adelaida.

— Ne, ja sam to u Lionu video, kuda sam sa Šnajderom išao, on me je poveo. Čim sam stigao, dospo sam na pogubljenje.

— Pa šta, je li vam se mnogo svidelo? Mnogo poučnog? Korisnog? — pitaše Aglaja.

— Meni se to nikako nije svidelo, i ja sam posle toga bio i malo bolestan, ali priznajem da sam gledao kao prikovan, nisam mogao otrgnuti oči.

— Ni ja ne bih mogla otrgnuti oči — reče Aglaja.

— Tamo vrlo nerado gledaju kad žene idu da to posmatraju, čak posle u novinama pišu o tim ženama.

— To znači, kad nalaze da to nije ženski posao, tim samim hoće da kažu (pa, dakle, i da opravdaju) da je to muški posao. Čestitam im na logici. I vi, naravno, tako isto mislite.

— Pričajte o smrtnoj kazni — prekide je Adelaida.

— Ja nikako ne bih hteo sad... — zbuni se i čisto namrgodi knez.

— Vama baš kao da je žao da nam pričate — bocnu ga Aglaja.

— Ne, nego stoga što sam o toj smrtnoj kazni malopre pričao.
— Kome ste pričali?
— Vašemu lakeju dok sam tamo čekao ...
— Kakvom lakeju? — začu se sa svih strana.
— Pa onom što sedi u predsoblju, neki prosed, crvenkasta lica. Ja sam čekao u predsoblju da uđem k Ivanu Fjodoroviču.
— To je čudnovato — primeći generalica.
— Knez je demokrata — odseče Aglaja — ali kad ste i Aleksiju pričali, onda nam ne možete odreći.
— Ja neizostavno hoću da čujem — ponovi Adelaida.
— Maločas sam — okrenu se k njoj knez, unekoliko se opet zagrevajući (on se, izgleda, vrlo brzo i iskreno zagrevao) — maločas sam zbilja pomislio, kad ste iskali od mene siže za sliku, da vam dam ovakav siže: naslikati lice na smrt osuđenog na trenutak pre udara giljotine, kad on još na gubilištu stoji pre no što će leći na onu dasku.
— Kakvo lice? Zar samo lice? — zapita Adelaida — čudan bi to bio siže, i kakva bi to bila slika?
— Ne znam, a što? — vatreno ostajate pri svome knez — ja sam u Bazelu nedavno video jednu takvu sliku ... želim da vam ispričam ... Jednom ću vam ispričati... vrlo me je porazilo.
— O bazelskoj slici ćete neizostavno pričati drugi put — reče Adelaida — a sad mi objasnite sliku te smrtne kazne. Možete li mi je kazati onako kako je vi zamišljate? Kako da se to lice naslika? Dakle, samo lice? A kakvo je to lice?
— To je tačno jedan minut pre smrti — počeo knez sa potpunom gotovošću zanoseći se uspomenom i, očividno, onog časa zaboravivši na sve ostalo — baš onaj trenutak kad se popeo na lestvice i tek što je stupio na gubilište. Tu je pogledao na svoju stranu; ja pogledah u njegovo lice i sve razumeh... Uostalom, kako to da vam ispričam? Ja bih strašno, strašno voleo da vi ili neko drugi to naslika! A najbolje vi! Još tada sam pomislio da bi takva slika mogla biti veoma korisna. Znate li, tu treba sve predstaviti, i što je bilo ranije, sve, sve. On je živio u tamnici i računao je da će pogubljenje biti bar nedelju dana docnije; nekako je računao na obično kancelarijsko odugovlačenje: da će akt još nekud morati ići pa da će tek posle nedelju dana stići. Kad tamo, a ono se najedared nekako skratilo... U pet časova izjutra on je spavao. To je bilo krajem oktobra; u pet sati još je hladno i mrak. Uđe tamnički nadzornik, nečujno, sa stražom, i pažljivo ga dodirnu po ramenu; on se diže, nalakti se, vidi svetlost: »šta je?« — »U deset sati je izvršenje smrtne kazne.« On onako bunovan ne poverova, počeo se prepirati da će akt doći tek kroz nedelju dana... No kad se sasvim osvesti, prestade se prepirati i ućuta; tako su pričali... zatim reče: »Ipak je teško tako najedared ...«, pa opet ućuta, i već ništa ne htede govoriti.

Jedno tri-četiri časa prodoše u uobičajenim stvarima: sveštenik, doručak, za koji mu daju vino, kafu i govedinu (zar to nije šegačenje? Kad čovek pomisli kako je to nemilosrdno, a sa druge strane, bogami, ti naivni ljudi čine to od čistog srca i uvereni su da je to još neko čovekoljublje!), zatim toaleta (znate li vi šta je to toaleta na smrt osuđenog?), naposletku ga voze po gradu do gubilišta... Ja mislim da se i tad onome čini da mu ostaje još beskonačno da živi dok ga voze. Meni se čini da je on morao misliti putem: »Još dugo, još tri ulice ostaje

mi da živim; eto, kad ovu prođem, ostaje mi posle još ona, pa još ona gde je sa desne strane hlebar... a kad ćemo tek stići do hlebara!»

Unaokolo svet, žagor, vika, deset hiljada lica, deset hiljada očiju, sve to treba izdržati, a što je najglavnije misao: »Eto njih ima deset hiljada, i nikog između njih neće ubiti, a mene će ubiti!« Nego, to je sve prethodno. Na gubilište vode stepenice; tu se on pred stepenicama najedanput zaplaka, a bio je to jak i srčan čovek, veliki zločinac, kažu. S njim je sve vreme bio sveštenik, i u kolima se s njim vozio, i neprestano je govorio, ali onaj teško da ga je slušao: kao i počne da ga sluša, ali već kod treće reči ništa ne razume. Tako mora biti.

Najzad se stade peti uza stepenice, noge su mu svezane, te se stoga sitnim koracima kreće. Sveštenik biće da je bio nekakav pametan čovek: prestao je da mu priča, nego mu je jednako davao krst da ljubi. Dole, kod stepenica bio je vrlo bleđ, a kad se popeo i stao na gubilište, najedared pobebe kao hartija, ali sasvim kao bela pisaća hartija. Po svojoj prilici, noge su mu slabile i trnule, i smučilo mu se... kao da ga nešto guši u grlu i od toga kao da ga nešto golica; jeste li osećali to nekad kad se uplašite ili u vrlo strašnim trenucima kad ste sasvim pri svesti, ali svest nema nikakve moći? Meni se čini kad je, na primer, neka neminovna propast, kuća se na vas ruši, onda vam se najedared prohte da sednete i da zažmurite i čekate: nek bude što će biti! ...

Eto, tu, kad je počinjala ta slabost, sveštenik mu je brže, nekim hitrim pokretom i ćuteći, najedared podmetnuo krst do samih usana... Često mu ga je podmetao, svakog trenutka. Čim bi se krst dotakao usana, on bi otvorio oči, i opet kao da bi na koji sekund oživeo, i noge bi mu koračale. Krst je požudno celivao, kao da se žurio da ne zaboravi poneti nešto da mu se nađe za svaki slučaj, ali teško da je u tom trenutku osećao što religiozno. I tako je bilo do same daske ... Čudnovata stvar: retko u nesvest padaju u tim poslednjim sekundima! Naprotiv, glava strašno živi i radi, mora biti, jako, jako, jako, kao mašina koja se vrti; ja zamišljam udaraju razne misli, sve nedovršene i možda, smešne, tako udaljene od onog trenutka misli. »Gle, onaj što se tamo zagledao na čelu ima bradavicu, a u dželatata je jedno donje dugme zarđalo!« ... a, međutim, sve znaš i svega si svestan; ima jedna takva tačka koju nikako ne možeš zaboraviti, niti možeš pasti u nesvest, i sve oko nje, oko te tačke, ide i vrti se. Pa kad čovek pomisli da je to tako do same poslednje četvrti sekunde, kad već glava leži na panju, i čeka, i... zna, i najedared čuje nad sobom kako se gvožđe otisnulo... To moraš neizostavno čuti! Ja kad bih ležao, namerno bih slušao i čuo bih to! Tu je možda svega jedan deseti deo trenutka, ali ćeš neizostavno čuti! I zamislite samo, i dosad se još prepiru da možda glava i kad odleti, da ona možda još za čitav jedan sekund zna da je odletela. Kakav pojam! ...

A šta velite ako to traje i čitavih pet sekundi! ... Naslikajte gubilište tako da se sasvim izbliza i jasno vidi samo poslednji stepenik; osuđenik stupa na njega: glava, lice bleđe kao hartija, sveštenik pruža krst, onaj požudno pruža svoje modre usne i gleda, sve zna. Krst i glava: eto vam slike, a lice sveštenikovo, dželatatovo, njegovih dvaju sluga i nekoliko glava i očiju dole... i to se sve može naslikati, ali to već na daljoj pozadini; u magli, kao nešto sporedno ... Eto kakva je to slika.

Knez ućuta pa pogleda u sve.

— To, naravno, nije nalik na kvijetizam — progovori za sebe Aleksandra.

— No, a sad nam ispričajte kako ste bili zaljubljeni — reče Adelaida.

Knez sa čuđenjem pogleda u nju.

— Čujte — čisto se požuri Adelaida — vi nam dugujete priču o bazelskoj slici, ali ja sad hoću da čujem kako ste bili zaljubljeni; nemojte se izvlačiti: bili ste. Osim toga, kad počnete pričati, prestajete biti filozof.

— Vi kad svršite svoje pričanje, vi se odmah zastidite onoga što ste ispričali — primeti najedared Aglaja. — Zašto to?

— Kako ti je to, zbilja, glupo — odseče generalica, ljutito gledajući u Aglaju.

— Nije pametno — potvrdi Aleksandra.

— Ne verujte joj, kneže — okrenu mu se generalica — to ona namerno iz neke zloće čini: ona nije tako glupo vaspitana; nemojte rđavo da pomislite što vam toliko dosađuju. One mora da su sad nešto naumile, ali one vas vole. Poznajem im lica.

— I ja im poznajem lica — reče knez, naročito, udarajući glasom na svoje reči.

— Kako to? — zapita Adelaida radoznalo.

— Ša vi znate o našim licima? — iskazaše svoju radoznalost i one druge.

No knez ćutaše i beše ozbiljan; sve čekahu njegov odgovor.

— To ću vam drugi put kazati — reče on tiho i ozbiljno.

— Vi baš pošto-poto hoćete da nas zainteresujete — povika Aglaja — i kakav mu je samo svečan izgled!

— Pa dobro — požuri se Adelaida — nego kad ste već takav poznavalac lica, onda ste sigurno bili i zaljubljeni; ja sam, znači, pogodila. Pričajte, dakle.

— Ja nisam bio zaljubljen — odgovori knez tiho i ozbiljno — ja sam bio... srećan na drugi način.

— Kako to, čime?

— Dobro, ja ću vam ispričati — progovori knez čisto u nekoj dubokoj zamišljenosti.

VI

— Eto, vi sad sve — poče knez — gledate na mene sa ljubopitstvom i ako ga ne zadovoljim, vi ćete se na mene još i naljutiti. Ne, ja se šalim — dodade on brže sa osmehom. — Tamo u Švajcarskoj, bila su samo deca, i ja sam sve vreme tamo bio samo sa decom. To su bila deca iz onog sela, čitav čopor, išla su u školu. Ne mogu reći da sam ih učio; a ne, ona su tamo imala učitelja, Žila Tiboa; doduše, i učio sam ih, ali sam više onako bio s njima, i sve su mi četiri godine tako prošle. Meni ništa drugo nije ni trebalo. Ja sam im sve govorio, ništa nisam od njih krio. Njihovi se očevi i rodbina svi na mene razljutiše stoga što deca, naposljetku, nisu mogla bez mene, i sve su se kupila oko mene, a učitelj mi najzad postade najveći neprijatelj. Ja sam tako mnogo zadobio neprijatelja, i sve zbog dece.

Čak me je i Šnajder korio. A zašto su se oni tako bojali? Detetu se može sve kazati, sve; mene je uvek poražavala misao kako odrasli uopšte slabo poznaju decu, očevi i matere čak ni svoju rođenu decu. Od deteta ne treba ništa kriti pod izgovorom da su mala i da je za njih rano da to znaju. Kakva žalosna i nesrećna misao! I kako deca i sama dobro zapažaju da njih očevi smatraju kao suviše male pa misle da ona ništa ne razumeju, dok

ona, međutim, sve razumevaju. Veliki ne znaju da dete i u najtežoj prilici može dati neobično važan savet. O, bože! Kad u vas gleda neka lepa ptičica, poverljivo i srećno, ta vas je stid da je prevarite! Ja ih zato zovem ptičicama jer ničeg boljeg od ptičice nema na svetu. Uostalom, na mene su se svi u selu razljutili najviše zbog jednog slučaja ... a učitelj Tibo mi je prosto zavideo; on je s početka jednako mahao glavom i čudio se kako to deca kod mene sve razumeju, a kod njega skoro ništa, a posle mi se počeo smeјati kada sam mu kazao da ih mi obojica ničem nećemo naučiti, nego će „još ona nas naučiti“. I kako mi je mogao zavideći i klevetati me kad je i sam živeo sa decom! Deca leće čovečju dušu ...

Bio je jedan bolesnik u Šnajderovom sanatorijumu, jedan vrlo nesrećan čovek. To je bila tako užasna nesreća da bi joj se teško mogla naći ravna. On je doveden na lečenje od ludila, ali, po mome mišljenju, nije bio lud, on je bio samo strašno veliki patnik, to je bila sva njegova bolest. I kad biste znali šta su za njega najzad postala naša deca... Nego, ja ću vam o tome bolesniku posle pričati; a sada ću da vam ispričam kako je sve to počelo.

Mene deca s početka nisu volela. Ja sam bio od njih toliko stariji, veliki i uvek tako nezgrapnan, a znam da sam prilično i ružan ... a posle, i stranac sam. Deca su mi se s početka smeјala, a posle se staše čak bacati kamenjem na mene kada su uvrebala da sam poljubio Mari. A svega sam je jedanput poljubio... Ne, ne smeјte se — požuri se knez da zadrži podsmeh svojih slušateljki — tu nije bilo ni najmanje ljubavi. Kad biste vi znali kako je nesrećno bilo to stvorenje, onda bi vam je bilo vrlo žao, kao i meni što je bilo.

Ona je bila iz našeg sela. Mati njena bila je jedna starica, i ona je u njihovoj maloj, sasvim trošnoj kućici, sa dva prozora, imala jedan prozor odvojen po dozvoli seoske vlasti; njoj su bili dozvolili da kroz taj prozor prodaje pertle, konac, duvan, sapun... sve to za sasvim sitan novac, te se tako hranila. Ona je bila bolesna, neprestano su joj noge oticale, tako da je stalno sedela na jednom mestu. Mari je bila njena kći, od svojih dvadeset godina, slaba i mršava; u nje se odavno začela sušica, no ona je neprestano išla po kućama da radi teške poslove na nadnicu: podove je prala, rublje, dvorišta čistila, stoku timarila.

Jedan francuski trgovački putnik sablazni je i odvede, a posle nedelju dana je na putu ostavi i kradom ode. Ona dođe kući proseći uz put, sva uprskana blatom, sva u ritama, pocepanih cipela; išla je peške čitavu nedelju dana, noćivala u polju i vrlo je nazebla; noge su joj bile sve ranjave, ruke otekle i ispucale. Ona, uostalom, ni pre nije bila lepa; samo su joj oči bile tihe, blage, nevine, čutljiva je bila strašno.

Jednom još pre toga, ona najedared poče da peva pri radu, i ja se sećam da su se svi začudili i stali se smeјati: »Mari peva! Otkud to? Mari peva!« a ona se strašno zbuni, pa posle zauvek ućuta. Tada su još bili ljubazni prema njoj, ali kad se vratila bolna i izmučena, niko prema njoj nije imao nikakva sažaljenja. Kako su oni u tom pogledu nemilosrdni! Kakvi su u njih teški pojmovi o tome! Mati ju je prva dočekala pakosno i sa prezrenjem: »Ti si me sad osramotila.« Ona ju je prva i izložila opštem ruglu. Kad čuše u selu da se Mari vratila, onda svi potrčaše da je vide i skoro sve selo se sleže kod babine kolibe: starci, deca žene, devojke, svi, uzrujana, pakosna gomila.

Mari je ležala na podu, kod nogu staričinih, gladna, pocepana i plakala je. Kad svi do juriše, ona se pokri svojom razbarušenom kosom i savi se ručice na podu. Svi naokolo gledali su na nju kao na nekog gada; starci su je osuđivali i grdili, mladi su se čak smejali, žene su je psovale, osuđivale, gledale je s takvim prezrenjem kao nekog pauka.

Mati sve to dopusti, i sama je tu sedela, klimala glavom i odobravala. Ona je u to doba bila već vrlo bolesna i skoro na umoru; dva meseca docnije zbilja umre; znala je da će umreti, ali ipak joj, do same smrti, ni na pamet ne pade da se sa ćerkom pomiri, čak ni reči sa njom nije progovorila; gonila ju je u hodnik da spava, čak je skoro nije ni hranila. Njoj je često bilo potrebno da meće svoje bolesne noge u toplu vodu; Mari joj je svaki dan prala noge i dvorila ju je; ona je primala sve njene usluge ćutke, sve bez ijedne lepe reči. Mari je sve to snosila, i ja posle, kad sam se upoznao s njom, primetih da je ona i sama sve to odobravala, i sama je smatrala sebe za poslednje stvorenje.

Kad je starica sasvim pala u postelju, dođoše da je neguju seoske starice, redom, tako je to tamo običaj. Tada su sasvim prestali da hrane Mari, a u selu su je svi gonili i niko joj posla nije hteo dati kao pre. Svi baš kao da pljuvahu na nju, a muškarcima prestadoše da je smatraju ženom, neprestano su joj govorili gadosti, a neki put, vrlo retko, kad bi se nedeljom opili, bacili bi joj šale radi po neku paru, onako pravo na zemlju; Mari bi ih ćutke dizala. Ona je već tada počela da kašlje i izbacuje krv. Naposletku, one njene rite postadoše već sami dronjci, tako da se bila stidela da se pokazuje u selu; a išla je, otkako se vratila, neprestano bosa.

I, eto, u to doba, naročito deca, čitav čopor, bilo ih je preko četrdeset đaka, počеше je zadirkivati i čak se blatom na nju bacahu. Ona zamoli pastira da je pusti da mu čuva krave, no pastir je otera. Tada sama, bez dozvole, poče sa stadom odlaziti po ceo dan na pašu. I pošto je bila od velike koristi pastiru, on je to opazio, i više je nije terao, a neki put bi joj čak davao i ostatke od svog obeda, sira i hleba. Smatrao je to za neku veliku milost sa svoje strane. A kad joj mati umre, onda se pastor u crkvi ne zastide da na opelu pred celim narodom osramoti Mari.

Mari je stajala za sandukom, kako se zatekla, u svojim ritama, i plakala. Sakupilo se mnogo sveta da gledaju kako će ona plakati i ići za sandukom; tada se pastor, on je bio još mlad čovek i imao je jaku ambiciju da postane veliki propovednik, okrenu svima i ukaza na Mari.

»Eto vam ko je bio uzrok smrti te čestite žene« (a to nije istina jer je stara bila već dve godine bolesna), »eto je gde stoji pred vama i ne sme da pogleda, jer je obeležena prstom božjim; vidite li je kako je bosa i sva u dronjcima — primer za one koji gube čestitost! A ko je ona? To je kći njena?« i sve tako, na taj način.

I zamislite, ta pastorova niskost im se skoro svima dopala, ali... tu se dogodi jedan naročit slučaj: umešase se deca, jer u to doba deca su već sva bila na mojoj strani, pa su i ona zavolela Mari. Evo kako se to desilo.

Ja žaželeh da ma šta učinim za Mari; bilo je vrlo potrebno da joj se da novaca, ali ja tamo novaca nikad nisam imao, ni pare. Imao sam malu briljantsku iglu, te je prodadoh jednom prekupcu; on je išao od sela do sela i trgovao starim stvarima. Dade mi osam franaka, mada je ona dobrih četrdeset vredela. Dugo sam vrebao priliku da se sa Mari nađem

nasamo; naposljetku se jednom nađosmo iza sela, kod ograde, na sporednoj putanji koja je vodila u planinu, za jednim drvetom.

Tu joj dadoh osam franaka i rekoh joj da ih čuva jer više neću imati para, a zatim je poljubih i rekoh neka ne misli da ja imam neku rđavu nameru i da sam je poljubio ne stoga što sam zaljubljen u nju, nego što je vrlo žalim i što je još od samog početka nisam smatrao krivom, nego samo nesrećnom. Imao sam želju da je odmah utešim i uverim da ne bi trebalo da sebe pred svima smatra tako niskom, no ona me, izgleda, nije razumela. Ja sam to odmah primetio, mada je ona skoro sve vreme ćutala i stajala preda mnom oborenih očiju i strašno se stidela.

Kad sam svršio, ona me poljubi u ruku, a ja odmah uzeh njenu ruku i htjedoh je poljubiti, no ona je brže istrže. Najednom nas u taj mah spaziše deca, čitava gomila; ja posle doznadoh da su me odavno vrebala. Ona počеше da zvižde, da pljeskaju malim dlanovima i da se smeju, a Mari pobeže. Ja htjedoh da im kažem i objasnim, no ona se stadoše kamenjem bacati na mene.

Još toga istog dana sve selo doznade da sam ja poljubio Mari; sve pade opet na Mari; otad je još više nisu trpeli. Cuh čak da su hteli da joj sude, no, hvala bogu, prođe mirno; ali zato joj deca nikad više mira ne davahu, dirahu je gore nego pre, blatom se bacahu na nju. Kad je pojure, ona beži od njih sa svojim slabim grudima, a kad se zaduva, ona viču na nju, grde je. Jednom htjedoh već da se potučem s njima. Zatim im stadoh govoriti; govorio sam im svakog dana kad god sam samo mogao. Ona se neki put zaustavljahu i slušahu, ali su još grdila. Ja im ispričah kako je Mari nesrećna; ona uskoro prestadoše da je jure i stadoše se razilaziti ćutke.

Malo-pomalo mi počesmo razgovarati; ja od njih ništa nisam krio, sve im ispričah. Ona me sa velikim ljubopitstvom slušahu i uskoro počеше da žale Mari. Poneka, kad bi se s njom srela, počеше da je ljubazno pozdravljaju. Kod njih je tamo običaj kad se dvoje sretnu, svejedno: bili poznati ili ne, da se javljaju jedno drugom i da kažu: »Dobar dan«. Zamišljam kako se Mari čudila.

Jedared su dve devojčice dobavile jela pa joj odnele, a posle su došle k meni pa mi to rekle. Pričale su mi da se Mari zaplakala i da one sad nju veoma vole. Uskoro je i sva druga deca počеше voleti, a u isti mah i mene sva malo-pomalo zavoleše. Počеше često dolaziti k meni i jednako me moljahu da im pričam; čini mi se da sam lepo pričao jer su vrlo volela da me slušaju. A docnije sam i učio i mnogo čitao samo zato da bih im posle imao šta pričati. I sve tri godine zatim pričao sam im.

Kad su me docnije svi krivili, i Šnajder, što s decom govorim kao sa odraslima i ništa od njih ne krijem, ja sam im odgovorio da me je sramota da ih lažem, da će ona i bez mene sve doznati, pa ma kako ja krio, i to će doznati u rđavome obliku, a od mene neće rđavo doznati. Trebalo je samo svaki da se seti kako je i sam bio dete. Oni se sa mnom nisu slagali...

Ja sam poljubio Mari na dve nedelje pre no što joj je mati umrla; a kad je pastor govorio propoved, tad su sva deca već bila na mojoj strani. Ja im odmah ispričah i objasnih pastorov postupak, sva se na njega razljutiše, a neka u tolikoj meri da su mu kamenjem

polupala stakla na prozorima. Rekoh im da to ne čine jer nije lepo. A u selu odmah svi sve doznadoše, pa počеше mene da krive da sam im iskvario decu.

Zatim svi saznadoše da deca vole Mari i strašno se poplašiše; no Mari je već bila srećna. Deci zabraniše čak i da se viđaju s njom, ali ona krišom trčahu k njoj u stado, prilično daleko, skoro pola vrste od sela; nosila su joj kolače, a neka su joj trčala prosto zato da je zagrlje, poljube i reknu: *je vous aime, Marie!* pa da posle bezobzirce beže kući.

Mari umalo što nije poludela od takve iznenadne sreće; ona to ni sanjala nije; nju je bilo stid i radovala se; a što je najglavnije, deca su htela, a naročito devojčice, da trče k njoj da bi joj rekla kako je ja volim i da im vrlo mnogo o njoj govorim. Ona joj ispričaše kako sam im ja sve pripovedao, da je ona sad vole i žale i da će to uvek tako biti. Zatim bi trknula do mene, pa bi mi radosno, sa uzbuđenim licima saopštavala kako su maločas bila kod Mari i da me je ona pozdravila.

Uveče bih išao do vodopada; tamo je bilo jedno mesto, zaklonjeno od sela, oko njega su rasli jablanovi; tu bi mi deca uveče dolazila, neka čak i kradom. Meni se čini da je moja ljubav prema Mari bila za njih vrlo veliko uživanje; i za sve vreme mog boravljenja kod njih jedino sam ih u tom obmanuo.

Ja ih ne htedoh razuveriti da volim Mari, to jest da nisam zaljubljen u nju, nego da mi je samo vrlo žao nje; po svemu sam video da bi ona većma volela da je onako kako su ona sama zamišljala i među sobom zaključila, i stoga sam ćutao i pravio se da je bajagi tako kako ona misle. I uolikoj meri su bila delikatna i nežna ta mala srca: njima se, na primer, učinilo nemogućno da njihov dobri Leon tako voli Mari, a Mari je, međutim, tako bedno odevena i bez cipela. Pa pomislite samo; ona joj odmah nabaviše cipele, i čarape, i rublje, pa čak i neku haljinu; kako su sve to stvorila, ne razumem; radila su sva zajednički. Kad sam ih posle pitao, ona se samo veselo smejahu, a devojčiče pljeskahu rukama i ljubljahu me.

Ja sam nekada išao kradom da se vidim sa Mari. Ona je bivala sve slabija i jedva je išla; naposljetku sasvim prestade da služi pastira, ali ipak bi mu svako jutro izgonila stado. Sela bi negde u stranu; tamo je na jednoj sasvim strmoj steni bilo jedno istaknuto mesto; sedela bi na kamenu na nekom usamljenom skrovitom mestu, pa bi tako ostala skoro nepomična vas dugi dan, od zore pa dok se stado ne bi vratilo. Sad je bila već toliko slaba od sušice da je većinom sedela zatvorenih očiju naslonivši glavu na stenu, i dremala bi teško dišući; lice joj se isušilo kao u kostura, i znoj joj je izbijao na čelu i na slepoočnicama.

Eto tako sam je uvek zaticao. Ja bih joj dolazio samo na časak, nisam hteo da me ko vidi. Cim bih se pojavio, Mari bi odmah uzdrhtala, otvarala bi oči i žurila bi se da mi ljubi ruke. Ja se nisam branio jer je to za nju bila radost; dokle god bih bio kod nje, ona bi drhtala i plakala; istina, nekoliko puta je pokušavala i da govori, no teško ju je bilo razumeti. Bivala je često luda, u strašnom uzbuđenju i ushićenju.

Neki put bi deca dolazila sa mnom. Tom prilikom bi deca obično stala negde u blizini, pa bi nas počela čuvati od nečeg i nekog, i to im je bilo veliko uživanje. Kad bismo ja i deca otišli, Mari bi opet ostajala sama, kao i pre nepomična, zatvorenih očiju i naslonivši se glavom na stenu; mora da je tada o nečem sanjarila.

Jedared izjutra ona već ne mogade da izađe do stada i ostade u svojoj praznoj kući. Deca to odmah doznadoše i skoro sva se izredaše kod nje toga dana; ona ležaše na postelji samohrana. Dva dana su je dvorila sama deca svraćajući redom jedno za drugim, no posle, kad se u selu raščulo da je Mari već zbilja na samrti, počele su joj dolaziti stare žene, sedele su i čuvale je. U selu sad, izgleda, počеше da je žale, bar deci nisu branili da joj odlaze, i nisu ih zbog toga grdili kao pre.

Mari je sve vreme bila kao u zanosu, u polusnu; san joj je bio nemiran: strašno je kašljala. Starice su terale decu, no ova bi pritrčavala prozoru, neki put makar samo na časak, tek samo da joj reknu: *Bonjour, notre bonne Marie!* A ona, čim bi ih ugledala ili čula, odmah bi živahnula i odmah bi se, ne slušajući stare žene, upinjala da se pridigne na lakat, klimala bi im glavom, zahvaljivala bi im se. Ona su joj, kao i pre, donosila ponude, ali ona sad skoro ništa nije jela.

I tako među tom dečicom, uveravam vas, Mari preminu skoro srećna. Pored njih ona zaboravi svoju crnu nevolju, činilo joj se kao da je od njih dobila oproštenje, jer je do poslednjeg časa smatrala sebe za veliku grešnicu ... Kao ptičice krilima, ona bi lupkala u njene prozore i dovikivala bi joj svako jutro: *Nous t'aimons, Marie!*

Umrta je vrlo brzo. Ja sam mislio da će duže živeti. Uoči dana njene smrti, pred zalazak sunca, svratih do nje; ona me, izgleda, poznade, i ja se poslednji put rukovah s njom; kako joj se isušila ruka! A sutra mi tek najedared dođoše i rekoše da je Mari umrla.

Sad već decu niko ne mogade zadržati: ona joj sav sanduk iskitiše cvećem i metnuše joj venac na glavu. Pastor u crkvi sad nije pokojnicu sramotio, a malo je sveta i bilo na sahrani, samo nekoliko njih svratiše, onako iz radoznalosti. Ali kad dođe da se ponese sanduk, deca navališe sva najedared da ona nose. Pošto ga nisu mogla sama nositi, to su im pomagali. Svi su ti mališani trčali za sandukom i plakali. Od tog doba deca su neprestano obilazila i poštovala grob Mari; svake godine kite ga cvećem, posadiše okolo ruže.

No posle tog pogreba poče celo selo da me goni zbog dece. Glavne kolovođe behu pastor i učitelj. Deci odlučno zabraniše čak i da se viđaju sa mnom, a Šnajder se obaveza da će motriti na to. No, mi smo se ipak viđali i izdaleka se znacima sporazumevali. Slala su mi mala pisamca. Posle se sve to izravnalo, i tada je bilo vrlo lepo; ja sam se još više zbližio s decom usled tog progona. Poslednje godine čak se pomirih sa Tiboom i pastorom. A Šnajder mi je mnogo govorio i prepirao se sa mnom o mom štetnom »sistemu« sa decom. Ja i sistem!

Naposletku mi Šnajder iskaza jednu svoju vrlo čudnovatu misao; to beše već pred sam moj odlazak. Reče mi kako se potpuno ubedio da sam ja pravo dete, to jest potpuno dete, da sam samo rastom i licem nalik na odraslog, ali da ni razvićem, ni dušom, ni karakterom, pa čak, možda, ni umom nisam odrastao i da ću takav i ostati, pa makar i šezdeset godina doživeo. Ja sam se vrlo smejavao; on, naravno, nije u pravu, jer, najposle, po čemu sam ja dete?

No jedno je istina: ja zbilja i ne volim da sam sa odraslima, ljudima, velikim... to sam odavno primetio ... ne volim, jer ne umem s njima. Ma šta oni sa mnom govorili, ma kako da su dobri prema meni, ipak je meni uvek nekako teško u njihovom društvu, i strašno volim kad mogu

što pre da odem svojim drugovima, a drugovi su moji oduvek bila deca, ali ne stoga što sam i ja dete, nego što me je nešto prosto vuklo deci.

Kad bih, još u početku svog života na selu, odlazeći sam u planinu da se predajem tuzi, lutajući usamljen, video neki put, a naročito oko podne, kad su se puštala iz škole, sav taj nemirni roj dece kako juri sa svojim torbicama i školskim tablicama, sa vikom, sa smehom, igrajući se, sva moja duša počela bi najednom da strema njima. Ne znam, ali bih imao nekako neobično jako i srećno osećanje pri svakom sastanku s njima. Zastajao bih i smejavao se od sreće posmatrajući njihove male, živahne, večno pokretne nožice, dečake i devojčice koji su trčali zajedno; gledajući njihov smeh i suze (jer su mnogi stizali da se pobiju, rasplaču, opet da se pomire i da se igraju, dok bi iz škole do kuće dotrčali), ja bih zaboravio sav svoj duševni teret.

I docnije, za sve te tri godine, nisam mogao da pojmem kako to da ljudi tuguju i zašto da tuguju. Ja sam svu svoju sudbinu posvetio njima. Nikad nisam mislio ostavljati selo, niti mi je i na pamet padalo da ću ma kad poći ovamo, u Rusiju. Činilo mi se da ću uvek ostati tamo, ali naposljetku uvideh da me Šnajder neće moći izdržavati, a u taj mah iskrсну stvar u tolikoj meri važna da me Šnajder i sam počeo žuriti da pođem, i umesto mene je ovamo i pisao.

I tako ću, eto, sad da vidim šta je, u stvari, i posavetovaću se s nekim. Možda će se moja sudbina sasvim izmeniti, no sve to nije ono pravo, ni glavno. Glavno je u tome što se izmenio sav moj život. Ja sam tamo mnogo ostavio, i suviše mnogo. Sve je iščezlo. Sedeo sam u vagonu i razmišljao: »Ja sad idem među ljude; možda ništa ne znam, ali nastao je novi život.«

Naumio sam da svoj zadatak ispunim časno i odlučno. S ljudima će mi, možda, biti dosadno i teško. Za prvo vreme zarekao sam se da budem sa svima učtiv i iskren; nešto više od mene niko neće ni zahtevati. Možda će me i ovde smatrati za dete, ne branim! Mene svi odnekud i za idiota drže; ja sam zbilja bio nekada tako bolestan da sam tada, u stvari, i bio nalik na idiota. No otkud sam idiot kad, eto, sam shvatam da me drže za idiota? Ja ulazim i mislim: »Eto, drže me za idiota, a ja sam ipak pametan, a oni to i ne slute« ... Često to pomislim. Kad sam u Berlinu dobio otud od dece nekoliko malih pisama, koja mi ona već stigoše da napišu, tek tada razumedoh koliko sam ih voleo. Vrlo je teško čoveku dobiti prvo pismo. Kako im je žao bilo kad su me ispraćala! Čitav mesec dana pre mog polaska behu me počela ispraćati.

Leon s'm va pour toujours!

Svako smo se veće, kao i pre, skupljali kod onog vodopada i neprestano smo govorili kako ćemo se rastiati. Neki put je bivalo onako isto prijatno kao i pre; samo, razilazeći se pred noć, ona me počeoše snažno i vatreno grliti, što pre nije bilo. Poneko bi trknulo k meni krijući od drugih, po jedno, samo zato da me zagrlu i poljubi... nasamo, ne pred svima.

Kad sam već polazio na put, onda me sva, ceo čopor, ispratiše do železničke stanice. Stanica je bila od našeg sela otprilike na jednu vrstu. Ona se uzdržavahu da ne plaču, ali mnoga ne odoleše srcu pa se uglas zaplakaše, naročito devojčice.

Zurili smo da ne zakasnimo, no poneko bi tek najedared iz gomile poletelo k meni nasred puta, grlilo me svojim malim rukama i ljubilo, i samo je stoga zadržavalo čitavo društvo; a mi, mada smo žurili, ipak bismo zastali i pričekali dok se ono ne oprostí.

Kad sedoh u vagon i vagon krenu, ona mi sva doviknuše: »Hura!« — i dugo stajahu na mestu dok voz sasvim ne iščeze. A i ja sam njih gledao ...

Čujte, kad sam malopre ušao k vama i pogledao u vaša mila lica, jer ja se sad vrlo zagledam u lica, i čuo vaše prve reči, meni prvi put od onog vremena dođe lako oko srca.

Baš maločas pomislih da sam se možda zbilja u srećan dan rodio: jer znam da to nije baš tako lako naići na takve ljude koje ćeš odmah, na prvi pogled, zavoleti, a ja, eto, odmah nađoh vas, tek što izađoh iz voza. Vrlo dobro znam da je sramota govoriti o svojim osećanjima, ali, eto, govorim, i od vas me nimalo nije stid. Ja izbegavam društvo i možda vam dugo neću dolaziti. Samo, nemojte to da mi primite za zlo, to nisam kazao stoga što mi je do vas malo stalo, niti, pak, smatrajte da sam se što našao uvređen.

Pitate me za svoja lica: šta sam primetio na njima. Sa velikim zadovoljstvom ću vam to kazati.

Vi, Adelaida Ivanovna, imate srećno lice, od sva tri lica najsimpatičnije. Ne samo da ste vrlo lepi nego kad vas čovek pogleda, on odmah pomisli: »Njeno je lice lice dobre sestre.« Vi čoveku prilazite prosto i veselo, ali i srce umete brzo da upoznate. Eto, tako mi izgleda vaše lice.

I vaše je lice, Aleksandra Ivanovna, divno i vrlo lepo, ali vi, izgleda, imate neku potajnu tugu; duša vam je, bez sumnje, vanredno dobra, ali vi niste veseli. Vi imate nekakav naročit prisnenak na licu, nalik na Holbajnovu Madonu, u Drezdenu. No, eto vam o vašem licu; jesam li dobar pogađač? Jer vi mene smatrate za pogađača.

Ali po vašem licu, Lizaveta Prokofjevna — obrati se on najedared generalici — po vašem licu ne samo da mi se čini nego sam prosto uveren da ste vi savršeno dete, u svemu, u svemu, u svemu dobrom i svemu rđavom, iako ste već u tim godinama. Vi se, valjda, na mene ne srdite što tako govorim? Jer znate kako ja o deci mislim? I nemojte misliti da sam iz svoje naivnosti sve to tako otvoreno govorio o vašim licima; o, ne, ni najmanje ne! Možda sam i ja tu neku svoju misao imao.

VII

Kad knez učuta, sve se veselo zagledaše u njega, čak i Aglaja, ali naročito Lizaveta Prokofjevna.

— Eto vam istine! — viknu ona. — šta je, poštovane gospođice, vi ste mislile da ćete bajagi njega protežirati kao sirotana, kad tamo a on vas, eto, jedva udostojio da vas izabere, pa i to sa napomenom da će nam tek ovda-onda dolaziti. Zvrcnuo nas je po nosu, i baš mi je milo; a najgore je prošao Ivan Fjodorovič. Bravo, kneže! A maločas nam još rekoše da vas malo uzmemo na ispit. A to što ste rekli za moje lice, to je sve potpuna istina: ja sam dete, i ja to znam. To sam još i pre vas znala; vi ste tačno moju misao iskazali jednom rečju. Smatram da se vaš karakter potpuno slaže sa mojim, i baš mi je milo, kao dve kaplje vode. Samo ste vi muškarac, a ja žena, i u Švajcarskoj nisam bila, u tome je sva razlika.

— Ne žurite se, *maman* — viknu Aglaja — knez kaže da je on u svim svojim rezonovanjima neku naročitu misao imao i da sve to nije tek onako govorio.

— Da, da — smejahu se druge.

— Ne podsmevajte se, mile moje, jer je on možda lukaviji od vas sve tri zajedno. Videćete. Nego što vi, kneže, za Aglaju ništa ne rekoste? Aglaja čeka, i ja čekam.

— Sad ništa ne mogu kazati; kazaću drugi put.

— Što? Valjda nisam takva da ne upadam u oči?

— Kako da ne! Vi ste vanredna lepotica, Aglaja Ivanovna. Vi ste tako lepi da čoveka hvata strah da vas gleda.

— I ništa više? A osobine? — navaljivaše generalica.

— O lepoti je teško sud izricati; još nisam načisto. Lepota je zagonetka.

— To znači da ste Aglaji zadali zagonetku — reče Adelaida — odgonetni-der, Aglaja. A lepa je, kneže, je li da je lepa?

— Vanredno! — vatreno odgovori knez zagledavši se u Aglaju sa oduševljenjem. — Skoro kao Nastasja Filipovna, premda sasvim drugo lice!

Sve se žene zgledaše začuđeno.

— Kao k-o-o? — oteže generalica. — Kao Nastasja Filipovna!? A gde ste vi videli Nastasju Filipovnu? Kakva Nastasja Filipovna?

— Maločas je Gavriilo Ardalionovič pokazivao njenu sliku Ivanu Fjodoroviču.

— Šta, Ivanu Fjodoroviču sliku doneo?

— Da mu pokaže. Nastasja Filipovna poklonila je danas Gavrilu Ardalionoviču svoju sliku, a ovaj doneo da je pokaže.

— Hoću da je vidim! — planu generalica — gde je ta slika? Kad ju je njemu poklonila, onda mora da je kod njega, a on je, naravno, još u kabinetu. Sredom on uvek dolazi da radi i nikad pre četiri ne odlazi. Odmah da se dozove Gavriilo Ardalionovič! Ne, ne, ja baš ne umirem od želje da ga vidim. Nego učinite dobrotu, kneže, idite do kabineta, uzmite od njega sliku pa je donesite ovamo. Kažite, samo da vidimo. Molim vas.

— Dobar je, ali suviše naivan — reče Adelaida kad knez izađe.

— Da, nekako i suviše — potvrdi Aleksandra — tako da je čak malo i smešan.

I jedna i druga baš kao da ne htedoše da iskažu svu svoju misao.

— On se, uostalom, lepo izvukao s našim licima — reče Aglaja — svima je polaskao, čak i mami.

— Ne zbivaj šalu, molim te — viknu generalica. — Nije on laskao, nego je to za mene laskavo.

— Ti misliš da se on izvlačio? — upita Adelaida.

— Meni se čini da on baš nije tako naivan.

— Gle, kako je okupila! — razljuti se generalica. — A ja, opet, mislim da ste vi smešnije od njega. Naivčina je, ali je smotren u najplemenitijem smislu reči, naravno. Baš kao i ja.

»Naravno, mnogo sam pogrešio što sam tu sliku spominjao«, razmišljaše knez odlazeći u kabinet i osećajući izvesnu grizu sa vesti... »Ali... možda sam i dobro učinio što sam se izrekao...« U glavi mu poče da iskršava jedna čudna misao, uostalom, još ne sasvim jasna.

Gavrilo Ardalionovič još je sedeo u kabinetu i bio se zadubio u svoje hartije; on zaista kao da nije uzalud primao platu iz akcionarskog društva. Strašno se zbunio kad ga je knez zamolio za sliku i ispričao mu na koji su način one tamo za sliku doznale.

— E, eh! I šta vam je trebalo da brbljate! — uzviknu on jetko — vi ništa na svetu ne znate ... Idiot! — promrmlja on u sebi.

— Izvinite, prosto mi se tako s jezika otelo; došlo mi pod reč. Rekao sam kako je Aglaja skoro toliko isto lepa kao i Nastasja Filipovna ...

Ganja zamoli kneza da mu sve detaljno ispriča; knez ispriča; Ganja ga ponovo sa osmehom pogleda.

— Sta vam je stalno ta Nastasja Filipovna... — promrmlja on, ali ne dovršivši što je počeo, zamisli se.

Bio se očividno uznemirio. Knez ga podseti na sliku.

— Čujte, kneže — reče najedared Ganja baš kao da ga neka nenadna misao obasja — ja bih vas nešto zamolio ... Ali ja zbilja ne znam...

On se zbuni i ne dovrši; hteo je da se na nešto odluči i kao da se borio sa sobom. Knez je ćutao i čekao. Ganja ga je još jednom odmerio ispitivački i upornim pogledom.

— Kneže — počeo on opet — oni se tamo na mene sad ... zbog jedne sasvim čudne stvari... i smešne ... i zbog koje ja ništa nisam kriv... no, jednom rečju, to ne spada u to, tamo se na mene, izgleda, malo ljute, tako da ja sad neko vreme neću da idem tamo bez poziva. A strašno bi mi bilo potrebno da o nečem razgovaram sa Aglajom Ivanovnom. Ja sam, za svaki slučaj, napisao nekoliko reči (u njegovim se rukama stvori omanja savijena hartijica), i, eto, ne znam kako da joj ovo dostavim. Pa ne biste li vi, kneže, uzeli na sebe da to predate Aglaji Ivanovnoj, sad odmah, ali samo Aglaji Ivanovnoj, to jest da niko ne vidi, razumete li? Ovo nije bogzna kakva tajna, tu nema ničega onako ... no ... hoćete li mi to učiniti?

— Meni to nije baš najprijatnije — odgovori knez.

— Ah, kneže, vi ne znate kako je to meni potrebno! — počeo Ganja da moli — ona će, možda, odgovoriti ... Verujte mi da sam se ja u krajnjem, samo u krajnjem slučaju mogao obratiti... Jer, po kome da joj pošaljem? ... A vrlo je važno ... Strašno važno za mene...

Ganja je veoma strahovao da knez neće pristati, pa mu se sa kukavičkim moljakanjem zagledao u oči.

— Najposle dobro, odneću vam.

— Ali samo tako da niko ne primeti — preklinjaše ga obradovani Ganja. — I znate šta, kneže, ja se uzdam u vašu časnu reč, a?

— Ja nikome neću pokazati — reče knez.

— Pisamce nije zapečaćeno, ali... — reče već odveć uzrujan Ganja, pa se zbunjen zaustavi.

— O, ja neću čitati — sasvim jednostavno odgovori knez, uze fotografiju pa iziđe iz kabineta. Ostavši sam, Ganja se uhvati za glavu.

»Jedna njena reč, pa ću... pa ću, bogami, možda prekinuti! ...«

On sad već ne mogade nanovo sestri za hartije od uzbuđenja i očekivanja, pa počeo da hoda po kabinetu gore-dole.

Knez je pošao zamišljen; njega je zaprepastila poruka i misao o Ganjinom pisamcetu Aglaji. Ali ne došavši još do treće sobe od salona, on najednom zastade, baš kao da se nečega

seti, obazre se oko sebe, priđe prozoru, pa se spram svetlosti zagleda u sliku Nastasje Filipovne.

Baš kao da htede da odgonetne nešto što se krilo na tom licu i što ga je maločas porazilo. Maločasniji utisak ga skoro ne ostavljaše, i sad se žurio kao da bi hteo da nešto ponovo proveri. To lice, neobično po svojoj lepoti i još po nečem, sad ga još jače porazi. Baš kao da neka bezgranična radost i prezir, skoro mržnja, behu na tom licu, a u isti mah i nešto poverljivo, nešto neobično prostosrdačno. Te dve protivnosti bezmalo izazivahu čak neko saosećanje pri pogledu na te crte. Ta blistava lepota bila je čak nepodnošljiva, lepota bledog lica, skoro upalih obraza i zažarenih očiju, čudna lepota!

Knez ju je gledao možda jedan trenutak, zatim se najednom trže, osvrnu se oko sebe, brzo primače sliku usnama, pa je poljubi. Kad odmah posle toga uđe u salon, lice mu je bilo sasvim mirno.

Ali tek što uđe u trpezariju (odvojenu još jednom sobom od salona), s njim se u vratima skoro sudari Aglaja koja je izlazila. Bila je sama.

— Gavriilo Ardalionovič me je molio da vam predam ovo — reče knez pružajući joj pisamce. Aglaja zastade, uze pismo pa se nekako čudnovato zagleda u kneza. Ni najmanja zbunjenost nije se čitala u njenom pogledu, samo kao da sevnu neko čuđenje, pa i to kao da se odnosilo samo na kneza. Aglaja tim svojim pogledom baš kao da je zahtevala od njega odgovor: kako se on u tome našao zajedno sa Ganjom? I zahtevala je spokojno i s neke visine. Oni su stajali dvatri trenutka jedno spram drugog; najzad nešto podsmešljivo tek prelete po njenom licu; ona se ovlaš osmehnu, pa prođe pored njega.

Generalica je neko vreme, čuteći i sa nekim prisenkom omalovažavanja, razgledala fotografiju Nastasje Filipovne, koju je držala pred sobom u ispruženoj ruci, preko mere i efektno udaljivši je od očiju.

— Da, lepa je — izgovori ona najzad — čak je veoma lepa. Ja sam je dvaput videla, ali samo izdaleka. Dakle, takvu lepo tu vi cenite? — obrati se ona najedared knezu.

— Da... takvu... — odgovori knez sa nekim naporom.

— To jest, baš takvu?

— Baš takvu.

— A zašto?

— Na tom licu... ogleda se velika patnja... — progovori knez kao protiv svoje volje, kao da sam sa sobom govori, a ne da odgovara na pitanje.

— A možda vi to sad govorite u bunilu — zaključí generalica, pa nadmenim gestom odbaci od sebe fotografiju na sto.

Aleksandra je uze, njoj priđe i Adelaida, pa je obe stadoše razgledati. U taj mah se Aglaja opet vrati u salon.

— Kakva je to sila! — viknu najedared Adelaida, požudno se zagledajući u sliku preko sestrinog ramena.

— Gle? Kakva sila? — oštro je zapita Lizaveta Prokofjevna.

— Pa takva lepota je sila — vatreno reče Adelaida — s takvom lepotom možeš ceo svet preokrenuti.

Ona se zamišljeno odmače od svojih slikarskih nogara. Aglaja pogleda u sliku samo ovlaš, zažmiri, isturi donju usnu, prođe dalje, pa sede u stranu skrivivši ruke.

Generalica zazvoni.

— Zovite mi ovamo Gavriła Ardalionoviča, on je u kabinetu — zapovedi ona služi.

— *Maman!* — značajno uskliknu Aleksandra.

— Hoću dve reči da mu kažem, i dosta! — brzo odseče generalica sprečivši kćerinu dalju zamerku. Bila je očevidno ljuta. — Mi vam, kneže, sve neke tajne imamo! Večno neke tajne! To danas traži nekakva etikecija, glupo! Pa još u takvoj stvari gde treba da ima najviše iskrenosti, jasnosti, časnosti. Otpočinju se nekakvi brakovi, a ne dopadaju mi se ti brakovi...

— *Maman*, ta šta vi to? — opet požuri Aleksandra da je zadrži.

— Šta je tebi, drago ćerko? A tebi se, zar, dopadaju? A što knez to čuje, mi smo prijatelji. Bar ja i on. Bog traži ljude, dobre, naravno, a pakosni i kapriciozni mu ne trebaju; naročito kapriciozni, koji danas odluče jedno, a sutra govore drugo. Razumete li, Aleksandra Ivanovna? ... One, kneže, kažu da sam ja osobenjak, ali ja umem da pravim razliku. Jer srce je glavno, a ostalo je sve koješta. I pamet se, naravno, traži... pa možda je ona još i najvažnija. Ne smeje se, Aglaja, ja sebi ne protivrečim: budala sa srcem a bez pameti isto je tako nesrećna budala kao i budala s pameću a bez srca. Stara istina. Ja sam vam, eto, budala sa srcem bez pameti, a ti si budala sa pameću bez srca; i obe smo nesrećne, i obe patimo.

— A zbog čega ste vi to tako nesrećni, *maman*? — ne mogade da se uzdrži Adelaida, koja, izgleda, jedina iz sveg društva nije izgubila veselo duševno raspoloženje.

— Prvo, zbog učenih kćeri — odseče generalica — pošto je već i to jedno sasvim dovoljno, o ostalom nije potrebno ni da pričam. Dosta je bilo pričanja. Baš da vidimo kako ćete vas dve (Aglaju ne računam) s vašom pameću i mnogim pričanjem proći u životu, i da li ćete vi, veleštovana Aleksandra Ivanovna, biti srećni s vašim uvaženim gospodinom? ... A! ... — uskliknu ona ugledavši Ganju gde ulazi — evo ga gde ide još jedan bračni savez. Dobar dan! — odgovori ona na Ganjin pozdrav ne ponudi vši mu da sedne. — Vi stupate u brak? — U brak? ... Kako to? ... U kakav brak? ... — mrmlijao je zaprepašćeni Gavriło Ardalionovič. On se strašno zbunio.

— Zenite li se vi, pitam ja vas, ako, možda, većma volite takav izraz?

— N-ne... ja ... n-ne — sлага Gavriło Ardalionovič, a rumen stida preli mu lice. On letimično pogleda u Aglaju, koja je sedela sa strane, pa brzo skide pogled s nje. Aglaja se hladno, pomno i spokojno zagleda u njega ne skidajući oči, i posmatraše njegovu zbunjenost.

— Ne? Vi rekoste: ne? — uporno ga ispitivaše neumoljiva Lizaveta Prokofjevna — lepo, ja ću da zapamtim da ste mi vi danas, u sredu pre podne, na moje pitanje rekli »ne«, šta je danas: sreda?

— Cini mi se, sreda, *maman* — odgovori Adelaida.

— Nikad dame ne znaju. Koji je datum?

— Dvadeset sedmi — odgovori Ganja.

— Dvadeset sedmi? To je dobro u izvesnom pogledu. Zbogom! Vi, izgleda, imate mnogo poslova, a meni je, opet, vreme da se oblačim i da se izvezem; uzmite svoju fotografiju. Predajte moj pozdrav jednoj Nini Aleksandrovnoj. Do viđenja, dragi kneže! Pa dođi nam češće, a ja ću do stare Bjelokonske naročito svratiti da joj o tebi pričam. I čujte, mili moj: verujem da je vas baš zbog mene bog doveo u Petrograd iz Švajcarske. Vi ćete tu, možda, i

drugih poslova imati, ali vi ste, uglavnom, tu zbog mene. Bog je to naročito tako udesio. Do viđenja, mile moje. Aleksandra, dođi još na časak do mene, čedo moje.

Generalica izađe. Ganja, preneražen, izgubljen i ozlojeđen uze sa stola fotografiju, pa se sa unakaženim osmehom obrati knezu.

— Kneže, ja odmah polazim kući. Ako niste izmenili nameru da stanujete kod nas, ja ću vas odvesti, jer vi adresu ne znate.

— Čekajte, kneže — reče Aglaja podigavši se najednom sa svoje fotelje — da mi napišete što u album. Tata reče da ste krasnopisac. Odmah ću vam ga doneti.

I ona izađe.

— Do viđenja, kneže, odoh i ja — reče Adelaida. Ona snažno stište ruku knezu, umiljato mu se osmehnu, pa izađe. Ganju ne pogleda.

— To ste mi vi — zaškripa zubima Ganja, najedared kidišući na kneza čim svi izadoše — to ste im vi izbrbljali da se ja ženim! — siktaše on brzim polušapatom, sa besnim licem i gnevno sevajući očima — vi, bestidni brbljivče!

— Uveravam vas da se varate — spokojno mu i pristojno odgovori knez — ja uopšte nisam ni znao da se vi ženite.

— Vi ste čuli maločas kad je Ivan Fjodorovič rekao da će se večeras sve resiti kod Nastasje Filipovne, pa ste im to rekli! Lažete vi! Jer otkud bi one mogle doznati? I ko bi im, kog đavola, mogao saopštiti osim vas? Zar mi nije maločas to i baba nagovestila?

— Vi ćete bolje znati ko im je to mogao kazati, ako vam se čini da su vam što nagoveštavale, a ja im o tom ni reči nisam proslavio.

— Jeste li predali pisamce? A odgovor? — prekide ga Ganja sa grozničavom nestrpljivošću. Ali u tom trenutku vrati se Aglaja te knez ne stiže ništa da mu odgovori.

— Evo, kneže — reče Aglaja stavivši na stočić svoj album — izaberite jednu stranicu pa mi napišite nešto. Evo vam i pero, sasvim novo. Neće smetati što je čelično? Jer krasnopisci, čula sam, čeličnim perima ne pišu.

Razgovarajući s knezom, ona kao da ne opažaše da je i Ganja tu. No dok je knez udešavao pero, iznalazio stranicu i spremao se, Ganja priđe kaminu gde je stajala Aglaja, odmah desno od kneza, pa drščućim glasom, koji se prekidao, izgovori joj skoro u uvo:

— Jednu reč, samo jednu reč od vas, i ja sam spasen.

Knez se brzo okrenu, pa se zagleda u oboje. Na licu Ganjinom ogledalo se pravo očajanje; činilo se kao da je te reči izgovorio ne misleći, strmoglavce. Aglaja se zagleda u njega nekoliko trenutaka s potpuno istim spokojnim čuđenjem, kao maločas u kneza, i to njeno spokojno čuđenje, ta nedoumica baš kao usled potpunog neshvatanja onoga što joj se govori, to je u ovaj mah za Ganju bilo strašnije i od najjačeg prezrenja.

— A šta da vam napišem? — zapita je knez.

— Pa, evo, odmah ću vam izdiktirati — reče Aglaja okrećući se njemu — jeste li gotovi? Pišite, dakle: »Ja u pazar ne ulazim.« A sad potpišite datum i mesec. De, da vidim.

Knez joj dodade album.

— Vanredno! Vi ste to divno napisali, imate odličan rukopis! Hvala vam. Do viđenja, kneže... čekajte — dodade ona, baš kao da se nečega setila — hajdemo, hoću nešto da vam dam za spomen.

Knez pođe za njom, ali ušavši u trpezariju, Aglaja zastade.

— Pročitajte to — reče pruživši mu Ganjino pisamce.

Knez uze pismo pa u nedoumici pogleda u Aglaju.

— Ja znam da ga vi niste čitali i da vi ne možete biti poverenik tog čoveka. čitajte, hoću da i vi to pročitate.

Pismo je bilo očigledno na brzu ruku pisano:

»Danas će se odlučiti moja sudbina, vi znate kako. Danas ću morati dati svoju reč — nepovratno. Ja nemam nikakvih prava na vaše učešće, ne smem da imam nikakvih nada, ali nekada ste izgovorili jednu reč, samo jednu reč, i ta reč je obasjala svu crnu noć mog života i postala za mene svetionik. Recite mi sad još jednu takvu reč, pa ćete me spasti od propasti! Recite mi samo — kidaj sve, i ja ću sve prekinuti još danas. O, ta šta je to za vas da to reknete! U toj reči ja molim samo znak vašeg učešća i sažaljenja prema meni, i samo to, samo. I ništa više, ništa! Ja ne smem ni zamisliti kakvu bilo nadu stoga što sam je ja nedostojan. No posle te vaše reči ja ću primiti opet svoju sirotinju, sa radošću ću podnositi svoj očajni položaj. Izići ću u susret borbi, rado ću je primiti, i vaskrsnuću u njoj s novim snagama. Pošaljite mi, dakle, tu reč samilosti (jedino samilosti, kunem vam se!). Ne ljutite se na drzovitost jednog očajnika, na davljenika što se usudio da učini još poslednji napor da se spase od propasti.

G. I.«

— Taj čovek uverava — oštro reče Aglaja kad knez dovrši čitanje — da reč »kidajte sve« mene neće kompromitovati, niti će me ičim obavezati, i sam mi daje o tome, kao što vidite, pismenu garantiju ovim pisamcetom. Obratite samo pažnju na to kako je naivno pohitao da podvuče neke reči i kako grubo tu proviruje njegova potajna misao. On, uostalom, zna: kad bi on prekinuo sve, ali da prekine sam, ne očekujući moju reč, pa čak i ne govoreći mi o tome, bez ikakve nade na mene, ja bih tada još i izmenila svoja osećanja prema njemu, te bih mu, možda, još i postala prijatelj. On to zna pouzdano! Ali njegova duša je prljava: on zna, a ne rešava se; zna, a ipak traži garantiju. A da se odluči na poverenje, to on nije kadar. On hoće da mu ja dam, u zamenu za sto hiljada, da se nada na mene. A što se tiče te »pređašnje reči«, koju on u pisamcetu pominje, i koja mu je, tobože, obasjala... Ali on je drzak i bestidan: kod njega je odmah sinula misao o mogućnosti nade; odmah sam to razumela. Od tog doba je počeo da me lovi; pa i sad me, eto, lovi... Nego, dosta o njemu; evo uzmite i vratite mu to pisamce natrag, i to odmah, ovoga časa, čim iziđete iz naše kuće, naravno ne pre.

— A šta da mu kažem kao odgovor?

— Ništa, naravno. To mu je najbolji odgovor. Ali vi, izgleda, hoćete da stanujete u njegovoj kući.

— To mi je maločas sam Ivan Fjodorovič preporučio — reče knez.

— Onda ga se čuvajte, upozoravam vas. On vam neće oprostiti što ćete mu vratiti to pisamce.

Aglaja lako stište kneževu ruku pa izađe. Lice joj je bilo ozbiljno i sumorno. Ona se čak i ne osmehnu kad mu klimnu glavom na rastanku.

— Sad ću ja odmah, samo svoj zavežljaj da uzmem — reče knez Ganji — pa ćemo izaći.

Ganja nestrpljivo lupi nogom u zemlju. Lice mu se crvenelo od besa. Naposletku obojica izađoše na ulicu, knez sa svojim zavežljajem u ruci.

— Odgovor! Odgovor! — kidisa na nj Ganja. — šta vam je rekla? Jeste li joj predali pismo?

Knez mu ćuteći vrati pismo. Ganja se zaprepasti.

— Šta? Moje pisamce! — uzviknu on — nije ga ni predao! O, trebalo je da to odmah pomislim! O, prokleti! ... Jasno da ona maločas ništa nije razumela! Ama kako, kako, kako to da niste predali? O, prokleti! ...

— Izvinite... Naprotiv, meni je odmah pošlo za rukom da predam vaše pismo, još onog časa kad ste mi ga dali i tačno onako kako ste želeli. Ali pismo je, eto, došlo opet do mene stoga što mi ga je Aglaja Ivanovna maločas vratila.

— Kada? Kada?

— Tek što sam joj napisao za spomen u album i kad me je pozvala sa sobom. (Čuli ste?) Mi uđosmo u trpezariju, ona mi dade to pisamce, reče mi da ga pročitam, pa mi reče da vam ga vratim ...

— Da ga pročitate! — prodera se Ganja skoro iz svega glasa — da pročitate! I vi ste ga pročitali?

I on zastade zapanjen na trotoaru, u tolikoj meri preneražen da je skoro zinuo.

— Da, pročitao sam ga, maločas.

— I ona sama, ona vam je dala da ga pročitate? Ona sama?

— Ona sama, i verujte da ga ja nikad ne bih čitao bez njenog poziva.

Ganja ućuta na časak, pa sa mučnim naporom nešto smišljaše, ali najednom uskliknu:

— Ne može biti! Ona vam nije mogla reći da ga pročitate. Vi lažete! Vi ste ga sami pročitali!

— Ja vam istinu kazujem — odgovori knez pređašnjim potpuno mirnim tonom — i verujte mi: meni je veoma žao što to čini na vas tako neprijatan utisak.

— Ali, nesrećniče, valjda vam je ipak nešto rekla tom prilikom? Nešto mi je tek ipak morala odgovoriti.

— Da, naravno.

— Pa govorite, govorite, do đavola!

I Ganja dvaput lupi o trotoar desnom nogom obuvenom u kaljaču.

— Tek što sam ga pročitao, ona mi reče da vi to nju hvatate, da ste radi da je kompromitujete te da dobijete od nje nadu, a da posle, na osnovu te nade, bez štete prekinete onu drugu nadu: na sto hiljada ... I još reče: da ste vi to učinili ne cenajući se s njom, da ste sve sami raskinuli ne tražeći od nje unapred jemstva... ona bi vam, možda, i mogla biti prijatelj ... To je, izgleda, sve. Ali ne, nego još i ovo: kad sam je zapitao, već pošto sam uzeo natrag pisamce, kakav ću vam odgovor dati, onda ona reče da će bez odgovora biti najbolji odgovor, čini mi se da baš tako reče ... Vi sad izvinite ako nisam baš tačno zapamtio njene reči, te vam sad saopštavam kako sam ih sam razumeo.

Neizmeran gnev obuze Ganju, i neobuzdan bes izbi iz njega.

— A! dakle, tako! — škrgutaše on — moja pisma se, dakle, kroz prozor bacaju! A! Ona ne pristaje da se cenka, onda ću ja da pristanem. Baš da vidimo! Imam ja mnogo još za sobom... baš da vidimo! U kozji rog ću je sabiti!

On je krivio lice, bledeo je, pena mu izbi na usta. Pretio je pesnicom. Tako su išli nekoliko koraka. Pred knezom se nimalo nije ustručavao, kao da je bio sam u svojoj sobi, jer ga gotovo nije smatrao ni za šta. Ali se najednom nečega seti pa dođe k sebi.

— Ali kad brže vi — obrati se on najedared knezu — kad brže vi (idiote jedan! — dodade u sebi) stekoste toliko poverenje kod nje, za dva časa otkako ste se upoznali? Otkud to najedared?

Uza sve njegove muke samo je još zavist nedostajala. Ona ga sad najednom ujede za samo srce.

— To vam ja već neću znati da objasnim — odgovori mu knez.

Ganja ga ljutito pogleda.

— Da nije ona vas u trpezariju pozvala da vam pokloni svoje poverenje? Jer ona je htela nešto da vam pokloni?

— Pa i ja ne shvatam drukčije nego tako.

— Ali otkud to najedared, do đavola! šta ste vi to tamo učinili? Cime ste joj se tako dopali? Čujte — uznemiri se on sad iz sve snage (sve je kod njega u tom trenutku bilo nekako nesređeno i kipelo je u neredu, tako da nije mogao misli da pribere) — čujte, biste li vi mogli nekako da se setite pa da mi lepo redom izložite o čemu ste upravo tamo govorili? Svaku reč, od samog početka? Da niste možda šta primetili, da li se sećate?

— O, još te kako mogu — odgovori mu knez. — Od samog početka... čim sam ušao i upoznao se, odmah smo počeli da govorimo o Švajcarskoj.

— Ah, do đavola sa Švajcarskom.

— Zatim o smrtnoj kazni ...

— O smrtnoj kazni?

— Da, povodom jedne stvari... Zatim sam im pričao kako sam proveo tamo tri godine, i jedan slučaj sa jednom sirotom seljankom ...

— A, bestraga joj glava ... toj sirotoj seljanki! Dalje! — kidao se Ganja u nestrpljenju.

— Zatim kako mi je Šnajder kazao svoje mišljenje o mom karakteru pa me naterao ...

— Do vraga s tim vašim Šnajderom, pljujem ja na njegovu mišljenje! Dalje!

— Dalje, nekako uz reč, ja počeh da govorim o likovima, to jest o izrazima pojedinih lica, i rekoh da je Aglaja Ivanovna skoro isto tako lepa kao i Nastasja Filipovna. Pa sam se, eto, tu slučajno izgovorio o fotografiji...

— Ali im niste ispričali, vi im niste ispričali sve ono što ste malopre čuli u kabinetu? Niste? A?

— Pa, evo, ponavljam, nisam.

— Pa otkud ona, do đavola ... Ah! A da nije Aglaja pokazala pisamce staroj ?

— U tom pogledu vas mogu potpuno umiriti da joj nije pokazala. Ja sam sve vreme tu bio, a nije imala ni vremena za to.

— Ali možda vi niste sve dobro primetili... O, idiote pro-kle-ti! — izvali on već potpuno van sebe — pa on ne zna ništa ni da ispriča čestito!

Ganja, počevši jednom da grdi i ne nailazeći na otpor, malo-pomalo pređe svaku granicu, kao što uvek biva kod nekih ljudi. Još malo pa bi možda počeo i da pljuje, u tolikoj meri je

bio pobesneo. Ali baš zbog tog besnila je i začoravio; inače bi on odavno bio obratio pažnju na to da je taj »idiot«, koga on takvim smatra, nekako i suviše brzo i fino umeo ponekad sve da shvati i neobično tačno da ispriča. Ali najedared se desi nešto neočekivano.

— Moram vam primetiti, Gavriilo Ardalioniču — reče najedared knez — da sam ja pre zbilja bio toliko bolestan da sam bio skoro idiot; ali sad sam već odavno ozdravio, pa mi je stoga malo neprijatno kad me ko naziva idiotom ovako u oči... I premda vas čovek može i izviniti, uzevši u obzir vaše neuspehe, ali vi ste me u svojoj ljutini već dvaput izgrdili. Ja to nikako ne želim, naročito još ovako, od prve, kako vi činite, pa pošto smo, evo, sad na raskršću, zar ne bi bilo bolje da se rastanemo: vi pođite desno svojoj kući, a ja ću levo. Imam dvadeset pet rubalja, pa ću jamačno naći negde kakav hotel.

Ganja se strašno zbuni, pa čak i pocrvene od stida što je tako najednom priklopljen.

— Izvinite, kneže — vatreno viknu on, najedared izmenivši svoj svadljiv ton u neobičnu učtivost — tako vam boga, izvinite! Vi vidite u kakvoj sam sad neprilici! Vi još skoro ništa ne znate, ali kad biste znali sve, vi biste me jamačno makar malo izvinili; premda, priznajem, meni se ne može oprostiti...

— O, ja i ne tražim da mi se vi tako mnogo izvinjavate — pohita da mu odgovori knez. — Jer ja vidim da je vama veoma teško, te se stoga tako i pravdate. No, hajdemo sad vašoj kući. Ja sa zadovoljstvom ...

»Ne, njega ja sad ovako ne smem pustiti«, pomisli u sebi Ganja, ljutito se putem zagledajući u kneza, »ovaj majstor je sad ispipao od mene sve, pa posle najednom skinuo masku... To nešto mora da znači. Pa lepo, i to ćemo videti! Sve će se to razjasniti, sve, sve! I to još danas!«

Oni već stajahu pred samom kućom.

VIII

Ganječkin stan se nalazio na drugom spratu do kojeg su vodile veoma čiste, svetle i široke stepenice, i sastojao se iz šest ili sedam soba i sobičaka, istina vrlo običnih ali ne sasvim prema džepu činovnika koji ima porodicu i čija plata iznosi ma i dve hiljade rubalja godišnje. No taj je stan bio namenjen za izdavanje samcima sa hranom i poslugom, i Ganja i njegova porodica stanovali su u njemu tek od pre dva meseca, na najveći jad samoga Ganje, a na navaljivanje i molbe Nine Aleksandrovne i Varvare Ardalionovne, koje su, sa svoje strane, želele da i one što privređuju, te da koliko-toliko povećaju porodične prihode.

Ganja se na to mrgodio i to držanje samaca nazivao je nepristojnošću. On počeo posle toga skoro da se stidi u društvu, gde je bio naučio da se pojavljuje kao mlad čovek sa izvesnim bleskom i budućnošću. Svi ti ustupci sudbini i sva ta neprijatna teskoba — sve su to bile njegove duboke duševne rane. Od nekog vremena njega počeo svaka sitnica da jedi neizmerno i nesrazmerno, te ako je još pristajao da za neko vreme popušta i trpi, to je bivalo samo stoga što se već rešio da sve to izmeni i preudesi u najskorijem vremenu. A, međutim, baš ta izmena i taj izlaz na kom se on bio zaustavio bili su ne mali zadatak, takav zadatak čije je predstojeće rešenje pretilo da bude puni je briga i mučni je od svega što je dotle bilo.

Stan je delio na dvoje jedan hodnik, koji je počinjao odmah iz predsoblja. S jedne strane hodnika nalazile su se tri sobe koje su bile određene za izdavanje »naročito preporučenim« stanarima. Osim toga, sa iste strane hodnika, na samom kraju njegovom, kod kuhinje, nalazila se četvrta, najmanja sobica, u kojoj je živio sam penzionisani general Ivogin, otac porodice, i spavao na jednom širokom divanu, a morao da ulazi i izlazi iz stana kroz kuhinju i preko sporednih stepenica.

U istoj sobici živio je i trinaestogodišnji brat Gavriła Ardalionoviča, gimnazist Kolja. I on je bio prinuđen da živi u toj teskobi, da uči, da spava na drugom, oveštalom, uzanom i kratkom divančiću, na pocepanom čaršavu, i što je najgore, da dvori i pazi oca, koji sve više nije mogao bez toga da bude. Knezu Miškinu odrediše srednju od tri sobe; u prvoj desno živio je Ferdiščenko, a treća levo bila je još prazna. No Ganja je pre svega odveo kneza u porodičnu polovinu stana. Ta se porodična polovina sastojala iz salona koji bi se, kad zatreba, pretvarao u trpezariju; zatim iz gostinske sobe koja je inače bila gostinska samo izjutra, a uveče bi se pretvarala u Ganjin kabinet i njegovu spavaću sobu, i, najzad, iz treće sobe, teskobne i uvek zatvorene: to je bila spavaća soba Nine Aleksandrovne i Varvare Ardalionovne.

Jednom reči, sve je u tom stanu bilo stešnjeno i zbijeno. Ganja je samo krišom škrgutao zubima; on je i bio i želeo da bude učtiv prema materi, ali se već na prvi pogled kod njih moglo primetiti da je on veliki despot u porodici.

Nina Aleksandrovna nije bila u gostinskoj sobi sama: s njom je sedela i kći Varvara Ardalionovna. Obe su se zanimale nekakvim vezom i razgovarale s gostom Ivanom Petrovičem Pticinom. Nina Aleksandrovna je izgledala kao žena od svojih pedeset godina, imala je suvonjavo, potamnelo lice i bila je strašno modra ispod očiju. Izgled joj je bio bolan i čisto kao ojađen, ali lice i pogled behu dosta prijatni, čim bi progovorila, odmah bi se uočio njen karakter: ozbiljan i pun pravog dostojanstva. Kraj sveg tužnog izgleda, u njoj se osećala čvrstina, pa čak i odlučnost. Obučena je bila neobično skromno, u nečem zagasitom, i sasvim kao starica, ali njeni maniri, razgovor i sve njeno držanje odavahu ženu koja se kretala i u boljem društvu.

Varvara Ardalionovna bila je devojka od jedno dvadeset tri godine, srednjeg stasa, prilično mršava, lica ne baš vrlo lepa, ali takva koje je krilo u sebi tajnu da se dopadne i bez lepote i da do strasti osvoji čoveka. Ona je veoma ličila na majku, čak je bila skoro tako isto i odevena usled toga što nikako nije volela da se gizda. Pogled njenih sivih očiju mogao bi ponekad biti vrlo veseo i umiljat da nije bio ponajčešće ozbiljan i zamišljen, neki put čak i suviše, naročito u poslednje vreme.

Čvrstina i odlučnost ogledale su se i na njenom licu, ali je bilo očigledno da je ta odlučnost mogla da bude još energičnija i preduzetnija nego kod matere. Varvara Ardalionovna bila je prilično prgava, i njen brat se ponekad čak i bojao te prgavosti. A bojao se i gost Ivan Petrovič Pticin, koji je u ovaj mah k njima došao u posetu. To je bio dosta mlad čovek, od svojih trideset godina, skromno ali elegantno odeven, sa prijatnim, no nekako i suviše solidnim manirima. Njegova kestenjasta bradica pokazivala je da taj čovek nije činovnik. On je znao da razgovara pametno i zanimljivo, ali je inače većinom ćutao. Uopšte, činio je prijatan utisak.

On očividno nije bio ravnodušan prema Varvari Ardalionovnoj i nije krio svoja osećanja. Varvara Ardalionovna se držala prema njemu prijateljski, ali na izvesna njegova pitanja još je oklevala da odgovori, čak ih nije ni volela. No ona Pticina ipak nije potpuno odbila. Nina Aleksandrovna je bila prema njemu ljubazna, a u poslednje vreme počela je da mu ukazuje i poverenje. Poznato je, uostalom, bilo da on stiče novac dajući ga na kratkoročne zajmove uz visoku kamatu i manje-više sigurnu zalogu. S Ganjom je bio u velikom prijateljstvu.

Na iscrpnu, ali nekako isprekidanu preporuku Ganjinu (koji se vrlo hladno pozdravi s materom, nikako se ne pozdravi sa sestrom, i odmah nekuda odvede iz sobe Pticina), Nina Aleksandrovna reče knezu nekoliko ljubaznih reči i naredi Kolji, koji zaviri u sobu, da ga odvede u srednju sobu. Kolja je bio dečak vesela i prilično mila lica, sa poverljivim i prostosrdačnim manirima.

— A gde su vam stvari? — zapita on uvodeći kneza u sobu.

— Ja imam samo zavežljaj ... Ostavio sam ga u predsoblju.

— Odmah ću vam ga doneti. Sva naša posluga je kuvarica i Matrona, tako da i ja u kući pomažem. Varja vodi nadzor nad svim i večito je nešto ljuta. Ganja kaže da ste vi danas došli iz Švajcarske.

— Da.

— Je li lepo tamo u Švajcarskoj ?

— Vrlo.

— Planine?

— Da.

— Odmah ću vam doneti vaše stvari.

Uđe Varvara Ardalionovna.

— Matrona će vam sad presvući postelju. Imate li vi kufer?

— Ne, samo jedan zavežljaj! Otišao je vaš brat da ga donese.

— Nema tamo nikakvog zavežljaja, osim ovog paketića; gde ste ga ostavili? — zapita ga Kolja vrativši se opet u sobu.

— Sem toga ništa i nemam — reče knez uzimajući svoj zavežljaj.

— A-a! A ja pomislio da vam ga nije odneo Ferdiščenko.

— Ne brbljaj koješta! — strogo mu reče Varja, koja je i sa knezom govorila vrlo suvo i samo koliko se moralo učtivo.

— *Chere Babette*, ti bi mogla biti i malo pažljivija prema meni, ja nisam Pticin.

— Tebe lemati treba, Kolja, toliko si glup ... Kad god vam što zatreba, uvek se obraćajte Matroni; ručak je u četiri i po. Možete, ako hoćete, ručavati zajedno sa nama, a možete i u svojoj sobi... kako vam je po volji. Hajdemo, Kolja, nemoj da smetaš.

— Hajdemo, odlučni karakteru! Izlazeći, oni sretoše Ganju.

— Je li otac kod kuće? — zapita Ganja Kolju, i na potvrdni odgovor prišapnu mu nešto na uvo.

Kolja klimnu glavom pa izađe za Varvarom Ardalionovnom.

— Dve reči, kneže, zaboravio sam da vam kažem zbog onih... stvari. Jedna mala molba: učinite ljubav, ako vam to samo neće pasti mnogo na teret, ne pričajte ni ovde o onome što sam sad sa Aglajom imao, niti, pak, onde o ovome što ovde vidite; jer ovde ima ... skarednosti dosta. Uostalom, marim ja! ... Ali se bar još za danas uzdržite.

— Uveravam vas da sam ja mnogo manje brbljao no što vi mislite — reče knez sa izvesnom ljutnjom na Ganjine ukore.

Odnosi se među njima očevidno pogoršavahu.

— A ja sam već dovoljno danas od vas progutao. Jednom reči, molim vas.

— Još i ovo imajte na umu, Gavriilo Ardalionoviču: čime sam ja malopre bio vezan, i zašto da nisam smeo pominjati onu sliku? Vi me za to uopšte niste molili.

— Ih, kakva je ovo bedna soba — primeti Ganja prezrivo pogledajući oko sebe — mračna i gleda u dvorište. U svakom pogledu ste u nevreme došli... Najposle, šta me se tiče, ja ne izdajem stanove!

Pficin zaviri u sobu i zovnu Ganju; ovaj brzo ostavi kneza pa izađe, mada je još nešto hteo da kaže, ali se očevidno ustručavao i baš kao da se stideo da počne; i sobu je izgrdio baš kao zato što se zbunio zbog nečega.

Tek što se knez umio i stigao da koliko-toliko dovede u red svoju toaletu, opet se vrata otvoriše a na njima se pojavi jedno novo lice.

To je bio gospodin tridesetih godina, povišeg rasta, širok u ramenima, sa ogromnom kudravom riđom glavom. Lice mu je bilo mesnato i rumeno, usne podebele, nos širok i pljosnat, oči malene, uralse u salo i podrugljive, i kao da su stalno podmigivale. U celini, sve to izgledaše dosta drsko. Odelo prilično prljavo.

On s početka otvori vrata taman toliko da može glavu promoliti. Promoljena glava jedno pet sekundi osmatraše sobu, zatim se vrata stadoše polako otvarati, sva se pojava ukaza na pragu, ali gost još ne ulažaše, nego i dalje s praga žmireći osmatraše kneza. Najzad zatvori za sobom vrata, priđe bliže, sede na stolicu, kneza snažno uze za ruku, pa ga posadi ukoso od sebe na divan.

— Ferdiščenko — reče on zagledajući se knezu u lice pomno i uporno.

— No, pa šta? — odgovori knez skoro prsnuvši u smeh.

— Stanar — izgovori opet Ferdiščenko zagledajući se kao i pre.

— Želite da se upoznate?

— Eeh! — progovori gost nakostrešivši kosu, i uzdahnuvši, pa poče da se zagleda u suprotni ugao. — Imate li vi što para? — zapita on najedared obrativši se knezu.

— Malo.

— Koliko?

— Dvadeset pet rubalja.

— Pokažite mi ih.

Knez izvadi iz džepa od prsluka banknotu od dvadeset pet rubalja, pa je dade Ferdiščenku. Ovaj je razvi, pogleda je, zatim prevrnu na drugu stranu, pa je diže spram svetlosti.

— Prilično čudnovato — progovori on čisto zamišljeno — što tako da gube boju? Te od dvadeset pet neki put strašno potamne, a neke, naprotiv, sasvim izblede. Evo je.

Knez uze svoju novčanicu. Ferdiščenko ustade sa stolice.

— Došao sam da vas upozorim: prvo, na zajam da ne dajete, jer ja ću vam neizostavno tražiti.

— Dobro.

— Mislite li vi tu da plaćate?

— Mislim.

— A ja ne mislim; hvala lepo. Ja sam tu odmah desno od vas, jeste li videli? Gledajte da mi često ne dolazite; a ja ću k vama doći, ne brinite. Jeste li videli generala?

— Nisam.

— A niste ga ni čuli?

— Naravno da nisam.

— E, vi ćete ga videti i čuti, a osim toga, on čak i od mene traži pare na zajam! *Avis au lecteur*. Zbogom ostajte. Zar je moguće živeti s takvim prezimenom kao što je Ferdiščenko? A?

— A što da ne?

— Zbogom.

I on pođe ka vratima. Knez posle doznade da je taj gospodin, baš kao iz neke obaveze, uzeo na sebe da zaprepašćuje svet svojom originalnošću i veselošću, ali nekako nije uspevao u tome. Na neke je on činio čak i neprijatan utisak, zbog čega je iskreno bio tužan, ali svoje uloge ipak nije hteo da se okane. Na vratima mu nekako pođe za rukom da popravi utisak sudarivši se s jednim gospodinom. Propustivši tog novog i knezu nepoznatog gosta u sobu, on nekoliko puta, upozoravajući na njega, podmignu na nj odzadi, te tako ode ipak sa nekim dostojanstvom.

Novi gospodin bio je visoka stasa, svojih pedeset pet godina, ili čak nešto više, dosta gojazan, sa vrlo crvenim, mesnatim i opuštenim licem oivičenim gustim sedim zaliscima, sa brkovima i velikim, prilično izbuljenim očima. Po izgledu bio bi dosta stasit da se na njemu nije opazalo nešto omlitavelo, pohabano, čak i prljavo. Obučen je bio u stari redengot, gotovo sa pocepanim laktovima. Košulja mu je takođe bila masna i prljava — potpuno domaća.

Od njega se osećao jak zadah rakije, ali držanje mu je bilo upadljivo, malo kao prostudirano i sa očevidnom surevnjivom željom da iznenadi svojim dostojanstvom. Taj gospodin se polako približi knezu, sa ljubaznim osmehom, ćuteći ga uze za ruku, i zadržavši je u svojoj, neko vreme mu se zagledaše u lice baš kao upoznavajući poznate crte.

— On je! On je! — progovori on polako, ali svečano — kao živ. Čujem neprestano kako pominju poznato i milo ime, pa se setih nepovratne prošlosti... Knez Miškin?

— Tako je.

— General Ivogin, penzionisan i nesrećan. Vaše i očevo ime, ako smem moliti?

— Lav Nikolajevič.

— Tako, tako! Sin moga prijatelja, mogu reći druga iz detinjstva, Nikolaja Petroviča?

— Moj se otac zvao Nikolaj Lavovič.

— Lavovič — popravi se general, ali ne žureći se, nego potpuno pouzdan baš kao da on to ni najmanje nije zaboravio, nego se samo malo pomeo u govoru. On sede, pa opet uzevši kneza za ruku, posadi ga pored sebe. — Ja sam vas na rukama držao.

— Zbilja? — zapita ga knez — moj otac je već pre dvadeset godina umro.

— Da, dvadeset godina, dvadeset godina i tri meseca. Zajedno smo školu učili; ja sam pravo u vojnu službu...

— Pa i otac je bio u vojnoj, potporučnik u vasiljevskom puku.

— U bjelomirskom. Premeštaj u bjelomirski desio se skoro uoči smrti. I ja sam bio tako u garnizonu i blagoslovio sam ga na putu u večnost. Vaša mama...

General zastade kao od neke tužne uspomene.

— I ona je posle pola godine umrla od nazeba — reče knez.

— Nije od nazeba. Nije od nazeba, verujte meni starcu. Ja sam tu bio, ja sam i nju sahranio ... Od žalosti za svojim knezom, a ne od nazeba. Da, sećam se kneginje! Mladost. Zbog nje ja i knez, dobri drugovi iz detinjstva, umalo što se ne pobismo.

Knez poče da sluša već sa izvesnim nepoverenjem.

— Ja sam strasno bio zaljubljen u vašu roditeljku, još kad je verenica bila, verenica mog pobratima! Knez to primeti, i prenerazi se. Dolazi k meni izjutra u sedam časova, budi me. Oblačim se zaprepašćen; ćutanje sa obe strane; ja sve razumedoh. Vadi iz džepa dva pištolja. Da gađamo jedan u drugog odvojeni samo jednom maramom. Bez sekundanata. Jer čemu sekundanti kad posle pet minuta šaljem jedan drugog u večnost? ... Napunismo pištolje, rastegosmo maramu, zauzesmo položaj, naslonismo pištolje jedan drugom na srce, a zagledali se jedan drugom u lice. Najedared nam obojici briznuše suze iz očiju, obojici nam zadrhtaše ruke, obojici, obojici, najedared! No posle toga, naravno, zagrljaji i uzajamno nadmetanje u velikodušnosti. Knez viče: tvoja je, ja vičem: tvoja je! Jednom reči... jednom reči... hoćete li vi tu kod nas ... i da stanujete?

— Da, za neko vreme, možda — progovori knez čisto malo zamuckujući.

— Kneže, mama vas zove jedan čas do nje — viknu Kolja, koji proviri na vrata. Knez se već pridiže da pođe, ali general metnu desnu ruku na njegovo rame pa ga prijateljski opet prignu k divanu.

— Kao pravi prijatelj vašeg oca, želim da vam unapred obratim pažnju — reče general — ja sam, vi i sami vidite, ja sam rđavo prošao u životu zbog tragične katastrofe, ali bez suda! Nina Aleksandrovna je retka žena. Varvara Ardalionovna, moja kći, retka je kći. I usled izvesnih prilika izdajemo samcima sobe, nečuvan pad! Meni, koji sam trebao da postanem general-gubernator! ... ali nama ćete biti uvek dobrodošli! A, međutim, kod mene je u kući tragedija.

Knez pogleda upitno i sa velikom radoznalošću.

— Sprema se brak, i to redak brak. Brak između sumnjive žene i jednog mladog čoveka koji bi mogao biti i kamerjunker. I ta žena ima sada da uđe u kuću u kojoj su moja kći i moja žena! Ali dok je mene živog, ona neće ući u ovaj dom! Leći ću na prag, pa ako hoće, nek me preskoči! ... S Ganjom ja sad skoro i ne govorim, izbegavam i da se sretnemo. Ja vas naročito upozoravam, no ako budete stanovali kod nas, svejedno, i tako ćete postati svedok. Ali vi ste sin moga prijatelja, i ja sam u pravu da se nadam ...

— Kneže, budite dobri, svratite jedan čas k meni u salon — pozva kneza Nina Aleksandrovna, koja se već i sama pojavi na vratima.

— Zamisli, mila — viknu general — mi tu pronađosmo da sam ja kneza kad je bio mali na rukama nosio.

Nina Aleksandrovna s prekorom pogleda u generala i ispitivački u kneza, ali ni reči ne reče. Knez izađe za njom; no tek što dođoše u salon i sedošu, i tek što Nina Aleksandrovna poče vrlo brzo i na pola glasa nešto knezu da kazuje, kad najedared general dopade i sam u salon. Nina Aleksandrovna odmah oćuta, pa se očigledno ljutita naže nad svoj vez.

General možda i primeti da se ona ljuti, ali je i dalje stajao u najizvrsnijem duševnom raspoloženju.

— Sin moga prijatelja! — viknu on obraćajući se Nini Aleksandrovnoj — i to tako iznenada! Ja sam odavno prestao i da mislim o tome. Ali, mila moja, a zar se ti ne sećaš pokojnog Nikolaja Lavoviča? Ti si ga još zatekla ... U Tveru?

— Ja se ne sećam Nikolaja Lavoviča. Je li to vaš otac? — zapita ona kneza.

— Moj otac, ali on je umro, čini mi se, ne u Tveru, no u Jelisavetgradu — oprezno primeti knez generalu. — Ja sam čuo od Pavliščeva ...

— U Tveru — ponovi general. — Pred samu smrt bio je premešten u Tver, i čak još pre no što se i razboleo. Vi ste bili još sasvim mali te niste mogli upamtiti ni premeštaj ni putovanje; a Pavliščev se mogao i prevariti, premda je bio izvrstan čovek.

— A vi ste i Pavliščeva znali?

— Redak je to bio čovek, ali ja sam lično bio svedok... Ja sam ga blagoslovio na samrtnom odru...

— Pa moj je otac umro pod sudom — primeti knez opet — premda ja nikad nisam mogao doznati zašto upravo; on je umro u bolnici...

— O, to je bilo zbog slučaja redova Kolpakova, i, bez sumnje, sud bi pustio kneza.

— Tako? Vi to pouzdano znate? — zapita knez sa naročitim ljubopitstvom.

— Pa, naravno! — viknu general. — Sud je završio posao ništa ne rešivši. Jer je to bila jedna nemoguća optužba. Stvar, može se reći, tajanstvena; umire kapetan Larionov, četni komandir; knez bude privremeno postavljen za vršioca dužnosti; lepo. Redov Kolpakov učini krađu, kažu da je ukrao čizme svog druga, i propije; dobro. Knez, imajte na umu, to je bilo u prisustvu narednika i kaplara, izgrdi na pasje ime Kolpakova i pripreti mu šibama. Vrlo dobro. Kolpakov ode u kasarnu, leže na dušek i posle četvrt časa umre. Dobro, ali je slučaj neočekivan, skoro nemogućan. ... Sad kako bilo, Kolpakova sahranjuju; knez podnosi raport; i zatim Kolpakova brišu iz spiska. Rekao bi čovek: kud ćeš bolje?... Ali ravno posle pola godine, na brigadnoj smotri, redov Kolpakov, kao da ništa i nije bilo, javlja se u trećoj četi drugog bataljona novozemljanskog pešadijskog puka, iste brigade, iste divizije.

— Kako to? — upita preneraženi knez.

— To nije tako bilo, to je zabluda! — obrati mu se najedared Nina Aleksandrovna, skoro tužno se zagledavši u njega. — *Mon mari se trompe*.

— Ali, mila moja, se *trompe* je lako reći, ali pokušaj-de ti sama da odgonetneš takav slučaj! Svi se preneraziše. I ja bih prvi rekao *qu'on se trompe* Ali na žalost, ja sam sam bio svedok i učestvovao sam u komisiji. Sva suočavanja pokazahu da je to onaj isti redov Kolpakov koji je pre pola godine sahranjen sa uobičajenom paradom i uz dobovanje bubnjeva. Slučaj zbilja redak, skoro nemogućan, priznajem, ali...

— Tata, postavljeno vam je da ručate — reče Varvara Ardalionovna ušavši u sobu.

— A, to je divno, vanredno! A bogami sam i ogladneo... Ali taj slučaj je, može se reći, čak psihološki ...

— Supa će vam se ohladiti — nestrpljivo reče Varja.

— Odmah, odmah — mrmljaše general izlazeći iz sobe — i kraj svega docnijeg istraživanja...

— čulo se još u hodniku.

— Vi ćete morati često štošta kroz prste progledati Ardalionu Aleksandroviču ako kod nas ostanete — reče Nina Aleksandrovna knezu — nego, on vam neće mnogo dosadivati; on ruča sam. Jer, priznajte i sami, svako od nas ima svojih slabih strana i svoje ... naročite crte; kod nekih ih je možda još i više no kod onih na koje se svet navikao da prstom pokazuje... Nego, samo ću vas jedno veoma moliti: ako vam se moj muž neki put obrati s molbom radi plaćanja za stan, recite mu da ste platili meni. To jest, kad biste baš i Ardalionu Aleksandroviču platili, to bi vam se opet priznalo kao plaćeno, no ja vas jedino zbog tačnosti molim ... šta je to, Varja?

Varja se vrati u sobu pa čuteći predade materi fotografiju Nastasje Filipovne. Nina Aleksandrovna uzdrhta, pa s početka kao sa strahom, a posle sa gorkim osećanjem koje ju je pritiskivalo razmatraše fotografiju neko vreme. Najzad upitno pogleda u Varju.

— To mu je danas poklon od nje lično — reče Varja — a doveče se ta njihova stvar konačno rešava.

— Večeras! — čisto kao u očajanju ponovi na pola glasa Nina Aleksandrovna — pa šta možemo? Tu sad već nikakve sumnje nema, a ni nada nam ne preostaje: tom fotografijom je ona sve rekla ... A je li ti to baš on pokazao? — dodade ona čudeći se.

— Vi znate da skoro čitav mesec ne govorimo. Nego, Pticin mi je sve ispričao, a fotografija je tamo kod stola na podu ležala, pa sam je podigla.

— Kneže — obrati mu se najedared Nina Aleksandrovna — htela sam da vas zapitam (zato sam vas, upravo, i zamolila da dođete ovamo), znate li vi odavno moga sina? On, kanda, reče da ste vi tek danas odnekud doputovali.

Knez joj ispriča ukratko o sebi izostavivši veću polovinu. Nina Aleksandrovna i Varja ga saslušашe.

— Ja tu ne istražujem nešto o Gavrilu Ardalionoviču raspitujući se kod vas — primeti Nina Aleksandrovna — ne treba da se varate u tom pogledu. Jer ako i postoji nešto o čemu ne može on sam da mi prizna, to ni ja neću da doznajem mimo njega. Ovo sad samo zato pitam što je maločas Ganja pred vama, i posle kad ste vi bili otišli, na moje pitanje o vama odgovorio: »On sve zna, ne treba se ustručavati!« šta to znači? Upravo, volela bih da znam u kojoj meri...

Tu najedared uđoše Ganja i Pticin; Nina Aleksandrovna odmah ućuta. Knez ostade na stolici kraj nje, a Varja ode u stranu. Fotografija Nastasje Filipovne ležашe na vrlo istaknutom mestu, na stočiću za rad Nine Aleksandrovne, pravo pred njom. Ganja, kad je spazi, namršti se, ljutito je zgrabi sa stola pa je baci na svoj pisaći sto, koji je stajao na drugom kraju sobe.

— Danas, Ganja? — zapita ga najedared Nina Aleksandrovna.

— Šta danas? — trže se Ganja, pa najedared nasrnu na kneza. — A, razumem, vi ste već tu! ... Ama šta je vama, najzad? Da nije to možda kakva bolest? Ne možete da se uzdržite? Razumejte već jednom, vaša svetlosti...

— Tu sam ja kriv, Ganja, a ne ko drugi — prekide ga Pticin. Ganja ga upitno pogleda.

— Tako je i bolje, Ganja, tim pre što je to sa jedne strane svršeno — promrmlja Pticin, pa, otišavši u stranu, sede kod stola, izvadi iz džepa nekakvu hartijicu ispisanu pisaljkom, pa je stade pomno razgledati. Ganja stajaše natmuren i uzbuđen iščekivaše porodičnu scenu. Da se knezu izvini, to mu ni na pamet ne padaše.

— Ako je sve svršeno, onda je Ivan Petrovič, naravno, u pravu — reče Nina Aleksandrovna — ne mrgodi se, molim te, i nemoj da padaš u vatru, Ganja, ja te ni o čemu neću ispitivati ako ti sam nećeš da kažeš, i uveravam te da sam se potpuno pokorila. Učini mi dobrotu, ne ljuti se.

Ona to izgovori ne dižući glavu s rada i, rekao bi čovek, vrlo mimo. Ganja se čudio, ali je oprezno ćutao i gledao u majku očekujući da se ona još bolje izjasni. Jer, sve te domaće scene njega su skupo stajale. Nina Aleksandrovna primeti tu opreznost, pa sa gorkim osmehom dodade:

— Ti još neprestano sumnjaš i ne veruješ mi; ne brini se; neće biti ni suza ni molbi, kao pre, bar što se mene tiče. Moja je sad sva želja to da nam ti budeš srećan, i ti to znaš. Ja sam se izmirila sa sudbinom, ali moje će srce biti uvek s tobom, a ostali mi zajedno, a razišli se. Razume se, odgovaram samo za sebe; ti ne možeš to zahtevati od sestre ...

— A, opet ona! — viknu Ganja gledajući podrugljivo i s mržnjom u sestru. — Mamice! Kunem vam se evo opet na ono o čemu sam vam jednom već dao reč: niko se i nikad neće smeti usuditi da vas zapostavlja dok sam ja tu, dok sam ja živ! Ma o kom da je reč, ja ću energično zahtevati da se vama ukazuje potpuno poštovanje, ma ko prešao naš prag ...

Ganja se tako obradovao da je skoro pomirljivo, skoro nežno gledao u mater.

— Ja se ništa za sebe nisam ni bojala, Ganja, ti znaš; ja se to nisam zbog sebe brinula i namučila sve ovo vreme; čujem da će se kod vas sve večeras svršiti. Dakle, hoće li se zbilja svršiti?

— Večeras, kod nje, ona mi je obećala da će se izjasniti da li pristaje ili ne — odgovori Ganja.

— Mi smo skoro tri nedelje izbegavali da govorimo o tome, i to je bilo bolje. A sada, kad je sve već svršeno, ja ću samo jedno dozvoliti sebi da pitam: kako je ona mogla dati svoj pristanak pa ti još i svoju sliku pokloniti kad je ti ne voliš? Pa zar ćeš ti nju takvu ... takvu ...

— Kakvu, iskusnu, je li?

— Nisam htela to da kažem. I zar si ti u tolikoj meri mogao da joj zaseniš oči? ...

Neobična jetkost oseti se najednom u tom pitanju. Ganja zastade, zamisli se za trenutak pa, ne krijući svoj podsmeħ, reče:

— Vi ste se opet zaneli, mamice, opet niste mogli da se uzdržite, i tako je kod vas svagda sve počinjalo pa posle rasplamsavalo. Vi ste rekli: neće biti ni ispitivanja ni prebacivanja, pa ona su već počela! Bolje da to ostavimo; bogami, da ostavimo; bar ste imali nameru ... Ja vas nikad i ni za šta neću ostaviti. Svaki drugi bi od takve sestre u najmanju ruku pobegao: pogledajte je samo kako me seče pogledom! Ostanimo na tome! Ja sam se već tako bio obradovao ... I otkud znate da ja obmanjujem Nastasju Filipovnu? A što se tiče Varje, kako hoće, i dosta. Sad je već sasvim dosta!

Ganja se pri svakoj reči sve više žestio i besciljno je koračao po sobi. Takvi razgovori odmah su se pretvarali u bolno mesto za sve članove porodice.

— Ja sam već rekla: ako ona ovamo uđe, onda ću ja otići, pa ću tu reč i održati — reče Varja.

— Iz jogunstva! — viknu Ganja — pa ti se samo iz jogunstva i ne udaješ! Što frčeš na mene? Marim ja, Varvara Ardalionovna, ako želite, izvolite već ovog časa izvršiti svoju nameru. Tu

ste mi se već popeli! Šta! Pa vi hoćete da nas već ostavite, kneže! — viknu on knezu primetivši da se on diže s mesta.

U Ganjinom glasu već se osećao onaj stupanj ozlojeđenosti u kome čovek skoro i sam uživa u ozlojeđenosti, predaje joj se bez ikakvog obuzdavanja, i maltene sa sve jačim uživanjem, pa ma kud ga ona odvela. Knez se okrenu u vratima da mu nešto odgovori, ali videvši po bolnom izrazu lica svog uvredioca da je tu nedostajala samo ona jedna kaplja koja će da prepuni sud, on se okrenu pa izađe ćuteći. Posle nekoliko trenutaka ču po odjeku u sobi da je razgovor posle njegovog odlaska postao još bučniji i slobodniji.

On prođe kroz salon u predsoblje da dospe u hodnik, a iz njega u svoju sobu. Prolazeći pored izlaznih vrata na stepenice, on ču i primeti da se iza vrata neko muči iz sve snage da zazvoni u zvonce, ali na zvoncetu mora da se nešto pokvarilo: ono se samo jedva primetno trzalo, ali zvuka nije davalo. Knez povuče rezu, otvori vrata i koraknu nazad preneražen — pred njim je stajala Nastasja Filipovna. On je odmah poznade po slici. Oči joj sevnuše ljutito kad ga ugleda; ona brzo pođe u predsoblje odgurnuvši ga s puta ramenom i ljutito zbacivši sa sebe bundu:

— Kad si već lenj da to zvonce opraviš, a ti bar sedi tu u predsoblju, kad neko kuca ... No, eto sad si mi i bundu ispustio, mazgove!

Bunda zbilja ležaše na podu. Nastasja Filipovna, ne sačekavši da je knez sa nje skine, zbacila ju je ne gledajući pozadi, sama sa sebe njemu na ruke, a knez ne stiže da je prihvati.

— Oterati tebe treba. Hajd idi, prijavi me.

Knez htjede već nešto da rekne, ali se toliko bio zbunio da ništa ne izgovori, te sa bundom, koju je podigao s poda, pođe u salon.

— A sad, opet, s bundom ide! A što nosiš tu bundu? Ha-ha-ha! Jesi li ti poludeo, šta li?

Knez se vrati pa se zagleda u nju kao skamenjen; kad se ona zasmeha, osmehnu se i on, ali jezikom još nikako da što izgovori. U prvom trenutku kad joj je otvorio vrata bio je bleđ, a sad mu najedared rumen preli lice.

— Ama kakav je ovo idiot! — ljutito viknu Nastasja Filipovna lupnuvši pred njim nogom. — No, kud si pošao? No, koga ćeš prijaviti?

— Nastasju Filipovnu — promrmlja knez.

— A otkud ti mene znaš? — brzo ga zapita ona — ja te nikad nisam videla! Pa idi, prijavi me... Kakva je to tamo galama?

— Svađaju se — odgovori knez pa pođe u salon.

On uđe baš u presudnom trenutku: Nina Aleksandrovna baš je bila sklona da potpuno zaboravi da se »svemu pokorila«, ona je inače branila Varju. Pored Varje je stajao i Pfcin, koji je već ostavio svoju olovkom napisanu ceduljicu. Varja se nije ni snebivala, niti je bila od onih devojaka što se nekoga boje, ali su grubosti bratove sa svakom reči postajale sve nepristojnije i nepodnošljivije. U takvim prilikama ona bi obično prestajala da govori, pa bi samo ćuteći podsmešljivo gledala u brata ne odvajajući od njega oči. Taj njen manevar, kao što je ona već znala, kadar je bio da ga dovede do besa. U tom istom trenutku knez kroči u sobu pa im reče:

— Nastasja Filipovna!

IX

Zavlada opšte ćutanje; svi se zagledaše u kneza kao ne shvatajući šta on to reče — i ne želeći da shvate. Ganja sav pretrnu od straha.

Dolazak Nastasje Filipovne, naročito u ovom času, bio je za sve najčudnije i najnezgodnije iznenađenje. Već samo to što ih je Nastasja Filipovna sad prvi put udostojila posetom... Jer sve dosad se ona držala tako oholo da u razgovorima s Ganjom nije iskazivala ni želju da se upozna s njegovom porodicom, a u poslednje vreme ih čak nikako nije ni pominjala, kao da ih nije ni bilo na svetu. Mada je Ganji unekoliko i dobro dolazilo što se odlagao njemu tako neprijatan razgovor, ipak je on tu njenu naduvenost zabeležio u svome srcu. On je, u svakom slučaju, od nje pre očekivao da će se samo podsmehivati i vređati njegovu porodicu, ali ne da će im u posetu doći. Pouzdano je znao da je njoj poznato sve što se zbiva u njegovoj kući povodom njegove proševine i kakvim očima gleda na nju njegova porodica. A ova njena poseta — sad, pošto mu je poklonila fotografiju, i to na dan njenog rođenja, na dan kada je bila obećala da će rešiti njegovu sudbinu — skoro da je već značila odluku.

Zbunjenost s kojom se svi zagledaše u kneza ne potraja dugo; Nastasja Filipovna pojavi se na vratima salona i, ulazeći u sobu, opet lako odgurnu kneza.

— Jedva jednom udoh... što vi to vaše zvonce vezujete? — reče ona veselo, pružajući ruku Ganji, koji joj što je brže mogao polete u susret. — Što vam je tako smeteno lice? No, upoznajte me sa svojim, molim vas ...

Sasvim zbunjeni Ganja predstavi je najpre Varji, i obe žene, pre no što pružiše jedna drugoj ruke, zagledaše se jedna u drugu čudnim pogledima. Nastasja Filipovna se, uostalom, smejala i maskirala se veselošću. Ali Varja ne htjede da se maskira, te ju je posmatrala mrgodno i uporno. Čak ni senka nekog smeška, što bi, ipak, zahtevala obična pristojnost, ne pokaza se na njenom licu.

Ganja sav pretrnu. Da je moli, sad već nije imalo ni smisla ni vremena, i on baci na Varju takav preteći pogled da ova razumede, po snazi toga pogleda, šta je za brata morao značiti ovaj trenutak. I ona kao da odluči da mu popusti, pa se jedva nekako osmehnu prema Nastasji Filipovnoj. (Ipak su svi oni u porodici još i suviše voleli jedno drugo.) Štvar donekle popravi Nina Aleksandrovna, koju Ganja, zbunivši se sasvim, predstavi tek posle sestre i čak je prvu privede Nastasji Filipovnoj. Ali tek što Nina Aleksandrovna stiže da zausti kako se »osobito raduje«, kad se Nastasja Filipovna, ne saslušavši je do kraja, brzo okrete Ganji, pa sednuvši i bez poziva na jedan maleni divan u uglu kod prozora, viknu:

— A gde je vaš kabinet? I gde su vam ti samci? Jer vi, izgleda, držite samce.

Tu Ganja strašno pocrvene i zamuca da joj nešto odgovori, ali Nastasja Filipovna odmah dodade:

— Pa gde vi tu samce možete da držite? A vi ni kabineta nemate. A imate li kakve koristi od toga? — obrati se ona najednom Nini Aleksandrovnoj.

— Ma glavobolja je to velika — odgovori joj ona — a razume se da ima i neke koristi. Nego mi to tek sad...

Ali Nastasja Filipovna sad je više nije slušala; ona se opet zagleda u Ganju, prsnu u smeh pa mu viknu:

— Ali što vam je takvo lice? O, bože moj, kakvo vam je to sad lice!

Prođe nekoliko časaka tog smeha, a lice se Ganjino zbilja vrlo unakazi: njegova zapanjenost, njegova smešna, kukavička zbunjenost najedared nestade, ali on strašno preblede; usne mu se iskriviše od grča: on se, ćuteći, ukočeno i zlim pogledom, ne odvajajući oči, beše zagledao u lice svoje gošće, koja se neprestano smejala.

Tu je bio još jedan posmatrač koga takođe još nije prošla ona preneraženost što ga je obuzela kad je ugledao Nastasju Filipovnu; ali on, mada je stajao kao zapanjen na predašnjem svome mestu, na vratima salona, ipak uoči bleđoću i kobnu promenu na Ganjinom licu. Taj posmatrač bio je knez. Skoro prestravljen, on najednom mehanički stupi napred.

— Popijte malo vode — prošapta Ganji. — I ne gledajte tako ...

Videlo se da je on to izgovorio bez ikakve zadnje misli, bez neke naročite namere, nego onako po prvoj pobudi. Ali njegove reči proizvedoše silan utisak. Rekao bi čovek da se sav Ganjin bes sručio na kneza: on ga zgrabi za rame pa se zagleda u njega ćuteći, osvetnički i sa mržnjom, kao da nije bio u stanju reč da izgovori.

Nastade opšta uzrujanost. Nina Aleksandrovna čak malo vrisnu. Ptacin uznemireno koraknu napred. Kolja i Ferdiščenko, koji se pojavise na vratima, zastadoše kao ukočeni, jedino Varja, kao i pre, gledaše ispod oka, ali pažljivo posmatrajući. Ona ne htjede da sedne, već stajaše sa strane, do matere, skrstivši ruke na grudima.

Ali Ganja se odmah pribra, skoro u prvom trenutku svog poriva, pa se nervozno zacereka. Brzo se potpuno pribrao.

— A šta ste vi, kneže, jeste li vi lekar? — viknu on što je mogao veselije i prostodušnije — čak me uplaši! Nastasja Filipovna, da vam ga predstavim: to vam je predragocen subjekt, premda se i ja tek od jutros s njim poznajem.

Nastasja Filipovna zbunjeno pogleda u kneza.

— Knez? Zar je on knez? Zamislite, a ja sam maločas u predsoblju mislila da je on lakej, pa sam ga poslala ovamo da me prijavi! Ha-ha-ha!

— Ništa, ništa! — prihvati Ferdiščenko brže prilazeći i obradovavši se što su počeli da se smeju — nije to nikakav maler: *Se non e vero*.

— Cini mi se, kneže, da sam vas i izgredila. Oprostite, molim vas, no, Ferdiščenko, otkud vi ovde, u takav čas? Ja sam mislila da bar vas ovde neću naći. Ko? Kakav knez? Miškin? — zapita ona Ganju, koji je, međutim, još neprestano držeći kneza za rame, uspeo da ga predstavi.

— Naš stanar — reče Ganja.

On je, očevidno, predstavljao kneza kao kakvu retkost (i koja je svima dobrodošla kao izlaz iz nezgodnog položaja), i skoro ga je namećao Nastasji Filipovnoj. Knez baš jasno ču reč »idiot«, koju neko, izgleda Ferdiščenko, prošapta iza njega, kao objašnjenje Nastasji Filipovnoj.

— Recite, zašto me niste maločas razuverili kad sam se onako strašno ... ogrešila o vas? — nastavi Nastasja Filipovna, posmatrajući kneza od glave do pete bez ikakvog ustručavanja. Ona je nestrpljivo očekivala odgovor, skoro potpuno uverena da će odgovor biti neizostavno tako glup da će svi morati prsnuti u smeh.

— Ja sam se začudio ugledavši vas tako najedared ... — prommlja knez.

— A kako ste vi znali da sam to ja? Gde ste me videli ranije? ... I šta je to, zbilja? Ja kao da sam ga negde videla! I dozvolite da vas zapitam zašto ste se vi malopre onako ukočili na mestu? Čega ima to u meni da ljudi moraju da se skamene?

— Hajde, hajde, slobodno! — nastavi da se krevelji Ferdiščenko — ta govorite! O, Gospode, šta bih joj ja sve tu sad napričao na takvo pitanje! Ama de ... E, kneže, posle toga, ti si baš pravi smetenjak!

— Pa i ja bih štošta napričao na vašem mestu — nasmeja se knez Ferdiščenko. — Maločas me je vaša slika veoma zadivila — nastavi on Nastasji Filipovnoj — a posle sam sa Jegančinima o vama govorio... a jutros rano, još pre ulaska u Petrograd, u vozu, pričao mi je mnogo o vama Parten Rogožin ... I u onom baš trenutku kad sam vam vrata otvorio, ja sam opet o vama mislio ... i najedared vi.

— Pa kako ste odmah poznali da sam to ja?

— Po slici i...

— I po čemu još?

— I još po tome što sam vas baš takvu i zamišljao ... i kao da sam vas negde video ...

— Gde? Gde?

— Vaše oči kao da sam negde video... ali to ne može biti! To je onako... Ja ovde nikad nisam bio. Možda u snu ...

— Bravo, kneže! — viknu Ferdiščenko. — Ne, ja ono svoje: se *non e vero* uzimam nazad. Nego ... to je kod njega sve od bezazlenosti! — dodade on sa sažaljevanjem.

Knez izgovori ovih nekoliko svojih rečenica nespokojnim glasom, prekidajući se u govoru i često zastajući da odahne. Sve je odavalo da je neobično uzrujan. Nastasja Filipovna je gledala u njega sa ljubopitstvom, ali se sad više nije smejala. U tom trenutku najednom nov zvonak glas začu se iz gomile što se tesno zgrnula oko kneza i Nastasje Filipovne; taj novi glas, tako reći, razmače gomilu i razdeli je nadvoje. Pred Nastasjom Filipovnom stajao je lično otac porodice, general Ivolgin. On je bio u fraku i u čvrsto uštirkanjoj košulji; brkovi su mu bili sveže napomađeni...

To Ganja već ne mogade da podnese.

Samoljubiv i sujetan do bolne osetljivosti, do hipohondrije; tražeći za sva ova dva meseca kakvu bilo tačku oslonca o koju bi se mogao što pristojnije odupreti pa da se što blagorodnije prikaže, osećajući da je on još novajlija na izabranom putu te da se — ko zna? — možda i neće moći na njemu održati, rešivši se, najzad, iz očajanja, u svojoj kući, gde je bio pravi despot, na potpunu drskost, ali ne smejući sad da bude takav pred Nastasjom Filipovnom, koja ga je do poslednjeg časa zbunjivala i nemilosrdno ga držala u potčinjenosti, on, »nestrpljivi golja«, kao što se izrazila o njemu sama Nastasja Filipovna, što su mu drugi već bili dostavili, on, koji se zakleo svim mogućim kletvama da će joj se kad-tad za sve to žestoko osvetiti, a koji je u isto vreme detinjasto maštao nekad u sebi da će ipak nekako dovesti u sklad sve te protivnosti — on, eto, mora sada da ispije tu strašnu čašu, i što je još najteže, u ovakvom času! Još jedno nepredviđeno, ali najstrašnije mučenje za sujetnog čoveka — muka što je morao da se stidi i da crveni zbog svoje porodice, pa još u svojoj kući — i to mu sad pade u deo! »Zar vredí posle svega ovoga baš i sama nagrada?« — sevnu u taj mah Ganji u glavi.

U tom istom trenutku dešavalo se ono što je on za ova dva meseca samo noću sanjao, u vidu more, i što ga je ledilo užasom, peklo stidom: desio se, eto, najzad, porodični sastanak njegovog roditelja sa Nastasjom Filipovnom. On je neki put, jedeći samog sebe, pokušavao da zamisli generala za vreme venčanja, pa bi tu misao brže odbacivao. Možda je bezmerno preuveličavao tu nevolju, ali kod taštih ljudi to je uvek tako. Za ta dva meseca stigao je da dobro razmisli i da se odluči, pa je dao sebi reč da pošto-poto kako bilo pritegne svog roditelja bar za neko vreme, čak i da ga ukloni iz Petrograda, ako je samo moguće, pa pristala na to mati ili ne.

Pre desetak minuta, kad je ulazila Nastasja Filipovna, on je bio tako poražen i zaprepašćen te je potpuno zaboravio da se na sceni može pojaviti Ardalion Aleksandrovič, pa za takav slučaj nije unapred ništa preduzeo. I sad, eto, general je tu, pred svima, pa još svečano doteran, u fraku, i to baš u onom trenutku kad Nastasja Filipovna »samo traži priliku da i njega i njegove domaće zaspe izrugavanjem«. (U to je on bio uveren.)

I zaista, šta bi drugo imala da znači ova njena poseta ako ne to? Je li ona sad došla da se prijatelji s njegovom majkom i sestrom ili da ih uvredi, i to baš u njegovoj kući? Ali po tome kako su se razmestile obe strane, sumnje već nije moglo biti: njegova mati i sestra sedele su u prikrajku kao upljivane, a Nastasja Filipovna je čak, kanda, i zaboravila da su one tu s njom u istoj sobi. A kad se ona tako ponaša, onda sigurno ima i nekakvu nameru!

Ferdiščenko prihvati generala pa ga privede.

— Ardalion Aleksandrovič Ivogin — dostojanstveno izgovori general sagnuvši se i smešeći se — stari nesrećni vojnik i otac porodice koji je srećan zbog nade da će imati takvu divnu ...

On ne dovrši: Ferdiščenko mu brzo podmetnu stolicu, a general, malo slab na nogama posle ručka, prosto se sruči ili, bolje reći, tresnu na stolicu, ali ga to, inače, ni najmanje ne zbuni. On sede pravo spram Nastasje Filipovne, pa sa prijatnim cifranjem polako i efektno prinese njene prstiće svojim usnama. Generala uopšte nije bilo lako zbuniti. Spoljašnost njegova, osim neke aljkavosti, ipak je još uvek bila dosta pristojna, što je on i sam vrlo dobro znao. On je nekada imao prilike da se kreće i u vrlo dobrom društvu, iz koga je bio zasnagda isključen tek pre poslednje dve-tri godine. Od tog doba već se i suviše bezobzirno i neobuzdano odao nekim svojim slabostima; ali okretni i prijatni maniri zadržali su se kod njega još i sad. Nastasja Filipovna kao da se bila vrlo obradovala dolasku Ardaliona Aleksandroviča, o kome je, naravno, znala po čuvenju.

— Čuo sam da moj sin ... — poče Ardalion Aleksandrovič.

— Da, vaš sin! A krasni ste i vi, tatice! ... što i vi nekad ne dođete do mene? Da li se vi to sami krijete ili vas vaš sin krije? Vi slobodno možete doći k meni a da nikoga ne kompromitujete.

— Deca devetnaestoga veka i njihovi roditelji... — poče opet general.

— Nastasja Filipovna! Pustite, molim vas, Ardaliona Aleksandroviča na jedan časak, traži ga neko — reče glasno Nina Aleksandrovna.

— Da ga pustim! Ali, molim vas, ja sam tako mnogo slušala, tako sam odavno želela da ga vidim! I kakva on to posla može da ima? Zar on nije u penziji? Vi me nećete ostaviti, generale, nećete otići?

— Ja vam dajem reč da će on doći k vama i sam, ali sad treba da se odmori.

— Ardalion Aleksandroviču, kažu da treba da se odmorite! — viknu Nastasja Filipovna sa nezadovoljstvom i mrgodnom grimasicom, baš kao nestašna nevaljalica od koje otimaju igračku. General kao da se naročito potruđi da učini svoj položaj još glupljim.

— Mila moja! Mila moja! — prekorno izgovori on svečano se obraćajući ženi i stavljajući ruku na srce.

— Vi nećete otići odavde, mama? — glasno zapita Varja.

— Ne, Varja, ostaću do kraja.

Nastasja Filipovna nije mogla da ne čuje i pitanje i odgovor, ali njeno dobro raspoloženje kao da se time još pojača. Ona odmah zasu generala pitanjima, i posle pet minuta general je bio u najsvečanijem raspoloženju i besedio uz glasan smeh prisutnih.

Kolja trže kneza za skut.

— Ama odvedite ga nekako makar vi! Zar vi to ne biste mogli? Molim vas! — Jadnom dečaku čak suze negodovanja navreše na oči. — O, prokleti Ganjka! — dodade on u sebi.

— Sa Ivanom Fjodorovičem Jegančinim ja sam zbilja prijateljski i lepo živio — raspilavi se general na pitanja Nastasje Filipovne. — Ja, on i pokojni knez Lav Nikolajevič Miškin, čijeg sina sam danas zagrlio posle dvadesetogodišnjeg rastanka, bili smo vam tri nerazdvojna druga, tako reći, jedna kavalkada: Atos, Portos i Aramis. Ali, avaj! — Jedan nam je u grobu, pogođen kuršumom i klevetom, drugi je, evo, pred vama gde se rve s klevetama i kuršumima.

— S kuršumima! — uzviknu Nastasja Filipovna.

— Oni su ovde, u grudima mojim, a zadobio sam ih pod Karsom, i kad je vreme rđavo, ja ih osećam. Inače, u svakom drugom pogledu ja živim kao filozof, idem, šetam, igram dame u svojoj kafani, kao buržuj koji se povukao od poslova i čitam *Independance*. Ali sa našim Portosom, Jegančinim, posle preklanskog događaja na železnici sa kučencetom, zanavek sam prekinuo.

— Sa kučencetom! A šta je to bilo? — zapita Nastasja Filipovna naročito radoznalo. — Sa kučencetom? Dozvolite, i, rekoste, na železnici! ... — baš kao da se prisećala ona.

— O, to vam je jedan glup događaj, ne vredi ga ponavljati: zbog guvernante kneginje Bjelokonske, Mrs Smith, ali, kažem vam, ne vredi ni pominjati.

— Ah, neizostavno mi ispričajte! — veselo uskliknu Nastasja Filipovna.

— To još ni ja nisam čuo! — primeti Ferdiščenko.

— Ardalion Aleksandroviču! — ču se opet molećiv glas sirote Nine Aleksandrovne.

— Tata, neko vas traži — viknu mu Kolja.

— Glup događaj, i u dve reči — poče general sa samozadovoljstvom. — Pre dve godine, da! Taman je bila predata saobraćaju n-ska pruga, ja sam (tada već u civilnom odelu) radi neobično važnih poslova povodom predaje svoje dužnosti kupio putnu kartu prve klase, ušao, seo i pušio. To jest, nastavljam pušenje, zapalio sam bio još i ranije. Sam sam u kupeu. Pušiti nije zabranjeno, a nije baš ni dozvoljeno ... onako, poludozvoljeno, kao i obično; a posle, i prema osobi koja je u kupeu. Prozor je spušten. Najednom, pred sam polazak, ulaze i sedaju dve dame s kučencetom, baš prema meni. Zakasnile, jedna najluksuznije obučena, u otvorenoplavom; druga skromnije, u svilenj crnoj haljini s pelerinom. Obe prilično lepe, gledaju nekako oholo, govore engleski. Ja, naravno, ništa; pušim... To jest, ja već pomislih ... ali, ipak, pušim i dalje, kroz prozor, jer je prozor otvoren. Kučence se kod one gospođe u

otvorenoplavom na krilu šćućurilo, malo, jedva koliko moja pesnica, crno, šapjce mu bele, prosto retkost. Oko vrata srebrn lapac sa monogramom. Ja ništa. Primećujem samo da se dame nešto mršte. Zbog cigare, naravno. Jedna me meri pogledom kroz lornjet od kornjače. Ja opet ništa: jer ni one ništa ne govore! Da su što rekle, upozorile me, zamolile, jer postoji, na kraju krajeva, ljudski jezik! Nego ćute ... Kad najedared, i to bez i najmanjeg, kažem vam, upozoravanja, to jest bez i najmanjeg, prosto kao da je sasvim šenula pameću, ona otvorenoplava ščepa mi cigaru iz ruke pa ... kroz prozor! Voz leti, ja gledam kao ošamućen. Besna žena; divlja žena, prosto u potpuno divljem stanju; uostalom, puna, visoka, plavuša, rumena (čak i suviše), očima sve seva na mene. Ne govoreći ni reči, ja sa neobičnom pristojnošću, sa potpunom pristojnošću, sa najotmenijom, tako reći, delikatnošću, dvama prstima se približujem kučencetu, uzimam ga, delikatno za vrat, pa plus s njim kroz prozor... odmah za cigarom! Ono samo što skiknu. Voz juri dalje.

— Vi ste nečovjek! — viknu Nastasja Filipovna, kikoćući se i pljeskajući rukama kao devojčica.

— Bravo, bravo! — razvika se Ferdiščenko. Nasmehnu se i Pticin, kome je takođe bilo neobično neprijatno što se general pojavio. Čak i Kolja prsnu u smeh, pa i on viknu: »Bravo!«

— Ali ja sam bio u pravu, u pravu sam bio, sto puta u pravu! — vatreno nastavi general trijumfujući — jer ako su u vagonu zabranjene cigarete, onda su kučići još pre.

— Živeo, tata! — ushićeno kliknu Kolja — sjajno! Ja bih neizostavno, neizostavno to isto učinio!

— No, a šta ona dama? — s nestrpljenjem ga ispitivaše Nastasja Filipovna.

— Ona? No, u tome je baš cela ta neprijatnost — nastavi general namrštivši se — ni reči ne rekavši i bez ikakvog upozoravanja, ona raspali mene po obrazu! Divlja žena, u potpuno divljem stanju!

— A vi?

General obori oči, izvi obrve, ramena, stište usne, raširi ruke, počuta, pa najedared progovori:

— Oduševih se njome!

— Je li vas bolelo? Je li vas bolelo?

— Bogami, nije bolelo! Ispade skandal, ali nije bolelo. Ja samo jedanput odmahnuh rukom. Samo da odmahnem. Ali tu se sad sam satana umeša: pokazao se da je ta otvorenoplava bila neka Engleskinja, guvernantka, ili čak nekakva družbenica kneginje Bjelokonske, a ona u crnoj haljini, to beše najstarija kneginjica Bjelokonska, usedelica od svojih trideset pet godina. A zna se u kakvim odnosima stoji generalica Jpančina prema porodici Bjelokonskih. Sve kneginjice popadaše u nesvest, suze, teška žalost zbog ljubimčeta kučenceta, vriska šest kneginjica, cika Engleskinje, prosto: smak sveta ... No, naravno, odvezoh se do njih da izjavim kajanje, molio sam za izvinjenje, pismo napisao, ne primiše ni mene ni pismo, a sa Jpančinim svađa, raskid, izgnanje!

— Ali, čekajte, pa kako je to? — zapita najedared Nastasja Filipovna — pre jedno pet-šest dana čitala sam u *Independance*, a ja stalno čitam *Independance*, čitala sam tamo takav isti slučaj. Ali sasvim isti! To se desilo na jednoj rajnskoj železnici, u vagonu, sa jednim Francuzom i Engleskinjom. Isto je tako bila istrgnuta iz usta cigara, isto je tako bilo izbačeno

kroz prozor kućence i najzad, sasvim se tako isto svršilo kao kod vas. Čak i haljina otvorenoplava!

General strašno pocrvene, i Kolja pocrvene i uhvati se rukama za glavu; Pticin se brzo okrenu. Cerekao se, kao i uvek, jedino Ferdiščenko. A već za Ganju i da ne govorimo: on je i inače sve to vreme stajao, podnoseći nem i neizdržljiv bol.

— Ali uveravam vas — promrmlja general — da se i meni to isto desilo ...

— Tata je zbilja imao neprijatnost sa Mrs Smith, guvernantom kod Bjelokonskih — viknu Kolja — ja se sećam.

— Šta? Pa zar sve u dlaku onako isto?! Jedan isti slučaj na dva kraja Evrope, i u dlaku, u svima pojedinostima istovetan, i otvorenoplava haljina! — navaljivaše nemilosrdna Nastasja Filipovna — ja ću vam poslati taj broj *Independance Belge*!

— Ali imajte na umu — još ne popuštaše general — da se to meni desilo još pre dve godine

...

— No manj to!

Nastasja Filipovna se kikotala kao u histeriji.

— Tata, molim vas da izadete na dve reči — progovori Ganja drščući, izmučenim glasom i mehanički zgrabivši oca za rame. Beskonačna mržnja sevala mu je u očima.

U tom trenutku odjeknu neobično jak udar zvonceta u predsoblju. Takvim udarcem mogao bi čovek otkinuti zvonce. To predskazivaše neku neobičnu posetu. Kolja potrča da otvori vrata.

X

Otud, iz predsoblja, najednom se začuše neki žagor i graja; iz salona se činilo da je nekoliko ljudi spolja ušlo i da još neprestano ulaze. Nekoliko glasova je govorilo i uzvikivalo odjednom; govorilo se i vikalo i na stepenicama, prema kojima se vrata iz predsoblja, kao što se moglo čuti, nisu zatvarala. Poseta izgledaše neobično čudna. Svi se zglodaše. Ganja pojuri u trpezariju, ali je i tamo već ušlo nekoliko ljudi.

— A! Tu nam je Juda! — viknu jedan knezu poznat glas. — Zdravo, Ganjka, podlače jedan!

— On je, on baš i jeste! — potvrdi neki drugi glas.

Knez sad već nije više sumnjao: jedan glas bio je Rogožinov, a drugi Lebedevljev.

Ganja je stajao kao gromom pogođen, na pragu salona, pa je gledao ćuteći, ne sprečavajući da uđe u trpezariju jedan za drugim desetak-dvanaestak ljudi, odmah za Partenom Rogožinom. Ta družina bila je vanredno raznolika i odlikovala se ne samo raznolikošću nego i grubom nepristojnošću. Neki su ulazili prosto onako kako su bili i na ulici, u gornjim kaputima i bundama. Sasvim pijanih, uostalom, nije bilo; ali zato su svi izgledali dobro nakresani. Svi su, čini se, osećali potrebu jedan za drugim, da bi mogli ući; niko sam nije imao dovoljno smelosti, nego svi kao da su jedan drugog gurali napred. Čak je i Rogožin, na čelu grupe, oprezno koračao, ali on je imao nekakvu nameru, i izgledao je nekako sumorno i ljutito zabrinut. Ostali su, pak, sačinjavali samo hor ili, bolje reći, bandu, kao neko pojačanje. Osim Lebedeva, tu je bio i nakudrovani Zaljožev, koji je bio zbacio svoju bundu u predsoblju i ušao nekako komotno i gizdelinski; i njemu slična neka dva-tri gospodina, očevidno gazdaški trgovački sinovi; nekakav u poluvojničkom gornjem kaputu;

neki omanji i neobično gojazan čovek koji se neprestano smeškao; nekakva ogromna ljudina, takođe neobično debeo, neobično natmuren i ćutljiv, koji se, očevidno, mnogo uzdao u svoje pesnice. Bio je tu i jedan student medicine i nekakav Poljak koji se neprestano cifrao. Sa stepenica su zavirivale u predsoblje i nekakve dve dame ne odlučujući se da uđu. Kolja tresnu vrata ispred njihovog nosa i zatvori ih kukom.

— Zdravo da si, Ganjka, podlače jedan! šta je! Nisi se nadao Partenu Rogožinu? — ponovi Rogožin došavši do salona i zastavši u vratima pred Ganjom. Ali u tom trenutku on najedared primeti u salonu odmah spram sebe Nastasju Filipovnu. Očevidno mu na um nije padalo da će i nju ovde zateći, jer je njen izgled učinio na nj neobičan utisak; on tako poblede da mu i usne pomodreše. — Istina je, dakle! — izgovori on polako i čisto za sebe, sa potpuno izgubljenim izrazom. — Znači, kraj... Skupo ćeš ti to meni platiti! — proškruta on najedared gledajući Ganju sa neobuzdanom mržnjom. — Eeh! ...

On je jedva disao, i jedva je reči izgovarao. Mehanički se primicaše salonu, ali prekoračivši prag, on najedared ugleda Ninu Aleksandrovnu i Varju, pa zastade malo zbunjen kraj sveg svog uzbuđenja. Za njim pođe Lebedev, kao senka, ne odmičući se od njega i već trešten pijan; zatim student, onaj gospodin s pesnicama, Zaljožev, koji se klanjao i levo i desno, i, najzad, provlačio se onaj omanji debeljko. Prisustvo dama ih je donekle malo zadržavalo, i očevidno im je mnogo smetalo, naravno, samo do početka, do prve prilike da se koji prodere, te da počnu... A posle im već nikakve dame ne bi smetale ...

— Šta? Zar si i ti tu, kneže? — rasejano progovori Rogožin donekle začuđen sastankom sa knezom; — još uvek u kamašnjama, eeh! — uzdahnu on odmah zaboravivši kneza i, prenevši pogled opet na Nastasju Filipovnu, neprestano joj se primičući i privlačeći kao magnetu. Nastasja Filipovna je takođe sa nespokojnim ljubopitstvom gledala u goste.

Ganja se najzad pribra ...

— Ali, molim vas, šta sve ovo upravo znači? — glasno reče on, strogo odmerivši pogledom dolaznike i obraćajući se naročito Rogožinu — vi, valjda, niste ušli u štalu, gospodo, tu su moja mati i sestra.

— Vidimo mi da su mati i sestra — procedi kroz zube Rogožin.

— Pa to se odmah vidi da su vam mati i sestra — priskoči Rogožinu u pomoć Lebedev.

Gospodin s pesnicama, verovatno računajući da je »nastao čas«, poče nešto da gundā.

— Ali — najedared i nekako nesrazmerno, van sebe, Ganja povisi glas — pre svega, izvolite svi u trpezariju, a zatim dopustite da saznam, saznam ...

— Gle, ne poznaje čovek! — ljutito iskezi zube Rogožin ne mičući se s mesta — ne poznaješ Rogožina.

— Ja sam se, možda, s vama negde i video, ali...

— Gle, molim te, negde video! Pa zar mi nisi svega pre tri meseca tatinih dvesta rubalja iskartao, te čiča i umre, a ne doznade: ti si me uvukao u igru, a Knif je »pakovao« ... Ne možeš da me razumeš? Pa, eto, Pticina, on je svedok! Ama da ti i sad samo tri rublje pokažem, pa ćeš za njima do Vasiljevskog četvoronoške da domiliš, takav si ti! Duša ti je takva. Ja sam, eto, i došao da te tako čitavog, za pare kupim, ti ne gledaj što sam ja ovako u čizmama ušao, ja ti, brate, imam mnogo pustih para, celog tebe, zajedno sa svom tom tvojom utrobom da kupim... samo ako mi se prohte, sve ću da vas kupim! Sve da vas kupim! — padao je u vatru Rogožin i čisto se sve više opijao. — Eeh! — viknu on — Nastasja

Filipovna, ne terajte me, recite samo jednu jedinu rečcu: hoćete li da se venčate s njim ili ne?

Rogožin postavi to svoje pitanje kao zanesen, kao nekakvom božanstvu, ali sa smelošću osuđenog na smrt koji nema šta da gubi. U samrtnom strahu očekivao je odgovor.

Nastasja Filipovna odmeri ga podrugljivim i oholim pogledom, ali kad pogleda u Varju i Ninu Aleksandrovnu, kad pogleda u Ganju, najedared izmeni ton.

— Bože sačuvaj, šta vi to govorite! I otkud vam najednom pade na pamet da me to pitate?
— odgovori ona polako i ozbiljno, i čisto kao čudeći se.

— Nećete? Nećete? — viknu Rogožin skoro van sebe od radosti. — Nećete se, dakle, venčati?! A meni oni rekoše ... ah! Dakle, ipak! ... Nastasja Filipovna! Oni kažu da ste se vi verili sa Ganjkom! Zar s njim? Pa zar je to moguće? (Ja svima njima to govorim!) Ta ja ću njega svega za sto rubalja kupiti. Daću mu hiljadu, pa i tri da mu dam da se povuče, on će uoči venčanja pobeći, mladu će mi celu ostaviti. Zar nije tako, Ganjka, podlače? Jer ti bi primio tri hiljade! Evo ti ih, evo ih! Zato sam i došao da od tebe takvo pismeno uzmem ... Rekao sam: kupiću ... kupiću!

— Napolje odavde, ti si pijan! — viknu mu Ganja, koji je naizmenice crveneo i bledeo.

Posle njegove vike najednom se začu iznenadna praska nekoliko glasova; cela Rogožinova družina već je odavno samo čekala prvo izazivanje. Lebedev je nešto neobično energično šaptao na uvo Rogožinu.

— Istina je, čato — odgovori Rogožin — istina je, pijana glavo! Nego, nek bude kako bude... Nastasja Filipovna! — viknu on posmatrajući je kao izbezumljen, kolebajući se i najednom se ohrabrivši do drskosti — evo vam osamnaest hiljada! I on hitnu pred nju na sto svežanj u belo hartiji, zavezan unakrst kanapom: — Evo vam! — I... i još će biti!

On se ne usudi da do kraja kaže što je hteo.

— Ne-ne-ne! — poče nanovo da mu šapće Lebedev sa strašno uplašenim izgledom. Moglo se pogoditi da se on uplašio velike sume, pa je predlagao da se pokuša s nečim mnogo manjim.

— Ne, za to si ti, brate, odveć glup, ti ne shvataš gde si to ovo sad dospeo... Ali vidi se da sam i ja budala s tobom zajedno! — trže se i uzdrhta najedared Rogožin pred sevajućim pogledom Nastasje Filipovne. — Eeh, glupost sam učinio kad sam tebe poslušao — dodade on sa dubokim kajanjem.

Nastasja Filipovna, zagledavši se u Rogožinovo unakaženo lice, najedared prsnu u smeh.

— Osamnaest hiljada, meni? Eto, geek se odmah pokazuje! — dodade ona najednom sa drskom familijarnošću, pa se diže sa divana kao spremajući se da ide. Ganja sa pretrnutim srcem posmatraše celu tu scenu.

— Pa lepo, evo i četrdeset hiljada! Četrdeset, a ne osamnaest — razvika se Rogožin. — Vanjka, Pticin i Biskup obećali su da će do sedam sati večeras spremiti četrdeset hiljada. Četrdeset hiljada! Sve tu, na ovaj sto.

Scena ispade neobično ružna a Nastasja Filipovna se i dalje smejala i nije odlazila, baš kao da ju je namerno odugovlačila. Nina Aleksandrovna i Varja, sa svojih mesta, uplašene i ćutke, čekahu šta će iz svega ovoga da ispadne. Oči Varjine su sevale, a na Ninu Aleksandrovnu je sve to učinilo mučan i težak utisak. Ona je sva drhtala, i izgledalo je kao da će svakog časa da padne u nesvest.

— Kad je tako, daću i sto! Još danas ću da ti izbrojim čitavih sto hiljada! Spasavaj, Pticine, i tebi će se za prste zalepiti, dosta ...

— Ti si poludeo! — prošaputa najednom Pticin, brzo mu prišavši i hvatajući ga za ruku — ti si pijan, poslaće po policiju. Gde se nalaziš?

— Opio se, pa truća — progovori Nastasja Filipovna, čisto izazivajući ga.

— Ama ne trućam, biće para doveče. Pticine, spasavaj me, zelenaška dušo, traži šta hoćeš, samo mi do doveče nabavi sto hiljada; pokazaću svima da ću savladati sve prepreke! — oduševi se najedared Rogožin do ushićenja.

— Ama, zaboga, šta je to? — preteći i iznenada uzviknu rasršeni Ardalion Aleksandrovič prišavši Rogožinu. Iznenadan ispad starca, koji je sve dotad ćutao, ispade vrlo smešan. Začu se smeh.

— Otkud, opet, ovo sad? — prsnu u smeh i Rogožin — hajde ti, čiča, sa mnom, biće vina koliko hoćeš!

— To je već podlo! — viknu Kolja, sasvim se rasplakavši od stida i jeda.

— Pa zar se baš nijedan od vas neće naći da ovu bezočnicu izvede odavde! — ciknu najedared Varja, sva drščući od gneva.

— To oni mene bezočnicom nazivaju — odvratila joj Nastasja Filipovna sa nemarnom veselošću — a ja kao budala došla još da ih na večeru zovem! Eto kako me vaša sestra časti, Gavriilo Ardalionoviču!

Neko vreme Ganja je stajao kao munjom ošinut zbog tog sestrinog ispada. Ali videvši da Nastasja Filipovna ovog puta zbilja odlazi, on, kao van sebe, kidisa na Varju, i kao besan je ščepa za ruku.

— Šta si učinila? — ciknu gledajući je tako kao da hoće da je na mestu smoždi. On se sasvim zbunio i teško vezivao misli.

— Šta sam učinila? Što me vučeš tako? Tek, valjda, nećeš da je molim za oprostaj zato što je ona tvoju majku uvredila i došla kući da te sramoti, ti niski čoveče? — ciknu Varja trijumfujući i gledajući u brata izazivački.

Nekoliko trenutaka stajali su tako jedno prema drugom, oči u oči. Ganja je još neprestano držao njenu ruku u svojoj. Varja je trže jedanput, drugi put, iz sve snage, ali ne izdrža, pa najedanput, van sebe, pijunu bratu u lice.

— To je devojka! — viknu Nastasja Filipovna. — Bravo, Pticine, čestitam vam!

Ganji pade mrak na oči i najedared, zaboravivši se, iz sve snage izmahnu na sestru. On bi je pogodio neizostavno u lice. Ali, najednom, druga ruka u letu zadrža Ganjinu ruku.

Između njega i sestre stojaše knez.

— Ostavite, dosta! — reče on energično, ali i sam sav drščući kao od vanredno jakog potresa.

— A dokle ćeš ti meni stajati na putu! — riknu Ganja odbacivši Varjinu ruku, pa oslobođenom rukom, u poslednjem stupnju besnila, izmahnuvši što god je većma mogao, ošamari kneza.

— Ah! — pljesnu rukama Kolja. — Ah, bože moj!

Razlegoše se uzvici sa svih strana. Knez poblede kao krpa. Čudnovatim i prekornim pogledom zagleda se Ganji pravo u oči. Usne mu drhtahu i naprezahu se da nešto progovore, njih je krivio nekakav čudnovat i neprikladan osmeh.

— Dobro, to neka bude meni... ali nju ... ipak ne dam... — tiho progovori on najzad, no najedared ne izdrža, ostavi Ganju, pokri rukama lice, skloni se u ugao, okrete se ka zidu, pa isprekidanim glasom reče:

— O, kako ćete se vi stideti svoga postupka!

Ganja, zbilja, stojaše kao ubijen. Kolja polete da zagri i poljubi kneza: za njim pohitaše gurajući jedno drugo Rogožin, Varja, Pticin, Nina Aleksandrovna — svi, pa čak i stari Ardalion Aleksandrovič.

— Ništa to, ništa to! — mrmljaše knez na sve strane, sa onim istim neprikladnim osmehom.

— I kajace se! — viknu Rogožin. — Stid će te biti, Ganjka, što si ovakvu ... ovcu (on ne mogade da se seti druge reči) uvredio! Kneže, dušo moja, ostavi ih: pljuni, pa hajdemo! Videćeš kako Rogožin zna da voli!

I Nastasja Filipovna bila je vrlo poražena i Ganjinim postupkom i kneževim odgovorom. Obično blede i zamišljeno njeno lice, koje se sve vreme toliko nije slagalo sa maločašnjim čisto izveštačenim njenim osmehom, bilo je očevidno uzbuđeno sada novim osećanjem; pa, ipak, kao da nije htela da ga iskazuje, i onaj podsmeh baš kao da se trudio da ostane na njenom licu.

— Zbilja, negde sam videla njegovo lice! — progovori ona najedared već ozbiljno, setivši se iznenada opet pređašnjeg svog pitanja.

— A vas nije sramota! Zar ste vi stvarno takvi kako ste se sada prikazali! Ta može li to biti? — viknu najednom knez sa dubokim, bolećivim ukorom.

Nastasja Filipovna se začudi, nasmehnu se, ali čisto krijući nešto pod svoj osmeh, malo zbunivši se, pogleda u Ganju, pa pođe iz salona. Ali, ne došavši još do predsoblja, najednom se vrati, brzo priđe Nini Aleksandrovnoj, uze njenu ruku pa je prinese svojim usnama.

— Ja zaista nisam takva; on je to dobro rekao — prošapta ona brzo, vatreno, sva najednom planuvši i porumenevši, pa okrenuvši se, izađe ovoga puta tako brzo da niko nije imao kad da smisli zašto se i vraćala. Videli su samo da je šaputala nešto Nini Aleksandrovnoj i da joj je, izgleda, poljubila ruku. No Varja je videla i čula sve, pa je čudeći se isprati očima.

Ganja se pribra i polete da isprati Nastasju Filipovnu, ali ona već beše izašla. On je stiže na stepenicama.

— Nemojte me ispraćati! — viknu mu ona. — Do viđenja večeras! Ali neizostavno, jeste li čuli?

On se vrati zbunjen i zamišljen; teška zagonetka pade mu na dušu, još teža no pre. Dolazaše mu na um i knez...

On se tako brzo zaboravio da je jedva i primetio kako je čitava Rogožinova rulja srljala mimo njega, pa ga čak prignjavila u vratima naglo se izvlačeći iz stana za Rogožinom. Svi su glasno i bučno govorili o nečem. Rogožin je išao sa Pticinom i uporno govorio o nečem važnom i očevidno neodložnom.

— Eh, Ganjka, izgubio si! — viknu on prolazeći pored njega. Ganja uznemireno pogleda za njim.

Knez ode iz salona, pa se zatvori u svoju sobu. K njemu odmah dotrča Kolja da ga teši. Jadno dete kao da nije moglo da se odvoji od njega.

— Dobro ste učinili što ste otišli — reče on. — Sad će tamo da nastane još gori lom no maločas, i svaki vam je dan kod nas tako, a sve se to zamesilo zbog te Nastasje Filipovne.

— Tu se kod vas mnogo bolnog nagomilalo, Kolja — primeti knez.

— Da, bolnog zaista ima. Nego, o nama ne treba govoriti. Sami smo krivi za sve. Ali ja imam jednog velikog prijatelja, on je još nesrećniji. Hoćete li da vas upoznam s njim?

— Kako ne bih hteo! Je li to vaš drug?

— Da, skoro kao drug. Posle ću vam sve to razjasniti ... A lepa je Nastasja Filipovna, zar ne? Nikad je dosad nisam video, a strašno sam to želeo. Prosto zasenjuje. Ja bih Ganjki sve oprostio kad bi on to činio iz ljubavi; ali zašto novac prima, eto, to mu ne valja.

— Da, meni se vaš brat ne dopada mnogo.

— Pa, naravno! Vi ste posle onoga... A znate, ja strašno mrzim ta opšta mišljenja. Nekakav poludeo ili budala, ili zločinac u poludelom stanju potegne pa ošamari čoveka, i čovek je posle toga zauvek obeščašćen, i sprati to ne može drukčije nego krvlju, ili da se od njega na kolenima oprostjenje moli. Po mom shvatanju, to je glupo i despotizam. Na tome je zasnovana i Ljermontovljeva drama Maskarada, i to vrlo glupo ... po mom shvatanju. To jest, hoću da kažem, neprirodno. Nego, on je tu dramu skoro u detinjstvu pisao.

— A vaša sestra mi se vrlo dopala.

— Kako je ono u njušku Ganji pljunula! Smela vam je moja Varka! A vi ne pljunuste, i ja sam uveren da to nije iz nedostatka smelosti. A evo i nje, osetila je da je pominjemo. Ja sam znao da će ona doći, ona je blagorodna, premda ima nedostataka.

— A šta ćeš ti tu — pre svega se obrecnu na njega Varja — idi ocu. Dosađuje vam, kneže?

— Ni najmanje, naprotiv.

— No, seko, ti već poče svoje! Eto, vidite, to je rđavo kod nje. A, zbilja, mislio sam da će otac sigurno s Rogožinom poći. On mora da se sad kaje. Hoću baš da vidim šta je s njim — dodade Kolja izlazeći.

— Hvala bogu, odvela sam mamicu i metnula je u postelju, i ništa se nije ponavljalo. Ganja je zbunjen i vrlo zamišljen. A ima i zbog čega. Kakva lekcija! ... Ja dođoh da vam se još jednom zahvalim i da vas pitam, kneže: vi dosad niste poznavali Nastasju Filipovnu?

— Ne, nisam je poznavao.

— Pa kako ste joj onda mogli pravo u oči reći da ona nije takva? I kanda ste pogodili. Pokazalo se da ona zbilja možda nije takva. Uostalom, ko će da je zna, nikako ne mogu da je shvatim! Naravno, ona je imala nameru da uvredi, to je očigledno. Ja sam i pre o njoj mnogo čudnovatih stvari slušala. A ako je bila došla da nas pozove, kako se onda počela ponašati s mamom? Ptacin nju vrlo dobro zna, pa kaže da je niko nije mogao razumeti maločas. A s Rogožinom? Tako čovek ne sme razgovarati, ko sebe poštuje, u kući svoga ... A mamica se zbog vas mnogo boji.

— Ništa, ništa! — reče knez i odmahnu rukom.

— I kako ona to vas odmah poslušala ...

— Šta me je poslušala?

— Pa vi joj rekoste da treba da ju je sramota, a ona se odmah izmenila. Vi na nju imate, kneže, uticaja — dodade Varja jedva primetno se osmehnuvši.

Vrata se otvoriše, i sasvim iznenada uđe Ganja.

On se čak i ne iznenadi kad spazi Varju; neko vreme zastade na pragu, pa se najednom odlučno približi knezu.

— Kneže, ja sam postupio podlo, oprostite mi, dragi — reče on najednom sa jakim osećanjem. Crte njegovog lica izražavahu jak bol. Knez se zagleda u njega kao preneražen, i ne odgovori mu odmah. — No, oprostite, oprostite mi! — nestrpljivo navaljivaše Ganja — no, hoćete li, ja ću vam odmah poljubiti ruku.

Knez beše neobično iznenađen pa ćuteći obema rukama zagrlj Ganju. Obojica se iskreno poljubīše.

— Ja nikako, nikako nisam mislio da ste vi takvi — reče najzad knez jedva dišući — mislio sam da vi... niste kadri...

— Priznati pogrešku? ... — I kako sam maločas mogao reći da ste vi idiot! Pa vi opažete i ono što drugi nikad ne bi opazio. S vama bi se čovek mogao još te kako u razgovor upustiti, ali... bolje je ne govoriti!

— Evo kome još treba da priznate pogrešku i da se izvinite — reče mu knez ukazujući na Varju.

— O ne, to su već sve moji neprijatelji. Budite uvereni, kneže, mnogo je pokušaja bilo; ali ovde čoveku niko iskreno ne prašta! — vatreno se ote Ganji, i on se okrenu od Varje u stranu.

— A što? Oprostiću ti — reče najedared Varja.

— I Nastasji Filipovnoj ćeš doveće ići?

— Otići ću ako rekneš da idem. Ali, eto, rasudi i sam: ima li sad ma kakve mogućnosti za mene da joj idem?

— Pa ona nije takva. Ona, vidiš li, kakve zagonetke zadaje? Trikovi!

I tu Ganja jetko prsnu u smeh ...

— Pa i ja sama znam da nije takva i da pravi trikove, i te kakve. A osim toga, pogledaj samo, Ganja, za koga ona tebe smatra. Lepo, priznajem, mami je poljubila ruku. Neka su sve to nekakvi trikovi, ali ona se tebi ipak podsmevala! Spram toga su ništa svih tih sedamdeset pet hiljada, bogami, brate! Ti si još pristupačan blagorodnim osećanjima, zato ti i govorim. Čuj, nemoj ni ti da joj ideš! Pazi na sebe, čuvaj se. To se ne može dobro svršiti.

Rekavši to, Varja, sva uzrujana, brzo izađe iz sobe.

— Eto, tako one uvek! — reče Ganja smešeći se — i da li, zbilja, misle da sve to ja ne znam? Ta ja mnogo više od njih znam.

Rekavši to, Ganja sede na divan, očevidno želeći da produži svoju posetu.

— Pa kad već i sami znate — zapita ga knez dosta bojažljivo — što ste onda izabrali takvu muku kad ste znali da ona stvarno ne vredi tih sedamdeset pet hiljada?

— Ja ne govorim o tome — promrmlja Ganja. — Ali kad već pomenuste, recite mi kako vi mislite, ja baš hoću da čujem vaše mišljenje: vredi li ta »muka« sedamdeset pet hiljada ili ne vredi?

— Po mom shvatanju ne vredi.

— Pa, naravno. Je li sramota oženiti se tako?

— Velika sramota.

— E da znate, dakle, da ću je uzeti, i sad već neizostavno. Maločas sam se još dvoumio, no sad već ne. Više ništa ne govorite! Znam šta vi hoćete da mi kažete...

— Neću vam to reći što vi mislite: nego, mene mnogo čudi vaša neobična pouzdanost...

— U šta? Kakva pouzdanost?

— Pa u to da će Nastasja Filipovna neizostavno poći za vas i da je sve to već svršena stvar. A drugo, kad bi baš i pošla za vas, da će vam tih sedamdeset pet hiljada prosto pravo u džep pasti. Uostalom, ja tu, naravno, mnogo ne znam.

Ganja se naglo pokrenu prema knezu.

— Naravno, vi ne znate sve — reče on — a i zašto bih ja sav taj teret i brigu uzimao sebi na vrat?

— Meni se čini da se to svuda tako dešava: ljudi se žene za ljubav novca, a novac ipak ostaje kod žene.

— Ne, kod nas tako neće biti... Jer ovde... takve su prilike... — promrmlja Ganja brižno zamišljen. — A što se tiče njenog odgovora, o njemu već nema sumnje — dodade on brzo. — A iz čega vi zaključujete da će me ona odbiti?

— Ja ništa ne znam osim onoga što sam video. Eto i Varvara Ardalionovna maločas reče ...

— Eh! To one onako, ne znaju ni šta bi rekle. A Rogožinu se ona podsmevala, budite uvereni, to sam ja uočio. To se prosto videlo. Ja sam se maločas uplašio, a sad mi je jasno. Ili, možda, vi tako smatrate stoga što se ona onako ponašala s mojom materom, ocem, i sa Varjom?

— I s vama.

— Pa skoro da imate pravo ... Ali to je stara ženska osveta, i više ništa. To vam je strašno jetka, osetljiva i samoljubiva žena. Baš kao činovnik koga su preskočili prilikom unapređenja. Ona je htela da pokaže sebe a i sve svoje prezrenje prema njima... pa i prema meni: to je istina, ja ne poričem. Pa ipak će ona za mene poći. Vi i ne slutite na kakve je mađioničarske trikove sposobno čovekovo samoljublje: eto, ona mene smatra za podlaca zato što ja nju, tuđu ljubaznicu tako otvoreno za pare uzimam, a ne zna da bi joj drugi još podlije podvalio; prišunjao bi joj se i počeo bi liberalno-napredne stvari naklapati, i o raznim ženskim pitanjima kojekakve gluposti pričati, pa bi je žednu preko vode preveo. Uverio bi je, uobraženu budalu, i to bez po muke, kako on nju bajagi samo zbog njenog »plemenitog srca i nesreće« uzima, a ovamo bi je ipak samo zbog novca uzeo. Ja joj se ne dopadam zato što neću da vrdam, a trebalo bi. A šta ona sama radi? Zar ne radi to isto? Pa što me onda prezire, i te igre izmišlja? Stoga što se ja sam ne predajem i što se pokazujem ponosan. Ali još ćemo videti!

— A zar ste je vi voleli pre toga?

— Voleo sam je u prvi mah. Ali dosta o tome ... Ima žena koje su dobre samo kao ljubaznice, i više nikako. Ja ne kažem da je ona bila moja ljubaznica. Ako ushte da živi mirno, i ja ću živeti mirno: ako se pobuni, odmah ću je ostaviti, a pare ću sa sobom poneti. Ja neću da budem smešan; pre svega, neću da izgledam smešan.

— Meni se sve čini — oprezno primeti knez — da je Nastasja Filipovna pametna. Zašto bi ona, predosećajući takvu muku, ulazila u zamku? Jer mogla bi i za nekog drugog da pođe. Eto čemu se ja čudim.

— Pa u tome baš i jeste njen račun! Vi ne znate sve, kneže... Tu... i osim toga, ona je ubeđena da je ja volim do ludila, kunem vam se, i, znate li, ja u velikoj meri slutim da i ona

mene voli, samo na svoj način ... Znete onu poslovicu: »Koga volim, tog i bijem.« Ona će mene celog svog veka za karo puba smatrati (nego njoj to možda i treba), pa će me ipak voleti na svoj način, ona se na to sprema, takav je to karakter. Ona je i suviše Ruskinja, ja da vam kažem; ali i ja joj, sa svoje strane, spremam iznenađenje. Ta maločasnja scena sa Varjom desila se sasvim iznenada, no meni ona ide u račun; sad je bar videla i uverila se koliko sam joj ja odan i da ću zbog nje sve veze raskinuti. Znači, nije ni nama vrana mozak popila, budite uvereni! Zbilja, a da ne mislite vi da sam ja takav brbljivac? Ja, dragi kneže, možda i zbilja grešim što vam se poveravam. Ali baš stoga što sam na vas prvog blagorodnog čoveka naišao, eto kidisao sam, zbilja »kidisao« — nemojte to shvatiti kao kalambur. Vi se, valjda, za ono maločas ne ljutite, a? Ja evo sad možda prvi put za ove dve godine od srca govorim. Ovde ima strašno malo poštenih ljudi; poštenijih od Pticina nema. šta? Vi se, kanda, smežete ili ne? Podlaci vole poštene ljude, zar to niste znali? Jer ja sam... uostalom, otkud sam ja podlac, recite mi po duši. Zato što svi oni, po vodeći se za njom, smatraju mene za podlaca? I znate li, povodeći se za njima i za njom, sad i samog sebe podlacom nazivam! To je baš glupo!

— Ja vas odsad za podlaca nikad više neću smatrati — reče mu knez. — Do maločas sam vas već i za zlikovca smatrao, i najedared me tako obradovaste, i to mi je sad lekcija: ne sudi čoveka dok s njim hleba nisi jeo. Sad vidim da vas ne treba smatrati ne samo za zlikovca nego čak ni za odveć pokvarenog čoveka. Vi ste, po mom shvatanju, prosto najobičniji čovek, kakav samo može biti, jedino što ste slabi i nimalo niste originalni.

Ganja se zajedljivo u sebi podsmehnu, ali oćuta. Knez vide da mu se njegovo mišljenje nije dopalo, zbuni se pa i sam ućuta.

— Je li iskao moj otac od vas novaca? — upita Ganja najednom.

— Nije.

— Iskaće, ali mu vi ne dajte. A bio je nekad čak pristojan čovek, sećam se. Imao je pristupa i u bolja društva. I kako svi oni brzo svršavaju, svi ti stari otmeni ljudi! Čim im se izmene prilike, nestane sve ono pređašnje, baš kao da je barut planuo. On nekad nije tako strašno lagao, uveravam vas; pre se samo odveć lako oduševljavao, i eto u šta se izmetnuo! Naravno, svemu je krivo vino. Znete li da on čak i metresu izdržava? I sad već nije samo nevin lažovčina. Nikako ne mogu da razumem toliko mamino strpljenje. Je li vam pričao o opsadi Karsa? Ili o tome kako mu je priprežni konj progovorio? Jer on i dotle ide.

I Ganja najednom prsnu u smeh.

— A što ste se tako u mene zagledali? — zapita on najednom kneza.

— Pa, eto, čudim se što ste se od srca tako zasmeljali. Vi zbilja imate još detinji smeh. Maločas udoste da se pomirimo, pa rekoste: »Ako hoćete, ja ću vam i ruku poljubiti«, to je kao kad bi se deca mirila. Znači, vi ste još sposobni za takve reči i osećanja. I tek najedared počinjete da čitate lekciju o takvom braku i o tih sedamdeset pet hiljada. Bogami, sve je to besmisleno, i to ne sme biti.

— A šta vi hoćete da zaključite iz toga?

— To da vi tu, možda, i suviše lakomisleno postupate, i da li ne bi trebalo da najpre još razmislite? Varvara Ardalionovna možda i istinu kaže.

— A-a, moral! Da sam ja još žutokljunac, to ja i sam znam — vatreno ga prekide Ganja — već i samim tim što sam, eto, s vama otpočeo takav razgovor. Ja, kneže, ne ulazim u taj

brak iz računa — nastavi on pravdajući se kao mladić uvređen u svom samoljublju — po računu bih se ja jamačno prevario, jer ja ni pameću ni karakterom još nisam dovoljno čvrst. Nego, ja tu zbog strasti, zbog naklonosti idem, zato što imam veliki cilj. Vi, eto, mislite da ću uzeti tih sedamdeset pet hiljada pa ću odmah fijaker kupiti. Ne, baš ću tada nositi preklanjski stari kaput, i sve ću svoje poznanike iz kluba da napustim. Kod nas ima malo istrajnih ljudi, premda su sve sami zelenaši, a ja hoću da istrajem. Tu vam je glavno: do kraja izvesti, to je problem. Pticin je sedamnaest godina na ulici spavao, prodavao po kafanama peroreze i sa kopjejkom otpočeo: danas ima šezdeset hiljada, ali posle kakve gimnastike! ... A ja ću, vidite li, svu tu gimnastiku da preskočim, pa ću pravo s kapitalom da otpočnem. Kroz petnaest godina sav svet će da kaže: »Eno ga Ivolgin, car judejski.« Vi meni kažete da nisam originalan čovek. Utuvite to, mili kneže, da nema ničega uvredljivijega za čoveka našeg vremena i plemena nego reći mu da nije originalan, da je slabog karaktera, čovek bez naročitih talenata i običan. Vi mene ne udostojiste čak ni toga da me smatrate za dobrog podlaca i, znate li, maločas sam vas zbog toga hteo progutati! Vi ste mene uvredili gore no Jpančin, koji me smatra (i bez mnogo reči, bez sablazni, prostodušno, obratite na to pažnju) sposobnim da mu ženu prodam. To mene, prijatelju, već odavno jede, i zato ja sad hoću para. A kad jednom imadnem novaca, to znajte, biću u najvećoj meri originalan čovek. Pare su baš zbog toga podle i mrske što daju čak i talente. I davaće ih dok je sveta. Vi ćete sad reći da je sve to definjasto ili, recimo, poezija, pa neka, meni će tim prijatnije biti, a stvar će se ipak urediti. Dovešću je do kraja i izdržaću. *Rira bien qui rira le dernier!* Jer zašto mene Jpančin tako vređa? Da li iz mržnje? Ne. Prosto stoga što sam jadan i ništavan. No, a tada... Nego, dosta sad, i vreme nam je. Kolja je već dvaput pomaljao nos kroz vrata: to on vas na ručak zove. A ja odoh od kuće. Svrtiću ponekad do vas. Vama kod nas neće biti rđavo; smatraće vas odmah kao da ste nam rod. Ali pazite, nemojte da me odajete, čini mi se da ćemo ja i vi biti ili prijatelji ili neprijatelji ... A šta mislite, kneže, da sam vam maločas poljubio ruku (kao što sam vam iskreno nudio), da li bih vam ja zato posle postao neprijatelj?

— Neizostavno biste postali, samo ne zanavek, jer posle ne biste izdržali, te biste mi oprostili — zaključi knez razmislivši i zasmejavši se.

— Oho! Pa to s vama treba opreznije. Đavo će vas znati, vi ste mi, eto, i tu sad otrova sunuli! A ko zna, možda ste mi i neprijatelj? Zbilja... ha-ha-ha! Ja i zaboravio da vas pitam: je li istina to što mi se učinilo da vam se Nastasja Filipovna nešto i suviše mnogo dopada?

— Pa... dopada mi se.

— Zaljubljeni ste?

— N-ne.

— A sav pocrvaneo i muči se. No, pa ništa, ništa, neću vam se smejati, do viđenja. A znate li, ona je čestita žena, možete li da verujete? Vi mislite, ona živi sa onim, sa Tockim? Ne! I to već odavno. A jeste li приметili da je strašno neumesna i da se maločas u po nekim trenucima zbunjivala? Bogami. A takve vam baš vole da gospodare. No, zbogom ostajte!

Ganja izađe daleko odrešitiji no što je bio ušao, i u dobrom raspoloženju. Knez jedno desetak minuta ostade nepomičan i zamisli se.

Kolja opet promoli glavu kroz vrata.

— Ja neću da ručam, Kolja; maločas sam kod Jevančinih dobro doručkovao.

Kolja sasvim uđe u sobu pa daje knezu pisamce. Ono je bilo od generala, savijeno i zapečaćeno. Kolji se na licu čitalo kako mu je teško padalo da to pismo preda. Knez ga pročita, ustade i uze šešir.

— To je odmah tu, dva koraka — zbuni se Kolja. — On tamo sad sedi kraj boce vina. A čime li je tamo sebi kredit stekao, ne mogu da razumem. Kneže, dragi, molim vas, nemojte posle da kažete našima da sam vam ja predao pismo! Hiljadu puta sam se već kleo da mu ta prokleta pisma ne nosim, ali šta ćete kad mi ga je žao. Nego, evo šta, molim vas, nemojte se prema njemu mnogo ustručavati, dajte mu tek koji groš, i gotov posao.

— Ja sam, Kolja, i sam nešto mislio; treba da se vidim s vašim tatam... zbog jedne stvari... Hajdemo ...

XII

Kolja ne odvede kneza daleko, do Livničke ulice, u jednu kafanu sa bilijarima, u prizemlju, sa ulazom sa ulice. Tu, desno u uglu, u zasebnoj sobici, kao stari svagdašnji gost, namestio se Ardalion Aleksandrovič, s bocom pred sobom na stočiću, i zbilja sa *Independance Belge* u rukama. On je očekivao kneza, pa čim ga ugleda, odmah ostavi novine i poče neko vatreno i mnogoglagoljivo objašnjavanje, no knez bezmalo ni reči nije razumeo, jer je general bio već skoro gotov.

— Ja nemam deset rubalja — prekide ga knez — nego evo vam dvadeset pet, razmenite ih pa mi vratite petnaest, inače ostajem bez groša.

— O, bez sumnje, i budite uvereni da ću ja to ovog momenta ...

— Nego, ja dođoh do vas s jednom molbom, generale. Vi nikad niste odlazili Nastasji Filipovnoj?

— Ja? Velite, ja nisam odlazio? Vi to meni govorite? Nekoliko puta, dragi moj, nekoliko puta — razvika se general u napadu samozadovoljstva i pobeđničke ironije — ali sam, najzad, prekinuo, jer neću da time potpomazem tu nepristojnu vezu. Vi ste videli sami, vi ste bili svedok jutros: ja sam učinio sve što je mogao učiniti jedan otac, krotak i snishodljiv. No sad će se pojaviti na sceni otac druge vrste, a tada imamo da vidimo: da li će zaslužni stari ratnik odoleti intrigi ili će se bestidna kamelija uvući u najblagorodniju porodicu.

— A ja sam vas baš naročito to hteo da zamolim: ne biste li me vi, kao poznanik, mogli uvesti večeras kod Nastasje Filipovne? Meni je to neizostavno potrebno još danas: imao bih tamo važna posla, ali prosto ne znam kako da odem k njoj. Bio sam joj maločas predstavljen, no ona me ipak nije pozvala; a danas je tamo kod nje večernji prijem. Ja sam, uostalom, gotov da obidem uobičajeni red i, ne branim, neka mi se i smeju, samo da dospem do nje kako bilo.

— I vi ste sasvim, ali sasvim tačno pogodili moju misao, mladi prijatelju — uzviknu general ushićeno — ja vas nisam zvao zbog ovih nekoliko groša — nastavi on prihvatajući, uostalom, novac i mećući ga u džep — zvao sam vas da zajedno idemo u pohod Nastasji Filipovnoj ili, bolje reći, u pohod protiv Nastasje Filipovne! General Ivogin i knez Miškin! Kako li će joj se to dopasti! Ja, pak, u lepom obliku, na njen rođendan, izreći ću joj, najzad, svoju volju, okolišno, ne pravo, ali će ipak biti sve kao da je bez okolišenja. Tada će Ganja i sam uvideti

šta ima da čini: da li otac, zaslužni i... tako reći... i već ostalo, ili... Ali biće što će biti! Vaša je ideja u najvećoj meri plodotvorna. U devet časova ćemo poći, imamo još vremena.

— Gde ona stanuje?

— Podaleko, bogami: kod Boljšoga teatra, kuća Mitovceve, skoro odmah na trgu, na prvom spratu ... Kod nje neće biti mnogo sveta, mada joj je rođendan, i razići će se svi rano

...

Već se odavno smrklo; knez je još neprestano sedeo, slušao i čekao generala, koji je počinjao mnoštvo priča, ali ni jednu od njih nije dovršavao, čim dođe knez, on zaista još jednu bocu, i tek je posle jednog časa ispi, a zatim poruči drugu, pa ispi i nju. General je tom prilikom jamačno ispričao maltene svu svoju životnu istoriju. Najzad knez ustade i reče da više ne može čekati. General popi iz boce poslednji ostatak, ustade pa pođe iz sobe, ali se jedva držao na nogama. Knez je bio prosto očajan. On nije mogao da razume kako se mogao tako glupo ovakvom čoveku poveriti. Nego, on se bogzna kako nije ni uzdao u njega: računao je na generala utoliko da samo nekako dospe do Nastasje Filipovne, pa makar i sa kakvim skandalom, ali nije računao na neobičan skandal: general je bio pijan kao zemlja, strašno se raspričao, govorio je bez prestanka, sa osećanjem, s dušom punom suza. Pričao je neprestano o tome kako, eto, zbog zlog vladanja svih članova njegove porodice sve propada, i da je vreme, najzad, da se tome jednom učini kraj.

Dospeše najzad do Livničke. Još neprestano trajaše jugo vina; sumoran, topao vlažan vetar sa kišom fijukao je ulicama, kočije su šljapkale po blatu; kasači i rage zvučno su udarali potkovicama po kaldrim. Pešaci su kao setna i pokisla gomila vrljali ulicama. Ovdeonde iskrsavahu i pijani.

— Vidite li vi te osvetijene kuće — govorio je general — tu svud žive moji drugovi, a ja, ja koji sam između svih njih najviše odslužio i najviše prepatio, ja se, evo, tu pešice vučem ka Boljšom teatru u stan jedne sumnjive ženske! Čovek koji ima u grudima trinaest kuršuma... ne verujete, možda? Pa Pirogov je jedino zbog mene u Pariz telegraf išao i opsednuti Sevastopolj za neko vreme napustio, a Nelaton, pariski dvorski lekar, izradio je slobodan prolaz u ime nauke i u opsednuti Sevastopolj došao da mene pregleda ... To je čak i najvišoj vlasti poznato: »A, to je onaj Ivolgin sa trinaest kuršuma!« Eto kako se moje ime pominje! ... Vidite li vi, kneže, tu kuću? Tu u prizemlju živi moj stari drug, general Sokolovič, sa blagorodnom i mnogobrojnom porodicom. Eto ta kuća, i još tri kuće na Nevskom i dve u Morskoj... to vam je, eto, sav današnji krug moga poznanstva, to jest upravo ličnog mog poznanstva. Nina Aleksandrovna se već odavno pokorila prilikama. Ja se još i dalje sećam... i, tako reći, odmaram u obrazovanom krugu pređašnjih drugova i mojih potčinjenih, koji me još uvek obožavaju.

Taj general Sokolovič (nego odavno već nisam bio kod njega, i nisam mu video Anu Fjodorovnu)... znate, mili kneže, kad sam posete ne primaš, onda i nehotice prestaješ da odlaziš drugima. A, međutim... hm ... vi baš kao da ne verujete... Uostalom, što da ne uvedem sina svog najboljeg prijatelja i druga iz detinjstva u taj divni porodični dom? General Ivolgin i knez Miškin! Vi ćete tu ugledati zanosno lepu devojkicu, ali ne jednu... dve,

čak i tri, diku prestonice i viših krugova; lepota, obrazovanost, idejni pravac ... žensko pitanje, poezija, sve se to skupilo u srećnu raznovrsnu smesu, ne računajući bar osamdeset hiljada rubalja miraza, gotovog novca, što, naravno, nikad ne smeta ni pri kakvim ženskim i socijalnim pitanjima ... Jednom rečju, ja vas neizostavno moram tamo odvesti. General Ivogin i knez Miškin! Jednom rečju ... efekat!

— Zar odmah! Sad? Pa vi ste zaboravili — poče već knez.

— Ništa, ništa nisam zaboravio, hajdemote! Ovamo, na ove raskošne stepenice, čudim se da nema vratara, ali praznik je, i vrtar je otišao u varoš. Još nisu oterali tu pijanduru. Taj Sokolovič za svu svoju sreću u životu i u službi meni duguje, samo meni i nikom više, ali... tu smo.

Knez se već nije protivio toj poseti i išao je poslušno za generalom da ga ne bi ljutio, pouzdano se nadajući da će taj »general Sokolovič« i sva njegova porodica malo-pomalo kao priviđenje nestati, te će se pokazati da oni i ne postoje, tako da će se on i Ivogin mirno spustiti niza stepenice. Ali, na svoje zaprepašćenje, on poče da gubi tu nadu. General ga je vodio gore po stepenicama kao čovek koji tu zbilja ima svojih poznanika i neprestano je ubacivao neke biografske i topografske pojedinosti, ispunjene matematičkom tačnošću. Najzad, kada već, popevši se na prvi sprat, zastadoše pravo pred vratima jednog bogatog stana i general se lati ručke od zvonceta, knez se odluči da pobegne; ali jedna čudna okolnost ga zadržava na časak.

— Vi ste se prevarili, generale — reče on — na vratima piše Kulakov, a vi zvonite Sokoloviču.

— Kulakov... Kulakov još ništa ne dokazuje. Stan je Sokolovičev: i ja zvonim Sokoloviču; a Kulakov nek ide bestraga ... Nego, otvaraju nam.

Vrata se zbilja otvoriše. Izviri jedan lakej i saopšti da »gospoda nisu kod kuće«.

— Baš mi je žao, baš mi je žao, kao za pakost! — sa najdubljim žaljenjem ponovi nekoliko puta Ardalion Aleksandrovič. — A vi recite, mili moj, da su general Ivogin i knez Miškin želeli da izraze svoje uvaženje i da su neobično, neobično žalili...

U tom trenutku, kroz otvorena vrata izviri iz sobe još jedno lice, očevidno kućne ekonomke, a možda čak i guvernante, dame od jedno četrdeset godina, obučene u zagasitu haljinu. Ona se približi sa radoznalošću i nepoverenjem kad ču imena generala Ivogina i kneza Miškina.

— Marija Aleksandrovna nisu kod kuće — progovori ona, navlas se zagledajući u generala — odvezi su se sa gospođicom Aleksandrom Mihailovnom do staramajke.

— I Aleksandra Mihailovna s njima, o bože, kakav maler! I zamislite samo, gospođo, uvek meni takav maler! Najpokornije vas molim da isporučite moj pozdrav, a Aleksandri Mihailovnoj da se seti... jednom rečju, isporučite im moju srdačnu poruku da im ja od sveg srca želim ono što su one same sebi želele u četvrtak uveče, uz zvuke Šopenove balade; one će se setiti... Moje srdačne želje! General Ivogin i knez Miškin!

— Neću zaboraviti — pokloni im se dama, postavši poverljivija.

Silazeći niza stepenice, general sa još nerashlađenim žarom poče i dalje da žali što ih nisu zatekli i što se knez lišio tako divnog poznanstva.

— Zna li, moj mili, ja sam vam pomalo i pesnik u duši, jeste li primetili to? A, uostalom... uostalom, mi, kanda, nismo dobro pogodili stan — završi on sasvim iznenadno: — jer Sokoloviči,

sad se sećam, u drugoj kući stanuju, i kanda, sad su u Moskvi. Da, ja sam to malo pobrkao, ali to ... nije ništa.

— Ja bih samo jedno hteo da znam — setno primeti knez — treba li sasvim da prestanem da na vas računam, pa jednostavno da pođem sam?

— Da prestanete? Da računate? Sam? Ali zašto, zaboga, kad je to za mene najkrupniji pothvat od kojega tako mnogo zavisi sudbina vascele moje porodice. No, mladi prijatelju moj, onda vi slabo poznajete Ivlgina. Ko kaže »Ivlgin«, taj kao da je rekao »stanac kamen«: uzdaj se u Ivlgina kao u stanac kamen, eto kako se nekad govorilo u eskadronu u kome sam počeo službu. Ja bih samo uz put na časak da svratim u jednu kuću gde se odmara moja duša, evo već nekoliko godina, posle briga i iskušenja ...

— Vi hoćete da svratite kući?

— Ne! Ja bih... do kapetanice Terentijeve, udovice bivšeg mog potčinjenog... i, i prijatelja... Tu kod te kapetanice, ja se preporučam duhom, i tu kazujem svoje životne i porodične jade ... A pošto me je danas pritisnuo ogroman moralni teret, to ću ja...

— Čini mi se da sam već i tako učinio užasnu glupost — promrmlja knez — što sam vas maločas uznemirio. A, osim toga, vi ste sad još i... Zbogom!

— Ali ne mogu, ne mogu vas pustiti od sebe, mladi prijatelju moj! — unese se general. — Udovica, mati porodice, i izvlači iz srca svoga one strune koje odjekuju u svem mojem biću. Posete njoj... to su svega kakvih pet minuta, jer u tom domu sam kao kod svoje kuće... ja tu skoro i stanujem. Umiću se, napraviću najpotrebniju toaletu, i tada ćemo se ja i vi fijakerom otisnuti ka Boljšom teatru. Budite uvereni da ste vi meni preko potrebni za celo ovo večerje ... Evo te kuće, evo već i dođosmo ... A, Kolja, ti si već tu? šta je, je li Marta Borisovna kod kuće, ili si tek sad došao?

— O, ne — odgovori Kolja, koji se taman sudario s njima na kućnoj kapiji — ja sam ovde već odavno sa Ipolitom, pozlilo mu je, jutros je ležao. Sad sam po karte u bakalnicu silazio. Marta Borisovna vas čeka. Samo, tata, šta je to opet s vama!... — završi Kolja, pažljivo se zagledajući u generalov hod i držanje.

Susret s Koljom pobudi kneza da isprati generala i do Marte Borisovne, ali samo na časak. Knezu je bio potreban Kolja; a generala se, u svakom slučaju, resio da napusti i nije mogao sebi da oprosti kako je mogao maločas i pomisliti da nešto od njega očekuje... Peli su se dugo, na treći sprat, uza sporedne stepenice.

— Hoćete kneza da predstavite? — zapita ga Kolja uz put.

— Da, dete moje, hoću da ga predstavim: general Ivlgin i knez Miškin. No šta ćemo ... ako Marta Borisovna ...

— Znate li, tata, bolje bi bilo da sad i ne idete! Smoždiće vas! Treći dan kako vas nema kod nje, a ona čeka da joj novac donesete, što ste joj obećali? Uvek vi tako! A sad gledajte kako ćete se izvući!

Na trećem spratu zastadoše pred niskim vratima. General se očigledno bojao pa je kneza gurao napred.

— A ja ću ostati ovde — mrmljaše on — hoću da je iznenadim.

Kolja uđe prvi. Nekakva dama, veoma nabeljena i narumenjena, u papučama, u rekli i sa kosom spletenom u vitice, od jedno četrdeset godina, izviri na vrata, te tako generalovo iznenađenje propade. Tek što ga ta dama ugleda, ona se odmah razvika:

— A, stigao si, podmukli i podli čoveče, slutilo je moje srce!

— Uđimo, ona to samo tako... — mmljaše general knezu, još neprestano se nevino smeškajući.

Ali to nije bilo samo tako. Tek što su ušli kroz mračno nisko predsoblje u teskobnu salu, zakrčenu sa po tuceta pletenih stolica i sa dva stočića za kartanje, kad domaćica odmah produži nekim naučeno-plačljivim i uobičajenim glasom:

— Nije te sramota, nije te sramota, varvarine i tiranine moje porodice, varvarine i nečoveče. Opljačkao si me svu, krv si moju ispio, pa ti je još i to malo. Dokle li ću te podnositi, bestidni i nečasni čoveče!

— Marta Borisovna, Marta Borisovna! Ovo je... knez Miškin, general Ivogin i knez Miškin — mmljaše uzdrhtali i izgubljeni general.

— Hoćete li mi verovati — obrati se najednom kapetanica knezu — hoćete li mi verovati da taj bestidnik nije poštedeo ni ovu moju siročad! Sve nas je opljačkao, sve je iz kuće izvukao, sve je prodao i založio, ništa nam nije ostavio, šta ću ja da radim sa tvojim garantnim pismima, podmukli i bezdušni čoveče? Odgovaraj, rđo jedna, odgovaraj, nezajažljiva alo! Čime ću nahraniti ovu jadnu siročad? Eto, dovukao mi se pijan, jedva se drži na nogama ... Čime sam ja to uvredila Gospoda boga, gnusna i odvratna huljo, odgovaraj!

Ali generalu sad ne beše do toga.

— Marta Borisovna, dvadeset pet rubalja... sve je što sam u stanju s pomoću najplemenitijeg prijatelja. Kneže! Ja sam se strašno prevario! Takav vam je, eto ... život... A sad ... izvinite, ja sam slab — nastavljaše general, stojeći nasred sobe, i klanjajući se na sve strane — ja sam slab, izvinite! Lenočka! Jastuk mi daj... Čedo moje!

Lenočka, osmogodišnja devojčica, odmah potrča po jastuk i donese ga na tvrd i pocepan divan sa mušemom. General sede na njega u nameri da još mnogo štošta kaže, ali tek što se dotače divana, on se odmah prevali na jednu stranu, okrenu se zidu i zaspao kao zaklan. Marta Borisovna afektirajući i setno ukaza knezu na stolicu kod stola za kartanje, sama sede spram njega, podnimi rukom desni obraz pa poče ćuteći da uzdiše, zagledavši se u kneza. Troje male dece, dve devojčice i jedan muškarčić, od kojih Lenočka beše najstarija, priđoše stolu, staviše ruke na sto, pa sve troje stadoše pomno razgledati kneza. Iz druge sobe pokazao se Kolja.

— Vrlo mi je milo što sam vas ovde zatekao, Kolja — obrati mu se knez — biste li mi vi mogli pomoći? Neizostavno moram biti kod Nastasje Filipovne. Molio sam maločas Ardaliona Aleksandroviča, ali, eto, on zaspao. Odvedite me, jer ja ne znam ni ulice ni puta. Adresu, uostalom, imam: kod Boljšog teatra, dom Mitrovceve.

— Nastasja Filipovna! Ona nikad nije stanovala kod Boljšog teatra, a otac nije nikad odlazio Nastasji Filipovnoj, ako hoćete da znate! Čudno je da ste se vi uopšte ma čemu od njega mogli nadati. Ona stanuje blizu Vladimirske, kod Pet uglova, to vam je kudikamo bliže da počete odavde. Hoćete li odmah? Sad je devet i po. Izvolite da vas odvedem.

Kolja i knez odmah izadoše. Ali avaj! — Knez nije imao čime da plati fijaker, morali su ići pešice.

— Hteo sam da vas upoznam sa Ipolitom — reče Kolja — on je najstariji sin te dronjave kapetanice, bio je u drugoj sobi. Nije mu dobro, danas je ceo dan ležao. Ali on je vrlo čudnovat; vrlo se lako nađe uvređen, i meni se učinilo da će njega biti sramota što ste ih

posetili baš u takvom trenutku ... Mene to baš tako ne ženira kao njega, jer meni je otac, a njemu mati, a to je ipak razlika, jer za muški rod u takvom smislu nema sramote. Uostalom, to je možda i predrasuda u pogledu nadmoćnosti polova, u ovom slučaju. Ipolit je divno momče, ali je rob ponekih predrasuda.

— Vi rekoste da ima tuberkulozu?

— Da, kanda; bolje bi bilo da što pre umre. Ja bih na njegovom mestu neizostavno želeo da umrem. Ali njemu je braće i sestara žao, eto tih malih. Da je moguće, da je samo otkud kakvih para, ja i on bismo našli zaseban stan, pa bismo se odrekli svojih porodica. To je naša žarka želja. A znate šta? Kad sam mu ja maločas ispričao šta vam se desilo, on se baš razljutio, kaže da onaj koji dobija šamar i odmah ne izazove na dvoboj, da je taj podlac. Uostalom, on je strašno ozlojeđen, ja sam s njim već prestao da se prepirem. Dakle, tako je to, znači da je vas Nastasja Filipovna odmah pozvala k sebi?

— Ma u tome baš i jeste stvar što me nije pozvala!

— Pa zašto joj onda idete? — uzviknu Kolja i čak zastade nasred trotoara — pa, još ... u takvom odelu, a tamo večernji prijem.

— Pa, jeste, bogami, i ne znam kako ću tamo ući. Ako me primi, dobro, ako ne, onda nema ništa od moje namere. A što se tiče odela, šta znam da radim?

— A imate li kakvog posla kod nje? Ili vi to samo onako, *pour passer le temps* u blagorodnom društvu.

— Ne, ja upravo ... to jest, ja bih poslom ... teško mi je da vam to iskažem, ali...

— Kakvim, upravo, poslom, to je vaše, ali meni je glavno to da se vi tamo ne namećete na večeru, u blistavo društvo kamelija, generala i zelenaša. Jer ako bi tako bilo, izvinite, kneže, ja bih vas ismejao i prezirao. Prosto je strašno kako ovde ima malo časnih ljudi, tako da nemaš koga da poštuješ. Hteo-ne hteo, sve ih sa visine gledaš, a oni svi zahtevaju da ih poštuješ; eto, Varja prva. I jeste li primetili, kneže, da je ovo naše vreme puno sve samih avanturista! I naročito kod nas u Rusiji, u našoj ljubeznoj otadžbini. I kako se to sve tako stvorilo, prosto ne razumem. Rekao bi čovek, kod nas je doskora još sve čvrsto bilo, a šta je ovo sad? To svi kažu i svuda pišu o tome. Izobličuju. Kod nas sad svi izobličuju. Roditelji se prvi povlače i svog se predašnjeg morala stide. Eno vam u Moskvi, jedan roditelj je upućivao sina da ni pred čim ne preza da bi došao do para; to se sad već i iz štampe zna. Pogledajte samo mog generala, šta se učini od njega? Uostalom, znate li, meni se čini da je moj general ipak častan čovek; verujte bogu, tako je! Sve je to samo aljkavost i vino. Bogami, tako je! Prosto mi ga je žao; ja to samo ne smem javno da kazujem jer mi se svi smeju; a, bogami, žao mi ga je. Jer čega ima kod onih pametnih? Sve je to samo jedan zelenaš, svi, od prvog do poslednjeg! Ipolit opravdava zelenaštvo, kaže da to tako treba da bude: ekonomski potres, nekakve plime i oseke, đavo da ih nosi! Ja se strašno jedim na njega, ali on je ozlojeđen. Zamislite samo, njegova mati, ta kapetanica, dobija pare od generala, pa posle njemu pod kratkoročan zajam daje uz interes; strašna sramota! A znate li da mama, to jest moja mama, Nina Aleksandrovna, generalica, pomaže Ipolita parama, odelom, košuljama i svačim, pa čak donekle i ovu drugu decu, preko Ipolita, jer ih je ona njihova mati zapustila. Pa i Varja ih pomaže.

— Eto vidite, vi kažete: nema ljudi časnih i snažnih, i da su svi sami zelenaši; pa eto i snažnih ljudi: vaša mati i Varja. Zar pomagati ovde, i u takvim prilikama, nije znak moralne jačine?

— Varja to iz samoljublja čini, razmeće se, da ne zaostane iza mame, a mama, ona iskreno ... i ja to cenim. Da, ja to cenim i odobravam. Čak i Ipolit oseća, mada je on skoro sasvim ozlojeđen. S početka se smejavao i govorio da je to od mame niskost; ali sad već i on počinje da oseća. Hm! Vi, dakle, to nazivate jačinom? Ja ću to zapamtiti. Ganja o tome ne zna, inače bi on to nazvao povlađivanjem.

— Pa zar Ganja ne zna? ... Ganja, kanda, još mnogo štošta ne zna — ote se zamišljenom knezu.

— A znate li šta, kneže, vi mi se vrlo dopadate. Maločašnji vaš slučaj nikako mi iz glave ne ide.

— Pa i vi se meni vrlo dopadate, Kolja.

— Čujte, kako vi mislite da živite ovde? Ja ću uskoro doći do nekog posla, pa ću ponešto zarađivati, pa hajde da stanujemo, ja, vi i Ipolit, sva trojica zajedno, nađimo kakav stan; a generala ćemo primiti kad neki put naiđe.

— Ja s drage volje pristajem. Nego, to ćemo još videti. Sad sam vrlo rastrojen, šta? Zar već stigismo? U ovoj kući... gle kakav raskošan prolaz! Pa i vratar. E, Kolja, ne znam šta će iz svega ovoga izaći.

Knez stajaše kao izgubljen.

— Sutra ćete mi ispričati! Samo, nemojte da se mnogo snebivate. Neka vam bog pomogne, jer i ja sam vaših ubeđenja u svemu! U zdravlje. Ja ću sad, natrag, pa ću da ispričam Ipolitu. A da ćete biti primljeni, u to nema sumnje, ništa ne brinite! Ona je strašno originalna. Uza ove stepenice, u prizemlju, vratar će vam pokazati...

XIII

Knez se veoma uznemirio i, penjući se gore, trudio se koliko god je mogao da ohrabri sebe: »Najgore«, pomisli on, »što može da mi se desi, biće to što me neće primiti, i što će nešto ružno o meni pomisliti, ili će me možda primiti, pa će mi se u oči smeјati... Najposle, svejedno!«

I zbilja, to ga još i nije toliko plašilo, ali pitanje: šta će on tamo sad raditi i zašto ide? — na to pitanje prosto nije nalazio umirujućeg odgovora. Jer kada bi čak i bilo nekako moguće, ugrabivši priliku, da rekne Nastasji Filipovnoj: »Ne udajte se za tog čoveka i ne upropašćujte sebe, on vas ne voli, nego voli vaš novac, on mi je to sam rekao, govorila mi je i Aglaja Jegančina, a ja sam došao da vas u tome sprečim« — teško da bi i to uspelo kako treba u svakom pogledu. Izlazaše mu pred oči još jedno nerešeno pitanje, i to pitanje toliko krupno da se knez bojao i da misli. O njemu, čak nije mogao ni smeo ni da dopusti, nije znao kako da ga formuliše, crveneo je i strepeo i pri samoj pomisli na njega. Ali svršilo se time što je on pored svih tih strahovanja i sumnji ipak ušao i tražio da ga prijave Nastasji Filipovnoj.

Nastasja Filipovna je zauzimala ne baš mnogo velik, ali zaista raskošno uređen stan. Za ovih pet godina petrogradskog života bilo je jedno vreme, u početku, kad Atanasije Ivanovič naročito nije žalio za nju novac; on je tada još računao na njenu ljubav, pa je mislio da je sablazni, uglavnom svima ugodnostima raskoši, znajući kako se lako na čoveka kaleme na-

vike raskoši i kako je posle teško odučiti se od njih, kad se raskoš, malo-pomalo, pretvori u potrebu. U tom slučaju Točki je ostajao veran starim dobrim predanjima ne menjajući u njima ništa, bezgranično ceneći svu nepobedivu jačinu čulnih uticaja.

Nastasja Filipovna tu raskoš nije odbijala, čak ju je volela, ali, a to je bilo neobično čudnovato, nikako se nije potčinjavala, kao da bi je se svakog trenutka mogla i sasvim odreći. Još se potrudila da nekoliko puta to i izjavi, što je Tockog neprijatno iznenađivalo.

Uostalom, kod Nastasje Filipovne bilo je mnogo štošta što je neprijatno (a posle već i do prezrenja) iznenađivalo Atanasija Ivanoviča. Da ne govorimo o prostoti onih ljudi koje je ona ponekad sebi približavala, a, izgleda, bila je i naklonjena da ih približava; osim toga, u njoj su se ispoljavale neke sasvim čudne naklonosti: pokazivala se neka varvarska smesa dvaju ukusa, sposobnost da se zadovoljava i takvim stvarima i sredstvima za koje, reklo bi se, jedan otmen i dobro vaspitan čovek ne bi trebalo da zna ni da postoje. Kad bi, na primer, Nastasja Filipovna tek najedared pokazala neko milo i ljupko neznanje, kad bi se, recimo, pokazalo da ona ne zna da seljanke ne mogu nositi batistane košulje, kakve ona nosi, Atanasije Ivanovič bi, kanda, tim bio neobično zadovoljan. Na takve rezultate je od samog početka i bilo upućeno sve vaspitanje Nastasje Filipovne, po programu Tockog, koji je u tom poslu bio vrlo vest znalac. Ali, na žalost, rezultati se pojaviše vrlo čudni. No kraj svega toga, ipak je bilo i ostajalo nešto u Nastasji Filipovnoj što je zaprepašćivalo i samog Atanasija Ivanoviča svojom neobičnom i zanosnom originalnošću, nekakvom snagom, pa bi ga nekad očaravalo još i sad, kad su već propali svi njegovi pređašnji računi sa Nastasjom Filipovnom.

Pred kneza izađe devojka (posluga je kod Nastasje Filipovne uvek bila ženska), koja, na veliko njegovo iznenađenje, bez ikakve neodlučnosti sasluša njegovu molbu da ga prijavi. Ni njegove kaljave čizme, ni izgužvan šešir sa velikim obodom, ni ogrtač, ni zbunjen izgled, ne izazvaše kod nje ni najmanje kolebanje. Ona skide s njega ogrtač, zamoli ga da pričeka u predsoblju, pa odmah ode da ga prijavi.

Društvo što se te večeri skupilo kod Nastasje Filipovne sastojalo se od najobičnijih i svagdašnjih njenih poznanika. Bilo je prilično malo sveta kad se uporedi sa pređašnjim skupovima na taj dan. Tu su bili, kao prvi i glavni, Atanasije Ivanovič Tocki i Ivan Fjodorovič Jegančin. Obojica su bili ljubazni, ali obojica u nekakvoj pritajenoj bojazni zbog skrivenog očekivanja odluke u pogledu Ganje. Osim njih, bio je, naravno, i Ganja, takođe vrlo sumoran, vrlo zamišljen, pa čak i sasvim »neljubazan«, i većinom je stojao sa strane i ćutao. Ganja nije hteo da povede Varju, a Nastasja Filipovna je nije ni pominjala. Ali zato, tek što se pozdravila sa Ganjom, setila se nedavne njegove scene sa knezom. General, koji o tome nije još ništa čuo, zainteresovao se za tu scenu. Tada Ganja suvo, uzdržano, ali sasvim iskreno, ispriča sve što se nedavno desilo, i kako je već bio kod kneza da ga moli za oprostjenje. Pri tom je vatreno kazao svoje mišljenje da su kneza neopravdano, i bog bi ih znao zašto, nazvali »idiotom«, da on misli o njemu sasvim drukčije i da, naravno, taj čovek zna šta hoće.

Nastasja Filipovna sasluša to mišljenje o knezu s velikom pažnjom, i radoznalo je pratila svaki Ganjin pokret, ali razgovor odmah pređe na Rogožina, koji je tako živo učestvovao u

jutrošnjem događaju i za koga se takođe sa neobičnom radoznalošću zainteresovaše i Atanasije Ivanovič i Ivan Fjodorovič. Pokazalo se da im je naročite podatke o Rogožinu mogao saopštiti Pticin, koji se bio zadržao s njim, zbog njegovih poslova, skoro do devet časova uveče. Rogožin je navaljivao svim silama da se još danas stvori sto hiljada rubalja.

— On je, istina, bio pijan — primeti pri tom Pticin — ali sto hiljada, ma kako da je to teška stvar, ipak ću mu, kanda, nabaviti, samo ne znam da li još danas, i da li sve; a rade na tome mnogi: Kinder, Trepalov, Biskup; interes plaća kakav god hoćete, naravno, sve to onako pijan i u prvim trenucima radosti — završi Pticin.

Sve su te vesti bile primljene sa interesovanjem, unekoliko sumornim. Nastasja Filipovna ćutaše, očevidno ne želeći da kaže šta misli; Ganja takođe. General JAPANČIN se brinuo u sebi možda najviše: biser što ga je doneo još jutros bio je primljen sa odveć hladnom ljubaznošću, pa čak i s neakvim naročitim podsmehom. Jedini Ferdiščenko između svih gostiju nalazio se u veselom i svečanom duševnom raspoloženju, i gromko se neki put cerekao bezrazložno, samo stoga što je sam dragovoljno uzeo ulogu lakrdijaša. Atanasije Ivanovič, pak, koji se uopšte smatrao kao vest i duhovit pripovedač, i ranijih godina na tim večerima obično davao ton razgovoru, bio je večeras očevidno neraspoložen i u neakvoj njemu nesvojestvenoj zabuni. Ostali gosti, kojih i nije bilo mnogo (jedan bedan čičica učitelj, bog bi ga znao zašto pozvan, neakav nepoznat veoma mlad čovek koji se strašno snobivao i celo večer usta nije otvorio; jedna živahna dama od kakvih četrdeset godina, glumica; i jedna neobično lepa, vrlo elegantno i bogato odevena i neobično nerazgovorna mlada dama) — svi oni ne samo da nisu mogli da ožive razgovor nego neki put čak nisu znali ni o čemu da govore.

Na taj način pojava kneza je svima bila dobrodošla. Glas o njemu proizvede nedoumicu i nekoliko čudnovatih osmeha, a naročito kada po začuđenom izgledu Nastasje Filipovne videše da njoj ni na pamet nije padalo da ga pozove. No posle tog čuđenja Nastasja Filipovna najednom pokaza toliko zadovoljstva da se većina odmah odluči da iznenadnog gosta predusretne i sa osmehom i sa veselošću.

— To se, recimo, dogodilo usled njegove naivnosti — zaključio Ivan Fjodorovič JAPANČIN — i, kako je da je, no odobravati takve naklonosti prilično je opasno, ali sad, u ovaj mah, bogami, i nije rđavo što mu pade na pamet da nas počastvuje, pa makar, eto, i na ovakav originalan način; on će nas, možda, i razveseliti, bar koliko ja o njemu ovako mogu da sudim.

— Onda tim bolje što se nametnuo! — odmah ubaci Ferdiščenko.

— Pa šta onda? — suvo zapita general, koji je mrzeo Ferdiščenka.

— Pa to što će platiti ulaznicu — razjasni onaj.

— Ali knez Miškin ipak nije Ferdiščenko — ne savlada se general, koji sve dosad nije mogao da se pomiri s mišlju da se nalazi s Ferdiščenkicom u istom društvu i na ravnoj nozi.

— Generale, poštedite Ferdiščenka! — odgovori mu ovaj smešeći se. — Jer ja imam naročita prava.

— A kakva to naročita prava?

— Prošli put sam imao čast da to potanko razjasnim društvu; ali za ljubav vašeg prevashodstva sad ću još jednom da ponovim. Izvolite videti, vaše prevashodstvo, svi su duhoviti, a ja nisam duhovit. I kao naknadu, ja sam izmolio dozvolu da kazujem istinu jer je

svima poznato da istinu govore samo oni koji nisu duhoviti. Osim toga, ja sam vam čovek vrlo osetljiv, i opet stoga što nisam duhovit. Ja svaku uvredu pokomo podnosim, ali samo do prvog neuspeha svog protivnika; a pri prvom njegovom maleni, odmah se setim i odmah mu se nečim osvetim; ritnem se, kao što se izrazio o meni Ivan Petrovič Pticin, koji se, naravno, sam ni na koga ne rita. Zna li Krilovljevu basnu, vaše prevashodstvo, *Lav i magarac*? E, eto, to smo nas dvojica, ja i vi, Krilov je to o nama pisao.

— Vi ste se, kanda, opet zabrbjali, Ferdiščenko — planu general.

— A što se vi žestite, vaše prevashodstvo? — prihvati Ferdiščenko, koji je baš na to i računao: da će moći prihvatiti pa se posle još više raspričati — ne bojte se, vaše prevashodstvo, ja svoje mesto znam: jer kad sam rekao da smo ja i vi lav i magarac iz Krilovljeve basne, onda ulogu magarca, naravno, uzimam ja na sebe, a vaše prevashodstvo je lav, kao što je i u basni Krilovljevoj rečeno:

Silni lav, strah i trepet šuma, Klonuo i iznemogao od starosti.

A ja sam, vaše prevashodstvo, magarac.

— S tim poslednjim se slažem — omače se generalu neoprezno.

Sve je to bilo, naravno, grubo i unapred smišljeno, ali to je bilo uobičajeno da se Ferdiščenku dozvoljava da izigrava lakrdijaša.

— Pa mene zato samo i drže i puštaju ovamo — uzviknu Ferdiščenko — da bih govorio baš u tom duhu. Jer, zar bi bilo modučno jednog ovakvog kao što sam ja primati u kuću? Ja to i sam razumem. I zar bi inače bilo moguće posaditi mene, ovakvog jednog Ferdiščenka, do tako finog džentlmena kao što je Atanasije Ivanovič? Hteli-ne hteli, ostaje samo jedno objašnjenje: zato mi i daju mesto do njega što se takvo što ni zamisliti ne može.

Sve to, mada je bilo grubo, ipak je znalo da bude i zajedljivo, a ponekad čak i veoma zajedljivo, i to se, kanda, baš i dopadalo Nastasji Filipovnoj. I ko je neizostavno hteo da dolazi k njoj, taj se morao odlučiti da podnosi Ferdiščenka. On je, možda, potpuno i naslutio istinu kad je pretpostavljao da je ona njega stoga i počela da prima što je on već od prvog puta svojim prisustvom postao nepodnošljiv za Tockoga. Ganja, sa svoje strane, podneo je od njega nebrojene muke; u tom pogledu se Ferdiščenko izveštio te je dobro dolazio Nastasji Filipovnoj.

— A knez će početi time što će nam otpevati modernu romansu — zaključi Ferdiščenko čekajući šta će sad reći Nastasja Filipovna.

— Ja ne bih rekla, Ferdiščenko. I molim vas, nemojte da preterujete — suvo mu dobaci ona.

— A-a! Ako je on pod naročitim pokroviteljstvom, onda ću i ja popustiti.

No Nastasja Filipovna ustade ne slušajući ga pa pođe u susret knezu.

— Ja sam posle žalila — reče ona pojavivši se najednom pred knezom — što sam nedavno u žurbi zaboravila da vas pozovem da mi dođete, i vrlo mi je milo što mi vi sami dajete priliku da vam zahvalim i da vas pohvalim za vašu dobru volju.

Rekavši to, ona se pomno zagleda u kneza trudeći se da koliko bilo shvati ovaj njegov korak.

Knez bi, možda, i odgovorio štogod na njene ljubazne reči, ali je bio toliko zaslepljen i poražen da nije mogao ni reći da izgovori. Nastasja Filipovna primeti to sa zadovoljstvom. Te večeri bila je u potpunoj toaleti i činila je neobičan utisak. Ona ga uze za ruku pa ga

povede gostima. Pred ulazom u salon knez najednom zastade, pa joj sa neobičnom uzrujanošću žurno prišapnu:

— Na vama je sve savršenstvo... čak i to što ste mršavi i bleđi... vas čovek i ne želi da zamisli drukčije ... Toliko sam najednom zaželeo da dođem do vas ... ja ... izvinite ...

— Ne tražite oprosteneje — zasmehja se Nastasja Filipovna — time će se pokvariti sva neobičnost i originalnost. Nego, vidi se da je istina što se o vama govori, da ste čudnovat čovek. Vi, dakle, mene smatrate za savršenstvo, a?

— Da.

— Ali mada ste majstor da pogađate, tu ste se ipak prevarili. Ja ću vam još večeras dati prilike da se u to uverite ...

Ona predstavi kneza gostima, od kojih je većini već bio poznat. Tocki mu odmah reče neku ljubaznost. Svi kao da oživeše, svi najednom stadoše govoriti i smeјati se. Nastasja Filipovna posadi kneza do sebe.

— Pa, ipak, čega ima tu čudnovatog što je knez došao? — zagalami Ferdiščenko. — Stvar je jasna, stvar sama za sebe govori!

— Stvar je i suviše jasna i suviše za sebe govori — prihvati najednom Ganja, koji je sve dotle ćutao. — Ja sam posmatrao kneza danas skoro neprestano, od samog, onog trenutka kad je prvi put pogledao sliku Nastasje Filipovne na stolu kod Ivana Fjodoroviča. Vrlo se dobro sećam da sam još tada to pomislio, a u to sam sada i potpuno ubeđen. A to mi je, mimogred da kažem, i sam knez priznao.

Svu tu frazu Ganja je iskazao neobično ozbiljno, bez i najmanje šale, čak sumorno, što učini prilično čudan utisak.

— Ja vam nisam činio nikakvo priznanje — odgovori knez sav porumenevši — ja sam samo odgovorio na vaše pitanje.

— Bravo, bravo! — povika Ferdiščenko — ako ništa, bar je iskreno, i lukavo i iskreno.

Svi se grohotom zasmehjaše.

— Ta ne vičite, Ferdiščenko — primeti mu na po glasa Ptacin sa odvratnošću.

— Ja se, kneže, od vas takvoj odvažnosti nisam nadao — reče Ivan Fjodorovič. — I znate li kome bi to ličilo? A ja sam vas za filozofa smatrao! Pravo kažu da ispod mire tri đavola ...

— I sudeći po tome što je knez od nevine šale pocrveneo kao nevino mlado devoјčice, ja zaključujem da on, kao blagorodni junoša, gaji u svom srcu najpohvalnije namere — najednom i sasvim iznenadno progovori ili, bolje reći, prošaputa bezubi sedamdesetogodišnji čičica, učitelj, koji je dosad neprestano ćutao i od koga se niko ne bi mogao nadati da će i on večeras usta otvoriti. Svi su stali da se još većma smeјu. Čičica, verovatno pomisli vši da se smeјu njegovoj oštoumnosti, poče, gledajući u sve, da se još više smeјe, pri čemu se strašno zakašlja tako da Nastasja Filipovna, koja je odnekud neobično volela sve slične originalne čičice, starice, pa čak i jurodive, poče odmah da mu tepa, poljubi ga i naredi da mu donesu još čaja. Od služavke koja uđe ona zaiska ogrtač, u koji se umota, pa naredi da se još doda drva u kamin. Na pitanje koliko je časova, služavka joj odgovori da je već deset i po.

— Gospodo, jeste li za šampanjac? — pozva ih najedared Nastasja Filipovna. — Ja sam spremila. Pa da mi se, možda, malo razveselite. Molim vas, nemoјte da vas nudim.

Ponuda da piju, a naročito sa tako naivnim izrazima, učini se gostima vrlo čudnovata od Nastasje Filipovne. Svi su znali za neobično dostojanstven red na njenim pređašnjim večernjim prijemima. Uopšte, ovo veče postajase sve veselije, ali ne na običan način. A ponudu da piju ne odbiše, u prvom redu general, a u drugom ona živahna gospođa, zatim čičica i Ferdiščenko, a za njima ostali. Tocki takođe uze čašu nadajući se da će dovesti u sklad novi ton dajući mu po mogućnosti karakter male šale. Jedino Ganja nije ništa pio. U čudnovatim, ponekad vrlo oštrim i brzim ispadima Nastasje Filipovne, koja je takođe pila vina i rekla da će večeras popiti tri čaše, u njenom hysteričnom i bezrazložnom smehu, koji se najednom smenjivao sa ćutijivom pa čak i sumornom zamišljenošću, teško je bilo ma šta razumeti. Jedni su sumnjali da ima groznicu; stadoše, najzad, da primećuju da i ona, baš kao da nešto očekuje, često pogleda na časovnik, postaje nestrpljiva, rasejana.

— Vi kao da imate neku malu groznicu? — zapita Nastasju ona živahna gospođa.

— I to veliku, a ne malu, zato sam se, evo, i pelerinom ogrnula — odgovori joj Nastasja Filipovna, koja je zbilja postala bleđa, i baš kao da je ovda-onda uzdržavala u sebi jaku drhtavicu.

Svi se uzrujase i zabrinuše.

— A kako bi bilo da ostavimo domaćicu na miru? — reče Tocki zagledavši se u Ivana Fjodoroviča.

— Nipošto, gospodo! Ja vas naročito molim da sedite. Vaše prisustvo mi je danas neobično potrebno — uporno i značajno reče najednom Nastasja Filipovna. Pa kako su već skoro svi gosti doznali da je za ovo veče bila određena vrlo važna odluka, to se te reči učiniše veoma značajne. General i Tocki se još jednom zглеdase. Ganja se grčevito trže.

— Sad bi zgodno bilo da igramo neku društvenu igru — reče živahna gospođa.

— Ja znam jednu lepu i novu igru — prihvati Ferdiščenko — bar takvu koja se igrala samo jednom na svetu, pa i tad nije uspela.

— A šta to? — zapita živahna gospođa.

— Jednom smo se skupili lepo društvanke i podnapili se, istina, i najedared neko predloži da svaki od nas, ne dižući se od stola, ispriča što bilo o sebi naglas, ali nešto takvo što on sam, po savesti, smatra za najružniji od svih svojih ružnih postupaka u toku celog svog života. Ali s tim da to bude iskreno, glavno da bude iskreno, a ne da se laže.

— Zbilja čudnovata misao — reče general.

— Pa već kud ćete čudnovatije, vaše prevashodstvo, ali zbog tog stvar i jeste zanimljiva.

— Smešna misao — reče Tocki — uostalom, razumljiva, i to je neka vrsta hvalisanja.

— Možda je baš to nekom i bilo potrebno, Atanasije Ivanoviču.

— Ama to je da se čovek zaplače, a ne da se nasmeje s takvom igrom — primeti živahna gospođa.

— Potpuno nemogućno i besmisleno — oceni Ptacin.

— Pa je li uspelo?

— To baš i jeste ono što nije uspelo — ispalo je ružno, svaki je zbilja ponešto ispričao, mnogi i istinu, a zamislite samo: neki su čak sa uživanjem pričali, a posle se svi zgadiše, ne izdržaše! Ali, uglavnom, bilo je vrlo veselo, naravno, na svoj način.

— Ma zbilja, to bi bilo zanimljivo! — primeti Nastasja Filipovna, pa najednom sva ožive. — Bogami, da pokušamo, gospodo! Jer odista, nešto smo se skunjili. A kad bi svaki od nas pristao da nešto ispriča ... u tom smislu... naravno, ko pristane, tu je potpuna sloboda, a? Možda ćemo mi i izdržati? Ako ništa drugo, bar je strašno originalno.

— Genijalna misao! — prihvati Ferdiščenko. — Gospe se, uostalom, isključuju, a počinju muškarci. Stvar ćemo da izvodimo kockom, kao što smo i mi tada. Neizostavno, neizostavno! Ko baš ne želi, taj, naravno, ne priča, ali to bi morao biti neki naročito ne-ljubazan čovek! Dakle, dajte svoje kocke, gospodo, 'vamo kod mene u šešir, knez će nam izvlačiti. Zadatak je da ne može biti jednostavniji: najružniji postupak iz čitavog svog života ispričati, to je strašno lako, gospodo! Eto, videćete! A ako ko šta zaboravi, ja uzimam na sebe da ga odmah podsetim.

Ideja je bila neobično čudna i skoro se nikome nije dopadala. Jedni se namrgodiše, drugi se lukavo osmehivahu. Neki su se protivili, ali ne mnogo, na primer, Ivan Fjodorovič, koji nije hteo da se protivi Nastasji Filipovnoj i koji je bio uočio kako nju oduševljava ta čudna misao možda baš zato što je tako neobična, pa skoro i nemogućna. Nastasja Filipovna je u svojim željama uvek bila neobuzdana i bezobzira kad bi se samo jednom odlučila da ih iskazuje, pa makar to bili najčudljiviji, pa čak i za nju samu nekorisni ćefovi. I sad je ona bila kao u histeriji, mnogo uzrujana, smejala se grčevito, kao u nastupu, a naročito na zamerke uznemirenog Tockog. Tamne joj oči počеше da sevaju, na bleđim obrazima joj izbiše dve crvene pege.

Setan i gadljiv izraz na licu nekih gostiju možda je jače raspaljivao njen podsmešljivi ćef; možda joj se dopadao naročiti cinizam i grubost ideje. Neki su čak bili uvereni da ona tu mora da ima nekakav svoj račun. Uostalom, počеше da se slažu: u svakom slučaju, bilo je zanimljivo, a za mnoge prosto vrlo primamljivo. Ferdiščenko se najviše uzmuva.

— A ako neko bude imao tako nešto da se uopšte ne može ispričati pred damama? — bojažljivo primeti ćutljivi mladić.

— Pa ne morate baš to pričati. Jer, zar je malo i bez toga ružnih postupaka? — odgovori mu Ferdiščenko. — Eh, mladiću moj!

— Ali ja, evo, ne znam koji ću od svojih postupaka da smatram za najružniji — ubaci živahna gospođa.

— Dame se oslobađaju — ponovi Ferdiščenko — ali se samo oslobađaju; međutim, sopstveno nadahnuće dozvoljava se sa zahvalnošću. Muškarci, pak, ako baš nikako ne žele, oslobađaju se.

— Ali kako će se tu dokazati da vas nisam slagao? — zapita Ganja. — A ako slažem, onda sva zamisao igre propada. A i gde je taj koji tu neće slagati? Svaki će neizostavno da laže.

— Pa već i to je primamljivo kako će da laže. Ti, ipak, Ganjice, nemaš naročito da se bojiš ako slažeš stoga što je tvoj najpoganiji postupak već ionako svima poznat. Ali pomislite samo, gospodo — uzviknu najednom u nekakvom nadahnuću Ferdiščenko — pomislite samo kakvim ćemo očima posle jedan drugog gledati, sutra, na primer, posle pričanja!

— Pa zar je to moguće, pa zar vi to zaista ozbiljno mislite, Nastasja Filipovna? — dostojanstveno je zapita Tocki.

— Ko se boji vukova, taj u goru nek ne ide! — s podsmehom primeti Nastasja Filipovna.

— Ali dozvolite, gospodine Ferdiščenko! Pa zar je moguće od toga načiniti društvenu igru?
— nastavi Tocki strahujući sve više. — Uveravam vas da takve stvari nikad ne uspevaju i vi, eto, i sami kažete da ste jednom pokušali, pa vam nije uspelo.

— Ko kaže da nije uspelo! Pa zar vam nisam onomad ispričao kako sam ukrao tri rublje? Uzeo pa vam lepo ispričao!

— Najposle, dobro, ali ipak nije bilo mogućnosti da tako ispričate da liči na istinu i da vam se veruje. A Gavriilo Ardalionovič je sasvim tačno primetio: čim se ma najmanje oseti laž, odmah sva zamisao igre propada. Istina je tu mogućna samo slučajno, pri razmetljivom raspoloženju rđavog tona, koji se ovde ne može zamisliti i koji je potpuno nepristojan.

— O, brate, kakav ste vi to prefinjen čovek, Atanasije Ivanoviču! Prosto me začuđavate! — uzviknu Ferdiščenko. — Zamislite, gospodo: svojom primedbom da vam nisam mogao ispričati o krađi tri rublje tako da to liči na istinu, Atanasije Ivanovič vrlo fino nagoveštava da ja stvarno nisam ni mogao ukrasti (jer je nepristojno takvo što glasno govoriti), premda je on, možda, sam u sebi potpuno uveren da bi Ferdiščenko još te kako bio u stanju da ukrade! Ali pređimo na stvar, gospodo, kocke su skupljene, a i vi ste, Atanasije Ivanoviču, svoju dali, znači nećete da kvarite društvo! Kneže, vucite kocku.

Knez ćuteći zavuču ruku u šešir pa izvadi prvu kocku — Ferdiščenkovu, drugu — Pticinovu, treću — generalovu, četvrtu — Atanasija Ivanoviča, petu — svoju, šestu — Ganjinu itd. Dame nisu ni davale kocke.

— O bože, kakva nesreća! — viknu Ferdiščenko — ja mislio da će prvi doći na red knez, a drugi general. Nego, hvala bogu, bar je Ivan Petrovič posle mene, i to će mi biti nagrada. E, gospodo, naravno, ja sad moram da dam plemenit primer, ali najviše žalim u ovom trenutku to što sam tako ništavan i ničim ne zaslužujem pažnju; čak mi je i čin najmanji. I čega, zbilja, ima u tom zanimljivog što je neki Ferdiščenko učinio nešto gadno? I koji je moj postupak najgori? Tu vam je *embarras de richesse*. Sem da vam opet o onoj krađi ispričam, te da uverim Atanasija Ivanoviča da čovek može da ukrade iako nije lopov.

— Vi mene ubeđujete, gospodine Ferdiščenko, da čovek zbilja može osećati zanosno uživanje pričajući o svojim prljavim postupcima, makar ga niko o njima i ne pitao ... Nego, uostalom ... Izvinite, gospodine Ferdiščenko.

— Počinjite, Ferdiščenko. Vi strašno mnogo brbljate i nikad ništa ne dovršite! — ljutito i nestrpljivo zapovedi Nastasja Filipovna.

Svi primetiše da je ona posle svog nedavnog histeričnog smeha najednom postala mrgodna i jetka; ali je kraj svega toga ostajala odlučno pri svom nemogućnom kapricu. Atanasiju Ivanoviču padaše to strašno teško. A dovodio ga je do besnila i Ivan Fjodorovič. Ovaj je sedeo za šampanjcem kao da ništa nije ni bilo, pa je, možda, čak pomišljao da im i on sa svoje strane što ispriča.

XIV

— Nisam duhovit, Nastasja Filipovna, stoga i brbljam koješta! — viknu Ferdiščenko počinjući svoju priču. — Da sam tako duhovit kao Atanasije Ivanovič, ja bih danas samo sedeo i

ćutao kao Atanasije Ivanovič ... i Ivan Petrovič ... Kneže, dozvolite da zapitam kako vi mislite: meni se, evo, neprestano čini da na svetu ima kudikamo više lupeža nego nelupeža, i da čak i nema takvog najpoštenijeg čoveka koji makar jedared u životu nije što ukrao. To je moje mišljenje, iz čega ja, uostalom, nikako ne zaključujem da je ceo svet sam lopov do lopova, premda, tako mi boga, strašno dobijem ponekad volju da i to zaključim. A kako vi o tome mislite?

— Ih, kako vi to glupo pričate — odazva se Darja Aleksejevna — i kakve besmislice — ne može biti da su svi na svetu kad tad bilo šta ukrali; ja, eto, nikad ništa nisam ukrala.

— Vi niste nikad ništa ukrali, Darja Aleksejevna; ali, šta će reći knez, koji je, eto, najednom sav pocrveneo?

— Meni se čini da vi govorite istinu, samo veoma preuveličavate — reče knez, koji zbilja zbog nečega sav pocrvene.

— A vi, kneže, ništa niste ukrali?

— Ih, kako je to glupo? Dodajte pameti, Ferdiščenko — umeša se general.

— Sasvim je jasno: sad kad se prešlo na stvar, vas je stid da pričate, pa biste, eto, hteli da i kneza privučete na svoju stranu, pošto je on bezazlen — odseče Darja Aleksejevna.

— Ferdiščenko, ili pričajte, ili ćutite i vodite svoju brigu. Vi ćete iscrpsti sve naše strpljenje — oštro i jetko reče Nastasja Filipovna.

— Ovoga časa, Nastasja Filipovna. Ali ako je već i knez priznao, jer smatram kao da je knez priznao, šta li bi onda, na primer, imao da kaže neko drugi, ja nikoga ne imenujem, kad bi ma kad pristao da nam istinu kaže? što se, pak, tiče mene, gospodo, ja dalje i nemam šta da pričam: vrlo je to prosto, i glupo, i ružno. Ali vas uveravam da nisam kradljivac; a ukrao sam ne znam ni sam kako. To je bilo preklane, u letnjikovcu kod Semjona Ivanoviča Iščenka, jedne nedelje. On je imao goste na ručku. Posle ručka muški ostadoše pri čaši vina. Meni nekako pade na pamet da zamolim Mariju Semjonovnu, njegovu kćer, gospođicu, da nešto na klaviru odsvira. Prolazim kroz sobu na uglu, na radnom stočiću Marje Ivanovne leže tri rublje, zelena novčanica: izvadila ju je da je izda za domaće troškove ... u sobi nigde nikoga. Ja uzeh banknotu, pa je turih u džep: zašto, ne umem vam kazati, šta mi bi u taj mah, ne mogu da razumem. Tek se brže vratih i sedoh za sto. Neprestano sam sedeo i čekao u prilično jakom uzbuđenju, čavrljao sam bez prestanka, razne anegdote pričao, smejavao se; zatim sam seo kod gospođa. Posle jedno pola časa primetiše da novca nema, pa stadoše pitati devojke. Sumnja pade na Darju, služavku. Ja pokazah neobičnu radoznanost i učešće, i sećam se, kad se Darja sasvim zbunila, ja je počeh savetovati da lepo prizna krivicu, pri čemu sam joj glavom svojom jemčio za dobro srce Marje Ivanovne, i to naglas, pred svima! Svi su gledali, a ja sam neobično zadovoljstvo osećao baš otud što ovamo devojci propovedam, a ovamo mi novac u džepu. Te tri rublje sam te večeri popio u restoranu. Ušao sam i tražio bocu lafite. Nikad dotle nisam naručivao samo vino, bez još nečega; zaželeo sam da što pre onaj novac potrošim. Neke naročite griže savesti, ni tada ni posle, nisam osećao. Drugi put tako što, jamačno, ne bih ponovio; verovali vi tome ili ne, kako je po volji, to me ne interesuje. I, eto, to vam je sve.

— Samo, naravno, to ipak neće biti vaš najgori postupak? — sa odvratnošću reče Darja Aleksejevna.

— To je psihološki slučaj, a ne postupak — primeti Atanasije Ivanovič.

— A ona služavka? — zapita Nastasja Filipovna ne krijući svoje najgadljivije gnušanje.

— Nju oteraše odmah sutradan, razume se. To je stroga kuća.

— I vi ste to dopustili?

— No, hvala bogu! Tek, valjda, neću poći pa samog sebe optužiti? — zacereka se Ferdiščenko, uostalom, poražen opštim, odveć neprijatnim utiskom zbog svoje priče.

— Kako je to prijavo! — uzviknu Nastasja Filipovna.

— Eto sad! Hoćete od čoveka da čujete njegov najgori postupak, pa sad tražite neki sjaj! Ti najgori postupci svagda su vrlo prijavi, Nastasja Filipovna, mi ćemo to sad i od Ivana Petroviča čuti. A malo li se šta spolja blista, i hoće da izgleda vrlina, zato što dotični ima svoje kočije. Zar je malo onih što imaju svoje kočije? A pitajte ga kako je do tih kočija došao. Jednom rečju, Ferdiščenko ne izdrža, te se najednom ozlojedi tako da se čak zaboravi i prekorači dozvoljenu meru, čak mu se sve lice unakazi. Ma kako da je čudnovato, ali je vrlo lako moglo biti da je on očekivao sasvim drugi uspeh od svoje priče. Te »omaške« rđavog tona i »razmetanje naročite vrste«, kao što se Tocki izrazio o tome, dešavali su se vrlo često Ferdiščenku, i bili su sasvim u njegovom karakteru.

Nastasja Filipovna sva zadržta od gneva, pa se uporno zagleda u Ferdiščenka. Ovaj se najednom splete i učuta, skoro ohladivši se od straha: i suviše je daleko bio zabrazdio!

— A kako bi bilo da sa time sasvim prekinemo? — zapita lukavo Atanasije Ivanovič.

— Red je na mene, ali ja se koristim datom olakšicom te neću ništa pričati — odlučno reče Pticin.

— Vi nećete?

— Ne mogu, Nastasja Filipovna. I, uopšte, smatram takvu društvenu igru za besmisleni.

— Onda ste, kanda, vi, generale, na redu — obrati mu se Nastasja Filipovna. — Ali ako i vi odbijete, onda će nam se sve pokvariti, a meni će baš biti žao jer sam ja spremala da vam na završetku ispričam jedan postupak »iz sopstvenog života«, samo sam htela posle vas i Atanasija Ivanoviča, jer vi treba da me ohrabrite — završi ona zasmjavši se.

— O, ako nam i vi obećavate — viknu general vatreno — ja sam gotov, ako hoćete, i sav svoj život da vam ispričam; i ja sam, priznajem vam, čekajući svoj red, već spremio svoj slučaj...

— Već po samom izgledu njegovog prevashodstva može se zaključiti s kakvim je naročitim književnim zadovoljstvom obradio svoj slučaj — usudi se da primeti još uvek unekoliko zbunjeni Ferdiščenko, jetko se smešeći.

Nastasja Filipovna letimice pogleda na generala pa se takođe u sebi osmehnu. Ali se videlo da su se u njoj duševni teret i jed pojačavali sve više. Atanasije Ivanovič se dvostruko uplašio kad ču njeno obećanje da će pričati.

— Meni se, gospodo, kao i svakome, dešavalo da činim u svom životu postupke ne baš sasvim lepe — poče general — ali od svega je najčudnije to što ovu kratku priču koju ću vam sad odmah ispričati smatram za najgori događaj u celom svom životu. Međutim, od tog doba prošlo je maltene trideset pet godina; ali nikad se nisam mogao oteti, kad bih se toga setio, nekom utisku koji mi para srce. Inače je vrlo glupo: ja sam vam tada bio tek samo zastavnik, i teglio sam u vojsci. No, naravno, znate šta je zastavnik: vrela krv, a novčanik, kad god hoćeš, prazan; dobih tada nekako i posilnog, Nikifora, on se mnogo brinuo o mom kućanstvu, štedeo, krpio me, ribao i čistio, i čak je krao gde je god što

dočepao samo da poveća naše gazdinstvo; neobično veran i pošten čovek. Ja sam, naravno, bio strog, ali pravičan.

Neko vreme garnizonirali smo u gradu. Meni odrediše stan u predgrađu, kod žene penzionisanog poručnika i uz to udove. Baki je moglo biti možda kakvih osamdeset godina, ako ne i koja više. Kućerak joj je bio star, izandao, drven; čak ni služavku zbog siromaštva nije držala. A, uglavnom, ona se time odlikovala što je nekad imala veoma mnogobrojnu porodicu i rodbinu. No jedni joj u toku života poumiraše, drugi se kojekud razidoše, treći staricu zaboraviše, a muža je svog još pre četrdeset pet godina sahranila, živela je kod nje nekoliko godina pre toga neka njena sestričina, grbava i pakosna kao veštica, koja je staru tetku jednom za prst ugrizla. Ali i ta joj umre, tako da se baba već jedno tri godine zlopatila sama samohrana. Dosadno mi bi kod nje, a i ona sama je bila tako prazna da reči od nje izvući niste mogli. Najzad mi jednog dana ukrade mog petla. To je i danas nejasno, ali osim nje nije imao ko da ga ukrade. Zbog tog petla se sporečkasmo, i to ozbiljno, a tu se kao navlaš desi slučaj te mene, na prvu molbu, premestiše u drugi stan, čak u neko drugo predgrađe, u mnogobrojnu porodicu jednog trgovca sa ogromnom bradurinom, kao da ga sad gledam. Dakle, preselimo vam se ja i moj Nikifor sa radošću, a babu ostavimo sa negodovanjem. Prolaze tri dana, vraćam se sa učenja. Nikifor mi javlja »da nije trebalo, vaše blagorodstvo, našu činiju kod pređašnje gazdarice ostavljati, nemam u čemu da vam supu iznesem«. Ja sam, naravno, iznenađen: »Kako to da naša činija ostane kod babe?«

Začuđeni Nikifor kaže dalje da mu gazdarica, kad smo se selili, našu činiju nije htela dati jer sam ja njen sopstveni lonac ranije razlupao, te sad ona za svoj lonac našu činiju zadržava, i kaže da sam joj ja to jednom prilikom, bajagi, tako obećao. Takva me je niskost s njene strane, naravno, izvela iz takta; zastavnička krv u meni planu, ja skočih i poletih onamo. Dolazim starici, tako reći, već van sebe: gledam, ona sedi na tremu sama samcita, u uglu, baš kao da se od sunca sklonila, rukom obraz podnimila. Ja odmah, znate li, oborih na nju čitavu gmljavinu, »tamo ti«, rekoh, »takva i takva!« ... i znate već onako ruski. Gledam je, a preda mnom kao da se nešto čudnovato dogodilo. Sedi vam ona, gleda me ukočenim pogledom, oči izbečila, pa ni reči da odgovori, samo me čudnovato, nekako čudnovato gleda. Učini mi se kao da se klafi. Ja se najzad umirih, zagledah se u nju. Pitam je, ona mi ni reči ne odgovara. Zadržah se tako neko vreme neodlučan; muve zuje, sunce se smiruje, tišina; potpuno zbunjen, najzad odoh. Još ni do kuće nisam došao, zovu me nešto k majoru, zatim sam svraćao u četvrt, tako da sam se zadržao do noći. Kako uđoh u kuću, a Nikifor me odmah oslovi:

»A znate li, vaše blagorodstvo, naša stara gazdarica umrla.« »Kad?« »Pa večeras, pre sat i po.«

Znači, baš kad sam je ja grdio, ona je u taj mah bila na umoru. To me je tako potreslo, kažem vam, da sam se jedva mogao pribрати. Jednako o tome mislim, i čak mi se i prisniva. Ja sam, naravno, čovek bez predrasuda, ali posle dva dana odoh u crkvu na pogreb. A, inače, što više vreme odmiče, tim više mi ona u misli dolazi. Ono nije da je nešto, nego neki put se tako zamisli čovek pa mu dođe teško. Evo šta je tu glavno, kako sam ja to najzad smislio.

Prvo, žena je, tako reći, čovečansko biće, što kažu danas, humano; živela je, dugo je živela, najzad sita se naživela. Nekad je imala decu, muža, porodicu, rodbinu, sve je to oko nje, tako reći, vrilo, svakojaki, tako da kažem, osmesi, pa tek najednom sve nestade, sve odlete kao dim i ostade samo kao neka muva koja od iskona nosi u sebi prokletstvo. E, eto, najzad, doveo je bog koncu. Sa zalaskom sunca, u tiho letnje večere odlete ti i moja baka, naravno, sve to nije bez moralne pouke. I, gle, baš u tom istom trenutku, mesto ispraćajne, tako reći, suze, jedan mladić, vetropir zastavnik, podbočivši se i narogušivši se, ispraća je sa površine zemaljske ruskim kočijaškim psovka, zbog jedne tričave činije!

Nema sumnje, ja sam kriv, pa premda već odavno gledam na taj svoj postupak, zbog udaljenosti vremena a i zbog izmene u naravi, kao na tuđ, ipak ga još uvek žalim. Ponavljam, meni je to čak čudnovato, jer iako sam kriv, ipak nisam sasvim: jer otkud joj baš u tom času pade na pamet da mre! Naravno, tu ima jedno opravdanje: što je postupak moj u neku ruku psihološki, ali ja se ipak ne mogah umiriti sve dok, pre jedno petnaest godina, dve stalno bolesne starice ne uzeh na svoj trošak u domu starica, u nameri da im pristojnim izdržavanjem ublažim poslednje dane zemaljskog života. Pa sad mislim da zaveštam kapital i da to pretvorim u stalnu zadužbinu. No, eto, to vam je sve. Ponavljam da sam u svome veku možda i mnogo šta gore učinio, ali ovaj slučaj smatram, po svojoj savesti, za najružniji postupak u celom svom životu.

— I mesto najružnijeg, vaše prevashodstvo, vi ispričaste jedan od lepih postupaka svog života; podvaliste Ferdiščenko! — završi Ferdiščenko.

— Zbilja, generale, ja nikad ne bih mislila da vi ipak imate dobro srce; čak mi je žao — nemarno izgovori Nastasja Filipovna.

— Zao! A što da vam je žao? — zapita je general sa ljubaznim osmehom, pa ne bez samozadovoljstva srknu malo šampanjca.

Sad dođe red na Atanasija Ivanoviča, koji se takođe spremio. Svi su predosećali da se on neće odreći kao Ivan Petrovič, a i priču njegovu su, iz izvesnih uzroka, očekivali sa neobičnom radoznalošću i u isti mah bacali pogled na Nastasju Filipovnu. Sa neobičnim dostojanstvom, koje potpuno odgovaraše njegovoj gospodstvenoj pojavi, i tihim i ljubaznim glasom, poče Atanasije Ivanovič jednu od svojih »omiljenih priča«. Mimogred budi rečeno: on je bio čovek naočit, gospodstven, visoka rasta, malo ćelav, malo progrušane kose i dosta gojazan, s mekim rumenim i malo opuštenim obrazima, sa veštačkim zubima. Odevao se udobno i elegantno i nosio je vanredno fino rublje. Od njegovih punih, belih ruku niste mogli oči odvojiti. Na kažiprstu desne ruke sijao mu se skupoceni briljantski prsten. Nastasja Filipovna za sve vreme njegovog pričanja pomno razgledaše čipkicu na kameru svog rukava i cupkaše je dvama prstima leve ruke, tako da nijedanput nije stigla ni da pogleda u pripovedača.

— Šta mi najviše olakšava moj zadatak — poče Atanasije Ivanovič — to je naročito dužnost da ispričam ne drugi nego baš najgori postupak u celom svom životu. U takvom slučaju, naravno, ne može biti kolebanja: savest i glas srca odmah će mi došapnuti šta upravo treba da pričam. Priznajem sa bolom u srcu da u broju svih bezbrojnih, možda lakomisenih

i... raskalašnih postupaka u mom životu, ima jedan čiji se utisak čak i suviše bolno uvrežio u mom pamćenju. Bilo je to, možda, pre kakvih dvadeset godina; svratio sam tada u selo do Platona Ordinceva. On baš tada beše izabran za predvodnika plemstva, pa je došao sa mladom ženom da provede zimske praznike. A kako se taman desio i rođendan njegove Anfise Aleksejevne, behu zakazana dva bala. U to vreme bio je u velikoj modi, tek što je napravio senzaciju u otmenim krugovima, divni roman Dime Sina *Gospođa s kamelijama*, poema kojoj, po mome mišljenju, nije suđeno ni da umre niti ikada da zastari. U unutrašnjosti su sve dame bile do zanosu ushićene, bar one koje su roman pročitale. Neodoljiva draž pripovetke, originalnost zamisli glavne ličnosti, taj primamljivi svet, razrađen do tančine, i, najzad, sve čarobne pojedinosti razasute po knjizi (u pogledu, na primer, prilika upotreba buketa od kamelija: belih i rujnih naizmenice), jednom rečju, svi ti zanosni detalji, i sve to skupa bilo je skoro potresno.

Cvet kamelije uđe neobično u modu. Svi su zahtevali kamelije, svi su ih tražili. Pitam ja vas: može li se mnogo kamelija naći u okrugu kad ih svi za balove traže, pa makar i ne bilo mnogo balova? Peća Vorohovski umirao je, jadnik, tada za Anfisom Aleksejevnom. Ja, bogami, ne bih smeo reći da li je što bilo među njima, to jest, hoću da kažem, da li je on mogao imati kakvu bilo ozbiljnu nadu. Hteo je, međutim, čovek lepo da poludi mučeći se da dobavi buket kamelija za bal, za Anfisu Aleksejevnu.

Grofica Socka, Petrograđanka, gubernatorkina gošća, i Sofija Bepalova, kao što se doznalo, doći će jamačno s buketima, sa belima. A Anfisa Aleksejevna zažele, radi nekog naročitog efekta, crvene. Jadnog Platona umalo što nije satrla; naravno, muž je; obećao je da će buket dobiti, pa šta mislite? Uoči bala preote mu ih Mitiščeva, Katarina Aleksandrovna, ljuta suparnica Anfise Aleksejevne u svemu. Njih dve bile su na krv i nož. Naravno, histerija, nesvest. Platon da se ubije! I, dakle, da je Peća nekako mogao da u tom interesantnom času stvori buket, njegove bi akcije kod Anfise Aleksejevne mogle tada mnogo skočiti; zahvalnost ženina je u takvim prilikama bezgranična. Uzmuvao vam se moj Peća kao da je bunike jeo, ali što ne može biti — ne može.

Najjednom, nabasam vam ja na njega — već u jedanaest časova uveče — uoči rođendana i bala kod Marije Petrovne Zubkove, susedke Ordinceva. Lice mu sija.

»No, šta je to s tobom?«

»Našao sam! E u r e k a !«

»E, brate, baš si majstor! Pa gde? Kako?«

»U Ekšajsku (ima tamo takva neka palančica, svega dvadeset vrsta, a i nije naš srez), ima u tom Ekšajsku nekakav bakaln Trepalov, bradonja i truli gazda, živi sa staricom ženom, i mesto dece puna im kuća kanarinaca. Oboje strasno neguju cveće, pa imaju i kamelija.«

»Ama, molim te, to ne može biti, šta to pričaš? A šta ćeš ako ti čovek ne dadne?«

»Ja ću da padnem na kolena, pa ću da ležim pred njim na zemlji dok god mi ih ne da, bez toga mu neću izaći iz kuće!«

»A kad ćeš ići?«

»Sutra pre zore, u pet časova.«

»No, srećan ti put!«

Tako mi je, znate li, milo bilo za njega. Vraćam se Ordincevu; najzad, ponoć je već odavno prevalila, jedan je prošlo, a meni se sve nekako pričinjava. Hteo sam bio već da legnem

kad najednom, preoriginalna misao! Odšunjam se polako u kuhinju, budim Savelija kočijaša, petnaest mu rubalja utrpam u šaku. »Preži konje, za pola časa da si gotov!«

Posle pola časa, naravno, sanke su pred kapijom; Anfisa Aleksejevna, rekoše mi, ima migrenu, u vatri je i bunca; sedam i polazim. U pet časova ja sam u Ekšajsku, u mehani. Pričekali do svanuća. Posle šest bio sam kod Trepalova. »Takva i takva stvar, imate li kamelija? Baćuška, oče rođeni, pomoz, spašavaj, klanjam ti se do zemlje.« Starac, vidim, visok, sed, strog: opora neka starčina!

»To ne može biti!« reče mi on. »O tome ni razgovora ne može biti!«

Te ti ja na kolena i bup njemu pred noge! Ispružih se pred starcem.

»Ta šta vi to... ta kako bi vi to, čoveče božji! Šta činite od sebe, sinovče!« Čak se uplašio starac.

»Ma u pitanju je život čovečji!« zavapih ja.

»Pa, evo, uzmite, kad je tako, nek su vam bogom proste!«

Nasekoh vam ja tu crvenih kamelija! Čudo, milina, ima čovek čitavu malu zimsku baštu. Uzdiše ti moj čiča. Vadim sto rubalja.

»Ne, gospodine, nemojte da me vređate!«

»A kad je tako«, rekoh, »čiko, dozvolite, tih sto rubalja u ovdašnju bolnicu za poboljšanje izdržavanja bolesnika.«

»E, to je«, veli, »već drugi razgovor. I lepo, i plemenito, i bogougodno; za vaše zdravlje ću da im darujem.«

I dopao mi se, znate li, taj ruski starac, tako reći, onaj iskonski Rusak, *de la vraie souche*. Ushićen usled takvog uspeha, ja odmah natrag: vraćamo se okolnim putevima da se ne sretnemo s Pećom.

Cim sam se vratio, odmah šaljem buket Anfisi Aleksejevnoj, da ga još na uranku dobije. Možete zamisliti ushićenje, radost, blagodarnost, suze zahvalnosti! Platon, još sinoć do smrti utučeni Platon, pada mi na grudi i jeca. Avaj! Svi su muževi takvi, još od stvorenja zakonitog braka!

Ništa više ne smem da dodajem, akcije jasnoga Peće posle te epizode konačno se srozaše. Ja sam s početka mislio da će me ubiti kad čuje šta je bilo, čak sam se već spremio da ga dočekam, ali se desilo ono što nikad verovao ne bih: nesvest, predveče buncanje, a ujutru groznica, vreo kao vatra; jeca kao dete, u grčevima ... Posle mesec dana, tek što se oporavio, izmolio je te ga premestiše na Kavkaz. Ispade pravi roman! Svršilo se time da je na Krimu poginuo. Tada je njegov brat Stepan Vorohovski komandovao pukom, te se tu kod njega u borbama odlikovao. Priznajem vam, mene je još mnogo godina posle toga grizla savest: čega radi, zašto sam ga onako upropastio! Hajde da sam ja, recimo, u nju bio zaljubljen? Nego onako, običan nestašluk, jedno udvaranje i ništa više. A da mu tada ne izbih iz šaka taj buket, ko zna, čovek bi i danas bio živ, bio bi srećan, imao bi uspeha, i ni na pamet mu ne bi padalo da ide na Turčina.

Atanasije Ivanovič učuta sa onim istim solidnim dostojanstvom s kojim je i pristupio pričanju. Primitilo se da su oči Nastasje Filipovne počele nekako naročito da sevaju, pa joj čak i usne zadrhtaše kad Atanasije Ivanovič završi. Svi radoznalo pogledahu u njih.

— Podvališe Ferdiščenk! E, lepo mi podvaliste! Ne, to je baš ona prava pravcata podvala!
— izgovori Ferdiščenko plačevnim glasom, shvativši da može i da treba da i on tu nešto kaže.

— A ko vam je kriv što ne razumete stvari? Eto vam pa se sad učite od pametnih ljudi! — odseče mu maltene trijumfujući Darja Aleksejevna (davnašnja i verna prijateljica i ortakinja Tockoga).

— Pravo kažete, Atanasije Ivanoviču, ta naša društvena igra strašno je dosadna, treba je što pre završiti — nehatno prozbori Nastasja Filipovna. — Sad ću još ja da vam ispričam što sam obećala, pa onda da svi igramo karata.

— Ali obećanu anegdotu pre svega! — vatreno odobri general.

— Kneže — oštro i ukočeno obrati se knezu Nastasja Filipovna — eto, ovi stari prijatelji moji, general i Atanasije Ivanovič, hoće da me udadu. Recite mi kako vi mislite: da se udajem, ili ne? Kako vi reknete, tako ću i učiniti.

Atanasije Ivanovič preblede, general se zaprepasti; svi uperiše oči i ispružiše glave. Ganja se čisto skameni na mestu.

— Za... za koga? — zapita je knez obamirućim glasom.

— Za Gavriła Ardalionoviča Ivolgina — nastavi Nastasja Filipovna kao i pre oštro, odlučno i razgovetno.

Prođe nekoliko sekundi ćutanja. Knez baš kao da se naprezao, ali nije mogao da progovori, kao da mu je nekakav strašan teret pritiskivao grudi.

— N-ne ... nemojte se udati! — prošapta on najzad i jedva predahnu.

— Tako će i biti! Gavriło Ardalionoviču — zapovednički i čisto pobednički obrati se ona njemu — vi ste sad čuli kako je knez rešio? E, eto, to vam je moj odgovor; i neka je sad to svršena stvar jednom zasvagda!

— Nastasja Filipovna! — izgovori Atanasije Ivanovič drščućim glasom.

— Nastasja Filipovna! — ubedljivim, ali brižnim glasom izgovori i general.

Svi se pokrenuše i uznemiriše.

— Šta je, gospodo? — nastavi ona zagledajući se čisto sa čuđenjem u svoje goste — Što ste se tako usplahirili! I kakva su u svih vas lica?

— Ali... imajte na umu, Nastasja Filipovna — promrmlja Tocki zamuckujući — vi ste dali obećanje ... sasvim dobrovoljno, pa biste mogli unekoliko poštediti... Meni je sad nezgodno i... naravno, zbunjen sam, ali... Jednom reči, sada, u ovakvom trenutku, i pre ... pred svetom, i sve to tako ... dovršiti takvom društvenom igrom jednu ozbiljnu stvar, stvar časti i srca... od koje zavisi...

— Ne razumem vas, Atanasije Ivanoviču! Vi ste na pogrešnom putu. Pre svega, šta vam je to: »pred svetom«? Zar mi nismo sad u svom intimnom društvu? I zašto »društvena igra«? Zbilja sam htela da vam i ja ispričam svoj slučaj. No, pa, eto vam; ispričala sam ga. Možda vam se ne dopada? I zašto govorite da »nije ozbiljno«? Zar to nije ozbiljno? Vi ste čuli, ja sam kazala knezu: »kako reknete, tako će i biti«; da je rekao da, ja bih odmah dala pristanak, ali on reče ne, i ja odrekoh; pa zar to nije ozbiljno? Tu je sav moj život o jednom končiću visio, pa kud ćete ozbiljnije?

— Ali knez, otkud sad najednom knez? I šta je, najzad, taj vaš knez? — promrmlja general skoro već ne mogući da savlada svoje negodovanje zbog tako uvredljivog i ponižavajućeg kneževog autoriteta.

— Knez je za mene čovek kome sam ja prvom otkad znam za sebe poverovala kao istinski odanome. On je meni, čim me je video, poverovao, pa i ja njemu verujem.

— Meni sad ostaje još samo da se zahvalim Nastasji Filipovnoj na neobičnoj delikatnosti s kojom je ona... prema meni postupila — progovori, najzad, drščućim glasom i sa iskrivljenim usnama, pobledeli Ganja. — To je, naravno, tako imalo i da bude... Ali... knez ... Knez je u ovoj stvari...

— Hoće da se dočepa sedamdeset pet hiljada, a? — prekide ga najedared Nastasja Filipovna. — Jeste li to hteli da kažete! Ne bežite sad, vi ste sigurno to hteli da kažete! Atanasije Ivanoviču, zaboravih još da dodam, vi tih sedamdeset pet hiljada uzmite, i znajte da vas puštam na slobodu, besplatno. Dosta beše! Treba i vi jednom da odahnете! Devet godina i tri meseca! Od sutra ćemo po novom, a danas sam ja slavljenica i sama svoj gospodar, prvi put u životu! Generale, uzmite i vi svoj biser, poklonite ga svojoj ženi, evo vam ga; a od sutra ću i da se selim iz ovog stana. I posle već neće biti ovih večernjih prijema, gospodo!

Rekavši to, ona najedared ustade kao da je htela da ode.

— Nastasja Filipovna! Nastasja Filipovna! — zaori se sa svih strana. Svi se uzrujaše, svi ustadoše s mesta; svi se zgrnuše oko nje, svi brižno i uzrujano slušahu te vatrene, grozničave, plaho vi te reči; svi osećahu nekakav slom, niko nije mogao da tu uhvati smisao, niko ne razumevaše ništa. U tom trenutku ču se zvečeci, jak udar zvončeta u predsoblju, na dlaku onako kao jutros u Ganjinom stanu.

— A! A-a! Evo nam raspleta! Jedva jednom. Jedanaest i po! — viknu Nastasja Filipovna. — Molim da posedate, gospodo, ovo je rasplet.

Rekavši to, i ona sede. Čudan osmeh zaigra na njenim usnama. Sedela je ćuteći u grozničavom očekivanju i gledala u vrata.

— Rogožin i sto hiljada, nema sumnje — promrmlja u sebi Pticin.

XV

Uđe sobarica Kaća, sva usplahirena.

— Tamo je da bog sačuva, Nastasja Filipovna, rupiše u predsoblje valjda njih deseterica, pa svi pijani, hoće ovamo, kažu da je to Rogožin i da ih vi već i sami znate.

— Istina je, Kaća, pusti ih samo sve odmah.

— Zar... sve, Nastasja Filipovna? Sasvim su nepristojni! Da bog sačuva!

— Sve, sve ih pusti, Kaća, ništa se ne boj, sve do jednog, jer će oni i bez tebe ući. Čuješ li ih kako su zagrajali, baš kao ono pre. Gospodo, vas će to, možda, vređati što ja takvu družinu tu pred vama primam? Meni je vrlo žao i molim za izvinjenje, ali tako to sad treba da bude, a ja bih veoma, veoma želela da i vi pristanete da budete svedoci raspleta; premda, najposle, kako hoćete ...

Gosti se i dalje zaprepašćivahu, došaptavahu i zgledah, ali njima je bilo potpuno očevidno da je sve to bilo sračunato i udešeno još ranije i da Nastasju Filipovnu, premda je ona, naravno, šenula pameću, sad već niko ne zadržava. Sve ih je mučila strašna radoznalost. Osim toga, tu i nije bilo nikoga ko bi se baš naročito imao da boji. Dame su bile samo dve: Darja Aleksejevna, iskusna, koja se svačega u svom veku nagledala i koju nije bilo lako zbuniti, zatim ona lepotica, divna ali ćutijiva nepoznata. Ali ćutljiva nepoznata teško da bi tu išta mogla razumeti: to je bila jedna došljakinja Nemica, i ruski ni reči nije razumevala; osim toga, bila je, kanda, toliko glupa koliko lepa. Ona je bila nova i već je bilo uobičajeno da je pozivaju na izvesne večeri, u njenoj veoma bogatoj toaleti, očešljanu kao za izložbu i da joj daju mesto kao divnoj slici zato da im ukrasi večer, tačno onako kao što neki zajme od poznanika samo za jedno večer sliku, vaz, statu ili goblen.

Sto se, pak, tiče muških, Pticin, na primer, bio je prijatelj Rogožinov; a već Ferdiščenko osećao se kao riba u vodi. Ganja još nikako nije mogao da dođe k sebi, ali mada nejasno, on je neodoljivo osećao grozničavu potrebu da do kraja ostane kod svog sramnog stuba. Starčić učitelj, koji je slabo shvatao u čemu je stvar, samo što nije plakao i bukvalno je cepteo od straha primetivši nekakav neobičan nemir oko sebe i kod Nastasje Filipovne, koju je obožavao kao svoju unuku, ali on bi pre umro no što bi je u ovakvom času ostavio.

Sto se tiče Atanasija Ivanoviča, naravno, on se u takvim okolnostima nije mogao kompromitovati; ali on je i suviše bio zainteresovan za tu stvar, mada je ona uzimala tako lud obrt; a i Nastasja Filipovna je dobacila na njegov račun takve dve-tri reči da on sad nikako nije mogao otići pre no što se konačno sve ne razjasni. On se, dakle, rešio da presedi do kraja, da sasvim učuti i da ostane samo kao posmatrač, što je, naravno, i njegovo dostojanstvo zahtevalo.

Jedini general Jpančin, koji je tek maločas bio gorko uvređen time što mu je na onako grub i smešan način vraćen njegov poklon, naravno da se sad još više mogao naći uvređen svim tim neobičnim preteranostima ili, na primer, pojavom Rogožina; a osim toga, čovek kao što je on već se ionako i suviše spustio kad se rešio da sedne do jednog Pticina i Ferdiščenka. Ali što je mogla da učini sila strasti, to je moglo najzad biti pobeđeno osećanjem dužnosti, čina i značaja, i uopšte poštovanjem prema sebi, tako da je boravak Rogožina i družine u prisustvu njegovog prevashodstva bio nemoguć.

— Ah, generale — odmah ga prekide Nastasja Filipovna tek što joj se obratio — a ja, eto, zaboravila! Ali budite uvereni da sam na vas unapred mislila. Pa ako vam je baš toliko neprijatno, neću da navaljujem, i ne zadržavam vas, premda bih mnogo volela da naročito vas imam sada uza se. U svakom slučaju, veliko vam hvala za vaše poznanstvo i laskavu pažnju, no ako se vi bojite ...

— Dozvolite, Nastasja Filipovna — uzviknu general u nastupu viteške velikodušnosti — kome vi to govorite? Pa ja ću već iz odanosti ostati sada uz vas, i ako, na primer, iskrasne kakva opasnost... Osim toga, priznajem, strašno sam i radoznao. Hteo sam samo da vam kažem da će oni upropastiti ćilimove i možda polupati stvari. A nisu vam oni uopšte ni potrebni, po mome mišljenju, Nastasja Filipovna.

— Glavom Rogožin! — objavi Ferdiščenko.

— Kako vi mislite, Atanasije Ivanoviču — požuri da mu šapne general — da nije ona pomerila pameću? To jest, bez alegorije, nego u pravom medicinskom smislu, a?

— Pa ja sam vam govorio da je ona oduvek tome bila naklonjena — lukavo mu odšapnu Atanasije Ivanovič.

— A uz to je u groznici...

Rogožinova družina bila je u skoro istom onom sastavu kao i jutros. Pridošao im je samo nekakav razvratni starkelja, koji je u svoje vreme bio urednik nekih budžaklijskih novina i o kome se pričala anegdota da je dao u založnu banku svoje veštačke zlatne zube, a dobijeni novac propio. Zatim jedan bivši potporučnik, odlučan suparnik i konkurent po zanatu i po pozivu onom jutrošnjem gospodinu s pesnicama, i koga niko od Rogožinove družine nije poznavao, nego su ga našli na ulici, na sunčanoj strani Nevskog prospekta, gde je zadržavao prolaznike i stilom Marlinskog¹ prosio pomoć pod lukavim izgovorom: da je bajagi i on sam »po petnaest rubalja u svoje vreme moliocima davao«.

Oba konkurenta se odmah jedan na drugog nakostrešiše. Jutrošnji gospodin s pesnicama, pošto primiše u društvo »molioca potpore«, nađe se skoro uvređen, i pošto je bio po prirodi ćutljiv, samo bi koji put zamumlao kao medved, i sa dubokim prezrenjem gledao kako mu se ulaguje i umiljava »molilac«, koji se pokaza kao svetski i političan čovek. Sudeći po izgledu, potporučnik je obećavao da će »u borbi« pobeđivati više veštinom i dovitljivošću nego snagom; rastom je bio niži od gospodina s pesnicama. Delikatno, ne ulazeći u otvoren spor, ali strašno se hvališući, on već nekoliko puta nagovesti preimućstva engleskog boksovanja, jednom rečju, pokaza se čistokrvan zapadnjak. Gospodin s pesnicama pri reči »boksovanje« samo se prezirivo i uvređeno smeškao, i sa svoje strane, ne udostojavajući suparnika javne prepirke, pokazivao bi ponekad, ćuteći, kao mimogred, ili, bolje reći, isticao bi neki put na vidik potpuno nacionalnu stvar, ogromnu pesnicu, žilavu, kvrgavu, obraslu nekakvim riđim dlakama, te svima postade jasno: ako se ta dubokonacionalna stvar spusti bez promašaja na neki predmet, od njega će ostati samo lepinja!

Ali nakresan ipak niko od njih nije bio, kao ni jutros, usled brige Rogožina, koji je celi dan imao na umu svoju posetu Nastasji Filipovnoj. I Rogožin se skoro sasvim otreznio, ali zato umalo nije pošlašavio od svih utisaka što ih je primio tog prokletog dana, ko ji mu je bio grđi od svih u njegovom životu. Jedno mu je samo celog dana ostajalo u vidu, u pameti i srcu, svakog časa, svakog trenutka. I zbog tog *jednog* on je proveo sve vreme, od pet časova po podne pa sve do jedanaest, u beskonačnom duševnom teretu i brizi noseći se s Kinderima i Biskupima, koji takođe umalo nisu izludeli trčeći kao pomamni zbog njegovih poslova. Pa, ipak, sto hiljada rubalja, o kojima je uzgred podrugljivo i potpuno uvijeno napomenula Nastasja Filipovna, pošlo im je za rukom da stvore, ali sa interesom o kome je čak i sam Biskup iz stidljivosti razgovarao s Kinderom ne naglas, nego samo šapatom.

Kao jutros, Rogožin je išao ispred svih, ostali su ulazili za njim, premda potpuno svesni svojih preimućstava, ali ipak malo kao pribojavajući se. Najviše su, i bog bi ih znao zašto, imali straha od Nastasje Filipovne. Jedni od njih čak su mislili da će ih sve onoga časa »baciti niza stepenice«. Među onima što su tako mislili bio je i gizdavac i osvajač srdaca Zaljožev. No oni ostali, a u prvom redu gospodin sa pesnicama, doduše ne javno, ali u svom srcu, držali su se prema Nastasji Filipovnoj sa najdubljim prezrenjem, pa čak i sa mržnjom, i išli su k njoj kao na opsadu grada. Ali raskošan dekor prvih dveju soba, nečuvene i neviđene za njih stvari, redak nameštaj, slike, ogromna statua Venere — sve je to na njih učinilo neodoljiv utisak poštovanja, pa maltene i straha.

No to, ipak, nije smetalo svima njima da se malopomalo, i sa drskom radoznalošću, kraj sveg straha, ustopce za Rogožinom proguraju u salon. Ali kad gospodin sa pesnicama, ulični »molilac potpore« i još neki drugi uočije među gostima generala JAPANČINA, oni u prvi mah u tolikoj meri izgubiše hrabrost da stadoše malo-pomalo da se povlače nazad u drugu sobu. Jedini je Lebedev bio hrabar i samopouzdan, pa je koračao skoro rame uz rame sa Rogožinom shvatajući šta stvarno znači Rogožinov milion i četiri stotine hiljada u gotovu novcu, i sto hiljada sad, ovog časa, u rukama. Nego treba napomenuti da su se svi oni, ne izuzimajući čak ni iskusnog Lebedeva, malo bunili u poznavanju granica svoje moći, u tome da li zbilja oni sad mogu činiti sve što zažele ili ne. Lebedev je čas bio gotov da se zakune da mogu sve, a čas je osećao nemirnu potrebu da se seti, za svaki slučaj, nekih pre svega hrabrećih i umirujućih paragrafa iz krivičnog zakona.

Na Rogožina salon Nastasje Filipovne učinio je utisak sasvim suprotan onom koji su dobili njegovi pratoci. Tek što se podiže zavesa i on ugleda Nastasju Filipovnu, sve ostalo prestade za nj da postoji, kao i jutros, čak još jače no jutros. On pobede i tog trenutka zastade; bilo je očigledno da mu je srce strašno udaralo. Bojažljivo i zaneto gledao je nekoliko trenutaka, ne skidajući oči, u Nastasju Filipovnu. Najedared, kao da je izgubio svu pamet i skoro povijajući se priđe stolu; putem se spotače o Pticinovu stolicu i zgazi svojim kaljavim čizmama čipkastu ivicu raskošne plave haljine ćutijive lepotice Nemice; no niti joj se izvini, niti uopšte što i primeti.

Prišavši stolu, on položi na nj jedan čudnovat predmet s kojim je i ušao u salon držeći ga pred sobom u rukama. To je bio poveći svežanj hartija, jedno tri palca u visinu, i otprilike četiri palca u širinu, čvrsto zavijen u »Berzanske novosti« i dobro uvezan sa svih strana i dvaput unakrst kanapom, kao što se uvezuju glave šećera. Zatim stade ne rekavši ni reči i spusti ruke kao da očekuje svoju presudu. Odelo mu je bilo kao i pre podne, osim sasvim novog svilenog šala oko vrata, jarko zelenog sa crvenim, sa velikom briljantskom iglom u obliku bube, i masivnog briljantskog prstena na prijavom prstu desne ruke. Lebedev se zaustavio na jedno tri koraka ispred stola; ostali, kao što rekosmo, pomalo se skupljahu u salon. Kaća, Paša, sobarice Nastasje Filipovne, takođe dotrčaše da gledaju iza razmaknutih zavesa, sa dubokom zaprepašćenošću i strahom.

— Sta vam je to? — zapita Nastasja Filipovna, pomno i radoznalo odmerivši Rogožina i ukazujući očima na »predmet«.

— Sto hiljada! — odgovori on skoro šapatom.

— Dakle, ipak održaste reč! Bravo. Izvolite, sednite, eto tu, na ovu stolicu; a posle ću vam reći nešto. Ko je to s vama? Je li opet ono jutrošnje društvo? No, pa neka uđu i sednu; eno, mogu tamo na divan, a ovde je još jedan divan. Eto tu dve fotelje... Sta je s njima, neće da uđu, šta li?

Zbilja, neki su se prosto zbunili, povukli se i posedali da čekaju u drugoj sobi, a neki su ostali i posedali na poziv, ali samo dalje od stola, više po uglovima; neki još neprestano želeći da što manje padaju u oči, a drugi, što dalje to više postajući nekako neprirnodno i naglo sve hrabriji. I Rogožin sede na ukazanu mu stolicu, ali ne ostade na njoj dugo; brzo ustade te više nije ni sedeo. Malo pomalo on počeo da uočava i razgleda goste. Spazivši Ganju, jetko se osmehnu pa prošapta za sebe: »Gle!« Na generala i na Aťanasija Ivanoviča pogleda bez zbunjenosti, pa čak i bez naročitog ljubopitstva. Ali kad primeti pored Nastasje Filipovne

kneza, dugo se ne mogade odvojiti od njega, neobično se začudivši i čisto ne mogući da objasni sebi taj susret. Moglo se pomišljati u trenucima da je u pravom bunilu. Osim svih potresa toga dana, on je celu prošlu noć proveo u vozu i već skoro dve noći nije spavao.

— To su, gospodo, sto hiljada — reče Nastasja Filipovna obraćajući se svima sa nekakvim grozničavo nestrpljivim izazivanjem — eto u tom prljavom svežnju. Jutros se razvikao kao lud da će mi do večeras doneti sto hiljada, i ja sam ga ceo dan čekala. To je on mene kupovao: počeo je sa osamnaest hiljada, zatim najednom skočio na četrdeset, i posle, eto, i svih sto hiljada. I održa reč! Gle ga kako je bled! ... To je sve jutros kod Ganjice bilo: ja se dovezla njegovoj mami u posetu, u moju buduću porodicu, a tamo mi njegova sestra u oči viknu: »Pa zar nećete ovu bezočnicu najuriti!« A Ganjici, bratu, u lice je pljunula. Karakter devojka!

— Nastasja Filipovna! — prekorno izgovori general.

On je počinjao unekoliko da shvata stvar, ali na svoj način.

— Šta je, generale? Nije, možda, otmeno? Ama dosta s tim bacanjem prašine u oči! Što sam ja u Francuskom pozorištu kao nepristupačna vrlina sedela u ložama partera i sve one koji su za mnom pet godina trčali izbegavala kao divlja i izgledala kao gorda nevinost, na to me je moja glupost navodila! Eto, pred vama je, došao je i položio sto hiljada na sto posle svih tih mojih pet godina nevinosti; i već jamačno im tamo na ulici trojke stoje i čekaju na mene. Na sto hiljada me je ocenio! Ganjička, ja vidim, ti se na mene još neprestano ljutiš. Ta zar si ti mene zbilja hteo da uvedeš u svoju porodicu? Zar mene, Rogožinovu! A knez šta reče maločas?

— Ja nisam kazao da ste vi Rogožinova, vi niste Rogožinova! — izgovori knez drščućim glasom.

— Nastasja Filipovna, dosta, dete moje, dosta, mila — ne izdrža najedared Darja Aleksejevna — pa kad su ti oni toliko na dosadi, nemoj ni da ih gledaš! I zar ti zbilja s njim takvim hoćeš da pođeš, pa makar i za sto hiljada! Doduše, sto hiljada nisu šala! Ali ti tih sto hiljada uzmi, a njega najuri... tako se to s njima radi. Eh, da sam ja na tvome mestu, sve bih ja njih ... šta tu vazdan!

Darja Aleksejevna se čak razljuti. To je bila dobra i veoma osetljiva žena.

— A što se ljutiš, Darja Aleksejevna — osmehnu se prema njoj Nastasja Filipovna — pa ja sam to njemu lepo, bez ljutnje rekla. Jesam li mu zar što prebacivala? Ja zbilja ne mogu da pojmem kako mi dođe ta glupost te sam htela da uđem u časnu porodicu. Videla sam mu mater. Ruku sam joj poljubila. A što sam se jutros šegačila tamo kod tebe, Ganjice, to sam navlaš htela da još poslednji put vidim: dokle ti možeš otići? Ali si me zbilja zadivio! Mnogom sam se čemu od tebe nadala, ali tome nikada! Pa zar bi ti mene mogao uzeti kad znaš da mi on biser poklanja, skoro uoči same tvoje svadbe, a ja ga primam? Pa Rogožin? Pa on me je u tvojoj kući, pred tvojom majkom i sestrom kupovao, a ti si ipak posle toga došao da me prosiš, i umalo što još i sestru nisi doveo. Pa zar je zbilja istina što Rogožin za tebe kaže: da ćeš za tri rublje na Vasiljevsko ostrvo četvoroške otpuziti?

— Otpuziće — izgovori najedared Rogožin lagano, ali sa izrazom najdubljeg ubedenja.

— Pa da si bar umirao od gladi, ali ti platu, čujem, dobru primaš! I uza sve to, osim bruke, još i mrsku ženu u kuću da uvedeš! Jer ti mene mrziš, ja to dobro znam. Pa ja sad verujem da će takav kao ti za pare i zaklati! Jer sve je vas takva halapljivost obuzela, tako ste svi požudni

na novac, kao da ste i poslednju mrvu pameti izgubili. Još je žut oko kljuna, a već srlja u zelenaše! Ili će namotati na brijač svilu, pričvrstiće je, pa će polako odzadi zaklati prijatelja kao jagnje, kao što sam onomad čitala! Baš si bezočan! I ja sam bezočna, ali ti si još gori. A o onom što bukete šalje da i ne govorim ...

— Ta jeste li to vi, jeste li vi to, Nastasja Filipovna? — pljesnu rukama general sav ojađen. — Zar vi, takva delikatna, s tako otmenim mislima, pa gle! Kakav jezik! Kakve reči!

— Ja sam sad pijana, generale — zasmeha se najednom Nastasja Filipovna — hoću da se provodim. Danas je moj dan, moj praznik, onaj dvadeset deveti februar, a otkad ja njega čekam! Darja Aleksejevna, vidiš li ti, eto, tog što poklanja damama bukete, eto tog *Monsieur aux camelias*, eto ga sedi pa nam se svima smeje ...

— Ja se ne smejem, Nastasja Filipovna, ja samo sa najvećom pažnjom slušam — odvrati Tocki dostojanstveno.

— Dakle, zašto sam ja njega čitavih pet godina mučila i od sebe ga nisam puštala? Je li on to zasluživao? On je prosto takav kakav i treba da bude... Još će on sad naći da sam ja njemu kriva: dao mi čovek obrazovanje, kao kakvu groficu me izdržavao, a para ... šta je samo para otišlo, pa mi onda i časnog muža našao još tamo, a sad ovde Ganjicu... I šta misliš: ja s njim svih ovih pet godina nisam ni živela, a pare sam mu uzimala i mislila sam da sam u pravu. Prosto sam samu sebe obmanjivala. Ti, eto, veliš: uzmi tih sto hiljada, a njega oteraj ako ti je odvratno. Pa dabogme da mi je odvratno ... Ja bih se već odavno mogla udati, i to ne ovako kao sad, za Ganjicu, ali i to mi je odveć odvratno. I zašto sam ja svojih pet godina u takvoj mržnji izgubila! A hoćeš li mi verovati ili nećeš, ja sam pre četiri godine neko vreme mislila: kako bi bilo da se za tog mog Atanasija Ivanoviča udam? Ja sam to tada iz mržnje mislila; zar mi je malo šta tada u glavu dolazilo? A bih ga zbilja na to nagnala! Sam mi se nametao, veruješ li? Istina, on je lagao, ali je mnogo nestalan, ne može da izdrži. No posle, hvala bogu, pomislih: vredni li on te moje mržnje? Pa ga tako tada najedared omrzoh, te da me je čak i sam zaprosio, ne bih pristala. I čitavih sam pet godina tako terala ina! Ne, bolje je otići na ulicu, gde mi je mesto. Ili da se provodim s Rogožinom, ili već sutra da odem u pralje? Jer ovo na meni ništa nije moje; te kad odem, sve ću mu ostaviti, i poslednju krpicu, a golu ko da me uzme, zapitajde eto Ganju, hoće li me uzeti. Ta takvu me ni Ferdiščenko ne bi uzeo!...

— Ferdiščenko vas, možda, i ne bi uzeo, Nastasja Filipovna, ja sam čovek iskren — prekide je Ferdiščenko — ali zato će vas knez uzeti! Vi, eto, sedite pa se žalite, a pogledajte kneza! Ja ga već odavno posmatram...

Nastasja Filipovna se sa radoznalošću okrenu knezu.

— Istina? — zapita ga ona.

— Istina — prošapta knez.

— Uzećete me ovakvu kakva sam, bez igde ičega?

— Uzeću vas, Nastasja Filipovna.

— Eto jedne nove anegdote! — promrmlja general. — Mogli smo se nadati.

Knez se tužnim, strogim i pronicljivim pogledom zagleda u lice Nastasje, koja ga i dalje posmatraše.

— Evo ga još jedan! — reče ona najednom, okrenu vši se opet Darji Aleksejevnoj — ali to je samo zbog dobrote srca, ja ga znam. Nađoh dobrotvora! Uostalom, možda su u pravu oni

što kažu da je on malo... onako. A od čega ćeš živeti kad si već tako zaljubljen da ovakvu, Rogožinovu, uzimaš za sebe, za kneza?

— Ja vas časnu uzimam, Nastasja Filipovna, a ne Rogožinovu — reče knez.

— Zar ja časna?

— Vi.

— No, to je tamo... iz romana! To su, dragi moj kneže, stare priče, danas je svet pametniji... A i sve je ovo prazan razgovor! I kud ćeš ti da se ženiš kad je tebi još dadilja potrebna!

Knez ustade pa drščućim, nepouzdanim glasom, ali u isti mah sa izrazom duboko ubeđenog čoveka izgovori:

— Ja ništa ne znam, Nastasja Filipovna, ja ništa nisam video, vi ste u pravu, pravo kažete, ali ja ću ... smatraću da vi meni činite čast, a ne ja vama. Ja sam ništa, vi ste bili velika patnica pa ste iz takvog pakla čisti izišli, a to mnogo znači. Čega vi imate da se stidite, te, eto, i s Rogožinom hoćete da pođete? To je grozničavo bunilo... Vi ste gospodinu Tockom sedamdeset hiljada vratili, i još velite da ćete i sve što je ovde ostaviti... to ovde niko ne bi učinio. Ja vas ... Nastasja Filipovna, volim. Ja sam gotov da umrem za vas, Nastasja Filipovna. Neću nikome dozvoliti da o vama kaže ružnu reć, Nastasja Filipovna... Ako budemo siromašni, ja ću raditi, Nastasja Filipovna...

Kod poslednjih reči začu se kikot Ferdiščenkov, Lebedevljevi, pa čak se i general nekako za sebe nakašlja, veoma nezadovoljan. Ptacin i Tocki ne mogaše da se ne podsmehnu, ali se uzdržaše. Ostali prosto zinuše od čuda.

— ... Ali mi, možda, i nećemo biti siromašni, nego veoma bogati, Nastasja Filipovna — nastavi knez onim istim nepouzdanim glasom. — Ja, uostalom, ne znam baš sigurno, i žalim što ni do danas još nisam mogao da doznam, ali ja sam u Švajcarskoj dobio pismo iz Moskve, od nekog gospodina Salaskina, i on me izveštava da mogu, izgleda, primiti neko veliko nasledstvo. Evo ovo pismo ...

Knez zbilja izvadi iz džepa pismo.

— Ama da ne bunca on to? — promrmlja general — prava ludnica!

Za jedan časak nastajac tajac.

— Vi, kanda, rekoste, kneže, da imate pismo od Salaskina? — zapita ga Ptacin. — Pa to je vrlo poznat čovek u svojoj sredini; to je poznat poslovan čovek, te ako vas zbilja on izveštava, onda mu potpuno možete verovati. Srećom, ja mu poznajem rukopis jer sam nedavno imao neki posao s njim ... Kad biste mi dali da pogledam, možda bih vam i ja mogao nešto kazati?

Ćuteći, drhtavom rukom, knez mu pruži pismo.

— Ama šta je to, šta? — trže se najednom general, gledajući u sve kao da je pomerio pameću — zar baš zbilja nasledstvo?

Svi uperiše pogled u Ptacinu, koji čitaše pismo. Opšta radoznalost dobi novi vanredan podsticaj. Ferdiščenko nikako nije mogao da se zadrži na jednom mestu; Rogožin je gledao u nedoumici, i u strašnom bespokoju je bacao pogled čas na kneza čas na Ptacinu. Darja Aleksejevna je od nestrpljenja sedela kao na iglama. Čak ni Lebedev ne izdrža, izade iz svog ugla pa, sagnuvši se, poče da zagleda u pismo preko Ptacinovih ramena sa izgledom čoveka koji se boji da ga svaki čas neko za to može udariti.

XVI

— Pa ovo je sigurna stvar — reče najzad Pticin savijajući pismo i vraćajući ga knezu. — Vi to dobijate bez ikakvih prepreka, po neospornom zaveštanju vaše tetke, jedan ogroman kapital.

— Ne može biti! — uskliknu general, baš kao da iz puške ispali.

Svi opet zinuše.

Pticin im objasni, obraćajući se uglavnom Ivanu Fjodoroviču, da je knezu pre pet meseci umrla tetka, koju on nikad lično nije video, rođena starija sestra kneževe matere, kći moskovskog trgovca treće gilde, Papušina, koji je umro u sirotinji i u bankrotstvu. Ali stariji, rođeni brat tog Papušina, koji je nedavno takođe umro, bio je poznat bogat trgovac. Pre godinu dana umrla su mu za mesec dana dva sina. To ga je tako potreslo da se starac posle kratkog vremena i sam razboleo i umro. On je bio udovac, potpuno bez naslednika, osim kneževe tetke, rođene sinovice Papušinove, veoma siromašne žene, koja je u tuđoj kući živela. U vreme kad je dobila nasledstvo, ta je žena skoro umirala od vodene bolesti, ali ona ipak odmah poče da traži kneza, poverivši taj posao Salaskinu, i još stiže da načini zaveštanje. Očigledno, ni knez ni doktor kod koga je živeo u Švajcarskoj ne htedoše da čekaju i zvaničnu potvrdu ili da se raspitaju, nego knez, s pismom Salaskina u džepu, poče na put sam ...

— Ali ja vam mogu reći — završi Pticin obraćajući se knezu — da ja, to vaše nasledstvo neosporno i zakonito, te sve što vam Salaskim piše o neospornosti i zakonitosti vaše stvari možete primiti kao da vam je sav novac već u džepu. Čestitam vam, kneže! Možda ćete dobiti milion i po, pa, bogami, možda još i više. Jer Papušin je bio vrlo bogat trgovac.

— Bravo, poslednji u rodu kneževa Miškinih! — zavapi Ferdiščenko.

— Živeo! — prokrešta pijanim glasom i Lebedev.

— A još sam mu maločas, jadniku, dvadeset pet rubalja pozajmio, ha-ha-ha! Fantazmagorija i ništa drugo! — progovori general skoro ošamućen od zaprepašćenja — pa čestitam vam, čestitam! — I ustavši s mesta, priđe knezu da ga zagrlji. Za njim se digoše i ostali, pa se i oni zgrnuše oko kneza. Čak i oni što se behu sakrili iza zavese počeše da se pojavljuju u salonu. Nastade nerazgovetan razgovor, ču se kako ovde-onda traže da se donese šampanjac; sve se uzruja i uskomeša. Na časak umalo što ne zaboraviše Nastasju Filipovnu i da je ipak ona domaćica ovog večernjeg prijema. Malo-pomalo skoro svima izade pred oči ideja da je knez nju maločas zaprosio. Stvar, dakle, poče svima da se prikazuje još luđe i neobičnije no maločas.

Duboko preneražen, Tocki slegaše ramenima; skoro je samo on jedini i sedeo, ostala se gomila sva u neredu gurala oko stola. Svi su posle tvrdili da je baš od tog trenutka Nastasja Filipovna i izgubila pamet. Ona je i dalje sedela i neko vreme u sve je gledala čudnovatim i zaprepašćenim pogledom, kao ne shvatajući šta to bi i trudeći se da shvati. Zatim se najednom okrete knezu pa srdito namrštivši obrve poče da se zagleda u njega. No to beše samo jedan trenutak. Njoj se možda učini da je sve to šala i ismevanje; ali knežev izraz odmah ju je razuverio. Ona se zamisli, posle se opet osmehnu, čisto ne osećajući jasno čemu...

— Pa to sam ja zbilja kneginja! — prošapta ona u sebi podrugljivo i, pogledavši iznenada Darju Aleksejevnu, prсну u smeh. — Rasplet neočekivan... a ja... ja nisam to očekivala... A

što vi, gospodo, tako stojite, molim vas, sednite, čestitajte mi kneza! Neko je, kanda, želeo šampanjca. Ferdiščenko, idite jedan čas, recite im tamo. Kada, Paša — spazi ona najednom na vratima svoje devojke — hodite ovamo, ja se udajem, jeste li čule? Pa još za kneza, on ima milion i po, on je knez Miškin i mene prosi.

— Pa nek ti je srećno, draga, i vreme ti je! Što da propuštaš lepu priliku? — viknu Darja Aleksejevna, duboko potresena onim što se dogodilo.

— De, sednite ovamo kod mene, kneže — nastavi Nastasja Filipovna — eto tako, a evo nam i vina nose, pa čestitajte mi, gospodo!

— Živeli! — viknu mnoštvo glasova. Mnogi se stadoše gurati prema vinu, među njima behu skoro svi Rogožinovi. Ali mada su oni vikali i gotovi bili da viču, mnogi od njih, kraj sve neobičnosti okolnosti i sredine, osetiše da se dekor menja. Drugi se zbuniše i očekivahu nepoverljivo šta će biti. A mnogi šaputahu jedan drugom da je to najobičnija stvar, jer koga sve ti kneževi ne uzimaju za žene, čak i Ciganke iz kafanskih horova.

Rogožin je stajao i gledao iskrivivši lice u nekakav ukočen, zbunjen osmeh.

— Kneže, dragi moj, priberi se! — šapnu general užasnut, prišavši sa strane i čupnuvši kneza za rukav. Nastasja Filipovna primeći to, pa se zasmeha.

— Ne, generale! Sad sam i ja kneginja, jeste li čuli, i knez neće dati nikome da me vređa! Atanasije Ivanoviču, što mi i vi ne čestitate? Ja sad mogu u svakom društvu da sednem do vaše žene. A šta velite, je li zgodno imati ovakvog muža? Milion i po, pa jos knez, pa još i idiot uz to, kažu. Pa kud ćete lepše. Tek sad će da počne pravi život! Zakasnio si Rogožine! Kupi taj svežanj sa stola, ja se, eto, za kneza udajem, pa sam bogatija od tebe!

Rogožin je već video u čemu je stvar. Neizkazan bol mu se ispisa na licu. On pljesnu rukama i jauk mu se ote iz grudi.

— Ustukni — dreknu on na kneza. Svi oko njega prsnuše u smeh.

— Zar tebi za ljubav da ustukne? — pobednički prihvati Darja Aleksejevna. — Gledaj ga samo: sručio geak pare na sto! Knez nju za ženu uzima, a ti joj o sramoti radiš.

— I ja je za ženu uzimam! Odmah je uzimam, ovoga časa! Sve ću dati...

— Gle, kao pijan iz krčme! Tebe treba napolje! — ponovi Darja Aleksejevna. Smeh se zaori još žešće.

— Čuješ, kneže — obrati mu se Nastasja Filipovna — vidiš kako ti ovaj geak zaručnicu pazari!

— On je pijan — reče knez. — Ali on vas vrlo voli.

— A zar te neće posle biti sramota što tvoja mlada umalo što se sad nije odvezla sa Rogožinom?

— To ste vi u bunilu bili. Vi ste i sad u groznici, kao u nekom zanosu.

— I neće te biti stid kad ti neko posle rekne da ti je žena živela kao ljubavnica kod Tockog?

— Ne, neće me biti stid. Jer vi niste od svoje volje kod Tockog živeli.

— I nikad mi nećeš ni prebaciti?

— Neću.

— Ama pazi, nemoj da se zaričeš za ceo vek!

— Nastasja Filipovna — reče knez polako i kao sa saučešćem — maločas sam vam rekao da ću vaš pristanak smatrati za čast i da vi meni činite čast, a ne ja vama. Vi ste se na te moje reči nasmejali, a i ovi oko vas čuo sam kako se smeju. Ja sam se, možda, vrlo smešno izrazio, i bio sam i sam smešan, ali meni se neprestano činilo da ja... razumem šta je časno, i

uveren sam da sam istinu rekao. Vi ste maločas hteli da samu sebe upropastite nepovratno, jer vi to posle sebi nikad ne biste oprostili; no vi ni za šta niste krivi. Jer ne može biti da je vaš život sasvim propao, šta ima u tome što vam je Rogožin došao, a Gavriilo Ardalionovič hteo da vas obmane? Što vi neprestano to pominjete? To što ste vi učinili, malo ima njih koji su za to sposobni, ja vam to, evo, ponavljam; a što ste maločas s Rogožinom hteli da počete, na to ste se u bolesnom nastupu odlučili. Vi ste i sad u nastupu i bolje bi vam bilo da legnete u postelju. Vi biste sutra pošli da tuđe košulje perete, a ne biste ostali kod Rogožina. Vi ste ponositi, Nastasja Filipovna, ali vi ste, kanda, toliko nesrećni da sebe zbilja za krivu smatrate. Vas mnogo treba čuvati i negovati. Ja ću vas čuvati. Kad sam jutros video sliku, baš kao da sam ugledao poznato mi lice. Odmah mi se učinilo kao da ste me zvali... Ja... ja ću vas dok sam živ poštovati, Nastasja Filipovna — završi knez, čisto se najednom prenuvši, pocrvenevši i shvativši pred kakvim ljudima on to govori.

Pficin je od devičanske čistote oborio glavu pa se zagledao u zemlju. Tocki u sebi pomisli: »Idiot, a zna da se laskanjem najlakše pobeđuje!« Knez primeti Ganjin pogled koji je sebao iz ugla i kojim je Ganja hteo da ga smrvi.

— Kakav krasan čovek! — reče Darja Aleksejevna, sva ozarena.

— Čovek obrazovan, ali propao! — poluglasno prošapta general.

Tocki uze šešir pa se spremi da ustane te da se polako izgubi. On i general pogledaše jedan drugog da izađu zajedno.

— Hvala vam, kneže, sa mnom tako dosad niko nije govorio — reče Nastasja Filipovna — mene su neprestano prodavali i kupovali, a za ženu niko od čestitih ljudi još me nije prozio. Jeste čuli, Atanasije Ivanoviču? Šta velite vi na sve ovo što knez sad reče? Skoro je već nepristojno... Rogožine, ne žuri sa odlaskom. Nego, nećeš ti otići, vidim ja. Možda ću ja ipak s tobom poći. A kud si hteo da me vodiš?

— U Jekaterinhof — javi se iz ugla Lebedev, a Rogožin se samo strese pa razrogači oči, čisto ne verujući svojim ušima. On je sasvim otupeo, kao da ga je neko udario močugom po glavi.

— Ma šta ti je, šta ti je, devojkjo! Ti kao da dobijaš nastupe ... Jesi li poludela, šta li ti je? — unese se uplašena Darja Aleksejevna.

— A ti zbilja poverovala? — skoči s kanabeta Nastasja Filipovna kikoćući se — zar ovo dete da upropastim? Pa to bi za Atanasija Ivanoviča bilo potaman: to on dečicu voli! Hajdemo, Rogožine! Spremi svoje pare! Ništa to što hoćeš da me uzmeš, ali pare ipak daj ovamo. Jer ja za tebe možda ipak neću poći. A ti mislio: kad se budeš oženio sa mnom, onda će ti te pare ostati? Nije tako! Ja sam i sama bestidnica! Ja sam bila naložnica Tockoga... Kneže! Ti sad treba Aglaju Jpančinu da uzmeš, ne Nastasju Filipovnu, jer bi inače Ferdiščenko prstom na tebe pokazivao. Ti se ne bojiš, ali bih se bojala ja što sam te upropastila, kao i to da ćeš mi posle prebacivati. A što ti veliš da još ja tebi čast činim, to Tocki najbolje zna. A Aglaju Jpančinu si ti, Ganjice, proigrao; jesi li znao to? Jer da se nisi cenkao, ona bi neizostavno za tebe pošla! Takvi ste, eto, vi svi: mešaj se ili sa nevaljalicama ili sa časnim ženama... biraj jedno ili drugo, inače ćeš se neizostavno zapetljati... Gle generala kako je zinuo pa me gleda ...

— To je Sodoma, Sodoma! — ponavljaše general, sležući ramenima. I tu se diže s divana; svi opet behu na nogama. Nastasja Filipovna kao da je pomerila pameću.

— Pa zar tako? — jauknu knez kršeći prste.

— A ti si mislio ne? I ja sam možda gorda, iako sam bestidnica! Ti si mene maločas nazivao savršenstvom : krasno mi je to savršenstvo koje samo iz pustog hvalisanja da je zgazilo milion i kneževsku titulu srlja u ponor. No, kakva bih ti ja žena bila kad sam, eto, takva ... Atanasije Ivanoviču, ja, eto, čitav milion kroz prozor izbacih! A vi zar mislili da ću ja zbog vaših tričavih sedamdeset pet hiljada smatrati za sreću da za vašeg Ganjicu pođem? Zadrži ti tih sedamdeset pet hiljada za sebe, Atanasije Ivanoviču (ni do sto nisi stigao ... Rogožin te nadmašio!); a Ganjicu ću ja već utešiti setila sam se kako. A sad hoću da terevenčim, jer sam ulična! Ovih deset godina bila sam u hapsu. A sad je i moj praznik osvanuo! No, šta ti je, Rogožine? Spremaj se da pođemo!

— Da pođemo! — zaurla Rogožin skoro lud od radosti — ej vi... svi... dajte vino ovamo! Uh-uh!

— Spremaj vina, hoću da pijem! A hoće li biti muzike?

— Biće, biće! Ne primiči se! — zavapi Rogožin van sebe, primetivši da Darja Aleksejevna prilazi Nastasji. — Moja je. Sve je moje! Carica! Svršeno je.

On se gušio od radosti; išao je oko Nastasje pa svima vikao: »Ne prilazi joj!« Sva njegova družina upade i zakrči salon. Jedni su pili, drugi su galamili i kikotaše se — svi su bili u vrlo uzbuđenom i vrlo razuzdanom raspoloženju. Ferdiščenko počeo pokušavati da im se pridruži. General i Tocki opet pokušashe da se što pre izgube. I Ganja je već bio uzeo šešir, ali je stajao ćuteći i još neprestano kao da nije mogao da se otrgne od slike koja se pred njim razvijala.

— Ne prilazi joj! — vikaše Rogožin.

— Šta si se ti tu razvikao! — kikotaše Nastasja Filipovna — još sam ja tu domaćica u svojoj kući. Ako zaželim, mogu i tebe za vrat pa napolje. Ja te pare od tebe još nisam uzela, eno ti ih gde leže. Daj ih ovamo, čitav taj svežanj! Zar u ovom svežnju sto hiljada! Ih, kako je odvratno! No, šta ti je, Darja Aleksejevna? Pa zar je zbilja trebalo da ga unesrećim? (Ona pokaza na kneza.) Zar on da se ženi, ta njemu, zapravo, još dadilja treba; evo mu generala, nek mu on bude dadilja; gle ga kako se uvija oko njega! Gledaj, kneže, tvoja zaručnica uzela pare, jer je bludnica, a ti hteo da je za ženu uzmeš! Ta što plačeš? Gorko ti je zar? Smej se, de, eto, kao i ja (nastavljaše Nastasja Filipovna, kojoj i samoj zablistaše dve krupne suze u očima). U vreme se uzdaj... sve će proći! Bolje se sad predomisli nego posle... Ama, što vi svi plačete? Eto i Kaća plače! Šta ti je, Kaća, mila moja? ... Ja ću tebi i Paši mnogo ostaviti, već sam odredila, a sad zbogom! Ja sam tebe, poštnu devojkicu, uzela da mene, bludnicu, služiš ... Ovako će ipak bolje biti, kneže, bogami bolje, jer posle bi me jednoga dana počeo prezirati, pa ne bismo bili srećni! Ne kuni se, ne verujem ti! A i, inače, cela bi stvar glupo ispala! ... Ne, bolje ovako da se lepo rastanemo, jer i ja sam velika sanjalica, pa ne bi ispalo dobro! Zar i ja nisam o tebi maštala? Imaš pravo, davno sam maštala, još na selu kod njega, pet godina sam provela sama samohrana; mislim neki put, maštam, maštam... i sve sam takvog zamišljala kao ti što si: dobrog čoveka, čestitog i blagog, koji će najednom doći pa reći: »Vi niste krivi, Nastasja Filipovna, i ja vas obožavam!« Pa tako se nekad dam u sanjarije da lepo pošasavim ... I tek najednom naiđe, eto, taj: po dva meseca u godini ostane u selu, osramoti me i navređa, raspali me i razvрати, pa ode... sto puta sam

htela u jezero da se bacim, ali sam podla bila i kukavica, nisam smela, no, a, sad ... Jesi li gotov, Rogožine?

— Gotovo! Ne primiči se!

— Gotovo! — čulo se nekoliko glasova.

— Trojke čekaju s praporcima!

Nastasja Filipovna zgrabi u ruke svežanj s parama.

— Ganjka, dođe mi jedna misao: hoću da te odštetim, jer što da ti baš sve izgubiš? Rogožine, hoće li da dopuzi on na Vasiljevsko ostrvo za tri rublje?

— Dopuziće.

— E, čuj onda, Ganja. Ja hoću da još poslednji put pogledam u tvoju dušu; ti si čitava tri meseca dušu iz mene vadio, a sad je moj red. Vidiš li ovaj svežanj: tu su sto hiljada! Ja ću, eto, sad da ga bacim u kamin, u oganj, eto, tu pred svima, svi da budu svedoci! Pa čim ga dohvati, sav, a ti brže u peć, ali samo bez rukavica, goloruk, rukave zagrni pa vuci novac iz vatre! Izvučeš li ih, nek su ovih sto hiljada tvoji; malo ćeš samo prste oprljiti, ali sto hiljadarki, nije šala! Pomisli samo! Zar je teško izvući ih? A ja ću dušu tvoju sa uživanjem da posmatram: kako ćeš za mojim parama da srljaš u vatru. Svi su ovi tu svedoci da će pare biti tvoje! A ako ne vadiš, pare će da izgore: nikoga im neću blizu pustiti. Dalje! Svi dalje! Moje su pare! Ja sam ih za jednu noć od Rogožina primila. Jesu li moje ove pare, Rogožine?

— Tvoje, radosti moja! Tvoje, carice moja!

— Onda sebi ruke svi; što hoću, to radim! Niko da mi ne smeta! Ferdiščenko, prodžarajte malo tu vatru!

— Nastasija Filipovna, ruke mi se ukočile! — odgovori joj zaprepašćeni Ferdiščenko.

— E-eh! — ciknu Nastasja Filipovna, zgrabi mašice, prodžara dve glavne koje su tinjale, pa tek što planu oganj, ona baci na nj svežanj.

Sa svih strana razlegnu se vapaji; mnogi se čak prekrstiše.

— Poludela je! Poludela je! — viknuše sa svih strana.

— Da... da je vežemo? — šapnu general Ptacin— ili da pošaljemo po ... Jer, eto, poludela je, je li da je poludela?

— N-ne, ovo možda i nije potpuno ludilo — prošapta bled kao krpa i drščući Ptacin, ne mogući da otrgne oči svoje od nagorelog svežnja.

— Poludela? Zar nije poludela? — neprestano ponavljaše general Tockom.

— Ja sam vam govorio da je ovo *kolitna* žena — promrmlja Atanasije Ivanovič, koji je takođe uveliko pobledeo.

— Ali, ipak, to su sto hiljada!

— Gospode bože! — razleže se sa svih strana. Svi se zgrnuše oko kamina, svi skočiše da gledaju, svi videše ... Neki čak poskakaše na stolice da mogu videti preko glava. Darja Aleksejevna pohita u drugu sobu i u strahu je šaputala nešto sa Kacom i Pašom. Lepotica Nemica pobeže.

— Majko! Carice! Svemoguća! — vapio je Lebedev puzeći na kolenima pred Nastasjom Filipovnom i pružajući ruke prema kaminu — sto hiljada! Sto hiljada! Sad sam video, preda mnom su brojali i pakovali! Majko! Milostiva! Zapovedi meni... u kamin: sav ću se uvući, svu ću ovu svoju sedu glavu u oganj turiti! ... Bolesna žena sa uzetim nogama, trinaestoro

dece... sve siročići, oca sam sahranio prošle nedelje, sede bez hleba, Nastasja Filipovna! — pa okukavši to, poče da se uvlači u kamin.

— Dalje! — viknu Nastasja Filipovna gurnuvši ga — razmaknite se svi! Ganja, šta si stao? Nemoj da se stidiš! Maši se! Tamo je tvoja sreća!

No Ganja je već i suviše mnogo bio izdržao toga dana i te večeri, i za ovo poslednje sasvim iznenadno iskušenje nije bio spreman. Gomila se rastavi ispred njega na dve polovine, te on ostade oči u oči sa Nastasjom Filipovnom na tri koraka od nje. Ona je stajala kod samog kamina i čekala ne skidajući s njega svoj zažareni, ukočeni pogled. Ganja, u fraku, sa šeširom u ruci i rukavicama, stajao je pred njom ćuteći, bez odgovora, skrstivši ruke i zagledavši se u oganj. Bezuman osmeh lebdeo je na njegovom kao krpa bledom licu. Istina, on nije mogao da skine pogled sa vatre, sa nagorelog svežnja. Ali činilo se da mu je nešto novo ušlo u dušu; baš kao da se zakleo da izdrži iskušenje; on se nije micao s mesta; posle nekoliko trenutaka svima bi jasno da neće segnuti za svežnjem, da baš neće.

— Izgoreće tolke hiljade, pa će ti se svi smežati — vikaše mu Nastasja Filipovna — a posle ćeš se obesiti, ne šalim se.

Oganj, koji je s početka planuo između dve glavne koje su još pomalo tinjale, u prvi mah kao da se ugasi kad svežanj pade na nj i prignječi ga. Ali mali, piavičasti plamičak još se hvatao odozdo za jedan ugao donje glavne. Najzad, tanašan dug jezik ognja dohvati i svežanj, oganj se zakači pa se otište naviše po hartiji, po krajevima, i najednom ceo svežanj buknu u kaminu, i jaki plamen se izvi naviše. Svi huknuše.

— Majko! — još neprestano kukaše Lebedev, otimajući se opet napred, ali ga Rogožin odvuče i odgurnu nanovo.

Rogožin se sav pretvorio u nepomičan pogled. Nije mogao oka odvojiti od Nastasje Filipovne, opijao se njom, bio je na sedmom nebu.

— E, ovo je carica! — ponavljao je svaki čas obraćajući se bilo kome — eto, tako mi znamo! — uzvikivao je van sebe. — No, koji bi između vas, ološu, ovako što kadar bio učiniti?

Knez sve to posmatraše setno i ćuteći.

— Ja ću zubima istrgnuti, samo za jednu hiljadu! — predloži sad Ferdiščenko.

— Pa zubima bih i ja mogao! — prokrešta gospodin sa pesnicom pozadi svih, u nastupu očiglednog očajanja. — Đavo da vas nosi! Sve će izgoreti! — prodra se on ugledavši plamen.

— Gori, gori! — povikaše svi u glas, otimajući se skoro svi prema kaminu.

— Ganja, nemoj da se prenamažeš, poslednji ti put govorim!

— Ta uvlači se! — zaurla Ferdiščenko poletevši na Ganju, očigledno van sebe i čupajući ga za rukav — uvlači se, rđo! Izgoreće! Ih, nesrećniče!

Ganja jako odgurnu Ferdiščenka, okrenu se pa pođe prema vratima, ali ne načini vši ni dva koraka, povede se i grunu na pod.

— Nesvest! — povikaše sa svih strana.

— Majko, izgoreće! — vapio je Lebedev.

— Zabadava će novac izgoreti — zagrajaše sa svih strana.

— Kaća, Paša, vode mu dajte, špiritusa! — viknu Nastasja Filipovna, zgrabi kaminske mašice pa izvuče svežanj.

Skoro sva spoljna hartija izgorela je i dimila se, ali se odmah videlo da je unutrašnjost ostala čitava, nepovređena. Svežanj je bio umotan u trostruk list od novina, i novac ostade netaknut. Svima laknu na srcu.

— Svega ako je kakva hiljadarčica malo nagorela, a ostale su sve zdrave — sav blažen izgovori Lebedev.

— Sve su njegove! Sav je svežanj njegov! Čujte, gospodo! — reče Nastasja Filipovna stavljajući svežanj pored Ganje — dakle, eto, nije posegnuo, izdržao je! Znači, ipak ima više ponosa no pohlepnosti za novcem. Ništa, ništa, povратиće se. Inače bi me sigurno zaklao... Eno ga, već dolazi k sebi. Generale, Ivane Petroviču, Darja Aleksejevna, Kaća, Paša, Rogožine, jeste li čuli? Svežanj je njegov, Ganjin. Ja mu ga dajem u potpunu svojinu, kao nagradu za... no, tamo, za šta mu bilo! Recite mu. Nek tu kod njega leži... Rogožine, napred marš! Zbogom, kneže, u tebi sam prvi put videla čoveka. Zbogom, Atanasije Ivanoviču, *merci!*

Sva Rogožinova družina sa grajom, tutnjavom i vikom pojuri kroz sobe ka izlazu, ustopce za Rogožinom i Nastasjom Filipovnom. U sali joj devojke dodadoše bundu. Kuvarica Marta dotrča iz kuhinje. Nastasja Filipovna ih sve izljubi.

— Pa zar nas zbilja baš sasvim ostavljate? Pa kud vi to možete ići? I još na rođendan, i na takav dan! — pitahu je uplakane devojke ljubeći joj ruke.

— Na ulicu ću da idem, Kaća, čula si. Tamo je meni mesto ili da perem tuđe košulje! Dosta je bilo Atanasija Ivanoviča! Pozdravite ga od mene, a mene nemojte po zlu pominjati.

Knez kao bez duše pojuri ka izlazu, gde se svi razmeštahu u četiri trojke sa praporcima. General ga nekako stiže još na stepenicama.

— Ako boga znaš, kneže, priberi se! — reče mu on hvatajući ga za ruku — ostavi je! Zar ne vidiš kakva je? Kao otac ti govorim...

Knez ga pogleda, ali ne rekavši ni reći ote se pa otrča dole.

Kod paradnog prilaza, od koga tek behu odjurile trojke, general primeti da je knez uzeo prvog fijakeristu pa mu viknu da tera u Jekaterinhof, za trojkama. Zatim generalov kasač zelenko odnese generala kući, s novim nadama i računima, i sa maločašnjim biserom, koji, dakako, ne zaboravi da ponese. Dok je tako smišljao i računao, jedno dvaput mu iskrсну pred očima sablažnjivo zanosni lik Nastasje Filipovne. General uzdahnu:

— Šteta! Iskreno je žalim! Propala ženska! Poludela ženska! ... No, a knezu sad već ne treba Nastasja Filipovna. Tako da je još dobro što se ovako svršilo.

U tom smislu izgovoriše nekoliko poučnih reči i druga dva sabesednika od gostiju Nastasje Filipovne, koji nađoše za zgodno da prođu malo pešice.

— Znate li, Atanasije Ivanoviču, kao što pričaju, kod Japanaca biva nešto slično — govorio je Ivan Petrovič Pticin — kažu da tamo uvređeni ode uvrediocu pa mu kaže: »Ti si mene uvredio, zato sam došao da na tvoje oči raspорim sebi trbuh.« Pa s tim rečima zbilja raspара sebi trbuh na oči uvredioca, i oseća se, jamačno, vanredno zadovoljan, baš kao da se zbilja onom drugom osvetio. Čudnovatih vam ima na svetu karaktera, Atanasije Ivanoviču.

— A vi zar mislite da je i ovde tako nešto bilo? — odgovori mu sa osmehom Atanasije Ivanovič. — Hm! Nego, vi ste to vrlo duhovito ... I divno ste upoređenje naveli. Ali ste ipak i sami videli, dragi moj Ivane Petroviču, da sam ja učinio sve što sam mogao; naravno, iznad

onoga što je moguće ne mogu ni ja ništa, priznaćete i sami. Ali priznajte, međutim, i to da se u toj ženi kriju ogromne vrednosti... sjajne crte. Maločas sam hteo da joj doviknem, samo da sam to mogao sebi u onom paklu dozvoliti, da je baš ona lično najbolje moje opravdanje na sve njene optužbe... Jer, gde je taj muškarac koji se ne bi neki put zaneo tom ženom do te mere da izgubi pamet i... sve? ... Pogledajte samo, taj geek Rogožin, sto hiljada joj dovukao? Recimo da sve što se tamo sad dogodilo, da je sve to trenutno, romantično, nepristojno, ali zato je koloritno, zato je originalno, priznajte i sami. Bože moj, šta bi se sve moglo razviti iz takvog karaktera, i kod takve lepote! Ali kraj svih mojih napora, pa čak i obrazovanja, sve je otišlo bestraga! Neuglačan dijamant, ja sam vam to uvek govorio

...

I Atanasije Ivanovič duboko uzdahnu.

DRUGI DEO

I

Na dva dana posle čudnog događaja na večernjem prijemu kod Nastasje Filipovne, kojim smo završili prvi deo naše pripovesti, knez Miškin pohita da otputuje u Moskvu povodom svog iznenadnog nasledstva. Pričalo se tada da su mogli postojati i drugi uzroci njegovog tako hitnog odlaska; ali o tome, kao i o doživljajima kneževim u Moskvi, i uopšte u toku njegovog odsustva iz Petrograda, možemo saopštiti vrlo malo podataka. Knez je proveo van Petrograda ravno šest meseci, te su i oni koji su imali nekakvih razloga da se interesuju za njegovu sudbinu i suviše malo mogli doznati o njemu za sve to vreme. Dolazili su, doduše, nekima od njih, no i to vrlo retko, neki glasovi, ali većim delom čudnovati i skoro uvek protivrečni.

Najviše su se interesovali za kneza, naravno, u kući Jpančinih, s kojima on, kad je odlazio, čak nije stigao ni da se oprosti. General se, uostalom, viđao s njim tada, pa čak i dva-triput. Oni su o nečem ozbiljnom razgovarali. No iako se Jpančin viđao s njim, on svojoj porodici o tome ništa nije pominjao. I uopšte, u prvo vreme, to jest maltene čitavih mesec dana po kneževom odlasku, u kući Jpančinih smatralo se za neumesno da se o njemu govori. Jedino se generalica Lizaveta Prokof jevna izjasnila na samom početku: »da se ona u pogledu kneza strašno prevarila«. Zatim je posle jedno dva dana dodala, ali već ne imenujući kneza, nego nekako neodređeno, »da je glavna crta u njenom životu bilo stalno razočaranje u ljudima«. I, najzad, već posle desetak dana, razljutivši se nešto na svoje kćeri, završila je u vidu sentence: »Dosta već tih pogrešaka! Više ih neće biti!«

Trebalo bi napomenuti pri tom da je u njihovoj kući vrlo dugo vladalo nekakvo neprijatno raspoloženje. Bilo je nešto teško, zategnuto, nedogovoreno, svadijivo; svi su se mrgodili. General je dan i noć bio zauzet, na sve strane je trčao radi nekih svojih poslova: retko su ga ranije viđali toliko zauzetog poslovima, naročito u zvaničnoj dužnosti. Ukućani su retko imali

priliku da ga vide. Što se tiče devojaka JAPANČINI, one, naravno, glasno ništa nisu htele reći. Čak i nasamo teško da su šta jedna drugoj rekle. Jer to su bile devojke ponosite, ohole, često i u odnosu među sobom stidljive, no one su inače jedna drugu dobro razumevale ne samo posle prve reči nego i na prvi pogled, tako da ponekad nisu imale potrebe mnogo ni da govore.

Jedno bi samo mogao da zaključi strani posmatrač, kad bi se takav desio, naime, da je knezu, sudeći po svim ranije pomenutim, premda ne mnogim podacima, ipak pošlo za rukom da ostavi u kući JAPANČINI naročit utisak, iako se on u njoj pojavio svega jedanput, pa i to nekako u prolazu. Možda je to kod JAPANČINI bio utisak obične radoznalosti, koja bi se mogla objasniti neobičnim kneževim doživljajima. Nego, bilo kako mu drago, tek izvestan utisak je ostao.

Malo-pomalo pa glasove koji se već raširiše po gradu pokri pomrčina neizvesnosti. Pričalo se, doduše, o nekakvom knežiću šAŠAVKU (niko mu nije znao tačno ime), koji je nekako najednom dobio grdno nasledstvo, pa se oženio nekom namernicom Francuskinjom, poznatom igračicom u Šato-de-Fleri u Parizu. Drugi su, opet, govorili da je nasledstvo dobio nekakav general, a doputovalom Francuskinjom i poznatom igračicom da se oženio sin grdno bogatog nekog trgovca, pa je na svadbi svojoj iz pustog hvalisanja, onako pijan, spalio na sveći ravno sedam stotina hiljada rubalja u državnim akcijama. No sva su ta pričanja vrlo brzo prestala, čemu su mnogo doprinele i prilike. Svi, na primer, drugovi Rogožina, od kojih bi mnogi imao šta da ispriča, digoše se, čitava rulja, s njim samim na čelu, u Moskvu, skoro tačno nedelju dana posle strahovitog orgijanja na jekaterinhofskoj železničkoj stanici, gde je prisustvovala i Nastasja Filipovna.

Neki malobrojni koji su se interesovali doznali su po nekim glasovima da je Nastasja Filipovna odmah sutradan posle Jekaterinhofa pobegla, da je otišla u Moskvu; tako da i u odlasku Rogožinovom u Moskvu počеше neki da nalaze podudaranje s tim vestima.

Glasovi stadoše da se raznose i na račun Gavrila Ardalionoviča Ivolgina, koji je takođe bio dosta poznat u svome krugu. Ali njemu se desila jedna stvar koja je uskoro ohladila, pa najzad i sasvim prekinula sva pakosna pričanja o njemu; on se ozbiljno razboleo, i ne samo da nije mogao da dolazi u društva nego čak ni na dužnost. Preležavši u postelji jedno mesec dana, on se oporavio, ali se službe u akcionarskom društvu sasvim odreče, te na njegovo mesto dođe drugi. U kući generala JAPANČINA takođe se nijedanput ne pojavi, tako da i kod generala počē da dolazi na rad nekakav drugi činovnik. Neprijatelji Gavrila Ardalionoviča mogli su misliti da se on u tolikoj meri zbunio usled svega onoga što mu se desilo da ga je sad sramota da se pojavi na ulici; međutim, on je zbilja pobolevao: pao je, štaviše, u neku hipohondriju, bio je stalno zamišljen, osetljiv i jedak. Varvara Ardalionovna te iste zime udade se za Pticina. Svi koji su ih poznavali odmah pripisaše taj brak okolnosti što Ganja nije hteo da se vrati svojim ranijim poslovima, te ne samo da je prestao da izdržava porodicu nego mu je još i samom bila potrebna tuđa pomoć i skoro nega.

Primećićemo uzgred da ni Gavrila Ardalionoviča u kući JAPANČINI nikad niko nije pominajo, baš kao da taj čovek nikad nije ni postojao na svetu. A, međutim, svi JAPANČINI doznadoše o njemu (i to veoma uskoro) jednu vrlo značajnu stvar, naime: one za njega kobne noći, posle neprijatnog događaja kod Nastasje Filipovne, Ganja, vrativši se kući, ne leže da spava, nego sa grozničavom nestrpljivošću počē da čeka knežev povratak. Knez, koji se

odvezao u Jekaterinhof, vratio se otud tek pred šest izjutra. Tada Ganja uđe u njegovu sobu pa stavi pred njega na sto nagoreli svežanj novca, koji mu je poklonila Nastasja dok je ležao u nesvesti. On je mnogo molio kneza da prvom prilikom vrati taj poklon Nastasji Filipovnoj.

Kad je Ganja ulazio kod kneza, bio je ozlojeđen i ljut; ali kažu da je tada između njega i kneza palo nekoliko takvih reči da je posle toga Ganja presedeo kod kneza čitava dva časa i sve vreme je gorko plakao. Rastali su se kao dobri prijatelji.

Ta vest, koja je doprla do svih Jegančinih, bila je, kao što se docnije potvrdilo, potpuno tačna. Naravno, čudnovato je da su glasovi takve vrste mogli tako brzo da stižu i da se doznaju. Sve, na primer, što se kod Nastasje Filipovne desilo znalo se u kući Jegančinih možda već sutradan, pa još i u prilično tačnim pojedinostima, što se tiče glasova o Gavrilu Ardalionoviču, moglo se pretpostaviti da je njih Jegančinima donosila Varvara Ardalionovna, koja se nekako najednom pojavila kod devojaka Jegančinih i koja se s njima vrlo brzo sasvim zblížila, čemu se neobično čudila Lizaveta Prokofjevna.

No mada je Varvara Ardalionovna odnekud našla za potrebno da se tako intimno združi sa Jegančinima, ona im o svom bratu jamačno ne bi pričala. Jer i ona je bila vrlo ponosita, samo na svoj način, kraj svega toga što je zasnovala prijateljstvo tamo odakle su joj brata skoro isterali. Pre toga, mada se poznavala s devojkama Jegančinim, ona se s njima retko viđala. Nego, ona se kod njih u salonu ni sad skoro nikako nije pokazivala, i svraćala bi, baš kao da je naišla samo na časak, sa sporednog ulaza. Lizaveta Prokofjevna nju nikad nije volela, ni ranije ni sad, mada je veoma cenila Ninu Aleksandrovnu, majku Varvare Ardalionovne. Ona se čudila, ljutila, pripisivala poznanstvo svoje dece s Varjom čudima i osionosti svojih kćeri, koje prosto već »ne znaju šta da izmisle, samo da joj nešto u inat učine«, no Varvara Ardalionovna je ipak i dalje dolazila k njima pre i posle svoje udadbe.

Prođe otprilike mesec dana od kneževa odlaska, a generalica Jegančina dobi pismo od stare kneginje Bjelokonske, koja je dve nedelje pre toga otputovala u Moskvu sa starijom, udatom ćerkom, i to pismo učini na nju očigledan utisak. Pa mada ona ništa iz tog pisma ne saopšti ni kćerima ni Ivanu Fjodoroviču, po mnogim znacima moglo se primetiti u porodici da je postala nekako naročito uzbuđena, pa čak i brižna. Ona počne naročito čudnovato da zapodeva razgovor sa kćerima, i sve o nekim neobičnim stvarima. Očigledno je želela da kaže sve što joj je na srcu, ali se zbog nečega još uzdržavala.

Onog dana kad je primila pismo, ona je prema svima bila naročito ljubazna, čak je poljubila Aglaju i Adelaidu, i zbog nečega se pred njima pokajala, ali zbog čega upravo, to one nisu mogle da razaberu. Ona se najednom umilostivi i prema Ivanu Fjodoroviču, koga je čitav taj mesec držala u nemilosti. Naravno, već se sutradan strašno jedila na samu sebe zbog takve svoje osetljivosti, i još do ručka je stigla da se opet sa svima posvađa, no do večera se horizont ponovo razvedri. Ona se uopšte cele te nedelje neprestano nalazila u prilično vedrom duševnom raspoloženju, čega kod nje već odavno nije bilo.

No posle još jedne nedelje od Bjelokonske dođe drugo pismo, i ovoga puta generalica se već odluči da izađe s istinom na sredu. Ona svečano reče da joj »stara Bjelokonska« (kneginju nikad drukčije nije zvala kad bi u njenom odsustvu o njoj govorila) šalje veoma utešne vesti o tom... »osobenjaku, no, o tom knezu!« Stara ga je u Moskvi pronašla, raspitivala se o njemu i doznala nešto vrlo lepo. Knez je najzad došao i sam k njoj i učinio na

nju vanredan utisak. A to se vidi iz toga što ga je ona pozvala da joj dolazi svaki dan od jedan do dva, te joj on sad svakodnevno dolazi, i još joj »nije dosadio«, završi generalica, dodavši tome da preko »stare« kneza sad u dve-tri dobre kuće redovno primaju.

— To je lepo od njega što se nije zavukao u kuću i što se ne stidi kao budala.

Devojke, kojima je to bilo saopšteno, odmah primetiše da mamica nešto mnogo iz tog pisma od njih krije. One su to doznale možda preko Varvare Ardalionovne, koja je mogla znati, pa je, naravno, i znala sve što je znao Pticin o knezu i njegovom boravku u Moskvi. A Pticinu je moglo biti poznato više nego svima drugima. Ali on je bio čovek vrlo ćutljiv u poslovnim odnosima, mada bi Varji, naravno, ponešto i rekao. Generalica odmah i još žešće no dotle omrznu zbog toga Varvaru Ardalionovnu.

No kako je da je, led je bio probijen, te se sad o knezu moglo najednom i naglas govoriti. Osim toga, još jednom se obelodanio onaj neobični utisak i ono već nesrazmerno veliko interesovanje koje je knez izazvao i ostavio za sobom u kući Jpančinih. Generalica se začudi zbog utiska koji su na njene kćeri imali ti izveštaji iz Moskve. A i kćeri se, opet, začudiše svojoj majci, koja im je onako svečano rekla da je »glavna crta njenog života stalno razočaranje u ljudima«, a u isti mah je preporučivala kneza pažnji »svemoćne« stare Bjelokonske, u Moskvi, pri čemu je, naravno, morala za tu staričinu pažnju prema knezu da, tako reče, bogoradi, jer je staru u izvesnim prilikama teško bilo pokrenuti.

Ali čim je led bio probijen i čim je dunuo drugi vetar, odmah je general pohitao da se izjasni. Pokaza se da se i on neobično interesovao. Nego, on se izjasnio samo o »poslovnoj strani predmeta«. Pokazalo se da se on, u ličnom interesu samoga kneza, obratio na dva vrlo ispravna i uticajna gospodina u Moskvi da motre na njega, a naročito na njegovog savetnika Salaskina. Sve ono što se govorilo o nasledstvu, »upravo o samom faktu nasledstva«, pokazalo se kao tačno, ali samo nasledstvo, na kraju krajeva, ne ispade toliko znatno kao što se o njemu u prvi mah razglasilo. To imanje bilo je u prilično zamršenom stanju; iskrnsuše nekakvi dugovi, nađoše se još neki koji polažu pravo, a i knez se, kraj sveg upućivanja i saveta, držao sasvim nepraktično.

»Naravno, nek mu da bog«, a sad kad je jednom »led ćutanja« probijen, generalu je mило što može da im ovo saopšti sasvim iskreno i od srca, jer taj mladić, iako je malo »onako«, opet zaslužuje da mu se pokloni pažnja.

Međutim, ipak je već počinio masu raznih gluposti; iskrnsuše, na primer, poverioci pokojnog trgovca sa spornim ništavnim dokumentima. A neki, pronjušivši kakav je knez, prosto i bez ikakvih dokumenata. Pa šta mislite? Knez ih je skoro sve zadovoljio, kraj sveg upozoravanja prijatelja da ti smutljivci i tobožnji poverioci nemaju nikakvih prava. A zadovoljio ih je samo stoga što se pokazalo da su neki od njih zbilja propali.

Generalica na to primeti da joj u tome smislu i Bjelokonska piše, i da je »to glupo, vrlo glupo; ali šta znaš sa budalom!« — dodade ona oštro, ali joj se na licu videlo da joj je mило bilo zbog postupaka te »budale«. Na završetku svega, general primeti da njegova žena uzima učešća u kneževoj sudbini kao da joj je rođeni sin, i da je najednom prema Aglaji postala neobično nežna. Primitivši to, Ivan Fjodorovič uze na jedan časak veoma zvaničan izgled.

Ali sve to prijatno raspoloženje ne potraja dugo. Prodoše svega dve nedelje, i nešto se najednom opet izmeni, generalica se natušti, a general se, slegnuvši nekoliko puta

ramenima, opet potčini »ledu ćutanja«. Stvar je bila u tome što je on svega pre dve nedelje dobio ispod ruke jedan izveštaj, doduše kratak, te stoga i dosta nejasan, ali zato pouzdan: da je Nastasju Filipovnu, koja se s početka izgubila u Moskvi, Rogožin nekako u Moskvi pronašao, posle čega se opet nekud izgubila, on je opet pronašao, i ona mu najzad dala skoro pouzdanu reč da će se udati za njega.

Ali, eto, svega pre dve nedelje njegovo je prevashodstvo dobilo vest da je Nastasja Filipovna i treći put pobegla, tako reći sa samog venčanja, i da se ovoga puta izgubila negde u unutrašnjosti, a, međutim, iščezao je iz Moskve i knez Miškin, ostavivši svu brigu oko svog nasledstva Salaskinu. »Da li je on iščezao s njom ili je prosto odjurio za njom — ne zna se, ali nešto mora da ima« — zaključio general.

Lizaveta Prokofjevna je i sa svoje strane dobila nekakve neprijatne podatke. Na kraju krajeva, dva meseca posle kneževog odlaska skoro svaki glas o njemu u Petrogradu umuknu konačno, a u kući Jegančinih se »led ćutanja« više nije ni kravio. No Varvara Ardalionovna je devojke ipak posećivala.

Da završimo sa svim tim glasovima i vestima, dodaćemo još i to da se kod Jegančinih desilo pred proleće vrlo mnogo promena, tako da je teško bilo ne zaboraviti na kneza, koji, uostalom, sam nije davao, a možda nije ni hteo da daje o sebi vesti. U toku zime, malo-pomalo, najzad rešiše da odu preko leta u inostranstvo, to jest Lizaveta Prokofjevna sa kćerima; generalu, naravno, nije bilo moguće trošiti vreme na »prazne razonode«. Odluka je bila doneta na vanredno i uporno navaljivanje devojaka, koje su se potpuno uverile da njih stoga neće da vode u inostranstvo jer se roditelji neprestano trude da ih udaju i traže im mladoženje. A možda su se najzad i roditelji uverili da se mladoženje mogu naći i u inostranstvu i da put za jedno leto ne samo da ništa ne može pokvariti nego, ko zna »može još i ploda doneti«.

Ovde treba napomenuti da se projektovani brak Atanasija Ivanoviča Tockog i najstarije Jegančine sasvim pokvario, tako da do formalne prosidbe nije nikako ni došlo. Desilo se to nekako samo od sebe, bez velikih razgovora i bez ikakve porodične borbe. Od onog doba kad je knez otputovao, sve se najednom na obe strane učula. Pa i ta okolnost pridruži se uzrocima tadašnjeg mučnog raspoloženja u porodici Jegančinih, premda generalica reče da je ona sad gotova »obema rukama da se prekrsti«. General, mada je bio u nemilosti i mada je osećao da je kriv, ipak se zadugo bio napeo, žao mu beše Atanasija Ivanoviča: »takvo imanje i tako vešt čovek!«

Posle kratkog vremena general doznade da se Atanasije Ivanovič zaneo jednom došavšom Francuskinjom iz višeg društva, markizom i legitimistkinjom, da će se venčati s njom, i da će ona Atanasija Ivanoviča odvesti u Pariz, a posle nekud u Bretanju. »No, s tom Francuskinjom će i propasti«, zaključio general.

Jegančini se spremahu da na leto otputuju. I najednom se pojavi jedna okolnost koja opet sve nanovo izmeni, te se put opet odloži, na najveću radost i generala i generalice. U Petrograd je došao iz Moskve jedan knez, knez Š., uostalom, čovek poznat, i to sa veoma lepe strane. To je bio jedan od onih ljudi ili, može se reći, javnih radnika najnovijeg vremena, časnih, skromnih, koji iskreno i svesno žele nešto korisno, svagda rade i odlikuju se onom retkom i srećnom osobinom da nikad ne sede skrštenih ruku. Ne ističući se, izbegavajući partijske strasti i prazna preklapanja, ne ubrajajući sebe među najistaknutije ljude, knez Š. je,

međutim, veoma temeljno shvatio mnogo štošta od onoga što se u poslednje vreme u javnosti radilo. Ranije je bio u državnoj službi, zatim je počeo da uzima učešća u delatnosti okružnih samoupravnih ustanova. Osim toga, bio je koristan dopisnik nekoliko ruskih učenih društava. Zajedno sa jednim inženjerom on je doprineo, sabranim podacima i istraživanjem, da se jednoj od projektovanih železničkih pruga da povoljnija trasa. Bilo mu je jedno trideset pet godina. Beše čovek iz »najvišeg društva« i, osim toga, sa imanjem »dobrim, solidnim, neospornim«, kao što se izrazio o njemu general koji je imao priliku da se u jednoj prilično ozbiljnoj situaciji s njim nađe i upozna kod grofa, svoga starešine.

Knez, iz nekog naročitog ljubopitstva, nikad nije izbegavao poznanstva sa ruskim »poslovnim ljudima«. Desilo se da se knez upoznao i sa generalovom porodicom. Adelaida, srednja od triju sestara, učinila je na njega dosta jak utisak. S proleća joj on izjavi ljubav. Adelaidi se on vrlo dopao, a dopao se i Lizaveti Prokofjevnoj. Generalu je to bilo vrlo milo. Samo se po sebi razume da je put bio odložen. Odlučiše da svadba bude na proleće.

A put se mogao ostvariti i oko sredine ili pred kraj leta, makar samo u vidu neke šetnje od mesec ili dva dana, u koju bi pošla Lizaveta Prokofjevna i dve preostale kćeri, da olakšaju tugu za Adelaidom, koja je imala da ih ostavi. Ali se desi opet nešto novo: već pred kraj proleća (svadba Adelaidina je malo bila zakasnila i odložena je do sredine leta) knez Š. uvede u kuću Jevgenijevog jednog od svojih daljih rođaka, koji mu je inače bio prilično poznat. To je bio neki Jevgenije Pavlovič R., čovek još mlad, od jedno dvadeset osam godina, dvorski adutant, lep kao upisan, od »zlatna roda«, čovek duhovit, sjajan, »nov«, »vanredno obrazovan« i sa nekim već i suviše nečuvenim bogatstvom ... U pogledu te poslednje tačke general je oduvek bio na oprezu. On se sad bolje raspitao; »izgleda da zbilja takvo nešto ima, premda, uostalom, sve to tek treba da se proverik«.

Taj mladi i sa »budućnošću« dvorski adutant bio je mnogo porastao u očima Jevgenijevih posle ocene koju je o njemu dala stara Bjelokonska iz Moskve. Jedan je samo glas o njemu bio malo tugaljiv: neka njegova ženska poznanstva i, kao što su uveravali, »pobeda« nad nekim unesrećenim srcima. Kad vide Aglaju, on najednom počeo da ne izlazi iz kuće Jevgenijevih. Istina, nije bilo još ništa rečeno, niti je išta bilo makar nagovešteno od njegove strane, ali roditeljima se ipak činilo da ne treba ovoga leta ni misliti na put u inostranstvo. Sama Aglaja bila je možda i drukčijeg mišljenja.

Dešavalo se to skoro pred ponovno javljanje našeg junaka na pozornici naše pripovesti. U to doba, sudeći na izgled, jadnog kneza Miškina već su bili potpuno zaboravili u Petrogradu. I kad bi se on sad najednom pojavio među onima što su ga poznavali, to bi bilo kao da je s neba pao. Međutim, mi ćemo saopštiti još jednu činjenicu, pa ćemo time svoj uvod završiti.

Kolja Ivolgin je, po kneževom odlasku, s početka nastavljao svoj pređašnji život, to jest išao je u gimnaziju, odlazio svome drugu Ipolitu, pazio na generala i pomagao Varji u kući, to jest trčkarao u grad kad bi joj što trebalo. No kirajdzije brzo nestadoše: Ferdiščenko ode trećeg dana posle onog događaja kod Nastasje Filipovne, i uskoro se konačno izgubi, te se tako i njega već niko nije sećao. Pričalo se da se negde zapio, ali se ni to nije znalo pouzdano. Knez je otputovao u Moskvu, te je sa kirajdzijama bilo svršeno.

Docnije, kad se Varja već udala, Nina Aleksandrovna i Ganja predoše zajedno s njom kod Pfcina, u Izmailovski puk, što se, pak, tiče generala Ivolgina, njemu se baš u to doba desila

jedna sasvim nepredviđena neprilika: baciše ga zbog dugova u haps. A dospeo je tamo po tužbi svoje prijateljice, kapetanice, zbog novčanih dokumenata koje je on u nekoliko mahova davao, u iznosu od neke dve hiljade.

Za generala je sve to što mu se dogodilo bilo iznenađenje, i jadni čovek bio je »očigledno žrtva svoje neumerene vere u plemenitost ljudskog srca, uopšte govoreći«. Stekavši umirljivu naviku da potpisuje garantna pisma i menice, njemu ni na pamet nije padala mogućnost da bi oni, kad bilo, mogli imati na njega izvesno dejstvo, nego je svagda mislio da je to samo »onako«. Ali se pokaza da to nije samo onako. »E, pa imaj ti sad vere u ljude, iskazuj blagorodnu poverljivost!« — uzvikivao bi on ojađen, sedeći s novim prijateljima u domu Tarasova za bocom vina i pričajući im o opsadi Karsa i o vojniku vaskrsлом iz mrtvih... Nego, on se tu u hapsu izvrsno osećao. Pticin i Varja su govorili da to i jeste njegovo pravo mesto. Ganja je to potpuno potvrdio. Jedino je jadna Nina Aleksandrovna krišom gorko plakala (što je začuđivalo sve domaće), i, večno bolešljiva, odlazila bi što je češće mogla k mužu u zatvor na viđenje.

A od vremena »slučaja s generalom«, kao što se izražavao Kolja, i uopšte od sestrine udadbe, Kolja se sasvim otpadio od kuće, te je dotle doterao da je u poslednje vreme retko dolazio da noćiva kod kuće. Kao što se moglo čuti, on je stekao mnoštvo novih poznanstava; između ostalog, sad je bio dobro poznat i u zatvoru za dužnike. Nina Aleksandrovna se tamo bez njega ne bi znala ni maknuti; a kod kuće mu sad čak ni ljubopitstvom nisu dosađivali.

Varja, koja je ranije prema njemu bila tako stroga, nije ga sad ni najmanje podvrgavala ispitu o njegovim lutanjima; a Ganja, na veliko iznenađenje domaćih, govorio je i čak se slagao s njim neki put sasvim drugarski, kraj sve svoje hipohondrije, čega pre nikad nije bilo, jer dvadeset sedmogodišnji Ganja ranije nije obraćao ni najmanje pažnje na svog petnaestogodišnjeg brata, ponašao se prema njemu grubo, tražio od svih domaćih da prema Kolji uvek budu samo strogi, i stalno mu je pretio da će mu jednom dobro »izvući uši«, što je Kolju izvodilo »iz poslednjih granica ljudskog strpljenja«. Moglo bi se skoro pomisliti da je Kolja sad postajao Ganji bezmalo neophodan. Njega je iznenadilo kad je Ganja tada vratio one pare; za takvo što je gotov bio da mu mnogo štošta oprost.

Prošla su jedno tri meseca od kneževog odlaska, a u porodici Ivolginih čuše da se Kolja jednom zgodom upoznao sa Jpančinima i da je kod devojaka vrlo lepo primljen. Varja to poslednje ubrzo doznade. Kolja se, uostalom, nije upoznao s njima preko Varje, nego »sam lično«. Malo-pomalo, kod Jpančinih ga svi zavoleše. Generalici se on u prvi mah nije dopao, ali ona uskoro poče da mu ukazuje pažnju »zbog iskrenosti, a i zato što se ne ulaguje«. Da se Kolja nije ulagivao, to je bila cela istina; njemu poče za rukom da sebi izvojuje kod njih potpuno ravnopravan i nezavisan položaj, mada je čitao neki put generalici knjige i novine — no on je uopšte uvek bio uslužan. Jednom ili dva puta došao je u žestok sukob sa Lizavetom Prokofjevnom, rekao joj da je ona despot i da njegova noga više neće kročiti u njihovu kuću.

Prvi put je spor izbio zbog »ženskog pitanja«, a drugi put zbog pitanja u koje je vreme najbolje hvatati štiglice. Ma kako da je to neverovatno, generalica mu je već treći dan posle te svađe poslala po lakeju pisamce moleći ga da je neizostavno poseti. Kolja se nije

pravio važan te je odmah došao. Jedino je Aglaja bila odnekud stalno prema njemu neraspoložena i držala se na nekoj visini. I baš nju je njemu bilo suđeno da jednom prilično začudi. Jednom, to je bilo o Uskrsu, ugrabivši priliku kad je bila sama, Kolja predade Aglaji pismo rekavši samo toliko da mu je rečeno da joj ga preda kad bude sama. Aglaja strahovito odmeri pogledom to »drsko derište«, no Kolja ne htjede da čeka, nego izađe. Ona otvori pismo i pročita.

»Nekad ste vi mene udostojili svog poverenja, a danas, ko zna, možda ste me i zaboravili. Otkud to sad najednom da vam ja pišem? Ni sam ne znam, ali se u meni rodila neodoljiva želja da vas podsetim na sebe, i to naročito vas. Koliko puta ste mi vi sve tri bile potrebne, ali od svih triju svagda sam u duhu video jedino vas. Vi ste mi potrebni, veoma potrebni. Nemam šta da vam pišem o sebi, nemam šta da vam pričam. To nisam ni želeo; ja bih samo od sveg srca želeo da ste vi srećni. Pa, jeste li srećni? To sam, eto, samo i želeo da vam kažem.

Vaš brat — knez L. Miškin.«

Pročitavši to kratko i prilično neskladno pismo, Aglaja najednom sva planu i zamisli se. Nama bi sad teško bilo izneti sav tok njenih misli. Među ostalim, zapita sebe da li da pokaže kome to pismo. Nekako je beše stid. Ali je svršila time što je s podrugljivim i čudnim osmehom bacila pismo u svoj stočić. Sutradan ga opet izvadi i metnu ga u jednu podeblju knjigu povezanu u čvrste korice (ona je uvek tako postupala sa svojim hartijama da bi posle lakše mogla naći kad joj koja zatreba). I tek posle nedelju dana pade joj pogled na naslov te knjige. To je bio *Don Kihot od Manče*, Aglaja se tu strašno zasmeha, ne zna se zašto. A ne zna se ni to da li je pokazala svoju novu tekovinu ma kojoj od sestara.

No dok je još čitala pismo, najednom joj dođe u glavu: pa zar je moguće da je tog uobraženog balavca i razmetljivca knez izabrao za svog poverenika i, možda, ko zna, i za jednog svog izveštača odavde? Pa, premda sa izrazom neobičnog nipodaštavanja, ona ipak uze Kolju na ispit. Ali ovaj svagda osetljivi »balavac« ne obrati ovoga puta ni najmanju pažnju na to nipodaštavanje, veoma kratko i dosta suvo objasni on Aglaji da, mada je on knezu za svaki slučaj dao svoju stalnu adresu neposredno pred sam knežev polazak iz Petrograda, pa mu tom prilikom ponudio i svoje usluge, ovo je ipak prva poruka koju je od kneza dobio i prvo njegovo pismo njemu. A za dokaz svojih reči pokaza joj i pismo koje je on od kneza dobio. Aglaja se nije snеbivala, nego pročita i to. Kolji je knez pisao:

»Mili Kolja, budite tako dobri pa podajte ovde priloženo i zapečaćeno pismo Aglaji Ivanovnoj. Ostajte mi zdravo.

Voli vas k. L. Miškin.«

— Ipak je smešno poveravati se ovakvom švrći — uvredljivo izgovori Aglaja, vraćajući Kolji pismo, pa ga prezrivo ostavi samog.

No to Kolja već ne mogade da otrpi, jer je kao naročito za ovu priliku izmolio bio od Ganje, ne objasnivši mu uzrok, da metne njegov još sasvim nov zeleni šal oko vrata. I sad se nađe žestoko uvređen.

Bili su prvi dani juna, a vreme je u Petrogradu već čitavu nedelju dana bilo vanredno lepo. Japančini su imali bogat letnjikovac u Pavlovsku. Lizaveta Prokofjevna se najednom uznemiri i užurba: nisu se ni dva dana spremali pa odoše.

Sutra ili prekosutra posle odlaska Japančinih jutarnjim vozom dođe iz Moskve knez Lav Nikolajevič Miškin. Niko ga na stanici ne dočeka; ali pri izlazu iz vagona knezu se najednom pričinio čudnovat, zažaren pogled nečija dva oka u gomili koja se zgrnula oko onih što dođoše vozom. Zagledavši se pažljivije, on ništa više nije mogao da uoči. Naravno, to mu se samo učinilo; ali neprijatan utisak mu ostade. Osim toga, knez je ionako bio setan, zamišljen i nešto brižan.

Kočijaš ga doveze do jednog hotela, nedaleko od Livničke ulice. Hotel je bio loš. Knez zauze dve omanje sobe, mračne i rđavo nameštene, umi se, obuče se, ništa ne poruči, nego brzo izađe, čisto kao bojeći se da ne izgubi vreme ili da ne zakasni kod nekoga.

Kad bi sad pogledao u njega neko od onih koji su ga znali pre pola godine u Petrogradu, kad je prvi put doputovao, taj bi jamačno zaključio da se on po spoljašnjem izgledu mnogo nabolje izmenio. No teško da je bilo tako. Sva se promena na njemu sastojala jedino u odelu: celo odelo mu je sada bilo drugo, sašiveno u Moskvi kod dobrog krojača. Ali je i odelo imalo svoj nedostatak: bilo je i suviše po najnovijoj modi sašiveno (kao što uvek šiju savesni ali nedaroviti krojači), i to čoveku koji se za modu ni najmanje ne interesuje, tako da bi pri pažljivom pogledu na kneza neko ko voli da se podsmehne možda i našao čemu da se podsmehne. Ali, zar je malo šta na svetu smešno?

Knez uze kočijaša, pa se odveze na Peskove. U jednoj od Roždenstvenskih ulica on brzo nađe omanju drvenu kuću. Na njegovu veliko iznenađenje pokaza se da je ta kuća lepa na izgled, čista, održavana u velikom redu, sa bašticom punom cveća. Prozori koji gledahu na ulicu behu otvoreni, a iz njih se čuo oštar neprekidan govor, skoro vika, kao da je unutra neko čitao nešto naglas, ili možda govor držao. Glas bi ovda-onda bivao prekidan smehom nekoliko zvonkih glasova. Knez uđe u dvorište, pope se na trem, pa zapita stanuje li tu gospodin Lebedev.

— Pa eno ih — odgovori kuvarica koja je otvorila vrata, sa rukavima zasukanim do lakata, pokazavši prstom prema salonu.

U tom salonu, obloženom zagasitoplavim tapetama, nameštenom čisto i sa nekim pretenzijama, to jest sa okruglim stolom i divanom, sa mesinganim časovnikom ispod staklenog poklopca, sa uzanim ogledalom između prozora i sa starinskim omanjim lusterom od komadića stakla, koji se spuštao na mesinganom lancu sa tavanice, nasred sobe stajao je sam gospodin Lebedev, leđima okrenut prema vratima na koja uđe knez, samo u prsniku, jer je bilo toplo vreme i, udarajući se žestoko u grudi, žarko je besedio o nekoj temi. Slušaoci mu behu: dečko od petnaest godina, sa prilično veselim i pametnim licem i sa knjigom u rukama; mlada devojka od jedno dvadeset godina, sva u crnini i sa odojčetom na rukama; trinaestogodišnja devojčica, takođe u crnini, koja se mnogo smejala i pri tom strašno širila usta; i, najzad, neobično čudnovat slušalac, mladić od kakvih dvadeset godina, koji je ležao na divanu, dosta lep, crnpu rast, sa dugom gustom kosom, crnih velikih očiju, sa jedva malo izraslim zaliscama i bradicom. Taj slušalac kao da je često prekidao i protivrećio Lebedevu, koji se mnogo zagrejao svojom besedom. A tome mora da se ona ostala publika smejala.

— Lukijane Timofejiču, o Lukijane Timofejiču! Eto ga! Ta pogledaj ovamo! Oh, ne bilo vas!
I kuvarica ode, mahnuvši rukama, razljutivši se tako da je sva pocrvenela.

Lebedev se osvrnu, pa ugledavši kneza, ukoči se neko vreme kao da ga je grom udario, zatim skoči prema njemu sa poniznim osmehom, ali na pragu čisto pretrnu i ipak izgovori:

— Pre-sve-tli kneže!

Ali najednom, kao da još nikako nije bio kadar da se pribere, on se okrenu, pa ko bi ga znao zašto, polete najpre na devojkicu u crnini, koja je držala dete na rukama, tako da ova malo čak ustuknu usled iznenađenja, ali odmah je ostavivši, kidisa na onu drugu devojčicu, koja se ukipila na pragu susedne sobe i koja se još i dalje smejala ostacima maločasnjeg smeha. Ova ne izdrži njegovu viku, pa odmah pobeže u kuhinju. Lebedev tad počne da lupa za njom nogama da bi je još više zaplašio, ali sretnuvši se s pogledom kneza, koji je sve to zbunjeno posmatrao, izgovori kao objašnjenje:

— To je iz poštovanja, he-he-he!

— Sve vam je to nepotrebno ... — zausti knez.

— Odmah, odmah, odmah ... kao vihor!

I Lebedev se u času izgubi iz sobe. Knez pogleda začuđen u devojkicu, u dečaka i na onoga što je ležao na divanu; svi su se smejali. Zasmeja se i knez.

— Otišao da obuče frak — reče dečak.

— Kako je sve to nesnosno — počne knez — a ja već pomislio ... Recite, molim vas, on...

— Mislite napit? — viknu mu onaj sa divana — ni najmanje. Osim, ako je možda srknuo kakve tri-četiri čašice pa da kažete i pet, ali šta mu je to ... navikao je!

Knez se obrati glasu s divana, no sad progovori i ona devojkica, pa sa najiskrenijim izrazom na svom umiljatom licu reče:

— On izjutra nikad mnogo ne pije; ako ste mu došli kakvim poslom, onda sad i govorite s njim. To mu je sad najzgodnije vreme. Jer uveče, kad se vrati, tada je obično pijan; a osim toga, on sad pred noć većinom plače i čita nam Sveto pismo naglas, jer nam je majka pre pet nedelja umrla

— Biće sigurno da je stoga i pobegao što mora da je osetio da bi mu teško bilo da vam odgovara — zasmeja se mladić sa divana. — Kladim se da već sad smišlja kako će vam podvaliti.

— Svega pet nedelja! Svega pet nedelja! — prihvati Lebedev vraćajući se u fraku, trepćući očima i izvlačeći iz džepa rubac da briše suze — siročići!

— A što ste tako u tim ritama izašli? — reče mu devojkica — eto vam odmah iza vrata visi nov novcat kaput, zar ga niste videli?

— Čuti, zoljo! — viknu na nju Lebedev. — Sad ću te! ... — počne on već da lupa na nju nogama. Ali ovoga puta ona se na to samo nasmeja.

— Šta mi tu lupate, mislite valjda da sam ja vaša Tanja pa da bežim! Tako ćete nam samo malu Ljubočku probuditi, pa može dete još i frak dobiti... šta ste se tako razvikali?

— Ps-ps-ps! Jezik pregrizla... — strašno se najednom uplaši Lebedev, pa jurnuvši prema detetu koje je spavalo u naručju devojkice, nekoliko ga puta sa prestravljenim izrazom prekrsti. — Spasi, Gospode, Gospode, sačuvaj! To je moje rođeno odojče, kći Ljuba — obrati se on knezu — a rođena mi je u najzakonitijem braku od nedavno preminule Jelene,

žene moje, koja na porođaju preminu... A ta šiparica, to mi je kći Vera, u crnini... A ovaj, ovaj, o, taj ...

— Šta prekidaš? — viknu mladić — nastavi, ne snebivaj se...

— Vaša svetlosti! — viknu najednom Lebedev s nekakvim poletom — jeste li izvoleli čitati u novinama o ubistvu porodice Žemarinih?

— Pročitao sam — reče knez, čisto čudeći se.

— No pa, eto, ovo vam je stvarni ubica porodice Žemarinih. On, i niko drugi!

— A šta to govorite? — reče knez.

— To jest alegorički govoreći, budući ubica buduće druge porodice Žemarinih, ako se takva nađe. Na to se on sad sprema...

Svi prsnuše u smeh. Knezu pade na um da se Lebedev možda zbilja prenemaže i krevelji samo stoga što, predosećajući njegova pitanja, ne zna kako da mu na njih odgovori i hoće da dobije u vremenu.

— Buntovnik! Zaveru pravi! — vikaše Lebedev kao da više nije kadar da se uzdrži — no mogu li ja, no, imam li prava da takvog zlojezičnika, takvu, može se reći, bludnicu i izmet ljudski, smatram za rođenog sestrića svog, za jedinog sina sestre moje Anisje, pokojnice?

— Ta umukni jednom, pijanico! Verujte mi, kneže, sad mu dunulo u glavu da se bavi advokatskim poslovima, da i u sudu po privatnim tužbama posreduje. Pa se, eto, bacio na krasnorečivost i samo visokim stilom kod kuće sa decom govori. Pred mirovnim sudijom je pre pet dana govorio. I koga je našao da brani: nije hteo da brani staricu koja ga je molila i preklinjala, i koju je jedan nesrećni zelenoš poharao, pet stotina rubalja, sav njen imetak, sebi prisvojio, nego baš tog lihvara, Zajdlera, nekakvog Jevrejina, zato što mu je ovaj pedeset rubalja obećao ...

— Pedeset rubalja ako dobijem parnicu, a samo pet ako je izgubim — objasni najednom Lebedev sasvim drugim glasom no što je govorio do maločas, i baš tako kao da nikad nije vikao.

— I lepo se tamo na sudu obrukao, naravno, jer danas nije negdašnji sud i poredak, sve mu se sudije siti nasmejaše. Ali on je sobom ostao strašno zadovoljan. »Imajte u vidu«, kaže on tamo njima, »pravična gospodo sudije, da se ovo sad jedan jadni starac uzetih nogu, koji živi od svog poštenog rada, da se taj starac lišava svog poslednjeg parčeta hleba. Setite se mudrih reči zakonodavčevih: Neka milosrđe u sudovima caruje ...« I hoćete li mi verovati: svako bogovetno jutro on nam taj isti govor nanovo govori; već peti put smo ga danas čuli! Eto, baš pre nego što ćete vi doći opet nam je recitovao, toliko mu se dopada. Sve se oblizuje od uživanja. I sad se opet sprema da još nekoga brani. A vi ćete, kanda, biti knez Miškin? Kolja mi je o vama pričao da pametnijeg čoveka od vas u svom životu još nije video.

— I nema! I nema! Pametnijeg od njega na svetu nema! — odmah prihvati Lebedev.

— No, ovaj je, recimo, bubnuo onako u vetar! Jedan vas voli, a drugi vam se ulaguje, a ja vam nikako nisam nameran da laskam, to da znate. Ali vi umete rasuditi: eto, ocenite sami i mene i njega. No, hoćeš li, eto, neka nam knez presudi kakvi smo? — obrati se on ujaku. — A meni je veoma milo, kneže, što naidoste.

— Hoću! — viknu Lebedev odlučno, pa i nehotice pogleda publiku koja opet poče da se okuplja.

— A šta vi to imate? — progovori knez namrštivši se.

Njega je zbilja bolela glava, a uz to se sve više i više uveravao da mu Lebedev podvaljuje i da mu je zgodno i milo što se stvar odlaže.

— Izlaganje stanja stvari — reče onaj sa divana. — Ja sam njegov sestrić, to nije slagao, mada inače samo laže. Fakultet nisam dovršio, ali hoću da ga dovršim, i pri svom ću i ostati, jer sam čovek od karaktera. A zasad, da bih se održao u životu, primio sam jedno mesto od dvadeset pet rubalja na železnici. Priznajem, osim toga, da mi je on jedno dva-tri puta pomogao. Imao sam dvadeset rubalja pa sam ih izgubio na kartama. Da, verujete li, kneže, bio sam tako podao, tako nizak, da sam ih prokartao.

— Iskartala mu ih neka bitanga, no kojoj nije trebalo platiti — viknu Lebedev.

— Jeste bitanga, ali mu se ipak moralo platiti — nastavi mladić. — A da je bitanga, to mogu i ja posvedočiti, ali ne stoga što je tebe izbio. To vam je, kneže, jedan otpušteni oficir, bivši poručnik iz Rogožinove družine, a sad je negde učitelj boksovanja. Svi se oni sad skitaju po svetu otkad ih je Rogožin razjurio. Ali što je najgore, to je to što sam ja znao da je bitanga, nevaljalac i lopuža, pa sam ipak seo s njim da igram karata, i što, kad sam već i poslednju rublju gubio (igrali smo klope), u sebi pomislih: ako izgubim, otići ću do ujke Lukijana, pokloniću mu se, neće me odbiti! E, a to je već niskost, ona prava niskost! To je već svesna podlost!

— Zbilja, svesna podlost! — ponovi Lebedev.

— No nemoj da trijumfuješ, pričekaj malo — uvređeno mu viknu sestrić. — Vidi ga kako se raduje. Ja dođoh k njemu, kneže, ovde i priznadoh mu sve; postupio sam blagorodno, sebe nisam žalio; izgrdio sam sebe pred njim koliko god sam mogao, eto, oni su mi svi svedoci. Ako hoću da stupim na tu dužnost na železnici, ja se najpre moram neizostavno kako-tako doterati jer sam, eto, sav u ritama! Pogledajte mi samo ove cipele! Inače se ne dužnost javiti ne mogu, a ne javim li se u određen čas, moje mesto će zauzeti neko drugi, i tad sam ja opet na ekvatoru, i sam bog zna kad ću opet neko mesto uloviti... Sad, eto, ištem do njega svega petnaest rubalja i obećavam da mu više nikad neću tražiti, a što je glavno: u toku prva tri meseca isplatiću mu sav dug do poslednje pare. Ja ću održati reč. Znam ja čitave mesece o suvom hlebu provesti jer sam čovek od karaktera. Za tri meseca dobiću sedamdeset pet rubalja. S onim ranijim, biću mu svega trideset pet rubalja dužan, znači, imaću čime da mu platim. Najposle, eto, nek odredi interes kakav hoće, đavo da ga nosi! Jer on mene zna, hvala bogu! Pitajte ga, kneže: ranije, kad me je tako pomagao, pitajte ga da li sam mu plaćao dug ili nisam. Pa što da mi sad ne da? Ljut je na mene što sam onom poručniku platio kartaški dug; drugog razloga nema! Eto, kakav je to čovek: niti jede, niti drugima daje!

— I nikako da ode odavde! — ciknu Lebedev. — Zaseo mi tu pa neće da makne.

— Pa ja sam ti već rekao: neću se živ maći odavde dok mi ne daš. A što se vi smejete, kneže? Nalazite, možda, da nisam u pravu?

— Ja se ne smejem, ali po mom shvatanju vi zbilja unekoliko niste u pravu — nerado se odazva knez.

— Pa recite odmah da sasvim nisam u pravu! Sto vrdate? Kakvo vam je to »unekoliko« ...

— Pa dobro, ako baš hoćete: vi nikako nemate pravo.

— Ako hoću! Smešno! Pa zar vi mislite da ja i sam ne znam da je ovo malo tugaljiva stvar; pare su njegove, on je vlastan da mi ih da ili da mi ne da, a ovo od moje strane dođe kao neko nasilje. Ali vi, kneže, ne poznajete život. Ako ih ne naučiš, nikakve koristi neće biti. Treba ih učiti. A moja savest je čista; po savesti, ja mu štete učiniti neću, sa interesom ću mu zajam vratiti. A dobio je čak i moralnu zadovoljštinu: video je moje poniženje. Pa šta hoće više? I šta on ovakav vredi kad nikom nije od koristi? Molim vas lepo, šta on radi? Pitajte šta s ljudima čini i kako ih vara. Kako je ovu kuću stekao? Ama ja ću, evo, glavu dati da se odseče ako on i vas nije prevario i ako već nije skovao plan kako će još i dalje da vam podvaljuje. Vi se smežete, sigurno ne verujete.

— Meni se čini da se to nimalo ne slaže sa vašim slučajem — primeti knez.

— Ja, eto, već treći dan kako ležim i čega se sve nisam nagledao! — vikaše mladić ne slušajući. — Pomislite samo da on, eto, na to anđelče, eto, na to devojče, sada siroče, moju sestru od tetke, a svoju kćer, podozreva, i svaku noć kod nje neke milosnike traži! I kod mene se šunja, pa ih i kod mene pod kanabetom traži! Pameću je pomerio od sumnjičenja; u svakom vam uglu on lopove vidi. Po vascelu noć, čas đipa iz kreveta, čas prozore kuša da li su dobro zatvoreni, čas vrata proba, u peć zaviruje, pa će tako za jednu noć do sedam puta. Lupeže na sudu brani, a noću po triput ustaje te se moli bogu, eto tu u sali, na kolenima klečeći, po pola sata lupa čelom o pod. I za koga se sve ne moli, šta li sve u molitvama ne pominje, pijan. Za pokoj duše grofice Dibari molio se jednom, ja sam svojim ušima čuo; i Kolja je čuo, lepo, poludeo čovek!

— Vidite li ga, čujete li ga samo kako me sramoti, kneže! — ciknu Lebedev pocrvenevši i stvarno gubeći vlast nad sobom. — A ne zna da vam kaže da možda ja ovakav pijanica i bludnik, pakosnik i pljačkaš, ipak samo toliko i vredim što sam, eto, njega, tog lajavca, još dok je na sisi bio, u pelene povijao, u koritu ga kupao, pa bih kod sirotne, obudovele sestre Anisje, ja, takav isti siromah i bogalj, po čitave noći presedeo, noć na noć ne spavao, oboje ih bolne dvorio, dole od pokućara drva za ogrev krao, pesmama ga uspavljavao, prstima mu puckao ... i sve to sa praznim stomakom; pa sam ga odnegovao, a on se, eto, sad podsmeva meni. A i šta te se tiče ako bih ja baš i zbilja za pokoj duše grofice Dibari nekada čelo prekrstio? Ja sam, kneže, onomad prvi put u životu njen životopis u leksikonu pročitao. A znaš li ti ko je bila ona, ista ta Dibari? Govori: znaš li?

— E, sigurno samo ti znaš? — promrmlja mladić podsmešljivo ali nerado.

— To beše takva grofica koja je, napustivši sraman život, namesto kraljice vladala, i kojoj je jedna velika imperatorka u svojeručnom pismu svome napisala »*ma cousine*«. Kardinal, papski nuncije, njoj se na levedirua (znaš li šta je to bilo, taj levedirua) sam nametnuo da joj svilene čarapice na gole nožice nazuje ... tako jedno visoko i svjatejše lice, pa još je smatrao to za čast. Znaš li ti to? Po nosu ti vidim da ne znaš! No, a kako je umrla ona? Odgovaraj ako znaš!

— Gubi mi se odavde! Gle, kako me zaokupio!

— Umrla je tako što ju je posle tolikih počasti, takvu nekadašnju velikašicu, deželat Sampson na giljotinu stavio ni krivu ni dužnu, na radost svih pariških piljarica, a ona od straha nije ni shvatala šta se s njom čini. Videla je kako je onaj za vrat dokopao i pod nož vuče, u rebra je muva, a oni se tako smeju, pa počela da viče: »*Encore un moment, monsieur le bureau, encore un moment!*« što će reći: »Samo časak pričekajte, gospodine buro, svega jedan

časak!« I za taj, eto, časak će joj Gospod možda i oprostiti jer se već dalji mizer sa čovečanskom dušom ni zamisliti ne može. A znaš li ti šta znači reč mizer? No to vam je baš pravi mizer. I od tog grofičinog vapaja, o tom jednom trenutku, kad o njemu pročitah, meni baš kao da nešto kleštima srce steže. I šta tebi to smeta, ništavilo, što sam ja ležuci uveče da spavam zaželeo da nju, veliku grešnicu u svojoj molitvi pomenem? Ja sam je zato možda i pomenuo što za nju od ono doba otkad ova zemlja postoji jamačno nikad niko čela prekrstio nije, niti je to kome na pamet padalo. A vidiš li, njoj će milo biti na onom svetu kad oseti da se, eto, našao isti grešnik kao i ona koji se i za nju makar jedanput na zemlji bogu pomolio ... A što se smeješ? Ne veruješ, bezbožniče? A otkud ti i znaš? A posle, i slagao si, ako si zbilja i prisluškiavao: jer ja se nisam samo za groficu Dibari molio; ja sam govorio ovako: »Upokoj, Gospode, dušu velike grešnice grofice Dibari i svih njoj sličnih«, a to je već sasvim drugo nešto; jer je mnogo takvih velikih grešnica i takvih slučajeva promene sudbine, i patnica koje se sad tamo muče i kukaju, i čekaju, ta ja sam se i za tebe, i za tebi slične bezočnike i nasrtljivce tada bogu molio, kad si već hteo da prisluškuješ kako se ja molim.

— Pa moli se, brate, za koga hoćeš, đavo te odneo! šta si se razvikao tu? — jetko ga prekide sestrić. — Jer on nam je veliki knjigočatac, vi to, kneže, možda i ne znate? — dodade on sa nekakvim nezgrapnim osmehom — čita uvek neke knjizurine i memoare.

— Vaš ujak ipak... ipak nije čovek bez srca — nehotice primeti knez. (Knezu ovaj mladić postajaje veoma nesimpatičan.)

— Nemojte ga ipak mnogo hvaliti. Pogledajte ga samo, već je i ruku na srce metnuo, i usta mu se kao smokva nabrala... Nije, da kažete, bez srca, ali je lupež, to mu ne valja. A osim toga je još i pijanica, pa se sav rašrafio kao svaki čovek koji se godinama ne trezni, otud mu i ide sve naopako ... Decu, da kažete, voli, a i pokojnu ujnu je pazio ... Pa čak i mene voli i u zaveštanju mi je, verujte bogu, nešto ostavio.

— N-ništa ti neću ostaviti! — viknu Lebedev razjareno.

— Čujete, Lebedeve — odlučno reče knez okrećući se od mladića — znam iz iskustva da ste vi ozbiljan čovek, kad hoćete... Ja sad imam vrlo malo vremena, te ako vi... Izvinite, kako vam je ime, ja sam zaboravio.

— Ti-ti-Timofej.

— I?

— Lukijanovič.

Svi što behu u sobi opet prsnuše u smeh.

— Slagao vas! — viknu sestrić. — Eto, i tu mora da slaže! On se, kneže, ne zove Timofej Lukijanovič, nego Lukijan Timofejevič! No, zašto si, reci, to sad slagao? I zar tebi nije svejedno: a Lukijan, a Timofej, i šta je knezu do toga? Iz puke navike, večno tako laže, uveravam vas.

— Ta nije moguće? — zapita knez nestrpljivo.

— Lukijan Timofejevič, zaista — zbunjeno priznade sad Lebedev, pokorno obarajući oči i opet stavljajući ruku na srce.

— Pa zašto vi to? ... O, bože moj!

— Iz samoponižavanja — prošapta Lebedev sve više i pokornije sagibajući glavu.

— Eh, kakvo samoponižavanje! Da mi je samo znati gde bih ja sad Kolju mogao naći! — reče knez pa se već okrenu da ide.

— Ja ću vam kazati gde je Kolja — ponudi mu se opet mladić.

— Ne, ne! — prenu se i žurno se uzmuva Lebedev.

— Kolja je ovde noćio — nastavi mladić — pa je jutros otišao da traži svoga generala, koga ste vi, ne znam zašto, iz zatvora iskupili. General je još juče obećao da će izvoleti ovde prenoćiti, ali, eto, nije izvoleo. Najverovatnije je da je prenoćio u hotelu »Terazije«, odmah tu do nas. Kolja, dakle, mora da je ili tamo ili je u Pavlovsku, kod Jevančinih. Imao je novaca, hteo je još juče da se odveze. Te tako dakle, ili u »Terazijama« ili u Pavlovsku.

— U Pavlovsku, u Pavlovsku! ... A mi ćemo ovamo, u bašticu, pa ćemo i... kafice ...

I Lebedev povuče kneza za ruku. Oni izadoše iz sobe, predoše preko omanjeg dvorišta, pa udoše na jedna vrata. Tu zbilja beše jedna vrlo mala i vrlo prijatna baštica, u kojoj, blagodareći lepom vremenu, beše olistalo već sve drveće. Lebedev posadi kneza na zelenu drvenu klupu, kraj zelenog, u zemlju ukopanog stola, pa se i sam namesti spram njega. Posle nekog vremena pojavi se zbilja i kafa. Knez ne odbi. Lebedev mu je i dalje ponizno i požudno piljio u oči.

— Nisam znao da vi imate ovakav domazluk — reče knez, sa izrazom čoveka koji je u taj mah stvarno mislio o nečem sasvim drugom.

— Si-sirotinja — poče već skrušeno Lebedev, ali zastade. Knez se rasejano zagledao preda se i, naravno, beše zaboravio svoje pitanje. Prođe još neko vreme: Lebedev vrebaše i očekivaše.

— No, pa šta? — reče knez čisto prenuvši se — ah, da! Vi sami znate, Lebedeve, u čemu je naša stvar: ja sam došao zbog vašeg pisma. Govorite šta imate.

Lebedev se zbuni, htjede nešto da rekne, ali se samo zagrcnu i ni reči ne proslovi. Knez očeknu i setno se nasmeši.

— Ja vas, kanda, vrlo dobro razumem, Lukijane Timofejiču: vi se meni jamačno niste nadali. Vi ste mislili da se ja iz svog budžaka neću krenuti po vašoj prvoj poruci, pa ste mi pisali, koliko tek svoju savest da umirite. Ali ja, evo, dođoh. I doista, ne obmanjujte. Dosta ste već služili dvama gospodarima. Rogožin je tu već tri nedelje — ja znam. Je li vam pošlo tada za rukom da mu je prodate, kao ono prvi put? Recite istinu.

— Taj izrod je doznao sam ...

— Ne grdite ga; on je, naravno, prema vama rđavo postupio ...

— Istukao me, istukao! — prihvati Lebedev sa strahovitim žestinom; — i sa psetom me po Moskvi vijao, po celoj ulici, s kujom hrficom. Strašna kučka!

— Vi mene za dete držite, Lebedeve. Recite mi, je li ga stvarno ona sad napustila u Moskvi?

— Stvarno, stvarno, pobegla je iz crkve. On je već minute brojao, a ona, ovamo u Petrograd, i pravo k meni: »Spašavaj me i sačuvaj, Lukijane, a knezu ništa ne kazuj ...« Ona se vas, kneže, još više boji no njega; i u tome je premudrost!

I Lebedev lukavo metnu prst na čelo.

— Sad ste ih vi opet sastavili?

— Presvetli kneže, pa šta sam znao? ... Kako bih mogao da ne dopustim? ...

— No dosta, doznaću ja to sve i sam. Recite mi samo gde je ona sad. Je li kod njega?

— O, ne! Sačuvaj bože! Još je sama. Ja sam, veli, slobodna, i znate li, kneže, ona čvrsto ostaje pri tome; ja sam, veli, još potpuno svoj gospodar! Još uvek je na Petrogradskoj strani, u kući moje svastike boravi, kao što sam vam i pisao.

— Je li i sad tamo?

— Tako je, ako nije u Pavlovsku, zbog ovog lepog vremena, kod Darje Aleksejevne, u letnjikovcu. Ja sam, veli, potpuno slobodna. Još sinoć se Nikolaju Ardalionoviču svojom slobodom mnogo hvalila. Rđav znak, gospodine.

I tu se Lebedev isklubi.

— Odlazi li Kolja često do nje?

— Lakomislen je, neshvatljiv i nije poverljiv.

— Jeste li odavno tamo bili?

— Svaki dan, svaki dan.

— Znači i juče?

— N-ne; onomadne ...

— Šteta što ste opet nakresani, Lebedeve! Inače bih vas nešto pitao.

— T-ta, šta, govorite! Ni kapljice nisam popio. — Lebedev se sasvim pretvori u uvo.

— Recite mi kakvu ste je ostavili?

— Sve kao da joj nešto nedostaje ...

— Nedostaje?

— Neprekidno kao da nešto traži, kao da je izgubila nešto. A o predstojećoj udadbi mrsko joj je i da pomisli, to je čisto vređa. O njemu, pak, samom misli koliko i o crvljivom orahu, ne više... to jest, i više, ali sa strahom i užasom; ne da čak ni da mu se ime pomene, a viđaju se njih dvoje samo po nekoj krajnjoj potrebi... on to, naravno, još te kako oseća. Ali ona ipak neće moći da izbegne ... Nemirna je, zajedljiva, dvojezična i plahovita.

— Dvojezična i plahovita?

— Da, plahovita: jer umalo što me ne pokopa onomad za kose zbog jednog razgovora. Biblijskim otkrovenjem sam morao da je stišam.

— Kako to? — ponovo zapita knez misleći da nije dobro čuo.

— Pa tako, čitao sam joj Otkrovenje. To vam je dama sa živom i nespokojnom uobraziljom, he-he! I uz to sam još zaključio da je ona ozbiljnim temama, pa makar i dalekim od nje, odveć sklona. Voli, voli to i još kao naročito uvaženje prema sebi prima. Da. A ja sam vam u tumačenju Otkrovenja jak, i tumačim ga već petnaest godina. Složila se sa mnom da je čovečanstvo danas kod trećeg konja, vranog, i kod konjanika koji ima kantar u ruci svojoj, jer je u današnje vreme sve na meri i na sporazumu, i sav narod samo svoje pravo iziskuje: »oka pšenice je za dinar, a tri oke ječma za dinar« ... i još duh slobodan i srce čisto, i telo zdravo, i sve dare božje hoće da očuvaju. Ali po ciglom svom pravu na sve to ... oni to ipak neće očuvati, a za ovim će da sleduje bleđi konj, kojemu je ime Smrt, a za njim je pakao ... O tome, čim se sastanemo, ja i ona raspravljamo... i veoma je delovalo ...

— Da li vi sami tako verujete? — zapita ga knez odmerivši Lebedeva čudnim pogledom.

— Verujem i tumačim. Ja sam siromah i nag: jedan atom u kolovratu ljudskom. A ko će još i Lebedeva da poštuje? Svako se samo šegači s njim i samo što ga ćuškom ne ispraća. A tu, u tom tumačenju ... tu sam vam ja svakom velmoži ravan. Jer tu je pamet potrebna! Čak i jedan velmoža je zadrhtao tu kod mene ... na svojoj fotelji, obuhvativši um. Njegovo visokoprevashodstvo, Nil Aleksejevič, onomlane, pred Vaskrs, načuo za mene, dok sam još služio kod njih u odeljenju, i naročito me pozvali da im dođem iz dežurne u njihov kabinet, preko Petra Zahariča, pa me zapitaše nasamo: »Je li istina da si ti Antihristov profesor?« A ja

nisam sakrio: »az jesm«, rekoh, te izložih i prikazali, i strah ne ublažih, no još misleno, otkriv alegorijski svitak, pojačah i cifre mu iznesoh. I smejali su se, ali pri ciframa i slikama počеше da drhte i knjigu zamoliše da zatvorim pa da idem, i nagradu mi za Vaskrs odrediše, a Tomine nedelje bogu dušu dadoše.

— Ta šta govorite, Lebedeve?

— Kad vam kažem! Iz kočija ispali posle ručka ... slepoočnicom o ulični stub, pa kao detence, kao detence, onoga časa i preminuše. Sedamdeset tri godine po službenom listu je imao; rumen, sed, parfemom uvek namirisano, uvek nasmejan, kao detence. Seti se tad Petar Zaharič: »To si ti prorekao«, reče mi.

Knez počе da se diže. Lebedev se začudi i čisto je bio zabrinut što knez već ide.

— Ravnodušni ste već vrlo postali, he-he — usudi se on da primeti ponizno.

— Verujte, ne osećam se baš najbolje danas: glava mi nešto teška, od puta, šta li? — odgovori knez namrštivši se.

— U letnjikovac bi trebalo ... — bojažljivo zaključio Lebedev. Knez zastade zamislivši se.

— Ja ću takođe — nastavi Lebedev — pošto minu tri dana, sa svom svojom čeljadi u letnjikovac, te da i novorođenog ptičica sačuvamo i da se ovde u kućici za to vreme sve poispopravlja. I mi ćemo u Pavlovsk.

— I vi u Pavlovsk? — zapita ga najednom knez. — Ama šta je to, vi tu, kanda, svi u Pavlovsk idete? I vi, velite, imate tamo svoj letnjikovac?

— Neće svi u Pavlovsk. A meni je Ivan Petrovič Pticin ustupio jedan letnjikovac što ga je jeftino kupio. I lepo, i uzvišeno, i zeleno, i jeftino, i bontono, i muzikalno, i stoga, eto, svi u Pavlovsk. Nego ja ću, upravo, u zgradu iz dvorišta, a sam letnjikovac ...

— Ste izdali?

— N-n-ne. Nisam ... nisam sasvim.

— Pa dajte ga meni — predloži mu najednom knez.

Lebedev je, kanda, na to i nišanio. Njemu je ta misao pre nekoliko trenutaka došla u glavu. Međutim, kirajdzija mu nije bio potreban, on je već imao jednog zakupca, i taj ga je izvestio da će letnjikovac možda uzeti. Lebedev je, pak, znao pouzdano da nije »možda«, no da će ga sigurno uzeti. No sad mu najednom sinu u glavi jedna, po njegovom računu, veoma probitačna misao da izda letnjikovac knezu, koristeći se tim što se raniji zakupac izrazio neodređeno. »Čitav sukob i čitav nov preokret stvari« iskrсну najednom pred njegovom uobraziljom. Ponudu kneževu on primi skoro sa ushićenjem, tako da na direktno pitanje o ceni samo što odmahnu rukama.

— Sasvim kako hoćete. Ja ću se raspitati kakve su cene; vi svoje nećete izgubiti. Obojica su već izlazili iz vrta.

— A ja bih vam ... ja bih vam ... ako biste imali volju, ponešto veoma zanimljivo, visokocenjeni kneže, mogao ispričati, nešto što se na isti predmet odnosi — promrmlja Lebedev od radosti se uvijajući oko kneza.

Knez zastade.

— A Darja Aleksejevna ima u Pavlovsku letnjikovac?

— Zar?

— Pa izvesna osoba je njena prijateljica i očigledno namerava češće da je posećuje u Pavlovsku. Sa svrhom.

— No .. .pa?

— Aglaja Ivanovna ...

— Ah, dosta, Lebedeve! — prekide ga knez s nekakvim neprijatnim osećanjem, baš kao da se neko dotakao njegovog bolnog mesta. — Sve je to netačno. Bolje mi recite kad prelazite? Za mene, što pre, tim bolje, jer sada sam u hotelu.

Tako u razgovoru izadoše iz bašte, pa ne svraćajući u kuću, predoše malo dvorište i pridoše kapiji.

— Ma šta ćete bolje! — smisli najzad Lebedev. — Preselite se k meni, pravo iz hotela, još danas, a prekosutra ćemo svi u Pavlovsk.

— Videću još — reče knez zamišljeno, pa izade na kapiju.

Lebedev se zagleda za njim. Njega začudi kneževa iznenadna rasejanost. Odlazeći, on zaboravi da kaže »zbogom«, čak ni glavom ne klimnu, što se nikako nije slagalo sa kneževom poznatom učtivošću i pažljivošću.

III

Prošlo je već jedanaest. Knez je znao da kod Jpančinih u gradu može sad naći samo generala, u službenom poslu, pa i to ko zna... I pomisli da general može da ga uzme pa da ga odmah odveze u Pavlovsk; međutim, on je veoma želeo da pre toga učini još jednu posetu. Rizikujući da zakasni kod Jpančinih i da odloži svoj put u Pavlovsk do sutra, knez se odluči da ide da potraži kuću u koju je toliko želeo da svrati.

Ta poseta bila je za njega u nekom pogledu rizična. On se teško nakanjivao i kolebao se. Znao je za tu kuću da se nalazi u Gorohovoj, nedaleko od Sadove, pa je odlučio da tamo ide, nadajući se da će se dok dođe do tog mesta, najzad i konačno odlučiti. Prilazeći raskršću Gorohove i Sadove ulice, on se i sam začudi svom neobičnom uzbuđenju. Nije očekivao da će mu srce tako bolno biti. Jedna kuća, verovatno po svom naročitom izgledu, poče već izdaleka da privlači njegovu pažnju, i knez se posle seti da je odmah rekao sebi: »Eto, to mora da je ta kuća.«

Sa neobičnom radoznalošću prilazio je da proveri svoje nagađanje. Osećao je da će mu odnekud biti naročito neprijatno ako je pogodio. Kuća je ta bila velika, sumorna, na dva sprata, bez ikakvih ukrasa, boje mutnozeleno. Nekoliko, i to vrlo malo takvih kuća, sagrađenih krajem prošlog stoleća, očuvalo se baš u tim ulicama Petrograda (u kome se sve tako brzo menja) skoro bez ikakve promene. Te kuće bile su građene solidno, sa debelim zidovima i sa neobično razmaknutim prozorima; u prizemlju prozori neki put sa gvozdanim rešetkama. Većinom su dole u kućama bile menjačnice. A uškopljenik koji radi u tom dućanu obično i stanuje tu, na gornjem spratu. I spol ja i iznutra je u tim kućama nekako negostoljubivo i nemilo, baš kao da se u njima nešto krije i taji; a otkud se to nazire već po samom izgledu kuće, bilo bi teško objasniti. Arhitektonski sklad linija svagda ima svoju tajnu. U tim kućama stanuje skoro isključivo trgovački svet. Prišavši kapiji i pogledavši na kućni broj i ime sopstvenika, knez pročita »Kuća naslednog počasnog građanina Rogožina«.

Prestavši da se dvoumi, on otvori staklena vrata, koja se bučno za njim zatvoriše, pa poče da se penje uza paradne stepenice na prvi sprat. Stepenište beše mračno, kameno, grubog izgleda, a zidovi obojeni crvenom bojom. On je znao da Rogožin sa majkom i bratom zauzima ceo prvi sprat ove sumorne kuće. Sluga koji knezu otvori odvede ga bez prijave, a vodio ga je dugo. Prođoše i kroz jednu svečanu salu, čiji su zidovi bili izmalani kao mramor, sa hrastovim parketom i nameštajem iz dvadesetih godina XIX veka, grubim i glomaznim. Prođoše i kroz neke omanje sobice, zaobilazeći i naglo skrećući, dižući se neki put dve, tri stepenice i toliko isto se spuštajući, dok najzad ne zakucaše na jedna vrata.

Vrata im otvori lično Parten Semjonovič. Ugledavši kneza, on toliko preblede i na mestu se ukoči da je neko vreme ličio na kameni kip, zagledavši se svojim nepomičnim i uplašenim pogledom i iskrivivši usta u nekakav u najvećoj meri zbunjen osmeh, baš kao da je u ovoj kneževnoj poseti nalazio nešto nemogućno i skoro neprirodno. Mada se knez i nadao nečem takvom, ipak se sad začudio.

— Partene, ja sam ti došao možda u nezgodan čas... No ja mogu i otići — progovori on, najzad, zbunjen.

— U zgodan si čas došao, u zgodan! — pribra se najzad Parten — izvoli samo, ulazi!

Oni su govorili jedan drugome ti. U Moskvi su se često sastajali i na duže vreme. Bilo je čak nekoliko trenutaka u tim njihovim sastancima koji su se vrlo osetno i trajno zapečatili u njihovim srcima. Sada, pak, već tri meseca i više kako se nisu videli.

Bledoća i neka setna, mimoletna drhtavica još ne behu iščezle sa Rogožinova lica. Mada je pozvao gosta, njegova neobična zbunjenost trajaše i dalje. Dok je privodio kneza foteljama i sedao s njim za sto, ovaj mu se slučajno okrenu i zastade pod utiskom neobično čudnog i teškog njegovog pogleda. Nešto kao da prostrela kneza; on u isti mah kao da se nečega seti — nečeg skorašnjeg, teškog, mračnog. Ne sedajući i zastavši nepomično, on se neko vreme zagleda Rogožinu pravo u oči; oči kao da još žešće sevnuše u prvom trenutku. Najzad, Rogožin se osmehnu, ali malo se zbunivši i čisto izgubivši se.

— Što me tako uporno gledaš? — promrmlja on. — Sedni!

Knez sede.

— Partene — reče on — pravo da mi kažeš: jesi li znao da ću danas doći u Petrograd ili nisi?

— Da ćeš doći, tako sam baš mislio, i, vidiš, nisam se prevario — dodade onaj zajedljivo se osmehnuvši— ali otkud bih mogao znati da ćeš baš danas doći?

Neka oštra naglost i čudnovata jetkost pitanja, što se oseti u tom Rogožinovom odgovoru, još većma poraziše kneza.

— Pa da si baš i znao da ću *danas*, zašto se tako žestiš? — tiho reče zbunjeni knez.

— A što ti to opet pitaš?

— Juče kad sam izlazio iz voza video sam dva istovetna takva oka kakvima si ti sada ostrag u mene pogledao.

— Gle, molim te! A čije su bile to oči? — podozrivo promrmlja Rogožin. Knezu se učini da je on uzdrhtao.

— Ne znam: možda mi se u onoj gomili sveta to samo učinilo; meni sad često hoće nešto da se pričinjava. Ja se, brate Partene, osećam skoro onako kao pre pet godina, kad sam dobijao nastupe padavice.

— Naravno, možda ti se učinilo; ne znam... — promrmlja Parten.

Blag osmeh na njegovom licu nimalo mu u ovaj mah nije ličio, baš kao da se jedan deo tog osmeha razbio, te Parten nikako nije bio kadar da ga opet spoji, ma koliko da je pokušavao.

— Šta je, hoćeš opet u inostranstvo? — zapita knez pa najedanput dodade: — A sećaš li se kad smo ono u vagonu, jesenas, iz Pskova putovali, ja ovamo, a ti... u onom tvom ogrtaču, sećaš li se, i u kamašnjama?

Tu se Rogožin najednom zasmehja, ovog puta sa neskrivenom mržnjom i čisto obradovavši se što mu pođe za rukom da je nekako izrazi.

— Jesi li se ti ovde stalno nastanio? — zapita ga knez razgledajući kabinet,

— Da, ja sam tu kod kuće. A gde i da budem?

— Odavno se nismo videli. O tebi sam takve stvari slušao da ne verujem da si to ti.

— A šta sve dokoni svet ne priča! — suvo primeti Rogožin.

— Dakle, svu svoju družinu si rasterao, pa sad sam u roditeljskoj kući sediš, ne bekrijaš. To ti je vrlo pametno. Je li ovo tvoja ili vaša zajednička kuća?

— Kuća je moje majke. Njoj se ide tuda, tim hodnikom.

— A gde ti brat stanuje?

— Brat Semjon Semjonovič živi u dvorištu.

— Je li oženjen?

— Udovac. A što ti to sve treba?

Knez ga pogleda, ali mu ništa ne odgovori. On se najednom zamisli pa kao i da ne ču pitanje. Rogožin nije navaljivao, nego je iščekivao. Zaćutaše neko vreme.

— Ja sam sad, prilazeći tvojoj kući, na sto koraka pogodio koja je.

— A kako to?

— Ni sam ne znam. Tvoja kuća ima obeležje cele vaše porodice i sveg vašeg rogožinskog života. A da me pitaš po čemu sam to zaključio, nikako ti to ne bih mogao objasniti. Fantazija, naravno. Pa se i bojim što me ona tako uznemiruje. Pre mi ni na pamet ne bi palo da ti u takvoj kući živiš, ali kad je sad ugledah, onoga časa pomislih: »Ali baš takva mora da izgleda njegova kuća!«

— Gle, molim te! — neodređeno se osmehnu Rogožin, ne shavatajući potpuno nejasnu kneževu misao. — Tu je kuću još moj deda gradio — primeti on. — U njoj su oduvek živeli verski sektaši, uškopljenci, Hludjakovi, pa i sad kod nas stanuju.

— Mrak nekakav. Mračno ti tu živiš — reče knez osmatrajući Rogožinov kabinet.

To je bila prostrana soba, visoka, sumračna, pretrpana svakojakim nameštajem, većim delom velikim kancelarijskim stolovima, pisaćim stočićima, ormanima u kojima su se čuvale trgovačke knjige i spisi. Crven, širok, safijanskom kožom prevučeni divan očevidno je služio Rogožinu kao postelja. Knez spazi na stolu za koji ga Rogožin posadi dve tri knjige. Jedna od njih, *Istorija Solovjeva*, bila je otvorena i obeležena vrpcom. Po zidovima je visilo u tmastim pozlaćenim okvirima nekoliko uljanih slika, mračnih, počađavelih, na kojima je teško bilo nešto razabrati. Jedan portret u prirodnoj veličini privuče kneževu pažnju: on je predstavljao čoveka pedesetih godina, u kaputu nemačkog kroja sa dugim skutovima, sa dva ordena oko vrata, vrlo retke i okratke prosede brade, zbrčkanog i žutog lica, sumnjičava, nepoverljiva i tužna pogleda.

— Da nije ovo tvoj otac? — zapita knez.

— Lično on — odgovori s neprijatnim osmehom Rogožin, baš kao spremajući se odmah na kakvu bezobzirnju šalu na račun pokojnog svog roditelja.

— Ali on nije bio staroverac?

— Ne; išao je u crkvu, ali, istina, govorio je da je stara vera pravilnija. I sektante-uškopljenike mnogo je cenio. Ovo je bio njegov kabinet. A što pitaš da li se držao stare vere?

— Hoće li ti ovde biti svadbeno veselje?

— Ovde — odgovori mu Rogožin i umalo što ne uzdrhta od tog neočekivanog pitanja.

— Pa hoće li skoro?

— Sam znaš koliko to od mene zavisi.

— Partene, ja ti nisam neprijatelj, niti nameravam u čemu da ti smetam. To ti ponavljam kao što sam ti govorio i pre, u jednom skoro isto ovakvom trenutku. Kad je u Moskvi bila tvoja proševina, nisam ti smetao, ti to znaš. Prvi put ona je sama doletela do mene, tako reći iz crkve, moleći me da je »spasem« od tebe. Ja ti njene sopstvene reči ponavljam. A posle je od mene pobegla; ti si je opet pronašao i na venčanje poveo, i, eto, čujem, ona je opet od tebe pobegla, ovamo. Je li to istina? Meni je tako Lebedev nagovestio, pa sam stoga ovamo i došao ... A o tome da ste se vas dvoje opet složili tek sam juče u vozu čuo od jednog tvog predašnjeg prijatelja, od Zaljoževa, ako baš hoćeš da znaš. Došao sam ovamo sa izvesnom namerom; hteo sam da je privolim najzad da pođe nekud u inostranstvo, da popravi svoje zdravlje. Ona je vrlo rastrojena, i telom i dušom, a naročito umom, i po mom shvatanju, njoj je potrebna velika nega. Nisam mislio da je ja u inostranstvo pratim, nego sam imao u vidu da udesim da cela ta stvar prođe bez mene. Govorim ti celu istinu. Ako je potpuna istina da ste se opet sporazumeli, ja joj ni na oči neću izlaziti, a i tebi više nikad neću doći. Ti dobro i sam znaš da ja tebe ne obmanjujem jer sam uvek bio iskren s tobom. Svoje misli o tome nikad nisam krio i uvek sam govorio da će ona kod tebe sigurno propasti. A i ti ćeš propasti... možda još grđe no ona... Kad biste se opet rastali, ja bih bio vrlo zadovoljan; ali zavađati vas i odvajati vas jedno od drugog, to ne nameravam. Budi, dakle, bezbrižan i u mene ne sumnjaj. A i sam znaš: da li sam ti ikad bio pravi suparnik, čak i tada kad je ona od tebe meni bila pobegla. Ti si se, eto, sad nasmejao; a ja znam čemu se smeješ. Da, mi smo tamo odvojeno živeli, čak i u različitim gradovima, i ti sve to svakako znaš. Jer ja sam ti već i pre objasnio da ja nju »volim ne ljubavlju, nego sažaljenjem«. I mislim da je to sasvim tačan izraz. Ti reče pre da si te moje reči razumeo! Je li to istina? Da li si me zbilja razumeo? Gle kako me s mržnjom gledaš! Ja sam došao da te umirim jer si mi drag. Ja te veoma volim, Partene. A sad ću da idem, i nikad ti više neću dolaziti. Zbogom mi ostaj. Knez se diže.

— Ostani sa mnom — reče mu Partene tiho, ne dižući se s mesta i oslonivši glavu na desnu šaku — odavno te nisam video.

Knez sede. Obojica opet učutaše.

— Čim nisi preda mnom, odmah osećam mržnju prema tebi, Lave Nikolajeviču. Za ova tri meseca kako te nisam video svakog trenutka sam bio ljut na tebe, tako mi boga. Prosto bih potegao pa te otrovao nečim! Eto, šta je. A sad, ti, eto, ni četvrt časa sa mnom nisi presedeo, a već me sva moja ljutina prolazi, i ti si mi kao i pre drag. Posedi malo sa mnom ...

— Kad sam s tobom, ti mi veruješ, a čim me nema tu, ti odmah prestaješ da veruješ i opet sumnjaš... Na oca si! — odgovori mu knez osmehnuši se prijateljski i trudeći se da sakrije svoje osećanje.

— Ja tvom glasu verujem kad s tobom ovako sedim. Meni je jasno da ja tebi nisam ravan ...

— A što si to sad dodao? Eto si se opet razljutio — reče knez čudeći se Rogožinu.

— Ama, u ovoj stvari se ne pita za naše mišljenje — odgovori mu onaj — tu je i bez nas rešeno. Jer mi i volimo svaki na svoj način, u svemu je razlika — nastavljaše on polako i pošto je malo počutao. — Ti, eto, veliš da je sažaljenjem voliš. Nikakvo sažaljenje prema njoj ne osećam. A posle, ona mene mrzi da već gore ne može biti. Ona mi svake noći u san dolazi, i uvek kao da mi se s nekim drugim podsmeva. Pa tako, brate, i jeste. Sa mnom na venčanje ide, a ja joj ni na kraj pameti nisam, baš kao da papuču menja. Hoćeš li mi verovati, pet dana je nisam video jer ne smem da joj odem; zapitaće me: »Što si došao?« Zar me je malo sramotila? ...

— Kako to sramotila te? Šta to govoriš?

— Bajagi ne znaš! Pa, eto, s tobom je od mene pobegla »iz same crkve«, sam si maločas rekao.

— Ma ti ni sam ne veruješ da te...

— Pa zar me s onim oficirom, sa Zemtjužnikovim, u Moskvi, nije sramotila? Pouzdano znam da me je sramotila, i to još pošto je sama odredila dan venčanja.

— Ama, ne može biti! — viknu knez.

— Pouzdano znam — potvrdi Rogožin s ubeđenjem. — Šta? Mislíš nije ona takva? To, brate, ne vredi govoriti da ona nije takva. Bio bi samo prazan razgovor. Kad bi bila s tobom, ona ne bi bila takva, sama bi se na takvu stvar zgrozila, a kod mene je, eto, baš takva. Tako je to. Kao na poslednju rđu gleda ona na mene. S Kelerom, znaš sa onim oficirom što se boksovanjem bavi, pouzdano znam da je svašta poizmišljavala samo da mi se nasmeju... Ama, ti još ne znaš šta je ona sa mnom u Moskvi činila! A para, para, tek koliko sam straćio ...

— Pa što je onda sad uzimaš? ... Kako ćeš posle? — zapita ga knez užasnut.

Rogožin se teško i nekako strašno zagleda u kneza i ništa mu ne odgovori.

— Ja danas već peti dan kako kod nje nisam bio — nastavi on počutavši časak. — Sve se bojim, isteraće me. »Ja sam«, veli, »još sama svoj gospodar; zaželim li, tebe ću oterati pa ću u inostranstvo poći (ona je to meni već govorila da će u inostranstvo da ide) — primeti on kao u zagradi, i nekako naročito pogledavši knezu u oči — neki put, istina, samo me plaši time; sve sam joj nešto smešan. A drugi put se zbilja natušti i namrgodi, reči neće da progovori; e, toga se bojim. Onomad pomislih: neću joj, reko, odsad praznih ruku dolaziti, ali sam je samo zasmejao, a posle se naljutila. Sobarici Kaćki je tako jedan moj šal poklonila ... Mada je ranije u raskošu živela, ipak mislim da ovakvog još nije videla. A o tome kad ćemo se venčati, ni proslaviti joj ne smem ... Pa kakav sam ja to mladoženja kad se, eto, bojim i da joj odem? Te tako, eto, sedim, pa kad mi dozlogrdi, kad već ne mogu srcu da odolim, a ja krišom mimo njenu kuću ulicom hodam ili se negde iza čoška krijem. Onomad sam skoro do zore oko njene kapije šetao, nešto mi se tada bilo učinilo. A ona me, valjda, primeti kroz prozor: »A šta bi,« kaže, »od mene učinio da si sad kakvu prevaru primetio?« Ja ne izdržah pa joj odgovorih: »Pa i sama znaš.«

— A šta li to ima da zna?

— A zar opet i ja znam? — gorko se zasmjeja Rogožin. — U Moskvi je tada ni s kim nisam mogao uhvatiti, premda sam je dugo hvatao. Ja joj onda jednom rekoh: »Ti si mi obećala da ćeš se venčati sa mnom; u čestitu porodicu ulaziš; a znaš li ko si sad? Ti«, rekoh, »evo kakva si!«

— Zar si joj rekao?

— Rekao sam joj.

— No, pa?

— »Ja tebe«, kaže, »sad ni za svog lakeja možda neću hteti da uzmem, a ne žena da ti budem«. »A ja se«, rekoh, »u tom slučaju odavde neću maći jer sad mi je sve svejedno!« — »A ja ću«, veli, »sad odmah Kelera zvati, reći ću mu, i on će te za jaku pa napolje.« — Tada ja skočih na nju pa je istukoh tako da su joj modrice ostale.

— Ama ne može biti! — viknu knez.

— Kažem ti: tako je bilo — potvrdi mu Rogožin polako, ali sevajući očima. — Dan i po ravno nisam spavao, ništa nisam jeo ni pio, iz sobe joj nisam izlazio, klečao sam pred njom: »Umreću tu«, rekoh, »a neću izaći dok mi ne oprostiš, a ako zapovediš da me izbace, udaviću se, jer šta sam ja sad bez tebe?« Kao luda bila je ceo taj dan, čas je plakala, čas se spremala da me zakolje nožem, čas me je ružila. Zaljoževa, Kelera i Zemtjužnikova, sve ih je sazvala, mene im pokazuje, priča im moju sramotu. »Hajdemote«, veli »gospodo, svi ovako skupa danas u pozorište, a on neka sedi ovde kad neće da mi ide iz kuće, ja za njega nisam vezana. A vama će ovde, Partene Semjonoviču, čaja i bez mene dati, vi ste dosad jamačno dobro ogladneli.« Vratila se iz pozorišta sama. »Oni su«, kaže mi ona, »kukavice i podlaci: tebe se boje pa još i mene plaše; kažu mi: taj ti sad neće lako iz kuće izaći; ko ga zna ... može i da te zakolje. A ja, eto, idem u spavaću sobu i vrata za sobom neću zaključavati; eto kako se tebe bojim! Da znaš i da vidiš to! Jesi li pio čaja?

»Ne«, rekoh, »nisam, niti ću ga piti.«

»Ponudjen kao i počašćen«, veli mi ona. »Ali to nikako ne liči.« Pa kako reče, tako i učini, sobu nije zaključavala. Ujutru izađe, smeje se.

»Jesi li poludeo, šta li ti je? Pa ti ćeš tako od gladi umreti.«

»Oprosti«, kažem.

»Neću da ti praštam, neću da pođem za tebe... rečeno ti je ... Zar si svu noć na toj fotelji sedeo, nisi spavao?«

»Ne«, rekoh, »nisam spavao.«

»Gle, kako je pametan. A da čaj piješ i da ručaš ... opet nećeš?«

»Rekoh ti da neću... oprosti mi!«

»Da znaš samo kako ti to ne liči«, kaže mi ona, »kao svinji sedlo. A da ti nije dunulo u pamet da me plašiš? Baš me boli glava što ćeš ti tu gladan sedeti; našao si čime ćeš me uplašiti!« Razljutila se, ali ne zadugo, opet počela da me pecka. I nisam mogao tada čudom da joj se načudim što kod nje nikakvu srdžbu nisam primećivao. A inače znam da je veliko zlopamtilo, dugo neće zlo da zaboravi. I tad mi u glavu dođe da ona mene u tolikoj meri prezire da na mene i gnev dugo ne može u srcu da drži. I to je istina.

»Znaš li ti«, kaže mi ona, »ko je to rimski papa?«

»Slušao sam«, rekoh joj.

»Ti«, kaže, »Partene Semjoniču, opštu istoriju nisi nikad učio!«

»Ja«, rekoh, »uopšte nisam ništa učio.«

»A ja ću onda da ti dam da pročitaš; bio je jedan papa, pa se na jednog cara razljutio, i taj je gladan i žedan, bos, tri dana i tri noći pred papinim dvorom morao da kleči dok mu papa grehe nije oprostio. I šta misliš ti šta li je taj car, za ta tri dana klečeći na kolenima, u sebi razmišljao i na šta se sve zaricao? ... Nego, eto«, reče mi ona, »ja ću sada da ti to pročitam!«

Skoči i donese knjigu. »Ovo su stihovi«, kaže, pa poče da mi čita u stihovima kako se taj car tri dana zaricao da će se tom papi osvetiti. »I zar se«, kaže, »to tebi ne dopada, Partene Semjoniču?«

»To je sve tačno«, kažem joj, »što si mi pročitala.«

»Aha, priznaješ da je tačno, znači i ti se sad možda zaričeš pa veliš: Udaće se ona za mene, ja ću sve zapamtiti, pa će mi ona sve to skupo platiti.«

»Ne znam«, rekoh joj, »možda baš i mislim tako.«

»Kako da ne znaš?«

»Pa tako«, rekoh, »ne znam, ne mislim ja sad o tome.«

»A da o čemu sad misliš?«

»Pa, eto: ti ustaneš s mesta, prođeš pored mene, a ja te gledam i pratim te; zašušti tvoja haljina, a srce mi odmah staje, a kad izađeš iz sobe, ja se svake tvoje rečenice sećam i kakvim si glasom i šta si sve rekla; a noć svu ovu ni o čem nisam ni mislio, samo sam osluškivao kako si u snu disala i kako si se jedared-dvared u postelji okrenula ...«

»Pa ti onda«, zasmeha se ona, »valjda ne misliš i ne sećaš se da si me izbio?«

»Možda«, rekoh, »i mislim, ne znam ti sad reći.«

»A ako ti ne oprostim i za tebe ne pođem?«

»Rekao sam ti da ću se udaviti.«

»A ko te zna, možda ćeš mene ubiti pre toga.« Reče pa se zamisli. Zatim se razljuti pa izađe. Posle jednog časa eto je opet, ulazi k meni sumorna. »Ja ću«, veli, »poći za tebe, Partene Semjonoviču, ali ne stoga šta te se bojim, nego i tako sam propala; i gde je sad bolje? Sedni«, kaže mi, »odmah će ti se doneti da ručaš. A ako pođem za tebe«, dodade ona, »ja ću ti verna žena biti, u to ne sumnjaj, i ne brini se.«

Zatim počuta i reče: »Ti ipak nisi lakej. Ja sam pre mislila da si pravi lakej, kakav samo može biti.« Te tu i dan svadbe odredi, a posle nedelju dana odbeže od mene ovamo k Lebedevu. A kad dođoh, ona mi kaže:

»Ja se tebe ne odričem sasvim; samo hoću još da pričekam, koliko mi bude volja, jer sam uvek svoj gospodar. Pa čekaj i ti ako hoćeš.«

— Eto kako sad kod nas stoji... Kako ti o svemu misliš, Lave Nikolajeviču?

— A kako ti misliš? — zapita ga najpre knez tužno se zagledavši u Rogožina.

— A zar ja mislim sad nešto? — ote se ovome. On htjede još nešto da doda, ali očuta savladan bezizlaznim bolom.

Knez ustade pa htjede da ide.

— Ja neću da sam ti na smetnji — izgovori tiho on, skoro zamišljeno, baš kao odgovarajući na neku svoju unutrašnju, pritajenu misao.

— A znaš šta ću još da ti kažem? — planu najedared Rogožin, a oči mu sevnuše — ne mogu da razumem kako ti to meni nju ustupaš? Ili si sasvim prestao da je voliš? Pre ti je to ipak teško padalo, videlo se. A što si onda tako kao bez duše ovamo dojurio? Žališ je? (I tu se lice Rogožinovo unakazi u nekakav jedak podsmech.) He, he!

— Ti misliš da ja tebe obmanjujem? — zapita ga knez.

— Ne, ja ti verujem, ali samo ništa ne razumem. Najtačnije će biti to da je tvoje saosećanje možda jače od moje ljubavi!

Na njegovom licu pojavi se izraz mržnje koja je težila da se odmah ispolji.

— Pa, naravno: tvoja ljubav od pakosti se skoro i ne razlikuje — osmehnu se i knez — a kad ona prođe, onda će zlo i nesreća možda još gori biti. Ja ti to, brate Partene, proričem ...

— Misliš, valjda, da ću je zaklati?

Knez uzdrhta.

— Omrznućeš je jednoga dana mnogo baš zbog te sadašnje ljubavi; omrznućeš je zbog sveg tog mučenja što ga sad snosiš. Za mene je od svega najčudnije kako ona ipak pristaje da pođe za tebe. Kad sam čuo juče, nisam mogao da verujem, i tako mi dođe teško. Jer već dvaput te se ona odricala i iz crkve bežala; znači, i ona zlo predoseća! I šta hoće sad još od tebe? Tek, valjda, ne tvoj novac? Glupost. A posle, i te tvoje pare mora da si dosta već straćio. Tek, valjda, ne samo muža da dobije? Pa mogla bi ga i osim tebe naći. Ma koga, mesto tebe, bolje bi joj bilo, jer ćeš je ti zbilja zaklati, a ona to možda već i suviše i sama uviđa. Ili, možda, stoga što je tako mnogo voliš? Doduše, može biti i to... Ja sam slušao da ima ljudi koji baš takvu ljubav i traže ... ali...

Knez zastade pa se zamisli.

— A što se opet osmehuješ na portret mog oca? — zapita ga Rogožin, koji je neobično pomno pratio svaku promenu, svaku letimičnu crtu na kneževom licu.

— Što se osmehujem? Dođe mi misao: kad ne bi bilo te napasti, da ti se nije desila ta ljubav, ti bi, po svoj prilici, isti kao tvoj otac postao, i to uskoro. Zavukao bi se kao jazavac u ovu kuću, sa ženom, poslušnom i ćutljivom, celog dana ako bi progovorio s njom dve-tri nabusite reči, nikom ništa ne verujući, a nemajući za to ni potrebe, nego samo ćutljivo i sumorno zbirajući pare na gomilu. I samo bi ponekad stare crkvene knjige pohvalio, ili bi se zainteresovao krštenjem sa dva prsta mesto sa tri, a i to možda tek kad ostariš...

— Podsmevaj mi se slobodno. Jeste, i ona mi je baš to isto od reči do reči govorila kad je taj portret razgledala! Za divno čudo kako se vas dvoje u svemu slažete ...

— Pa zar je bila ona kod tebe? — zapita ga knez radoznalo.

— Bila je. U očev portret je dugo gledala, o pokojniku se raspitivala. »Ti bi, eto, na dlaku takav isti bio«, podsmehnula mi se najzad. »Ti«, veli, »Partene, imaš jake strasti, takve strasti da bi s njima pravo u Sibir, na robiju dospeo kad i pameti ne bi imao, jer ti veliku pamet imaš«, reče mi. (Baš tako mi reče, ako hoćeš da veruješ. Prvi put sam od nje takvu reč čuo!) »Ti bi sve te svoje današnje gluposti uskoro napustio. Ali pošto si skroz neobrazovan čovek, ti bi počeo pare da gomilaš, pa bi se zavukao, kao i tvoj stari, u ovu kuću sa njenim uškopljenim sektašima. Najzad bi jamačno i sam prešao u njihovu veru i tako bi zavoleo novac da ne dva, nego bi možda i svih deset miliona skupio, i onda bi na svojim vrećama

blaga skapao gladan, jer ti si u svemu strastan, ti u svemu do strasti teraš.« Eto, baš tako mi je govorila, skoro od reči do reči sve to. Nikad ona pre toga tako sa mnom nije govorila! Inače sa mnom samo o sitnicama govori ili se šegači. Pa i tu poče da mi se smeje, a posle tek najednom dođe mračna. Po svoj kući je hodila, razgledala, i baš kao da ju je jeza od nečeg hvatala. »Ja ću sve to«, rekoh joj, »izmeniti, i doterati da bude bolje, a možda ću i drugu kuću do svadbe kupiti.«

»Ne, ne«, kaže ona, »ništa tu da ne menjaš, tako ćemo da živimo kako je sad. Ja uz tvoju majku«, kaže, »hoću da živim kad budem tvoja žena.«

Odvedoh je majci, bila je prema njoj pažljiva kao da joj je rođena kći. Moja majka odavno, ima već čitave dve godine, baš kao da nije pri zdravoj pameti (bolesna mi je), a po smrti očevoj sasvim je podetinjila, nikad reči od nje ne čuješ: sedi oduzetih nogu; ako koga ugleda, ona mu se onako sedeći javi. Rekao bi čovek: da joj tri dana ne daš da jede, ona ni to neće primetiti. Ja tada majčinu desnu ruku uzeh, složih joj prste: »Blagoslovite je«, rekoh, »mati, ona će sa mnom da se venča.« A ona, nežno ganuta, majku u ruku poljubi. »Tvoja majka«, veli, »mora da je teško provela svoj vek ...« — I ovu knjigu kod mene vide: »šta si ti to ... *Rusku istoriju* počeo da čitaš?« (A ona mi sama jednom u Moskvi reče: »Ti bi trebalo da se koliko-toliko obrazuješ, makar *Rusku istoriju* Solovjeva da pročitaš, jer, eto, ništa ne znaš.«) »To je pametno«, reče, »tako i radi, pročitaj je. Ja ću ti spisak načiniti kakve knjige pre svega da čitaš; hoćeš li?«

I nikad, ama nikad ni ranije ona sa mnom tako nije govorila, tako da me je prosto začudila; tada sam prvi put kao živ čovek dušom dahnuo.

— To mi je vrlo milo, Partene — reče knez sa iskrenim osećanjem— vrlo mi je milo. Ko zna, možda će vas bog nekako i složiti.

— Nikad to neće biti! — uzviknu Rogožin sa žarom.

— Čuj, Partene! Kad je već toliko voliš, pa zar ne bi mogao poželeti da zaslužiš njeno poštovanje? A ako želiš, zar nemaš nade? Eto, ja maločas rekoh da je za mene čudna zagonetka: zašto ona za tebe polazi? Pa premda ne mogu da odgonetnem, ipak mi je nesumnjivo da tu mora da ima kakav uzrok razuman i dovoljan. U tvoju ljubav ona je uverena; a jamačno je uverena da imaš i nekih dobrih osobina. Drukčije ne može biti! A što si sad rekao samo još potvrđuje to. Jer ti, eto, i sam reče: kako je našla mogućnost da govori s tobom sasvim drugim jezikom no što ti se pre obraćala i govorila. Ti si sumnjalo i ljubomoran, pa stoga i uveličavaš kad što nepovoljno primetiš. A već, naravno, ona ne misli tako rđavo o tebi kao što ti govoriš. Jer inače bi značilo da ona svesno u vodu ili pod nož ide time što se udaje za tebe. A zar bi to moglo biti? Ko bi još svesno u vodu ili pod nož srljao?

S gorkim osmehom sasluša Parten kneževe plamene reči; njegovo uverenje kao da je već nepokolebljivo bilo utvrđeno.

— Kako teško gledaš sad u mene, Partene! — ote se knezu s bolnim osećanjem.

— U vodu ili pod nož! — izgovori Parten najzad. — Hm! Pa zato se i udaje za mene što zna da je kod mene očekuje nož. I zar ti zbilja, kneže, sve dosad nisi shvatio u čemu je tu cela stvar?

— Ne razumem te.

— Pa možda najzad i zbilja ne razumeš, he-he. Jer kažu, eto, za tebe da si... malo onako... Drugoga ona voli, eto šta treba da razumeš! Ovako kao što ja nju volim, tako ona drugoga voli. A taj drugi, znaš li ko je? To si ti! šta, zar ti to ne znaš?

— Ja?

— Da, ti. Ona je tebe tada, od onog časa, od svog rođendana, zavolela. Ali misli da za tebe ne sme, i ne treba da se uda, jer bi te tim osramotila, i svu sudbinu tvoju upropastila. »Ja«, veli, »zna se ko sam.« I još neprestano to ponavlja. Ona je sve to meni samom pravo u lice kazala. Tebe da upropasti i obruka, toga se boji, a za mene, kao veli, ništa, može i da se uda, eto kako ona mene smatra! I na to obrati pažnju!

— Pa što je onda od tebe k meni dobegla, a ... od mene...

— A od tebe k meni! He! A malo li šta njoj najednom tek dune u glavu! Ona je sad sva kao u groznici... Čas mi vikne: »Polazim za tebe teška srca. Postaraj se da svadba bude što pre!« Sama žuri, određuje dan, a kad počne onaj dan da se bliži, ona se uplaši, ili joj druge neke lutke dođu... bog će je znati! Pa ti si i sam video; plače, smeje se, muči se kao u vrućici. I šta je tu čudnovato što je od tebe pobegla? ... Ona je od tebe pobegla baš stoga što je osetila koliko te mnogo voli. Nije bila u stanju da kod tebe izdrži. Ti, eto, maločas reče da sam je ja tad u Moskvi pronašao; nije istina ... sama je od tebe dotrčala: »Odredi«, veli, »dan, ja sam spremna! šampanjca daj! Hajdemo Cigankama!« više. Ta da nije mene, ona bi odavno u reku skočila; veruj bogu! Stoga ne skače što sam joj ja, možda, još strašniji od vode. Iz mržnje polazi za mene... I ako pođe, celu istinu da kažem, samo će iz mržnje poći.

— Kako bi ona... kako ti... — viknu knez, ali ne dovrši. On se sa užasom zagleda u Rogožina.

— Dvrši što si hteo da kažeš! — dodade ovaj isključivši se. — Ako hoćeš, evo da ti kažem šta ti u ovom trenutku misliš: »I kako bi ona sad mogla njegova biti? Kako smem to dozvoliti?« Sigurno to sad misliš...

— Ja nisam zbog toga ovamo došao, Partene, kažem ti; nije mi to u pameti bilo ...

— Možda nisi zbog toga, niti si to na umu imao, ali sad je očigledno ispalo da je zbog toga, he-he! Ali dosta, šta si se tako unezverio? Pa zar ti zbilja to nisi znao? E baš si čudan čovek!

— Sve je to ljubomora, Partene, sve je to bolest, sve si ti neizmerno preuveličao ... — promrmlja knez neobično uzbuđen. — Ta šta ti je, čoveče božji?!

— Ostavi to — izgovori Parten, pa brzo istrže iz kneževih ruku nož koji je ovaj uzeo sa stola, pored knjige, pa ga stavi opet na pređašnje mesto.

— Ja kao da sam znao kad sam došao u Petrograd, čisto sam predosećao... — nastavi knez — nisam hteo da putujem ovamo! Hteo sam da sve ovdašnje zaboravim, iz srca da iščupam! Sad zbogom... Ma, šta ti je?

Govoreći, knez, onako rasejan, opet je dohvatio sa stola onaj isti nož, ali mu ga Rogožin opet istrže iz ruke i baci na sto. To je bio sasvim jednostavan nož sa jelenskom drškom, nije se sklapao, sa sečicom od tri i po palca, i odgovarajuće širine.

Videći da knez obraća naročitu pažnju na to što mu se nož dvaput iz ruke istrza, Rogožin ljutito i mrzovoljno zgrabi nož, turi ga u knjigu i hitnu knjigu na drugi sto.

— Ti, valjda, knjige njime rasecaš? — zapita knez nekako rasejano, čisto još neprestano pod uticajem duboke zamišljenosti.

— Da, knjige ...

— Pa to je baštovanski nož.

— Da, baštovanski. A zar se baštovanskim nožem ne može seći knjiga?

— I on je ... sasvim nov.

— Pa šta onda ako je nov? Zar ne mogu kupiti sebi nov nož? — viknu najzad u nekom pomamnom zanosu Rogožin, sve većma se žesteći pri svakoj reči.

Knez uzdrhta i pažljivo pogleda Rogožina.

— Ih, kakvi smo! — zasmeha se on najednom sasvim se pribravši. — Izvini me, brate. Kad mi je glava ovako teška kao sad, pa još i ta bolest... tada sasvim, sasvim postajem rasejan i smešan. Ja to nikako nisam hteo da te pitam... a ne sećam se sad već šta sam hteo ... Zbogom ...

— Ne tuda — reče mu Rogožin.

— Zaboravio sam.

— Ovamo, ovamo! Hajdemo da ti pokažem.

IV

Prodoše kroz iste sobe kroz koje je knez već prolazio. Rogožin je išao malo napred, knez za njim. Ušli su u veliku salu. Tu je po zidovima bilo nekoliko slika, sve portreti nekih arhijereja i pejzaži na kojima se ništa nije moglo razabrati. Iznad vrata sledeće sobe visila je jedna slika, dosta neobična po svom obliku, oko dva i po aršina duga, a nikako više od šest palaca široka. Slika je predstavljala Spasitelja tek skinutog s krsta. Knez uz put pogleda na nju, kao sećajući se nečega, ali htede da pođe ka vratima ne zaustavljajući se. Bilo mu je vrlo teško i hteo je da što pre napusti ovu kuću. No Rogožin najednom zastade pred slikom.

— Eto, sve te slike tu — reče on — sve je to za rublju i za dve na licitacijama pokojni otac kupovao, on je to voleo. Njih je jedan ovdašnji znalac sve razgledao. Nijedna ništa ne vredi, ali evo ova iznad vrata, koja je takođe za dve rublje kupljena, kaže da nije bez vrednosti. Još je kod pokojnog roditelja jedan dolazio koji mu je trista pedeset rubalja davao, a Seveljev, Ivan Dimitrič, trgovac, veliki ljubitelj, taj je i do četiri stotine dolazio, a prošle nedelje je bratu Semjonu Semjoniču i svih pet stotina nudio. Ali ja sam je za sebe zadržao.

— Pa to je ... to je kopija Hansa Holbajna — reče knez, koji je dotle pažljivo razgledao sliku.

— Doduše, nisam veliki poznavalac, ali bih i ja rekao da je izvrsna kopija. Tu sliku sam u inostranstvu video i ne mogu da je zaboravim. Ali... šta ti...

Rogožin najednom ostavi sliku pa pođe istim putem napred. Naravno, rasejanost i neko naročito jetko raspoloženje, koje tako iznenada izbi kod Rogožina, moglo bi možda donekle i objasniti tu naglost; no ipak se knezu nekako čudno učini što se odjednom prekinuo razgovor koji on nije ni počeo i što mu Rogožin ne odgovori.

— A šta veliš, Lave Nikolajeviču, ja odavna hoću da te pitam: veruješ li u boga? — najednom opet progovori Rogožin prošavši nekoliko koraka.

— Kako to čudno pitaš i... gledaš? — primeti knez i nehotice.

— Vidiš, ja volim da posmatram tu sliku — promrmlja Rogožin počutavši, baš kao da je opet zaboravio svoje pitanje.

— Ovu sliku! — viknu najednom knez, pod utiskom iznenadne misli — tu sliku! Od te slike može čovek veru da izgubi!

— Pa i gubi je — neočekivano potvrdi Rogožin. Oni dođoše sad do izlaznih vrata.

— Šta kažeš? — zastade najednom knez. — Šta to govoriš? Ja sam se gotovo našalio, a ti ozbiljno! I što li si me pitao verujem li u boga?

— Ama ništa, tek onako. Ja to već odavno hoću da te pitam. Jer mnogi danas ne veruju. A zbilja, je li istina (ti si dosta u inostranstvu živeo), meni tu jedan čovek u napitom stanju reče da kod nas u Rusiji ima više nego u svim zemljama onih što ne veruju u boga? »Nama je«, kaže mi taj, »u tome pogledu lakše no onima tamo, jer smo mi daleko od njih izmakli ...«

Rogožin se tu jetko osmehnu. Izgovorivši svoje pitanje, on najednom otvori vrata, pa držeći se za kvaku, očeknu dok knez ne izađe. Knez se začudi, ali izađe. I on izađe za njim na stepeničnu terasu, pa pritvori za sobom vrata. Stajali su jedan pred drugim s takvim izrazom kao da su i jedan i drugi zaboravili kamo su došli i šta im sad valja činiti.

— Pa zbogom — reče knez pruživši mu ruku.

— Zbogom — odgovori Rogožin i stište pruženu ruku čvrsto ali mahinalno. Knez se spusti za jednu stepenicu, pa se okrenu.

— A što se tiče vere — poče on osmehnuvši se (očigledno ne želeći još da ostavi Rogožina), a i raspoloživši se pod utiskom jedne iznenadne uspomene — Što se tiče vere, ja sam prošle nedelje za dva dana imao četiri razna susreta... Putovao sam izjutra jednom novom železničkom prugom, pa sam, valjda, četiri časa s nekim S-m u vagonu razgovarao. Tu sam se s njime i upoznao. Još pre sam o njemu mnogo slušao, između ostalog kao o ateisti. On je čovek zbilja vrlo učen, i ja se obradovah što ću s pravim naučnikom govoriti. Osim toga, vanredno je dobro vaspitan čovek, tako da je sa mnom govorio potpuno kao sa sebi ravnim po znanju i po shvatanjima. On u boga ne veruje. Jedno me je porazilo: što on za sve vreme kao da o glavnom nije govorio; a porazilo me je naročito stoga što i pre, kad sam bivao u društvu sa onima što ne veruju u boga, i ma koliko da sam čitao takvih knjiga, sve mi se činilo kao da oni niti govore, niti u knjigama pišu o glavnom, mada se čoveku čini da je o tome. Ja mu to tad i rekoh, ali mora da sam govorio nejasno, ili nisam umeo da se izrazim, jer me on ništa nije razumeo. Uveče istog dana zadržah se u palanačkom hotelu na konak, a u njemu se baš prošle noći desilo jedno ubistvo, tako da su svi samo o tome govorili kad sam ja naišao. Stvar je bila u ovome. Dva seljaka, ljudi već u godinama, i ne pijani, napiše se čaja, pa htedoše da zajedno, u jednoj sobi, legnu da spavaju. No jedan od njih je kod onog drugog primetio poslednja dva dana srebrn časovnik na lančiću od đinđuva, što pre kod njega nije viđao. Taj čovek inače nije bio kradljivac, bio je pošten, i smatrao se prema seljačkom merilu kao dobar gazda. Ali njemu se tako dopade onaj časovnik i toliko mu zanese pamet da najzad ne izdrža; uze nož, pa kad se njegov prijatelj osvrnu na drugu stranu, on mu brže i pažljivo priđe odzadi, nanišani, diže oči k nebu, prekrsti se, pa izgovorivši u sebi sa gorkom molitvom: »Gospode, oprost mi Hrista radi!« ... zakla prijatelja u jednom zamahu, kao jagnje, i izvuče mu iz džepa časovnik.

Rogožin se grohotom nasmeja. On se kikota kao da je dobio nastup, čak je bilo neobično gledati taj smeh posle njegovog maločašnjeg mračnog raspoloženja.

— E, to mi se dopada. Ne, to je najljepše — uzvikivao je grčevito, skoro se gušeći — onaj tamo nikako u boga ne veruje, a drugi veruje u tolikoj meri da s molitvom i ljude kolje. Ne, takvo se, eto brate kneže, ne može izmisliti. Ha, ha, ha! Ne, to je najljepše! ...

— Ujutru izađoh da malo šetam po gradu — produži knez čim se Rogožin malo umiri, premda mu je smeh još neprestano grčevito i kao u nastupu drhtao na usnama — vidim, tetura se po drvenom trotoaru jedan trešten pijan vojnik. Prilazi meni: »Da ti prodam, gospodine, ovaj srebrn krst: za dvadeset kopjejaka ću ti ga dati; srebrn je.« Gledam, u ruci mu krst, i mora da ga je onog časa sa sebe skinuo, na plavoj od znoja umašćenoj tračici, ali krst olovan, to se na prvi pogled moglo videti, velikih razmera, osmokraki, pravog vizantijskog oblika. Izvadih dvadeset kopjejaka pa mu dadoh, a krst odmah onde na sebe metnuh; a po vojnikovom licu se moglo videti kako je zadovoljan što je glupom gospodinu podvalio, pa se odmah diže da popije ono što je za krst dobio, to je već van svake sumnje. A ja sam, brate, bio pod najjačim utiskom svega onoga što me tako zapljusnulo u Rusiji; ništa ja o njoj pre nisam razumevao, rastao sam kao beslovesan, i Rusije sam se nekako sanjalački sećao za onih pet godina u inostranstvu. Dakle, idem ja pa se mislim: ne, da pričekam još malo pre no što onog hristoprodavca osudim. Jer bog zna šta se sve u tim pijanim i slabim srcima krije. Posle jednog časa, vraćajući se u hotel, naiđoh na ženu sa odojčetom u naručju. Snaša još mlada, detetu je moglo biti tako šest nedelja. Toga dana joj se dete, po njenom opažanju, prvi put osmehnulo otkako se rodilo. Gledam je, ona se tako pobožno, tako pobožno prekrsti.

»A šta ti je, snašo?« rekoh (jer ja sam se tada o svemu raspitivao).

»Pa eto«, veli, »isto kao što se mati raduje kad prvi put primeti da joj se dete osmehne, isto tako mora da se i bog obraduje svaki put kad ugleda s neba da mu se grešnik od sveg srca moli.«

To mi ta snaša reče, skoro tim istim recima, tako duboku, tako finu i istinski religioznu misao, misao u kojoj se sva suština hrišćanstva odjedanput izrazila, to jest sav pojam o bogu kao o našem rođenom ocu i kako se bog raduje za čoveka kao što se otac raduje za svoje rođeno dete, što je najglavnija misao Hristova. A prosta seljanka! Doduše, mati je... i ko zna, možda je ta snaša bila žena baš onog vojnika. Čuj, Partene, ti si me maločas to pitao, i evo ti sad moj odgovor: suština religioznog osećanja ne potpada ni pod kakva mudrovanja, ni pod kakve prestupe i zločine, i ni pod kakve ateizme; tu ima nešto drugo, i večno će biti drugo; tu je nešto takvo čega će se svi ateizmi večno moći samo površno doticati, i večno će svi oni govoriti o drugom. Ali glavno je to što ćeš najjasnije i najpre na ruskom srcu uočiti! To je jedno od prvih mojih ubeđenja koja iz naše Rusije iznosim. I tu onda ima šta da se radi, Partene! Ima šta da se radi u našem ruskom svetu, veruj mi! Se ti se kako smo se ja i ti u Moskvi sastajali i razgovarali, jedno vreme ... I ja nikako nisam hteo da se ovamo vraćam. I nikako, nikako nisam mislio da se opet ovako s tobom sastanem! Ali sad svejedno! ... Zbogom, do viđenja! Bog neka te čuva!

On se okrenu pa pođe niza stepenice.

— Lave Nikolajeviču! — doviknu mu odozgo Parten kad knez dođe do prvog stepeničnog zaokreta — onaj krst što si ga od vojnika kupio je li kod tebe?

— Da, na meni je.

I knez stade.

— Pokaži mi ga.

Opet nova čud! On se zamisli na časak, pope se opet gore i izvadi mu krst da ga vidi, ne skidajući ga s vrata.

— Daj mi ga — reče mu Rogožin.

— A što? Pa zar ti...

Knez nije voleo da se rastane s tim krstom.

— Nosiću ga, a svoj ću tebi skinuti, pa ga ti nosi.

— Da se menjamo krstovima, to hoćeš? Pa dobro, Partene, kad je tako ... milo mi je; da se pobratimo!

Knez skide svoj olovni krst, Parten svoj zlatni, pa se menjaše. Parten ćutaše. S bolnim divljenjem primeti knez da pređašnja nepoverljivost i pređašnji gorak i skoro podsmešljiv osmeh kao da još nikako ne ostavljahu lice njegovog novog pobratima — bar su se u trenucima jako mogli videti. Ćuteći, prihvati najzad Rogožin kneževu ruku, i neko vreme stajao kao da se odlučivao na nešto. Najzad ga najednom povuče za sobom progovorivši mu jedva čujnim glasom: »Hodi.«

Prodoše terasu prizemlja pa zazvoniše na vratima što behu prema onim iz kojih su maločas izašli. Otvoriše im brzo. Jedna stara žena sva pogrbljena i u crnini, povezana maramom, ćutke i nisko se pokloni Rogožinu. Ovaj je uzgred nešto zapita; pa i ne čekajući odgovora, povede kneza dalje kroz sobe. Opet predoše kroz neke mračne sobe, u kojima se osećala neobična hladna čistoća, bez topline i strogo ispunjene starinskim nameštajem, u belim čistim navlakama. Ne javljajući se nikome, Rogožin odmah uvede kneza u jednu omanju sobu nalik na salon, odvojenu pregradom od mahagonija koja se caklila, sa dvojim vratima, iza kojih je verovatno bila spavaća soba. U uglu salona, kod peći, na fotelji, sedela je jedna malena starica, na izgled još ne toliko stara, čak sa dosta jedrim, prijatnim i okruglim licem, ali već sasvim seda i, to se odmah na prvi pogled moglo videti, potpuno podetinjila. Ona je bila u crnoj vunenoj haljini, sa crnom velikom maramom oko vrata, u beloju čistoj kapi sa crnim trakama. Nogama se oslanjala na šamlicu.

Do nje se nalazila druga čismena starica, starija od nje, takođe u crnini i u beloju kapi, jamačno neka gotovanka, koja je ćuteći plela čarapu. Obe su one, verovatno, sve vreme ćutale. Prva starica, ugledavši Rogožina i kneza, osmehnu im se i nekoliko puta blago klimnu glavom u znak zadovoljstva.

— Majko — reče Rogožin poljubivši joj ruku — ovo je moj vrlo dobar prijatelj, knez Lav Nikolajevič Miškin; ja i on smo razmenjali krstove; on mi je jedno vreme u Moskvi bio mesto rođenog brata i mnogo je za mene učinio. Blagoslovi ga, majko, kao što bi rođenog sina blagoslovila. Čekaj, stara, eto tako, ded da ti ja namestim ruku ...

No pre nego što je Parten stigao da učini kako htjede, starica diže svoju desnu ruku, sastavi tri prsta, pa triput klimnu glavom.

— A sad hajdemo, Lave Nikolajeviču — reče Parten — samo sam te zbog toga doveo ...

Kad opet izadoše na stepenice, on dodade:

— Eto vidiš: ona ništa ne razume šta joj se kaže, nijednu moju reč nije razumela, a blagoslovila te; znači, i sama je to zaželela... A sad zbogom, i meni i tebi je vreme ...

I on otvori svoja vrata.

— Ama pusti da te makar zagrlim na rastanku, ti čudni čoveče! — viknu knez gledajući u njega sa nežnim prekorom, pa htjede da ga zagrlji. Ali Parten tek što diže ruke, odmah ih spusti. On ne mogade da se odluči, pa se okrenu da ne gleda u kneza. Ne htjede ga zagrliti.

— Ne boj se! Ja, mada sam uzeo tvoj krst, ipak zbog časovnika neću zaklati čoveka! — nerazgovetno promrmlja on, zasmejavši se najednom nekako čudnovato. Ali odjedared mu se sve lice preobrazi: on strašno preblede, usne mu zadrhtaše; oči su mu gorele. Podiže ruke, snažno zagrlji kneza i jedva dišući izgovori:

— Pa uzmi je, kad je takva sudbina! Tvoja je. Ustupam ti je! ... Sećaj se Rogožina!

I ostavivši kneza, ne gledajući više u njega, brzo uđe u svoje odeljenje i zalupi vrata za sobom.

V

Bilo je već kasno, uskoro dva i po, a Jpančina knez ne zateče kod kuće. Ostavivši svoju posetnicu, on se odluči da svrati u hotel »Terazijek«, pa da tamo potraži Kolju, a ako nije tamo, da mu ostavi pisamce. U »Terazijama« mu rekoše da su Nikolaj Ardalionovič »izašli još jutros, ali da su, polazeći, upozorili da ako slučajno ko dođe i za njih pita, da kažu da će se oni možda u tri časa vratiti. Ako ih, pak, do tri i po ovde ne bude, znači u Pavlovsk su vozom otišli u letnjikovac generalici Jpančinoj, pa će jamačno tamo i ručati.« Knez sede da ga čeka, pa kad je već tu, zaiska i da ruča.

U tri i po, pa i u četiri časa, Kolja ne dođe. Knez izađe i uputi se nesvesno kud ga oči vode. Početkom leta u Petrogradu ponekad bivaju vanredno lepi dani, svetli, topli, tihi. Kao poručen, ovaj dan bio je jedan od takvih retkih dana. Neko vreme knez je lutao bez plana. Grad je slabo poznao. Ponekad bi zastajao na raskršćima pred nekim kućama, na trgovima, na mostovima; jednom svrati da se odmori u neku poslastičarnicu. Ponekad bi sa velikom radoznalošću zagledao u prolaznike; ali većinom ne bi primećivao ni prolaznike, ni gde se on upravo nalazi. Živci su mu bili teško napeti i uznemireni, a u isto vreme je osećao i neobičnu potrebu za samoćom. Hteo je da bude sam pa da se preda toj bolnoj napetosti, potpuno pasivno, ne tražeći ni najmanjeg izlaza. Bilo mu je odvratno i nije hteo da rešava pitanja što mu dušu i srce pritiskivahu. »Pa šta? Jesam li ja kriv za sve to?« — mrmljao je u sebi skoro i ne shvatajući svoje reči.

Oko šest časova on se nađe na peronu carskoselske stanice. Samoća mu postade skoro nepodnošljiva, nekakav nov polet vatreno mu obuze srce, a mrak, u kome se mučila njegova duša, obasja se na časak jarkom svetlošću. Uzeo je kartu za Pavlovsk pa je neprestano želeo da otputuje: naravno, njega je nešto gonilo, ali to je bila stvarnost, a ne fantazija, kao što je on možda bio sklon da misli.

Skoro već ulazeći u voz, najednom baci na zemlju maločas kupljenu putničku kartu pa sneveseljen i zamišljen pođe natrag sa stanice. Posle nekog vremena, na ulici, on najednom kao da se nečega seti, kao da je nešto shvatio — nešto vrlo čudnovato, nešto što ga je već

odavno mučilo. Najednom mu se desi da je svesno sebe uhvatio u nečemu što je već odavno trajalo, no što nikako nije primećivao do samog ovog trenutka: evo već nekoliko časova, još u »Terazijama«, pa izgleda i pre »Terazija« on, malo-pomalo, pa tek najednom kao da počne da traži nešto oko sebe. Koji put i zaboravi, čak i na duže vreme, na pola časa, pa se tek opet nemirno počne osvrutati oko sebe i nešto tražiti.

Ali tek što je primetio u sebi tu bolesnu i sve dosad potpuno nesvesnu težnju, koja ga već tako odavno muči, kad najednom iskrсну pred njim i druga uspomena koja ga neobično zainteresova: on se seti da je u onom trenutku kad je primetio da nešto oko sebe traži, stajao na trotoaru kod izloga jedne radnje, pa je s velikim ljubopitstvom razgledao robu nameštenu u njemu. I zažele sad da neizostavno proveri da li je zbilja sad stajao možda svega pre kakvih pet minuta pred izlogom te radnje ili mu se to pričinilo; da nije on tu nešto pobrkao? Postoje li zaista ta radnja i ta roba? Jer zbilja se danas oseća u nekom naročito bolesnom raspoloženju — skoro u onakvom kakvo je bivalo kod njega ranije kad su počinjali napadi njegove bolesti. On je znao da je u takvo predepileptično vreme bivao vrlo rasejan i da je često mešao predmete i lica ako bi gledao u njih bez naročite, napregnute pažnje.

Ali postojao je tu i jedan poseban uzrok zašto on već toliko mnogo želi da proveri da li je tada stajao pred izlogom. Među stvarima izloženim u izlogu bio je jedan predmet koji je on gledao i koji je čak i ocenio na šezdeset kopjejaka u srebru — on se toga sećao, kraj sve svoje rasejanosti i zabrinutosti. Pa, prema tome, ako ta radnja postoji i ako je taj predmet zbilja sa ostalom robom izložen, onda je on, dakle, zbog tog predmeta tu zastajao. Taj predmet je, dakle, sadržavao za njega tako jako interesovanje da je privlačio njegovu pažnju čak i u onaj mah kad je bio u vrlo teškoj duševnoj zabuni, tek što je izišao iz železničke stanice.

Išao je tužno gledajući desno, a srce mu je jako lupalo od nestrpljenja i nemira. Ali evo radnje, našao ju je najzad! Bio je svega pet stotina koraka od nje kad mu dođe da se vrati. Eto i onog predmeta od šezdeset kopjejaka! »Naravno, šezdeset kopjejaka, više ne vredili« ponovi on sad, pa se zasmеja. Ali se zasmеja histerično, bilo mu je vrlo teško. On se sad jasno seti da se baš tu, stojeći pred ovim prozorom, najednom okrenuo, baš kao i onda kad je osetio na sebi Rogožinov pogled. Uverivši se da se nije prevario (u šta je on, uostalom, i pre proveravanja bio sasvim ubeđen), ostavi radnju pa brže pođe od nje. O svemu tome trebalo je što pre razmisliti, neizostavno; sad mu je bilo jasno da mu se ni ono na železničkoj stanici nije samo pričinilo, nego da se njemu neizostavno desilo nešto stvarno, i neizostavno vezano sa svim njegovim ranijim nemirom. Ali nekakva unutrašnja nesavladijiva odvratnost opet nadjača: ne htede ništa da premišlja pa i ne premišljaše; nego sad počе da misli o nečem sasvim drugom.

Razmišljaše, između ostalog, o tome da je u njegovom epileptičnom stanju postojao jedan stupanj već skoro pred samim napadom (ako bi napad dobijao na javi), kad bi, usred neke tuge, duševnog mraka, pritiska, njegov mozak u trenucima najednom čisto planuo, pa bi se neobično jako naprezale sve njegove životne snage. Osećanje života, samosvesti, skoro bi se udesetostručilo u tim trenucima, koji bi trajali koliko munja. Um i srce bi mu se obasjavali neobičnom svetlošću: sve sumnje njegove, sva bespokoјstva, čisto bi se odjednom smirili,

prelazili bi u nekakvo najviše spokojstvo puno jasne, harmonične radosti i nade, ispunjeno razumom i shvatanjem najdubljih uzroka.

Ali ti trenuci, ti blesci, bili su tek samo predosećanje onog konačnog magnovenja (nikad ne dužeg od jednog sekunda) kojim bi počinjao sam napad. Taj sekund bio je, naravno, neizdržljiv. Razmišljajući o tome magnovenju docnije, već u zdravom stanju, on bi često govorio sebi da svi ti blesci najvišeg samoosećanja i samosvesti, pa, dakle, i »najvišeg bića«, nisu ništa drugo no bolest, poremećaj normalnog stanja, a kad je to već tako, onda nikako i nisu neko najviše biće, nego, naprotiv, treba da budu uvršteni u najniže.

Međutim, on dođe, najzad, do vanredno paradoksalnog zaključka: »Pa šta onda ako je to bolest?« zaključio on najzad, »šta mami ako je taj napor nenormalan, kad je eto njegov rezultat onaj trenutak osećanja kojega se čovek seća i razmatra ga već u zdravom stanju, jedna najviša harmonija i lepota, kad on čoveku daje nečuvano, dotle neslućeno osećanje upotpunjenosti, mere izmirenja i uzbuđenog molitvenog slivanja sa najvišom sintezom života?«

Ti magloviti izrazi izgledahu njemu samom vrlo pojmljivi, premda još odveć slabi. A u to da je to zbilja »lepota i molitva«, da je to zbilja »najviša sinteza života«, u to on nije mogao sumnjati, niti bi kakve sumnje mogao dopustiti. Jer on u tome trenutku nije snevao nikakva priviđenja, kao što su ona od opijuma, hašiša, ili od vina, koja ponižavaju razum i unakazuju dušu — priviđenja nenormalna i nestvarna.

O tome je on po završetku bolesnog stanja mogao zdravo da rasuđuje. Ti trenuci bili su samo jedno neobično pojačavanje samosvesti — kad bismo morali da to izrazimo samo jednom rečju — samosvesti i u isti mah samoosećanja u najvećoj meri neposrednog.

Ako je njemu u tom trenutku, to jest u onom poslednjem svesnom momentu pred napadom, polazilo za rukom da jasno i svesno kaže sebi: »Da, za ovakav momenat čovek može dati sav svoj život!« onda je, naravno, taj momenat sam po sebi i vredeo koliko ceo život. Uostalom, dijalektičku stranu svog zaključka on nije branio: otupelost, duševni mrak, idiotstvo stajahu pred njim kao jasna posledica tih »najviših trenutaka«. On to, dabogme, ne bi ni hteo ozbiljno osporavati. U zaključku, to jest u njegovoj oceni toga trenutka, bez sumnje se krila pogreška, ali stvarnost osećanja ipak ga je unekoliko zbunjivala.

Šta, zbilja, da se radi sa stvarnošću? Jer je to stvarno bilo, jer je, eto, on sam stizao da kaže sebi u tom trenutku da bi taj trenutak, po bezgraničnoj sreći koju on u taj mah potpuno oseća, mogao i da vredi koliko sav život. »U tom trenutku«, kao što je jednom rekao Rogožinu u Moskvi za vreme njihovih tamošnjih sastanaka, »u tome momentu meni nekako postaje jasna ona neobična reč: da vremena više neće biti.« — »Verovatno«, dodade on smešeći se, »to je onaj isti trenutak za vreme kojega nije stigao da se prolije oboreni krčag s vodom epileptičara Muhameda, dok je njemu pošlo za rukom da u tom istom trenu oka sagleda sva Alahova obitavališta.« Da, u Moskvi se on često sastajao s Rogožinom te bi raspravljali ne samo o tome. »Rogožin maločas reče da sam mu ja tada bio brat; on mi to prvi put danas reče«, pomisli knez u sebi.

On se seti toga sedeći na klupi, pod drvetom u Letnjem vrtu. Bilo je oko sedam časova. Vrt prazan; nešto mračno za časak je zamaglilo sunce na zalasku. Bila je zapara; činilo se kao

da iz daljine preti bura. U sadašnjem njegovom misaonom stanju bio je za njega kao nekakav mamac. Cesto se lepio uspomenama i umom za svaki spoljašnji predmet, i to mu se dopadalo: neprestano je hteo nešto da zaboravi, nešto pravo, bitno, ali pri prvom pogledu oko sebe, on bi očas opet upoznao svoju mračnu misao — misao od koje je tako želeo da se otkine. Seti se da je maločas u restoranu za obedom govorio sa kelnerom o jednom nedavnom neobično čudnom ubistvu koje je u javnosti izazvalo veliku galamu i razgovor. Ali čim se setio toga, najednom mu se opet nešto naročito desilo.

Neobična, neodoljiva želja, skoro sablazan, najednom ukoči svu njegovu volju. On ustade sa klupe pa pođe iz parka pravo na Petrogradsku stranu. Maločas, na obali Neve, zamolio je jednog prolaznika da mu pokaže preko Neve Petrogradsku stranu. Čovek mu je pokazao, ali on ne pođe onamo. U svakom slučaju, danas nije ni bilo potrebno da ide tamo, on je to znao. Adresu je davno imao; mogao je lako pronaći kuću Lebedevljeve rođake, no on je skoro pouzdano znao da je neće zateći kod kuće. »Sigurno je otputovala u Pavlovsk, inače bi Kolja, po sporazumu, makar nešto ostavio u 'Terazijama'.« Dakle, ovo što je on sad išao, to već, naravno, nije zato da je nađe. Drugo, mračno, mučno ljubopitstvo sablažnjavalo ga je. Jedna nova, iznenadna ideja dođe mu u glavu ...

Ali njemu je već i suviše bilo dovoljno to što je pošao i znao kamo ide; posle jednog minuta on je opet išao skoro i ne opažajući kojim putem. Da razmišlja dalje o »svojoj ideji«, to mu odmah dođe strašno odvratno i skoro nemogućno. On se sa bolno napregnutom pažnjom zagledao u sve što bi mu padalo u oči, gledao je u nebo, u Nevu. Oslovi jedno malo dete koje je sreo. Možda se i njegovo epileptično stanje sve većma pojačava. Bura kao da je zbilja nailazila, mada polako. Čula se već udaljena gmljavina. Nastala je jaka omorina...

Odnekud mu sad neprestano padaše na pamet Lebedevljev sestrić, kao što se čovek koji put seća nekog nasrtljivog muzičkog motiva koji mu je već do gluposti dosadio. Tog Lebedevljevog sestrića je nedavno video. Čudnovato je što ga se on sad neprestano seća u vidu onoga ubice koga je nedavno pomenuo sam Lebedev kad je predstavljao knezu svog sestrića. Da, o tom ubici je čitao u novinama ovih dana. Mnogo je čitao i slušao o takvim stvarima otkad je doputovao u Rusiju; uporno je pratio sve takve pojave. A nedavno se živo zainteresovao za to u razgovoru sa kelnerom, i to baš o tom ubistvu Žemarinih.

Kelner se s njim složio, on se sećao toga. Setio se sad i kelnera. To je bio razborit momak, solidan i oprezan, a »uostalom, bog će znati kakav. Teško je u novoj zemlji nove ljude odgonetati.« No u rusku dušu knez je počinjao strasno da veruje. O, mnogo, mnogo je doznao on sasvim novog za tih šest meseci, neslućenog, i nečuvenog, i neočekivanog. Ali tuđa duša je pomrčina, i ruska je duša pomrčina; za mnoge je ona pomrčina... Eto, on se često sastajao s Rogožinom, intimno su se zblížili, »bratski su se zblížili, a zna li on tog Rogožina? Uostalom, kakav je neki put u svemu tome kaos, kakva zbrka, kakva rugoba! I kakav je odvratan i uobražen naduvenko, eto, i taj maločasnji Lebedevljev sestrić! Nego, šta to ja (mislio je dalje knez)? Je li on ubio te stvorove, onih šest ljudi? Ja to sad, kanda, sve brkam ... Kako je to čudnovato! U glavi mi se nešto vrti... A kako je simpatično, kako milo lice u starije kćeri Lebedevljeve, u one što je stajala s detetom; kakav nevin, kakav strogo dečji izraz i kakav skoro detinji smeh!« Čudnovato je što je on skoro bio već zaboravio to lice, pa ga se, eto, sad opet setio. Lebedev, koji lupa nogama o pod kad im preti, mora da ih ipak

sve obožava. Ali, što je sigurnije od svega, kao dva puta dva, to je da Lebedev i svog sestrića obožava.

Uostalom, što se on sad zauzima da ih sve konačno oceni, on, koji se tek danas tu pojavio, otkud da on izriče takve presude? Ali, eto, taj Lebedev mu je zadao danas zagonetku: zar je takvog Lebedeva on očekivao? Zar je on znao pre takvog Lebedeva? Lebedev i Dibari — Gospode! Uostalom, ako Rogožin izvrši ubistvo, on bar neće tako ružno ubiti. Haosa toga neće biti. Po crtežu poručeno oruđe i šest ljudi pomlaćenih u potpunom bunilu! Zar Rogožin ima po crtežu poručeno oruđe ... ima ... ali... ma zar je baš siguran da će Rogožin ubiti? — uzdrhta knez najednom.

»A zar nije zločin, zar nije niskost tako cinički i otvoreno praviti takvu pretpostavku!« viknu on, a rumen stida preli mu najednom sve lice. Bio je preneražen, i stojao je na putu kao ukopan. On se sad najednom seti i maločasnje carskoselske stanice, i nedavne nikolajevske stanice, i pitanja postavljenog Rogožinu pravo u lice, o očima, i Rogožinovog krsta koji je sad na njemu, i blagoslova Rogožinove matere, kojoj ga je Rogožin i doveo, i poslednjeg grčevitog zagrljaja, poslednjeg Rogožinovog odricanja od Nastasje Filipovne, maločas, na stepenicama. I posle svega toga uhvatiti sebe u neprestanom traženju nečega oko sebe, i ta radnja, i taj predmet... kakva niskost! I posle svega toga, on sad ide sa »naročitom svrhom«, sa naročitom »iznenadnom idejom«! Očajanje i patnja obužeše mu svu dušu. Knez htjede da se odmah vrati u svoj stan, u hotel. Već se bio okrenuo i pošao, ali posle jednog trenutka zastade, predomisli se, pa se opet vrati pređašnjim putem.

Ma on je već i bio na Petrogradskoj strani, bio je blizu kuće; ali sad ne ide sa pređašnjom svrhom onamo, niti sa »naročitom idejom«! I kako je ono moglo biti? Da, bolest se njegova vraća, to je očigledno; možda će mu se nastup desiti još danas. Zbog nastupa je i sav taj mrak, zbog nastupa mu je i »ideja« došla! No sad se mrak razišao, demon je odagnan, sumnje više ne postoje, u njegovom srcu je radost! I, on *nju* tako davno nije video, i treba da je vidi, i... ali da, on bi voleo da se sad negde nađe s Rogožinom, da ga uzme za ruku pa da pođu zajedno ... Srce je njegovo čisto; zar je on neki suparnik Rogožinu? Sutra će otići i reći Rogožinu da ju je video: ta i leteo je ovamo, kao što malopre reče Rogožin, samo zato da nju vidi! Možda će je zateći, ali nije baš sigurno da je u Pavlovsku!

Da, sve to treba da bude izvedeno na čistinu, da svi jasno jedan drugom u srce pogledaju, da ne bude tih mračnih i strasnih odricanja, kao što se nedavno Rogožin odricao, nego da se sve svrši slobodno i... jasno. Zar je Rogožin nesposoban za svetlost? On kaže da on nju ne voli idealno, da kod njega nema žaljenja, da na svetu uopšte i ne postoji nikakvo žaljenje. »Istina je«, dodao je Rogožin posle, da je to »tvoje žaljenje možda još jače od moje ljubavi«, ali on samog sebe kleveta ... Hm ... Rogožin ... nad knjigom — zar to već nije »žaljenje«, nije početak »žaljenja«? Zar već samo prisustvo te knjige ne dokazuje da on potpuno shvata svoj odnos prema njoj? A njegova priča maločas? Ne, to je nešto dublje od same strasnosti. I zar njeno lice samo strast izaziva? A i može li uopšte to lice sad strast buditi? Ono izaziva patnju, ono osvaja svu dušu, ono je... I tu jedna vrela, mučna uspomena prođe najednom kroz kneževo srce.

Da, mučna. On se seti kako se još nedavno mučio kad je prvi put počeo da opaža na njoj znake bezumlja. Tad je skoro očajanje osetio. I kako ju je mogao ostaviti kad je ona tada pobegla od njega Rogožinu? Trebalo je da on požuri za njom, a ne da čeka poruke. Ali...

zar Rogožin još ni sad nije primetio na njoj znake bezumlja? Hm ... Rogožin u svemu nalazi neke druge uzroke, uzroke strasti! I kakva luda ljubomora! šta li je hteo da kaže svojom maločasnjom pretpostavkom? (Knez tu najednom pocrvene i nešto kao da mu zadrhta u srcu.)

Našto, uostalom, i pominjati sve to? Tu je bezumlje na obe strane. A da on, knez, voli tu ženu strasno, to se upravo ne da ni zamisliti, to bi bilo skoro svirepo i nečovečno. Da, da! Ne, Rogožin samog sebe kleveta; on ima ogromno srce koje može i da pati i da saoseća. Kad on jednom svu istinu dozna i kad se uveri kako je žalosno stvorenje ta poremećena, ta upola bezumna devojka, zar joj tad neće oprostiti svu prošlost i sva mučenja? Zar neće postati njen sluga, brat, prijatelj, njeno providenje? Saosećanje će urazumiti i naučiti i samog Rogožina. Samilost je najglavniji, pa možda i jedini zakon bića sveg čovečanstva. O, kako je on neoprostivo i nečasno kriv pred Rogožinom! Ne, nije »ruska duša pomrčina«, nego je njemu mrak u duši, kad je, eto, mogao da zamisli takvu strahotu. Za samo nekoliko toplih i srdačnih reči u Moskvi Rogožin ga odmah svojim bratom nazva, a on... Ama, ovo je bolest i bunilo! Sve će se to raščistiti! ... Kako je mračno rekao maločas Rogožin da kod njega »vera nestaje! Taj čovek mora biti da strašno pati. On kaže da »voli da posmatra ovu sliku«; ne voli on, nego oseća potrebu. Rogožin nije samo strasna duša; ne, on je ipak borac, on bi hteo silom da povрати svoju izgubljenu veru. Ona mu je potrebna toliko da bez nje oseća bol. Da! Samo da se veruje, pa ma u šta! U koga bilo — samo da se veruje! A kako je ipak čudna ona Holbajnova slika... No, evo one ulice! Eto tu mora da je negde i kuća — da, da, broj 16, »kuća koleške sekretarke Filisove«. — Tu je knez zazvonio i zapitao za Nastasju Filipovnu.

Gazdarica mu odgovori da se Nastasja Filipovna još jutros odvezla u Pavlovsk, Darji Aleksejevnoj, »pa da može da se desi da se zadrže tamo i nekoliko dana«. Ta Filisova je bila mala žena oštrih očiju i lika, od svojih četrdeset godina, i gledala je lukavo i pažljivo. Na njeno pitanje kako se knez zove — pitanje kome ona kao da namerno dade prisnenak neke tajanstvenosti — knez u prvi mah ne htede da odgovori; ali se odmah vrati pa je naročito zamoli da kaže njegovo ime Nastasji Filipovnoj. Filisova primi to navaljivanje sa pojačanom pažnjom, i sa neobično diskretnim izrazom, kojim je očigledno želela da kaže: »nemajte brige, razumela sam«.

Kneževo ime očividno učini na nju veoma jak utisak. Knez je rasejano pogleda, okrenu se pa pođe nazad u svoj hotel. Ali kad je izašao, nije više izgledao onakav kao kad je zvonio kod Filisove. Kod njega se opet desila, i kao u jednom trenutku, neobična promena: on je opet išao bled, slab, uzrujan. Kolena mu drhtahu, a zbunjen, zanet osmeh treptao mu je povrhu pomodrelih usana. Njegova »iznenadna ideja« najednom se potvrdi, pokazala se kao tačna i on je opet verovao svome demonu.

No da li se ta ideja potvrdila? Da li se pokazala kao tačna? Otkud mu sad opet ta drhtavica, taj ledeni znoj, taj mrak i duševna studen? Da li otud što je sad ponovo ugledao one oči? Ali on je baš i pošao iz Letnjeg parka jedino zato da ih vidi! U tom je, upravo, i bila njegova »iznenadna ideja«. On je, upravo, zaželeo da vidi one oči, da se konačno ubedi

da će ih neizostavno opet videti, tamo, kod te kuće. To je bila njegova grozničava želja. I zašto je sad tako utučen i smrvljen što ih je stvarno sada video? Kao da se nije nadao! Da, to behu one iste oči (a u tom da su iste sad već nikakve sumnje nema) što su sevnule na njega jutros, u gomili kad je izlazio iz vagona nikolajevske železnice; one iste (potpuno iste!), čiji je pogled uhvatio posle, maločas, iza svojih leđa, sedajući na stolicu kod Rogožina. Rogožin se tad odrekao: on je zapitao sa iskrivljenim ledenim osmehom: »pa čije su bile te oči?« I knez strašno zažele, još nedavno, na stanici carskoselske železnice — kad je sedao u vagon da ide k Aglaji, pa opet najednom ugledao te oči, već treći put toga dana — da priđe Rogožinu pa da mu kaže čije su ono oči bile!

Ali je istrčao iz stanice i osvestio se tek pred nožarevom radnjom u onom trenutku kad je stajao i na šezdeset koppejaka cenio jedan predmet sa jelenskom drškom. Čudan i užasan demon uze ga sad već konačno u svoju vlast i ne htjede da ga ostavlja. Taj demon mu prišapnu u Letnjem parku, kad je onde sedeo zanet pod lipom, da ako je Rogožinu toliko bilo potrebno da kneza od samog jutra prati i da motri na njega i na svakom koraku, onda, doznajući da knez neće u Pavlovsk (što je već, naravno, za Rogožina bila kobna činjenica), Rogožin će neizostavno poći onamo, onoj kući na Petrogradskoj strani, pa će neizostavno vrebati tamo njega, kneza, koji mu je još jutros časnu reč dao da »neće ići k njoj« i da »nije zato dolazio u Petrograd«.

I sad, eto, knez grozničavo hita baš prema toj kući, i čega ima u tome što tamo zbilja nailazi na Rogožina? Našao je samo jednog nesrećnog čoveka, čije je duševno stanje mračno, ali sasvim pojmljivo. Taj nesrećni čovek sad se više i ne krije. Da, Rogožin je maločas zbog nečeg bio zatvoren i slagao je, ali na carskoselskoj stanici stajao je skoro ne krijući se. Pre bi se moglo reći da se krio on, knez, a ne Rogožin. A tu, kod same kuće, on je stajao na drugoj strani ulice, najedno pedeset koraka, ukoso, na suprotnom trotoaru, skrktivši ruke, pa je čekao. Tu je već bio sasvim na očima i baš kao da je navlas želeo da bude na vidiku. Stajao je kao izobličavalac i kao sudija, a ne kao... a ne kao ... ko! ...

A zašto on, knez, nije sad prišao njemu, nego se okrenuo od njega kao da ništa nije primetio, premda su im se pogledi sukobili? (I oni su pogledali jedan drugoga!) Ma on je maločas hteo da ga uzme za ruku pa da pođe onamo s njim! On je hteo da sutra ode do njega, da mu kaže da je bio kod nje! I zar se nije odrekao svoga demona još kad je išao onamo, na polovini puta, kad mu je ono radost ispunila dušu? Ili je, možda, zbilja bilo nešto takvo u Rogožinu, to jest u celom današnjem liku toga čoveka, u svim njegovim recima, pokretima, postupcima, pogledima, što bi moglo opravdati užasna kneževa predosećanja i sablažnjiva došaptavanja njegovog demona? ... Nešto takvo što samo po sebi pada u oči, ali što je teško analizirati i ispričati, što je nemogućno opravdati dovoljnim razlozima, ali što ipak, kraj sve te teškoće i neverovatnosti, čini potpuno celovit i neodoljiv utisak koji i nehotice prelazi u najpotpunije ubeđenje...

Uverenost u šta? (O, kako je mučila kneza čudovišnost, »niskost« te uverenosti, »tog niskog predosećanja«, i kako je zbog toga krivio samog sebe!) »Hajde reci, ako smeš, u šta si uveren?« govorio je neprestano sebi, sa prebacivanjem i izazivanjem, »ded, formuliši, usudi se da iskažeš svu svoju misao, jasno, tačno, bez kolebanja! O, ja sam nečastan čovek!« po-

navljaše on sa negodovanjem i sav pocrveneo u licu. »I kakvim ću očima odsad, celog svog veka, gledati u tog čoveka? O, da strašnog dana! O, bože, kakav košmar.«

Bio je jedan trenutak, na kraju toga dugog i mučnog puta sa Petrogradske strane, kad najednom neodoljiva želja obuze kneza da pođe odmah Rogožinu, da ga sačeka, da ga zagrlji sa stidom, sa suzama, da mu sve iskaže i da odjednom učini svemu kraj. Ali on već stajao pred svojim hotelom ... Kako mu je nedavno bio neprijatan taj hotel, ti hodnici, ta cela kuća, njegova soba — odmah na prvi pogled već mu se nisu dopali, i on se nekoliko puta toga dana sa neakvim naročitim gađenjem sećao da će se ipak još morati ovamo vraćati... »Ta šta mi je to? Ja kao bolesna žena verujem danas u svako predosećanje!« pomisli on s jetkim podsmehom zaustavljajući se na kapiji. Jedna današnja okolnost mu u tom trenutku naročito izađe pred oči, ali mu se javila »hladno«, sad »potpuno svesno«, »već bez košmara«. On se najednom seti maločasnjeg noža na Rogožinovom stolu. »Ali, najposle, zašto da Rogožin ne srne imati koliko hoće noževa na svom stolu!« užasno se on najednom samom sebi začudi, pa tu odmah, sav se ukočivši od zaprepašćenja, predstavi sebi i to kako je nedavno bio zastao pred trgovinom noževa. »Pa kakve tu, najzad, može biti veze?! ...« htjede on da vikne, ali ne dovrši. Nov neizdržljiv talas stida, skoro očajanja, prikova ga na mestu, na samom ulazu u kapiju. On na časak zastade. Tako neki put biva s ljudima: nepodnošljive iznenadne uspomene, naročito one skopčane sa stidom, obično zaustave čoveka za jedan trenutak na mestu.

»Da, ja sam čovek bez srca i kukavica!« ponovi on mračno, pa se naglo diže da ide, ali... opet stade.

Pod tom kapijom, inače mračnom, u tom trenutku bilo je naročito tamno; naleteli olujni oblak proguta večernju svetlost i u trenutku kad je knez prilazio kući, oblak se najednom provali, i proli se kiša. U onaj mah kad je naglo krenuo s mesta, pošto je na časak bio zastao, on se nalazio u samom početku kućnog ulaza na ulici. I tu, najednom, u dubini ulaza, u polumraku, kod samih vrata na stepeništu, ugleda jednog čoveka. Taj čovek kao da je nešto čekao, ali brzo promače i iščeze. Tog čoveka knez nije mogao da sagleda jasno, i, naravno, nikako ne bi mogao reći pouzdano ko je to bio. A, osim toga, onde je prolazilo vrlo mnogo sveta; to je bio hotel, neprestano su prolazili i protrčavali u hodnike i obratno. No on najednom dobi i oseti najpotpunije i najčvršće ubeđenje da je on tog čoveka poznao, i da je taj čovek neizostavno Rogožin. Posle jednog trenutka knez pojuri za njim uza stepenice. Srce mu pretrnu. »Sad će se sve rasplesti!« reče on u sebi sa čudnom uverenošću.

Stepenište uz koje je knez ustrčao ispod kapije vodilo je u hodnike prvog i drugog sprata gde su bile hotelske sobe. To stepenište, kao i u svima odavno zidanim kućama, bilo je od kamena, mračno, uzano i vilo se oko debelog kamenog stuba. Na prvom odmaralištu, u tom stubu pokazala se jedno udubljenje, otprilike jedan korak široko, a pola koraka duboko. No čovek bi ipak mogao stati u njega. Ma kako da je bilo mračno, knez ipak, kad istrča na odmaralište, odmah spazi da se tu u tom udubljenju krije neki čovek. I zažele da prođe pored njega pa da i ne pogleda desno. Već učini jedan korak, ali ne izdrži i okrete se.

Dva jutrošnja oka, *ona ista*, najednom se sukobiše sa njegovim pogledom, čovek koji se krio u udubljenju takođe stiže da učini jedan korak prema njemu. Za trenutak obojica stajahu jedan pred drugim, skoro oči u oči. Najednom knez zgrabi onoga za ramena pa ga okrenu nazad prema stepeništu, spram svetlosti: htjede da mu sasvim jasno sagleda lice.

Oči Rogožinove sevnuše, a besan osmeh unakazi mu lice. Desna mu se ruka podiže, i nešto sevnu u njoj; knez nije ni mislio da je zadržava. On se samo sećao kao da je viknuo:

— Partene! Ne verujem! ...

Zatim, najednom, kao da se nešto otvori pred njim: neobična unutrašnja svetlost ozari svu njegovu dušu. Taj trenutak potraja možda pola sekunde: ali on se posle ipak jasno i svesno sećao početka, onog prvog zvuka svoga strašnog vapaja koji mu se sam od sebe ote iz grudi i koji on nikakvom silom ne bi bio kadar zadržati. Zatim mu svest momentalno utrne i nastade potpun mrak.

Knezu se desio napad epilepsije, koja mu već odavno nije dosađivala. Poznato je da nastupi epilepsije, upravo sama padavica, nastupaju u tren oka. U tom trenutku lice mu se najednom strašno unakazi, a naročito pogled. Trzanje i grčevi ovladaju svim telom i svim crtama lica. Strašan, neizreciv i ničemu sličan vapaj otme se iz grudi; u tom vapaju kao da iščezava sve čovečanstvo, i nikako nije moguće, ili je bar veoma teško, da posmatrač zamisli i dopusti da to viče taj isti glas. Izgleda da to viče neko drugi koji se nalazi u unutrašnjosti onoga čoveka. Bar mnogi su tako opisivali svoj utisak, a kod mnogih izgled čoveka u padavici izaziva potpun i neizdržljiv užas koji ima u sebi čak nešto mistično.

Mora se pretpostaviti da je takav utisak iznenadnog užasa, skopčanog sa svim drugim strašnim utiscima tog trenutka, Rogožina na mestu ukočio, te je to kneza spasio od neizbežnog udarca nožem koji je na njega već padao. Zatim, ne stigavši još da se seti da je to nastup, a videvši da se knez trgao u stranu od njega i najednom nauznak stropoštao niza stepenice, udarivši se u naglom padu potiljkom o basamak, Rogožin kao bez duše jurnu dole, zaobiđe u trku kneza koji je ležao, pa skoro i sam obeznanjem istrča iz hotela.

Od trzanja, stresanja i grčenja telo se bolesnikovo sroza niza stepenice, kojih nije bilo više od petnaest, do samog kraja stepeništa. Vrlo brzo, ne više no posle pet-šest minuta, primetiše čoveka gde leži, te se oko njega okupi svet. Čitava barica krvi oko glave ulivaše sumnju u posmatrača da li se taj čovek sam ovako ugruvao ili da nije tu »kakav greh«. Ali neki uskoro poznadoše da je to padavica; jedan sobar poznade u knezu hotelskog gosta koji je nedavno došao. Zabuna se, najzad, vrlo srećno razjasni usled jedne povoljne okolnosti.

Kolja Ivogin, koji je obećao da će biti oko četiri časa u »Terazijama«, a otišao mesto toga u Pavlovsk, usled jedne iznenadne kombinacije odbi poziv generalice JAPANČINE da ruča, pa dođe nazad u Petrograd i požuri u »Terazije«, gde se i pojavio oko sedam časova uveče. Doznajući iz pisamceta da je knez u gradu, on polete k njemu na adresu saopštenu u pismu. Saznavši u hotelu da je knez otišao, on se spusti dole u bife i sede da čeka pijujući čaj i slušajući muziku. Slučajno čuvši razgovor o epileptičnom nastupu koji se nekome desio, on, tačno predosećajući, pojuri tamo i poznade kneza. Odmah su bile preduzete potrebne mere. Kneza prenesoše u njegovu sobu. Mada se prenuo iz zanosa, dosta dugo nije mogao sasvim k sebi da dođe. Lekar, koga su pozvali da pregleda razbijenu glavu, dade oblog i

reče da nema ni najmanje opasnosti od udara. Kada, pak, već posle jednog časa knez dosta dobro počeo da shvata ono što se zbiva oko njega, Kolja ga prenese fijakerom iz hotela do Lebedeva. Lebedev primi bolesnika naročito usrdno i klanjajući se. Knezu za ljubav ubrza on i prelaz u letnjikovac; i trećeg dana behu već svi u Pavlovsku.

VI

Lebedevljev letnjikovac beše omanji, ali udoban pa čak i lep. Deo namenjen za izdavanje bio je naročito dekorisan. Na terasi, prilično prostranoj, pri ulazu sa ulice u sobe, bilo je razmešteno nekoliko narandžinih, limunovih i jasminovih drvaca, u velikim zelenim drvenim sanducima, što je kući, po mišljenju Lebedeva, davalo neodoljivo privlačan izgled. Nekoliko drvaca on je bio kupio zajedno s letnjikovcem, i toliko se poneo utiskom koji su na terasi činila da se bio odlučio, blagodareći slučaju, da radi potpunosti dokupi još takvih drvaca u sanducima, koristeći priliku. Kad je sve drveće bilo najzad dovezeno u letnjikovac i razmešteno, Lebedev je nekoliko puta toga dana strčavao niza stepenice terase na ulicu, pa otud nije mogao sit da se nagleda svog imanja, svaki put u mislima povećavajući sumu koju je nameravao da traži od svog budućeg kirajdžije u letnjikovcu.

Klonulom, ojađenom i telesno iznemoglom knezu letnjikovac se vrlo dopade. Uostalom, na dan polaska u Pavlovsk, to jest treći dan posle onog nastupa, knez je već spolja izgledao skoro zdrav čovek, premda je unutra još neprestano osećao da se nije osnažio kako treba. Njemu behu prijatni i rado je primao sve koje je video oko sebe za ta tri dana; sa uživanjem je gledao Kolju, koji se skoro nije odvajao od njega, voleo je svu Lebedevljevu porodicu (bez sestrića, koji se nekud izgubio), pa je voleo da vidi i samog Lebedeva; čak je sa zadovoljstvom primio generala Ivvolgina, koji ga je još u gradu bio posetio. Na dan seobe, koja se izvršila tek uveče, oko njega se na terasi skupilo mnogo gostiju; najpre mu dođe Ganja, koga je knez jedva poznao — toliko se za to vreme bio izmenio i omršaveo. Zatim se pojaviše Varja i Pticin, takođe gosti u Pavlovsku. General Ivvolgin, pak, skoro nije izbijao iz Lebedevljeve kuće, pa se, izgleda, s njima zajedno i preselio. Lebedev je nastojao da ga ne pušta knezu, nego ga je držao kod sebe; ophodio se s njim prijateljski; očevidno, oni su se odavno poznavali. Knez primeti da su se za ta tri dana njih dvojica upuštali neki put u duge razgovore; često bi vikali i prepirali se, reklo bi se čak i o naučnim temama, što je, očevidno, pričinjavalo uživanje Lebedevu. Covek bi mogao pomisliti da je njemu general čak bio potreban. Ali kao god što je Lebedev čuvao kneza od generala, isto ga je tako i od svoje porodice čuvao, već od samog prelaska u letnjikovac. Pod izgovorom da ne uznemiruju kneza, on k njemu nije puštao nikoga, lupao bi nogama, jurio i terao svoje kćeri, ne izuzimajući ni Veru sa detetom — čim bi posumnjao da idu na terasu gde se nalazio knez — kraj svih kneževih molbi da ne tera nikoga.

— Pre svega, tu neće biti nikakvog poštovanja ako im čovek da toliku slobodu; a drugo, nije ni pristojno — objasni on najzad, na direktno kneževo pitanje.

— Ama zašto? — ubeđivao ga je knez. — Pravo da vam kažem, vi me svim tim svojim vrebanjem i stražarenjem samo mučite. Meni je samom dosadno, to sam vam toliko puta

govorio, a vi svojim neprestanim mahanjem rukama i hodom na prstima još mi više povećavate dosadu.

Knez je time hteo da na znanje Lebedevu, koji ovako rasteruje sve svoje domaće pod vidom da je bolesniku potreban mir, da on sam ulazi kod kneza evo već tri dana skoro svaki čas; i svaki put s vrata promoli glavu, odmeri pogledom sobu, kao da hoće da se uveri da li je knez tu, da nije kud pobegao, pa zatim na prstima, polako se prikradajući, prilazi fotelji, te neki put tako iznebuha i uplaši svog stanara.

Neprestano se obaveštavao treba li mu što, a kad bi ga knez najzad počeo moliti da ga već jednom ostavi na miru, on bi se poslušno i bez reči okrenuo, šunjao bi se natrag na prstima prema vratima, sve vreme dok je koračao mašući rukom i kao dajući na znanje da on to samo onako, da ni reči neće proslloviti, i da je, eto, već izišao i neće više dolaziti, ali bi ipak, posle desetak minuta, ili najviše kroz četvrt časa, opet došao. Kolja, koji je imao slobodan ulaz kod kneza, izazivao je samim tim kod Lebedeva najveći jed i negodovanje. Kolja primeti da Lebedev neki put po pola časa prestoni kod vrata pa prisluškuje šta on i knez razgovaraju; to je Kolja, naravno, knezu i kazao.

— Vi kao da ste mene kupili kad me tako držite pod ključem — bunio se knez — a ja bih bar ovde, u letnjikovcu, želeo da bude drukčije; i znajte da ću primati koga ja hoću i izlaziti kuda hoću.

— Bez i najmanje sumnje — zamaha rukama Lebedev.

Knez ga pažljivo odmeri od glave do pete.

— A je 1' te, Lukijane Timofejiču, jeste 1' vi i ono svoje ormanče što vam je kod kreveta bilo više glave preneli ovamo?

— Ne, nisam ga preneo.

— Pa zar ste ga tamo ostavili?

— Nemogućno ga je preneti, morao bih ga izbijati iz zida ... Čvrsto je uglavljeno, čvrsto ...

— A možda i ovde ima neko takvo isto?

— Još i bolje, još i bolje, s tim sam i letnjikovac kupio.

— Aa! A koga to malopre niste hteli da pustite k meni, pre jednog sata?

— To... to je bio general. Zbilja ga nisam hteo pustiti, nije on za vas. Ja, kneže, tog čoveka duboko cenim; to... to je veliki čovek; možda ne verujete? No, eto, videćete, ali ipak... bolje bi bilo, presvetli kneže, da ga ne primate.

— A što to? Dozvolite da vas zapitam. I zašto vi, Lebedeve, stojite sad na prstima, a prilazite mi uvek kao da neku tajnu imate da mi saopštite?

— E pa ... nizak sam, osećam da sam nizak — odgovori Lebedev iznenada, ganuto, udarajući sebe po grudima — a general, nije li odveć gostoljubiv za vas?

— Odveć gostoljubiv?

— Gostoljubiv, da. Pre svega, on kao da se sprema da tu kod mene i vekuje. Najposle, neka ga, nek vekuje, ali je brz, odmah vam se nameće za rođaka. Ja i on smo već nekoliko puta računali kako smo rod, pa ispada da smo zbilja neka svojta. I vi mu po majci dolazite kao neki sestrić, onda i ja i vi, presvetli kneže, padamo jedan drugom rod. Najposle svejedno, to je njegova mala slabost, ali maločas me je uveravao da celog svog života, od samog zastavničkog čina pa sve do jedanaestog juna prošle godine, kod njega manje od dvesta osoba za ručkom nije sedelo. I došao je najzad dotle da se ti gosti nisu uopšte ni dizali od

stola, tako da su i ručavali, i večeravali, i čaj pili po petnaest časova dnevno, trideset godina, bez najmanjeg prekida, tako da se jedva moglo ugrabiti vreme da se stolnjaci promene. Jedan ustaje, odlazi, drugi nailazi, a o crkvenim i državnim praznicima i do trista gostiju mu je dolazilo. A na dan hiljadugodišnjice Rusije ... tu je čak sedam stotina nabrojao. Nego, to je strast; takve tvrdnje su vrlo rđav znak. Tako gostoljubive ljude opasno je primati u kuću, te stoga pomislih u sebi: da ne bude on odveć za mene i za vas gostoljubiv?

— A vi ste, kanda, s njim u vrlo dobrim odnosima?

— Ja to sve bratski primam za šalu; nek smo i svojta: meni svejedno, tim više časti za mene. Ja u njemu, i pored svih onih njegovih dvesta osoba za ručkom i one hiljadugodišnjice Rusije, ipak vidim vrlo značajnog čoveka. Iskreno vam govorim. Vi ste, kneže, sad o tajnama počeli da govorite: da vam, to jest, ja prilazim baš kao da neku tajnu želim saopštiti... Pa da vidite, ono i nije bez tajne; izvesna osoba je maločas nagovestila da bi veoma želela da se s vama tajno sastane.

— A što baš tajno? To nikako. Ja ću sam do nje otići... eto, može i danas.

— Nikako, nikako ne — zamlatara rukama Lebedev — i ne boji se ona onoga što vi možda mislite. Uzgred rečeno: otkud svaki dan dolazi da se raspita o vašem zdravlju? Da li vam je poznato?

— Vi njega nešto često nečovekom nazivate... meni je to vrlo sumnjivo.

— Nikakve sumnje vi tu ne možete imati, nikakve— brže odbi od sebe Lebedev — hteo sam samo da objasnim da se izvesna osoba ne njega, nego sasvim nečeg drugog boji, savršeno nečeg drugog.

— Ama čega to, govorite brže? — ispitivaše ga knez s nestrpljenjem, s obzirom na tajanstveno vrdanje Lebedeva.

— U tom i jeste tajna — osmehnu se Lebedev.

— Čija tajna?

— Vaša tajna. Samo ste zabranili meni, presvetli kneže, pred vama da govorim... — promrmlja Lebedev, pa nasladivši se tim što je doveo ljubopitstvo svog slušaoca do mučnog nestrpljenja, najednom završi : — Aglaje Ivanovne se boji.

Knez se namrgodi pa jedan časak očuta.

— Tako mi boga, Lebedeve, napustiću vaš letnjikovac — reče on najednom. — Gde su Gavriilo Ardalionovič i Pticina? Kod vas? Vi ste, dakle, i njih domamili.

— Dolaze, evo dolaze! Pa čak i general, odmah ustopce za njima. Sva vrata ću pootvarati i kćeri ću da dozovem sve, sve, odmah, odmah — poče — Lebedev uplašeno da šapuće, mlatarajući rukama i trčkarajući od jednih vrata ka drugima.

U tom trenutku se pojavi Kolja na terasi, ušavši sa ulice, pa javi da odmah za njim dolaze gosti, Lizaveta Prokofjevna sa tri kćeri.

— Da pustim ili da ne pustim Pticina i Gavriila Ardalionoviča? Da pustim ili da ne pustim generala? — priskoči Lebedev, poražen tom veću.

— A što da ne? Puštajte svakog ko želi! Uveravam vas, Lebedeve, da ste vi nešto nepravilno shvatili u mojim odnosima već na samom početku; vi stalno nešto grešite. Ja nemam ni najmanjeg uzroka da od kog što tajim, ni da se krijem — zasmeha se knez.

Gledajući u njega, Lebedev je smatrao za dužnost da se i sam nasmeje. Kraj svega svog neobičnog uzbuđenja, on je bio očigledno neobično zadovoljan.

Vest koju donese Kolja bila je tačna, on je stigao samo za nekoliko koraka pre nego Jpančini, tako da su se gosti pojavili najednom sa obe strane, sa terase Jpančini, a iz soba Pticin, Ganja i general Ivolgin

Jpančini su tek sad od Kolje čuli za kneževu bolest i da je prešao u Pavlovsk; sve dotle je generalica bila u mučnoj neizvesnosti. Još prekjuche je general kazao svojoj porodici za kneževu pisamce, to pisamce je stvorilo kod Lizavete Prokofjevne pouzdano uverenje da će knez doći u Pavlovsk radi viđenja s njima odmah posle tog pisamceta. Uzalud su devojke uveravale da čovek koji im pola godine nije pisao sigurno se sad neće provredniti u pisanju i da on možda i bez njih ima mnogo poslova u Petrogradu. Ko može njegove poslove znati? Generalica se odlučno razljutila na te primedbe, i gotova je bila da se kladi da će im knez doći bar sutradan, mada će »to već biti kasno«. Sutradan ona provede celo jutro u čekanju. Nadali su mu se i u podne i uveče, a kad se već sasvim smrknu, Lizaveta Prokofjevna se razljuti na sve i posvadi se sa svima, naravno ne pominjući nijednom rečju kneza kao povod za svađu. Ni reči o njemu ne pomenuše ni trećeg dana. Kad se Aglaja slučajno za ručkom izgovori da se *maman* ljuti zato što knez nikako ne dolazi, na šta general odmah primeti da »on tu ništa nije kriv«, Lizaveta Prokofjevna najednom ustade i ljutita izađe iz sobe. Najzad, predveče stiže Kolja sa svim vestima i sa pričom o svim kneževim doživljajima za koje je znao. Na kraju krajeva, Lizaveta Prokofjevna je trijumfovala, ali, u svakom slučaju, Kolja je ipak »izvukao svoje«. »Drugi put se ceo dan tu vrti, i ne može čovek da ga se otrese, a sad bar da nam je poručio, kad već sam nije našao za vredno da dođe.«

Kolja je odmah hteo da se razljuti za reči: »ne može čovek da ga se otrese«, ali odloži to za drugi put. I da samo ta reč nije bila već i suviše uvredljiva, on bi je najzad sasvim oprostio: toliko mu se dopalo uzbuđenje i zabrinutost Lizavete Prokofjevne na glas o kneževoj bolesti. Ona je dugo ubeđivala da je preko potrebno da se odmah pošalje naročito lice u Petrograd, da krene neku medicinsku znamenitost prvog reda pa da je prvim vozom dovede ovamo. Ali kćeri je odgovoriše. One, uostalom, ne htedoše da izostanu za mamicom kad se ova brže opremi da poseti bolesnika.

— On je na samrtnom odru — govorila je, uzrujavši se, Lizaveta Prokofjevna — pa zar sad tu na kojekakve ceremonije da se osvrćemo? Je li on prijatelj naše kuće ili nije?

— Ali nametati se ne treba dok se ne ispita teren — primeti Aglaja.

— A ti ne moraš ići, čak ćeš i dobro učiniti; jer ako Jevgenije Pavlovič dođe, ne bi imao ko da ga dočeka.

Posle tih reči Aglaja se, naravno, odmah uputila za svima, što je, uostalom, nameravala i bez toga da učini. Knez Š., koji je sedeo sa Adelaidom, odmah je, po njenoj molbi, pristao da prati dame. On se još i pre, na početku svog poznanstva sa Jpančinima, naročito zainteresovao kad je čuo od njih za kneza. Pokazalo se da su se on i knez upoznali negde nedavno i da su jedno dve nedelje boravili zajedno u nekakvoj varošici. To je bilo pre jedno tri meseca. Knez Š. im je baš mnogo pričao o knezu, i govorio je o njemu sa simpatijom, tako da je sad sa iskrenim zadovoljstvom išao da poseti starog znanca. General Ivan Fjodorovič u taj mah nije bio kod kuće. Jevgenije Pavlovič takođe još nije bio stigao.

Do Lebedevljevog letnjikovca od Jpančinih nije bilo više od trista koraka. Prvi neprijatan utisak Lizavete Prokofjevne kod kneza bilo je to što je zatekla oko njega čitavu gomilu

gostiju, a da i ne govorimo o tome da su u toj gomili bila dva-tri lica njoj mnogo neprijatna. Drugi utisak bilo je iznenađenje kad je videla na izgled potpuno zdravog, gizdelinski odevenog i nasmejanog mladog čoveka, koji im izađe u susret, umesto samrtnika na odru, kako je ona očekivala da će zateći kneza.

Ona čak neodlučno zastade, na vanredno zadovoljstvo Koljino, koji joj je, naravno, mogao vrlo lepo objasniti još dok nije ni krenula iz svog letnjikovca da tamo niko ne umire, i da nikakvog samrtničkog odra nema, ali joj to ne reče, lukavo predosećajući komičan generaličin jed kad, po njegovom računu, ljutito plane zato što je zatekla kneza, svog iskrenog prijatelja, zdravog. Kolja je bio još i toliko nedelikatan da je to naglas iskazao, da bi tako što jače ozlojedio Lizavetu Prokofjevnu, s kojom se stalno, i neki put vrlo žestoko prepirao, kraj sveg prijateljstva koje ih je inače vezivalo.

— Pričekaj, dragi moj, ne žuri se, nemoj da pokvariš svoj trijumf!— reče mu Lizaveta Prokofjevna sedajući u naslonjaču koju joj knez podmetnu.

Lebedev, Pticin, general Ivogin skočiše da donesu devojkama stolice. Aglaji general dodade stolicu. Lebedev dade stolicu i knezu Š., pri čemu je čak i samim savijanjem u struku uspeo da pokaže neobično uvaženje. Varja se, po svom običaju, sa ushićenjem i šap-tanjem pozdravljala sa gospođicama.

— Istina je, kneže, da sam mislila da ću te, maltene, u bolesničkoj postelji zateći, te sam iz straha i preuveličala i, nemam za šta da lažem: strašno sam se razjedila kad sam ugledala to tvoje veselo lice, ali, kunem ti se, to je bilo svega jedan časak, dok još nisam stigla da razmislim. A kad razmislim, ja uvek pametnije postupam i govorim; smatram da i ti tako činiš. A, u stvari, možda se ni ozdravljenju svog rođenog sina, kad bih ga imala, ne bih toliko obradovala kao sad tvome; a ako mi to ne poveruješ, sram da je tebe, a ne mene. A ovaj pakosni žutokljunac dozvoljava sebi da sa mnom pravi još i gore šale. Ti ga, kanda, protežiraš, ali ja te upozoravam da ću jednog lepog jutra, to mi veruj, odreći sebi dalje zadovoljstvo da uživam čast njegovog poznanstva.

— Pa šta sam vam ja tu kriv? — viknu Kolja. — Da sam vas ma koliko uveravao da je knez skoro već zdrav, vi ne biste hteli verovati, jer zamišljati njega na samrtničkom odru, to je za vas kudikamo interesantnije.

— Pa hoćeš li nam dugo ostati? — obrati se knezu Lizaveta Prokofjevna.

— Celu ovo leto, a možda i duže.

— Ti si sam došao. Nisi se ženio?

— Ne, nisam se ženio — osmehnu se knez naivno izbačenom peckanju.

— Nemaš šta da se smeješ; jer to se događa. Nego, ja to zbog letnjikovca pitam: što nisi k nama prešao? Kod nas je polovina kuće prazna. Uostalom, kako hoćeš. Ti, dakle, kod njega stanuješ? Kod ovog — dodade ona poluglasno, klimnuvši prema Lebedevu. — A što se on neprestano krevelji?

Tog momenta izađe iz kuće na terasu Vera, kao i uvek s detetom na rukama. Lebedev, koji se muvao oko stolica i nije znao kud će sa sobom, a ipak nikako nije hteo da ide, najednom kidisa na Veru, zamlatara na nju rukama terajući je sa terase, pa čak, zaboravivši se, poče i da lupa nogama.

— Da nije ludak? — izbaci najednom generalica.

— Ne, on je ...

— Pijan, možda? Nije ti lepo ovo tvoje društvo — odseče ona obuhvativši pogledom i ostale goste. — A, uostalom, kako je ovo mila devojka! Ko je ona?

— To je Vera Lukijanovna, kći tog Lebedeva.

— Ah! Vrlo je zlatna. Hoću da se upoznam s njom. Lebedev, čuvši te pohvale Lizavete Prokofjevne, već je sam vukao kćer da je predstavi.

— Siročad, siročad! — topio se on prilazeći — i ovo dete na njenim rukama je siročče, njena sestra, kći Ljuba, i rođena u najzakonitijem braku od nedavno preminule Jelene, žene moje, umrle pre šest nedelja, na porođaju, po saizvoljenju Gospodjem ... Da ... Mesto matere joj je, premda joj je samo sestra, i ništa više no sestra ... ništa više, ništa više.

— A ti, gospodine, nisi ništa više no pravi mazgov, izvini me. No, dosta, znaš, valjda, i sam — odseče najednom Lizaveta Prokofjevna ljutito.

— Cela istina! — pokloni joj se Lebedev duboko i sa najvećim poštovanjem.

— Čujte, gospodine Lebedeve: je li istina što za vas kažu da vi Otkrovenje tumačite? — zapita ga Aglaja.

— Cela istina ... već petnaestu godinu.

— Ja sam o vama slušala. O vama su, čini mi se, i novine pisale?

— Ne, to je bilo o drugom tumaču, o drugom, taj je umro, a ja sam ostao posle njega — izgovori Lebedev van sebe od radosti.

— Učinite dobrotu, protumačite mi to jednom, ovih dana, kad smo već susedi. Ja vam ništa ne razumem u Otkrovenju.

— Ne mogu da vas ne upozorim, Aglaja Ivanovna, da je sve to od njegove strane puko šarlatanstvo, verujte — ubaci najednom general Ivogin, koji je kao na iglama očekivao i iz sve snage želeo da nekako i on uđe u razgovor. I sede do Aglaje Ivanovne. — Naravno, letovanje ima svoju slobodu — nastavi on — i svoja zadovoljstva, te poseta takvog neobičnog uljeza radi tumačenja Apokalipse je zamisao kao i svaka druga, pa čak zamisao koja svedoči o izvanrednoj pameti, ali ja... Vi me, kanda, sa čuđenjem posmatrate? General Ivogin, čast mi je predstaviti se. Ja sam vas na rukama nosio, Aglaja Ivanovna.

— Vrlo mi je milo. Ja poznajem Varvaru Ardalionovnu i Ninu Aleksandrovnu — prommlja Aglaja jedva se savlađujući da ne prsne u smeh.

Lizaveta Prokofjevna planu. Nešto što joj se već odavno kupilo u duši sad najednom zatraži oduška. Ona očima nije mogla da vidi generala Ivogina, s kojim se nekad bila poznavala, ali vrlo odavno.

— Lažeš, gospodine, po svom običaju, nikad ti nju nisi na rukama nosio — odseče ona ljutito.

— Vi ste zaboravili, *maman*, bogami me je nosio, u Tveru — posvedoči najednom Aglaja. — Mi smo tada živeli u Tveru. Meni je tada bilo šest godina, sećam se. On mi je strelu i luk bio načinio i naučio me da gađam, pa sam i jednog goluba ustrelila. Sećate li se, ja i vi smo zajedno ubili goluba?

— A meni je šlem od kartona doneo i drveni mač, i ja se sećam! — viknu i Adelaida.

— I ja se sećam — potvrdi i Aleksandra. — Vas dve ste se tada zbog ranjenog goluba posvadile, pa su vas za kaznu metnuli da kod zida stojite; te je Adelaida onako u šlemu sa mačem stajala kod zida.

General, rekavši Aglaji da ju je na rukama nosio, rekao je to tek onako, koliko da se počne razgovor, stoga što je on skoro uvek tako otpočinjao razgovor sa svim mladim ljudima kad bi nalazio za potrebno da se s njima upozna. Ali ovoga puta se desilo da je kazao baš istinu i, kao za pakost, tu istinu je on sasvim zaboravio. Tek kad je sad Aglaja najednom potvrdila da su njih dvoje ustrelili goluba, pamćenje mu se rasvetli i on se seti svega toga do poslednje sitnice, kao što se ponekad čovek seća u starijim godinama nečega iz svoje daleke prošlosti. Teško je reći šta je u toj uspomeni moglo tako jako delovati na jasnog, i po običaju malo napitog generala, ali on postade najednom neobično ganut.

— Sećam se, svega se sećam! — uskliknu on. — Ja sam tada bio kapetan. A vi tako majušna, lepa. Nina Aleksandrovna ... Ganja ... I bio sam kod vas ... primali ste me ... Ivan Fjodorovič ...

— A gle, dokle si sad doterao! — dobaci mu generalica. — Znači, ipak nije propio sva svoja blagorodna osećanja kad je toliko uticalo! A ženu si izmučio. I mesto da decu upućuješ, a ti ležiš u hapsu zbog dugova. Idi, gospodine, odavde, skloni se negde, stani tamo iza vrata pa se isplači, seti se svoje pređašnje čestitosti, možda će ti bog i oprostiti. Idi, idi, ozbiljno ti govorim. Ničega nema boljeg za popravljjanje nego se prošlosti svoje s pokajanjem setiti.

Ali ponavljati njemu ono što se ozbiljno govori nije bilo potrebno: general, kao i svi večno pijani ljudi, bio je vrlo osetljiv, i kao i sve duboko pale pijanice, nije bio u stanju da podnese uspomene iz srećne prošlosti. On ustade pa se skrušeno uputi ka vratima, ali se Lizaveta Prokofjevna odmah sažali.

— Ardalion Aleksandroviču, dragi! — viknu ona za njim — stani jedan časak! Svi smo mi grešni. Kad jednom osetiš da te savest manje grize, dođi k meni da posedimo, da ćeretamo o prošlim danima. Jer ja sam možda pedeset puta veća grešnica no ti, a sad zbogom ostaj, ili, nemaš šta ovde... — uplaši se ona najednom da će se on možda vratiti.

— Ne bi trebalo da idete za njim — zaustavi knez Kolju, koji već potrča za ocem. — Jer posle jednog trenutka može opet da se razjedi, pa će mu se tako sav trenutak pokvariti.

— To je istina, ne diraj ga, posle pola časa pođi — odluči Lizaveta Prokofjevna.

— Eto šta znači makar jedanput u životu istinu reći! Čak se rasplakao! — usudi se da ubaci Lebedev.

— A i ti, gospodine, jamačno nisi mnogo utekao od njega ako je istina ono što sam o tebi čula! — kresnu odmah i njemu Lizaveta Prokofjevna.

Uzajamni odnos gostiju što se behu skupili kod kneza malo-pomalo postade određeniji. Knez je, razume se, bio u stanju da oceni, te je i ocenio, svu meru saučešća prema njemu generalice i njenih kćeri i, naravno, izjavio im je iskreno da je i on, danas, još pre njihove posete, nameravao da ih neizostavno poseti, ne obazirući se ni na svoju bolest, ni na to što je kasno. Lizaveta Prokofjevna, pogledavši u njegove goste, reče mu da se to i sada može učiniti. Ptacin, čovek učitiv i vanredno pristojan, vrlo brzo ustade pa se povuče u kuću u dvorištu, kod Lebedeva, veoma želeći da povuče sa sobom i samog Lebedeva. Ovaj obeća da će odmah doći. Varja stupi u razgovor s devojkama, te ona ostade. Ona i Ganja se veoma obradovaše kad general ode; Ganja takođe uskoro ode za Ptacinom. Za ono nekoliko minuta što ih je proveo na terasi sa Jpančinima on se držao skromno, sa dostojanstvom, i ni najmanje se nije dao zbuniti oštrim pogledom Lizavete Prokofjevne, koja

ga dvaput od glave do pete odmeri. Zbilja, ko ga je znao ranije, morao bi primetiti da se veoma izmenio. To se vrlo dopalo Aglaji.

— To, kanda, Gavriilo Ardalionovič izade? — zapita ona najednom, kao što je volela neki put da čini, glasno, oštro prekidajući svojim pitanjem razgovor drugih i nikome se lično ne obraćajući.

— On — odgovori knez.

— Jedva sam ga poznala. Vrlo se izmenio i... mnogo nabolje.

— Iskreno se radujem zbog njega — reče knez.

— On je bio veoma bolestan — dodade Varja sa radosnim saosećanjem.

— A čime se to nabolje izmenio? — zapita Lizaveta Prokofjevna u mrzovoljnoj nedoumici, i čisto uplašivši se — iz čega ti to zaključuješ? Ja kod njega ništa bolje ne opažam, šta ti se upravo čini da je bolje?

— Ništa na svetu nije lepše od »siromašnog viteza«! — proglasi najednom Kolja, koji je sve to vreme stajao kraj stolice Lizavete Prokofjevne.

— To i ja mislim — reče knez Š.

— I ja sam sasvim tog istog mišljenja — svečano objavi Adelaida.

— Kakvog sad opet »siromašnog viteza«? — zapita generalica, zbunjena i jetko mereći pogledom sve govornike. Ali videvši da je Aglaja planula, ljutito dodade: — Tek ma kakva glupost vam padne na pamet? Kakav vam je sad opet to »siromašni vitez«?

— Pa zar je tom deranu, tom vašem ljubimcu, prvina da izokreće tuđe reči! — odgovori Aglaja sa oholim negodovanjem.

U svakom Aglajinom ljutitom ispadu, a ona se vrlo često ljutila, skoro svaki put, kraj sve očevidne njene ozbiljnosti i neumoljivosti, osećalo se još toliko nečega detinjeg, đaćki nestrpljivog i nevešto skrivenog da je bilo nemogućno neki put, gledajući je, da se čovek ne zasmee, na veliki jed Aglajin, koja nije znala čemu se smeju i »kako mogu, kako se samo usuđuju da se smeju«. Tako i sad prsnuse u smeh sestre, knez Š., pa čak se osmehnu i knez Lav Nikolajevič, koji zbog nečega i pocrvene. Kolja se cerekao i trijumfovaao. Aglaja se baš ozbiljno razljuti i dođe dvaput lepša. Njoj je osobito lepo stajala zbunjenost, a i jed na samu sebe zbog te svoje zbunjenosti.

— Zar je on malo vaših reči izvrnuo?

— Pa ja to zasnivam na vašem sopstvenom uskliku! — viknu Kolja. — Pre mesec dana ste o Don Kihotu raspravljali pa ste tom prilikom uskliknuli te reči: da ništa lepše ne može biti od »siromašnog viteza«. Ja sad ne znam koga ste vi tu imali na umu: da li Don Kihota ili Jevgenija Pavloviča, ili još neko lice, ali za nekoga znam da ste govorili, i razgovor se bio otegao...

— Ti, vidim, već i suviše dozvoljavaš sebi, dragi moj, sa tim svojim nagađanjem — ljutito ga prekide Lizaveta Prokofjevna.

— Pa zar samo ja? — ne mogade sad da učuti Kolja; — svi, svi su tad govorili pa i sad govore. Eto i knez Š., i Adelaida Ivanovna, i svi su se izjasnili da simpatišu tog »siromašnog viteza«, znači »siromašni vitez« postoji i neizostavno egzistira, a po mom shvatanju, da samo nije tu Adelaida Ivanovna, mi bismo svi već odavno znali ko je taj »siromašni vitez«.

— A zašto sam ja kriva? — zasmaja se Adelaida.

— Portret niste hteli da naslikate, eto zašto ste krivi! Aglaja Ivanovna vas je tada molila da naslikate portret »siromašnog viteza«, i ispričala vam je siže slike koji je ona sama sastavila, sećate li se sižea? A vi niste hteli...

— Pa kako bih ja to naslikala, koga? Po sižeu izlazi da taj »siromašni vitez«

Čelik-mrežom pokri lice, Nit je pred kim diže kad ...

Pa kakvo bi tu onda lice moglo izaći? Šta da naslikam: rešetku? Anonima?

— Ništa ne razumem, kakva sad opet rešetka? — planu generalica, počevši da shvata ko se to podrazumeva pod nazivom (i, verovatno, već odavno ugovorenim) »siromašni vitez«. Ali naročito ju je izvelo iz strpljenja to što se i knez Lav Nikolajevič zbunio, pa se najzad sasvim spleo kao desetogodišnji dečak. — Hoće li biti kraja toj komediji? Hoće li mi ko razjasniti tog »siromašnog viteza«? Je li to nekakva tako strašna tajna da joj čovek ni prići ne sme?

Ali svi se samo i dalje smejahu.

— Prosto naprosto, ima jedna neobična ruska pesma — umeša se najzad knez Š., očevidno želeći da stvar što pre zabašuri i promeni razgovor — o nekom »siromašnom vitez«, odlomak bez početka i kraja. Pre jedno mesec dana nekako smo se svi zajedno posle ručka smejali, pa smo tražili, kao i obično, kakav siže za buduću sliku Adelaide Ivanovne. Vi znate da je traženje sižea za sliku Adelaide Ivanovne zajednička briga čitave porodice. I tu natrapasmo na »siromašnog viteza« ... Ko ga se prvi setio, ja se sad već ne sećam ...

— Aglaja Ivanovna! — viknu Kolja.

— Može biti, pristajem, samo se ja već ne sećam — nastavi knez Š. — Jedni su se tome sižeu smejali, drugi su izjavljivali da od toga ništa ne može biti uzvišenije, ali da bi se »siromašni vitez« na slici prikazao, ipak je potrebno neko lice. Stadoše pretresati lica svih poznanika, a kako nijedno nije potpuno odgovaralo, na tome i ostade. I to vam je sve. Nego, ja ipak ne razumem otkud Nikolaju Ardalionoviču pade na pamet da to baš sad pominje i iznosi, što je pre bilo smešno i dobrodošlo, to je sad sasvim nezanimljivo.

— Stoga što tu mora da se sad podrazumeva neka nova glupost, i to sigurno neka zajedljiva i uvredljiva — odseče Lizaveta Prokofjevna.

— Nikakve tu gluposti nema, osim najdubljeg poštovanja — sasvim iznenadno, važnim i ozbiljnim glasom najednom izgovori Aglaja, koja se sad već sasvim pribra i savlada svoju maločasnju zbunjenost. I ne samo to nego se još, po nekim znacima, moglo pomisliti, posmatrajući je, da se ona i sama sad raduje što se ta šala tera sve dalje, a sav se taj preokret kod nje odogodio baš u trenutku kad se i suviše jasno mogla opaziti kneževa zbunjenost, koja je sve više rasla i već došla do najvišeg stepena.

— Čas se cerekaju kao ljudi, čas, opet, najdublje poštovanje, mahniti! Kakvo sad, opet, poštovanje? Kazuj sad odmah otkud se to kod tebe tako najednom iznebuha najdublje poštovanje pojavilo?

— Stoga najdublje poštovanje — nastavi tako isto ozbiljno i značajno Aglaja, kao odgovor na materino skoro zajedljivo pitanje — stoga što je u toj pesmi prikazan čovek koji je kadar da ima ideal; a drugo, postavivši sebi jednom ideal, bio je kadar i da poveruje u njega, a poverovavši, slepo da mu preda sav svoj život. A to se ne dešava baš svakog dana u našem vremenu. Tamo, u tim stihovima, nije rečeno u čemu se upravo sastojao ideal »siromašnog viteza« ali se vidi da je to bio nekakav svetao lik... »lik čiste lepote« ... čak je

zaljubljen vitez, mesto šala stavio brojanice oko vrata. Istina, ima tamo još nekakvo nejasno, nedorečeno geslo, slova A. N. B., što ih je on urezao na svom štitu ...

— A. N. D. — popravi je Kolja.

— A ja kažem A. N. B., i tako hoću da govorim — ljutito ga prekide Aglaja — i bilo kako mu drago, ali jasno je da je tome siromašnom vitezmu već postalo svejedno ma ko da je ona, i ma šta da je učinila njegova dama. Dovoljno je to što je on nju izabrao i poverovao u njenu »čistu lepotu«, pa joj se posle zavek odao ... U tom baš i jeste njegova zasluga, jer kad bi se posle pokazalo da je ona i kradljivica, on bi joj ipak morao verovati, i za njenu čistu lepotu koplja lomiti. Pesnik je tu, kanda, hteo da skupi u jedan neobičan lik sav ogroman pojam srednjovekovne ritterske platonske ljubavi nekog tadašnjeg uzvišenog viteza. Naravno, sve je to ideal. U »siromašnom vitezmu« to osećanje je došlo do krajnjeg stepena, do asketizma. Mora se priznati da sposobnost za takvo osećanje mnogo znači i da takva osećanja ostavljaju za sobom duboku i, s jedne strane, pohvalnu crtu, a već i da ne govorimo o Don Kihotu. »Siromašni vitez«, to vam je šušti Don Kihot, ali samo ozbiljan, ne komičan. Ja s početka nisam shvatila pa sam se smejala, a sad volim »siromašnog viteza«, a što je glavno, veoma cenim njegove podvige.

Tako dovrši Aglaja, i gledajući je, teško je bilo pogoditi da li govori ozbiljno ili se smeje.

— No, nekakva budala, i on, i svi njegovi podvizi! — presudi generalica. — A i ti si se, devojko, prilično zabrljala, čitavo predavanje! Tebi, po mom shvatanju, i ne liči takvo što. U svakom slučaju, to je neprilično, to ti se ne može dozvoliti. A kakva je to pesma? Ded, kaži nam je, ti je jamačno znaš. Ja neizostavno hoću da čujem tu pesmu. Celog veka nisam marila za pesme, baš kao da sam predosećala ovo. Ako za boga znaš, kneže, strpi se, ja i ti, evo, moramo da trpimo — obrati se ona knezu Lavu Nikolajeviču. Bila je vrlo neraspoložena. Knez Lav Nikolajevič htjede već nešto da kaže, ali nikako nije mogao da progovori od zbunjenosti, koja ga je još neprestano držala. Jedino Aglaja, koja je tako mnogo dozvolila sebi u svom »predavanju«, nije se nimalo zbunila, čak kao da joj je sve godilo. Ona odmah ustade, i sad kao i pre, ozbiljno i dostojanstveno, s takvim izrazom kao da se već ranije na to spremala, pa je samo čekala poziv, izađe na sredinu terase i stade spram kneza, koji je i dalje sedeo u svojoj fotelji. Svi s nekim čuđenjem gledahu u nju, iskoro svi, knez š., sestre, mati, s neprijatnim osećanjem gledahu na taj novi nestašluk koji se spremao, a koji je, u svakom slučaju, već i suviše zabrazdio. Ali videlo se da se Aglaji dopada baš sva ta afektacija s kojom je počinjala ceremoniju recitovanja pesme.

Lizaveta Prokofjevna umalo što je ne otera na mesto, ali u istom trenutku, tek što je Aglaja počela da deklamuje poznatu baladu, dva nova gosta, glasno govoreći, dopadoše sa ulice na terasu. To behu general Ivan Fjodorovič Jupančin, i odmah za njim jedan mlad čovek. Nastade mala pometnja.

VII

Mladi čovek koji je pratio generala mogao je imati svojih dvadeset osam godina, bio je visok, stasit, divnog i pametnog lica, sa blistavim, velikim crnim očima, punim oštroumlja i ironije. Aglaja ga i ne pogleda, nego nastavi recitovanje pesme, sa afektacijom gledajući i dalje jedino u kneza i obraćajući se samo njemu. Knezu bi jasno da sve to ona čini s nekim

naročitim računom. Ali ovi novi gosti popraviše njegov nezgodan položaj. Sagledavši ih, on se diže, već izdaleka ljubazno klimnu glavom generalu, dade znak da ne prekidaju recitovanje, pođe mu za rukom da se povuče iza fotelje, gde je, nalaktivši se levom rukom na naslon, i dalje slušao baladu, ali sad već u mnogo udobnijem i ne tako »smešnom« položaju kao ranije u fotelji. Sa svoje strane, Lizaveta Prokofjevna zapovedničkim gestom mahnu dvaput dolaznicima da ostanu tamo gde su. No knez se i suviše interesovao svojim novim gostom koji dođe s generalom. On lako pogodi da će to biti Jevgenije Pavlovič Radomski, o kome je već mnogo slušao i o kome je više puta mislio. Samo ga je sad civilno odelo bunilo, jer je čuo da je Jevgenije Pavlovič oficir. Podrugljiv osmeh preletao je povrhu usana novoga gosta za sve vreme recitovanja pesme, baš kao da je i on već nešto slušao o tom »siromašnom vitez«.

»Možda sam ja to sam izmislio?« pomisli knez.

Sasvim drukčije je bilo kod Aglaje. Svu prvobitnu afektaciju i svečanost, s kojom je izašla da recituje, ona sad zameni takvom ozbiljnošću i takvim unošenjem u duh i smisao pesničkog dela; s takvim razumevanjem je izgovarala svaku reč pesme, s takvom vanrednom jednostavnošću je izgovarala da je na kraju recitovanja ne samo osvojila sveopštu pažnju nego je prenošenjem uzvišenog duha balade čisto opravdala onu pojačanu izveštačenu pozu s kojom je onako svečano izašla na sredinu terase. U toj pozi mogla se sad videti samo bezgraničnost, pa možda čak i naivnost poštovanja prema onome što je uzela na sebe da prenese. Oči joj behu zažarene i laka, jedva primetna drhtavica nadahnuća i ushićenja jedno dvaput pređe preko njenog divnog lica. Ona izrecitova:

Bio nekad vitez jedan

Cutljiv, mrk, al' smeon, prav —

Sam, sumoran, ubog, bedan

On provede život sav.

On utvaru jednom sjajnu

U čarobnom vide snu.

Nepojmljivu, čudnu tajnu,

Na dno srca sakri nju.

Studen, mračan, od tog doba

Ne pogleda ženski stvor,

I ni s jednom sve do groba

Ne stupi u razgovor.

Mesto šala brojanice

Na vrat stavi vitez mlad,

Čelik-mrežom pokri lice

Nit' je pred kim diže kad.

Pun ljubavi čiste, žara,

Omađijan onim snom,

*Krvlju svojom on našara
A. M. D. na štitu svom.*

*Kad po kršnoj Palestini
Dokle borbe plamti čas
Prizivahu paladini
Ime dama u sav glas,*

*»Lumen coeli, sancta Rosa«
On klicaše — pretnjom tom
Satiraše — smrtna groza! —
Muslimane kao grom.*

*Živeć posle stalno, strogo
Sam u zamku — napokon
Večno tužan, ćutljiv mnogo,
Bez pričešća umre on.*

Sećajući se posle tog trenutka, knez se dugo, u neobičnoj smućenosti, mučio jednim pitanjem za njega nerazrešivim: kako je bilo moguće sjediniti takvo istinsko, divno osećanje sa onako očiglednim jetkim podsmevanjem? A da je to bilo podsmevanje, u to nije sumnjao; on je to jasno shvatio i imao je za to razloga; za vreme recitovanja Aglaja je dozvolila sebi da izmeni slova A. M. D. u glasove N. F. B. Da se on nije zabunio, niti da je on pogrešno čuo, u to ni sumnjati nije mogao (posle se to i potvrdilo). No bilo kako mu drago, Aglajin ispad — naravno, šala, mada odveć oštra i lakomislena — bio je unapred smišljen. O »siromašnom vitezu« svi su govorili (i »smejali se«) čitav mesec dana ranije. A, međutim, ma koliko da se posle knez sećao, izlazilo je da je Aglaja izgovorila ta slova ne samo bez ikakvog izraza šale, ili kakvog bilo podsmevanja, ili čak ma kakvog naročitog naglašavanja tih početnih slova, da reljef ni je istakne njihov prikriven smisao, nego, naprotiv, sa takvom nepromenjenom ozbiljnošću, s tako nevinom i naivnom jednostavnošću da se moglo pomisliti da su baš ta slova i bila u baladi i da je sve tako bilo u knjizi naštampano.

Nešto teško i neprijatno kao da ujede kneza. Lizaveta Prokofjevna, naravno, ne razumede i ne primeti ni tu zamenu slova ni aluziju. General Ivan Fjodorovič shvati samo toliko da se deklamovala neka pesma. Od ostalih slušalaca veoma mnogi videše u čemu je stvar i zadiviše se i smelosti Aglajinog ispada i nameri, ali oćutaše i trudili su se da to ne pokažu. No Jevgenije Pavlovič (knez je gotov bio da se za to kladi) ne samo da razumede nego se trudio čak da pokaže da je razumeo; on se i suviše podrugljivo osmehivao.

— Kako je divna! — uskliknu generalica istinski ushićena, tek što se dovršilo recitovanje. — čiji su to stihovi?

— Puškinovi, *maman*, nemojte nas sramotiti! To je sramota — uzviknu Adelaida.

— Ama pored vas može čovek još i veća budala da postane! — gorko se odazva Lizaveta Prokofjevna. — Sramota! Kući čim dođemo, odmah da mi date Puškina!

— Pa mi, kanda, i nemamo u kući Puškina.

— Odvajkada povlače se po kući — dodade Aleksandra — dve raskupusane knjige.

— Odmah pošaljite nekog u grad da kupi, Todora ili Alekseja, prvim vozom, ali bolje Alekseja... Aglaja, hodi ovamo! Poljubi me, divno si recitovala. Ali, ako si to iskreno govorila — dodade ona skoro šapatom — onda mi te je žao; ako si, pak, deklamovala samo da mu se podsmehneš, onda takva tvoja osećanja osuđujem, tako da bi svakako bolje bilo da nisi ni recitovala. Razumeš li? Idi sad, gospođice, imam s tobom još da razgovaram. Nego, mi smo se ovde već dugo zasedele?

Međutim, knez se pozdravi sa generalom Ivanom Fjodorovičem, general mu predstavi Jevgenija Pavloviča Radomskog.

— Putem sam ga dočepao tek što se skinuo s voza; doznao je da sam pošao ovamo i da su svi naši tu ...

— Doznao sam da ste i vi tu — prekide ga Jevgenije Pavlovič — pa pošto sam već odavno i neizostavno stavio sebi u zadatak da potražim ne samo vaše poznanstvo no i vaše prijateljstvo, to nisam hteo da gubim vreme. Vi kao da nešto niste zdravi? Maločas čujem.

— Potpuno sam zdrav, i vrlo mi je milo da se s vama upoznam; mnogo sam slušao, pa čak i razgovarao o vama s knezom Š. — odgovori Lav Nikolajevič pružajući ruku.

Uzajamne ljubaznosti behu izgovorene, obojica stisnuše jedan drugom ruku i pomno se zagledaše u oči. Razgovor u času postade opšti. Knez primeti (a on je sad sve brzo i žudno opažao, možda i ono čega nikako nije ni bilo) da je civilno odelo Jevgenija Pavloviča izazivalo opšte i nekako neobično jako čuđenje, toliko da su svi ostali utisci časom bili zaboravljeni i izbleđeli.

Moglo bi se pomisliti da se u toj promeni odela krilo nešto naročito važno. Adelaida i Aleksandra u nedoumici ispitivahu Jevgenija Pavloviča. Knez Š., njegov rođak, gledaše ga sa velikom zabrinutošću; general je govorio čak uzrujano. Jedino Aglaja što se radoznalo, ali potpuno mirno zagledala možda za jedan minut u Jevgenija Pavloviča, čisto kao želeći da uporedi da li mu vojno ili civilno odelo bolje stoji, ali se posle jednog trenutka okrenu i zatim ga već nije gledala. Lizaveta Prokofjevna takođe ne htjede ni o čemu da pita, premda se možda i ona unekoliko uznemirila. Knezu se učini da Jevgenije Pavlovič baš kao da nije kod nje u velikoj milosti.

— Začudio nas je, zaprepastio! — ponavljao je Ivan Fjodorovič kao odgovor na sva pitanja.

— Ja prosto nisam hteo da verujem kad sam se nedavno u Petrogradu video s njim. I otkud tako najednom u penziju, to je pitanje? A sam je prvi govorio da ne treba stolice lomiti.

Iz docnijeg razgovora pokazalo se da je Jevgenije Pavlovič već odavno nagoveštavao svoju penziju; ali je svaki put o tome govorio tako neozbiljno da mu se nije moglo verovati. Nego, on je svagda o ozbiljnim stvarima govorio s tako šaljivim izgledom da ga čovek nije mogao shvatiti, a naročito kad je sam hteo da ga ne shvate.

— Ja ću to samo za neko vreme... koji mesec, najviše ako godinu dana provedem u penziji — srneškao se Radomski.

— Ali nema za to potrebe, bar koliko su meni poznate vaše prilike — još se neprestano general žestio.

— A da obidem svoja imanja? To ste mi i sami savetovali; osim toga, hoću malo i u inostranstvo...

Nego, taj razgovor se uskoro promeni; ali po mišljenju kneza, koji je posmatrao, taj i suviše neobični i neprestan nemir ipak je prelazio meru, i tu mora da je bilo nešto naročito.

— Znači, »siromašni vitez« je opet na sceni? — zapita Jevgenije Pavlovič prilazeći Aglaji.

Na kneževu zaprepašćenje, ova ga odmeri sa čuđenjem i upitno, kao da je htela da mu da na znanje da ni reči među njima o »siromašnom vitez« nije moglo biti, i da ona čak ni samo pitanje ne razume.

— Ama dockan je, dockan je sad u grad slati po Puškina, dockan je! — prepirao se Kolja iz sve snage sa Lizavetom Prokofjevnom — sto puta vam kažem, dockan je!

— Da, zbilja, da se sad šalje neko u grad sasvim je dockan — upade u reč Jevgenije Pavlovič, brže ostavivši Aglaju. — Mislim da su knjižare u Petrogradu već zatvorene, skoro je devet — reče on izvadiivši časovnik.

— Toliko smo čekali i nismo se setili, možete se, valjda, i do sutra pretrpeti — ubaci Adelaida.

— A i ne liči nekako — dodade Kolja — da se ljudi iz viših krugova mnogo za literaturu interesuju. Pitajte, eto, Jevgenija Pavloviča, njima više liči da se interesuju za neka žuta kola sa crvenim točkovima.

— A vi to opet nešto iz knjige, Kolja — primeti Adelaida.

— Pa on i ne zna da govori drukčije nego iz knjiga — prihvati Jevgenije Pavlovič — on se izražava čitavim frazama iz književnih pregleda. Ja odavno imam zadovoljstvo da poznajem razgovore Nikolaja Ardalionoviča, ali ovoga puta on ne govori iz knjige; Nikolaj Ardalionovič otvoreno misli na moja žuta kola sa crvenim točkovima. Samo, ja sam ta kola već zamenio drugima, pa ste, eto, zakasnili.

Knez je obraćao naročitu pažnju na ono što je govorio Radomski ... Njemu se učinilo da se on drži vrlo lepo, skromno, vedro, a naročito mu se dopalo što kao sa sobom ravnim i drugarski govori s Koljom, koji ga je još zajedao.

— Šta je to? — obrati se Lizaveta Prokofjevna Veri, kćeri Lebedevljevoj, koja stajaše pred njom s nekoliko knjiga velikog formata u rukama, vanredno lepo uvezanih i skoro novih.

— Puškin — reče Vera. — Naš Puškin. Tata mi kazao da vam ga donesem.

— Kako to? Kako to može biti, otkud to sad? — začudi se Lizaveta Prokofjevna.

— Ali ne na dar, ne na dar! Takvo što se ja nikad ne bih usudio! — iskoči iza ramena kćerinog Lebedev — nego po ceni koštanja. To je naš sopstveni porodični, familijarni Puškin, izdanje Apenkova, koje se sad već nigde ne može naći... po ceni koštanja. Podnosim vam ga sa strahopoštovanjem, želeći da vam ga prodam te da tim utolim blagorodno nestrpljenje najplemenitijih literarnih osećanja vašeg prevashodstva.

— Kad prodaješ, hvala! Svoje nećeš izgubiti, ne boj se; samo se ne izmotavaj toliko, molim te, dragi! Slušala sam za tebe: ti si, kažu, prenačitan, pa ćemo se jednom ja i ti naći da se razgovaramo: hoćeš li mi ga sam doneti?

— Sa strahopoštovanjem i poniznošću! — krivio se sav srećan Lebedev, uzimajući knjige od kćeri.

— Što se mene tiče, gledaj samo da ništa ne izgubiš, donesi mi ih makar i bez poniznosti, ali samo pod uslovom — dodade ona pažljivo ga zagledajući — samo ću te do praga pustiti, a da te primim danas, to nisam rada. Kćer Veru mi možeš, ako hoćeš, i odmah poslati. Ona mi se vrlo dopada.

— A što vi za one tamo ništa ne kažete? — nestrpljivo se obrati Vera ocu — jer oni će, ako je tako, i sami ući; eno ih već dižu galamu, Lave Nikolajeviču— obrati se ona knezu, koji je već bio uzeo šešir — tamo su vam već odavno neki došli, nekakva četiri čoveka, čekaju vas i psuju, ali ih tata ne pušta k vama.

— Kakvi su to gosti? — zapita knez.

— Nekim poslom, kažu, došli, samo takvi su da ako ih sad ne pustimo, oni će vas na putu presresti. Bolje, Lave Nikolajeviču, da ih pustimo, pa ćemo ih se posle nekako otresti. Gavriilo Ardalionovič i Pticin ih tamo umiruju, ali oni neće ni da čuju.

— Sin Pavliščeva! Sin Pavliščeva! Ne vredi, ne vredi... — zamlatara rukama Lebedev — njih ne vredi ni slušati. Samo ćete uzalud sebe uznemiravati, presvetli kneže, zbog njih nema smisla.

— Sin Pavliščeva! Bože moj! — viknu knez neobično zbunjen — znam... ali ja sam predao tu stvar Gavrilu Ardalionoviču. Ovog časa mi Gavriilo Ardalionovič reče...

Ali Gavriilo Ardalionovič beše izašao iz sobe na terasu; za njim izađe i Pticin. U najbližoj sobi začu se šum i gromovit glas generala Ivlgina, koji kao da je želeo da nadviče nekoliko glasova. — Kolja odmah potrča na tu viku.

— To je vrlo zanimljivo! — primeti glasno Jevgenije Pavlovič.

»Znači, poznato mu je!« pomisli knez.

— Kakav sin Pavliščeva? I... kakav može biti sin Pavliščeva? — u nedoumici zapita general Ivan Fjodorovič radoznalo razgledajući sva lica i sa čuđenjem primetivši da je cela ta nova stvar ovde samo njemu jedinom nepoznata.

Zbilja, uzrujanost i radoznalost behu opšti. Knez se duboko začudi što je ta njegova potpuno lična stvar već uspela da ih tako mnogo sve zainteresuje.

— Biće vrlo dobro ako vi odmah, i to sami, to završite — reče Aglaja prilazeći knezu sa nekom naročitom ozbiljnošću — a nama svima dozvolite da budemo vaši svedoci. Vas hoće da uprljaju, kneže: vi morate sad svečano sebe opravdati, a ja se već unapred veoma radujem zbog vas.

— Pa i ja hoću da se svrši, najzad, ta gnusna drskost — viknu generalica. — Dobro ih udesi, kneže, ne štedi ih! Već su mi uši probili pričajući o toj stvari i mnogo sam se jedila zbog tebe. A baš volim da ih vidim. Pozovi ih, a mi ćemo da sednemo. To se Aglaja dobro setila. Jeste li vi o tome što čuli, kneže? — obrati se ona knezu Š.

— Naravno, od vas sam i čuo. Ali baš mi je milo da vidim tu današnju omladinu — odgovori knez Š.

— Jesu li to baš oni nihilisti, je li?

— Ne, oni nisu, da kažete, nihilisti — koraknu napred Lebedev, koji takođe samo što se nije tresao od uzbuđenja — to su neki drugi, naročiti, moj sestrić mi kaže da oni teraju još i dalje od nihilista. Nego, vi se varate, vaše prevashodstvo, ako mislite da ćete ih svojim prisustvom zbuniti; oni se ne dadu zbuniti. Nihilisti su, ipak, neki put pismen svet, čak i učen, a ovi, ovi su ih prevazišli jer vam je to pre svega praktičan svet. To vam je, upravo, nekakva posledica nihilizma, ali ne direktnim putem, nego po čuvenju i posredno, i oni ne prikazuju sebe u člančićima po časopisima, nego pravo na delu; kod njih vam, na primer, nije reč o besmislenosti poezije Puškina niti, na primer, o potrebi da se Rusija raspadne na manje delove; ne, nego kod njih se već smatra za potpuno pravo da ako se tebi nekad nešto

prohte, to onda već ni pred kakvim pregradama da se ne zaustavljaš, pa makar pri tom osam osoba imao da ucmekaš. Nego, kneže, ja vam, ipak, ne bih savetovao ...

No knez već pođe da gostima otvori vrata.

— Vi klevetate, Lebedeve — izgovori on smešeći se. — Vas je vaš sestrić vrlo ozlojedio. Ne verujte mu, Lizaveta Prokofjevna. Uveravam vas da su Gorski i Danilovi samo izuzeci, a ovi ovde su... na pogrešnom putu... Samo, ja ne bih želeo ovde pred svima. Izvinite, Lizaveta Prokofjevna, oni će ući, ja ću ih pokazati, a posle ću ih odvesti. Izvolite, gospodo.

Kneza je sad više uznemiravala jedna druga, za njega mučna misao. Njemu kao da se pričinjavalo: nije li neko unapred udesio tu stvar sada, baš u ovo vreme, i baš pred ovim svedocima, možda na njegovu sramotu, a ne na trijumf? Ali njemu je došlo odveć teško zbog tog njegovog »čudovišnog i pakosnog sumnjičenja«. I valjda bi umro kad bi sad tu ma ko doznao da on ima takvu misao u glavi, te u onaj mah kad mu udoše novi gosti, on je iskreno bio gotov da smatra sebe, između sviju što behu oko njega, za poslednjeg među poslednjima u moralnom pogledu.

Udoše njih petorica, četiri nova gosta i peti, odmah za njima, general Ivolgin, u žestini, uzbuđen i u najjačem nastupu krasnorečivosti. »Ovaj je jamačno na mojoj stranik«, pomisli knez sa osmehom. I Kolja se pro vuče u sobu zajedno sa svima: on je vatreno govorio s Ipolitom, koji se nalazio među posetiocima. Ipolit ga je slušao i smeškao se.

Knez posadi goste. Sve su to bila tako mlađana, tako čak nepunoletna momčad da bi se čovek mogao čuditi i slučaju i svoj ceremoniji koja se od njega izrodi. Ivan Fjodorovič Jupančin, na primer, koji ništa nije znao niti shvatao u toj »novoju stvari«, čak se ozbiljno ljutio gledajući na omladince, i jamačno bi nekako i protestovao da ga ne spreči njemu neshvatljivo učešće njegove žene u ličnim kneževim interesima. On, uostalom, ostade tu delom iz ljubopitstva, delom po dobroti svog srca, u nadi da će biti i od pomoći, a, u svakom slučaju, da će im svojim autoritetom koristiti. Ali pozdrav iz daljine generala Ivolgina, koji uđe, opet ga razljuti. On se natmuri i odluči da uporno ćuti.

Među četvoricom mladih posetilaca jedan je imao oko trideset godina, bivši »poručnik iz Rogožinove družine, bokser, koji je sam i po petnaest rubalja poklanjao moliocima«. Nagađalo se da on ovu mladež kao njihov odan i iskren prijatelj stalno prati, da bi bili kuražniji, a ako se ukaže potreba, i radi podrške.

Među ostalima, pak, prvo mesto i prvu ulogu je imao onaj kome prilepiše ime »Pavliščevljevog sina«, premda se sam čovek predstavljao kao Antip Burdovski. To beše mladić bedno i aljkavo odeven, u geroku, sa rukavima tako umašćenim da su se kao ogleдалo sijali; sa umašćenim, do gore zakopčanim prsnikom, sa nekud iščezlom košuljom, sa crnim svilenim do nemogućnosti prljavim i kao gajtan uvijenim šalom, sa davno nepranim rukama, sa neobično bubuljičavim, belomusastim licem, i ako je moguće tako se izraziti, sa nevino-drskim pogledom. On je bio osrednjeg rasta, suvonjav, od jedno dvadeset dve godine. Ni najmanja ironija, ni najmanja refleksija nije se izražavala na njegovom licu; naprotiv: potpuna, tupa opijenost sopstvenim pravom, i u isto vreme nešto što je dolazilo od čudne i neprestane potrebe da bude i da se oseća stalno uvređen. Govorio je uzbuđeno, žureći se i zamuckujući, kao da guta neizgovorene do kraja reči, baš kao da je mutav ili možda stranac, mada je bio pravi Rus.

Pratio ga je prvo, čitaocima već poznat, sestrić Lebedevljev, a zatim Ipolit. Taj Ipolit je bio veoma mlado momče od kakvih sedamnaest-osamnaest godina, sa pametnim ali stalno nešto ljutitim izrazom lica, na kojem je bolest već ostavila užasne tragove. Beše suv kao kostur, bledožut, oči su mu sevale, a dve crvene mrlje stalno su gorele na obrazima. Neprestano je kašljao; svaka reč i skoro svaki dah njegov bivao je praćen krkljanjem. Očigledna sušica u najvećem jeku. Izgledaše da neće preživeti ni dve-tri nedelje. Bio je vrlo umoran, i prvi se spustio na stolicu. Ostali se pri ulazu malo snebivahu i umalo što se ne zbuniše, ali su se ipak pravili važni i očigledno su se bojali da ne osramote svoje dostojanstvo, što se nekako čudnovato nije slagalo sa njihovom reputacijom rušilaca svih nekorisnih društvenih sitnica, predrasuda, i maltene svega na svetu, sem sopstvenin interesa.

— Antip Burdovski — brzopleto i zamuckujućim izgovori »Pavliščevljev sin«.

— Vladimir Doktorenko — jasno i razgovetno, i čisto hvaleći se što je on Doktorenko, predstavi se Lebedevljev sestrić.

— Keler! — promrmlja bivši poručnik.

— Ipolit Terentijev — iznenada pištavim glasom ciknu ovaj. Svi najzad posedaše jedan do drugog na stolice spram kneza; svi mu se predstaviše, namrštiše se, i da bi se ohrabрили, premestiše kape iz jedne ruke u drugu; svi se naoštriše da govore, ali su ipak svi ćutali, još uvek nešto iščekujući, sa izazivačkim izgledom, u kom kao da se čitalo: »Ne, brate, nećeš mi podvaliti!« Osećalo se da treba neko, radi početka, da izgovori samo prvu reč, pa će svi u jedan mah uglas da zagalame nadmećući se i otimajući jedan drugom reč iz usta.

VIII

— Gospodo, ja se nikome od vas nisam nadao — počeo knez — ja sam sve do danas bio bolestan, a vašu stvar sam (obradi se on Antipu Burdovskom) još pre mesec dana poverio Gavrilu Ardalionoviču Ivoginu, o čemu sam vas još tada izvestio. Uostalom, ja ne bežim od ličnog objašnjenja, ali priznaćete i sami, u ovo doba dana ... Pa vam predlažem da predemo u drugu sobu, ako neće duže... Ovde su sad moji prijatelji i verujte mi...

— Prijatelji... koliko želite, ali ipak ćete dozvoliti — najednom kneza prekide Lebedevljev sestrić nekim poučnim tonom, premda zasad još ne povišujući glas — ali dozvolite i vi nama da izjavimo da ste mogli s nama i malo pristojnije postupiti, a ne ostaviti nas da dva časa u vašoj lakejskoj sobi čekamo ...

— Naravno... i ja... i to vi zovete kneževski! I to je... vi ste, dakle, general! A ja nisam vaš lakej! Ali ja, ja ... — promrmlja najednom s neobičnom žestinom, uvređeno, Antip Burdovski, sa drhtavim usnama, sa drhtanjem u glasu, s pljuskom pljuvačke koja mu je letela iz usta, i baš kao da se sav raspukao i provalio, tako se najednom ceo zaletao, da mu se posle deset reči već ništa nije moglo razumeti.

— To je bilo kneževski! — viknu Ipolit piskavim, promuklim glasom.

— Da se to meni desilo — progundao bokser — to jest da se to neposredno odnosilo na mene, blagorodnog čoveka, ja bih, da sam na mestu Burdovskog ... ja...

— Gospodo, ja sam tek ovog trenutka doznao da ste vi tu, verujte bogu — ponovi opet knez.

— Ne bojimo se mi, kneže, vaših prijatelja, pa ma ko da su oni, jer smo mi u pravu — reče opet Lebedevljevi sestrić.

— I kakvo ste vi imali pravo, dozvolite da vas zapitamo — ciknu opet Ipolit padajući sve više u vatru — da iznosite stvar Burdovskog pred sud vaših prijatelja! ... Pa mi, možda, i ne želimo pred sud vaših prijatelja; i suviše je jasno šta može da znači sud vaših prijatelja! ...

— Pa dobro, ako vi, gospodine Burdovski, ne želite ovde da govorite — pođe najzad nekako za rukom knezu da rekne, neobično iznenađen ovakvim početkom — onda, s drage volje, da pređemo odmah u drugu sobu, a za vas sve sam ja, ponavljam vam, tek ovoga časa čuo ...

— Ali vi prava nemate, prava nemate, prava nemate! ... vaše prijatelje ... Eto ... — izgovori opet najednom Burdovski, unezvereno i oprezno osvrćući se oko sebe, i žesteći se utoliko više ukoliko je manje imao pouzdanja i zazira — vi nemate prava! — Pa, izgovorivši to, naprečac zastade, kao da preseče, i nemo izbečivši svoje kratkovidne, neobično izbuljene oči sa crvenim debelim žilicama, upitno se zagleda u kneza, nagnuvši se svim svojim trupom napred. Ovoga puta se knez toliko začudi da i sam začuta, pa se i on u njega zagleda izbečivši oči i ne govoreći ni reči.

— Lave Nikolajeviču! — zovnu ga najednom Lizaveta Prokofjevna — na, pročitaj ovo odmah, ovog trenutka, to se baš na tvoju stvar odnosi.

Ona mu, sva uzrujana, dodade jedne nedeljne novine, od onih humorističkih, pa mu pokaza prstom jedan članak u njima. Lebedev, dok su još ulazili gosti, priskočio je sa strane Lizaveti Prokofjevnoj, o čiju se naklonost on stalno otimao i, ni reči ne rekavši, izvadio je iz bočnog džepa te novine i prineo joj ih pravo pred oči ukazujući pisaljkom obeleženi stubac. Ono što je dosad Lizaveta Prokofjevna stigla da pročita prenerazi je i strašno je uznemiri.

— A zar ne bi bilo bolje da se ne čita naglas — promrmlja knez veoma zbunjen — ja bih pročitao sam ... docnije ...

— Onda nam bolje pročitaj ti, ali čitaj odmah, naglas! — obrati se Lizaveta Prokofjevna Kolji, nestrpljivo istrgnuvši iz kneževih ruku novine koje on tek što je bio primio — tu pred svima čitaj, naglas, da svi čujemo!

Lizaveta Prokofjevna beše plaha dama, lako se za sve zagrevala, tako da bi odmah i najedanput, ne razmišljajući dugo, dizala neki put sve kotve i navozila se na široko more ne obzirući se na vreme. Ivan Fjodorovič se nemirno pokrenu. Ali dok su u prvi mah svi i nehotice zastali pa neodlučno čekali, Kolja otvori novine i poče da čita glasno od mesta koje mu ukaza Lebedev pošto skoči do njega:

»Proleter i gospodski izdanci — epizoda običnog i svakidašnjeg pljačkanja! *Progres! Reforma! Pravda i pravica!*

Čudne se stvari zbivaju u ovoj našoj, takozvanoj svetoj Rusiji, u naše doba reforama i kapitalističke inicijative, u doba nacionalnosti, i stotine miliona što se iz godine u godinu izvoze u inostranstvo; u doba podsticaja industrije i paralize radničkih ruku! itd., itd. — ko bi sve to nabrojao, gospodo, te stoga — odmah pravo na stvar! Desio se jedan čudan slučaj sa jednim od izdanaka našeg propalog spahijskog vlasteostva (*de profundis*), od onih izdanaka čiji su još dedovi sve do poslednje košulje na ruletu prokockali, očevi im stoga bili primorani da služe kao zastavnici, te su obično umirali pod optužbom i istragom za neku tobože nevinu proneveru državnog novca, a čija deca, slično junaku ove naše priče, ili

rastu kao idioti, ili malo-malo pa ih tek ukebaju da su načinili kriminal, za šta ih, uostalom, radi pouke i popravke, porotnici kao nevine oslobađaju, dok, napokon, ne svrše time što čine jedan od onih skandala koji zgranjavaju javnost i sramote već ionako dosta zazorno naše doba ...

Ovaj naš izdanak, pre jedno pola godine, obuven u evropske cipele i cvokoćući zubima u nekom tananom, paučinom postavljenom kaputu, vratio se zimi u Rusiju iz Švajcarske, gde se lečio od idiotstva (sic). Mora se priznati da mu je sreća ipak bila naklonjena, tako da bi on — već i da ne govorimo o zanimljivoj bolesti njegovoj od koje se u Švajcarskoj lečio (no, može li se ko lečiti od idiotstva, zamislite to?!!) — mogao dokazati tačnost ruske poslovice: „Izvesna sorta ljudi je još ponajsrećnija!“

Neka sad čitaoci i sami o ovome razmisle: ostao je nejakom dete po smrti oca, kao što kažu poručnika, koji je umro pod sudom zbog iznenadnog iščeznuća za kartaškim stolom čitavog četnog novca, a možda i zbog odveć prepunjene porcije brezovih šiba kojima je častio svoje vojnike. (Sećate li se, gospodo, starih vremena!) — I našeg vam barona uze iz milosrđa na vaspitavanje jedan od vrlo bogatih ruskih vlastelina. Taj ruski vlastelin — nazovimo ga, ako hoćete, P., sopstvenik, u pređašnje zlatno vreme, četiri hiljade kmetskih duša (kmetske duše! razumete li vi, gospodo, taj izraz? Ja ga ne razumem. Treba pogledati u rečnik: „sveže predanje, a čovek teško veruje!“) — bio je, očevidno, jedan između onih ruskih gotovina a dembelana što su svoj neradni život po Evropama provodili: leti po banjama, a zimi u pariškom Šato-de-Fleru, gde su u svoje vreme grdne pare ostavili. Bez preterivanja se moglo reći da je bar jednu trećinu ruskog robovskog danku turao u svoj nezasiti džep veseli gazda pariškog Šato-de-Flera — pala mu, što kažu, sekira u med! Najposle, kako mu drago, ali bezbrižni P. vaspita siročeg-gospodičića kneževski: uzimao mu vaspitače i guvernante (ove poslednje, bez sumnje, svagda lepotice) koje je uvek sam dovodio iz Pariza. Ali poslednji u svom rodu gospodski izdanak bio je idiot. Šato-de-flerske guvernante ništa od njega ne mogoše istesati, i do svoje dvadesete godine naš pitomac ne nauči da govori ni na kom jeziku, pa čak ni na ruskom! Uostalom, ovo poslednje bi mu se moglo još i oprostiti. Najzad, u ruskoj spahijskoj glavi tog P. iskrсну odnekud fantazija da bi se taj idiot ipak nekako mogao prosvetiti tamo negde u Švajcarskoj. — Fantazija, uostalom, sasvim logična: gotovan i proprijeter sasvim je prirodno mogao pomisliti da se za pare može čak i pamet na pijaci kupiti, a naročito u Švajcarskoj.

Prođe pet godina lečenja u Švajcarskoj kod nekog čuvenog profesora, a i grdne se pare za to lečenje potrošiše: idiot se, naravno, nije opametio, ali je, kažu, ipak počeo da nekako liči na čoveka — no i to, bez sumnje, na jedvite jade. Ali P. jednog dana naprečac umre. Testamenta, naravno, nikakvog nema: ostavina, kao i obično, u neredu; halapljivih naslednika čitava četa, a ti, naravno, neće ni da čuju za poslednje u familiji izdanke, lečene u Švajcarskoj iz milosti od porodičnog idiotstva.

I sad vlasteoski potomak, iako idiot, ipak pokuša da podvali svome profesoru, pa se, kao što se priča, čitave dve godine besplatno kod njega lečio, krijući od njega da mu je dobrotvor umro. Ali je i profesor bio priličan šarlatan. Uplašivši se najzad, kad vide da mu pare za lečenje i izdržavanje nikako ne stižu, a još više se uplašivši od apetita ovog dvadesetogodišnjeg muktaša, on mu jednog lepog dana obu svoje stare cipele, pokloni

mu svoj pohabani kaput, pa ga, sažalivši se na njega, otpremi trećom klasom *nach Russland* — da ga se jednom otarasi.

Rekao bi čovek: sreća okrenu našem junaku leđa. Ali, da vidite čuda: usud, koji gladu satire čitave ruske gubernije, tek najednom obasu svojim darima ovo gospoče, kao oblak iz Krilovljeve basne koji je preleteo nad sasušenim njivama pa se izlio nad okeanom! Skoro u istom trenutku kad se on iz Švajcarske pojavio u Petrogradu, umire jedan od rođaka njegove majke (poreklom, naravno, iz trgovačkog reda) — stari i bez dece neženja, trgovac, bradonja i nazaren, i ostavlja nekoliko miliona nasledstva, neospomog i čistog u gotovom i (da je otkud meni i vama, čitaoče) — i sve to našem izdanku, sve to našem baronu, koji se od kretenstva u Švajcarskoj lečio! Ali tu mu sad već drugi vetar dunu. Oko našeg barona u evropskim cipelama, koji poče da obleće oko nečije lepotice-metrese — oko njega vam se sad skupi čitava vojska prijatelja, iskrnuše odnekud čak i neki rođaci, a što je najgore, čitavi buljuci vlasteoskih devojaka koje su željno očekivale zakoniti brak, i kud će im bolja prilika! Aristokrat, milionar, idiot — sve milosti božje u jedanput... takvog muža one ni s fenjerom ne bi našle, niti bi im ga neko po porudžbini mogao stvoriti! ...«

— To... to ja prosto ne razumem! — uzviknu Ivan Fjodorovič u najvećem stupnju negodovanja.

— Prestanite, Kolja! — viknu i knez čisto preklinjući. Razlegoše se povici sa svih strana.

— Da se čita! Da se čita neizostavno! — odseče Lizaveta Prokofjevna, uzdržavajući se očigledno sa najvećim naporom. — Kneže! Ako se prekine čitanje, nismo više prijatelji.

Nije se moglo ništa. Kolja zagrejan, sav pocrveneo, uzrujan, uzbuđenim glasom nastavi čitanje:

»Ali dok se naš skorojević-milionar nalazio, tako reći, na sedmom nebu, dogodi se jedna sasvim druga stvar. Jednog lepog jutra dođe mu jedan posetilac sa spokojnim i ozbiljnim licem, sa učtivim, ali dostojanstvenim i opravdanim razlozima, odeven skromno i otmeno, sa očevitim naprednim smerom mišljenja, pa u dve reči objasni razlog svoje posete: on je, veli, taj i taj čuveni advokat, a njemu je jedan mladić poverio jedan posao; i on sad dolazi u njegovo ime. Taj mladić je, ni manje ni više, nego sin pokojnog P., premda sad ima drugo prezime. Taj bludnik P., sablaznivši u mladosti jednu čestitu, sirotu devojkicu, služavku, ali evropski vaspitanu (pri čemu su se, naravno, tu umešala bila i baronska prava minolog feudalnog poretka), pa primetivši neminovnu, ali blisku posledicu svoje veze, brže-bolje udade je za jednog čoveka kojise bavio trgovinom, a bio je i u državnoj službi, imao blagorodan karakter i već odavno voleo istu tu devojkicu.

S početka je P. pomagao mladence, ali uskoro mu blagorodan i ponosit karakter mladoženjin otkaza da i dalje prima od njega takvu pomoć ... Tako prođe neko vreme, a P. malo-pomalo zaboravi i tu mladu i sina što mu ga je rodila, a posle, kao što rekosmo, i umre — bez ikakvog zaveštanja. Ali njegov sin, koji se, međutim, rodio u zakonitom braku, no koji je odrastao sa drugim prezimenom i potpuno bio usinjen zahvaljujući blagorodnom karakteru muža svoje matere, ali koji je u međuvremenu umro, taj sin ostade da živi od svojih sredstava, i sa bolnom, paćenicom majkom uzetih nogu, u jednoj udaljenoj guberniji. Taj mladić je u prestonici zaradivao sredstva za život dajući časove trgovačkoj deci, te se time

izdržavao najpre u gimnaziji, a posle kao slušalac korisnih predavanja, imajući u vidu neku potonju svrhu.

Ali ko se još pomagao honorarom od trgovaca koji plaćaju tričavi groš od časa! — pa još sa majkom uzetih nogu, koja, najzad, ni svojom smrću u dalekoj guberniji skoro nimalo ne olakša njegov težak položaj?

A sad nastaje pitanje: kako je po pravdi trebalo da presudi naš vlasteoski potomak? Vi, naravno, mislite, čitaoče, da je on sebi rekao ovako:

„Ja sam se celog svog veka koristio darima P.; na vaspitanje moje, na guvernante i na lečenje od idiotstva otišle su čitave desetine hiljada u Švajcarsku; danas, eto, ja imam milion, a blagorodni sin P., koji ništa nije kriv zbog postupanja svog lakomislenog oca koji ga je tako zaboravio, satire se i propada dajući bedno nagrađene časove. Sve ono što je potrošeno na mene imalo je, ako ćemo pravo, da se upotrebi na njega. Te ogromne sume straćene na mene stvarno nisu moje. To je bila samo slepa pogreška usuda; taj novac trebalo je dati sinu P. Na njega je sve to trebalo biti upotrebljeno, a ne na mene — sve je to bilo plod fantastične ćudi lakomislenog i rasejanog P. I kad bih ja bio zbilja čovek na svome mestu, delikatan, pravičan, sad bih morao dati njegovom sinu polovinu svega onog nasledstva; ali pošto sam ja, pre svega, čovek računadžija te suviše dobro razumem da ova stvar nije pravna stvar — to mu ja polovinu svojih miliona neću dati. Ali i suviše bi nisko i bestidno bilo od mene (izdanak je zaboravio da to ne bi bilo računski) ako one desetine hiljada što ih je P. dao za moj idiotizam ne vratim njegovom sinu. To već i sama savest i obična pravičnost zahtevaju! Jer, šta li bi od mene bilo da P. nije uzeo da me vaspitava, nego da se brinuo o svom sinu?

Ali ne, gospodo! Naši izdanci ne misle tako. I ma koliko da mu je advokat izlagao prava ovog mladog čoveka (taj advokat se bio zauzeo za ovu stvar iz čistog prijateljstva, skoro i protiv mladićeve volje, skoro silom); ma kako da mu je predočavao dužnosti časti, blagorodstva, pravičnosti, pa čak i običan račun, švajcarski vaspitanik ostade uporan.

Pa šta dalje mislite? Sve je to još ni po jada, ali evo šta se zbilja ne može oprostiti, niti ikakvom interesantnom bolešću izviniti: taj milionar, koji je jedva izišao iz cipela svog profesora, nije mogao ni to da shvati da blagorodni mladić, koji se satirao dajući jevtine časove, ne prosi od njega neku milostinju ili pomoć, nego traži svoje pravo i ono što mu se stvarno duguje, pa čak to i ne traži on, no se za njega drugi dobri ljudi zauzimaju. Sa veličanstvenim izrazom i opijenošću od dobivene mogućnosti da kinji ljude svojim milionima, naš gospodičić vadi iz džepa banku od pedeset rubalja pa je šalje blagorodnom mladiću u vidu uvredljive milostinje! Vi, možda, ne verujete, gospodo? Vi ste se zgranuli, vi ste uvređeni, iz vas izbija vapaj gnušanja; ali on je to zbilja učinio! Naravno, onaj mu je te pare odmah vratio, tako reći bacio mu ih je nazad u lice. I čime će sad cela ta istorija da se svrši? Stvar nije pravna, ostaje samo javnosti! Mi saopštavamo taj slučaj publici za njegovu istinitost. Priča se da je jedan od najistaknutijih humorista naših izbacio u vezi s tim jedan sjajan epigram, koji zaslužuje da dobije mesta ne samo u palanačkim no i u prestoničkim hronikama našeg života:

Ljova u Šnajderovom kaputu

Pet godina se gizdao,
I kao pravi klupoder
Bogu dane je krao ...
Vrativši se u cipelama uskim,
Milionsko nasljedstvo uze ...
Svom se bogu moli ruski,
A studente pljačka svojski!»

Kad Kolja dovrši čitanje, brže dodade novine knezu, pa ni reči ne govoreći, jurnu u ugao sobe, zguri se uza zid i pokri lice rukama. On se neizdržljivo stideo, a njegova detinja, još na moralno blato nenaviknuta duša, negodovala je preko svake mere. Njemu se činilo da se zbililo nešto neobično, nešto što je sve najjednom porušilo, i teško da sad i on sam nije svemu tome kriv — već samim tim što im je to glasno pročitao.

Ali i svi ostali kao da su osećali nešto slično tome.

Devojkama beše vrlo nezgodno i stidno. Lizaveta Prokofjevna savlađivaše u sebi neobičan gnev, pa se možda i gorko kajala što se umešala u ovo. Sad je samo ćutala. U kneževoj duši se zbivalo ono što često biva u ovakvim prilikama kod suviše snebivljivih ljudi: on se toliko zastide od tuđeg postupka, toliko se stideo tih svojih gostiju da se u prvi mah bojao i da ih pogleda. Pticin, Varja, Ganja, pa čak i Lebedev — svi su imali nešto zbunjen izgled. Najčudnovatije je od svega bilo to što su Ipolit i »Pavliščevljev sin« bili takođe kao nečim preneraženi; Lebedevljev sinovac beše isto tako očigledno nezadovoljan. Jedino je bokser sedeo potpuno miran, gladeći brkove, sa važnim izgledom, i malo kao oborivši oči, ali ne od zbunjenosti, nego, naprotiv, izgledaše kao iz neke blagorodne skromnosti, i od suviše očiglednog trijumfa. Po svemu se videlo da mu se članak neobično dopao.

— Đavo da ih zna šta je to — progundā na pola glasa Ivan Fjodorovič — baš kao da se nekih pedeset lakeja skupilo da to sačinjava i sačini.

— A dozvolite da zapitam, poštovani gospodine, kako smete vi vredati sličnim pretpostavkama — reče Ipolit i sav uzdrhta.

— Pa to, to je za blagorodnog čoveka... priznaćete i sami, generale, ako je neki otmen čovek, to je već sasvim velika uvreda! — promrmlja bokser, koji se odnekud takođe najjednom trže gladeći brke i trzajući ramenima i celim telom.

— Pre svega, ja vama nisam »poštovani gospodin«, a drugo, ja vam nikakvo objašnjenje ne nameravam davati — oštro odgovori strašno razljućeni Ivan Fjodorovič, diže se s mesta pa, ne rekavši ni reči, ode do izlaza sa terase i zastade na gornjoj stepenici leđima ka publici, strašno ljut na Lizavetu Prokofjevnu, koja sad još nije ni mislila da se makne sa svoga mesta.

— Gospodo, gospodo, ama dozvolite mi, najzad, gospodo, da govorim — očajan i uzbuđen vikaše knez — i učinite ljubav, govorimo tako da se razumemo! Meni je najzad svejedno, gospodo, što se tiče samog članka, neka ga s milim bogom! Ali je to, gospodo, sve gola laž što je u tom članku naštampano; ja to stoga govorim što vi i sami to znate; čak me je stid. Tako da se prosto čudim ako je to neko između vas napisao ...

— Ja ništa do ovog trenutka nisam znao o tome članku — reče Ipolit — i osuđujem taj članak.

— A ja, iako sam znao da je napisan, ali... ni ja ne bih savetovao da ga štampaju zato što je to još rano — dodade Lebedevljev sestrić.

— A ja sam znao, ali ja imam pravo ... ja... — progundā »sin Pavliščeva«.

— Šta! Zar ste vi sami sve to sastavili? — zapita ga knez radoznalo se zagledajući u Burdovskog. — Ama ne može biti!

— Nego, mi bismo mogli da vam ne priznamo pravo na takva pitanja — umeša se Lebedevljev sestrić.

— Ja sam se samo začudio da je gospodinu Burdovskom pošlo za rukom... no... hteo bih da kažem, da, kad ste već stvar izneli na javnost, onda što ste se maločas našli uvređeni kad sam ja pred svojim prijateljima o toj stvari progovorio?

— Jedva jednom! — promrmlja sa osudom srdito Lizaveta Prokofjevna.

— I štavise, kneže, vi ste izvoleli zaboraviti — progura se najednom između stolica Lebedev, koga ostavi strpljenje, a izgledalo je kao da je u groznici — izvoleli ste zaboraviti da je to samo jedna dobra volja vaša i besprimerna dobrota vašeg srca bila da ih primite i saslušate, a da oni nikakvog prava nemaju to da zahtevaju, tim pre što ste vi tu stvar već bili poverili Gavrilu Ardalionoviču, pa i tu ste opet po prekomernoj dobroti svojoj tako postupili. Ali sad, presvetli kneže, ostajući u krugu izabranih prijatelja svojih, vi ne možete žrtvovati jedno takvo društvo radi ove gospode, i mogli biste svu tu gospodu, tako reći, ovoga časa ekspedovati, odmah ovako s trema, tako da bih ja, u svojstvu sopstvenika kuće, čak s vanrednim zadovoljstvom ...

— Potpuno tačno! — grmnu najednom iz dubine sobe general Ivogin.

— Dosta, Lebedeve, dosta, dosta — poče knez, ali čitava eksplozija negodovanja zagluši njegove reči.

— Ne, izvinite, kneže, izvinite, sad već toga nije dosta — skoro ih sve nadvika Lebedevljev sestrić — sad stvar treba jasno i čvrsto postaviti jer tu stvar ovde neki očevdno ne razumeju. Tu su se i neke pravničke začkoljice utrpale, i na temelju tih začkoljica nama prete da nas izbace s trema! Pa zar vi, zaboga, kneže, zar vi nas smatrate u tolikoj meri za budale da mi i sami ne uviđamo u kolikoj meri naša stvar nije pravna, i da, kad bi se pretresla pravnički, mi ne bismo imali prava ni prebijenog groša tražiti od vas na osnovu zakona?

... Ali mi dobro razumemo da ako tu nema prava juridičkog, zato postoji pravo čovečansko, prirodno; tu je pravo zdravog razuma i glas savesti, pa iako to naše pravo nije zapisano ni u kakvom plesnivom ljudskom zborniku zakona, ipak je blagorodan i častan čovek ... a to će reći zdravo misleći čovek ... ipak je on dužan da ostane blagodarani i častan čovek čak i u onim slučajevima koji nisu zabeleženi u zakonicima. ... Mi smo i došli ovamo ne strahujući da ćemo biti s trema na ulicu izbačeni (kao što ste nam vi maločas pretili) zbog toga što ne molimo, no zahtevamo, i zbog netaktičnosti naše posete u ovako kasno vreme (mada i nismo baš tako kasno došli, nego ste nas vi pustili da onako dugo čekamo u lakejskoj sobi)... stoga smo, velim, i došli ničega se ne bojeći što smo u vama gledali čoveka sa zdravim smislom, to jest sa čašču i savešču.

... Da, to je istina, mi smo ovamo došli ne ponizno, ne kao čankolizi i molitelji vaši, nego uzdignute glave, kao slobodni ljudi i nikako ne sa molbom, no sa slobodnim i ponosnim zahtevom (čujte, ne sa molbom, no sa zahtevom... utuvite to dobro!)... Mi sa dostojanstvom i bez uvijanja stavljamo pred vas pitanje: smatrate li vi sebe u stvari potraživanja Burdovskog

za pravog ili krivog? Smatrate li vi da je Pavliščev vama dobro učinio, možda vas čak i od smrti spasao? Ako to priznajete (a to je očividno), onda da li nameravate, ili nalazite li za pravo po savesti, da, kad ste sada dobili te milione, date odštetu oskudnom sinu Pavliščevljevom, mada on sad nosi prezime Burdovski?

... Da, ili ne? Ako je da, to jest, drugim recima, ako imate ono što na vašem jeziku zovete čašču i savešču, a što mi tačnije obeležavamo nazivom zdravog razuma, onda učinite što tražimo, i svršeno. Zadovoljite nas bez moljavanja i bez nekih zahvaljivanja od naše strane... ne čekajte ih od nas, jer vi što činite, činite ne nama, nego pravdi za ljubav.

... Ako li, pak, ne mislite da nas zadovoljite, to jest ako odgovorite: neću, mi odmah idemo i stvar se prekida. Vama ćemo, pak, pred svim ovim vašim svedocima u oči reći da ste vi čovek priproste pameti i niskog razvika; da se odsad ne smete više nazivati čovekom sa čašču i savešču, niti na to imate prava, i da ste hteli da i suviše jevtino to pravo kupite. ... Ja sam svršio. Ja sam postavio pitanje. A sad izvolite, terajte nas iz kuće ako smete. Vi to možete učiniti, vi ste u vlasti. Ali upamtite da mi ipak zahtevamo, a ne molimo. Zahtevamo, a ne molimo! ...

Tu Lebedevljevi sestrić, strašno uzbuđen, zastade.

— Zahtevamo, zahtevamo, zahtevamo, a ne molimo! ... — izgovori Burdovski, pa pocrvene kao kivan rak.

Posle reči Lebedevljeva sestrića svi se mnogo uzrujaše, nastade čak i gundanje, premda su u čitavom društvu svi očigledno izbegavali da se mešaju, osim možda jedinog Lebedeva, koji kao da je bio u groznici. (Čudno: Lebedev, koji je očividno bio na strani kneževoj, sada kao da je osećao neko uživanje porodičnog ponosa posle govora svog sestrića; bar je sa nekim naročitim izgledom zadovoljstva bacao poglede na sve prisutne.)

— Po mome mišljenju — počeo knez dosta polako — po mome mišljenju, vi, gospodine Doktorenko, u svemu tom što sad rekoste za jednu polovinu ste sasvim u pravu, čak bih rekao: za daleko veću polovinu, i ja bih se s vama mogao potpuno složiti da niste nešto izostavili u svom izlaganju, šta ste upravo prećutali ja nisam u mogućnosti sad da tačno izrazim, ali za potpunu istinitost vaših reči, naravno, nešto nedostaje. No vratimo se na stvar, gospodo! Recite mi, molim vas, zašto ste upravo štampali taj svoj napis? Jer svaka je reč tu gola kleveta; tako da ste vi, gospodo, po mom shvatanju, učinili podlost.

— Oho!

— Gospodine!

— Pa to je... to je... to je... — začu se najednom od strane uznemirenih gostiju.

— Što se tiče članka — prihvati lpolit sikćući — u pogledu tog članka ja sam vam već rekao da ga ja i još neki drugi ne odobravamo! A napisao ga je evo on (tu ukaza na boksera, koji je do njega sedeo), i napisao ga je nepristojno, priznajem, napisao nepismeno i stilom kojim pišu svi polupismeni kao i on. On je glup, a svrh toga i špekulant, priznajem, ja mu to svaki dan u oči govorim, ali je čovek ipak upola bio u pravu: slobodna javna reč je danas svačije pravo, dakle, i Burdovskog. A za svoje gluposti neka on sam odgovara ...

... Što se, pak, tiče toga što sam maločas u ime svih protestovao, odnosno prisustva vaših prijatelja, smatram za potrebno da vam, poštovana gospodo, objasnim da sam protestovao jedino zato da istaknem naše pravo; a mi stvarno baš i želimo da budu tu i

svedoci. I maločas, pre no što smo došli ovamo, mi smo se sva četvorica složili u tome. ... A ko su naši svedoci... svejedno, makar baš bili i vaši prijatelji, jer, pošto oni ne mogu da ne uvide pravo Burdovskog (stoga što je ono, očevidno, matematičko), to je onda još i bolje što su ti svedoci vaši prijatelji; tako će se tim očevidnije istaći i utvrditi istina.

— To je tačno, mi smo se u tom sporazumeli — potvrdi Lebedevljevi sestrić.

— Pa što se onda odmah posle prvih reči takva vika i galama podigla kad ste svi tako želeli? — začudi se knez.

— Pa zbog članka, kneže — uplete se bokser, koji je strašno želeo da i on tu što rekne, i prijatno živahnu (moglo se naslućivati da je na njega očevidno veoma uticalo i prisustvo dama). — Što se tiče članka — nastavi on — priznajem vam da sam njegov autor zbilja ja, premda je moj bolešljivi prijatelj, kome sam zbog njegove slabosti navikao da praštam, taj moj članak osudio. ... Ali sam pisao i štampao u časopisu iskrenog prijatelja, u vidu dopisa. A ti stihovi u članku nisu moji, oni su proizvod jednog poznatog humoriste. Samo sam Burdovskom članak pročitao, i to ne ceo, pa sam odmah dobio od njega pristanak da ga štampam, ali priznaćete da sam ga mogao štampati i bez njegovog pristanka. Slobodna štampa je pravo sveopšte, blagorodno i dobrotvorno. Nadam se da ste i vi sami, kneže, toliko napredni da to nećete hteti poricati...

— Ja ništa neću poricati, ali priznaćete da u tom vašem članku ...

— Odveć je oštar, hoćete da kažete? Ali to je, tako reći, korist za društvo, priznaćete i sami, i, najzad bi li imalo smisla propuštati tako zgodnu priliku koja vas prosto izaziva? Tim gore po krivce, ali opšta korist pre svega, što se tiče nekih netačnosti, tako reći hiperbola, priznajte da je pre svega inicijativa važna, pre svega svrha i namera. Važan je dobar i koristan primer, a posle ćemo već raspravljati pojedinosti; i, najzad, tu vam je i stil, tu je, tako reći, humoristična zamisao, i, najzad, svi danas tako pišu, priznajte i sami! Ha, ha!

— Ali to je potpuno lažan put! Uveravam vas, gospodo — uzviknu knez — vi ste štampali taj članak sa pretpostavkom da ja ni za šta na svetu neću pristati da dam traženu odštetu gospodinu Burdovskom, pa, dakle, da me zastrašite i da mi se nekako osvetite. Ali šta znate vi? Možda sam ja baš odlučio da zadovoljim Burdovskog? Ja vam otvoreno pred svima ovde izjavljujem da ću ga zadovoljiti...

— Eto, najzad, pametne i blagorodne reči pametnog i blagorodnog čoveka! — reče bokser.

— Gospode! — ote se Lizaveti Prokofjevnoj.

— Ovo je već prosto neizdržljivo! — progundča general.

— Dozvolite, gospodo, dozvolite, ja ću vam izložiti stvar — molio je knez. — Pre jedno pet nedelja došao je k meni u Z. punomoćnik i zastupnik vaš, gospodine Burdovski, Čebarov. Vi ste njega tamo, u svom članku, i suviše lepo opisali, gospodine Kelere — obrati se knez bokseru, nasmejavi se najednom — a on se meni nimalo nije dopao. Ja sam odmah, na prvi pogled, prozreo da u tom Čebarovu upravo cela stvar i stoji: da vas je on možda natutkao, gospodine Burdovski, koristeći se vašom naivnošću, da otpočnete celu ovu stvar, ako ćemo iskreno da govorimo.

— Tu vi nemate pravo ... ja ... nisam naivan ... to je ... — uzbuđeno promuca Burdovski.

— Vi nemate nikakvo pravo da pravite takve pretpostavke — umeša se Lebedevljevi sestrić starešinskim tonom.

— To je u najvećoj meri uvreda! — ciknu Ipolit — pretpostavka je uvredljiva, lažna i nema veze sa stvari!

— Izvinite, gospodo, izvinite — brže priznade svoju krivicu knez — molim vas, izvinite me. Ja sam to stoga rekao što mi dođe misao: zar ne bi, možda, bilo bolje da budemo potpuno iskreni jedan prema drugom, ali vaša volja ... kako hoćete. Ja sam Čebarovu rekao da, pošto ja nisam u Petrogradu, to ovlašćujem prijatelja da povede tu stvar, a vas ću, gospodine Burdovski, o tome izvestiti. Otvoreno ću vam reći, gospodo, meni se cela ova stvar učinila običnom podvalom, baš stoga što je tu i taj Čebarov upleten... Oh, nemojte se vređati, gospodo! Ako boga znate, nemojte se vređati! — usplašeno viknu knez primetivši opet kako se Burdovski, uvređeno, zbunio i kako se njegovi prijatelji uzrujaše te stadoše protestovati — to se nikako ne može odnositi na vas lično kad ja kažem da sam stvar smatrao podvalom. Jer ja do sada nikoga od vas nisam znao lično, niti sam znao vaša imena. Sudio sam jedino po Čebarovu; ja govorim uopšte stoga što ... Kad biste vi znali kako su mene strašno varali otkad sam dobio nasledstvo.

— Kneže, vi ste strašno naivni — podsmešljivo mu primeti Lebedevljevi sestrić.

— A pri tom knez, i milionar! S vašim možda zbilja dobrim i otvorenim srcem vi ipak ne možete, naravno, izbeći opšti zakon — reče Ipolit.

— Može biti, veoma može biti, gospodo — žurio se knez — premda ja ne razumem o kakvom vi tu opštem zakonu govorite. Ali nastavljam, nemojte se samo uzalud nalaziti uvređeni. Kunem vam se, ja nemam ni najmanje želje da koga od vas vređam. I šta to znači, gospodo: nijedne reči čovek ne može reći iskreno, vi se odmah nađete uvređeni! ... Ali, pre svega: mene je strašno zaprepastilo da postoji »sin Pavliščeva«, i da je u tako strašnom stanju kao što mi je to Čebarov objasnio. Pavliščev je moj dobrotvor i prijatelj mog oca. (Ah, zašto ste onakvu neistinu napisali, gospodine Kelere, u svom članku o mome ocu? Nikakve pronevere četnog novca i nikakvog nasilja nad potčinjenima nije bilo... u to sam ja potpuno uveren, i kako vam se ruka mogla podići da takvu klevetu napišete?!) A ono što ste napisali o Pavliščevu, to je već potpuno nepodnošljivo: vi nazivate tog čestitog čoveka bludnikom i lakomislenim, još tako smelo i tako sigurno kao da zbilja govorite istinu, a međutim, to je bio jedan od moralno najčistijih ljudi koji su ikad postojali na svetu! On je bio i vanredan naučnik; dopisivao se sa mnogim ljudima i nauči cenjenim, i silan je novac davao na unapređenje nauke, što se, pak, tiče njegovog srca, njegovih dobrih dela, o, naravno, tu ste istinu napisali da sam ja tada bio skoro idiot i da ništa nisam mogao da shvatim (mada sam i tada ruski govorio i mogao da razumem), ali zato mogu da ocenim sad sve čega se sećam ...

— Izvolite samo — cikao je Ipolit — a da ne bude to samo suviše sentimentalno? Nismo deca. Vi rekoste da ćete pravo na stvar da pređete ... evo, već je deset časova, nemojte gubiti iz vida.

— Molim, molim, gospodo — odmah pristade knez — čim sam primetio vašu nepoverljivost, ja sam odmah pomislio da mogu i da se varam i da je Pavliščev zbilja mogao imati sina. Ali mene je strašno zaprepastilo da taj sin tako lako, to jest, hoću da kažem, tako javno izdaje tajnu svog rođenja, i, što je glavno, sramoti svoju mater. Jer mene je Čebarov još tada plašio da će on stvar izneti na javnost...

— Kakva glupost! — viknu Lebedevljevi sestrić.

— Vi nemate prava... nemate prava! — povika Burdovski.

— Sin ne odgovara za razvratan postupak očev, a ni mati nije kriva — sa žestinom ciknu lpolit.

— Pa onda bi je tim pre, valjda, trebalo poštediti... — nesigurno izgovori knez.

— Vi ste, kneže, ne samo naivni nego ste možda još i dalje odmakli — jetko mu se podsmehnu Lebedevljevi sestrić.

— I kako ste pravo imali vi! ... — ciknu najneprirodnijim glasom lpolit.

— Nikakvo, nikakvo! — brže ga prekide knez — to tačno kažete, priznajem, ali to je bilo nehotice, i ja sam odmah rekao u sebi, još tada, da moja lična osećanja ne treba da imaju uticaja na stvar, jer ako već sam priznajem da sam obavezan da zadovoljim zahteve gospodina Burdovskog, zbog svojih osećanja prema Pavliščevu, onda ga moram zadovoljiti u svakom mogućem slučaju, to jest, poštovao ja ili ne gospodina Burdovskog. Ja sam samo stoga, gospodo, počeo o tome, jer mi se učinilo ipak neprirodno da jedan sin ovako javno otkriva tajnu svoje matere... Jednom rečju, ja sam se u prvom redu otud uverio da Čebarov mora biti nitkov i da je obmanuo i natutkao gospodina Burdovskog na takvu prevaru.

— Ali ovo postaje već nesnosno! — zaori se od strane njegovih gostiju, od kojih neki čak skočiše sa stolice.

— Gospodo! Ja sam stoga zaključio da jadni gospodin Burdovski mora da je neki prostodušan čovek, nezaštićen čovek koji se lako potčinjava raznim varalicama, te sam, dakle, tim jače obavezan da mu pomognem kao »sinu Pavliščeva«, u prvom redu svojim suprotstavljanjem gospodinu Čebarovu, a drugo, da ga svojom odanošću i prijateljstvom vodim, a na trećem mestu, odredio sam da mu se izda deset hiljada rubalja, to jest sve što je, po mom računu, mogao potrošiti na mene Pavliščev u novcu ...

— Šta? Zar samo deset hiljada! — prodera se lpolit.

— No, kneže, vi ste vrlo slabi u računici, ili ste već i suviše jaki, mada se izdajete za naivčinu — uzviknu Lebedevljevi sestrić.

— Ja na deset hiljada ne pristajem — reče Burdovski.

— Antipe! Pristani! — prišapnu mu brzim i razgovetnim šapatom bokser, nagnuvši se odzadi preko naslona lpolitove stolice — primi ti to, a za ono dalje ćemo posle videti.

— Ama čujte, gospodine Miškine — siktao je lpolit — razumejte da ni mi nismo budale, kao što jamačno o nama misle svi vaši gosti i ove dame koje nam se s takvim negodovanjem podsmevaju, a naročito ovaj velikosvetki gospodin (on ukaza na Jevgenija Pavloviča) koga ja, naravno, nemam čast poznavati, no o kome sam, čini mi se, ponešto slušao ...

— Dozvolite, dozvolite, gospodo, vi me opet niste razumeli! — uzbuđeno im se obrati knez — pre svega, vi ste, gospodine Kelere, u svom članku vrlo netačno prikazivali moje imovno stanje. Nikakve milione ja nisam dobio; svega ako imam osminu ili desetinu od onoga što ste vi tamo napričali; drugo, nikakve desetine hiljada rubalja nisu na mene u Švajcarskoj bile potrošene. Šnajder je dobijao šest stotina rubalja godišnje, pa i to prve tri godine; a po »lepotice guvernante« Pavliščev u Pariz nikad nije išao, to je opet kleveta. Po mome, na mene je mnogo manje od deset hiljada potrošeno, ali ja sam odredio deset hiljada; i, priznajte i sami, vraćajući dug, ja nikako nisam mogao ponuditi gospodinu Burdovskom više, čak i kada bih ga mnogo voleo, nisam to mogao već iz samog osećanja delikatnosti, naročito stoga što mu vraćam dug, a ne šaljem milostinju. Ja ne znam, gospodo, kako vi to

ne razumete! No ja sam sve drugo hteo da nadoknadim docnije svojim prijateljstvom, svojim aktivnim učešćem u sudbini nesrećnog gospodina Burdovskog, očevidno obmanutog; jer tek nije mogao on sam, bez nečije obmane, pristati na takvu niskost kao, na primer, to današnje iznošenje na javnost u članku gospodina Kelera ... pojedinosti o njegovoj majci...

... I šta se opet ljutite, gospodo! Jer ako ćemo tako, mi nikako jedan drugoga nećemo moći razumeti! Ispalo je ipak onako kako sam ja mislio! Ja sam se sad rođenim očima uverio da je moja pretpostavka bila tačna — uveravaše ih vatreno knez, želeći da utiša uzbunu, a ne opažajući da je još samo rasplamsava.

— Kako to? U šta ste se uverili? — kidisaše svi oni na njega, skoro ostrvljeni.

— Ama, molim vas, prvo i prvo: pošlo mi je za rukom da sam vrlo dobro prozrem gospodina Burdovskog; sad već i sam vidim kakav je on čovek ... To je nevin čovek koga svi obmanjuju. Čovek potpuno nezaštićen ... stoga ga i ja moram štedeti; a drugo: Gavrilo Ardalionovič, kome je bila poverena ova stvar, a od koga ja odavno nisam dobio vesti jer sam bio na putu i tri dana ležao bolestan u Petrogradu, sad mi najednom, pre jednog časa, pri prvom našem viđenju saopštava da je sve Čebarovljeve planove prokljuvio (ima za to dokaze) i da je taj Čebarov tačno onakav kako sam ga ja zamišljao. Znam ja, gospodo, da mene mnogi smatraju za idiota, a Čebarov, kako je čuo da ja lako dajem novac, odmah je pomislio da je mene vrlo lako obmanuti, a naročito računajući na moja osećanja prema Pavliščevu. Ali glavno je to ... ama saslušajte me do kraja, gospodo, saslušajte me! ... glavno je to da se sad najednom ispostavlja da taj gospodin Burdovski i nije sin Pavliščevljev. Ovog časa mi to Gavrilo Ardalionovič reče i uverava me da je dobio pozitivne dokaze. No šta velite sad na to, čovek prosto ne može da veruje posle svega onoga što ste vi dosad počinili! I čujte: pozitivni dokazi! Ja još ne verujem, očima svojim ne verujem, uveravam vas. Ja još sumnjam jer mi Gavrilo Ardalionovič još nije stigao da saopšti sve pojedinosti, ali da je Čebarov nevaljalac, o tom već nikakve sumnje ne može biti. On je i nesrećnog gospodina Burdovskog i sve vas, gospodo, koji ste blagorodno došli ovamo da podržite svog prijatelja (jer njemu potpora očevidno treba, to jasno uviđam), on vas je sve nasamario i sve vas je zapetljao u prepredenu prevaru, jer je ovo u suštini samo prepredena prevara!

— Kako prevara? Ko kaže da on nije Pavliščevljev sin? Kako smete ... — čuli su se usklici. Cela družina Burdovskog bila je u neiskazanoj zabuni.

— Ama razume se da je prevara! Jer ako se obelodani da gospodin Burdovski nije »sin Pavliščeva«, u tom slučaju zahtev gospodina Burdovskog ispada čista javna prevara (to jest, naravno, ako on zna istinu!). Ali u tom baš i jeste cela stvar što je on obmanut, i ja stoga i želim da ga operem. Stoga i kažem da on zaslužuje i da se čovek sažali na nj, zbog njegove prostodušnosti, te ga i ne smemo ostaviti bez podrške, jer inače bi i on u ovom slučaju ispaov varalica. Ali ja sam uveren da on od svega ništa ne razume! I ja sam sam bio u takvom položaju pre odlaska u Švajcarsku, tako sam trabunjao bez veze, hoću nešto da kažem, a ne mogu ... Ja to razumem; i lično još te kako mogu da s njim saosećam; zato što sam skoro isti... meni je slobodno da govorim! I, najzad, ja ipak, kraj svega toga što sad već nema »Pavliščevljeva sina« i što se sve to pokazalo kao gola mistifikacija, ja ipak neću izmeniti svoju odluku, te sam gotov da dam deset hiljada kao uspomenu na pokojnog Pavliščeva. I tako sam želeo, pre no što se gospodin Burdovski pojavio, da tih deset hiljada upotrebim za

podizanje jedne škole, kao uspomenu na Pavliščeva. A sad će to biti sasvim svejedno, ili za školu, ili gospodinu Burdovskom, stoga što gospodin Burdovski, ako baš i nije »sin Pavliščevljeva«, ali je skoro isto što i sin Pavliščeva: jer su ga, eto, tako pakosno obmanuli da je samog sebe sasvim iskreno smatrao za »Pavliščevljeva sina«! Saslušajte, dakle, gospodo, Gavriła Ardalionoviča, da dovršimo već jednom ovu stvar, ne ljutite se, ne uzrujavajte se, sednite! Gavriło Ardalionovič će nam sve to sad objasniti, a ja sam, priznajem vam, i sam veoma radoznao da saznam i pojedinosti. On kaže da je radi ovog slučaja putovao čak u Pskov k vašoj majci, gospodine Burdovski, koja uopšte nije umrla, kao što su vas natutkali da u svom članku napišete. Sednite, gospodo, sednite!

Tu knez sede i pođe mu za rukom da posadi drugove gospodina Burdovskog, koji behu poskakali sa stolica. Za poslednjih deset ili dvadeset minuta on je govorio pavši u vatru, glasno, nestrpljivim, brzim govorom, zagrejavši se, trudeći se da sve nadviče, i već, naravno, posle je morao da se gorko kaje zbog nekih izraza i pretpostavki koje mu se sa jezika oteše. Da ga nisu razljutili i skoro izveli iz takta, on nikako ne bi dozvolio sebi da tako razgoličeno i brzopleto iskazuje naglas po neka svoja domišljanja i da bude suviše iskren. I tek što je sad seo na mesto, a jedno ljuto kajanje, bolno, zabode mu se u srce: jer osim toga što je »uvredio« Burdovskog, pretpostavivši tako javno i kod njega onu bolest od koje se on lečio u Švajcarskoj, osim toga, ponuda tih deset hiljada, mesto na školu, bila je učinjena, po njegovom shvatanju, grubo i nepažljivo, kao neka milostinja, a naročito usled toga što je on tu ponudu iskazao tako javno, pred tolikim svetom! »Trebalo je malo pričekati, pa mu sutra, u četiri oka ponuditi«, odmah pomisli knez, »a sad, bogami, to već ne popravi? Da, ja sam idiot, pravi idiot!« zaključi on u nastupu stida i teške ogorčenosti.

Međutim, Gavriło Ardalionovič, koji se sve dosad držao po strani i sve vreme uporno ćutao, izađe na knežev poziv napred, stade do njega, pa mirno i jasno poče da izlaže izveštaj o stvari koju mu je knez poverio. Svi razgovori odjednom umukoše. Svi ga slušahu sa neobičnim ljubopitstvom, naročito društvo Burdovskog.

IX

— Vi, mislim, nećete poricati — poče Gavriło Ardalionovič obraćajući se pravo Burdovskom, koji ga slušaše svim silama, razrogačenih očiju od čuđenja i očevidno u najvećoj meri zbunjen — vi nećete, niti ćete hteti da ozbiljno poričete da ste se rodili tek dve godine posle zakonitog braka veleštovane mame vaše sa koleškim sekretarom gospodinom Burdovskim, ocem vašim. Vreme vašeg rođenja vrlo je lako dokazati faktima, tako da se ono i za vas i za vašu mamu i suviše uvredljivo izvrtnje te činjenice u članku gospodina Kelera može objasniti jedino vetrenjastom živošću sopstvene uobrazilje gospodina Kelera, koji je računao da tim pojača očevidnost vašega prava i da time potpomogne vaše interese. Gospodin Keler veli da vam je prethodno čitao taj članak premda ne sav ... no on vam ga, bez svake sumnje, nije dočitao do toga mesta...

— Nisam mu dotle dočitao, zbilja — prekide ga bokser — ali je meni sve te činjenice dostavilo jedno potpuno merodavno lice, te sam ja ...

— Izvinite, gospodine Kelere — prekide ga Gavriilo Ardalionovič — pustite me da govorim. Uveravam vas da će stvar u svoje vreme doći i do vašeg članka, i tada ćete izneti svoje objašnjenje, a sad bolje da nastavimo redom. Sasvim slučajno, uz pomoć moje sestre Varvare Ardalionovne Pticine, dobio sam od bliske njene prijateljice, Vere Aleksejevne Zubkove, vlastelinke i udove, jedno pismo pokojnog Nikolaja Andrejeviča Pavliščeva, koje je on njoj pisao pre dvadeset četiri godine iz inostranstva. Upoznavši se bliže sa Verom Aleksejevnom, ja sam se, po njenom uputstvu, obratio penzionisanom pukovniku Timofeju Fjodoroviču Vjazovkinu, daljem rođaku i, u svoje vreme, velikom prijatelju gospodina Pavliščeva. I pođe mi za rukom da od njega dobijem još dva pisma Nikolaja Andrejeviča, pisana takođe iz inostranstva. Na osnovu ta tri pisma, prema datumima i činjenicama koje se u njima pominju, dokazano je matematički, bez ikakve mogućnosti poricanja, pa čak i sumnje, da je Nikolaj Andrejevič otputovao u inostranstvo (gde je, bez prekida, tri godine boravio) ravno godinu i po dana pre vašeg rođenja, gospodine Burdovski. Vaša mama, kao što vam je poznato, nikad iz Rusije nikud nije putovala ... Ja vam sad neću čitati ta pisma jer je već kasno, ja samo iznosim, za svaki slučaj, činjenicu. Ali ako vam je po volji, gospodine Burdovski, da zakazete kod mene sastanak, ako hoćete već sutra ujutru, i da dovedete svoje svedoke (u kolikom god hoćete broju) i eksperte za upoređivanje rukopisa, ja nikako ne sumnjam u to da će vam biti nemogućno da se uverite u očevidnu istinitost činjenice koju sam saopštio. Ako je, pak, tako, onda, naravno, čitava stvar pada i sama se sobom završuje.

Opet nastade opšti pokret i duboko uzbuđenje. Burdovski najednom skoči sa stolice.

— Ako je tako, onda sam ja bio obmanut, obmanut, ali ne sad od Čebarova, nego odavno, odavno; meni ne trebaju eksperti, ne treba sastanak, ja verujem, ja se odričem ... deset hiljada, ne pristajem ... zbogom.

On uze kapu pa odmače stolicu da ode.

— Ako možete, gospodine Burdovski — tiho i umiljato ga zadrža Gavriilo Ardalionovič — ostanite još makar pet minuta. U toj stvari iskršava još nekoliko vanredno važnih činjenica, naročito za vas veoma interesantnih. Po mome mišljenju, trebalo bi baš vi da se upoznate s tim činjenicama, i vama će i samom, možda, prijatnije biti ako stvar bude izvedena potpuno na čistinu ...

Burdovski sede ćuteći, malo oborivši glavu, i čisto u nekoj jakoj zamišljenosti. Sede odmah za njim i Lebedevljevi sestrčić, koji takođe beše ustao da ga isprati; ovaj, mada nije izgubio glavu i smelost, očigledno je bio veoma zabrinut. Ipolit sede natmuren, setan, i kao veoma začuđen. U taj mah, uostalom, on se u tolikoj meri jako zakašlja da svu svoju maramicu isprlja krvlju. Bokser umalo što se ne uplašio.

— Eh, Antipe! — viknu on gorko. — Ne rekoh li ja onomad ... da ti, možda, zbilja nisi Pavliščevljevi sin?

Zaori se dotle uzdržan smeh, dvojica-trojica se zasmehaše glasnije od drugih.

— Činjenica koju ste vi ovog časa saopštili, gospodine Kelere — prihvati Gavriilo Ardalionovič — veoma je dragocena. Ipak ja imam potpuno pravo, na osnovu najtačnijih podataka, da tvrdim gospodinu Burdovskom, iako je, naravno, bilo i suviše dobro poznato vreme njegovog rođenja, da mu potpuno nije bila poznata činjenica o Pavliščevljevom

boravku u inostranstvu, gde je isti gospodin proveo veći deo života, vraćajući se u Rusiju svagda samo na kratko vreme. Osim toga, sam taj fakat tadašnjeg njegovog odlaska veoma je neznačajan sam po sebi da bi ga se čovek posle dvadeset i više godina morao sećati; čak ni oni koji su izbliže poznavali Pavliščeva, već i da ne govorimo o gospodinu Burdovskom, koji se tada nije ni rodio. Naravno, raspitati se o svemu tome pokazalo se da nije nemogućno, ali moram priznati da sam do podataka koje sam dobio došao sasvim slučajno, a vrlo se lako moglo desiti da do njih nikako i ne dođem. Tako da je za gospodina Burdovskog, pa čak i za Čebarova, saznanje tih podataka bilo stvarno skoro nemogućno, sve da im je baš i palo na pamet da ih traže. A moglo je i da im ne padne na pamet.

— Dozvolite, gospodine Ivolgine — ljutito ga najednom prekide Ipolit — našto sva ta vaša zbrka (izvinite me)? Stvar se sad razjasnila, mi pristajemo da verujemo u glavnu činjenicu, pa našto sad još dalje odugovlačiti to neprijatno i uvredljivo nagvaždanje! Vi, možda, želite da se pohvalite svojom veštinom istraživanja, da istaknete tu pred nama i pred knezom kakav ste dobar istražitelj detektiv? Ili da vi to sad, možda, ne nameravate da izvinite i opravdate Burdovskoga time što se on u ovu stvar upleo iz neznanja? Ali to je drsko, gospodine moj! Vaša pravdanja i izvinjenja Burdovskom nisu potrebna, to da znate! On je uvređen, njemu je sad ionako teško, on je u nezgodnom položaju, trebalo je da vi to osetite i razumete ...

— Dosta, gospodine Terentijevе, dosta — pođe za rukom Gavrilu Ardalionoviču da ga prekine. — Umirite se, ne jedite se, vama danas, kanda, sasvim nije dobro? Ja vas razumem. U tom slučaju, ako želite, ja sam završio, to jest biću primoran da saopštim samo ukratko one činjenice koje, po mom ubeđenju, ne bi bilo naodmet da se doznaju u svoj svojoj potpunosti — dodade on primetivši neku opštu uzrujanost nalik na nestrpljenje. — Ja želim samo da saopštim, sa dokazima, radi obaveštenja svih zainteresovanih, da se vaša mama, gospodine Burdovski, jedino stoga koristila pažnjom i brigom Pavliščevljevom o njoj što je bila rođena sestra one sobarice u koju je Nikolaj Andrejevič Pavliščev bio zaljubljen u najranijoj svojoj mladosti, ali zaljubljen u tolikoj meri da bi se njom neizostavno bio i oženio da ona nije sasvim naprasno preminula ... Ja imam dokaza da je ta porodična činjenica, potpuno tačna i pouzdana, vremenom sasvim izbledela, pa i sasvim zaboravljena. Zatim bih vam mogao objasniti kako je vašu mamu, još kao devojčе od deset godina, uzeo bio gospodin Pavliščev da je vaspita kao neku svoju rođaku; da joj je bio odredio znatan miraz, i da je sva ta njegova pažnja prema njoj dala povoda neobično uznemiravajućim glasovima među mnogobrojnom rodbinom Pavliščeva: svi su mislili da će se i oženiti svojom štićenicom, ali se svršilo time što se ona, po naklonosti svoga srca (a to bih ja na najpouzdaniji način mogao i dokazati) udala za geometra, gospodina Burdovskog, u svojoj dvadesetoj godini. Još sam skupio nekoliko najpouzdanijih podataka radi dokaza kako je vaš otac, gospodin Burdovski, potpuno nepraktičan čovek, dobivši petnaest hiljada miraza uz vašu mamu, napustio službu, upleo se u neke trgovačke poslove, bio prevaren, izgubio kapital, nije mogao da podnese takvu nesreću, propio se, usled čega se razboleo, i, najzad, pre vremena umro u osmoj godini bračnog života sa vašom mamom. Zatim, po ličnom iskazu vaše mame, ona je ostala u sirotinji, i sasvim bi propala da ne beše stalne i veliko-dušne pomoći Pavliščeva, koji joj je davao do šest stotina rubalja godišnje pomoći.

Zatim postoje bezbrojni dokazi da je vas, kao dete, Pavliščev neobično voleo. Prema tim dokazima, i opet prema izjavi vaše majke, izlazi da vas je on tako bio za voleo uglavnom

stoga što ste u detinjstvu izgledali mutavi, bogalj, jedno nesrećno dete (a Pavliščev je, kao što sam ja to tačnim dokazima utvrdio, celog svog veka imao neku naročitu nežnu naklonost prema svemu potištenom i od prirode zapostavljenom, naročito prema takvoj deci... činjenica, po mom uverenju, neobično važna u našem slučaju).

Najzad, ja bih vam se mogao pohvaliti najtačnijim istraživanjima o glavnoj činjenici da je ta neobična odanost Pavliščeva prema vama (čijim zauzimanjem ste i primljeni u gimnaziju i tamo ste učili pod naročitim nadzorom) stvorila, najzad, malo-pomalo, među njegovom rodbinom i domaćima misao da ste vi njegov sin i da je vaš otac bio samo obmanuti muž. Ali glavna je stvar u tome da se misao ta utvrdila kao tačno i sveopšte uverenje tek poslednjih godina Pavliščevljevog života, kad se svi uplašiše zbog njegovog testamenta i kad su prvobitna fakta bila zaboravljena, a proveravanje nemogućno. Bez sumnje, ta je misao morala doći i do vas, gospodine Burdovski, i uzela vas je u svoju vlast potpuno. Vaša majka, s kojom sam ja imao čast da se upoznam lično, mada je znala za sve te glasove, ipak do danas ne zna (i ja sam od nje zatajio) da ste se i vi, njen sin, nalazili pod čarobnim uticajem tog pričanja. Veoma štovanu vašu majku, gospodine Burdovski, ja sam zatekao u Pskovu bolesnu i u krajnjoj oskudici, u koju je dospela po smrti Pavliščeva. Ona mi je sa suzama blagodarnosti pričala da samo preko vas i vašom pomoću i postoji na svetu; ona se mnogome nada od vas u budućnosti i plameno veruje u buduće vaše uspehe ...

— To je, najzad, već nesnosno! — glasno i nestrpljivo izjavi najedared Lebedevljevi sestrčić. — Čemu sad sav taj roman?

— Odvratno, nepristojno! — mnogo se uzvrpolji Ipolit. No Burdovski ništa ne primeti, pa se i ne pomače.

— Čemu? Zašto? — lukavo se začudi Gavriilo Ardalionovič jetko se spremajući da izloži svoj zaključak. — Ama, pre svega, gospodin Burdovski sad može biti potpuno uveren da ga je gospodin Pavliščev voleo iz čiste velikodušnosti, a ne kao sina. Taj jedan fakt potrebno je bilo da dozna gospodin Burdovski, koji je potvrdio i odobrio postupak gospodina Kelerera, maločas posle čitanja njegovog članka. Ja to stoga govorim što vas smatram za poštenog čoveka, gospodine Burdovski. A drugo, pokazuje se da tu uopšte nije bilo ni najmanjeg lopovluka ni prevare, čak ni od Čebarova. To je važna tačka za mene, jer je knez maločas, onako ljut, pomenuo da sam bajagi i ja istog mišljenja o lopovluku i prevari u toj nesrećnoj stvari. Međutim, tu je, naprotiv, postojala potpuna uverenost sa svih strana, i mada Čebarov možda stvarno i jeste velika varalica, on ovom prilikom ispada ne više nego budžaklija i šičardžija. On se nadao da tu, kao advokat, uzme dobre pare, i račun mu je bio ne samo fin i majstorski nego i vanredno tačan; zasnivao se na lakoći sa kojom knez izdaje novac, i na njegovom blagorodnom odanom osećanju prema pokojnom Pavliščevu; on se zasnivao, najzad (što je najvažnije), na izvesnim viteškim kneževim pogledima na obaveze časti i sa-vesti.

Što se, pak, tiče samog gospodina Burdovskog, to se može reći da su njega, blagodareći izvesnim njegovim ubeđenjima, Čebarov i sve ono društvo oko njega toliko navili da je počeo ovu stvar bez ikakvog interesa, nego skoro kao službu istini, napretku i čovečanstvu. I sada je, posle saopštenih činjenica, svima, valjda, jasno da je gospodin Burdovski čist čovek, uprkos svim spoljašnjim znacima, te mu sad knez pre i radije no maločas može

ponuditi i svoju prijateljsku podršku i onu delatnu pomoć koju je maločas pominjao govoreći o školama i o Pavliščevu.

— Stanite, Gavriilo Ardalionoviču, stanite! — doviknu knez zbilja uplašen, ali beše već kasno.

— Ja sam vam rekao, ja sam već triput rekao — ljutito viknu Burdovski — da ja neću novac. Ja ga neću primiti... zašto ... neću ... napolje!

I on umalo što ne pobeže sa terase. Ali Lebedevljev sestrić ga zgrabi za ruku i nešto mu prišapnu. Ovaj se brzo vrati pa, izvadi vši iz džepa nezapečaćen koverat većeg formata, baci ga na stočić što je stajao do kneza.

— Evo vam vaš novac! Kako ste smeli, vi! ... Vi to niste smeli! ... Novac! ...

— Dvesta pedeset rubalja koje ste se usudili da mu pošaljete u vidu milostinje preko Čebarova — objasni Doktorenko

— U članku stoji pedeset! — viknu Kolja.

— Kriv sam! — reče knez prilazeći Burdovskom — mnogo sam vam skrivio, Burdovski, ali to vam nisam poslao kao milostinju, verujte. Ja sam i sad kriv... I maločas sam bio kriv. (Knez je bio vrlo rastrojen, izgledao je umoran i iznemogao, a reči su mu bile nepovezane). Ja sam pominjao prevaru ... ali nisam na vas mislio ... prevario sam se. Ja sam samo rekao da ste vi... ovakav kao i ja — bolesnik. Ali vi niste isti kao ja, jer vi... dajete časove, vi mater svoju izdržavate. Ja sam kazao da ste osramotili svoju mater, a vi nju volite; ona, eto, i sama kaže ... a ja to nisam znao... Gavriilo Ardalionovič mi to pre nije sve do kraja ispričao... Ja sam kriv. Usudio sam se da vam ponudim deset hiljada, i tu sam kriv: trebalo je da to drukčije nekako učinim, ali sad je ... to već nemoguće jer vi mene sad prezirete.

— Ovo je formalno luda kuća — viknu Lizaveta Prokofjevna.

— Naravno, luda kuća — ne otrpe i oštro izgovori Aglaja, ali se njene reči izgubiše u opštoj galami. Sad su već svi glasno govorili, svi su raspravljali — neki su se prepirali, neki se smejali. Ivan Fjodorovič Jegančin bio je na vrhuncu gneva pa je sa izgledom uvređenog dostojanstva čekao Lizavetu Prokofjevnju. Lebedevljev sestrić ubaci još poslednju reč.

— Da, kneže, mora vam se priznati, vi ipak znate da se koristite svojom ... no, bolešću (da se malo lepše izrazim). Vi ste u tako zgodnom vidu znali da ponudite svoje prijateljstvo i novac da sad jedan plemenit čovek ni u kom slučaju ne može da ih primi. A to ili je odveć nevino, ili je već i suviše — vešto... vi ćete to, uostalom, sami najbolje znati.

— Dozvolite, gospodo — viknu Gavriilo Ardalionovič otvorivši, međutim, koverat s novcem — ovde nema dvesta pedeset rubalja, nego svega sto. Ja to zato napominjem, kneže, da posle ne ispadne kakav nesporazum.

— Ostavite, ostavite! — zamaha rukama knez prema Gavrilu Ardalionoviču.

— Ne, nema tu »ostavite«! — zakači se odmah Lebedevljev sestrić. — Za nas je uvreda to vaše »ostavite«, kneže! Mi se ne krijemo, mi izjavljujemo otvoreno. Da, tu je samo sto rubalja, a ne dvesta pedeset, uostalom, zar to nije svejedno ...

— N-ne, nije svejedno — pođe za rukom Gavrilu Ardalionoviču da ubaci sa izgledom naivne zbunjenosti.

— Ne prekidajte me: mi nismo takve budale kao što vi mislite, gospodine advokatu — uskliknu Lebedevljev sestrić jetko i ljutito. — Naravno, sto rubalja nije dvesta pedeset rubalja, i nije to svejedno, ali je važno načelo. Tu je inicijativa važna, a što tu nedostaje sto pedeset rubalja, to je samo detalj. Važno je to da Burdovski neće da primi milostinju, vaša svetlosti, i

da vam je on baca nazad u lice, a sa toga gledišta sasvim je svejedno bilo tu sto, bilo dvesta pedeset. Burdovski nije primio deset hiljada; vi ste to videli; on ne bi doneo ni ovih sto rubalja da je bio nečastan! A sto pedeset rubalja otišlo je za trošak Čebarovu, za njegov put do kneza. Možete sad da se srnežete našoj nevestini, našem neumenju da radimo poslove, jer vi ste se i tako iz sve snage trudili da nas učinite smešnim. Ali da se više niste usuđivali govoriti da smo nečasni! A tih sto pedeset rubalja, poštovani gospodine, mi ćemo ih svi ortački vratiti knezu; mi ćemo ih makar rublju po rublju vraćati, i vratićemo ih sa interesom. Burdovski je siromah, Burdovski nema milione, a Čebarov je posle svoga puta podneo račun. Mi smo se nadali da ćemo dobiti... Ko bi na njegovom mestu postupio drukčije?

— Kako ko? — kliknu knez š.

— Ovo je da čovek poludi! — viknu Lizaveta Prokofjevna.

— To podseća — zasmeha se Jevgenije Pavlovič, koji je tu dugo stajao i gledao — na nedavnu čuvenu odbranu jednog advokata, koji je, ističući kao izvinjenje siromaštvo svoga klijenta koji je ubio odjednom šest duša da bi ih opljačkao, najednom završio svoj govor ovako: »Prirodna je«, veli, »stvar što je mom klijentu zbog siromaštva došlo u glavu da ubije šest duša. A i kome na njegovom mestu ne bi došla takva misao?« Otprilike tako je nešto, ali vrlo zanimljivo.

— Dosta! — uzviknu najednom, skoro drščući od gneva, Lizaveta Prokofjevna — vreme je već da završite to preklapanje ...

Ona je bila strašno uzbuđena; preteći zabaci glavu, pa sa oholim, vatrenim i nestrpljivim izazivanjem odmeri svojim sevajućim pogledom celu družinu, pri čemu teško da je razlikovala prijatelje i neprijatelje. To beše ona tačka dugo uzdržavanog pa najednom razbuktalog gneva kad glavnom pobudom postaje neodložna bitka, neodložna potreba da se na bilo koga kidiše. Koji su poznavali Lizavetu Prokofjevnu odmah osetiše da se kod nje dogodilo nešto naročito. Ivan Fjodorovič reče sutradan knezu Š. da »kod nje to biva, ali u tolikoj meri kao sinoć, to je čak i kod nje retko, sem možda u tri godine jednom, ali nikako ne češće, nikako ne češće!« — dodade on ubedljivo.

— Dosta, Ivane Fjodoroviču! Ostavite me! — viknu Lizaveta Prokofjevna — Što mi sad pružate svoju ruku? Zar me niste maločas znali izvesti? Vi ste muž, vi ste glava porodice; trebalo je da mene, budalu, za uvo izvedete ako vas ne bih poslušala i odmah izišla. Pa da ste se makar za kćeri pobrinuli! A sad ćemo i bez vas put pogoditi... Cele godine će me biti stid ... Čekajte, hoću još knezu da se zahvalim! ... Baš vam hvala, kneže, na ovakvom dočeku! A ja još sela da čujem našu omladinu ... Ta to je niskost, niskost! To je haos, gnusoba, to čoveku ni u snu ne može doći! Zar ih je mnogo takvih?... — Ćuti, Aglaja! ćuti, Aleksandra! Nije to vaš posao! ... Ta što se vrtite oko mene, Jevgenije Pavloviču! E, baš ste dosadni! Dakle, ti, dragi moj, moliš ih još za oprostjenje?! — nastavi ona opet se obraćajući knezu — »izvinite«, veliš, »što sam se usudio novac da vam ponudim ...«, a što se ti tu, naduvenko jedan, smeješ! — okomi se ona najednom na Lebedevljeva sestrića — »mi se novca odričemo... mi tražimo, a ne molimo!« A kao da ne zna da će ovaj idiot sutra opet doći do njih da im svoje prijateljstvo i novac ponudi! Hoćeš li im otići? Je li da ćeš otići?

— Otići ću — izgovori knez tihim i smirenim glasom.

— Čujete li ga? Dakle, eto, a ti na to i računaš— okrenu se ona opet Doktorenku — jer novac, sad, svejedno kao da ti je u džepu, a ti nam, razmetljivče, bacaš prašinu u oči! Ne, dragi, ti budale potraži, a ja vas skroz vidim ... svu vam igru providim!

— Lizaveta Prokofjevna! — uzviknu knez.

— Hajdemo odavde, Lizaveta Prokofjevna, krajnje je vreme, pa i kneza da povedemo — progovori knez Š. koliko je god mogao mirnije i smešeći se.

Devojke se behu sklonile u stranu, skoro uplašene, general je bio očigledno zastrašen. Svi su se veoma čudili. Neki što su podalje stajali kradom su se smeškali i sašaptavali; na licu Lebedeva čitao se krajnji stepen ushićenja.

— Gadosti i darmar, gospođo, na sve strane ćete naći — progovori inače veoma zaprepašćen Lebedevljev sestrić.

— Ali ne ovakve! Ne ovakve, gospodine, kao ove sad vaše, ne takve! — pakosno i kao u histeriji prihvati Lizaveta Prokofjevna— hoćete li me ostaviti na miru? — planu ona na one što su je umirivali — ne, kad ste već i vi, Jevgenije Pavloviču, izjavili maločas da je i sam advokat na sudu izrekao da ničeg nema prirodnijeg nego šest duša zbog sirotinje ucmekati, onda su zbilja nastala poslednja vremena! Ovakvo što ja još nisam čula. Sad mi je sve jasno. Pa zar taj vaš mutavi, zar mislite da taj ne bi zaklao (ona ukaza na Burdovskog, koji ju je gledao neobično zbunjeno)? Ama, u šta hoćete da se kladim da će zaklati? On pare svoje, deset hiljada, recimo, neće uzeti, pa ako hoćete baš zbog savesti ih neće uzeti, ali će noću doći pa zaklati, i dići će ih iz kutije! Sa čistom savešću će uzeti! I to kod njega nije nečasno! To mu je »blagorodnog očajanja izliv«, to mu je »negiranje«, il' već đavo će ih znati šta ... Ih, do vraga! Sve se ispreturalo, svi sad na glavi idu. Devojka odnegovana u čestitoj kući najedared nasred ulice, hop, momku u kola! »Mamo, ja se onomad za takvog i takvog Karliča ili tamo Ivaniča udala, zbogom mi ostajte!« I to je sad, po vašem, dobro da se tako radi? Uvaženja dostojno, prirodno? Žensko pitanje? Eto taj deran (ona ukaza na Kolju), pa već i taj se nedavno prepirao da je to baš »žensko pitanje«. Nek joj je mama baš i budala bila, ali ti bar treba da si prema njoj čovek! ... sto ste vi to maločas onako nos podigli kad ste ulazili? »Ne usuđujte se da nam prilazite: mi dolazimo!« »Nama sva prava daj, a ti nemoj ni zuckati pred nama! Nama sva moguća poštovanja da ukazuješ, i takva kakvih čak i nema, a mi ćemo s tobom kao s poslednjom pačavrom!« Istinu, tobože, traže, od svog prava ne odstupaju, a ovamo ste čoveka kao najgori dušmanin u članku oklevetali! Tražimo, a ne molimo, i nikakve zahvalnosti od nas čuti nećete, zato što nam vi to samo zbog zadovoljenja svoje sopstvene savesti činite! ...« I to mi je neki moral; pa kad od tebe nikakve zahvalnosti neće biti, onda može i knez tebi kao odgovor da kaže da ni on prema Pavliščevu ne oseća nikakve zahvalnosti, jer je i Pavliščev činio dobra radi zadovoljenja spostvene savesti. Ali ti si baš na tu njegovu zahvalnost prema Pavliščevu i računao: jer on tek, valjda, nije od tebe te pare na zajam uzimo, nije ti dužan, pa na šta si tada računao ako ne na njegovu zahvalnost? A što se onda sam nje odričeš? Svi ste vi poludeli. Oglašaju celo društvo za divlje i nekulturno zato što osuđuje zavedenu devojku. Pa ako ti celo društvo proglašuješ za nečovečno, ti onda priznaješ da je toj devojci od tog društva teško. A ako joj je teško, onda što je sam u novinama pred to isto društvo iznosiš, a zahtevaš da od toga ne pati.

Svi ste vi poludeli! Sujetni ste! U boga ne veruju, u Hrista ne veruju! Ta vas je sve taština i gordost u tolikoj meri nagrizla da ćete najzad svi jedno drugo pojesti, to vam ja proričem. Pa zar to nije damar, nije kaos, nije sramota? I posle svega toga, ovaj bestidnik trči da ih za oproštenje moli! Ima li vas mnogo takvih? što se cerite; što sam se obrukala s vama? Pa jeste, obrukala sam se... šta znam da radim! ... A što se ti tu klibiš, derane (kidisa ona najednom na Ipolita), duša mu u nosu, a još druge kviri! Ti si mi, eto, i ovo dete pokvario (ona opet pokaza na Kolju); on samo o tebi fantazira. Ateizmu ga učiš, ti u boga ne veruješ, a tebe bi trebalo leskovim prutom izvoštiti, gospodine moj!... Nego, idite svi bestraga! Dakle, hoćeš li ići, kneže Lave Nikolajeviču, k njima sutra: hoćeš li? — zapita ona opet kneza skoro gušeći se.

— Ići ću.

— A ja onda neću više da znam za tebe posle ovoga! — Ona se brzo okrenu da ode, ali se najednom vrati. — Zar ćeš i tome bogohulniku da ideš? — ukaza ona na Ipolita. — Ama, što se ti meni smeješ — ciknu nekako neprirodno, pa najednom kidisa na Ipolita, ne mogući da podnese njegov jedak podsmeh.

— Lizaveta Prokofjevna! Lizaveta Prokofjevna! — začu se najednom sa svih strana.

— Maman, to je sramota! — glasno viknu Aglaja.

— Ne bojte se, Aglaja Ivanovna — mirno joj odgovori Ipolit, koga Lizaveta Prokofjevna, skočivši na njega, zgrabi i neznano zašto čvrsto držaše za ruku! Ona stajaše pred njim, pa se čisto upi u njega svojim besnim pogledom — ne brinite, vaša *maman* će i sama znati da je ružno kidisati na čoveka koji je na umoru ... Ja sam gotov da joj objasnim zašto sam se smejao... Veoma će mi biti milo, ako mi se dozvoli ...

Tu se on strašno zakašlja i čitav minut nije mogao da umiri kašalj.

— Eto, duša mu u nosu, a još besede drži! — uzviknu Lizaveta Prokofjevna pustivši njegovu ruku i skoro sa užasom gledajući kako briše krv sa usana. — Pa zar ti da govoriš! Ti treba da ideš i da odmah legneš u postelju ...

— Tako ću i učiniti — polako, promuklo i skoro šapatom odgovori Ipolit — Čim se sad vratim, odmah ću leći... A za dve nedelje ću, kao što mi je jasno, umreti... Meni je prošle nedelje sam B. rekao ... Zato, ako dozvolite, ja bih vam na rastanku rekao dve reči.

— Ama, jesi li ti pomerio pomeću, šta li? Koješta! Treba da se lečiš ... kakav sad razgovor! Hajd, hajd, idi pa lezi! ... — reče mu Lizaveta Prokofjevna uplašeno.

— Ako legnem, neću se dići do same smrti — osmehnu se Ipolit. — Ja sam još juče tako hteo da legnem, pa da i ne ustajem do umrlog časa, ali se predomislih, te odložih do prekosutra, dok me još noge drže... pa da, evo, s njima danas dođem... ali sam se baš mnogo umorio ...

— Pa sedi, sedi, što stojš! Evo ti stolica — unese se Lizaveta Prokofjevna, pa mu primače stolicu.

— Hvala vam — polako produži Ipolit — a vi sedite tu spram mene, pa da razgovaramo... Mi ćemo neizostavno da razgovaramo, Lizaveta Prokofjevna, sad ja već neću odustati od toga... — osmehnu joj se on opet. — Pomislite da sam danas poslednji put i na vazduhu, i sa svetom, a posle dve nedelje biću u zemlji, sigurno. Znači, ovo će da bude kao neki oproštaj i s ljudima i s prirodom. Ja, mada nisam baš tako sentimentaln, ali zamislite, vrlo mi je milo

što se sve to baš u Pavlovsku desilo; ovde ipak čovek može da gleda makar lišće na drveću.

— Ama nije sad za razgovor — sve više se plašila Lizaveta Prokofjevna — ta sav si u vatri. Do maločas si galamio i drekao, a sad jedva dišeš... gušiš se...

— Sad ću se odmoriti. A zašto hoćete da mi ovu poslednju molbu odbijete? ... A znate li: odavno sam već sanjao da vam se nekako približim, Lizaveta Prokofjevna; mnogo sam o vama slušao ... od Kolje; on me skoro jedini nikad ne ostavlja ... Vi ste jedna originalna žena, ekscentrična žena, ja sam to sad i sam video ... Znate li da sam vas čak malo i voleo ...

— Gospode, a ja, eto, umalo što ga nisam udarila!

— Zadržala vas je Aglaja Ivanovna. Mislim da se ne varam? Jer evo, to je vaša kći Aglaja Ivanovna? Ona je tako lepa da sam je maločas na prvi pogled poznao ko je, mada je nikad nisam video. Pa dajte mi da se bar lepotece još poslednji put u životu nagledam — osmehnu se lpolit nekakvim neprirodnim, iskrivljenim osmehom — eto, i knez je tu, i suprug vaš, i sva naša družina, što mi odbijate poslednju molbu?

— Stolicu! — viknu Lizaveta Prokofjevna, ali je dohvati i sama pa sede prema lpolitu. — Kolja — naredi ona — otići ćeš sa njim sad odmah, isprati ga, a sutra ću ja neizostavno ...

— Ako mi dopustite, molio bih kneza za šolju čaja... Vrlo sam umoran. Znate li šta, Lizaveta Prokofjevna, vi ste želeli, kanda, da kneza vodite k vama da pije čaj. Molim vas, ostanite tu, pa da provedemo vreme zajedno, a knez će nam sigurno svima dati čaj. Izvinite što ja naređujem ... Ali ja znam vas, vi ste dobri, knez takođe... mi smo svi već smešni koliko smo predobri...

Knez se uzruja. Lebedev potrča što je brže mogao iz sobe, za njim potrča i Vera.

— Pravo kažeš — oštro odluči generalica — govori samo lakše, i ne uzbuđuj se mnogo. Ražalostio si me... Kneže! Ti ne zaslužiš da ja kod tebe pijem čaj, ali sad, najposle, svejedno, ostaću, mada nikoga ne molim za oprostjenje! Nikoga! Koješta! ... Uostalom, ako sam te izgrdila, ti oprost, ako, to jest, hoćeš. Ja, uostalom, nikoga ne zadržavam — obrati se ona najednom sa izrazom neobične srdžbe mužu i kćerima, baš kao da su joj oni nešto mnogo skrivili — ja ću i sama znati da dođem kući...

Ali joj ne dadoše da dovrši. Svi joj priđoše i okružiše je da joj učine po volji. Knez odmah poče moliti sve da ostanu i piju čaj, pa se izvinjavao što se do sada i sam toga nije setio. Čak je i general bio tako ljubazan da je promrmljao nešto pomirljivo i pažljivo je zapitao Lizavetu Prokofjevnu da joj neće biti ipak hladno tu na terasi. On umalo što ne zapita lpolita je li odavno na univerzitetu. Ali ga ne zapita.

Jevgenije Pavlovič i knez Š. postadoše najednom neobično ljubazni i veseli; na licu Adelaide i Aleksandre izražavaše se, kroz čuđenje koje je i dalje trajalo, zadovoljstvo — jednom reči, svima je bilo očigledno milo što je kod Lizavete Prokofjevne prošla kriza. Jedina je Aglaja ostala i dalje natmurena, pa je ćuteći sela malo dalje. Ostade i sve ostalo društvo; niko ne htjede da ide, čak ni general Ivogin, kome je Lebedev uz put nešto šapnuo, verovatno ne baš tako prijatno, jer se general odmah povukao nekud u ugao. Knez je prilazio i pozivao Burdovskog i njegovu družinu, ne zaboravljajući nikoga. Oni promrmljaše sa usiljenim izrazom da će pričekati lpolita, pa se odmah povukoše u najudaljeniji ugao terase, gde svi opet posedaše jedan do drugog. Po svoj prilici, čaj je Lebedev već odavno bio spremio za sebe, jer ga sad odmah donesoše i poslužiše. Izbi jedanaest časova.

X

Ipolit ovlaži usne u šolji čaja koju mu dodade Vera Lebedeva, ostavi šolju na stočić pa se najednom, baš kao da se nešto snebivao, skoro zbunjeno obazre oko sebe.

— Pogledajte, Lizaveta Prokofjevna, ove šolje — užurba se on nekako čudnovato — ove porculanske šolje, i to, kanda, od vanrednog porculana, stoje kod Lebedeva uvek u vitrini pod staklom, zaključane, nikad se u njima čaj ne služi... Kao što je običaj, to mu je žena donela u miraz ... Kod njih to tako ide... A sad nam je, eto, izneo u vašu čast, naravno. Toliko vam se obradovao...

On kao da htjede još nešto da doda, ali se ne seti ničeg.

— Ipak se zbunio, znao sam! — šapnu najednom Jevgenije Pavlovič knezu na uvo — a to je opasno, a? Najsigurniji znak da će sad u srdžbi izbaciti takvu neku ekscentričnost da će i sama Lizaveta Prokofjevna pobeći.

Knez upitno pogleda u njega.

— A vi se ne bojite ekscentričnosti? — dodade Jevgenije Pavlovič. — Pa, eto, ni ja. Ja je još želim. Sad bih želeo da naša draga Lizaveta Prokofjevna dobije što je zaslužila, i to neizostavno još danas; bez toga neću ni da idem odavde. Vi kao da ste u groznici.

— Ostavite to, ne smetajte mi. Da, meni nije dobro — rasejano i čak nestrpljivo odgovori knez. Uto ču svoje ime. Ipolit je o njemu govorio.

— Vi ne verujete? — zasmeha se Ipolit histerično. — Pa dobro, tako i treba da bude. A vidite li, knez će od prve reči poverovati i nimalo se neće začuditi.

— Čuješ li, kneže? — okrenu mu se Lizaveta Prokofjevna. — Čuješ li ga?

Unaokolo se svi smejahu. Lebedev se užurbano isticao napred i muvao se pred samom Lizavetom Prokofjevnom.

— On kaže da je, eto, to prenemagalo, taj tvoj domaćin ... onom gospodinu članak prepravljao, to što su o tebi maločas pročitali. Knez sa čuđenjem pogleda u Lebedeva.

— A što ti čutiš? — lupnu čak nogom Lizaveta Prokofjevna.

— Pa jest! — promrmlja knez zagledajući se i dalje u Lebedeva — vidim i ja da je popravljao.

— Je li to istina? — brzo se okrenu Lizaveta Prokofjevna Lebedevu.

— Cela istina, vaše prevashodstvo! — čvrsto i odlučno odgovori Lebedev metnuvši ruku na srce.

— Kao da se hvali! — malo što ne podskoči ona na stolici.

— Nizak sam, nizak — promrmlja Lebedev počevši da se udara po grudima i sve niže savijajući glavu.

— Pa šta ja imam od toga što si nizak! On misli kad kaže »nizak sam« da će se time izvući. I zar to nije sramota, kneže, da se sa ovakvim rdama mešaš, još jedanput ti velim. Nikad ti to neću oprostiti!

— Meni će knez oprostiti! — izgovori Lebedev raznežen i uveren.

— Jedino iz blagorodstva — glasno i zvonko progovori najednom Keler, koji priskoči obraćajući se pravo Lizaveti Prokofjevnoj — jedino iz blagorodstva, gospođo; da ne bih izneverio kompromitovanog prijatelja, ja sam maločas prečutao o tim popravkama, iako je

on pretio da će nas niza stepenice baciti, kao što ste i sami izvoleli čuti. Ali da bi se utvrdila istina, priznajem da sam mu se ja zbilja obratio i dao mu šest rubalja, ali ne zato da mi stil doteruje, nego da mi da podatke, meni većinom nepoznate, a obratio sam mu se kao merodavnom licu. Odnosno cipela, odnosno apetita, švajcarskog profesora, odnosno onih pedeset rubalja, mesto dvesta pedeset... jednom reči, sve to grupisanje, sve to pripada njemu, za šest rubalja, ali stil mi nije popravljao.

— Imam da primetim — prekide ga Lebedev sa grozničavom nestrpljivošću i nekakvim poniznim glasom, uz smeh koji se sve više razlegao — da sam ja ispravljao prvu polovinu članka, a pošto se u sredini nismo složili, i zbog jedne misli se i posvadili, to drugu polovinu već nisam ispravljao, tako da sve što je tamo nepismeno (a nepismeno je)... sve to, dakle, ne treba meni pripisivati.

— Eto o čemu se on brine! — viknu Lizaveta Prokofjevna.

— Dozvolite da zapitam — obrati se Jevgenije Pavlovič Keleru — a kad je članak popravljan?

— Juče pre podne — odraportira Keler — imali smo sastanak, pri čemu smo dali jedno drugom reč da ćemo obojica čuvati tajnu.

— To onda kad je puzio pred tobom i uveravao te o svojoj odanosti! I to mi je čovek! Ne treba mi tvoj Puškin, a i kći tvoja neka mi ne dolazi.

Lizaveta Prokofjevna htjede već da ustane, ali se najednom ljutito obrati Ipolitu, koji se smejao.

— Šta je, prijatelju, kanda si hteo da mene izlažeš podsmehu!

— Sačuvaj bože! — smešio se Ipolit sa iskrivljenim licem — nego me neobično poražava ekscentričnost vaša, Lizaveta Prokofjevna. Ja sam vam, priznajem vam, to o Lebedevu naročito pomenuo jer sam znao kako će to na vas uticati, samo na vas, jer će mu knez zbilja oprostiti, pa već mu je jamačno i oprostio ... Već je, možda, i izvinjenje u pameti našao ... je l' te, kneže, zar nije istina?

On je jedva disao, čudnovato njegovo uzbuđenje raslo je sa svakom reči.

— No? ... — ljutito izgovori Lizaveta Prokofjevna začudivši se njegovom tonu — no?

— O vama sam ja već mnogo slušao, sve u tom smislu... sa velikom radošću... i navikao sam se da vas vanredno poštujem — nastavi Ipolit.

On je govorio jedno, ali tako kao da bi tim istim recima hteo da kaže nešto sasvim drugo. Govorio je sa prisenkom ironije, a u isti mah se preterano uzbuđivao, nepoverljivo se osvrtao, očevidno se bunio i gubio pri svakoj reči, tako da je sve to skupa, sa tuberkuloznim izgledom i sa čudnim, zažarenim i čisto mahnitim pogledom, i nehotice i dalje privlačilo pažnju na njega.

— Ja se skoro čudim, naravno, možda i zato što uopšte ne poznajem taj vaš svet (jer to priznajem), čudim se tome što vi ne samo da ste sami ostali u društvu maločasnje naše družine, koja vama nikako ne liči, nego što ste ostavili i ove devojke da i one slušaju skandaloznu stvar, premda su one sve to u romanima pročitale. Ja, uostalom, možda ne znam ... teško mi je da se jasno izrazim ... ali, u svakom slučaju, ko bi osim vas i mogao ostati... na molbu dečakovu (pa da: dečakovu, ja opet priznajem) da provede s njim veče i da uzme ... u svemu učešća i... sa nečim ... čega se sutradan mora stideti... (Uostalom, priznajem da se rdavo izražavam...) Sve to vanredno hvalim i duboko cenim, mada se već

po samom licu njegovog prevashodstva, vašeg supruga, vidi da mu je sve to neprilično... Hi-hi! — zakikota se sasvim se zbunivši, pa se najednom tako zakašlja da čitava dva minuta nije mogao da nastavi.

— Umalo što se nije ugušio! — hladno i oštro izgovori Lizaveta Prokofjevna posmatrajući ga sa ozbiljnim ljubopitstvom — no, mili dečače, aratos te, dosta je od tebe. Vreme je.

— Sad dopustite meni, dragi gospodine, da vam i ja od svoje strane primetim — progovori najednom ozlojeđeni Ivan Fjodorovič, koji izgubi već i poslednje strpljenje — da je moja žena ovde gošća kod kneza Lava Nikolajeviča, našeg zajedničkog prijatelja i suseda, i da, u svakom slučaju, niste vi, mladiću, pozvani da sudite o postupcima Lizavete Prokofjevne, ni, pak, da glasno i u oči govorite o tome šta meni na licu piše. Da, gospodine. A što je moja žena ostala tu — nastavi on žesteći se skoro pri svakoj reči sve više — to je pre, gospodine, od zaprepašćenja i do danas svima razumljivog ljubopitstva: da vidi čudan mladi naraštaj. Eto sam i ja ostao, kao što neki put na ulici zastanem kad vidim nešto što čovek može da pogleda, kao ... kao ... kao na ...

— Kao na retkost — pomože mu Jevgenije Pavlovič.

— Izvrsno i tačno — obradova se njegovo prevashodstvo, jer se malo bio zapleo tražeći upoređenje — zbilja kao na retkost. Ali, u svakom slučaju, najčudnije od svega, i nešto najgorčujuće, ako je samo moguće gramatički tako se izraziti, što vi, mladiću, ni to niste bili kadri razumeti da je Lizaveta Prokofjevna ostala sada tu s vama stoga što ste vi bolesni, to jest, ako ste zbilja na umoru; ostala je, tako reći, iz samilosti, zbog vaših žalostivih reči, gospodine, i što nikakva prljavština ni u kom slučaju ne može prionuti na njeno ime, za njene osobine i vrednosti... Lizaveta Prokofjevna — završi sav pocrvaneo general — ako ćeš da ideš, onda da se oprostimo s našim milim knezom, pa da ...

— Hvala vam na lekciji, generale — prekide mu reč Ipolit ozbiljno i iznenada, zagledavši se zamišljeno u njega.

— Hajdemo, *maman*, ko zna dokle će to tu još da traje! ... — nestrpljivo i ljutito izgovori Aglaja dižući se sa stolice.

— Još dva minuta, mili Ivane Fjodoroviču, ako dozvoliš — obrati se Lizaveta Prokofjevna dostojanstveno svome mužu. — Meni se čini, on je sav u vatri i prosto bunca; u to sam uverena, po njegovim očima; ovakvog ga ne smemo ostaviti. Lave Nikolajeviču, bi li on mogao tu kod tebe noćiti, da ga ne prenosimo danas takvog u Petrograd? *Cher prince*, vama nije dosadno? — obrati se ona odnekud najednom knezu Š. — Hodi ovamo, Aleksandra, popravi kosu, ćerko.

Ona joj popravi kosu, koju nije stvarno trebalo doterivati, pa je poljubi. Zato ju je samo i zvala.

— Ja sam vas smatrao da ste kadri da se intelektualno uzdignete ... — počeo opet Ipolit prenuvši se iz svoje zamišljenosti. — Da, da, ovo sam hteo da kažem — obradovao se on, kao da se najednom nečega setio. — Eto, Burdovski iskreno želi da zaštiti svoju majku, zar ne? A ispada da on nju još sramoti. Knez, eto, hoće da pomogne Burdovskom, od sveg srca mu nudi svoje nežno prijateljstvo i novac, i možda jedini on između svih nas ne oseća prema njemu odvratnost... no baš oni sad stoje jedan prema drugom kao pravi dušmani... Ha-ha-ha! Vi svi mrzite Burdovskog zato što se on, po vašem shvatanju, ružno i neotmeno ponaša prema svojoj materi. Je li tako? Je li tako? Je P tako? Jer svi vi strašno volite lepotu i

eleganciju formi, do njih vam je jedino i stalo, zar nije tako? (Odavno sam podozrevao da je vama samo do njih stalo!) E, pa znajte da niko od vas, možda, nije voleo svoju mater tako kao Burdovski! Vi ste, kneže, ja znam, krišom poslali novac preko Ganjice materi Burdovskog, i evo da se kladimo (hi-hi-hi — on se histerično zasmeha), da se kladimo da će vas baš Burdovski i optužiti sada zbog nedelikatnosti forme i zbog neuvážanja prema njegovoj materi; bogami, tako je, ha-ha-ha.

Tu se opet zaguši i zakašlja.

— No, je li to sve? Jesi li sad sve, je si li sve iskazao? E onda idi da spavaš, imaš groznicu — nestrpljivo ga prekide Lizaveta Prokofjevna, koja ne odvajaše od njega svoj nemirni pogled.

— Ah, Gospode! On još govori!

— Vi se, kanda, smežete? A što se vi meni neprestano smežete? Ja sam primetio da mi se neprestano smežete? — obrati se on najednom Jevgeniju Pavloviču uzrujano i ljutito. Ovaj se zbilja smejao.

— Ja sam samo hteo da vas pitam, gospodine ... Ipolite ... izvinite, zaboravio sam vaše prezime.

— Gospodin Terentijev — reče knez.

— Da, Terentijev, hvala, maločas neko reče, ali mi odlete... Hteo sam da vas zapitam, gospodine Terentijeve, je li istina što sam čuo: kako ste vi mišljenja da je dovoljno da samo četvrt časa s prozora s narodom govorite, pa da se narod odmah s vama u svemu složi i da odmah pođe za vama?

— Veoma je moguće da sam kazao... — odgovori Ipolit, kao sećajući se nečega. — Sigurno sam kazao! — dodade on najednom, opet živahnuvši i odlučno pogledavši u Jevgenija Pavloviča. — Pa šta onda?

— Sasvim ništa; ja to samo radi obaveštenja, da dopunim.

Jevgenije Pavlovič učuta, ali ga Ipolit još neprestano posmatraše u nestrpljivom iščekivanju.

— No, šta je, jesi li dovršio? — obrati se Lizaveta Prokofjevna Jevgeniju Pavloviču. — Dovršuj brže, dragi, on treba da ide da spava. Ili možda ne umeš?

Ona se strašno jedila.

— Ja, najzad, i ne bih bio protivan da dodam — nastavi Jevgenije smešeći se — da sve što sam čuo od vaših drugova, gospodine Terentijeve, i sve što ste vi tu sad izložili, i sa tako očiglednim talentom, da se sve to svodi, po mome mišljenju, na teoriju konačne pobede prava, pre svega i nada sve, pa čak i sa isključenjem svega ostaloga, i čak, možda, pre prethodnog istraživanja u čemu se upravo sastoji to pravo? A možda se i ja varam?

— Naravno da se varate, ja vas, evo, i ne razumem ... A dalje?

Iz ugla se takođe začu gundanje. Lebedevljevi sestrić promrmlja nešto u pola glasa.

— Dalje skoro ništa više — nastavi Jevgenije Pavlovič. — Hteo sam samo da primetim da od toga stvar može naglo da pređe na pravo jačega, to jest na pravo pesnice i ličnog prohteva, kao što se, uostalom, vrlo često na svetu i svršavalo. Jer, eto, i Prudon se zaustavio na pravu jačega. Za vreme američkog rata mnogi su najnapredniji liberali izjavili da staju na stranu vlasnika plantaža, pravdajući to svoje držanje time što su crnci crnci, niži od belog plemena, te da je stoga pravo sile na strani belih.

— Pa šta onda?

— Vi, znači, ne odričete pravo sile?

— A dalje?

— Vi ste, dakle, dosledni; ja sam hteo samo da primetim da od prava sile pa do prava tigrova i krokodila, i čak do ruskih zlikovaca Danilova i Gorskog, nije daleko.

— Ne znam, a dalje?

Ipolit jedva slušaše Jevgenija Pavloviča, kome, ako je i govorio a dalje, on je to, rekao bi čovek, činio više po staroj osvojenoj navici u razgovorima, a ne iz pažnje i ljubopitstva.

— Ništa nema dalje ... to vam je sve.

— Ja se, uostalom, na vas ne ljutim — potpuno iznenadno završi najednom Ipolit, i bogzna da li svesno, pruži mu ruku, još i sa osmehom. Jevgenije Pavlovič se u prvi mah začudi, ali se sa najozbiljnijim izgledom dotače pružene mu ruke, baš kao da prima oprostjenje.

— Ne mogu da ne dodam — reče on onim istim dvosmislenim učtivim tonom — svoju zahvalnost vama na pažnji sa kojom ste me pustili da govorim, jer, po mojim mnogobrojnim posmatranjima, nikad vam naš liberal nije kadar dozvoliti da ma ko drugi ima svoje lično ubeđenje a da on ne odgovori svome protivniku grdnom, ili još i nečim žešćim ...

— To vam je potpuno tačno — primeti general Ivan Fjodorovič, pa stavivši ruke iza leđa, sa izrazom najveće dosade povuče se ka izlazu sa terase, gde od dosade i zevnu.

— E, a sad dosta, mili — najednom reče Lizaveta Prokofjevna Jevgeniju Pavloviču — dosadili ste mi...

— Vreme je već! — brižno i skoro uplašeno ustade najednom Ipolit, zbunjeno se osvrćući oko sebe. — Ja sam vas zadržao. Hteo sam sve da vam kažem ... mislio sam da se mi svi... poslednji put... To je bila fantazija...

Videlo se da je on na mahove oživljavao. Najednom, za koji trenutak, izlazio bi iz skoro pravog buncanja, i s potpunom svesnošću bi se sećao i govorio, većim delom u odlomcima, odavno već možda smišljenim i naučenim u dugim dosadnim časovima bolesti, u postelji, u samoći, kad ne bi mogao da zaspi.

— E, pa zbogom! — oštro izgovori najednom. — Vi možda mislite: meni je sad lako da vam kažem: zbogom? Ha-ha! — mrzovoljno se osmehnu on sam na svoje nevešto pitanje, pa najednom, kao ozlojeđen što mu nikako ne polazi za rukom da kaže što bi hteo, gromko i ljutito izgovori: — Vaše prevashodstvo! Čast mi je pozvati vas na svoj pogreb, ako me samo udostojite te časti i... sve vas, gospodo, zajedno sa generalom! ...

On opet poče da se srne je, ali to je bio smeh bezumnika. Lizaveta Prokofjevna, uplašena, pođe prema njemu i uhvati ga za ruku. Gledao ju je uporno, sa istim smehom, koji je prestao i sledio se na njegovom licu.

— Znete li da sam došao ovamo zato da vidim drveće? Eto to... (on ukaza na drveće u parku), to nije smešno, a? Tu mislim da nema ničega smešnjog? — ozbiljno zapita on Lizavetu Prokofjevnu, pa se najednom zamisli. Zatim, posle jednog trenutka, diže glavu pa radoznalo poče da traži očima nekoga u gomili. Tražio je Jevgenija Pavloviča, koji je stajao sasvim blizu, desno, na istome mestu kao i pre, ali ga je on već zaboravio, pa ga je tražio naokolo.

— A vi još niste otišli! — pronađe ga najzad — vi ste se maločas neprestano smejali što sam ja hteo da kroz prozor govorim četvrt časa... A znate li da ja nemam osamnaest godina: ja sam toliko preležao na ovom jastuku, i toliko sam se nagledao kroz taj prozor, i o mnogom čemu sam razmišljao... o svima ... da mrtvi nemaju godina, vi to znate. Ja sam se još prošle

nedelje toga setio kad sam se jednom noću probudio ... A znate li čega se vi najviše bojite? Vi se najviše bojite naše iskrenosti, mada nas prezirete! Ja sam se i toga, tada noću, na jastuku, setio... Vi mislite da sam ja maločas hteo da vam se smejem, Lizaveta Prokofjevna? Ne, nisam hteo da vam se smejem, no samo da vas pohvalim ... Kolja reče da vas je knez nazvao detetom... pa to je lepo... Da, šta sam ja ono ... Još sam nešto hteo ...

On pokri lice rukama pa se zamisli.

— Aha, evo šta: kad ste se maločas praštali, ja najednom pomislih: eto, ovi ljudi, i nikad ih za mene više neće biti, nikad! I ovo drveće takođe, samo u jedan kameni zid, crven, Majerove kuće ... spram mog prozora... no, a probaj da im to kažeš... pokušaj, reci im. Eto i ova lepotica ... pa ti si mrtav, pa joj se i predstavi kao mrtvac, reci: »Mrtav može što god hoće da govori« ... i da kneginja Marija Aleksejevna neće zabraniti, ha-ha... Vi se ne smejete? — prelete on pogledom sve prisutne nepoverljivo. — A vidite li, tako u postelji, mnogo mi je misli dolazilo... Znate li, ja sam se uverio da je priroda veoma podsmešljiva... Vi maločas rekoste da sam bezbožnik, a znate li da ova priroda... što se sad opet smejete? Vi ste strašno nemilosrdni! — izgovori on najednom sa setnim negodovanjem, bacivši pogled na sve. — Ja nisam kvario Kolju — dovrši on sasvim drugim tonom, ozbiljnim i uverenim, baš kao da se najednom toga setio ...

— Niko, niko se tebi ovde ne smeje, umiri se! — mučila se skoro Lizaveta Prokofjevna. — Sutra će ti nov lekar doći... onaj se prevario. Ta sedi, vidiš da se jedva držiš na nogama! Ti to sad buncaš ... Ah, šta da se radi sad s njime? — užurba se ona, vraćajući ga u naslonjaču. Suza joj zablista u oku.

Ipolit zastade skoro zaprepašćen, diže ruku, bojažljivo je pruži, pa se dotače te suze. I osmehnu se nekakvim detinjim smeškom.

— Ja ... vas ... — progovori on radosno — vi ne znate kako ja vas... meni je on sa takvim ushićenjem uvek o vama govorio, eto, on, Kolja ... Ja mnogo volim to njegovo ushićenje. I nisam ga kvario! Ja samo njega i ostavljam ... ja sam sve hteo da ostavim, sve, ali nije bilo nikog... nikog nije bilo. Hteo sam nešto da radim, na to sam imao pravo ... O, tako sam mnogo želeo! A sad ništa neću, ništa neću da želim, dao sam sebi reč da odsad već ništa ne želim ... Neka, neka bez mene traže istinu! Da, priroda je podsmešljiva! Jer zašto ona — prihvati on najednom sa žarom — zašto ona stvara najbolja bića zato da im se posle naruga? Eto, ona je učinila tako da jedini stvor koji su ljudi na zemlji priznali kao savršenstvo ... učinila je tako da je, pokazavši ga ljudima, baš njemu namenila da kaže ono zbog čega se posle prolilo toliko krvi da, kad bi se ta krv prolila sva najednom, ljudi bi se sigurno podavili u njoj!

... O, dobro je što umirem! Jer, ko zna, možda bih i ja iskazao neku užasnu laž, priroda bi već to udesila! ... A nisam kvario nikoga... Hteo sam da živim za sreću svih ljudi, da pronađem i iznesem istinu ... Gledao sam kroz prozor na onaj Majerov zid, pa sam zaželeo da samo četvrt časa govorim, i da sve, sve uverim, a, eto, samo jednom sam se u životu našao... s vama, kad već ne s ljudima! I šta je iz toga izašlo? Ništa! Izašlo je samo to da me prezirete! Znači, budala, znači, nisi im potreban, znači... kucnuo ti je čas! I nikakve uspomene nisam bio kadar ostaviti! Ni glasa, ni traga, nijednog dela, nisam doneo nijednu ideju! Ne smejte se glupanu! Zaboravite! Zaboravite sve ... Zaboravite, molim vas, ne budite tako nemilosrdni! Jer verujte, da mi ne naiđe ova boleština, ja bih se ubio ...

On je, kanda, još mnogo šta hteo da kaže, ali ne dogovori, baci se u naslonjaču, pokri lice rukama pa se kao malo dete zaplaka.

— No, šta sad čovek s njim da radi? — uzdahnu Lizaveta Prokofjevna, žurno mu priđe, prihvati ga za glavu pa je vrlo snažno pritište na svoje grudi. On ridaše grčevito. — No-no-no! No, nemoj tako da plačeš; no, dosta, dobri moj mali, tebi će bog oprostiti, zbog neznanja tvoga; no, dosta, budi junak ... A, osim toga, posle će te i sramota biti...

— Imam ja — govorio je Ipolit upinjući se da dignu glavu — imam brata i sestre, deca, mala, jadna, nevinna... Ona će ih razvratiti. A vi ste sveta, vi ste i sama ... dete, spasite ih! Otmite ih od te ... ona ... sram... O, pomozite im, pomozite, vama će bog to stostruko nadoknaditi... tako vam boga, tako vam Hrista! ...

— Pa govorite, najzad, Ivane Fjodoroviču, šta sad da se radi! — ljutito uz viknu Lizaveta Prokofjevna. — Učinite dobrotu, prekinite već jednom to vaše veličanstveno ćutanje! Jer ako vi ne rešite, onda da znate da ću ja ovde ostati da noćim; dosta ste me već tiranisali samovlašćem.

Lizaveta Prokofjevna je to pitala sa oduševljenjem i srdžbom, i očekivala je neodložan odgovor. Ali u sličnim slučajevima prisutni većinom, ako ih baš ima i poviše, odgovaraju ćutanjem i pasivnom radoznalošću, ne želeći ništa na sebe da uzimaju, te iskazuju svoje misli mnogo docnije. Među prisutnima bilo ih je i takvih koji su gotovi bili da presede tu, ako hoćete i do jutra, ne rekavši ni reči. Na primer, Varvara Ardalionovna, koja je celo veče sedela povučena u stranu, ćutala je, i sve vreme sa neobičnom radoznalošću slušala, a imala je, možda, za to svojih razloga.

— Moje je mišljenje, mila moja — reče general — da je tu sad potrebna, tako reći, pre bolničarka nego naše uzbuđenje, i, možda, neko pouzdano trezveno lice za noć. U svakom slučaju, da pitamo kneza i... što pre da damo ovom svetu mira ... A sutra možemo opet uzeti učešća.

— Sad će ponoć, mi ćemo da se odvezemo. Hoće li on s nama poći ili ostaje kod vas? — obrati se Doktorenko knezu nervozno.

— Ako hoćete, ostanite i vi kraj njega — reče knez — mesta će se naći.

— Vaše prevashodstvo — iznenada i ushićeno skoknu do generala gospodin Keler — ako je potreban pouzdan čovek za noć, ja sam gotov da se žrtvujem za prijatelja... Jer, to je takva duša! Ja ga već odavno smatram za velikog, vaše prevashodstvo! Ja sam, naravno, u pogledu svog obrazovanja mnogo zaostao, ali kad on nešto kritikuje, to su sve sami biseri, sami biseri se tu sipaju, vaše prevashodstvo! ...

General se okrenu sa očajanjem.

— Meni će vrlo milo biti ako Ipolit ovde ostane, jer za njega sad nije vožnja kolima — reče knez na jetka pitanja Lizavete Prokofjevne.

— Ma i ti si zaspao, kanda? Ako nećeš, dragi, ja ću ga onda k sebi preneti! Gospode, eto, i on se jedva na nogama drži! Pa ti si, kanda, bolestan?

Nedavno je Lizaveta Prokofjevna, ne zatekavši kneza na smrtnom odru, zbilja veoma jako preuveličavala povoljno stanje njegovog zdravlja, sudeći po spoljašnjem izgledu; ali nedavna bolest, teške uspomene koje su je pratile, umor od bučnog večera, slučaj sa »sinom Pavliščeva«, sad ovaj slučaj sa Ipolitom — sve je to dražilo kneževu bolnu osetljivost, skoro do grozničavog stanja. No, osim toga, u njegovim očima se sad videla još i jedna

druga briga, čak i bojazan: on se plašljivo zagledaše u Ipolita, čisto još nešto očekujući od njega.

Najednom se Ipolit diže, užasno bleđ i sa izgledom strašnog stida, bliskog očajanju na svome unakaženom licu. To se izražavalo, u prvom redu, u njegovom pogledu koji je sa mržnjom i strahom gledao na ovaj skup, i u izgubljenom, iskrivljenom i nesigurnom osmejku na drhtećim usnama. On odmah obori oči pa odgega, ljuljajući se u hodu i neprestano se onako smešeći, ka Burdovskom i Doktorenku, koji su stajali na izlazu sa terase. Polazio je s njima.

— Eto, toga sam se bojao — uzviknu knez. — Tako je i moralo biti!

Ipolit mu se brzo okrenu sa najbešnjom mržnjom, i svaka crtica na njegovom licu kao da je drhtala i govorila:

— A! Velite da ste se toga bojali! »Tako je i moralo biti!« po vašem! E, pa znajte onda da ako ja nekoga ovde mrzim — zavapi on sa krkljanjem u grlu, sa šištanjem i sa prskanjem iz usta — ja vas sve, sve mrzim! Ali vas, vas, jezuitska sladunjava dušice, idiote, milionaru-dobrotvoru, vas mrzim više no ikoga i no sve na svetu! Ja sam vas odavno prozreo, i mrzeo sam vas još dok sam slušao o vama, mrzeo sam vas svom mržnjom svoje duše... Ovo ste sve vi udesili! Vi ste me doveli do napada! Vi ste jednog samrtnika do stida doveli, vi, vi ste krivi za ovu moju podlu malodušnost! Ja bih vas ubio kad bih ostao u životu! Nisu mi potrebna vaša dobročinstva, ni od koga ih neću primiti, čujete li, ni od koga, i ništa! Maločas sam u bunilu bio, i vi nemate zbog čega da likujete! Prokleti da ste jednom zasvagda!

Tu se on već sasvim zaguši.

— Suza se svojih zastideo! — prišapnu Lebedev Lizaveti Prokofjevnoj. — »Tako je i moralo biti!« Što ti je knez, prozreo ga je skroz.

Lizaveta Prokofjevna ga ne udostoji ni pogleda. Ona stajaše, gordo se isprsiši, zabacivši glavu, pa sa prezrivim ljubopitstvom razgledaše »ove čovečuljke«. Kad Ipolit završi, general isturi ramena. Ona ga ljutito odmeri pogledom od glave do pete, kao tražeći objašnjenje tog pokreta, pa se odmah obrati knezu:

— Hvala vam, kneže, ekscentrični prijatelju naše kuće, za ovo prijatno veče što nam ga prirediste. Vaše srce se sad jamačno raduje što vam je pošlo za rukom da i nas uvučete u svoje budalaštine ... Doista, mili prijatelju, baš vam hvala što ste nam najzad dali mogućnosti da i vas bar malo izbliže upoznamo ...

Ona ljutito poče da doteruje svoj mantil očekujući kad će »oni« da se gube odavde. »Njima« u taj mah dođoše kola po koja je još pre četvrt časa Doktorenko bio poslao Lebedevljevog sina gimnazistu. General, odmah posle žene, reče šta i on misli.

— Zbilja, kneže, ja se tome od vas nikad ne bih nadao ... Jer posle svega ... posle svih prijateljskih odnosa ... i najzad, Lizaveta Prokofjevna ...

— Ma kako, kako je to moguće! — uskliknu Adelaida, brzo priđe knezu pa mu pruži ruku.

Knez, sav zbunjen, osmehnu se na nju. Najedared, vreo, brz šapat kao da oprliji njegovo uho.

— Ako vi sad odmah ne ostavite te odvratne ljude, ja ću vas celoga veka, celog svog veka mrzeti! — prošapta mu Aglaja. Ona je bila kao van sebe, ali se okrenu pre no što je knez

stigao da je pogleda. Uostalom, on sad već nije imao ni šta, niti koga da ostavlja: bolesnog Ipolita su dotle već bili nekako smestili u kola, koja su odmah krenula.

— No šta je, hoće li ovo još dugo trajati, Ivane Fjodoroviču? Šta mislite vi? Dokle ću ja još da trpim od te pakosne dečurlije?

— Pa ja sam, mila moja ... ja sam, naravno, gotov i... knez ...

Ivan Fjodorovič ipak pruži ruku knezu, ali ne stiže da je stegne, nego potrča za Lizavetom Prokofjevnom, koja je ljutito i bučno silazila sa terase. Adelaida, njen verenik i Aleksandra se iskreno i toplo oprostise sa knezom. I Jevgenije Pavlovič bio je sa njima, i jedini on što ostade dobro raspoložen.

— Dogodilo se kao što sam mislio! Samo mi je žao što ste i vi, jadniče moj, tu postradali — prošapta on sa vrlo ljubaznim osmehom.

A Aglaja ode ne oprostivši se.

Ali se događaji te večeri time još ne završise. Lizaveta Prokofjevna imala je da izdrži još jedan veoma neočekivani susret.

Ona još nije ni sišla sa stepenica na put (koji se savijao oko parka), kad najednom neke sjajne kočije, sa zapregom od dva belca, proletoše ispred kneževog letnjikovca. U kočijama su sedele dve raskošno odevene gospođe. Ne prešavši ni deset koraka pored kuće, kočije se najednom zaustaviše. Jedna od dama brzo se okrenu, baš kao da je sasvim iznenada ugledala nekog potrebnog joj poznanika.

— Jevgenije Pavloviču! Jesi li to ti? — viknu najednom zvučan, divan glas, od koga i knez, a možda i još neko uzdrhta. — Ah, kako mi je milo što te jedva jednom pronađoh! Poslala sam ti u grad slugu; dvojicu! Celi dan te traže!

Jevgenije Pavlovič stajaše na stepenicama kao gromom poražen. I Lizaveta Prokofjevna takođe zastade na mestu, ali ne u užasu i ne zaprepašćena, kao Jevgenije Pavlovič; ona pogleda na tu drsku ženu isto onako gordo i sa istim hladnim prezrenjem kao što je maločas pogledala one čovečuljke, pa odmah prenese svoj pažljivi pogled na Jevgenija Pavloviča..

— Novost! — nastavi zvučni glas. — Za Kupferove menice se ne boj: Rogožin ih je sve pokupovao za trideset, ja sam ga privolela. Sad bar još jedno tri meseca možeš biti miran. A sa Biskupom i sa svim onim ološem sigurno ćemo se kao sa znancima nagoditi. No, dakle, sve je, znači, u najboljem redu. Budi mi veseo. Do viđenja sutra!

Kočije krenuše i brzo iščezoše.

— Ta je poludela! — viknu najzad Jevgenije Pavlovič, pocrvenevši od negodovanja i zbunjeno se osvrćući oko sebe. — Pojma nemam o čemu je sad govorila! Kakve menice! Ko je ona?

Lizaveta Prokofjevna je i dalje gledala u njega, još možda dva sekunda. Najzad se brzo i naglo uputi svom letnjikovcu, a za njom svi ostali. Tačno posle jednog minuta javi se na terasu knezu Jevgenije Pavlovič, vanredno uzbuđen.

— Kneže, pravo da mi kažete: znate li šta to znači?

— Ništa ne znam — odgovori knez, koji je i sam bio u neobičnoj i bolesnoj živčanoj napetosti.

— Ne znate?

— Ne znam.

— Ni ja ne znam — zasmija se najednom Jevgenije Pavlovič. — Bogami, nikakve veze sa tim metlicama nisam imao, verujte časnoj reči... Ama, šta je s vama? Vi, kanda, u nesvest padate?

— O, ne, ne, uveravam vas, ne ...

XI

Tek se prekosutra Jevgenijev sasvim umilostiviše. Knez, mada je samog sebe krivio zbog mnogo čega, kao i obično, i iskreno želeo kaznu, ipak je iz početka bio potpuno uveren da se Lizaveta Prokofjevna nije mogla na njega ozbiljno naljutiti, nego se razljutila na sebe samu. I tako, dugo trajanje neprijateljstva dovelo ga je treći dan u najmračniji i bezizlazan položaj. A dovele su ga dotle i druge okolnosti, no jedna od njih naročito. Sva tri dana ta je okolnost postupno rasla u kneževoj podozrivosti (a knez je sebe u poslednje vreme krivio zbog dve krajnosti: zbog neobične »besmislene i nametljive« svoje poverljivosti, a u isti mah i zbog »mračne i niske« sumnje). Jednom reči: na kraju trećeg dana događaj sa onom ekscentričnom damom, koja je razgovarala iz svojih kočija sa Jevgenijem Pavlovičem, dobi u njegovoj glavi zastrašujuće i zagonetne razmere. Suština zagonetke, osim drugih strana stvari, sastojala se za kneza u tužnom pitanju: da li je on lično kriv i zbog one nove »čudovišnosti«, ili samo ... Ali on ne reče do kraja ko bi još mogao biti kriv ... A što se tiče slova N. F. B., to je, po njegovom shvatanju, bila samo jedna nevinna šala, sasvim detinjasta šala, tako da davati se ma i najmanje u misli zbog toga bila bi sramota, a u jednom pogledu čak i nečasno.

Uostalom, već prvi dan posle onog ružnog »večera«, u čijem dar-maru je on bio glavni »uzrok«, knez je imao izjutra zadovoljstvo da primi u svom stanu kneza Š. sa Adelaidom: »oni su svratili pre svega zato da čuju kako je s njegovim zdravljem«. A svratili su posle šetnje. Adelaida odmah uoči u parku jedno drvo, čudesno staro, šuplje i raspuklo drvo, granato, sa dugim krivim granjem, a sve to u mladom zelenilu. Ona neizostavno, neizostavno naumi da ga nacрта! Tako da je skoro samo o tome govorila čitavo pola časa ove posete.

Knez Š. bio je ljubazan i mio kao i obično, raspitivao se kod kneza o njegovoj prošlosti, sećao se pojedinosti njihovog prvog poznanstva, tako da sinoćnicu skoro nijednom rečju ne pomenuše. Najzad Adelaida ne izdrža, pa, osmehnuvši se, priznade da su oni svratili inkognito; ali time se priznanje i završi, premda se po tom inkognito već moglo uočiti da se roditelji, to jest, što je najglavnije, Lizaveta Prokofjevna, nalaze u nekakvom naročitom neraspoloženju. Ali ni o njoj, ni o Aglaji, pa čak ni o Ivanu Fjodoroviču Adelaida i knez ne pomenuše za vreme svoje posete nijedne reči. Odlazeći opet u šetnju, oni ne pozvaše kneza sa sobom. A da ga pozovu da ih poseti, nije bilo ni pomena. U tom pogledu se Adelaidi izmaknu vrlo karakteristična reč. Pričajući o jednoj svojoj slici u akvarelu, ona najednom zažele da je knezu pokaže. »Kako bismo to učinili što pre? Čekajte! Ja ću vam je ili po Kolji danas poslati, ako naiđe, ili ću vam je sutra, sama, kad ja i knez izađemo u šetnju, doneti«, završi ona najzad svoje kolebanje, obradovavši se što joj je tako vešto, i za sve zgodno, pošlo za rukom da reši taj problem. Najzad, već skoro oprostivši se, knez Š. kao da se najednom priseti:

— Ah, da — zapita on — ne znate li bar vi, mili Lave Nikolajeviču, ko je bila ona osoba što je sinoć vikala Jevgeniju Pavloviču iz kočija?

— To je bila Nastasja Filipovna — reče knez — zar vi još niste doznali da je bila ona? A ono s njom, ne znam ko bi mogao biti.

— Znam, slušao sam! — prihvati knez Š. — Ali šta je imalo da znači ono što je govorila? To je, priznajem, velika zagonetka za mene... I za mene i za druge.

Knez Š. je govorio sa velikom i očiglednom zapanjenošću.

— Ona je govorila o nekakvim menicama Jevgenija Pavloviča — odgovori knez vrlo jednostavno — koje su, po njenoj molbi, od nekog zelenaša prešle u Rogožinove ruke; i da će Rogožin (za isplatu tih menica) pričekati Jevgenija Pavloviča.

— Čuo sam, čuo sam, dragi kneže, ali to ne može biti! Nikakve menice Jevgenije Pavlovič nije mogao imati! Zar kod onakvog njegovog imanja? ... Doduše, njemu se dešavalo, zbog njegove lakomisenosti, ranije, i čak sam ga i ja spašavao ... Ali kod onakvog njegovog imanja davati menice zelenašu, pa posle zbog njih imati glavobolju ... nemoguće je. I ne može on biti na ti i u tako intimnim odnosima sa Nastasjom Filipovnom, a to je upravo glavna zagonetka. On se kune da on od svega ništa ne razume, a ja mu potpuno verujem. Ali stvar je u tome, mili kneže, što sam hteo da vas pitam: znate li vi tu što? To jest, da nije nekim čudom makar do vas došao neki glas?

— Ne, ništa ne znam, i uveravam vas da ja u tome ni najmanje nisam učestvovao.

— Ah, kakvi ste vi, kneže, postali! Ja vas prosto ne mogu poznati danas. Pa zar bih smeo i pomisliti da biste vi mogli biti u takvom poslu saučesnik?... Ali da, vi ste danas mnogo rastrojani.

On ga zagrl i poljubi.

— To jest, u kakvom »takvom« poslu saučesnik? Ja tu ne vidim nikakav »takav« posao.

— Bez sumnje, ta osoba je želela nekako i na neki način da napakosti Jevgeniju Pavloviču, pripisavši mu, pred onolikim svedocima, osobine kakve on nema, niti ih može imati — odgovori knez Š. dosta suvo.

Knez Lav Nikolajevič se zbuni, ali je ipak i dalje pomno i upitno gledao u kneza Š. Ovaj ućuta.

— Zar nisu obične menice? Zar nije bukvalno onako kao što mu ona sinoć doviknu? — promrmlja knez u nekakvom nestrpljenju.

— Pa kažem vam, rasudite, evo, i sami: šta može biti zajedničkog između Jevgenija Pavloviča i...nje, pa još uz to i Rogožina? Ponavljam vam: imanje ogromno, što je meni potpuno poznato; pa i drugo imanje koje ima da nasledi od strica. Prosto, Nastasja Filipovna je tu ...

Knez Š. najednom opet ućuta, očevidno zato što nije želeo da dalje priča knezu o Nastasji Filipovnoj.

— Ali, u svakom slučaju, on je poznaje? — zapita najednom knez Lav Nikolajevič, počutavši možda časak.

— To izgleda da je tačno. Vetropir! No ako se baš i znao s njom, onda je to bilo vrlo odavno, još pre dve-tri godine. Jer on se još sa Tockim znao. A sad ništa slično nije moglo biti, na ti oni nisu mogli biti nikada! Sami znate da odavno ovamo nije dolazila. Mnogi još i ne znaju da se opet pojavila. Te kočije sam primetio pre dva-tri dana, ne ranije.

— Raskošne kočije! — reče Adelaida.

— Da, kočije su fine.

Njih dvoje odoše, sa najprijateljskijim i može se reći sa najbratskijim osećanjima prema knezu Lavu Nikolajeviču.

A za našeg junaka je ta poseta imala nečeg vrlo značajnog. Recimo, on je i sam podozrevao još od prošle noći (a možda još i ranije); ali pre njihove posete nikako se nije odlučivao da opravda svoju bojazan potpuno. Sada je postajalo jasno: knez Š. je, naravno, tumačio sam događaj pogrešno, ali ipak nije bio daleko od istine, ipak je uočio intrigu. (»Uostalom, on, možda, za sebe lično, sasvim tačno tu stvar shvata«, pomisli knez, »samo što neće da se izkaže, te stoga namerno pogrešno tumači.«) Najjasnije je bilo to što su njemu sada počeli dolaziti (i to baš knez Š.) u nadi da dobiju neka objašnjenja, a ako je tako, onda njega smatraju za stvarnog učesnika u intrigi. Osim toga, ako je to stvarno tako važno, »onda ona ima nekakvu strašnu nameru, ali kakvu? Strahota!« »A i kako čovek da nju zadrži? Nema snage koja bi nju zadržala ako je ona ubedena u svoju nameru!« To je knez znao već iz iskustva. »Poludela! Poludela!«

Ali i suviše, i suviše se tog jutra bilo nakupilo i drugih nerazrešivih stvari, i sve nekako i isti mah, a i sve je zahtevalo rešenje odmah, tako da je knez bio vrlo setan. Malo ga razvedri Vera Lebedeva, koja mu dođe s Ljubočkom, pa mu je, smejući se, nešto dugo pričala. Za njom dođe i sestra joj, otvorenih usta. Za njima gimnazist, sin Lebedevljevi, koji je uveravao da je ona »Pelen zvezda« u Jovanovom Otkrovenju, što je pala na zemlju, na izvore voda, po tumačenju njegovog oca, mreža železničkih pruga koja se raširila po Evropi. Knez ne poverova da Lebedev to tako tumači, pa odlučiše da pitaju njega samog prvom zgodnom prilikom ...

Od Vere Lebedev knez doznade da se Keler ugnezdio kod njih još od jučerašnjeg dana, i, po svim znacima, oni ga se skoro neće moći otresti, jer je našao zgodno društvo i prijateljski se zbližio sa generalom Ivoginom. Uostalom, on je rekao da će ostati kod njih jedino zato da popuni svoje obrazovanje.

Uopšte, deca Lebedevljeva iz dana u dan počеше se knezu sve više dopadati. Kolja ceo dan nije dolazio: on se još rano ujutru digao u Petrograd (i Lebedev je takođe otputovao čim je svanulo, nekakvim svojim poslovima). Ali knez nestrpljivo očekivaše posetu Gavriila Ardalionoviča, koji je danas neizostavno trebalo da mu dođe.

Ovaj izvole doći oko sedam časova predveče, odmah posle ručka. Čim ga je pogledao, knezu dođe misao da bar ovaj gospodin mora da zna sve do sitnica, bez pogreške. A i kako da ne zna kad ima takve pomoćnike kao što su Varvara Ardalionovna i njen suprug? Ali odnosi kneževi sa Ganjom bili su nekako naročiti. Knez mu je, na primer, poverio da vodi stvar Burdovskog, i naročito ga je za to molio. Ali kraj sveg poverenja i kraj ponečega što je bilo ranije, među njima su stalno stojale neke tačke o kojima kao da je bilo sporazumno odlučeno da se nikako ne govori. Knezu se činilo neki put da Ganja možda baš želi od svoje strane najpuniju i najprijateljskiju iskrenost. Sad, na primer, tek što je ušao, knezu se odmah učini da je Ganja u najvećoj meri ubeden kako je baš sada trenutak da se među njima razbije led na svima tačkama. (Gavrilo Ardalionovič je, međutim, hitao: njega je čekala kod Lebedeva sestra. Oni su oboje žurili zbog neke stvari.)

Ali ako je Ganja zbilja očekivao čitav niz nestrpljivih pitanja, spontanih priznanja, prijateljskih izliva, on se, naravno, grdno prevario. Za svih dvadeset minuta posete knez je bio vrlo zamišljen, skoro rasejan. Očekivanih pitanja ili, bolje reći, jednog glavnog pitanja, koje je Ganja očekivao, nije moglo biti. Tada se i Ganja odluči da govori sa većom uzdržljivošću. On je svih dvadeset minuta neprestano pričao, smejao se, vodio lak, prijatan i živ razgovor, ali najglavnije nije dotakao.

Ganja ispriča, između ostalog, da je Nastasja Filipovna tek četiri dana ovde u Pavlovsku, a već obraća na sebe opštu pažnju. Stanuje u nekakvoj Matroskoj ulici, u omanjem neuglednom kućerku, kod Darje Aleksejevne, a kočije su joj skoro najbolje u celom Pavlovsku. Oko nje se zgrnula već čitava vojska matorih i mladih udvarača; kočije joj neki put prate konjanici. Nastasja Filipovna je, kao i pre, velika probiračica i pazi koga prima u svoje društvo. Ali ipak se oko nje čitava vojska skupila, ima ko da je brani, ako zatreba. Jedan zvanični verenic, jedan od onih što su na letovanju, već se zbog nje sa svojom verenicom zavadio. Jedan čičica general zbog nje je skoro prokleo svoga sina.

Ona često vodi u šetnju kolima neku divnu devojčicu, svega možda od nekih šesnaest godina, dalju rođaku Darje Aleksejevne. Ta devojčica vrlo lepo peva, tako da uveče njihova kućica obraća na sebe pažnju. Nastasja Filipovna se, uostalom, drži vanredno pristojno, odeva se prilično skromno, ali sa vanrednim ukusom, i sve dame njenom »ukusu, lepoti i kočijama zavide«.

— Jučerašnji ekscentrični slučaj je — izgovori se Ganja — naravno, unapred smišljen i, svakako, ne treba ga uzimati u obzir. Da joj čovek nađe neku manu, treba tražiti nešto naročito, ili je oklevetati, na šta, uostalom, neće morati dugo čekati — završi Ganja, koji je očekivao da će knez tu neizostavno zapitati: »Zašto sinoćni slučaj naziva unapred smišljenim? I zašto se neće dugo čekati?« A knez ga to ne zapita.

U pogledu Jevgenija Pavloviča Ganja se upusti u pričanja opet sam, bez naročitih pitanja, a to je bilo vrlo čudnovato stoga što je on Jevgenija Pavloviča bez ikakvog povoda upleo u razgovor. Po mišljenju Gavriła Ardalionoviča, Jevgenije Pavlovič nije poznavao Nastasju Filipovnu; on nju i sad tek samo po imenu zna, i to otud što joj ga je onomad u šetnji neko predstavio, a teško da je bio makar jedanput kod nje u kući zajedno sa ostalim gostima. Što se tiče menice, tu je moglo biti nešto (to Ganja zna već pouzdano); Jevgenije Pavlovič ima, naravno, veliko imanje, ali »neke stvari sa imanjem nisu sasvim u redu«. Na tom zanimljivom predmetu Ganja najednom prekide pričanje. U pogledu jučerašnjeg postupka Nastasje Filipovne, on ne reče nijedne reči, osim ranije mimogred navedenog. Najzad po Ganju svrati Varvara Ardalionovna, zadrža za časak, i nepitana reče da će Jevgenije Pavlovič danas, a možda i sutra provesti u Petrogradu, da je njen muž Ivan Petrovič Pfcin takođe u Petrogradu, i teško da ne zbog poslova Jevgenija Pavloviča, i da se tamo zbilja nešto desilo. Odlazeći, ona dodade da je Lizaveta Prokofjevna danas u strašnom duševnom raspoloženju, ali, što je od svega najčudnovatije, da se Aglaja zavadila sa celom porodicom, ne samo sa ocem i materom no čak i sa obema sestrama, i da »to ništa ne valja«. Saopštivši, onako uzgred, ovo poslednje (za kneza neobično značajnu vest), brat i sestra se udaljše. O stvari sa »Pavliščevljevim sinom« Ganja takođe ni reči ne proslavi, možda

iz lažne skromnosti, a možda i »štedeći kneževa osećanja«. No knez mu ipak još jednom zahvali na njegovom brižljivom svršavanju poslova.

Knezu beše vrlo milo što ga ostaviše najzad samog; on siđe sa terase, pređe preko puta, pa uđe u park. Želeo je da razmisli i da se odluči na jedan korak. Ali taj »korak« nije bio od onih o kojima se mnogo misli, nego na koji se čovek jednostavno odlučuje bez razmišljanja; on najednom strašno zažele da ostavi sve ovo ovde, pa da otputuje nazad otkud je i došao, nekuda, podalje, »za božja leđa«, i to da ovoga časa ode, pa makar i ni sa kim se ne oprostivši. On predosećaše da će, ako sad ostane ovde makar još koji dan, neizostavno biti nepovratno uvučen u taj svet, i da će mu taj svet postati sudbina u budućnosti. Ali ne razmišljaše ni deset minuta, pa odmah uvide da je sad nemogućno pobeći, da bi to bilo skoro malodušnost, da pred njim stoje takvi zadaci da on sada nema ni prava da ih ne reši, ili bar da ne upotrebi sve svoje sile za njihovo rešenje. U takvim mislima vrati se kući, a svega ako je kakvih četvrt časa proveo u šetnji. Beše potpuno nesrećan u tom času.

Lebedev u taj mah ne beše kod kuće, tako da predveče kod kneza upade Keler; istina ne napit, ali sa obilnim izjavama osećanja i sa ispovešću. On otvoreno reče da je došao da ispriča knezu sav svoj život i da je zato ostao u Pavlovsku. Da ga prosto tera — to ne beše moguće: taj sad ni za šta na svetu ne bi ni hteo ići. Keler se bio naoštrio da priča vrlo dugo, i vrlo neskladno, tek najednom, već posle prvih reči, prebaci se na završetak pa reče da je on u tolikoj meri izgubio »i poslednju senku moralaca« (jedino usled neverovanja u Svevišnjeg), da je čak i krao.

— Možete li vi to sebi predstaviti?

— Čujte, Kelere, da sam na vašem mestu, ja takvo što ne bih bez nevolje pričao — počeo knez — uostalom, ko vas zna, vi sve to možda namerno sami protiv sebe izmišljate?

— Vama, jedino vama, i jedino zato da pomognem sopstveni razvitak! Više nikome; umreću, i svoju tajnu ću odneti u grob. No, kneže, kad biste vi znali, kad biste samo znali kako je teško danas doći do para! Gde da ih čovek nađe, dozvolite da vas zapitam, posle svega toga? Svud vam jedan odgovor: »donesi zlato i brilijante, pa ćemo ti na njih dati«, to jest, traže mi taman ono čega ja nemam, možete li vi to zamisliti? Ja se, najzad, naljutih, stojao sam, stojao ... »A za smaragde«, rekoh, »da li ćete mi dati?« — »I za smaragde ćemo vam« vele, »dati.« »Pa lepo!« rekoh, natakoh šešir i izidoh. Đavo da vas sve nosi, podlaci ste vi, bogami!

— A zar ste imali smaragde?

— A otkud meni smaragdi? O, kneže, kako vi još vedro i nevino, čak moglo bi se reći pastirski idilično, gledate na život!

Knezu dođe najzad ne baš toliko žao, nego onako, čisto se zastide. I sevnu mu misao: »Da li bi se moglo što istesati od ovog čoveka, nečijim dobrim uticajem?« Sopstveni uticaj on je, iz nekih uzroka, smatrao kao veoma nepodesan, ne samo stoga što je uopšte sebe potcenjivao nego i iz nekih naročitih obzira. Malo-pomalo, oni se upustiše u razgovor, i to toliko da prosto nisu mogli da se rastanu. Keler je sa neobičnom gotovošću ispovedao da je takve stvari počinio da čovek prosto zamisliti ne može, kako je uopšte moguće takve stvari pričati. Pristupajući svakom pričanju, on je odlučno uveravao da se kaje, i da mu je »srce prepuno suza«, a, međutim, pričao je to sve tako kao da se ponosio svojim postupkom; ali neki put i tako smešno da su se i on i knez kao ljudi srnejali.

— Glavno je što vi imate nekakvu detinjastu poverljivost i neobičnu iskrenost — reče, najzad, knez. — I znate li da već samim tim vrlo mnogo ispaštate?

— Blagorodan, blagorodan, viteški blagorodan! — potvrdi Keler sav razdragan. — A znate li, kneže, sve vam je kod mene samo u maštama i u hrabrosti, a u stvari, nikad mi ništa ne polazi za rukom! A što je to tako? Ne mogu da razumem.

— Ne klonite duhom. Sad se pozitivno može reći da ste vi celog sebe do sitnica preda mnom otkrili; bar meni se tako čini da se tome što ste sad ispričali već ništa više ne može dodavati. Zar nije tako?

— Ne može?! — sa nekakvim sažaljenjem uzviknu Keler. — O kneže, u kolikoj meri vi još, tako reći na švajcarski način, shvatate čoveka!

— Pa zar biste vi još šta na sve ovo mogli dodati? — izgovori knez sa bojažljivim čuđenjem.

— I šta ste onda upravo od mene očekivali, Kelere, recite mi, molim vas, i zašto ste mi dolazili sa tom svojom ispovešću?

— Od vas? šta sam očekivao? Pre svega, prijatno je već samo na tu vašu prostodušnost pogledati, s vama posedeti i razgovarati prijatno je; bar znam da je preda mnom čovek pun vrlina, a drugo ... drugo ...

On zastade.

— Da niste možda hteli iskati novaca na zajam? — pomože mu knez vrlo ozbiljno i jednostavno, pa skoro i bojažljivo.

Keler se čisto sav strese. On se brzo, kao i pre čudeći se, zagleda knezu pravo u oči, pa snažno lupi pesnicom o sto.

— E, eto, time vi čoveku prosto pamet pomerate! Ako boga znate, kneže: pa to vam je tolika prostodušnost, takva nevinost, za kakve svet ni u zlatno doba nije znao; i u isti mah skroz čoveka probodete, kao strela, najdubljom psihologijom posmatranja! Nego, dozvolite, kneže; ta stvar zahteva objašnjenja, jer ja... ja sam vam sad prosto zbunjen! Naravno, moja je svrha, na kraju krajeva, bila i da od vas ištem na zajam, ali vi ste me o tom zapitali tako baš kao da u tom ne vidite ništa što bi bilo za osudu, baš kao da to tako i treba da bude.

— Da... od vas to i treba da bude.

— I ništa vas to ne ljuti?

— A ... šta tu ima da me ljuti?

— Čujte, kneže, ostao sam ovde od jučerašnjeg dana u prvom redu iz naročitih uvažanja prema francuskom arhiepiskopu Burdalu (kod Lebedeva smo butelje do tri ujutro otvarali), a drugo, i što je najglavnije (i evo ću vam se svim krstovima prekrstiti da govorim pravu istinu!), stoga sam ostao što sam hteo, tako reći, pošto vam saopštim svoju potpunu, srdačnu ispovest, tim samim da potpomognem svoj lični razvitak; s tom sam mišlju i zaspao oko četiri časa, sav ogrezao u suzama. Verujete li vi sad najblagorodnijem čoveku: u onom momentu kad sam se u san zanosio iskreno pun unutrašnjih i, tako reći, spoljnih suza (jer sam ja, najzad, gorko plakao, ja se toga sećam!), dođe mi jedna paklena misao: »A kako bi bilo da uzmem od njega, na kraju krajeva, posle ispovesti, i malo novaca?« Na taj način, ja sam ispovest spremio, tako reći, kao neki »fenezerf u suzama«, s tim da tim suzama utrem put, pa da mi vi, onako tronuti, izbrojite jedno sto pedeset rubalja. Je li to podlo, po vašem mišljenju?

— Ali to sigurno nije istina, nego se to prosto jedno s drugim zajedno steklo. Dve misli se sastale, to se vrlo često dešava. Kod mene neprestano. Uostalom, mislim da to nije dobro, i

znate li, Kelere, ja zbog toga ponajčešće prekorevam samoga sebe. Vi to sad baš kao da ste mi samoga mene opisali. Meni se dešavalo da neki put mislim — nastavi knez vrlo ozbiljno, istinski i duboko zainteresovan — da je to kod svih ljudi tako... pa sam već bio počeo da odobravam u sebi, jer je strašno teško boriti se protiv tih dvojnih misli. Sam sam to iskusio. Bog zna kako one nailaze i kako se rađaju. A vi to jednostavno nazivate podlošću! Sad ću opet početi da se bojim takvih misli. No bilo kako mu drago, ja vam ne mogu biti sudija. Ipak, po mom shvatanju, ne može se to tek teko jednostavno nazvati podlošću. Kako vi mislite? Vi ste mi podvalili da pomoću suza izmamite novac, ali se, eto, sami kunete da je ispovest vaša imala i drugu svrhu, plemenitu, a ne samo novčanu, što se, pak, tiče novca, on vam je potreban za terevenčenje, je l' te? A to je, naročito posle takve vaše ispovesti, malodušnost. Ali kako da se čovek terevenčenja okane naglo? To je prosto nemoguće. Pa šta onda da se radi? Onda je ipak najbolje sve to ostaviti vašoj ličnoj savesti. Je li tako? Knez se neobično radoznalo zagleda u Keleru. Pitanje o dvojnim mislima očevitno ga je već odavno zanimalo.

— Pa, zašto vas, posle svega ovoga, zovu idiotom, ne razumem! — viknu Keler.

Knez lako porumene.

— Propovednik Burdalu — nastavi Keler — taj se ne bi tako sažalio na čoveka, a vi, eto, poštujete čoveka i čovečanski me procenite! Za kaznu sebi, a i da bih vama dokazao da sam tronut, neću sto pedeset rubalja, nego mi dajte samo dvadeset pet, i dovoljno! To je sve što mi treba, bar za dve nedelje. Pre dve nedelje neću vam doći za pare. Hteo sam Agašku malo da pomazim, ali ona nije vredna toga. O, mili moj kneže, bog vas blagoslovio! Uđe najzad Lebedev, koji se baš u taj mah vratio, pa se namršti primetivši novčanicu od dvadeset pet rubalja u Kelerovim rukama. No Keler, koji je već imao novac, žurio se napolje i očas se izgubi. A Lebedev ga odmah počeo ogovarati.

— Vi ste nepravični: on se zbilja iskreno kajao — primeti najzad knez.

— Ama, šta vredi to njegovo kajanje? To je isto kao i ono juče: »Podlac! Podlac!« a kad pogledaš, sve su samo prazne reči.

— Pa zar su to bile samo prazne reči? A ja sam, vidite li, mislio ...

— No, evo, vama, ali samo vama reći ću jednom istinu, zato što vi skroz vidite čoveka: i reči, i delo, i laž, i istina ... sve vam je to kod mene jedno isto i potpuno iskreno. Istina i delo kod mene, to vam je ovo moje istinsko pokajanje, verovali mi ili ne verovali, kunem vam se, a reči i laž, to je moja paklena (i vazda u meni prisutna) misao: kako bih, ako je moguće da ukebam čoveka, kako i kroz suze pokajnice da što učarim! Verujte bogu, tako je. Nekom drugom to ne bih kazao, prsnuo bih u smeh, ili bih pljunuo, Ali vi, kneže vi ćete to čovečanski oceniti.

— Da, da, taman mi je tako, od reči do reči, i on sad govorio — viknu knez — i vi obojica baš kao da se razmećete time. Vi me, zbilja, začuđavate; samo je on iskreniji od vas, a vi ste zanat od toga načinili. No dosta, ne mrštite se, Lebedeve, i ne mećite ruku na srce. Da niste, možda, hteli što da mi kažete? Jer ja znam: vi uzalud nikad ne dolazite ...

Lebedev počeo da se krevelji i uvija.

Ceo dan sam vas čekao da vam postavim jedno pitanje. Odgovorite mi makar jedanput u životu, od prve reči, istinu: jeste l' učestvovali vi sinoć makar nečim u onim kočijama.

Lebedev opet poče da se krivi, poče da se cereka, da tare ruke, najzad uze čak i da kija, ali se još nikako ne odlučivaše da što rekne.

— Vidim da ste učestvovali.

— Ali posredno, samo posredno! Celu istinu vam govorim! Time sam samo učestvovao što sam dotičnoj osobi na vreme dao na znanje da se skupilo kod mene izvesno društvo i da su tu i izvesna lica.

— Ja znam da ste vi svog sina tamo slali, on mi to sam maločas reče, ali kakva vam je to intriga! — uzviknu knez nestrpljivo.

— To nije moja intriga, nije moja — branio se Lebedev rukama — tu su drugi, drugi... i to je pre, tako reći, fantazija nego neka intriga.

— Ama, u čemu je stvar, razjasnite, tako vam Hrista! Zar vi ne vidite da se to uglavnom mene tiče? Tu ocrnjuju Jevgenija Pavloviča.

— Kneže! Presvetli kneže! — poče opet da se grči Lebedev. — Pa vi, eto, prosto ne date čoveku da kaže pravu istinu. Jer ja sam već počinjao sa istinom; ne jedanput; ali vi mi ne davaste da dovršim ...

Knez počuta i zamisli se.

— No dobro; govorite istinu — reče on s teretom na duši, očigledno posle velike borbe.

— Aglaja Ivanovna ... — odmah poče Lebedev.

— Ćutite, ćutite! — razvika se knez kao pomaman, sav pocrvenevši od negodovanja, a možda i od stida. — To ne može biti, sve je to besmislica. Sve ste to vi lično izmislili, ili takvi isti nesrećnici. I to više nikad da mi ne pominjete!

Kasno u noć, oko jedanaest časova dođe Kolja sa čitavom hrpom glasova. Te njegove vesti bile su dvojake: petrogradske i pavlovske. On je ubrzo ispričao najglavnije petrogradske vesti (većinom o Ipolitu i o sinočnoj istoriji), s tim da se opet vrati na njih posle, i onda je hitno prešao na pavlovske. Pre tri časa se vratio iz Petrograda pa ne svraćajući do kneza, pravo se uputio ka Jevgenijima. »Sačuvaj bože, šta je tamo kod njih!« Naravno, na prvom planu su jučerašnje kočije, ali mora da se, međutim, još nešto desilo, nešto takvo što on i knez ne znaju. »Ja, naravno, nisam špijunirao, niti sam ikoga hteo da ispitujem. Uostalom, primili su me dobro, tako dobro da se nisam ni nadao; ali o vama, kneže, ni reči! Najglavnije i najzanimljivije je to što se Aglaja nedavno posvadila sa svojim zbog Ganje. Iz kakvih se pojedinosti sastojala stvar, ne zna se, ali, u svakom slučaju, bilo je zbog Ganje (zamislite to!). I baš se strašno svađaju, ima, znači, nešto važno. General došao kasno, došao natmuren, došao sa Jevgenijem Pavlovičem, koga su vrlo lepo primili i Jevgenije Pavlovič je začudo veseo i mio.

No najvažnija vest je to da je Lizaveta Prokofjevna bez ikakve larme dozvala k sebi Varvaru Ardalionovnu, koja je sedela sa njenim kćerima, pa ju je jednom zasvagda isterala iz kuće, uostalom, na najučtiviji način — »to sam od same Varje čuo«. No kad Varja izađe od Lizavete Prokofjevne pa se oprostila sa devojkama, onda ove nisu još znale da je Varji odsad zauvek otkazan dolazak u kuću, i da se ona tada s njima poslednji put praštala.

— Pa Varvara Ardalionovna je bila kod mene u sedam časova? — zapita ga začuđeni knez.

— A isterana je posle sedam, ili u osam. Meni je vrlo žao Varje, a žao mi je i Ganje ... oni, istina, večno snuju neke intrige, i bez toga nisu ni živi. A nikad nisam mogao da znam šta

smišljaju, a baš i neću da doznajem. Ali uveravam vas, dobri moj kneže, da Ganja ima srca. Taj je čovek, doduše, u mnogom pogledu propao, ali on često ima i takve crte koje vredi potražiti, i ja sebi nikad neću oprostiti što ga još pre nisam shvatio ... Ne znam da li da sad još produžujem vezu s njima, posle tog neprijatnog slučaja sa Varjom. Istina, ja sam od samog početka zauzeo potpuno nezavisan i zaseban stav, ali ipak moram razmisliti.

— Vi uzalud tako mnogo žalite svoga brata — primeći mu knez. — Jer kad je stvar već dotle došla, znači da je Gavriilo Ardalionovič postao opasan u očima Lizavete Prokofjevne, a to znači da se izvesne njegove nade učvršćuju.

— Kako, kakve nade? — preneraženo viknu Kolja. — Tek, valjda, ne mislite da Aglaja ... Ma to ne može biti!

Knez oćuta.

— Vi ste strašno sumnjalo, kneže — dodade posle dva minuta Kolja. — Primećujem da vi od nekog vremena postajete neobičan skeptik; vi počinjete ničemu da ne verujete, a sve da pretpostavljate ... A da li sam tačno upotrebio u ovom slučaju reč »skeptik«?

— Mislim da ste je tačno upotrebili, premda, uostalom, ni sam baš nasigurno ne znam.

— Ali ja se odričem reči »skeptik«, a našao sam novo, tačnije objašnjenje — povika najednom Kolja — vi niste skeptik, nego ljubomorni! Vi ste đavolski ljubomorni na Ganju zbog izvesne ponosite devojke!

Rekavši to, Kolja skoči pa se tako zacereka kako mu možda nikad nije polazilo za rukom da se smeje. Videvši da je knez do ušiju pocrveneo, Kolja se još žešće zasmeha: njemu se strašno dopade misao da je knez ljubomorani zbog Aglaje; ali ubrzo ućuta, primetivši da se ovaj sneveselio. Zatim vrlo ozbiljno i brižno porazgovaraše još jedan čas ili čas i po.

Sutradan knez po jednoj neodložnoj stvari čitavo prepodne proveđe u Petrogradu. Vraćajući se u Pavlovsk već pred pet časova po podne, on se nađe na železničkoj stanici sa Ivanom Fjodorovičem. Ovaj ga brzo uhvati za ruku, obazre se oko sebe, kao bojeći se nečega, pa povuče kneza sa sobom u vagon prve klase da putuju zajedno. Sav je goreo od želje da s njim o nečem važnom razgovora.

— Pre svega, mili kneže, nemoj na mene da se ljutiš, a ako je i bilo što s moje strane, ti zaboravi. Ja bih još juče svratio do tebe, ali nisam znao kako na to gleda Lizaveta Prokofjevna... Kod mene ti je sad u kući prosto pakao, zagonetni sfinks nam se u kuću uselio, a ja idem kao lud i ništa ne razumem. A što se tebe tiče, ti si tu, po mom shvatanju, od svih nas najmanje kriv, premda, naravno, zbog tebe se mnogo šta desilo. Vidiš li kneže, biti čovekoljubac prijatno je, ali ne mnogo. I sam si, možda, to iskusio. Ja, naravno, volim dobrotu i visoko cenim Lizavetu Prokofjevnu, ali...

General još dugo pričaše u tom duhu, ali reči mu behu, začudo, neskladne. Videlo se da je potresen i neobično zbunjen usled nečega njemu do krajnosti nepojmljivog.

— Za mene nema sumnje da ti tu ništa nisi kriv — reče on najzad jasnije — ali, neko vreme nemoj da nam dolaziš, molim te prijateljski, dok neki drugi vetar ne dune, što se, pak, tiče Jevgenija Pavloviča — viknu on sa neobičnim žarom — to je sve besmislena kleveta, kleveta nad klevetama! To je spletko, to je intriga, želja da se sve upropasti i da se mi sa čovekom zavadimo. Vidiš li, kneže, to ću na uvo da ti kažem: između nas i Jevgenija Pavloviča nije pala još nijedna odlučna reč, razumeš? Mi nismo vezani ničim, ali ta reč može da bude rečena, i to uskoro; pa čak možda i vrlo uskoro. A ono je bilo da se stvar pokvari! A

zašto, našto... ne razumem! Žena divna, ekscentrična žena, toliko je se bojim da sam san izgubio! Kakve su to samo kočije, pa oni belci, to ti je šik, to ti je tačno ono što Francuzi kažu: šik! Ko li to sve njoj?... Bogami, greh sam učinio: pomislih prekjuče na Jevgenija Pavloviča. Ali sad se vidi da to ne može biti, a kako ne može biti, zašto onda hoće tu da kvari? Eto, uopšte je zagonetka! Da očuva uza se Jevgenija Pavloviča? Ali, ponavljam ti, tako mi ovog krsta, da se on s njom i ne poznaje, i da su te menice gola izmišljotina! I da mu ona onako nasred ulice dovikuje *ti!* Prava zavera! Očigledno je da to treba s prezrenjem odbaciti, a uvaženje prema Jevgeniju Pavloviču još udvostručiti. Tako sam odmah i Lizaveti Prokofjevnoj rekao. A sad da ti još kažem svoju najintimniju misao: čvrsto sam uveren da ona to čini iz lične osvete prema meni, sećaš se, ono pre, mada joj ja nikad ništa nisam skrivio. Crvenim već kad se samo setim. Sad se ona, eto, opet pojavila, a ja sam mislio da je sasvim iščezla. Kud li se taj Rogožin zavukao, reci mi, molim te? Ja sam mislio da je ona već odavno gospođa Rogožina.

Jednom reči, general je bio potpuno izbačen iz koloseka. Skoro ceo čas je putem govorio sam, postavljao pitanja, sam odgovarao, stiskao knezu ruku, pa je bar u to uverio kneza da mu ni na pamet ne pada da nešto na njega sumnja. A to za kneza beše važno. General završi pričom o rođenom stricu Jevgenija Pavloviča, šefu nekakve kancelarije u Petrogradu: — Na istaknutom mestu, sedamdeset mu je godina, zna da živi, gurman i uopšte zgodan starac ... ha, ha! Znam da je on čuo za Nastasju Filipovnu i da je čak obletao oko nje. Svrtao sam onomad do njega; ne prima, nije mu nešto dobro, ali je bogat, bogat, ima uticaja i... nek mu bog da da još dugo tako lepo poživi, ali će opet sve to Jevgeniju Pavloviču da ostane... Da, da ... no ja se ipak bojim! Ne znam čega, ali strahujem... Baš kao da u vazduhu nešto lebdi, kao slepi miš ... leti nesreća i bojim se, bojim! ...

I najzad, posle tri dana, kako smo već rekli ranije, dogodi se formalno izmirenje Jevgenijevih sa knezom Lavom Nikolajevičom.

XII

Bilo je sedam časova uveče; knez se spremao da izađe u park. Najednom Lizaveta Prokofjevna sama dođe k njemu na terasu.

— Pre svega, nemoj da misliš — poče ona — da sam ti došla da od tebe oprostjenje molim. Taman posla! Ti si od glave do pete kriv.

Knez ćutaše.

— Jesi li kriv?

— Isto toliko koliko i vi. Uostalom, ni ja ni vi: nijedno nismo ni zbog čega krivi. Ja sam prekjuče sebe smatrao za krivca, a sad sam uvideo da nije tako.

— Dakle, tako ti! Najposle, dobro, a sad slušaj, ali na j pre sedi, jer ja nemam volju da stojim. Sedoš.

— Drugo, ni reči o onim ozlojeđenim deranima! Ja ću tu posedeti i razgovarati s tobom desetak minuta; došla sam da se nešto raspitam, a ti već bogzna šta pomislio. No ako makar jednu jedinu reč prosloviš o tim drskim deranima, odmah se dižem i idem, i s tobom konačno prekidam!

— Lepo — odgovori knez.

— Dozvoli da te zapitam: da li si izvoleo pisati, pre dva ili dva i po meseca, oko Uskrsa, Aglaji pismo?

— P-pisao sam.

— U kakvom cilju? Šta je bilo u tom pismu? Pokaži mi pismo.

Oči Lizavete Prokofjevne gorele su, ona skoro drhtaše od uzbuđenja.

— Nemam tu pismo — začudi se knez i strašno ušeprtlja. — Ako postoji i ako je još čitavo, onda će ono biti kod Aglaje Ivanovne.

— Ne vrdaj sad! O čemu si joj pisao?

— Ne vrdam ja, niti se ičega bojim. Ali ne vidim nikakvog razloga što da joj ne pišem.

— Ćuti! Posle ćeš govoriti... Šta si joj pisao? Što si pocrveneo?

Knez se zamisli.

— Ne znam šta vi mislite, Lizaveta Prokofjevna. Vidim samo da vam se nešto mnogo ne dopada to pismo. Priznajte da bih mogao i da ne pristanem da odgovorim. Ali vam kažem da nemam čega da se bojim zbog pisma, niti žalim što sam ga pisao, niti i najmanje crvenim zbog njega (tu knez sav pocrvene, ako ne dvaput više); ja ću vam pročitati to pismo stoga što ga se, kanda, svega naizust sećam.

Rekavši to, knez ponovi pismo skoro od reči do reči kako je bilo.

— Kakvo trabunjanje! Pa šta ti ta besmislica može značiti? — oštro ga zapita Lizaveta Prokofjevna saslušavši pismo neobično pažljivo.

— Ni sam ne znam nasigurno, znam samo da je moje osećanje bilo iskreno, famo sam imao trenutke potpunog života i neobičnih nada.

— Kakvih nada?

— Teško je to objasniti; samo ne onih o kojima vi sad možda mislite. Nada... no, jednom reči, nada o budućnosti i radosti o tome da ja, možda, tamo nisam tuđin, nisam stranac. Meni se najednom u zavičaju dopalo. Te jednog sunčanog jutra uzeh pero pa njoj napisah pismo. Zašto baš njoj ... to ne znam. Jer čovek neki put zaželi uza se prijatelja; pa i ja tada, valjda, zaželeh prijatelja ... — dodade knez počutavši.

— Da nisi ti možda zaljubljen?

— Nne. Ja... ja sam to njoj kao sestri pisao; ja sam se potpisao kao brat.

— Hm! Namerno, razumem.

— Meni je vrlo teško da vam dogovorim na takva pitanja, Lizaveta Prokofjevna.

— Znam da ti je teško, ali mene se sad to ni najmanje ne tiče što je tebi teško. Slušaj, istinu da mi odgovoriš, kao pred bogom: lažeš li ti mene ili ne?

— Ne lažem.

— Istinu govoriš da nisi zaljubljen?

— Čini mi se pravu istinu.

— E gledaj ga: »čini mi se«! — A je li onaj balavac nosio pismo?

— Da, umolio sam Nikolaja Ardalionoviča ...

— Balavac!. Balavac! — strasno ga prekide Lizaveta Prokofjevna. — Neću da čujem ni da znam za nekog tamo »Nikolaja Ardalionoviča«! Balavac!

— Nikolaj Ardalionovič ...

— Balavac, kad ti kažem!

— Ne, nije balavac, nego Nikolaj Ardalionovič — odlučno, premda prilično tiho, odgovori najzad knez.

— No, dobro, prijatelju, dobro! To ti neću zaboraviti.

Jedan časak je savlađivala svoje uzbuđenje i odmarala se.

— A kakav vam je to »siromašni vitez« ?

— To nikako ne znam. To je nešto bez mene bilo; jamačno neka šala.

— Možeš misliti kako je meni prijatno da sve najednom doznam! Samo, ne znam kako li se ona to mogla zainteresovati za tebe? Jer znam da te je nazivala »nagrdicom« i »idiotom«.

— Vi biste mogli da mi sve to baš i ne pričate — primeti joj knez prekorno i skoro šapatom.

— Nemoj da se ljutiš. Devojka osiona, kao da nije pri sebi, razmažena: kad koga zavoli, neizostavno će ga glasno grditi i u oči će mu se podsmevati. Ja sam takva ista bila. Samo, molim te, nemoj još da likuješ, sokole, još ona nije tvoja. Neću prosto da verujem u to, i nikada to neće biti! Govorim ti ovo zato da još sada preduzmeš mere. Čuj, zakuni mi se da nisi oženjen onom.

— Lizaveta Prokofjevna, ta šta vam je, ako boga znate! — skoro skoči knez od zaprepašćenja.

— Pa ja znam da ti umalo što se nisi oženio njome.

— Umalo što se nisam oženio — prošapta knez pa obori oči.

— No, pa šta, jesi li u nju zaljubljen kad je tako? Jesi li sad radi nje došao? Radi te?

— Nisam došao zato da se ženim — odgovori knez.

— Imaš li ti nešto sveto na svetu?

— Imam.

— Zakuni mi se da nisi zato došao da se oženiš tom.

— Kunem se čime god hoćete!

— Verujem ti; poljubi me. Jedva jednom odahnuh dušom; ali znaj: Aglaja ne voli tebe, preduzmi mere, i ne udade se ona za tebe dok sam ja živa! Jesi li čuo?

— Čuo sam.

Knez je toliko pocrveneo da nije smeo da pogleda u oči Lizaveti Prokofjevnoj.

— Upamti dobro. Ja sam tebe kao Proviđenje očekivala (nisi ti to zaslužio), uzglavlje sam svoje čitave noći suzama topila... ne za tobom, sokole, ne brini se, imam ja drugi svoj teret, vekovečit i vazda jedan te isti. Nego, evo zašto sam te s takvim nestrpljenjem čekala: ja još uvek verujem da mi te je sam bog kao prijatelja i kao rođenog brata poslao. Nemam uza se nikoga, osim stare Bjelokonske, al' i ona mi je odletela, a i oglopavela od starosti, kao ovca. Sad mi odgovaraj obično: da ili ne; znaš li ti zašto je ona onomad iz kola ono vikala?

— Časna reč, ja tu nisam učestvovao i ništa ne znam.

— Dosta — verujem ti. Danas ja drukčije mislim o tome, ali još juče, prepodne, za sve sam krivila Jevgenija Pavloviča. Čitav dan i noć prekjuche i juče do podne. A sad, naravno, ne mogu da se složim s njima: jasno ja kao dan da su s njime, kao s nekom budalom, terali šegu... zbog nečega, radi nečeg (već samo to jedno je sumnjivo! a i ružno!). Ali da Aglaja neće poći za njega, to ti ja kažem! Neka je on ne znam kako dobar, ali to neće biti. Ja sam se i pre kolebala, a sad sam se konačno odlučila: »Položite me najpre u samrtnički kovčeg i

zakopajte me u zemlju, a tada je udajte«, eto šta sam danas Ivanu Fjodoroviču očitala. Vidiš da ti verujem, vidiš li?

— Vidim i razumem.

Lizaveta Prokofjevna prodorno je gledala knezu u oči, možda je veoma želela da dozna kakav utisak čini na njega ta njena odluka o Jevgeniju Pavloviču.

— O Gavrilu Ivolginu ništa ne znaš?

— To jest... upravo mnogo znam.

— Da li si znao da je on u nekim vezama sa Aglajom?

— To nisam znao — začudi se, pa čak i zadrhta knez. — Šta? Vi velite da je Gavriilo Ardalionovič u vezi sa Aglajom Ivanovnom! Ama to ne može biti!

— Sasvim odskora. Za to mu je njegova sestra cele zime put probijala, kao pacov je radila.

— Ne verujem — odlučno ponovi knez posle kraćeg razmišljanja i uzbuđenja. — Jer da je to tačno, ja bih sigurno znao.

— Valjda bi ti on sam došao, pa bi se ispovedio plačući ti na grudima. Eh, naivčino moja, naivčino. Svi mi te varaju kao ... kao ... I zar te nije sramota da mu veruješ? Pa zar ti ne vidiš da te je on stalno obmanjivao?

— Dobro znam da me on koji put obmanjuje — izgovori knez nerado i na po glasa — a vidi i on da ja to znam ... — dodade ali ne dovrši.

— Zna sve, a ipak mu veruje! Još ti je samo to nedostajalo! Uostalom, kod tebe to mora biti tako. A što se i ja čudim! Gospode! Pa je li bio kada drukčiji? Fuj! A znaš li ti da su taj Ganjka, ili ta Varka, nju doveli u vezu sa Nastasjom Filipovnom?

— Koga? — uzviknu knez.

— Aglaju.

— Ne verujem. To ne može biti! Radi čega?

On skoči sa stolice.

— I ja ne verujem, mada ima dokaza. Devojka samovoljna, devojka fantastična, devojka ludoglava! Devojka zla, zla, zla! Hiljadu godina ću tvrditi da je ona zla! Sve su mi one sad takve, čak i ona pokisla kokoš, Aleksandra... već mi se prosto iz ruku otela. Ali ipak ne verujem. To možda stoga što neću da verujem — dodade ona kao za sebe. — A što nam ti nisi dolazio? — okrenu se najednom opet knezu. — Sva ova in dana zašto nisi dolazio? — nestrpljivo mu viknu ona po drugi put.

Knez poče da joj priča svoje razloge, ali ga ona opet prekide.

— Svi te drže za budalu pa te obmanjuju. Ti si se juče vozio u grad? Kladam se da si klečao i na kolenima molio onog podlaca da primi od tebe tih deset hiljada!

— Ni izdaleka, nisam ni pomislio. Čak ga nisam ni video. Ali on inače nije podlac. Dobio sam pismo od njega.

— Pokaži mi to pismo.

Knez izvadi iz tašne pismo pa ga dodade Lizaveti Prokofjevnoj. U pismu je bilo:

»Poštovani gospodine, ja, naravno, nemam ni najmanjeg prava, u očima sveta, da imam samoljublja. Po ljudskom mišljenju, ja sam i suviše ništavan za takvo što. Ali to je u očima sveta, a ne u vašim. Dosad sam se i suviše uverio da ste vi, poštovani gospodine, možda bolji od drugih. Ne slažem se sa Doktorenkom i razilazim se s njim u tom pogledu. Od vas nikad neću ni kopješke primiti, ali vi ste pomogli mojoj materi, i zato sam obavezan da vam

budem zahvalan, makar i usled svoje slabosti. U svakom slučaju, ja na vas gledam drugačije, te sam smatrao za potrebno da vam to kažem. A zatim, mislim da među nama ne može biti više nikakvih odnosa.

Antip Burdovski«

»P. S. Suma novca koja je nedostajala do dve stotine rubalja biće vam sigurno u toku vremena isplaćena.«

— Kakvo naklapanje! — završi Lizaveta Prokofjevna bacivši mu nazad pismo. — Nije ga vredelo ni čitati, što se smeškaš?

— Priznajte da je i vama prijatno bilo da ga pročitate.

— Šta? Zar ovaj taštinom prožeti galimatijas! Pa zar ti ne vidiš da su oni svi pamet izgubili od uobraženosti i taštine?

— Da, ali on je ipak priznao krivicu, prekinuo sa Doktorenkom, i što je on više tašt, time to priznanje njegovoj taštini teže pada. O, kako ste vi malo dete, Lizaveta Prokofjevna!

— Ti baš kao da nameravaš da od mene najzad dobiješ šamar?

— Ne nameravam. Nego ovo govorim stoga što se vi radujete tom pisamcetu, a krijete to. Što se stidite svojih osećanja? I takvi ste u svemu.

— Da mi nisi odsad kročio preko praga — skoči Lizaveta Prokofjevna, sva pozelenela od jeda — da te nisu više moje oči nikada videle, od ovoga časa!

— A posle tri dana ćete opet doći pa ćete me zvati... Zar vas nije sramota? Pa to su, zaboga, najlepša osećanja, zašto ih se stidite? Vi tako samu sebe na muke stavljate!

— Umreću, a nikada te neću zvati! I ime ću ti zaboraviti! I zaboravila sam ga!

Ona polete napolje od kneza.

— Pa meni je ionako već zabranjeno da k vama dolazim! — doviknu za njom knez.

— Šta-a-a? A ko ti je zabranio?

Ona se u trenutku osvrnu baš kao da ju je ko iglom ubo. Knez kao da se ne odlučivao da joj odgovori; on oseti da se neočekivano i suviše izgovorio.

— Ko ti je zabranio? — uzviknu Lizaveta Prokofjevna van sebe.

— Aglaja Ivanovna mi zabranjuje.

— Kada? Ama govori!!!

— Pa jutros mi je poručila da se više ne usudim da k vama dođem.

Lizaveta Prokofjevna stajaše zapanjena, ali je razmišljala.

— Kako ti je poručila? Po kome? Je li po onom balavcu? Ili usmeno? — uzviknu ona opet.

— Pisamce sam dobio — reče knez.

— Gde ti je? Daj ga ovamo. Odmah!

Knez se zamisli na časak, ali izvadi iz džepa od prsnika obično parčence hartije na kome je pisalo:

»Kneže Lave Nikolajeviču! Ako i posle svega što je bilo nameravate da me zadivite posetom u našem letnjikovcu, vi me, to da znate, nećete naći među obradovanima.

Aglaja Jegančina.«

Lizaveta Prokofjevna je razmišljala trenutak. Zatim najednom polete prema knezu, zgrabi ga za ruku pa ga povuče za sobom.

— Odmah! Hodi! Baš sad, ovoga časa! — razvika se ona u nastupu neobičnog uzbuđenja i nestrpljenja.

— Pa vi mene izlažete...

— Čemu! Eh, čedna naivčino moja! Pa ti kao da nisi muško! No, sad ću ja sama sve da vidim, svojim rođenim očima ...

— Pustite me bar šešir da uzmem ...

— Evo ti tvoja odvratna šeširina ... hajde sad! ona ... to je ona, posle onoga slučaja ... u žestini... — mrmljaše Lizaveta Prokofjevna vukući za sobom kneza, ni za časak mu ne puštajući ruku. — Malopre sam te uzela u odbranu, glasno sam rekla da si budala što nam ne dolaziš ... inače ona ne bi napisala takvo nedotupavno pisamce! Nepristojno pisamce. Nepristojno za dobru, vaspitanu, pametnu, pametnu devojkicu! ... Hm! ... — nastavi ona — ili... ili, možda se... možda je njoj sad i samoj krivo što te nema, samo nije shvatila da se idiotu ovako ne može pisati, jer će on to primitu bukvalno, kao što se, eto, i desilo. A što prisluškuješ? — viknu ona, trgnuvši se što se izgovorila. — Njoj sad takva budala kao što si ti i treba, davno je nije videla, eto zašto te zove! I baš mi je milo, ne znaš kako mi je milo što će sada da te na zubić uzme, milo mi je. Tako ti i treba! A ona to zna, o, još te kako zna! ...

TREĆI DEO

I

Kod nas se često čuju žalbe da nemamo praktičnih ljudi, da, na primer, političara imamo mnogo, generala takođe mnogo, raznih upravitelja koliko god treba moglo bi se odmah naći, i to svih vrsta, ali praktičnih ljudi nema. Bar svi se žale da ih nema. Kažu čak da na pojedinim železnicama nema ni čestite posluge; u po nekom, opet, parobrodskom društvu, kažu nikako ne mogu da zavedu ni takvu administraciju koja bi bila koliko-toliko snošljiva, čuje se kako su se na nekoj novootvorenoj pruzi sudarili ili se survali s mosta vagoni; iz nekog drugog kraja javljaju da jedan ceo voz samo što nije prezimio usred snežnih polja: krenuli ljudi na put od svega nekoliko časova, pa čitavih pet dana stajali u snegu. Na drugom, opet, mestu, kažu, na hiljade pudova robe leži i trune po dva i tri meseca, čekajući da budu otpravljen; međutim, priča se (što, uostalom, izgleda prosto neverovatno) da je jedan administrator, upravo neki nadzornik, umesto da otpravi robu, »administrirao« šakom preko zuba jednog trgovačkog pomoćnika koji mu je dosađivao da se njegova roba već jednom otpravi, a posle je nadzornik objasnio taj svoj »administrativni način« time što se »malo bio naljutio«.

Čini se da u državnoj službi ima toliko nadležnosti da je strašno i pomisliti; svi su služili, svi služe, i svi imaju nameru da služe, i kako onda da se od takvog materijala ne sastavi neka solidna administracija parobrodskog društva?

Na takvo pitanje se ponekad dobij a neobično jednostavan odgovor, toliko jednostavan da čovek takvom objašnjenju čak ne može da veruje. Istina je, kažu, kod nas su svi služili, ili služe, i to se tako već dvesta godina nastavlja po najboljem nemačkom obrascu, od pradedova do prauka, ali činovnici baš i jesu najnepraktičniji ljudi, pa je zato i došlo do toga da su se nerealnost i nedostatak praktičnog znanja smatrali čak među činovnicima, sve doskora, gotovo kao najveće vrline i preporuke. Uostalom, nije trebalo da govorimo o službenicima, mi smo, u stvari, hteli da govorimo o praktičnim ljudima. Tu već nema nikakve sumnje da su se plašljivost i potpuno odsustvo lične inicijative kod nas oduvek smatrali kao

naj glavnije i najbolje osobine praktičnog čoveka, čak se i danas kao takve smatraju. Ali zašto da okrivljujemo sami sebe ako ćemo uopšte to mišljenje da smatramo kao optužbu? Odsustvo originalnosti se svuda, u celom svetu, od pamtiveka, smatralo uvek kao glavna osobina i najbolja preporuka jednog poslovnog čoveka — poslovnog i praktičnog — i najmanje dvadeset devet odsto ljudi (ali to je najmanje) oduvek je bilo toga mišljenja, a samo je, možda, jedan stoti deo stalno gledao i gleda drukčije.

Pronalazači i geniji su skoro uvek na početku svoje delatnosti (a često i na završetku) bili smatrani u društvu za obične budale, i to je već sasvim uobičajeno gledište, svima vrlo dobro poznato. Ako su, na primer, u toku nekoliko desetina godina svi nosili svoj novac u jedan zavod i navukli tamo milijarde po četiri procenta, onda, naravno, kad je tog zavoda nestalo, i svi ostali na ličnoj inicijativi, onda je veći deo tih miliona neizostavno morao propasti u akcionarskoj groznici i u rukama varalica, i to su čak pristojnost i moral zahtevali. I to baš, moral; jer ako su dobronamerna plašljivost i pristojni nedostatak originalnosti sačinjavali dosad kod nas, po opšteusvojenom mišljenju, osnovnu osobinu poslovnog i česititog čoveka, onda bi suviše nečestito, pa čak i nepristojno bilo da se to tako naglo izmeni. Koja se, na primer, mati koja nežno voli svoje dete neće uplašiti ili se i razboleti od straha ako njen sin ili kćer makar i najmanje iziđu iz običnog koloseka: »Ne, ne, bolje neka on bude srećan i neka proživi u blagostanju, i bez originalnosti«, misli svaka mati ljuljajući svoje dete u kolecu. A naše dadilje, uspavljujući decu, od pamtiveka govore i pevuše: »General ćeš majci biti, u zlatu ćeš hoditi!« Naše dadilje su, dakle, generalski čin smatrale za vrhunac ruske sreće, te je stoga on bio najpopularniji narodni ideal spokojnog, divnog blaženstva.

I zbilja: sa položenim ispitom i trideset pet godina provedenih u službi ko je mogao kod nas da ne postane najzad general i da ne uštedi izvesnu sumu u banci? Na taj način je Rus bez ikakve muke dobijao napokon titulu poslovnog i praktičnog čoveka. U stvari, kod nas je mogao da postane general samo originalan čovek, drugim recima, nemiran. Možda se u tome krije i izvestan nesporazum, ali, govoreći uopšte, izgleda da je to tačno, i naše je društvo bilo potpuno u pravu kad je formulisalo svoj ideal praktičnog čoveka. No mi smo ovde ipak mnogo suvišnog napričali; mi smo, u stvari, hteli da sa nekoliko reci objasnimo poznatu nam porodicu Jupančinih. Ti ljudi, ili bar oni članovi u toj porodici koji su najviše razmišljali, stalno su patili od jedne skoro iste porodične osobine, potpuno suprotne onim vrlinama o kojima smo maločas govorili.

Ne shvatajući tu činjenicu potpuno (jer je nju teško i shvatiti), oni su ipak ponekad slutili da u njihovoj porodici ne ide baš sve onako kao kod ostalog sveta. Kod svih drugih je glatko, a kod njih nekako hrapavo; sav svet ide utrvenom putanjom, a oni malo-malo pa tek ispadnu iz koloseka. Kod svih drugih se svakog časa pojavljuje dobronamerna zebnja, a kod njih ne. Istina, Lizaveta Prokofjevna se i suviše plašila, ali to ipak nije bio onaj dobronameran strah višeg društva, za kojim su oni čeznuli. Uostalom, možda se jedino Lizaveta Prokofjevna i uznemiravala; devojke su bile još mlade, premda vrlo pronicljive i ironične, a general iako je prodirao u suštinu stvari, uostalom, ne bez napora, ipak bi u težim slučajevima govorio samo: hm! — i, na kraju krajeva, polagao sve nade u Lizavetu Prokofjevnu. Prema tome, i odgovornost je ležala na njoj.

I ne bi se moglo reći da se ta porodica odlikovala nekom svojom inicijativom ili da je iskakala iz koloseka iz neke svesne težnje za originalnošću, što bi bilo već sasvim neotmeno. O, ne! Ničega toga, u stvari, nije bilo, to jest nikakvog svesno postavljenog cilja, a ipak je, na kraju krajeva, izlazilo tako da porodica Jegančinih, iako vrlo ugledna, nije bila onakva kakva treba da bude ugledna porodica.

U poslednje vreme Lizaveta Prokofjevna je počela da za sve krivi samu sebe i svoj »nesrećnik« karakter, što je još povećalo njene patnje. Ona bi samu sebe svakog čisa nazivala glupom i čudnom osobenjakinom, i mučila se preteranom osetljivošću, gubila se neprestano, nije nalazila izlaza ni iz najobičnijih situacija i često bi svoje nedaće preuveličavala.

Još na početku naše priče mi smo pomenuli da su Jegančini uživali opšte i iskreno poštovanje, čak je i sam general Ivan Fjodorovič, čovek neznatnog porekla, bio svuda priman bez reči i s poštovanjem. On je to poštovanje i zasluživao — prvo kao bogat čovek i »ne baš poslednjik«, a drugo, kao čovek potpuno na svome mestu, mada nije bio naročito pametan. Ali izgleda da je izvesna tupost skoro neophodna osobina, ako ne baš svakog javnog radnika, a ono bar svakog ozbiljnog čoveka koji gomila novac. Najzad, general je imao uljudne manire, bio je skroman, umeo je da ćuti, a u isto vreme nije dozvoljavao da mu sednu za vrat, ne samo zbog svog generalstva nego kao častan i blagorodan čovek. Ali najvažnije je bilo to što je on bio čovek sa velikom protekcijom.

Što se, pak, tiče Lizavete Prokofjevne, ona je, kao što smo već ranije kazali, bila iz dobre familije, iako se kod nas na familiju mnogo ne polaže ako neko u isti mah nema i neophodnih veza. Ali ona, najzad, i veze steče; nju su poštovala i najzad i zavolela takva lica posle kojih su, prirodno, svi morali da je poštuju i primaju. Nema sumnje da su njene porodične brige bile neosnovane, da im je uzrok bio beznačajan i da su bile preuveličane do smešnog. Ali kad neko ima bradavicu na nosu ili na čelu, onda mu se stalno čini da niko na svetu ništa drugo ne radi već samo gleda u tu njegovu bradavicu, smeje joj se i osuđuje ga zbog nje, pa makar on inače i Ameriku pronašao. Nema sumnje ni u to da su u društvu Lizavetu Prokofjevnu stvarno smatrali za »nastranu«, ali su je ipak neosporno visoko cenili. No Lizaveta Prokofjevna najzad prestade da veruje da nju svet poštuje, i u tome je baš i bila sva nesreća. Gledajući svoje kćeri, ona je sebe mučila sumnjom da ona stalno nečim nanosi štetu njihovoj karijeri, da je njen karakter smešan, nezgodan i nepodnošljiv, zbog čega je, razume se, neprekidno krivila i svoje kćeri i Ivana Fjodoroviča, i po ceo dan se s njima svađala, mada je inače sve njih volela do samozaborava, pa skoro i do strasti.

Nju je najviše mučila sumnja da njene kćeri postaju isto tako »nastrane« kao što je i ona i da takvih devojaka kao što su one na celom svetu nema, a i ne treba da bude. »Odgajam nihilistkinje, i ništa više!« često bi govorila u sebi. Poslednje godine, a naročito poslednjih nekoliko meseci, ta tužna misao počela je u njoj sve više da se ukorenjuje.

»Pre svega, zašto se ne udaju?« pitala se ona vrlo često. »Zato da muče majku, u tome one gledaju cilj svoga života, i to je, naravno, zato tako što su sve to nove ideje, i sve je to proketo žensko pitanje. Zar nije Aglaja pre pola godine htela već da ošiša svoju divnu kosu? (Gospode, ta ja u njenim godinama nisam ni imala tako divnu kosu!) I makaze je već imala u rukama, i ja sam je na kolenima jedva odvratila od toga! ... Pa dobro, ona je to činila, recimo, iz neke pakosti, da majku namuči, jer ona je zla devojka, samovoljna, razmažena,

ali uglavnom pakosna, pakosna! Ali zar se posle ona debela Aleksandra nije povelala za njom da i ona kosu ošiša, i to već ne iz pakosti, ne iz čudi, nego iskreno, kao luda, jer ju je Aglaja ubedila da će joj bez kose zgodnije biti kad spava i da je glava neće boleti? I koliko, koliko, koliko su one samo, evo već pet godina, imale prosilaca! I zaista, sve su to bili čestiti ljudi, bilo je i divnih ljudi! Koga one to čekaju, što se ne udaju? Samo da majku namuču, nema nikakvog drugog razloga! Nikakvog! Nikakvog!»

Najzad ogreja sunce i njeno materinsko srce; bar jedna će njena kći, Adelaida, biti jedva jednom udomljena: »Neka mi se skine makar jedna s vrata«, govorila bi Lizaveta Prokofjevna kada je trebalo govoriti glasno (u sebi se ona izražavala kudikamo nežnije). I kako je lepo, kako je pristojno izvedena cela ta stvar; čak su i po salonima sa respektom o tome počeli govoriti, čovek je poznat, knez, bogat, dobar čovek, a uza sve to joj se i dopao, pa šta bi se više moglo poželeti? Nego, za Adelaidu se ona i ranije manje bojala no za druge kćeri, iako su njene umetničke naklonosti često veoma zbunjivale vazda nepoverljivo srce Lizavete Prokofjevne. »Zato joj je bar narav vesela, a osim toga ima dosta i zdrave pameti, ta devojka sigurno neće propasti«, utešila bi se ona na kraju krajeva.

Za Aglaju se najviše bojala. Nego, kad smo već na to došli: o najstarijoj, Aleksandri, Lizaveta Prokofjevna ni sama nije znala šta da misli, da li da se plaši za nju ili ne. Čas joj se činilo da je »devojka već sasvim izgubljena«, dvadeset pet godina, znači, ostaće neudata. I to »kod takve svoje lepote! ...« Lizaveta Prokofjevna bi zbog nje često i plakala noću, dok je, međutim, u isto to vreme Aleksandra Ivanovna spavala najmirnijim snom. »I šta je to s njom, je li ona nihilistkinja, ili prosto budala?« — Da nije budala, u to, naravno, ni Lizaveta Prokofjevna nije nimalo sumnjala; ona je veoma cenila mišljenje Aleksandre Ivanovne i volela je s njom da se savetuje. Ali da je »pokisla kokoš«, o tome nije, takođe, bilo nikakve sumnje: mirna je u tolikoj meri da je čovek ne može razdrmati. »Uostalom ni ,pokisle kokoši' nisu mirne, ih! Zbunile su me baš sasvim.«

Lizaveta Prokofjevna je gajila neku neobjašnjivu, sažaljivu simpatiju prema Aleksandri Ivanovnoj, možda još više no prema Aglaji, koja je inače bila njen idol. I jetki ispadi (u kojima se uglavnom i ispoljavala njena materinska briga i simpatija), zajedanja, nazivi kao »pokisla kokoš« mogli su samo da nasmeju Aleksandru.

Dolazilo je nekad i dotle da bi i najneznačajnije stvari strašno ljutile Lizavetu Prokofjevnu i potpuno je izvodile iz takta. Aleksandra Ivanovna je, na primer volela vrlo dugo da spava i obično je mnogo sanjala, ali ti njeni sni su se uvek odlikovali nekom neobičnom prazninom i nevinošću, tako da su odgovarali sedmogodišnjem detetu. Eto i ta nevinost snova počeo zbog nečega da jedi mamicu. Jednom je Aleksandra Ivanovna sanjala devet kokošaka, i iz toga se izrodi formalna svađa između nje i majke. A zašto? To je teško objasniti. Jednom, samo jednom uspela je ona da sanja nešto bajagi originalno, videla je monaha, samoga, u nekoj mračnoj sobi, u koju se bojala da uđe. San odmah svečano, ali smejući se ispričaše majci dve sestre, ali mamica se opet naljuti i sve ih tri nazva budalama. »Hm! Mirna je kao budala, i zbilja je prava, pokisla kokoš!, da se prosto ne može razdrmati; a tuguje, neki put sasvim tužno gleda! Zbog čega ona to tuži, zbog čega?« Ponekad je postavljala to pitanje i Ivanu Fjodoroviču, i to, po svome običaju, histerično, pa bi često preteći mu, očekivala odmah njegov odgovor. Ivan Fjodorovič bi tada samo procedio hm! kroz zube, namrštio bi se, slegao ramenima i najzad raširivši ruke zaključivao :

— Muž joj je potreban!

— Samo da joj ne da bog takvog kao što ste vi, Ivane Fjodoroviču — prasnula bi najzad, kao bomba, Lizaveta Prokofjevna — da u svojim rasuđivanjima i zaključcima ne bude kao vi, Ivane Fjodoroviču, da ne bude takav grubi grubijan kao vi, Ivane Fjodoroviču ...

Ivan Fjodorovič bi se posle toga odmah sklanjao ispred očiju Lizavete Prokofjevne, a ona bi se posle svog praskanja umirivala. Razume se, ona je već toga istog dana uveče postajala neobično pažljiva, tiha, ljubazna i puna poštovanja prema Ivanu Fjodoroviču, prema »svome grubom grubijanu« Ivanu Fjodoroviču, prema svome dobrom i milom, obožavanom Ivanu Fjodoroviču, jer je ona celog svog života volela, pa čak i zaljubljena bila u svoga muža, što je vrlo dobro znao i sam Ivan Fjodorovič, zbog čega je opet, i on beskrajno cenio svoju Lizavetu Prokofjevnu.

Ali glavna i stalna njena briga bila je Aglaja.

»Sasvim, sasvim kao ja, moja verna slika u svakom pogledu«, govorila je u sebi Lizaveta Prokofjevna, »samovoljan, pogan mali zloduh! Nihilistkinja, osobenjak, bezumnica, zla, zla, zla! O, bože moj, kako će biti nesrećna!«

Ali, kao što smo već kazali, izgrejalo sunce sve je ublažilo i obasjalo na časak. Bio je skoro čitav mesec u životu Lizavete Prokofjevne kad se ona potpuno odmorila od ranijih trzavica. Zbog skore Adelaidine svadbe počеше u društvu da govore i o Aglaji; a Aglaja se ponašala svuda tako lepo, tako odmereno, tako pametno, tako pobedilački, pa pomalo i gordo; ali, to joj je tako lepo stajalo. Tako je umiljata, tako predusretljiva bila celog tog meseca prema majci! (»Stina, tog Jevgenija Pavloviča treba još dobro, dobro razmotriti, treba ga prozeti. Uostalom, sama Aglaja kao da ga ne ceni mnogo više nego druge!« Ipak je ona postala najednom tako čudna devojkica, i kako je lepa, bože, kako je lepa, svakim danom je sve lepša! Ali...

Ali tek što se pojavio nesrećni knežić, taj bedni idiot, sve se opet ispreturalo, sve se u kući okrenulo tumbalo!

A šta se to, u stvari, desilo?

Drugi sigurno ne bi shvatili da se nešto desilo. Ali Lizaveta Prokofjevna se time i odlikovala što je u kombinaciji i zbruci najobičnijih stvari, kroz nespokojsvo koje ju je stalno pratilo, uvek bila u stanju da uoči nešto što ju je ponekad bolno plašilo najpodozrivijim, najneobjašnjivijim pa, prema tome, i najmučnijim strahom. Kako li je njoj bilo kad je najednom kroz sav taj haos smešnih i neosnovanih uznemirenja zbilja počelo da se javlja nešto što kao da je odista bilo važno, nešto što kao da odista opravdavaše i njeno uznemirenje, i sumnju, i podozrenje.

»I kako su samo smeli da mi napisu to proketo anonimno pismo, o toj pokvarenoj, da je ona u vezi s Aglajom?« mislila je Lizaveta Prokofjevna celim putem dok je vukla za sobom kneza, a posle kod kuće, kad ga je posadila za okrugao sto za kojim se skupila cela porodica; »kako su samo smeli i pomisliti tako nešto. Ta ja bih umrla od stida kad bih poverovala makar samo jednu mrvicu od toga, ili kad bih to pismo pokazala Aglaji! Takvo ismevanje nas, Japančinih! I to sve, sve zbog Ivana Fjodoroviča, sve zbog vas, Ivane Fjodoroviču! Ah! Zašto se nismo preselili na Jelagin! Kazala sam da treba ići na Jelagin. Možda je Varka napisala pismo: to znam, ili je, možda... ali za sve, za sve je Ivan Fjodorovič kriv! To je njemu ta pokvarena priredila, za uspomenu na pređašnje odnose, da bi ga nasamarila onako kao što mu se ranije kao budali smejala, vukla ga za nos, kad joj je bisere nosio... Pa ipak smo,

na kraju krajeva, umešani, ipak su vaše kćeri, Ivane Fjodoroviču, umešane, devojke, gospođice, gospođice iz najboljeg društva, udavače. One su tamo bile, tamo stajale, sve su čule, pa su i u skandal s onim deranima umešane; uživajte! Tamo su bile i sve čule! Ama, neću ja to njemu oprostiti, neću oprostiti tom knežiću, nikad mu neću oprostiti! I zašto je Aglaja već tri dana u histeriji, zašto se sa sestrama zamalo nije posvadila, čak i s Aleksandrom, kojoj je uvek ruke ljubila kao da joj je mati... toliko ju je poštovala? Zašto ona već tri dana svima nama postavlja zagonetke? I šta će tu Gavriilo Ivvolgin? Zašto je juče i danas počela toga Gavriila Ivvolgina da hvali, pa se rasplakala? Zašto se u tome anonimnom pismu pominje taj prokleti „siromašni vitez“ kad ona pismo od kneza ni sestrama nije pokazivala? I zbog čega... zašto, zašto sam ja tome knezu kao bez pameti otrčala i sama ga ovamo dovela? Bože moj, poludela sam, šta sam sad učinila. Sa jednim mladićem o tajnama svoje kćeri govoriti, i to... i to o takvim tajnama koje se, tako reći, lično njega tiču! Gospode, sreća još što je on idiot, i... i... prijatelj naše kuće! Samo, je li moguće da se Aglaji dopao taj šašavko! Bože moj, šta ja to trućam! Baš smo mi neki originali... trebalo bi nas sve pod staklom pokazivati, a mene na prvom mestu, sa ulaznicom od deset kopjejacka. A, to vam neću oprostiti, Ivane Fjodoroviču, nikad vam neću oprostiti! ... I zašto ga ona sad ne zajeda! Kazala je da će ga zajediti, a sad ga ne zajeda! Eno, eno, pilji u njega, čuti, ne miče se od njega, stoji, a ovamo mu poručila da ne dolazi... A on sedi, bled kao krpa ... I prokleti, prokleti taj preklapalo Jevgenije Pavlovič, sam vodi celi razgovor. Gle ga samo kako veze, nikome ne da do reči doći. Ja bih sad sve doznala, samo kad bih razgovor na to navela ...»

Knez je zaista sedeo skoro bled, za okruglim stolom, i kao da je u isti mah bio u velikom strahu i s vremena na vreme opet u nekom i njemu samom nerazumljivom ushićenju koje mu je svu dušu obuzimalo. O, kako se bojao da pogleda na onu stranu, u onaj ugao iz koga su ga uporno gledala dva poznata mu crna oka, a u isto vreme kako je sav trnuo od sreće što sedi opet ovde među njima, što će čuti poznati glas — posle onoga što mu je ona pisala. »Bože moj, šta li će sad reći?« On nije progovorio još nijednu reč i s napretnjem je slušao Jevgenija Pavloviča kako neprestano priča (ovaj je retko kad bivao u tako radosno uzbuđenom duševnom stanju kao večeras). Knez ga je slušao, i dugo nije mogao da razume ni reči. Osim Ivana Fjodoroviča, koji se još nije vratio iz Petrograda, svi su bili na okupu. I knez Š. takođe. Izgleda da su se spremili da malo posle, još pre čaja, pođu da slušaju muziku. Razgovor je počeo očevidno pre kneževnog dolaska. Uskoro se stvori na terasi i Kolja, koji se najednom odnekud pojavio. »Njega, dakle, oni primaju kao i pre«, pomisli knez.

Letnjikovac Jevgenijev bio je raskošna vila u stilu švajcarske kućice, ukusno ukrašena sa svih strana cvećem i zelenilom. Sa svih strana ju je opkoljavala omalena, ali divna cvetna bašta. Svi su sedeli na terasi, kao i kod kneza, samo što je ovde terasa bila malo prostranija i lepše uređena.

Tema razgovora koji se vodio kao da nije svima godila; razgovor je otpočeo, kao što se moglo pogoditi, posle nestrpljive prepirke i, razume se, svi su želeli da se tema promeni, ali Jevgenije Pavlovič je baš time bivao uporniji i nije se obzirao na utisak koji čini na prisutne. Knežev dolazak kao da ga još više podstače. Lizaveta Prokofjevna se mrštila, mada nije baš

sve razumela. Aglaja, koja je sedela sa strane, skoro u uglu, nije odlazila, nego je slušala i uporno ćutala.

— Dozvolite — vatreno se branio Jevgenije Pavlovič — ja ništa ne kažem protiv liberalizma. Liberalizam nije greh; to je neophodan sastavni deo celine koja bi se bez njega raspala ili zamrla. Liberalizam ima isto toliko pravo da postoji kao i najdobronamerniji konzervativizam; ali ja napadam naš, ruski liberalizam, i opet ponavljam da ga zato i napadam što ruski liberal nije ruski liberal, nego je neruski liberal. Dajte vi meni ruskog liberala, pa ću ga pred svima vama poljubiti.

— Samo ako on pristane da se s vama ljubi — reče Aleksandra Ivanovna, koja beše neobično uzbuđena. Čak joj i obrazi behu zažareni više nego obično.

»Eto«, pomisli Lizaveta Prokofjevna, »ili samo spava i jede, tako da je ne možeš razdrmati, ili jednom u godini ustane i progovori tako da čovek zine od čuda.«

Knez u jednom trenutku primeti da se Aleksandri Ivanovnoj, kanda, ne dopada mnogo što Jevgenije Pavlovič tako veselo govori o ozbiljnoj temi, i ostavlja utisak kao da se u isti mah i žesti i šali.

— Ja sam tvrdio sad, baš pre no što ćete vi doći, kneže — nastavi Jevgenije Pavlovič — da smo mi do danas imali liberale samo iz dva staleža: iz negdašnjeg vlasteoskog (ukinutog) i bogoslovskog. A kako su se oba staleža najzad izmetnula u prave kaste, u nešto potpuno odvojeno od naroda, i to što docnije sve jače, s pokolenja na pokolenje, to je, prema tome, i sve ono što su oni radili i što danas rade, potpuno nenacionalno.

— Kako? Znači sve što je urađeno, sve to nije rusko? — umeša se knez Š.

— Sve je to nenacionalno; makar da je i rusko, ipak je nenacionalno; ni naši liberali nisu Rusi, ni konzervativci nisu Rusi. Sve vam je to ... I znajte da nacija ne priznaje ništa od onog što su vlastela i bogoslovi uradili, ni danas ni docnije ...

— Taman posla! Kako možete iznositi takav paradoks, samo ako to uopšte ozbiljno mislite! Ja ne mogu da dozvolim da se tako nešto govori o ruskoj vlasteli; pa i vi ste ruski vlastelin — vatreno mu dobaci knez Š.

— Ma, ja ne govorim o ruskom vlastelinu u tome smislu kako vi razumete. To je ugledan stalež, makar i samo zato što mu ja pripadam; naročito danas, kad je on već prestao da postoji...

— Pa zar ni u književnosti ničeg nacionalnog nije bilo?! — prekide ih Aleksandra Ivanovna.

— Ja za književnost nisam stručnjak, ali i ruska književnost je, po mome mišljenju, sva neruska, osim, možda, Lomonosova, Puškina i Gogolja.

— Pre svega, to baš nije tako malo, a, osim toga, jedan je iz naroda, a druga dvojica... vlastela — zasmija se Adelaida.

— Sasvim je tako, ali nemojte još da likujete. Pošto je dosad od svih ruskih književnika samo toj trojici pošlo za rukom da svaki od njih kaže nešto zbilja svoje, svoje vlastito, ni od koga nepozajmljeno, to su, samim tim, ta trojica odmah i postiti nacionalni. Koji Rus kaže, napiše ili učini nešto svoje, svoje neosporno i nepozajmljeno, on neminovno postaje nacionalan, pa makar ruski i rđavo govorio. To je za mene aksiom. Ali mi nismo o književnosti počeli da govorimo, mi smo počeli o socijalistima, i povodom njih se razgovor razvio; dakle, ja tvrdim da mi nemamo nijednog ruskog socijalistu; nemamo ga, niti smo ga imali, zato što su svi naši socijalisti ili vlastela ili bogoslovi. Svi naši izvikani i mnogo reklamirani socijalisti, kako ovdašnji

tako i emigranti, nisu ništa drugo nego liberali iz vlasteoskog staleža, iz doba kmetstva, što se smežete? Dajte mi njihove knjige, dajte mi njihove teorije, njihove memoare, i ja ću se poduhvatiti, mada nisam književni kritičar, da vam napišem najubedljiviju književnu kritiku, u kojoj ću dokazati jasno kao dan da je svaku stranicu u njihovim knjigama, brošurama i memoarima napisao bivši ruski vlastelin. Njihova ozlojeđenost, njihovo negodovanje i njihova duhovitost — sve je to vlasteosko (čak i pre Famusova). Njihovo ushićenje, njihove suze, možda čak i prave i iskrene suze, ipak su samo vlasteoske i bogoslovske... Vi se opet smežete? I vi se smežete, kneže? Zar se ni vi ne slažete?

I zaista se svi smejahu, pa se i knez nasmeja.

— Ja vam sad ne bih odmah mogao reći da li se slažem ili se ne slažem — progovori knez, najednom prestavši da se smeje i uzdrhtavši kao đaćić kad ga uhvate na delu — ali vas uveravam da vas sa najvećim zadovoljstvom slušam ...

Govoreći to, on skoro da je gubio dah, čak mu i hladan znoj izbi na čelu. To su bile prve reči koje je izgovorio otkako je došao ovamo. Zatim kao da pokušava da pogleda oko sebe, ali se ne usudi; Jevgenije Pavlovič uhvati taj njegov gest, pa se osmehnu.

— Ja ću vam, gospodo, izložiti činjenicu — nastavljaše on onim istim tonom, to jest kao s nekim neobičnim oduševljenjem i vatrom, a u isto vreme skoro i podsmevajući se, možda, sopstvenim recima — činjenicu, zapaženje pa čak i otkriće koje ja imam čast da pripišem sebi, štaviše, jedino sebi; u svakom slučaju, o tome nije još nigde ni govoreno ni pisano. U toj činjenici se ogleda sva suština ruskoga liberalizma one vrste o kojoj ja govorim. Pre svega, šta je drugo liberalizam, ako ćemo da govorimo uopšte, nego napad (opravdan ili neopravdan, to je drugo pitanje) na postojeći društveni poredak? Zar nije tako? E, lepo, moja se činjenica sastoji onda u tome da ruski liberalizam nije napad na postojeći društveni poredak, nego je napad na samu suštinu našeg života, na samu stvarnost, a ne samo na poredak... ne na ruske, opšte prilike, nego na samu Rusiju.

Naš liberal vam je dotle doterao da poriče i samu Rusiju, to jest mrzi i bije svoju rođenu mater. Svaka neugodna i neuspela stvar u Rusiji izaziva kod njega smeh, pa skoro i ushićenje. On mrzi narodne običaje, rusku istoriju, sve. Ako za njega ima opravdanja, onda je to samo u tome da naš liberal ne shvata šta radi, pa svoju mržnju prema Rusiji smatra za najplodonosniji liberalizam. (O, vi ćete kod nas često naići na liberala kome ostali pljeskaju, a koji je, može biti, u suštini najgori, najtuplji i najopasniji konzervativac, ne znajući to čak ni on sam!) Tu mržnju prema Rusiji smatrali su, ne baš tako davno, neki naši liberali kao pravu ljubav prema otadžbini, i ponosili se time što oni, tobože, bolje vide no drugi u čemu ta ljubav treba da se sastoji. No sad su postali otvoreniji sad su počeli da se stide reći »ljubav prema otadžbini« čak su i taj pojam izbacili i odstranili kao nešto štetno i ništavno. ... Ta činjenica je tačna, ja to garantujem i... bilo je potrebno kad tad potpuno izreći celu istinu ... prosto i otvoreno; ali ta činjenica je u isto vreme i takva kakve nigde i nikad otkako je sveta i veka ni u kom narodu nije bilo, pa je, prema tome, ta činjenica slučajna, te može i proći, slažem se s tim. Takvog liberala koji mrzi svoju otadžbinu nigde na svetu ne može biti. Pa čime bi se onda sve to kod nas moglo objasniti? Onim čime i ranije: time što ruski liberal za sada uopšte još nije ruski liberal; ničim drugim, po mome shvatanju ...

— Ja smatram sve to što si rekao, Jevgenije Pavloviču, kao šalu — ozbiljno reče knez Š.

— Nisam videla sve liberale, te se ne poduhvatam da sudim — reče Aleksandra Ivanovna — ali sam vašu misao sa negodovanjem saslušala; vi ste uzeli jedan poseban slučaj pa ste iz njega izveli opšte pravilo i, prema tome, vi ste sad klevetali.

— Poseban slučaj! A-a! Reč je izrečena — prihvati Jevgenije Pavlovič. — Kneže, kako vi mislite, je li to poseban slučaj ili nije?

— I ja moram reći da sam malo video i da sam malo bivao u društvu naših liberala — reče knez — ali mi se čini da vi, donekle, možda imate i pravo, i da je taj ruski liberalizam o kome ste govorili delimično zbilja sklon da mrzi i samu Rusiju, a ne samo stanje stvari u njoj. Naravno, samo delimično ... naravno, to se nikako ne može na sve odnositi...

On se splete i ne dovrši. I pored sveg svog uzbuđenja neobično se zainteresovao za razgovor. Knez je imao jednu naročitu crtu, koja se sastojala u neobičnoj naivnosti pažnje, s kojom bi on uvek slušao ono što ga je interesovalo, i s kojom bi odgovarao kad bi mu se pri tom obraćali pitanjima. Na njegovom licu, pa i u samom položaju njegovog tela, ogledala se nekako ta naivnost, ta vera koja ni u čem nije podozrevala ni podsmeh ni humor. Ali, iako se Jevgenije Pavlovič njemu već odavno nije nikako drukčije obraćao nego s nekim naročitim podsmehom, on ga je sad ipak, za vreme njegovog odgovora, nekako vrlo ozbiljno pogledao, baš kao da od njega nije očekivao takav odgovor.

— Dakle, vi to nekako čudnovato ... — progovori on. — Da li ste mi sad ozbiljno odgovorili, kneže?

— A zar vi niste ozbiljno pitali? — zapita ga ovaj začuđeno.

Svi prsnuše u smeh.

— Verujte mu! — reče Adelaida. — Jevgenije Pavlovič uvek i sve magarči! Kad biste samo znali o kakvim sve stvarima on ponekad i te kako ozbiljno govori!

— Po mome mišljenju, to je težak razgovor i bolje bi bilo da se uopšte nije ni poveo — oštro primeti Aleksandra. — Hteli smo da pođemo u šetnju...

— Pa lepo, možemo i u šetnju. Gle kako je veće divno! — uzviknu Jevgenije Pavlovič. — Ali da bih vam dokazao da sam ovog puta potpuno ozbiljno govorio, a naročito da bih to dokazao knezu (vi ste me, kneže, veoma zainteresovali, i verujte da ja nisam baš tako prazan čovek kakav mora biti da izgledam... premda sam inače stvarno prazan čovek!) i... ako dozvolite, gospodo, ja ću postaviti knezu još jedno, poslednje pitanje, iz lične radoznalosti, pa ćemo tim i da završimo. To pitanje mi je baš kao naročito pre jedno dva časa palo na pamet (vidite, kneže, ja neki put i o ozbiljnim stvarima premišljam). Ja sam ga rešio, ali da vidimo šta će knez reći. Maločas neko pomenu »poseban slučaj«. Ta rečca je kod nas vrlo značajna, nju čovek često može čuti. Daskora su svi govorili i pisali o onom strašnom ubistvu šestorice ljudi, koje je poubijao onaj ... mladić, i o čudnom braniočevom govoru, u kome se kaže da je u siromašnom i teškom položaju zločinčevom ovome sasvim prirodno morala doći u glavu misao da ubije onih šest duša. To nije bukvalno, ali smisao je, izgleda, taj, ili mu je vrlo sličan. Po mom ličnom mišljenju, branilac je, iskazujući tu čudnu misao, bio potpuno ubeđen da govori najliberalniju, najhumaniju i najnapredniju stvar kakva se samo može izreći u današnje vreme. E pa, eto, kako vi sad mislite: da li je ta izvnutost pojmovna i ubeđenja, ta mogućnost takvog nastranog i čudnog pogleda na stvar, da li je to poseban ili opšti slučaj

Svi se zasmejaše.

— Poseban, razume se da je poseban — zasmehaše se Aleksandra i Adelaida.

— Ali dozvoli, Jevgenije Pavloviču, da ti skrenem pažnju — upade u reč knez Š. — da se ta tvoja šala i suviše otrcala.

— A kako vi mislite, kneže? — Jevgenije Pavlovič ne sasluša onoga do kraja, uhvativši na sebi radoznao i ozbiljan pogled kneza Lava Nikolajeviča. — Kako vam se čini: je li to poseban slučaj ili opšti? Ja sam to pitanje, priznajem, zbog vas i smislio.

— Ne, nije poseban — tiho ali odlučno izgovori knez.

— Ali molim vas, Lave Nikolajeviču — viknu knez Š. prilično nestrpljivo — zar vi ne vidite da vas on hvata; on vam se očividno podsmeva, i baš se resio vas da uzme na zub.

— Ja sam mislio da Jevgenije Pavlovič ozbiljno govori — pocrvene knez i obori oči.

— Dragi kneže — nastavi knez Š. — setite se samo šta smo jednom ja i vi razgovarali, tako pre tri meseca. Mi smo govorili baš o tome da se u našim još mladim, novostvorenim sudovima može zapaziti već dosta izvrsnih i darovitih branilaca! A koliko je tek odličnih presuda što su ih izrekli naši porotnici? Kako ste se vi radovali i kako sam se ja tada zbog vaše radosti radovao ... Govorili smo da se možemo ponositi... A ta nespretna odbrana, taj čudni argumenat, to je, naravno, ipak samo slučajnost, jedna među hiljadama.

Knez Lav Nikolajevič se zamisli, pa odgovori potpuno ubeđeno, iako polako, pa čak i nekako plašljivo.

— Samo sam hteo da kažem da izopačavanje ideja i pojmova (kako se izrazio Jevgenije Pavlovič) vrlo često biva; da je ono danas, na žalost, mnogo pre opšta nego posebna pojava. I to u tolikoj meri da kad to izopačavanje ne bi bilo toliko opšta pojava, onda, možda, ne bi bilo ni tako neverovatnih zločina kao ti...

— Neverovatnih zločina? Ali ja vas uveravam da je istih takvih zločina, pa možda još i strasnijih, i ranije bivalo, i uvek ih je bilo, i to ne samo kod nas nego svuda i, po mome mišljenju, oni će se još vrlo dugo ponavljati. Razlika je samo u tome što je ranije kod nas bilo manje javnosti, a sad se počelo glasno govoriti, pa čak i pisati o tome, i zato izgleda da su se ti zločinci tek sad pojavili. Eto u čemu je vaša pogreška, vanredno naivna pogreška, kneže, uveravam vas — podrugljivo se osmehnu knez Š.

— I sam znam da je zločina i ranije bilo vrlo mnogo, i isto ovako strašnih; baš sam nedavno bio u hapsanama, gde sam uspeo da se sa nekim zločincima i pritvorenicima upoznam. Ima još strasnijih zločinaca nego što je ovaj: ima ih takvih koji su i po deset ljudi ubili, pa se ipak ni najmanje ne kaju. Nego, evo šta sam pri tom primetio: da i taj najokoreliji i najuporniji ubica zna da je zločinac, to jest oseća u svojoj savesti da je rđavo postupio, mada se inače ni najmanje ne kaje. I svaki od njih tako; a ovi, o kojima je Jevgenije Pavlovič počeo da govori, ti neće sebe da smatraju za zločince i misle da su bili u pravu i... da su čak dobro učinili, to jest skoro tako. Eto, u tome se, po mome shvatanju, i sastoji ta strašna razlika. I uzmite samo u obzir da su sve to još mladi ljudi, to jest baš u ono doba u kome najlakše i bez otpora mogu podleći uticaju izopačenih ideja.

Knez Š. se sad više nije smejao, on je s nedoumicom saslušao kneza. Aleksandra Ivanovna, koja je već odavno htela da nešto primeti, učuta, baš kao da ju je neka naročita misao zadržala. Jevgenije Pavlovič, pak, gledao je kneza sa pravim čuđenjem i ovog puta bez ikakvog podsmeha.

— A što mu se toliko čudite, dragi prijatelju? — iznenada upade u razgovor i Lizaveta Prokofjevna. — Mislite li da je on gluplji od vas pa nije mogao kao i vi da rasuđujete?

— A ne, ja ne o tome — reče Jevgenije Pavlovič — nego samo, kako to vi, kneže (izvinite za pitanje), kad vi sve to tako vidite i zapažate, onda kako vi (opet me izvinite) u toj čudnoj stvari... u toj što se ovih dana desila ... Burdovski se taj, kanda, zvao ... kako da niste primetili takvo izopačenje ideja i moralnih shvatanja? U dlaku takvo isto! Meni se tada učinilo da vi to uopšte niste primetili.

— A znaš li šta, dragi — pade u vatru Lizaveta Prokofjevna — mi smo svi to primetili, i, eto, sedimo i hvalimo se time pred njim, a on je danas dobio pismo od jednog od njih, baš od onog glavnog, bubuljičavog, sećaš se, Aleksandra? I, eto, taj ga u svom pismu moli za oprostaj, istina na svoj način, i javlja da je prekinuo sa onim drugom što ga je na zlo podbadao ... Sećaš li se, Aleksandra? I još reče da on knezu više veruje. Eto, a mi takva pisma nikad nismo dobijali, premda smo navikli da pred njim dižemo nos.

— Ipolit je takođe prešao u naš letnjikovac! — viknu Kolja.

— Kako! Zar je već tu? — uznemiri se knez.

— Samo što ste vi i Lizaveta Prokofjevna otišli, odmah je došao; ja sam ga dovezao!

— E smela bih da se kladim — planu najednom Lizaveta Prokofjevna, potpuno zaboravivši da je baš maločas hvalila kneza — smela bih da se kladim da mu je ovaj odlazio juče na mansardu i da ga je na kolenima molio za oprostjenje: da se ta ljuta zolja smiluje i pređe ovamo. Jesi li išao juče tamo? I sam si priznao maločas. Je li tako?? Jesi li klečao ili nisi?

— Nije klečao — viknu Kolja — nego je Ipolit kneza juče uhvatio za ruku i dvaput je poljubio, to sam svojim očima video, i time se i završilo celo objašnjenje, osim što je knez još dodao da će Ipolitu u letnjikovcu biti lakše, a taj je odmah pristao da pređe k nama čim mu malo bolje bude.

— Ostavite, Kolja — promrmlja knez ustajući i hvatajući šešir — zašto vi to sve pričate? Ja...

— Kud ste naumili? — zaustavi ga Lizaveta Prokofjevna.

— Ne uznemirujte se, kneže — nastavi uzbuđeni Kolja — ne idite k njemu i ne uznemiravajte ga: on je, umoran od puta, zaspao. A vrlo je zadovoljan; i verujte mi, kneže, po mome mišljenju, mnogo će bolje biti ako se danas ne vidite s njim, nego to odložite za sutra, jer će se on inače opet zbuniti. Jutros je govorio da se već čitavo pola godine nije tako dobro i snažno osećao; čak i kašlje triput manje.

Knez primeći da se Aglaja najednom digla sa svoga mesta i da je prišla stolu. On se ne usudi da je pogleda, ali osećao je svim bićem da ona u tom trenutku gleda njega možda ljutito, da joj je u crnim očima negodovanje, a da joj se lice zažarilo.

— A meni se čini, Nikolaju Ardalionoviču, da nije trebalo ovamo ga dovoditi, ako je to onaj tuberkulozni dečko koji se zaplakao i zvao ljude na svoj pogreb — primeći Jevgenije Pavlovič. — On je tada tako rečito govorio o zidu susedne kuće da će ga sad neizostavno opet osvojiti tuga za tim zidom, u to budite uvereni.

— To je sasvim tačno: posvadiće se, potući će se s tobom, pa će otići... zapamti što sam ti rekla!

I tu Lizaveta Prokofjevna s dostojanstvom primače bliže k sebi kotaricu sa vezom, zaboravivši da su se već svi dizali da pođu u šetnju.

— Ja se sećam kako se tim zidom mnogo razmetao — prihvati opet Jevgenije Pavlovič. — Bez tog zida on neće moći svečano umreti, a njemu je baš stalo do toga da nekako svečano umre.

— Pa šta onda? — promrmlja knez. — Ako mu vi ne ushtete oprostiti, on će i bez vas umreti... Ovamo je prešao zbog zelenila.

— O, što se mene tiče, ja mu sve praštam; to mu slobodno možete kazati.

— To ne treba tako razumeti — odgovori knez tiho i kao ustežući se, naprestano gledajući sve u jednu tačku na podu i ne dižući oči — potrebno je da i vi pristanete da primite od njega oprostjenje.

— A šta ću tu ja? Šta sam ja njemu kriv?

— Ako ne razumete, onda... Ali vi razumete. On je hteo tada ... sve da vas blagoslovi i od svih nas da dobije blagoslov, eto, u tome je cela stvar...

— Dragi kneže — prihvati knez Š. nekako obazrivo, izmenjavši poglede s nekolicinom prisutnih — raj na zemlji se ne postiže tako lako, a vi kao da računate na raj; raj je poteška stvar, kneže, mnogo teža nego što se čini vašem divnom srcu. Nego, bolje ostavimo taj razgovor, jer ćemo se opet svi zbuniti, a tada ...

— Hajdemo da slušamo muziku — oštro progovori Lizaveta Prokofjevna ljutito ustajući s mesta.

Za njom i svi ostali ustadoše.

II

Knez najednom priđe Jevgeniju Pavloviču.

— Jevgenije Pavloviču — reče on sa čudnim uzbuđenjem, uhvativši ga za ruku — verujte mi da vas ja i pored svega smatram za veoma blagorodnog i vrlo dobrog čoveka, u to budite uvereni.

Jevgenije Pavlovič skoro ustuknu jedan korak od zaprepašćenja. On se nekoliko trenutaka uzdržavao od neizdržljivog nastupa smeha; ali zagledavši se bolje, primeći da knez kao da nije sasvim pri sebi i da je jamačno u nekom neobičnom stanju.

— Da se kladimo, kneže — viknu on — da vi uopšte niste hteli to da kažete, i možda nikako ne meni... Ali šta je vama? Da vam nije rđavo?

— To je moguće, sasvim je moguće, a vi ste vrlo fino uočili da ja možda zbilja nisam hteo vama to da kažem.

Rekavši to, on se nekako čudno, pa čak i smešno osmehnu, ali najednom, baš kao da se ražestio, viknu:

— Ne govorite mi o mome onomadašnjem postupku! Mene je strašno sramota sva ova tri dana... Znam da sam kriv ...

— Ali ... ali šta ste to tako strašno učinili?

— Vidim, Jevgenije Pavloviču, da vas je najviše zbog mene stid; vi crvenite, a to je već crta dobrog srca. Odmah ću otići, ništa ne brinite.

— Ama, šta on to priča! Da li kod njega nastupi tako počinju, šta li? — uplašeno se obrati Lizaveta Prokofjevna Kolji.

— Ne obraćajte pažnju, Lizaveta Prokofjevna, ovo nije nastup; ja ću odmah otići. Znam da je mene priroda oštetila. Ja sam bio dvadeset četiri godine bolestan, sve do svoje dvadeset četvrte godine. Smatrajte da vam i ovo sada bolesnik govori. Odmah ću otići, odmah, ništa ne brinite. Ja ne crvenim jer bi čudnovato bilo zbog toga crveneti, zar nije tako? Ali u društvu sam suvišan... I ne govorim to iz samoljublja ... Sva tri dana sam razmišljao, pa sam odlučio da vas moram iskreno i časno obavestiti čim se za to ukaže prilika. Ima takvih ideja, ima visokih ideja o kojima ne treba ni da govorim, jer bih time svakako sve vas nasmejao. Knez Š. je baš sad tu misao pomenuo... Ja nemam otmenih gestova, nemam osećanja mere. Ono što govorim ne odgovara mojim mislima, a to ponižava ove misli. I zato ja nemam prava... Osim toga, ja sam preterano osetljiv ja... ja sam ubeđen da mene u ovoj kući neće niko vređati, i da me vole više nego što zaslužujem, ali znam (i to pouzdano znam) da je posle dvadeset godina bolesti, u svakom slučaju, moralo nešto kod mene ostati, tako da čovek ne može da mi se ne smeje ... koji put... Zar nije tako?

On se obziraše oko sebe baš kao da je očekivao odgovor i odluku. Svi stajahu ne znajući šta da misle posle tog neočekivanog, bolesnog i, rekao bi čovek, očevidno bezrazložnog ispada. Ali taj ispad posluži kao povod jednoj čudnoj epizodi.

— Zašto vi to govorite? — viknu najedared Aglaja. — Zašto vi to njima govorite? Njima! Njima!

Izgledaše da je ona bila u najvećoj meri ljutita: oči joj oštro sevahu. Knez stajaše pred njom nem i bezglasno, pa najednom preblede.

— Ovde nema nikoga ko bi zaslužio vaše reči! — planu Aglaja. — Ovde niko, niko nije dostojan vašeg malog prsta, ni uma, ni vašeg srca! Vi ste najčasniji, najplemenitiji, najbolji, najpametniji. Ovde ima i takvih koji nisu dostojni da se sagnu i podignu maramicu koju vi ispustite na zemlju... Što sebe toliko ponižavate i stavljate se ispod svih drugih? Zašto ste sve u sebi iskidali, zašto nemate nimalo ponosa?

— Bože moj, zar je iko mogao pomisliti! — pljesnu rukama Lizaveta Prokofjevna.

— Siromašni vitez! Ura! — viknu Kolja ushićeno.

— Ćutite! ... Kako smeju da me vređaju u vašoj kući! — napade najednom Aglaja Lizavetu Prokofjevnu, došavši već u tako histerično stanje kad se čovek ne obazire ni na kakve granice i kada sve prepreke ruši. — Zašto mene svi, svi do poslednjeg mučite? Zašto me oni, kneže, već tri dana more zbog vas? Ja se nipošto neću udati za vas! Znajte, nikada i ni za šta na svetu. Znajte to! Ko bi se još mogao udati za tako smešnog čoveka kao što ste vi? Ta pogledajte samo u ogledalo da vidite kako sad izgledate! ... Zašto, zašto oni mene zajedaju kao da ću se ja udati za vas? Vi to morate znati! Mora da ste i vi s njima u zaveri!

— Niko je nikada nije zajedao — promrmlja Adelaida uplašeno.

— Niko ni pomislio nije, ni reči o tome nije bilo izgovoreno! — viknu i Aleksandra Ivanovna.

— Ko ju je dirao? Kada su je dirali? Ko joj je to mogao kazati? Bunca li ona? — obraćaše se svima Lizaveta Prokofjevna tresući se od ljutine.

— Svi su to govorili, svi do poslednjeg, sva ova tri dana! Ja se nikad, nikad za njega neću udati!

Izgovorivši to, Aglaja brižnu u gorak plač, pokri lice maramicom i pade na stolicu.

— Ali on tebe još nije ni pros ...

— Ja vas nisam prosió, Aglaja Ivanovna — ote se najedared knezu sa usana.

— Šta-a? — sa čuđenjem, sa negodovanjem, sa užasom oteže najednom Lizaveta Prokofjevna — Šta vi to?!

Ona nije htela da veruje svojim ušima.

— Ja sam hteo da kažem... hteo sam da kažem ... — zadržta knez — hteo sam samo da objasnim Aglaji Ivanovnoj... Uzeo sam tu slobodu da joj objasnim da ja uopšte nisam imao nameru... da uzmem toliku slobodu da zamolim za njenu ruku ... i to nikad... Ja u tome ništa nisam kriv, bogami nisam kriv, Aglaja Ivanovna! Ja to nikad nisam hteo, i nikad mi ni na pamet nije padalo, nikad to neću ni hteti, sami ćete videti: budite uvereni! To me je jamačno neki pakosnik kod vas oklevetao! Budite mirni!

Govoreći to, on se približi Aglaji. Ona otrže maramicu kojom je bila pokrila lice, brzo pogleda u njega i u svu njegovu uplašenu figuru, brzo razumede njegove reči i najednom prsnu u smeh, pravo njemu u oči, u tako veseo i neodoljiv, u tako smešan i podrugljiv smeh da Adelaida prva ne izdrža, naročito kad i ona pogleda u kneza, polete prema sestri, zagrlji je i zasmaja se onakvim istim neodoljivim đačkim veselim smehom kao i ona. Gledajući njih dve, najednom se i knez počeo osmehivati, i s radosnim i srećnim izrazom počeo ponavljati:

— E, hvala bogu, hvala bogu!

Tu već ne izdrža ni Aleksandra, pa se i ona od sveg srca zasmaja. Činilo se da tom njihovom smehu nikad kraja neće biti.

— E, baš su lude! — promrmlja Lizaveta Prokofjevna — Čas uplaše čoveka, čas opet...

Ali sad se već smejao i knez Š., smejao se i Jevgenije Pavlovič, smejao se bez prestanka i Kolja, a smejao se gledajući sve njih i sam knez.

— Hajdemo u šetnju, hajdemo da malo prošetamo! — viknu Adelaida — svi zajedno, a neizostavno i knez s nama. Nemate zbog čega da odlazite, dobri čoveče! Što je on mio, Aglaja. Je l' te, mamice? I zato ga ja neizostavno moram poljubiti i zagrliti, zbog... zbog ovog njegovog objašnjenja s Aglajom. Maman, mila moja, dozvolite mi da ga poljubim! Aglaja! Dozvoli mi da poljubim tvoga kneza! — viknu ova vragolanka, pa zbilja pritrča knezu i usred čela ga poljubi! On je uhvati za obe ruke, čvrsto ih steže tako da se Adelaida jedva uzdrža da ne vrisne, sa beskrajnomo radošću se zagleda u nju, pa najednom prinese njenu ruku usnama i triput je poljubi.

— Hajdemo! — pozivaše Aglaja. — Kneže, vi ćete mene povesti. Može li to, maman? Sa mladoženjom koji me je odbio? Jer vi ste se mene sad zanavek odrekli, kneže? Ama nije tako, ne daje se tako dami ruka, zar ne znate kako se dami daje ruka? Eto tako, hajdemo, mi ćemo ispred svih tete a tete?

Tako je ona bez prestanka govorila smejući se s vremena na vreme.

— Hvala bogu! Hvala bogu! — ponavljaše Lizaveta Prokofjevna, ni sama ne znajući čemu se raduje.

»Ovo je nekakav vrlo čudnovat svet!« pomisli knez Š., možda već po stoti put otkako se sprijateljio s njima, ali... njemu se mnogo dopadahu ti čudnovati ljudi. Što se, pak, tiče kneza, on mu se možda nije baš mnogo dopadao. Knez Š. beše malo namršten i nešto brižan kad svi iziđoše u šetnju.

Jevgenije Pavlovič je očevidno bio raspoložen i veseo: on je celog puta do stanice zasmjavao Aleksandru i Adelaidu, koje se sa nekom i suviše naročitom gotovošću smejahu njegovim šalama, toliko da je počeo sumnjati da one možda uopšte njegove dosetke i ne

slušaju. Usred te misli on se najednom, i ne objašnjavajući uzrok, glasno i potpuno iskreno zasmija — takva mu je bila narav! Sestre, koje, uostalom, behu u najsvečanijem raspoloženju, neprestano pogledahu na Aglaju i kneza, koji su išli ispred njih. Videlo se da im je najmlađa sестrica zadala veliku zagonetku. Knez Š. se neprestano trudio da govori sa Lizavetom Prokofjevnom o nekim sporednim stvarima, možda u nameri da je rasonodi, ali joj je bio strašno dosadan. Ona je očigledno bila vrlo rasejana, često bi mu bez veze odgovarala, neki put uopšte ne bi ni odgovorila. A zagonetke Aglaje Ivanovne se za to veče još nisu završile. Poslednja je bila namenjena samo knezu. Kad su bili odmakli od letnjikovca na jedno sto koraka, Aglaja, pola šapućući, brzo reče svome kavaljeru, koji uporno ćutaše:

— Pogledajte desno. Knez pogleda.

— Gledajte pažljivije. Vidite li onu klupu u parku, eno tamo ispod ona tri velika drveta... onu zelenu klupu?

Knez odgovori da je vidi.

— Kako vam se dopada to mesto? Ja ponekad rano izjutra, u sedam časova, kada još svi spavaju, dođem tu i sama sedim.

Knez prommlja da je mesto zbilja divno.

— A sad idite od mene, neću više da idem s vama pod ruku. Ili još bolje, držite me pod ruku, ali mi više ništa ne govorite, hoću da razmišljam ...

Opomena u svakom slučaju suvišna: knez odsad celim putem jamačno ne bi izgovorio ni jedne reči i bez te naredbe. Srce mu poče nekoliko trenutaka da bije kad je čuo ono o klupi. Posle nekoliko trenutaka on se pribra i sa stidom odagna svoju ružnu pomisao.

Na pavlovskoj stanici se radnim danom, kao što je poznato i kako bar svi pričaju, viđa publika »odabranija« nego nedeljom i praznikom, kad se iskupi »svakojaki svet« iz grada. Toalete nisu praznične, ali su elegantne. Tu se dolazi zbog muzike. Orkestar je možda zaista najbolji od svih naših letnjih orkestara, svira sve nove stvari. Otmenost i dostojanstvo su vanredni, kraj opšte slike familijarnosti, pa čak i intimnosti. Poznanici — svi na letovanju — sastaju se tu da se međusobno posmatraju. Mnogi to čine sa pravim zadovoljstvom i samo zbog toga i dolaze; ali ima ih i takvih koji jedino zbog muzike dolaze. Skandali su veoma retki, mada se i oni dešavaju — čak i radnim danom. Ali bez toga se ne može.

Ovoga puta veče beše divno, a i sveta je bilo dosta. Sva mesta oko orkestra, koji je svirao, behu zauzeta. Naše društvo sede na stolice malo po strani, kraj levog izlaska iz stanice. Silan svet i muzika malo oživeše Lizavetu Prokofjevnu i raspoložiše devojke; one su se već pogledale sa nekim poznanicima i ponekom izdaleka klimnule glavom; imale su vremena da razgledaju haljine, da primete po neku nastranost u toaleti, da je pretresu, da se podrugljivo osmehnu. Jevgenije Pavlovič se takođe vrlo često javljao. Na Aglaju i kneza, koji još uvek behu zajedno, neki već obratiše pažnju. Uskoro mamic i gospođicama priđe nekolicina poznatih mladića; dvojica ili trojica ostadoše da razgovaraju s njima; svi su bili prijatelji Jevgenija Pavloviča. Među njima je bio jedan mlad i vrlo lep oficir, vrlo veseo, vrlo razgovoran; on pohita da se upusti u razgovor sa Aglajom, i svim silama se staraše da obrati njenu pažnju na sebe. Aglaja s njim beše vrlo ljubazna i vanredno vesela.

Jevgenije Pavlovič zamoli kneza za dozvolu da ga upozna s tim svojim prijateljem. Knez jedva razumede šta se traži od njega, ali onaj ih predstavi i upozna. Obojica se pokloniše i

pružiše jedan drugome ruku. Jevgenijev prijatelj postavi jedno pitanje, ali knez mu, kanda, ne odgovori, ili toliko čudnovato promrmlja nešto kroz zube da se oficir oštro zagleda u njega, zatim pogleda Jevgenija Pavloviča, odmah razumede zašto je ovaj izmislio to upoznavanje, jedva primetno se osmehnu pa se opet obrati Aglaji. Samo Jevgenije Pavlovič primeti da je Aglaja pri tom najednom pocrvenela.

Knez čak nije ni opažao da neko drugi razgovara sa Aglajom i da joj se udvara, pa bi na čas skoro zaboravio da i sam sedi tu kraj nje. S vremena na vreme dolazila mu je volja da ode nekud, da se sasvim izgubi odavde, štaviše, njemu bi se dopadalo neko mračno, pusto mesto, samo da bi mogao da bude sam sa svojim mislima, i da niko ne zna gde se on nalazi. Ili bar da je kod kuće, na terasi, ali tako da pri tom nikoga ne bude, ni Lebedeva ni dece; da se baci na svoj divan, da zagnjuri lice u jastuk, pa da tako preleži dan, noć, i još dan. Trenutno bi maštao i o brdimama, i to baš o jednom poznatom mu mestu u planini, kojega je uvek voleo da se seća i kuda je voleo da odlazi kad je živeo tamo, i da posmatra otud s visine dole selo, jedva primetan mlaz vodopada u nizini, bele oblake, zapušten stari dvorac. O, kako bi hteo da se sad tamo stvori pa da misli samo o jednom — o, celog života samo o tom jednom — to bi mu za čitavih hiljadu godina bilo dovoljno! I neka, neka ga ovde sasvim zaborave. O, to je baš i potrebno, čak bi i bolje bilo kad ga uopšte ne bi poznavali i kad bi sve ovo bila samo jedna vizija u snu. Uostalom, zar i nije svejedno da li u snu ili na javi? Pa bi opet počinjao da se zagleda u Aglaju i da po čitavih pet minuta ne skida oči s njenog lica. Ali njegov pogled beše i suviše čudan: reklo bi se da je nju gledao kao neki predmet koji je vrlo udaljen od njega, ili kao njen portret, a ne nju samu.

— Što se vi tako zagledate u mene, kneže? — reče ona najednom prekidajući veseo smeh i razgovor sa društvom. — Ja vas se bojim; sve mi se čini da hoćete da pružite ruku pa da dodirnete prstom moje lice... da ga opipate. Je l' te, Jevgenije Pavloviču, da me on tako gleda?

Knez kao da sa čuđenjem sasluša kako mu se neko obratio, primeti, premda možda i ne razumede sasvim, ne odgovori, ali videvši da se i ona i svi ostali smeju, najednom otvori usta pa počne i sam da se smeje. Smeh se naokolo sad još pojača; oficir, jamačno neki smešljiv čovek, prsnuo je u smeh. Aglaja odjednom ljutito prošapta u sebi:

— Idiot!

— Gospode! Pa zar ona ovog? ... Ma je li ona sasvim poludela? — proškrjuta u sebi Lizaveta Prokofjevna.

— To je šala? To je ista šala kao i ona sa »siromašnim vitezom« — odsečno joj prošaputa na uvo Aleksandra — i ništa više! Ona ga je sad po svome običaju, opet uzela na zub. Samo je ta šala suviše daleko otišla; to treba prekinuti, maman! Maločas se kao glumica prenemagala, sve nas je zbog svog nestašluka preplašila...

— Dobro još te je na ovakvog idiota naišla — došapnu joj Lizaveta Prokofjevna. Od čerkinine primedbe bi joj lakše.

Knez je ipak čuo kad ga nazvaše idiotom i uzdrhta, no ne zato što su ga nazvali idiotom. Tog »idiot« on odmah zaboravi. Ali u gomili, nedaleko od onog mesta gde je on sedeo, negde sa strane — on nikako ne bi mogao reći na kojem baš mestu i u kojoj tački — promače jedno lice, blede lice sa crnom kudravom kosom, sa poznatim, vrlo poznatim osmehom i pogledom — promače i iščeznu. Vrlo je moguće da se njemu to samo tek pričinilo. Od

svoga tog priviđenja ostade mu u pameti samo bolan osmeh, oči i svetlozelena gizdelinska mašna, koja beše na tom gospodinu što promače. Da li je taj gospodin iščezao u gomili ili je odjurio na stranicu, knez ni to ne bi mogao pouzdano reći.

No posle nekoliko trenutaka on se najednom poče brzo i nemirno osvrutati oko sebe; ta prva vizija mogla je biti vesnik i prethodnik neke druge vizije. To će sigurno tako biti. Zar je on zaboravio na mogućan susret kada su polazili na stanicu? Istina, kad je ulazio u stanicu, onda kao da nije baš dobro ni znao da ide ovamo — u takvom je stanju bio. Da je znao ili mogao da bude pažljiviji, on je još pre četvrt časa mogao primetiti da se Aglaja ovda-onda i tako isto nemirno i letimično osvrće, baš kao i da ona traži nešto oko sebe. Sada, kad je njegova uznemirenost postala veoma primetna, porasli su uzbuđenje i uznemirenost i kod Aglaje, i čim bi se on osvrnuo, skoro odmah bi se i ona osvrnula. Uskoro dođe i razjašnjenje tog nemira.

Iz onog istog bočnog izlaza iz stanice, pored koga je sedeo knez sa celim društvom Japančinih, najednom se pojavi čitava gomila bar od jedno desetak lica. Na čelu te gomile behu tri žene; dve od njih vanredno lepe, te nije bilo nimalo čudno što za njima ide toliko udvarača. Ali i udvarači i žene — svi su bili nešto naročito, nešto sasvim različito od ostalog sveta koji se pravio kao da ih ne vidi, i samo se možda nekolicina mlađih osmehnu na njih objašnjavajući nešto jedan drugom na po glasa. Bilo je sasvim nemoguće ne primetiti ih: oni su se otvoreno isticali, govorili su glasno, smejali se. Moglo se pretpostaviti da su mnogi od njih i napiti, premda su neki bili i vrlo elegantno odeveni. Među njima je bilo i ljudi sasvim čudnovatog izgleda, u neobičnom odelu, sa čudno zažarenim licima. Bilo je i nekoliko oficira; bilo je i ne baš mladih; bilo je ljudi gizdavo odevenih u širokom i fino sašivenom odelu, sa prstenjem i skupocenim dugmetima na manžetnama, s izvanrednim, kao smola crnim perikama i zaliscima, i sa naročito blagorodnim, iako malo nipodaštavajućim izrazom, ali od kojih se, uostalom, čestit svet kloni kao od kuge ... U našim skupovima na letovanju ima, naravno, i neobično otmenih, koji imaju naročito dobar glas, ali i najobazriviji čovek ne može se u svakome trenutku skloniti od crepa koji pada sa susedne kuće. Taj crep se spremao sada da padne i na uglednu publiku koja se okupila da sluša muziku.

Da bi se prešlo sa stanice na terasu gde je bio orkestar, trebalo je sići niza tri stepenice. Ona gomila se zaustavi baš kod tih stepenica. Nisu mogli nikako da se odluče da siđu, ali jedna od njihovih dama pođe napred; za njom se usudiše da pođu samo dvojica iz pratnje. Jedan je bio na izgled prilično skroman čovek srednjih godina, ozbiljne spoljašnjosti u svakom pogledu, ali sa izgledom tipičnog neženje, to jest od onih koji nigde nikog ne poznaju, niti ih ko zna. Drugi, koji ne zaostade iza svoje dame, beše pravi odrpanac, veoma sumnjivog izgleda. Niko više ne pođe za ekscentričnom damom; silazeći, ona se i ne okrenu, kao da joj je savršeno svejedno ide li ko za njom ili ne. Smejala se i glasno govorila kao i ranije. Obučena je bila sa vanrednim ukusom i bogato, ali malo raskošnije nego što bi trebalo. Uputi se pored orkestra na drugu stranu terase, gde je kraj drumca nekoga čekao nečiji fijaker.

Knez nju već više od tri meseca nije video. Otkako je došao u Petrograd, svakog se dana spremao da joj ode; ali ga je, možda, neko potajno predosećanje zadržavalo. U svakom slučaju, on nikako nije mogao da zamisli utisak od budućeg susreta s njom, ali se, premda

sa strahom, ponekad trudio da ga zamisli. Njemu je samo to bilo jasno da će taj susret biti težak. Za ovih šest meseci on se nekoliko puta sećao prvog osećanja koje je na njega učinilo lice te žene, još onda kad ga je video na slici. Sad se sećao da je čak i u utisku od slike bilo suviše mnogo teškog. Onaj mesec u provinciji, kada se skoro svakog dana viđao s njom, učinio je na njega tako strašan utisak da je knez posle često odgonio i samu uspomenu na to još tako nedavno vreme. U licu te žene uvek je bilo za njega nečeg što ga je mučilo: razgovarajući s Rogožinom, knez je to osećanje nazvao osećanjem beskonačnog sažaljenja... I to je bilo tačno: to lice je još sa slike izazvalo u njegovom srcu pravi bol od sažaljenja. Taj utisak sažaljenja, čak i patnje zbog toga stvorenja, ne napuštaše nikad njegovo srce, pa ni sad ga nije napustio. O, ne, čak je bio još jači.

Ali knez nije bio zadovoljan onim što je govorio Rogožinu; tek sad, u ovom trenutku njenog iznenadnog dolaska, on razumede, možda neposrednim osećanjem, šta je nedostajalo u onome što je o njoj rekao Rogožinu. Tamo su nedostajale reči koje bi mogle izraziti užas... Da, užas! On ga je sad, u ovom trenutku, potpuno osećao; bio je ubeđen, potpuno ubeđen, iz svojih razloga, da ta žena nije pri sebi... Kad bi ko, voleći jednu ženu više od svega na svetu, ili predosećajući mogućnost takve ljubavi, najednom ugledao nju na lancu, iza gvozdene rešetke, pod udarcima čuvara — taj bi utisak bio donekle sličan onome što je sad knez osetio.

— Šta je vama? — brzo prošapta Aglaja okrenuvši se k njemu i naivno ga trzajući za ruku.

On okrete glavu prema njoj, pogleda u nju, zagleda se u njene crne oči koje su u taj mah (nije znao zašto) sevale, pokuša da joj se osmehne, ali najednom, kao da ju je u trenutku zaboravio, opet skrenu pogled udesno i opet poče da prati pogledom svoju čudnu viziju. Nastasja Filipovna je prolazila u tom trenutku bas pored stolica gospođica Japančinih. Jevgenije Pavlovič nastavio je da priča nešto Aleksandri Ivanovnoj, verovatno vrlo smešno i zanimljivo, i govorio je brzo i oduševljeno. Knez se sećao da je Aglaja najednom polušapatom progovorila: »Kakva! ...«

Reč neodređena i nedorečena. Aglaja se u trenutku zadrža i ne dodade ništa više, ali i to je već bilo dosta. Prolazeći baš kao da nikoga naročito ne primećuje, Nastasja Filipovna se najednom okrenu prema njima i kao da je tek sad primetila Jevgenija Pavloviča.

— Gle, pa to je on! — uzviknu ona. — Nekad ga ni sa sto kurira ne možeš pronaći, a nekad sedi tamo gde čovek nikad ne bi pomislio da je ... A ja sam mislila da si ti tamo ... kod strica! Jevgenije Pavlovič planu, besno pogleda Nastasju Filipovnu, ali se opet brzo od nje okrenu.

— Šta-a? Pa zar ti ne znaš? Pomislite samo: on još ništa ne zna!... Ubio se! Jutros ti se stric ubio! Čula sam to još u dva časa, a sad već čitav grad zna. U blagajni se pokazao manjak od trista pedeset hiljada državnog novca, tako kažu, a neki vele i pola miliona. Dok sam ja jednako računala da će ti čiča neko nasledstvo ostaviti, on sve spiskao! Razvratna starkerlja! ... Pa zbogom, bonne chance! Zar nećeš otići tamo? A zato ti onako brže-bolje ode u penziju, majstore! Znao si ti to, znao si ranije... možda si još juče znao ...

Mada je to drsko dosadivanje, to isticanje tobožnjeg poznanstva i intimnosti, imalo neizostavno sračunat cilj, i o tome sad nije moglo biti nimalo sumnje — Jevgenije Pavlovič je ipak u prvi mah mislio da se nekako izvuče i da ni po koju cenu ne obrati pažnju na izazivačicu. Ali reči Nastasje Filipovne ga poraziše kao grom. Čuvši za stričevu smrt, on poblede kao krpa i okrete se prema njoj. U tom trenutku Lizaveta Prokofjevna brzo ustade s

mesta, diže i sve ostale za sobom i skoro trčeći pođe odatle. Samo knez Lav Nikolajevič zastade jedan trenutak, nekako neodlučno, a stajao je i Jevgenije Pavlovič, koji još nije mogao da se pribere. Ali JAPANČINI se ne odmakoshe ni dvadeset koraka, kad buknu strašan skandal.

Oficir, veliki prijatelj Jevgenija Pavloviča, onaj što je razgovarao sa Aglajom, bio je strašno ozlojeđen.

— Ama tu je potreban bič, inače se sa tom ženskom ne može izići nakraj! — izgovori on skoro sasvim glasno. (On je, izgleda, i ranije bio poverljiva ličnost Jevgenija Pavloviča.)

Nastasja Filipovna se u trenutku okrete prema njemu. Oči joj sevnuše; ona potrča jednom mladiću koji stajaše na dva koraka od nje i koga ona uopšte nije poznavala, istrže mu iz ruku tanak pleten štap od trske koji je držao, pa iz sve snage osinu njime uvredioca koso preko lica. Sve se to odigra u jednom trenutku... Sav van sebe, oficir polete na nju; oko Nastasje Filipovne već ne beše pratnje; onaj solidni sredovečni gospodin brže strugnu nekud, a jedan malo nakresan stajao je po strani pa se cerekao da se sve orilo. Posle nekoliko trenutaka bi, naravno, stigla policija, i u ovaj mah bi se Nastasja Filipovna zlo provela da joj ne dođe iznenada pomoć; knez, koji se takođe zaustavio na dva koraka, dohvati s leđa oficira za ruke. Otimajući ruku, oficir ga snažno gumu u grudi; knez odlete jedno tri koraka i pade na stolicu. Ali tu Nastasja Filipovna dobi još dva zaštitnika. Pred oficirima koji je napadao stajao je bokser, autor čitaocu poznatog članka i aktivan član bivše Rogožinove družine.

— Keler, poručnik u penziji! — predstavi se on s dostojanstvom. — Ako želite da se pesničamo, kapetane, onda, da bih zamenio slabu ženu, ja vam, evo, stojim na raspolaganju. Prošao sam čitav kurs engleskog boksovanja. Ne gurajte se, kapetane; ja sažaljevam nanesenu vam krvavu uvredu, ali ne mogu dozvoliti pravo pesnice prema ženi naočigled sveta. Ako vi, pak, kao što dolikuje blagorodnome licu, mislite na kakav drugi način, onda... vi me, naravno, valjda razumete, kapetane ...

Ali kapetan se već osvestio i već ga nije slušao. U tom trenutku Rogožin, koji se pojavio iz gomile, brzo dohvati pod ruku Nastasju Filipovnu pa je povede sa sobom. Rogožin, sa svoje strane, izgledaše strašno potresen, bio je bleđ i drhtao je. Odvodeći Nastasju Filipovnu, on ipak stiže da dobaci jedan pakostan podsmeh oficiru u oči, i da, sa izrazom likujućeg bogatog čaršilije, izgovori:

— Fuj! šta si postigao? Njuška ti je krvava! Fuj! Ih!

Pribravši se potpuno i uvidevši s kim ima posla, oficir se učtivo (pokrivši lice maramicom) obrati knezu, koji već beše ustao sa stolice:

— Knez Miškin, sa kojim sam imao zadovoljstvo da se upoznam?

— Ona je pomerila pameću! Poludela je! Uveravam vas! — odgovori knez drščućim glasom, pruživši zbog nečeg prema njemu svoje uzdrhtale ruke.

— Ja se, istina, ne mogu pohvaliti da imam takve podatke, ali mi je potrebno da imam vaše ime.

I klimnu glavom i ode. Policija stiže tačno pet sekundi pošto su nestala i poslednja lica što su učestvovala u skandalu. Uostalom, skandal teško da je trajao više od kakva dva minuta. Nekolicina gostiju ustade sa stolica pa se razide, drugi se samo premestiše s jednih mesta na druga; treći su bili vrlo zadovoljni što se desio skandal; četvrti zagrajaše i zainteresovaše se. Jednom rečju, stvar se svršila kao i obično.

Orkestar nanovo zasniva. Knez pođe za Jevančinima. Da se nešto setio, ili da je uspeo da pogleda ulevo, dok je sedeo na stolici pošto je bio odgurnut, on bi video Aglaju, na dvadeset koraka od sebe, kako se zaustavila i posmatrala ceo taj skandal. Ona ne htela da se odazove pozivima majke i sestara, koje su bile već daleko otišle. Pritrčavši joj, knez Š. je najzad nagovori da što pre ode odatle. Lizaveta Prokofjevna je zapamtila da se Aglaja vratila strašno uzrujana i teško da je čula njihove pozive. Ali tačno posle dva minuta, pošto su ušli u park, Aglaja progovori svojim običnim, ravnodušnim i ćudljivim glasom.

— Baš sam htela da vidim čime će se završiti ta komedija.

III

Događaj na stanici strašno je zaprepastio i majku i ćerke. U onom nemiru i uzbuđenju Lizaveta Prokofjevna je, tako reći, trčala sa kćerima od stanice sve do kuće. Po njenim shvatanjima i pojmovima, u tome događaju se i suviše mnogo odigralo i otkrilo, tako da su se u njenoj glavi, i pored sve zabune i straha, već počele rađati odlučne misli. A i svi ostali shvatahu da se dogodilo nešto naročito i da se, možda, srećom, počinje da otkriva neka naročita tajna. Pored svih ranijih uveravanja i objašnjavanja kneza Š., Jevgenije Pavlovič je sad bio »izveden na čistinu«, izobličten, demaskiran, »a njegove veze sa onom ženskom sad su očigledno obelodanjene«. Tako je mislila Lizaveta Prokofjevna pa čak i obe starije kćeri. Dobitak je od toga zaključka bio u tome što se sad nakupilo još više zagonetaka. Devojke, mada su donekle u sebi negodovala što im se mamica onako uplašila i očigledno pobegla, ipak se u ono prvo vreme zabune ne odlučivahu da mater uznemiravaju pitanjima. Osim toga, njima odnekud izgledaše da njihova sestra Aglaja Ivanovna zna o tome možda više nego njih dve zajedno s majkom.

Knez Š. beše turoban kao noć i takođe vrlo zamišljen. Lizaveta Prokofjevna ne progovori s njim celog puta nijedne reči, a on to kao da i ne primeti. Adelaida u jedan mah pokuša da ga zapita: »O kakvom je to stricu sad govoreno i šta se to u Petrogradu dogodilo?« Ali joj on promrmlja, sa strašno kiselim izrazom lica, nešto veoma neodređeno, da će se raspitati, ali da je sve to, naravno, samo glupost i ništa više. »O tome nema sumnje!« odgovori mu Adelaida, i posle toga ga više ništa ne pitaše. Aglaja postade nekako naročito mirna i samo što putem primeti da idu suviše brzo. Ona se jednom osvrnu i vide kneza, koji ih je sustizao. Primitivši njegov napor da ih stigne, ona se podrugljivo osmehnu, i posle toga se već više ne osvrtaše na nj.

Najzad, skoro pred samim letnjikovcem, naiđoše na Ivana Fjodorovića, koji im je išao u susret, pošto je pre nekoliko minuta stigao iz Petrograda. On odmah zapita šta je s Jevgenijem Pavlovičem. Ali supruga natmureno prođe pored njega ne odgovorivši mu ni reči, pa ga čak i ne pogleda. Iz očiju kćeri i kneza Š. on pročita da je u kući bura. Ali na njegovom sopstvenom licu se i bez toga ogledaše neka naročita uznemirenost. Uze pod ruku kneza Š., zaustavi ga na ulazu u kuću i skoro šapatom progovori s njim nekoliko reči. Po njihovim zabrinutim licima moglo se zaključiti, kad su se oni posle toga popeli na terasu i uputili se Lizaveti Prokofjevnoj, da su obojica čuli nekakvu neobičnu vest. Malo-pomalo svi se skupiše gore oko Lizavete Prokofjevne, a na terasi ostade samo knez. On je sedeo u uglu baš kao da je očekivao nešto, iako ni sam ne znađoše šta. Njemu ni na pamet nije padalo

da ode kad je video zabunu u kući. Činilo se da je zaboravio celu vasionu i da je spreman da makar i dve godine na jednom mestu presedi, pa ma gde ga metnuli. Do njega otud odozgo dopirahu s vremena na vreme glasovi uzrujanog razgovora. On nikako ne bi mogao reći koliko je tu presedeo. Dan se bližio kraju i potpuno se smrkavalo. Na terasu najednom iziđe Aglaja; ona na izgled beše mirna, mada malo pobledela. Spazivši kneza, čemu se »očevidno nije nadala«, gde sedi na stolici, u uglu, Aglaja se kao u nedoumici nasmehnu.

— A šta vi tu radite? — oslovi ga prišavši mu.

Knez nešto promrmlja, zbuni se i skoči sa stolice, ali Aglaja odmah sede do njega, te i on opet sede. Ona ga za tren oka, ali ipak pažljivo, odmeri i oceni pogledom, zatim pogleda na prozor, baš kao ništa pri tom ne misleći, pa opet u njega. »Možda ona sad hoće da se zasmije«, prođe knezu kroz glavu, »ali ne, jer ona bi se već zasmejala.«

— Možda biste hteli čaja? Da kažem da vam donesu — reče ona pošto je ćutala neko vreme.

— N-ne ... Ne znam ...

— Ama, kako možete to da ne znate! Ah, da, recite mi, molim vas, kad bi vas neko pozvao na dvoboj, šta biste radili? Još maločas sam htela da vas to pitam.

— Ali... ko bi... Mene niko neće pozvati na dvoboj.

— Ali kad bi vas ipak pozvao? Biste li se vi mnogo uplašili?

— Mislim da bih se mnogo ... bojao.

— Istina? Pa onda ste vi kukavica.

— N-ne; možda i nisam. Kukavica je onaj ko se boji i beži, a ko se boji, ali ne beži, taj još nije kukavica — osmehnu se knez razmislivši.

— A vi ne biste pobešli?

— Možda i ne bih — nasmeja se najzad on tim Aglajinim pitanjima.

— Ja, mada sam žensko, ipak ni za šta na svetu ne bih pobešla — primeti ona skoro uvređena. — Uostalom, vi se meni smežete i po svom običaju kreveljite, da biste izgledali važniji. Recite mi, molim vas: na dvobojima se obično puca sa dvanaest koraka daljine? A neki i sa deset? To znači da je tada skoro sigurno da će čovek biti ubijen ili ranjen?

— Na dvobojima, kanda, retko pogađaju.

— Kako retko? Pa, eto, Puškina su ubili.

— To je bilo, možda, slučajno.

— Nimalo to nije slučajno; to je bio dvoboj na smrt, i on je poginuo.

— Zrno je pogodilo tako nisko, mada je Dantes jamačno gađao negde više u grudi ili u glavu; onako kako je zrno pogodilo, tako niko ne gađa, znači, zrno je, po svoj prilici, pogodilo Puškina slučajno. Meni su tako objašnjavali stručni ljudi.

— A meni je govorio jedan vojnik, sa kojim sam jednom razgovarala, da je njima naročito, po pravilu, naređeno kad se razviju u strelce da gađaju »u polovinu čoveka«, baš tako je rečeno kod njih: »u polovinu čoveka«. Dakle, eto vam: ne u grudi, niti u glavu, nego im je naređeno da gađaju u polovinu čoveka. Ja sam posle pitala jednog oficira, i on mi reče da je to sasvim tačno.

— To je tačno, ali tu se gađa na velikom rastojanju.

— A umete li vi da gađate?

— Ja nikad nisam pucao.

— Zar ni pištolj ne umete da napunite?

— Ne umem. To jest, ja znam kako to treba uraditi, ali sam nikad nisam punio.

— E, to znači da ne umete, jer tu je potrebna praksa! Slušajte i zapamtite: prvo, kupite za pištolj dobrog baruta, koji nije vlažan (kažu da ne sme da bude vlažan, nego sasvim suv) pa pazite da barut bude sitan, tražite takav, a ne onaj kojim se iz topova puca. Zrno, kažu, treba čovek sam nekako da izlije. Imate li vi pištolj?

— Nemam, niti mi je potreban — zasmija se najednom knez.

— Ah, kako vi to govorite! Neizostavno kupite dobar francuski ili engleski pištolj, ti su, kažu, najbolji. Zatim uzmite baruta koliko za jedan naprstak, možda i za dva naprstka, pa ga saspite. Ipak je bolje uzeti više. Zapušite kučinom (kažu da je zbog nečeg potrebno baš kučinom), to se može naći u nekom starom dušek, a često se i žleb vrata oblaže kučinom. Zatim, kad nabijete kučinu, metnite zrno; jeste li čuli, najpre barut, pa onda zrno, inače neće ispaliti. A što se smeжете? Ja hoću da svakog dana po nekoliko puta gađate i da se neizostavno naučite da pogađate u cilj. Hoćete li učiniti to?

Knez se smejao. Aglaja lupnu nogom od ljutine. Njen ozbiljan izraz pri ovom razgovoru pomalo začudi kneza. On je nekako osećao da bi trebalo da nešto sazna, o nečem da pita, u svakom slučaju o nečem ozbiljnijem no što je punjenje pištolja. Ali sve mu to izlete iz glave, a ostade samo da pred njim sedi ona, i da je on gleda, i makar šta ona govorila, njemu je to u ovom trenutku bilo skoro sasvim svejedno.

Najzad siđe odozgo na terasu Ivan Fjodorovič. On se spremaše negde sa namrštenim, zabrinutim i odlučnim izrazom na licu.

— A, Lave Nikolajeviču, ti si?... Pa kud ćeš sad? — zapita on, mada Lavu Nikolajeviču ni na pamet nije padalo da se kreće s mesta. — Hajde sa mnom, imam da ti kažem dve-tri reči.

— Do viđenja — reče Aglaja i pruži knezu ruku.

Na terasi beše već prilično mračno, te knez u tom trenutku ne vide sasvim jasno njeno lice. Posle nekoliko trenutaka, kad su on i general već izlazili na kapiju, on najednom strašno pocrvene i čvrsto steže svoju desnu ruku.

Pokazalo se da Ivan Fjodorovič treba da ide istim putem kojim i knez; Ivan Fjodorovič, mada je bilo već kasno, žurio je da s nekim o nečem razgovara. Ali, međutim, on poče da govori s knezom, brzo, uzbuđeno, prilično nevezano, često pominjući Lizavetu Prokofjevnu. Da je knez u tom trenutku mogao biti pažljiviji, on bi se možda setio da Ivan Fjodorovič, pored ostalog, želi nešto i od njega da dozna, ili, još bolje rečeno, da ga iskreno i otvoreno o nečem zapita, ali mu nikako ne polazi za rukom da se dotakne glavne tačke. Na svoju sramotu, knez je bio toliko rasejan da u početku nije ništa čuo, i kad se general zaustavio pred njim s nekim vatrenim pitanjem, onda mu knez morade priznati da ništa ne razume.

Ivan Fjodorovič sleže ramenima.

— Svi ste vi danas nekakav čudan svet, u svakom pogledu — poče opet da govori. — Kažem ti da nikako ne razumem brige i uznemirenost Lizavete Prokofjevne. Ona je u isteriji i plače, i govori da su nas osramotili i izvrgli ruglu. Ko? Kako? S kim? Kada i zašto? Ja sam, priznajem ti, kriv (priznajem), mnogo sam kriv, ali drske ispade te ... uspaljene žene (koja se uz to rđavo i ponaša) mogla bi da spreči najzad i policija, i ja, eto, imam nameru da se još danas nađem s nekim ličnostima pa da ih na nju upozorim. Sve bi se to moglo učiniti

polako, mirno, pa čak i ljubazno; sve preko poznatih, i sasvim bez skandala. Slažem se i s tim da je budućnost bremenita događajima, i da je mnogo nerazjašnjenih stvari; ima tu i neka spletku; ali dok jedni ništa ne znaju, drugi, opet, ne umeju ništa da objasne; kad ja nisam čuo, ti nisi čuo, peti nije čuo, e pa ko je onda, na kraju krajeva, čuo, pitam ja tebe? Cime se to može objasniti, po tvome mišljenju, ako ne time da je ta stvar upola varka, uopšte ne postoji, kao, na primer, Mesečeva svetlost... ili druga priviđenja.

— Ona nije pri čistoj svesti — promrmlja knez, najednom se s bolom setivši svega što se dogodilo na stanici.

— Oteo si mi reč iz usta ako govoriš o njoj. I meni je pomalo ta ideja dolazila, te sam, hvala bogu, mirne duše spavao. Ali ja sad vidim da ovi moji misle pravilnije, i ne verujem u to njeno ludilo. Ona je, da kažemo, čudljiva žena, a pored toga i fina, ali nije luda. Današnji njen ispad, kad je javila o Kapitonu Aleksejeviču, to suviše jasno dokazuje. To je s njene strane sasvim nečasno, to jest, u najmanju ruku, jezuitsko; sa nekim naročitim namerama.

— O kakvom to Kapitonu Aleksejeviču?

— O, bože moj, Lave Nikolajeviču, pa ti ništa ne slušaš. Maločas sam počeo da ti pričam o Kapitonu Aleksejeviču: toliko sam zaprepašćen da još i sad sav drhtim. Zato sam se u gradu i zadržao danas tako dugo. Kapiton Aleksejevič Radomski, stric Jevgenija Pavloviča ...

— Pa šta je s njim? — viknu knez. \

— Ubio se, jutros, u zoru, u sedam časova. Starac ugledan, sedamdesetih godina, zna čovek da živi i, tačno onako kako ona reče: državni novac, pozamašna suma!

— Ali otkud ona da ...

— Otkud je doznala? Ha-ha! Pa oko nje se odmah čitav štab stvorio čim se samo pojavila. Znaš, valjda, kakve sve ličnosti nju sad posećuju, i traže tu »čast« da se s njom upoznaju. Naravno, večeras je mogla nešto čuti i od onih što su došli iz grada, jer sad već ceo Petrograd bruji o tome, pa i ovde, pola Pavlovska, a možda i ceo Pavlovsk. A kakva joj je samo ono fina primedba bila: što onaj ne nosi više mundir (kao što su mi pričali)... mislim na to što je Jevgenije Pavlovič uspeo da blagovremeno ode u penziju! Tako fina, vraška aluzija! Ne, to već ne liči na ludilo! Ja, naravno, ne pristajem da verujem da je Jevgenije Pavlovič mogao unapred znati za katastrofu, to jest da će baš tog i tog dana, u sedam časova itd. Ali on je sve to mogao predosećati. A još sam ja, i svi mi, pa i knez Š., računali da će stari njemu ostaviti nasledstvo! Strašno! Strašno! Ali, ipak, razumej me, ja Jevgenija Pavloviča ni za šta ne krivim, i baš to i hoću što pre da ti objasnim, no stvar je, pored svega toga, ipak sumnjiva. Knez Š. je neobično potresen. Sve se to nekako čudnovato dogodilo.

— Ali čega ima podozrivog u ponašanju Jevgenija Pavloviča?

— Ničeg! Ponašao se najpristojnije. Ja ne htjedoh reći ništa rđavo. Mislim da je svoje lično imanje celokupno sačuvao. Lizaveta Prokofjevna, naravno, neće ni da čuje... A što je glavno, sve te porodične katastrofe ili, još bolje rečeno, sve te prljavštine, ne zna čovek ni kako da ih nazove... Ti si, Lave Nikolajeviču, u pravom smislu reči, prijatelj naše kuće, pa zamisli samo, sad najednom ispada, iako ne baš sasvim jasno, kao da je Jevgenije Pavlovič još pre mesec dana tražio Aglajinu ruku i kao da je ona formalno odbila.

— To je nemoguće! — viknu knez vatreno.

— A zar ti, opet, nešto znaš? Vidiš li, dragi moj — trže se i začudi se general zaustavivši se u mestu kao ukopan — ja sam se pred tobom možda neumesno i nepristojno izgovorio, ali to je zato što si ti... može se reći, takav čovek. Možda ti znaš nešto naročito?

— Ja ništa ne znam... o Jevgeniju Pavloviču — promrmlja knez.

— Ni ja ne znam! Mene... mene, brate, hoće pošto-poto da zakopaju u zemlju i da me sahrane, a pri tom neće ni da pomisle da je to čoveku teško i da ja to neću moći da podnesem. Sad se odigrala takva scena da je prosto strahota! Ja ti to kažem kao rođenom sinu. Najgore je to što Aglaja baš kao da se podsmeva materi. A to da je ona, kanda, još pre mesec dana odbila Jevgenija Pavloviča, i da je on nju, tako reći, formalno zaprosio, to njene sestre pričaju kao neku svoju pretpostavku ... uostalom, dosta odlučnu pretpostavku. A ona sama, to je tako samovoljno i fantastično stvorenje da se to prosto iskazati ne može! Sve velikodušnosti, sve najlepše osobine srca i uma, sve to ona, mora se priznati, ima, ali naporedo s tim, puna je čudi, podsmevanja... jednom rečju, đavolji karakter, a s fantazijama. Majci se sad u oči podsmehnula; to isto čini sa sestrama, i sa knezom Š.; o sebi da i ne govorim; jer meni se ona stalno podsmeva, ali me to mnogo ne jedi: ja je volim, volim čak i kad mi se podsmeva, i, kako mi se čini, to đavolče mene zbog toga naročito voli, to jest, kanda, više no sve njih. Smem da se kladim da se ona i tebi već zbog nečega podsmehnula. Ja sam vas zatekao u razgovoru posle one maločašnje bure. Ona je sedela s tobom baš kao da se ništa nije desilo.

Knez strašno pocrvene i steže desnu ruku, ali očuta.

— Mili, dobri moj Lave Nikolajeviču! — reče najednom general sa osećanjem i žarom — ja ... pa čak i Lizaveta Prokofjevna (koja je, uostalom, opet počela da te grdi, a zajedno s tobom i mene, zbog tebe, ne razumem samo zbog čega), ipak mi tebe volimo, iskreno te volimo i cenimo, pored svega, pored svih znakova. Ali reci i sam, dragi prijatelju, reci i sam da li nije zagonetno, i da li nije neprijatno slušati kad najednom to hladnokrvno đavolče (jer ona je stajala pred majkom sa izrazom najdubljeg prezrenja prema svima našim pitanjima, a prema mojima naročito, jer sam ja, na vruga, učinio glupost: resio se, bajagi, da kao glava porodice pokažem strogost, i učinih glupost), dakle, to hladnokrvno đavolče najednom s podsmehom izjavi da je ona »luda« (tako se ona izrazila, i meni je čudnovato da se ona potpuno s tobom slaže: »pa zar vi«, veli, »niste mogli to dosad da uvidite«), »da je ta luda uvertela sebi u glavu da mene pošto-poto uda za kneza Lava Nikolajeviča, pa se sada svim silama trudi da Jevgenija Pavloviča izbaci iz naše kuće ...« Eto, toliko je rekla: nikakvo objašnjenje više nije dala, smeje se, a mi smo zinuli, a ona zalupila vratima i izišla. Posle su mi ispričali onu današnju scenu između tebe i nje ... i... čuj me, dragi kneže, ti nisi neki uvredljiv čovek, i vrlo si razuman, ja sam to primetio, ali... nemoj da se ljutiš: ona se i tebi podsmeva, veruj bogu. Podsmeva ti se kao dete, i zato na nju nemoj da se ljutiš, ali to je tako. Nemoj nešto da pomisliš... ne, ona tera komediju i s tobom i sa svima nama... prosto iz dugog vremena! A sad, zbogom! Ti znaš naša osećanja. Naša iskrena osećanja prema tebi? Ona se ne menjaju, nikada i ni u čemu ... Evo... ja sad moram ovamo. Do viđenja! Vrlo sam retko bio u ovako gadnom škripcu (kako li se to kaže?) u kakvome sam se sad našao... Presede nam svima letnjikovac!

Ostavši sam na raskrsnici, knez se obazre oko sebe, pređe preko ulice, priđe sasvim blizu do osvetljenog prozora jednog letnjikovca, razvi malu hartijicu koju je čvrsto stezao u desnoj

ruci za sve vreme razgovora sa Ivanom Fjodorovičem, i pročita, hvatajući slabe zrake svetlosti:

»Sutra u sedam časova izjutra biću na zelenoj klupi u parku i čekaću vas. Rešila sam se da govorim s vama o jednoj vrlo važnoj stvari koja se neposredno vas tiče.«

»P. S. Nadam se da nećete nikome pokazati ovo pismo. Iako me je stid da vam pišem ovo upozorenje, ipak sam zaključila da vi to zaslužujete, i napisala sam ga crveneći od stida zbog vašeg smešnog karaktera.«

»P. S. P. S. To je ona zelena klupa koju sam vam danas pokazala. Treba da vas je stid. Bila sam primorana i to da vam napišem!«

To pisamce beše napisano na brzinu i nepravilno ispresavijano, najverovatnije pred sam Aglajin izlazak na terasu. U neopisanom uzbuđenju, koje je ličilo na strah, knez opet čvrsto steže hartijicu u ruci i brzo odskoči od prozora, sa svetlosti, baš kao preplašen kradljivac, ali se pri tome pokretu najednom neposredno sudari s jednim gospodinom koji se našao iza njegovih leđa.

— Ja tragram za vama, kneže — progovori gospodin.

— Jeste li to vi, Kelere? — viknu knez začuđen.

— Tražim vas, kneže. Čekao sam vas kod vile Jpančinih; naravno, nisam mogao ući. Išao sam za vama dok ste išli sa generalom. Stojim vam na usluzi, kneže, raspoložite Kelerom. Spreman sam da se žrtvujem, pa čak i da glavu dam ako zatreba.

— Ali... zašto?

— Pa sigurno će vas zvati na dvoboj. Onaj poručnik Molovcev, ja njega znam, to jest ne lično... on neće tako lako ostaviti tu uvredu. Ovakve kao mi, to jest kao ja i Rogožin, on je, naravno, sklon da smatra za fukaru, i to, možda, i s pravom, te tako odgovornost pada jedino na vas. Moraćete platiti ceh, kneže. On se raspitivao o vama, to sam čuo, i sutra će njegov prijatelj sigurno izoleti do vas, a možda vas i sad već čeka. Ako me udostojite te časti pa me izaberete za sekundanta, ja sam gotov za vas i na robiju da pođem; zato sam vas i tražio, kneže.

— Dakle, i vi govorite o dvoboju? — zasmeha se najednom knez, na Kelerovo najveće čuđenje. Knez se i dalje glasno smejao. Keler, koji je bio kao na iglama sve dok se nije zadovoljio time što se ponudio za sekundanta, skoro se nađe uvređen gledajući kako se knez slatko smeje.

— Pa vi ste, kneže, njega danas za ruke zgrabili. Poštenom čoveku, pa još na javnom mestu, pred publikom, to je teško podneti.

— A on je mene u grudi gurnuo! — viknu knez smejući se. — Nemamo zbog čega da se tučemo! Ja ću ga zamoliti za oprostjenje, i svršena stvar. A ako on baš hoće da se bije, lepo, možemo i da se bijemo! Neka puca; ja čak to i želim. Ha-ha! Ja sad umem da napunim pištolj. Zna li da sam danas naučio kako se pištolj puni? Umete li vi da napunite pištolj, Kelere? Najpre treba kupiti baruta, ne vlažnog, i ne onog krupnog kojim se iz topova puca; zatim metnuti barut, izvaditi iz nekih vrata kućine, pa onda metnuti zrno, a nikako zrno pre baruta, jer tada vam neće ispaliti, čujete li, Kelere, zato što neće opaliti. Ha-ha! Zar to nije fini razlog, prijatelju Kelere? Ah, Kelere, znate li da ću vas ovog časa zagrliti i poljubiti. Ha-ha-ha! Kako ste se to onda tako odjednom stvorili pred njim? Dodite k meni što pre da pijemo šampanjac. Svi ćemo se opiti! Zna li da imam dvanaest boca šampanjca kod Lebedeva

u podrumu? Lebedev mi je to prodao pre tri dana kao »okazion« ... odmah drugog dana pošto sam se preselio k njemu, i ja sam ih sve kupio! Sakupiću celo društvo! A vi, hoćete li spavati ove noći?

— Kao i svake, kneže.

— E, onda vam želim da što lepo sanjate! Ha-ha!

Knez pređe preko puta i nestade u parku ostavivši u razmišljanju prilično zbunjenog Kelera. On još nikad nije video kneza u tako čudnovatom raspoloženju, čak ga dotle takvog nije mogao ni zamisliti.

»To je možda groznica, jer on je nervozan čovek, a sve je ono uticalo na njega... No, u svakom slučaju, on se neće pokazati kukavica. Takvi se nikad ne pokazuju kao kukavice, bogami!« razmišljaše Keler. »Hm! Šampanjac! Zbilja interesantno! Dvanaest boca: čitavo tuce, kao neki poveći garnizon. A smem da se kladim da je Lebedev taj šampanjac uzeo od nekoga kao zalogu za zajam što mu ga je dao. Hm... a ovaj knez prilično je mio čovek; bogami, volim takve ljude; u svakom slučaju, ne treba gubiti vreme, i... ako je tu i šampanjac onda je prava zgoda ...«

Da je knez bio kao u groznici, to je, naravno, bilo tačno.

On dugo lutaše po mračnome parku i najzad »zateče sebe« kako šeta po jednoj aleji... U njegovoj svesti je ostalo sećanje da je tom alejom već prolazio, počevši od klupe pa do jednog starog visokog drveta koje odmah pada u oči — svega sto koraka — i da je prolazio trideset ili četrdeset puta tamo i natrag. A da se seti šta je mislio za to vreme u parku, gde je proveo najmanje jedan čas, to nikako ne bi mogao baš i kad bi hteo. Odjednom uhvati sebe u jednoj pomisli, usled koje se najednom zaceni od smeha; istina, nije imao čemu da se smeje, ali mu se stalno smejalalo. Učinilo mu se da se pretpostavka o dvoboju mogla roditi još u nečijoj glavi osim Kelerovoj, i da, prema tome, ona priča kako se pune pištolji nije morala biti baš sasvim slučajna...

»Eto!« stade on najednom, ozaren i drugom idejom, »danas je ona sišla na terasu kad sam ja sedeo u uglu i strašno se začudila kad je mene tamo zatekla, i... toliko se smejala ... pa poče da mi nudi da pijem čaj. Međutim, u to vreme je ona već imala ovu hartijicu u ruci i, prema tome, ona je sigurno znala da ja sedim na terasi; no zašto se onda začudila? Ha-ha-ha!«

On izvadi pisamce iz džepa i poljubi ga, ali se odmah trže i zamisli se.

»Kako je to čudno! Kako je to čudno!« progovori posle nekoliko trenutaka, i to sa izvesnom tugom: u trenucima osećanja velike radosti on bi se uvek rastužio, ni sam ne znajući zašto. Pažljivo se obazre oko sebe i začudi se da je čak ovamo zalutao. Bio se već vrlo umorio te priđe jednoj klupi i sede na nju. Svuda unaokolo vladala je potpuna tišina. Muzika na stanici nije više svirala. U parku verovatno ne beše više nikoga; očevidno je bilo najmanje jedanaest i po. Noć mirna, topla, svetla — petrogradska noć početkom meseca juna; ali u gustom, senovitom parku, u aleji gde se on nalazio, beše skoro sasvim mračno.

Da mu je kogod u tom trenutku kazao da se zaljubio, da se zaljubio strasnom ljubavlju, on bi sa čuđenjem, pa čak možda i sa negodovanjem, odbacio tu misao. I da je kogod na to još dodao da je Aglajino pisamce ljubavno — zakazivanje ljubavnog sastanka — on bi u zemlju propao od stida zbog tog čoveka, a možda bi ga pozvao i na dvoboj. Sve je to bilo potpuno iskreno, i on nijednom ne posumnja i ne dopusti ni najmanju »zadnju« pomisao o

mogućnosti da ta devojka njega voli ili o mogućnosti da on voli tu devojku. Od te pomisli bi se on zastideo; mogućnost ljubavi prema njemu, »prema takvome čoveku kao što je on«, on bi smatrao kao nešto čudovišno. Njemu se činilo da je to običan nestašluk s njene strane, ako tu uopšte šta postoji; i beše nekako sasvim ravnodušan prema toj misli i smatrao je da to ne može ni biti drukčije. Bio je, međutim, zauzet i zabrinut nečim sasvim drugim. Rečima koje su se danas omakle uzbuđenom generalu, o tome da ona ismejava sve redom, a njega, kneza, naročito — on potpuno poverova. I pri tom nije osećao nikakvu uvredu; po njegovom shvatanju, tako je i trebalo da bude. Za njega se sad uglavnom sve sastojalo u tome što će se on sutra opet sastati s njom, rano izjutra, sedeće zajedno s njom na zelenoj klupi, slušaće kako se pune pištolji i gledaću je. Njemu više ništa nije ni bilo potrebno. Samo, pak, pitanje: šta ona hoće njemu da kaže, i kakva je to važna stvar koja se neposredno njega tiče, jedared ili dvared mu ipak prođe kroz glavu. Osim toga, on ni za trenutak nije posumnjao u to da ta »važna stvar«, zbog koje ga je ona zvala, zaista postoji; ali sad skoro nije ni mislio o toj važnoj stvari, i to u tolikoj meri da ne osećашe čak nikakvu potrebu da o njoj misli.

Šum polaganih koraka po pesku aleje primora ga da podigne glavu, čovek čije lice beše teško raspoznati u pomrčini priđe klupi i sede pored njega. Knez se primače skoro sasvim do njega i raspoznade Rogožinovo blede lice.

— Znao sam da tu negde lutaš, i nisam te dugo tražio — promrmlja Rogožin kroza zube.

To im beše prvi sastanak posle njihovog susreta u kafanskom hodniku. Zaprepašćen iznenadnom pojavom Rogožina, knez neko vreme ne mogade da se pribere, i u njegovom srcu se pojavi neko teško osećanje. Rogožinu beše jasno kakav je utisak učinio; on, mada je u početku bio nesrećan, ipak je govorio sa izgledom neke unapred spremljene neusiljenosti. No knezu se uskoro učini da kod njega nema ničeg spremljenog, pa čak ni nikakve naročite zbunjenosti: ako je bilo izvesne nespretnosti u pokretima i govoru, to je moglo biti samo spolja; u duši se taj čovek nije mogao izmeniti.

— Kako me nađe ovde? — zapita ga knez, tek da nešto kaže.

— Čuo sam od Kelera (svraćajući do tebe). »Otišao je«, reče, »u park.« Pa da, pomislih, naravno, gde će sad i da bude?

— Kako to »naravno«? — uzbuđeno prihvati knez reč koja se Rogožinu slučajno omače. Rogožin se osmehnu, ali ne dade nikakvo objašnjenje.

— Dobio sam tvoje pismo, Lave Nikolajeviču. Sve to nema nikakvog smisla... I šta će ti to! Ja ti sad dolazim od nje: naredila mi je da te neizostavno pozovem, ima nešto vrlo važno da ti kaže. Molila je da još danas dođeš.

— Doći ću sutra. Sad idem kući; hoćeš da svratiš... do mene?

— Zašto? Kazao sam ti sve; zbogom.

— Zar nećeš da svratiš? — tiho ga zapita knez.

— Baš si ti čudan, Lave Nikolajeviču, mora čovek da ti se čudi — zajedljivo se osmehnu Rogožin.

— Zašto? Zbog čega si sad tako ljut na mene? — prihvati knez tužno i sa žarom. — Pa ti sad i sam znaš da sve ono što si mislio nije istina. Uostalom, ja sam očekivao da se ti još na mene ljutiš. A znaš zašto sam očekivao? Zato što si na mene digao ruku, baš zbog toga te i ta tvoja ljutnja ne prolazi. Ja ti, pak, kažem da se uvek sećam samo onoga Partena Rogožina s

kojim sam se onog dana pred krstom pobratio: i u jučerašnjem pismu sam ti pisao da na celu tu besmislicu zaboraviš, i da o tome sa mnom i ne počinješ razgovor, što se tuđiš od mene? Što sklanjaš ruku od mene? Kažem ti da sve ono što se tada desilo smatram samo za pometnju tvog uma: ja tebe, kakav si bio u toku celog onog dana, sad napamet znam, kao samoga sebe. Ono što si bio uobrazio nije bilo, niti je moglo biti. Pa zašto onda da ta mržnja između nas i dalje traje?

— A zar možeš ti nekoga mizeti! — zasmija se Rogožin u odgovor na te kneževe iznenadne i plamene reči. On je zaista stajao po strani, odstupivši dva-tri koraka i krijući svoje ruke.

— Odsad uopšte više nemam da dolazim k tebi, Lave Nikolajeviču — polagano i sentenciozno dodade on kao završetak.

— Zar me toliko mrziš?

— Ja tebe ne volim, Lave Nikolajeviču, i onda šta imam da ti dolazim? Eh, kneže, ti si pravo dete: prohtela ti se igračka, pa zaokupio: daj i daj, a stvar ne razumeš. Ti si sve tačno u pismu izložio, kao i sad što govoriš; ali zar ja tebi ne verujem? Svakoju tvoju reči verujem, i znam da me ti nikad nisi obmanjivao, niti ćeš me odsad obmanjivati. Ali ja te ipak ne volim. Ti mi, eto, pišeš da si sve zaboravio i da se sećaš samo svog pobratima Rogožina, a ne onog Rogožina koji je na tebe potegao nož. Ali otkud znaš kakva su moja osećanja? (Rogožin se opet osmehnu.) Jer ja se zbog toga možda još nijednom otada nisam pokajao, a ti mi već svoj bratski oproštaj šalješ. Možda sam ja tog istog večera mislio o nečem sasvim drugom, a o onom...

— Zaboravio si i da misliš? — prihvati knez. — Pa, naravno! I smem da se kladim da si tada otišao pravo na voz, doputovao ovamo u Pavlovsk na koncert, i da si joj u gomili, isto ovako kao i danas, vrebao svaki mig. Našao si čime da me začudiš! Jer da ti tada nisi bio u takvom stanju, da si mogao da misliš samo o jednoj jedinoj stvari, ti tad nož možda i ne bi na mene potezao ... Ja sam izjutra imao predosećanje, posmatrajući te... Znaš li kakav si tada bio? Kad smo ono izmenjali krstiče, tu se možda i začela u meni ta misao. Zašto si me tada vodio svojoj majci? Jesi li time hteo da zadržiš svoju ruku? Ali ne može biti da si pomislio to, nego si samo osetio, kao i ja... Mi smo to onda u isti mah osetili. Da ti tada nisi digao ruku na mene (koju je bog otklonio), kakav bi ja sad pred tobom izgledao? Jer ja sam u tebe i tako sumnjao, naš je greh podjednak, sasvim isti! (Ma ne mršti se! I što se sad smeješ?) »Nisam se«, veliš, »kajao!« A baš i da si hteo, ko zna da li bi mogao da se pokaješ, pošto me, pored svega ostalog, još i ne voliš. I makar ja bio kao anđeo nevin pred tobom, ti me ipak nećeš podnositi dokle god budeš mislio da ona voli ne tebe, nego mene. To je baš ljubomora... Nego, evo do kakvog sam zaključka u toku ove nedelje došao, i šta ću ti, Partene, reći: znaš li ti da ona sad tebe možda više nego ikoga drugoga voli, čak možda toliko da što te više muči, tim više te voli? Ona tebi to neće reći, ali to treba znati videti. Jer zašto ona, na kraju krajeva, polazi za tebe? Kad bilo kazaće ti to i lično. Po neke žene hoće da ih čovek tako voli, a njen je karakter baš takav! A tvoj karakter i tvoja ljubav moraju na nju delovati! Znaš li ti da je žena sposobna da izmuči čoveka nemilosrdnošću i podsmevanjem, i da pri tom nijednom ne oseti grižu savesti, jer gledajući te, uvek u sebi misli: »Eto, sad ću ga namučiti do smrti, ali ću mu zato posle sve to ljubavlju nadoknaditi...«

Saslušavši kneza, Rogožin se glasno zasmija.

— Ma da nisi, kneže, i ti na takvu neku naišao? Ja sam ponešto o tebi i čuo, ako je to samo istina?

— Šta, šta si ti mogao da čuješ? — uzdrhta najednom knez i zaustavi se neobično zbunjen. Rogožin se i dalje smejao. Sa interesovanjem, pa možda i sa uživanjem, saslušao je kneza; radosno i vatreno kneževo uzbuđenje veoma ga i porazi i ohrabri.

— A i da nisam čuo, sad i sam vidim da je istina — dodade on. — Pa kad si ti još tako govorio kao sad? Ovaj tvoj govor kao da ne dolazi od tebe. Da nisam čuo o tebi takvo što, ja ne bih sad ni dolazio ovamo, i još u park, u ponoć.

— Ništa te ne razumem, Partene Semjonoviču.

— Ona je meni već odavno o tebi govorila, a danas sam i sam video kako si za vreme koncerta sa onom sedeo. Klela mi se juče, i danas mi se klela, da si ti u Aglaju Jpančinu zaljubljen do ušiju. Meni je to, kneže, sasvim svejedno, a nema šta ni da me se tiče : možda si ti i prestao nju da voliš, ali ona tebe nije prestala voleti... I sam znam da ona pošto-poto hoće sa Aglajom da te venča, tako se zarekla, he-he! Ona meni kaže: »Inače se ja neću udati za tebe ... oni u crkvu, i mi u crkvu.« Šta je tu u stvari, nikako ne mogu da razumem, i još nijednom nisam razumeo: ili te voli beskrajno, ili... Ali ako te voli, onda kako to da hoće sa drugom da te venča? Kaže: »Hoću da ga vidim srećnog«, znači, voli te ...

— Ja sam tebi i govorio i pisao da ona... nije pri čistoj svesti — reče knez sa bolom saslušavši Rogožina.

— A bog će je znati. Možda se ti i varaš... Uostalom, ona je meni danas i dan odredila, kad sam je doveo sa koncerta: kroz tri nedelje, veli, a možda i pre, sigurno ćemo se venčati. Zaklela se, skinula ikonu pa je poljubila. Sad, dakle, kneže, red je na tebe. He-he!

— Sve je to bunčanje! To što ti govoriš o meni nikad, nikad se neće ostvariti! Ja ću doći sutra k vama ...

— Kako to: »nije pri čistoj svesti«? — primeti Rogožin — kako to da je ona za sve druge pametna, a samo za tebe poludela? Kako bi ona onda mogla da piše pisma tamo? Da je ona luda, onda bi to i oni tamo po pismima приметli.

— Kakva pisma? — zapita knez uplašeno.

— Pa tamo, ona piše... njoj, a ta čita. Zar ti to ne znaš? E, pa doznaćeš; sigurno će ti ona i sama kazati.

— To ne mogu da verujem! — viknu knez.

— Eh! Ti si, Lave Nikolajeviču, kao što vidim, tek malo tim putem dosad išao, pa si još početnik. Pričekaj malo: držaćeš ti privatne detektive, sam ćeš i danju i noću vrebati i svaki ćeš korak znati koji se tamo učini ako samo ...

— Ostavi, molim te, i ne govori mi o tome nikad! — viknu knez. — Slušaj, Partene, ja sam sad, pre nego što si ti došao, ovuda išao i najednom sam se počeo smejati, a čemu... ni sam ti ne bih znao kazati; ali je povod bio taj što se setih da je sutrašnji dan, kao da je to naročito udešavano, moj rođendan. Sad je već skoro dvanaest časova. Hajdemo da dočekamo dan! Ja imam vina, pa ćemo popiti koju čašu. Ti mi nazdravi i poželi mi ono što ja sad ne znam sebi da poželim, i to mi baš ti poželi, a i ja ću tebi poželeći potpunu sreću. Ako nećeš, daj mi natrag krst! Jer mi nisi krst sutradan vratio! On je na tebi? Je li i sad na tebi?

— Na meni je — odgovori mu Rogožin.

— E onda hajdemo. Ja neću da dočekam i otpočnem svoj novi život bez tebe, jer za mene je nov život otpočeo! Ti, valjda, ne znaš, Partene, da je moj novi život danas otpočeo.

— Sad vidim i znam da ti je otpočeo; tako ću i njoj reći. Nisi ti sasvim pri sebi, Lave Nikolajeviču!

IV

Knez se veoma začudi kad primeti, prilazeći sa Rogožinom svojoj vili, da se na njegovoj jarko osvetljenoj terasi okupilo neko bučno i veliko društvo. Veselo društvo se smejalalo i glasno govorilo; izgledaše da su se tamo o nečem prepirali i vikali. Moglo se slutiti na prvi pogled da se vrlo lepo provode. I zaista, ispevši se na terasu, on vide da svi piju, i to šampanjac, a kako se čini već prilično odavno, tako da su mnogi bili već dosta »zagrejanik«. Gosti, sve sami kneževi poznanici; ali čudnovato je bilo to što su se skupili svi odjedared, baš kao na nečiji poziv, iako knez nije nikoga zvao, a svog rođendana se i sam tek maločas slučajno setio.

— Ti mora da si nekome pomenuo da ćeš izneti šampanjac, a oni se skupili — promrmlja Rogožin penjući se za knezom na terasu. — Znamo mi te stvari: njima samo namigni... — dodade on skoro ljutito sećajući se, naravno, svoje nedavne prošlosti.

Svi dočekaše kneza sa uzvicima i čestitanjima, okupivši se oko njega. Jedni su bili vrlo bučni, drugi, opet, mnogo mimiji, ali svi su se žurili da mu čestitaju kad su čuli za njegov rođendan i svaki je čekao da dođe na red. Prisustvo izvesnih lica, na primer Burdovskog, zainteresova kneza; ali najčudnovatnije mu je bilo to što se usred tog društva najednom našao i Jevgenije Pavlovič. Knez u prvi mah skoro ne htjede da veruje, i zamalo se nije uplašio kad ga je ugledao.

Dotle mu Lebedev, sav crven i skoro ushićen, pritrča i poče da mu objašnjava; on je bio već prilično nakresan. Iz njegovog naklapanja moglo se razabrati da su se svi iskupili sasvim spontano i čak slučajno. Pre svih došao je pred veće Ipolit, pa osećajući se danas mnogo bolje, rešio je da pričeka kneza na terasi. On leže na divan; zatim k njemu siđe Lebedev, a posle njega i cela porodica, to jest general Ivogin i kćeri. Burdovski je dopratio Ipolita. Ganja i Pfcin su svratili, izgleda, tek maločas, prolazeći pored letnjikovca; njihov dolazak bio je u isto vreme kad i događaj na stanici. Zatim se pojavio Keler, saopštio da je danas knežev rođendan i zatražio šampanjac. Jevgenije Pavlovič naiđe tek pre pola časa. Da se otvori šampanjac i da se priredi čast, najenergičnije je navaljivao i Kolja. Lebedev im odmah iznese vino.

— Ali svoje, svoje! — govorio je knezu. — O sopstvenom trošku da proslavim i da vam čestitam. Biće i posluženje, zakuska, to moja kći već sprema. Ali kad biste vi, kneže, samo znali o čemu se sad govori. Sećate li se onoga »biti ili ne biti« iz Hamleta? E, to vam je sad savremena tema, sasvim savremena! Pitanja i odgovori... A gospodin Terentijev neće ni da čuje da spava! Šampanjac je samo srknuo, samo jedan gutljaj... neće mu škoditi... Hajdete, kneže, priđite i odlučite! Svi su vas čekali, svi su samo očekivali vašu visoku pamet...

Knez opazi mio i blag pogled Vere Lebedeve, koja se takođe žurila da se do njega kroz gomilu progura. I pored svih, on najpre njoj pruži ruku; ona, sva srećna, porumene i požele

mu »srećan život od samog onog dana«. Zatim kao bez duše odlete u kuhinju, gde je i spremala zakusku. Ali ona je i pre kneževog dolaska — čim bi makar samo na časak mogla da ostavi posao — izlazila na terasu i vrlo pažljivo slušala vatrenu debatu o najapstraktnijim i za nju najčudnijim stvarima, koja se među podnapitim gostima neprekidno vodila. Njena mlađa sestra, koja je iz početka samo zevala, zaspala je u susednoj sobi na jednom sanduku, dok je dečko, Lebedevljevi sin, stajao pored Kolje i Ipolita. Već i sam izgled njegovog oduševljenog lica pokazivao je da je spreman da prestoni ovde, na jednome mestu, slušajući i uživajući, makar i čitavih deset časova uzastopce.

— Ja sam vas naročito očekivao i veoma mi je milo što ste došli tako srećni — reče Ipolit kad knez, odmah posle Vere, priđe da se rukuje s njim.

— A otkud vi znate da sam ja »tako srećan«?

— Na licu vam se čita. Pozdravite se s gospodom pa sedite što pre ovde kod nas. Ja sam vas naročito čekao — dodade on, značajno naglašavajući to da ga je čekao. Na kneževu primedbu: neće li mu možda škoditi što tako kasno sedi, Ipolit odgovori da se i sam sebi čudi kako je pre tri dana skoro već umirao, a nikad se nije osećao bolje nego večeras.

Burdovski skoči pa promrmlja da je on ovde »onako«: dopratio je Ipolita, ali da je i njemu vrlo prijatno; da je u onom pismu »pisao gluposti«, a da mu je sad »prosto milo« ... Ne dovršivši, on čvrsto steže kneževu ruku i sede na stolicu.

— Ja bih da vam kažem samo dve-tri reči — prošapta on na po glasa — i to o nečem neobično važnom. Da se uklonimo na časak.

— Samo dve reči — prošaputa neki drugi glas na kneževo drugo uho, i neka druga ruka ga s druge strane uze pod ruku. Knez se zaprepasti kad ugleda strašno razbarušenu pocrvenelu pojavu, koja se smejala i namigivala, a u kojoj on odmah poznade Ferdiščenka, koji se stvorio bog zna kako.

— Sećate li se Ferdiščenka? — zapita ga ovaj.

— A otkud vi ovde? — viknu knez.

— Pokajao se! — viknu Keler, koji u taj mah pritrča — on se sakrio, nije hteo na oči da vam izlazi, sakrio se bio tamo u uglu ... On se kaje, kneže, oseća da je kriv.

— Ama zbog čega, zbog čega?

— Ja sam ga našao, kneže, maločas sam ga našao i doveo ga. To vam je moj veliki prijatelj, ali kažem vam: pokajao se.

— Vrlo mi je milo, gospodo. Izvolite, sedite tu sa ostalima, eto mene odmah — jedva se oslobodi knez od njih, žureći se Jevgeniju Pavloviču.

— Tu kod vas je vrlo zanimljivo — primeći ovaj — i ja sam sa zadovoljstvom proveo ovo pola časa dok sam vas čekao. Evo o čemu je reč, dragi moj Lave Nikolajeviču. Ja sam sa Kurmiševim sve udesio, pa sam svratio da vas umirim; nemate šta da se uznemirujete, on je vrlo, vrlo pametno shvatio stvar, tim pre što je, po mome mišljenju, on sam više kriv.

— Sa kakvim to Kurmiševim?

— Pa s onim što ste ga danas zgrabili za ruke... On je bio tako razjaren da je već hteo da vam sutra sekundante pošalje.

— Ama nemojte, molim vas, to je tako glupo!

— Dabogme da je glupo, a sigurno bi se glupošću i završilo; ali ti naši ljudi...

— Nego, vi ste verovatno još zbog nečega došli, Jevgenije Pavloviču?

— O, pa naravno, još zbog nečega — zasmija se ovaj _ Dragi kneže, sutra čim svane, idem povodom tog nesrećnog slučaja (ono zbog strica), u Petrograd. Zamislite samo: sve je istina, i znaju već svi, osim mene. Sve me je to tako porazilo da k Jevančinima nisam ni stigao da odem. Neću moći ni sutra jer ću biti u Petrogradu, razumete li? Možda čitava tri dana neću biti ovde ... jednom rečju, moje stvari su pošle nizbrdicom. Mada to nije toliko važno, ipak sam odlučio da je potrebno da s vama o izvesnim okolnostima najiskrenije govorim, i to bez odlaganja, to jest još pre nego što odem. Ja mogu posedeti i pričekati, ako želite, dok se društvo ne razide; jer sad i tako nemam kud da idem: toliko sam uznemiren da neću ni da spavam. Najzad, mada je to ružno i neučtivo tako direktno goniti čoveka, ja vam otvoreno kažem, dragi kneže: došao sam da tražim vaše prijateljstvo; vi ste čovek kome nema ravnog, to jest čovek koji ne laže na svakom koraku, a možda i uopšte ne laže, a meni je u jednoj stvari potreban prijatelj i savetnik, jer sad potpuno spadam među nesrećne.

On se opet zasmija.

— Evo šta je nezgodno — zamisli se knez na časak — vi kažete da hoćete da pričekate dok se ovi razidu, ali ko zna kad će to biti. Zar ne bi bilo bolje da sad odmah siđemo u park, a oni nek pričekaju; ja ću im se izviniti.

— Ne, ne, ja imam svoje razloge da na vas ne treba da se posumnja kako imate razgovore sa naročitim ciljem; ima ovde ljudi koje veoma interesuju naši odnosi, vi to možda ne znate, kneže. I mnogo će bolje biti ako oni vide da smo mi i inače u najprijateljskijim, a ne samo u nekim naročitim odnosima; razumete li me? Oni će za jedno dva sata otići; ja ću vam oduzeti dvadeset minuta, najviše pola časa.

— Ah, molim vas, samo izvolite; meni je vrlo milo i bez naročitih objašnjenja; ja sam vam na vašim lepim rečima o prijateljskim odnosima veoma zahvalan. Samo mi oprostite što sam danas rasejan; znate, u ovaj mah nikako ne mogu da budem pribran.

— Vidim, vidim — promrmlja Jevgenije Pavlovič lako se osmehnuvši. On je te večeri bio vrlo smešljiv.

— Šta vidite? — trže se knez.

— A vi i ne slutite, mili kneže — osmejkivao se i dalje Jevgenije Pavlovič, ne odgovarajući direktno na pitanje — vi i ne slutite da sam ja možda došao prosto zato da vam podvalim i da uzgred od vas nešto ispipam, a?

— Da ste došli da štogod ispipate, u to se ne može sumnjati — zasmija se najzad i knez — pa ste čak možda rešili da mi malo i podvalite. Ali to ništa ne čini, ja se vas ne bojim; sem toga, meni je sad nekako svejedno, verujete li? I... i... i pošto sam ja pre svega ubeđen da ste vi ipak krasan čovek, to ćemo verovatno, na kraju krajeva, zbilja završiti time što ćemo se kao prijatelji složiti. Vi ste se meni veoma dopali. Jevgenije Pavloviču, vi ste... vrlo, vrlo valjan čovek, po mome mišljenju.

— No, s vama je, u svakom slučaju, vrlo prijatno imati posla, i svejedno kakav taj posao bio — zaključio Jevgenije Pavlovič. — Hajdemo, popiću čašicu vina u vaše zdravlje. Neobično sam zadovoljan što sam vam se večeras pridružio. A! — zaustavi se on najedared — a je li se taj gospodin Ipolit sad k vama preselio?

— Jeste.

— Ali on, valjda, neće odmah umreti?

— A što?

— Onako, pitam samo; sedeo sam ovde sa njim čitavo pola časa ...

Ipolit za sve to vreme čekaše kneza i neprestano pogledaše na njega i na Jevgenija Pavloviča dok su oni razgovarali po strani. Grozničavo živahnu kad priđeše stolu. Bio je brižan i uzbuđen; znoj mu izbijaše po čelu. U njegovim zažarenim očima ogledaše se, osim nekog grozničavog stalnog nemira, još i neko neodređeno nestrpljenje: njegov pogled besciljno preletaše s predmeta na predmet, s jednog lica na drugo. Mada je on u opštem bučnom razgovoru sve dosad ozbiljno učestvovao, ipak je njegova zagrejanost bila samo grozničava pojava: njega razgovor, u stvari, nije zanimao; njegovo raspravljanje bilo je bez veze, podsmešljivo i nemarno paradoksalno. On ne bi dovršavao rečenice i očas bi napuštao ono o čemu je nekoliko trenutaka ranije sam počinjao da govori sa grozničavom vatrom. Knez sa čuđenjem i žaljenjem saznade da su mu te večeri dozvolili da nesmetano popije pune dve čaše šampanjca i da je načeta čaša koja je stajala pred njim bila već treća. Ali on je to tek docnije doznao; u tom trenutku pažnja mu nije bila mnogo budna.

— A znate li da je meni veoma milo što je baš danas vaš rođendan? — viknu Ipolit.

— Zašto?

— Videćete; brže sedajte; pre svega, već samo zato što se skupila sva ova naša... publika. Ja sam i računao da će biti mnogo sveta: ovo mi sad prvi put u životu račun tačno ispada! A krivo mi je što nisam znao za vaš rođendan, inače bih došao s poklonom ... Ha-ha! A možda sam ja poklon i doneo! Ima li još dugo do zore?

— Do svanuća nije ostalo ni dva časa — primeti Pticin pogledavši na časovnik.

— A šta će vam svanuće kad se sad i bez njega napolju može čitati? — primeti neko.

— Zato što treba da ugledam krajčićak sunca. Može li se piti u zdravlje sunca, kneže, šta vi mislite?

Ipolit je to zapitao oštro, obraćajući se svima sasvim neposredno, kao da je komandovao. Ali kako se činilo, on to ni sam nije opažao.

— Pa, da ispijemo; samo vi, Ipolite, trebalo bi da se umirite, a?

— Vi neprestano o spavanju; vi ste, kneže, moja dadilja! čim sunce na nebu izgreje i »zazvoni« (ko to reče u jednoj pesmi: »Sunce je na nebu zazvonilo«? Nesmisleno, ali lepo!), odmah ćemo ići da spavamo. Lebedeve! Zar nije sunce izvor života? šta to znači »izvor života« u Otkrovenju? Jeste li vi, kneže čuli što o »Pelen-zvezdi«?

— Čuo sam kako Lebedev tumači da je ta »Pelen-zvezda« mreža železničkih pruga rasprostrtih po Evropi.

— Ne, dozvolite, molim vas, to tako ne ide! — viknu Lebedev poskočivši i mašući rukama, kao da želi da zadrži sveopšti smeh koji je već počinjao — dozvolite! Sa ovom gospodom ... sva ova gospoda — okrenu se on najednom knezu — to je u izvesnim tačkama evo šta... — i on bez ustezanja čuknu dvaput po stolu, što još više pojača smeh.

Mada je Lebedev bio u svom običnom »večernjem« stanju, ipak je ovog puta bio više nego dotad uzbuđen i ljut, usled duge i »visokoučene« prepirke koja se dotle vodila. A u tim slučajevima on se prema svojim protivnicima držao sa beskrajnim i u najvećem stepenu otvorenim prezirom.

— To ne ide tako! Mi smo, kneže, pre pola časa sklopili ugovor da jedan drugog ne prekidamo, da se ne smeјemo dok jedan od nas govori, da mu damo da sve slobodno iskaže, a ako hoće, neka posle i ateisti kažu svoje. Generala smo izabrali za predsednika,

da! ... Jer inače kako bismo? Inače, svako se može zbuniti kad izlaže neku visoku i duboku misao...

— Ama govorite, govorite: niko vas ne zbunjuje! — začuše se glasovi. — Govorite, i ne udaljajte se od teme.

— Kakva je to »Pelen-zvezda«? — zapita neko.

— Nemam pojma! — odgovori general Ivolgin zauzimajući sa dostojanstvenim izrazom svoje doskorašnje predsedničko mesto.

— Ja neobično volim sve te diskusije i tu uzrujanost, kneže, naravno kad su naučne — promrmlja, međutim, Keler s pravim ushićenjem i nestrpljenjem, klateći se na stolici — naučne i političke — obrati se on najednom i iznenadno Jevgeniju Pavloviču, koji je sedeo skoro pored njega. — Znate, ja strašno volim da čitam u novinama o engleskom parlamentu, to jest ne u tom smislu o čemu oni tamo raspravljaju (ja, znate, nisam političar), nego u tom kako se oni tamo između sebe objašnjavaju, ponašaju, tako reći, kao političari: »plemeniti vikont, koji sedi prema meni«, »plemeniti grof, koji deli moje mišljenje«, »moj plemeniti oponent koji je zadivio Evropu svojim predlogom«, to jest sve te fine izraze, sav taj parlamentarizam slobodnog naroda ... eto šta je za nas ovde primamljivo! Ja sam očaran, kneže. Ja sam, Jevgenije Pavloviču, u dubini duše uvek bio umetnik, bogami.

— Pa šta onda? Po vašem mišljenju — žestio se u drugom uglu Ganja — ispada da su železničke pruge proklete, da one znače propast za čovečanstvo, da su one živa rana koja je pala na Zemlju da zamuti »izvore života« ?

Gavrilo Ardalionovič beše tog večera u vrlo uzbuđenom stanju i vrlo veselo, čak bi se moglo reći skoro svečano raspoložen, kako se knezu učinilo. On se sa Lebedevom, naravno, samo šalio i bockao ga, ali uskoro i sam pade u vatru.

— Železničke pruge to nisu, ne kažem ja to! — odgovaraše Lebedev u isti mah i van sebe i osećajući neizmerno uživanje. — U stvari, železničke pruge neće poremetiti tokove života, a sve je to proketo: sav taj duh poslednjih naših vekova, u njegovoj opštoj celini, naučnoj i praktičnoj, možda je zbilja proklet.

— Je li sigurno proklet, ili samo možda? Jer to je važno znati u ovom slučaju — upita Jevgenije Pavlovič.

— Proklet je, proklet, sigurno je proklet! — strasno potvrdi Lebedev..

— Ne žurite se, Lebedeve, vi ste pred zoru uvek mnogo bolji čovek — primeti Pticin osmehujući se.

— Ali sam zato u toku noći iskreniji! Noću sam srdačniji i iskreniji! — okrenu mu se Lebedev sa žarom — prostodušniji i određeniji, časniji i čestitiji, i mada vam time otkrivam svoju slabu stranu, to mi ništa ne smeta. Ja vas sad sve pitam, sve bezbožnike: čime ćete spasti svet i u čemu ste mu našli pravi put, vi, ljudi nauke, industrije, kompanija, zarada i ostalog? Čime? Kreditom? A šta je to kredit? Čemu će vas dovesti kredit?

— Oho, vi ste nešto mnogo radoznali! — primeti Jevgenije Pavlovič.

— A ja sam toga mišljenja da je onaj ko se tekvim pitanjima ne interesuje obična velikosvetska protuva.

— Ako ništa drugo, ali kredit će čovečanstvo dovesti do sveopšte solidarnosti i do ravnoteže interesa — primeti Pticin.

— I ni do čega više, ni do čega više! Ne uzimajući nikakve moralne osnove, osim zadovoljavanja ličnog egoizma i materijalnih potreba! Opšti mir, opšta sreća — zbog potrebe! Da li ja ovo vas dobro razumem, ako smem pitati, dragi moj prijatelju?

— Ta sveopšta preka potreba živeti, piti i jesti, a najviše, najzad, naučno uverenje o tome da se ta potreba ne može zadovoljiti bez opšteg udruživanja i solidarnosti... to je, izgleda, dovoljno jaka misao da može poslužiti kao oslonac i kao »životni izvor« za buduće vekove čovečanstva — primeti Ganja, koji se ozbiljno ražestio.

— Potreba da se jede i pije, to jest isključivo osećaj samoodržavanja ...

— A ko vam je to kazao? — viknu najednom Jevgenije Pavlovič. — Da je zakon, to je istina, ali on je toliko isto normalan kao i zakon uništavanja, pa, bogami, i samouništanja. Zar je samo u samoodržanju ceo normalan zakon čovečanstva?

— Oho! — progovori Ipolit brzo se okrenuvši Jevgeniju Pavloviču i posmatrajući ga sa neobičnom radoznalošću. Ali videvši da se onaj smeje, zasmeha se i sam, gurnu Kolju, koji stojaše kraj njega, i opet ga zapita koliko je časova, privukavši Koljinu ruku sa srebrnim časovnikom i grozničavo pogledavši na kazaljku. Zatim se, baš kao da je sve zaboravio, ispruži na divanu, zabaci ruke pod glavu, pa se zagleda u tavanicu. Posle nekoliko trenutaka on je opet sedeo za stolom, ispravivši se i pažljivo slušajući trabunjanje Lebedeva, koji je sasvim pao u vatru.

— To vam je misao lukava i podrugljiva, bodljikava misao! — strasno prihvati Lebedev paradoks Jevgenija Pavloviča — misao iskazana sa svrhom da se protivnici podstaknu na tuču, ali misao potpuno tačna! Jer vi, velikosvetski podsmešljivac i kavaljerist (mada ne bez sposobnosti!), ni sami ne znate koliko je ta vaša misao duboka i istinita! Da, zakon samouništenja i zakon samoodbrane, oba su podjednako jaka u čovečanstvu! Đavo takode vlada čovečanstvom do granice vremena, koje su nam još nepoznate. Vi se smejete? I ne verujete u đavola? Neverovanje u đavola je francuska misao, to je plitka misao, to je plitka misao. A znate li vi ko je đavo? Znate li kako je njemu ime? Ne znajući mu ni ime, vi se, sledejući Volteru, smejete njegovom obliku, njegovim kopitima, repu i njegovim rogovima, koje ste sami izmislili. A nečisti duh je velik i strahotan duh, i on nema ni kopita ni rogova koje ste mu vi izmislili. Nego, sad nije o njemu reč.

— Otkud vi znate da sad nije o njemu reč? — viknu najednom Ipolit i zasmeha se kao da je dobio napad.

— Misao vam je duhovita i značajna! — pohvali ga Lebedev — ali stvar ipak nije u tome, nego je naše pitanje sad: da nisu slučajno »životni izvorik« oslabeli sa jačanjem ...

— Železničkih pruga? — viknu Kolja.

— Ne železničkih pruga, mladi ali hazardni dečake, nego celog onog pravca kome železničke pruge mogu da posluže, tako reći, kao njegova slika, kao umetničko oličenje. Žure, grme, tutnje i hitaju, tobože radi sreće čovečanstva! »U čovečanstvu postaje i suviše hučno i poslovno, malo je duhovnog mira«, žali se jedan od sveta povučeni mislilac. »Neka, ali lupa kola koja gladnome čovečanstvu dovoze hleb bolja je nego duhovni mir«, pobednički odgovara ovome drugi mislilac, koji putuje svuda i odlazj od prvoga oholo. Ne verujem ja, gnusni Lebedeve, kolima što dovoze hleb čovečanstvu! Jer kola što dovoze

hleb čovečanstvu bez moralne podloge u svom poslu mogu da najhladnokrvnije isključe iz uživanja onoga što dovozi veliki deo čovečanstva, što se već i dešavalo.

— Zar to kola mogu najhladnokrvnije da isključe? — prihvati neko.

— Sto se već dešavalo — potvrdi Lebedev, ne udostojivši to pitanje pažnje — postojao je Maltus prijatelj čovečanstva. Ali prijatelj čovečanstva sa labavim moralnim osnovama, to je ljudožder čovečanstva, a da i ne govorimo o njegovoj sujeti: jer, uvredite samo sujetu jednog od tih bezbrojnih prijatelja čovečanstva, i on je gotov da zapali svet sa sve četiri strane zbog najsitnije osвете; uostalom, onako isto kao i svaki od nas, ako ćemo iskreno da govorimo, kao i ja, koji sam najodvratniji, jer bih baš ja možda drva za potpalu prvi doneo i pobegao. Ali reč, opet, nije o tome!

— Pa o čemu je, na kraju krajeva!

— Ala je dosadan!

— Stvar je u sledećoj anegdoti iz prošlih vekova. U naše vreme, u našoj otadžbini, koju vi, kao što se nadam, volite kao i ja, gospodo, jer ja sam, što se mene tiče, spreman i krv svoju da žrtvujem ...

— Dalje! Dalje!

— U našoj otadžbini, isto kao i u celoj Evropi, sveopšta i strahovita glad posećuje čovečanstvo prema mogućoj statistici i koliko mogu da se setim, posećuje ga ne češće nego jedanput u četvrt veka, drugim recima o svakoj dvadesetpetogodišnjici jedanput. Ne tvrdim da je cifra tačna, ali srazmerno prilično retko.

— Sa čime srazmerno?

— Sa dvanaestim vekom, i sa najbližim vekovima i s jedne i s druge strane. Jer onda su, kako pišu i tvrde pisci, sveopšte gladi posećivale čovečanstvo jedared u dve ili bar tri godine, tako da su ljudi pri takvom stanju stvari pribegavali čak i ljudožderstvu, naravno, krijući to. Jedan od takvih badavadžija, zalazeći već u starost, bez ikakvog primoravanja sam je rekao da je u toku svog dugog bednog života pobio i lično u najvećoj tajnosti pojeo šezdeset monaha i nekoliko građanske dece, jedno šest komada, ne više, to jest vrlo malo u poređenju sa brojem sveštenika koje je pojeo. Sto se, pak, tiče odraslih građanskih lica, njih se sa tim ciljem nikako nije doticao.

— To nije moguće! — viknu predsednik, general, skoro uvređenim glasom. — Ja, gospodo, s njim često razgovaram, i diskutujem uvek o sličnim stvarima; ali on najčešće iznosi takve gluposti da se čovek zgrozi, i pri tom ni trunke istine!

— Generale, seti se opsade Karsa, a vi, gospodo, znajte da je moja priča gola istina. Sa svoje strane ću primetiti da je skoro svaka stvarnost, iako ima svoje neminovne zakone, bezmalo uvek neverovatna i ne liči na istinu. I, čak, ukoliko je stvarnija, tim manje ponekad liči na istinu ...

— Ama, zar bi neko bio u stanju da pojede šezdeset monaha? — smejahu se svi naokolo.

— Pa nije ih pojeo sve odjednom, to je očividno, nego možda u toku petnaest ili dvadeset godina, a to je već potpuno razumljivo i prirodno ...

— I prirodno?

— I prirodno! — branio se Lebedev s pedantnom upornošću. — A pored svega ostalog, katolički kaluđer je, već po samoj svojoj prirodi, povodljiv i radoznao, te ga je vrlo lako domamiti u šumu ili na neko drugo mesto, samotno mesto, a posle tamo postupiti sa njim na

ranije pomenuti način, ali ja ipak ne osporavam da je broj pojedjenih lica ogroman i da se skoro graniči sa neodmerenošću.

— Može biti, gospodo, da je to i istina — primeti najednom knez.

On je sve dosad ćuteći slušao prepirku i nije hteo da se meša u razgovor. Često se od srca smejao kad bi svi ostali prsnuli u smeh. Videlo se da mu je vrlo milo što je društvo tako raspoloženo i veselo; čak i to što svi tako mnogo piju. On možda cele večeri ne bi ni reči rekao, ali najednom mu nekako pade na pamet da počne da govori sa neobičnom ozbiljnošću, tako da se svi radoznalo okretoše prema njemu.

— Ja, gospodo, hoću da kažem kako su nekada gladi bile česte. O tome sam i ja čuo, premda slabo znam istoriju. Ali, izgleda, tako je i moralo biti. Kad sam dospao u švajcarske planine, strašno sam se čudio razvalinama starih ritterskih zamkova, sagrađenih po planinskim padinama, po strmim stenama, i, bar na pola kilometra okomito (to predstavlja nekoliko kilometara puta stazama). I sami znate šta je to zamak: to je čitavo brdo kamenja. To je rad strašan, nemoguć! I to su, naravno, sazidali svi ti jadni ljudi, vazali. Sem toga, oni su morali da plaćaju razne dažbine i da izdržavaju sveštenstvo. I kako onda mogu dospeti da obrađuju zemlju i da se ishrane? Njih je tada bilo vrlo malo, mora da su strašno umirali od gladi i da možda nisu imali bukvalno ništa da jedu. Ja sam neki put mislio čak i o tome: kako to da taj narod nije sasvim izumro ili da se nije s njime nešto drugo desilo, kako je mogao da se održi i sve to podnese. Da je bilo ljudoždera, pa čak možda i vrlo mnogo, u tome Lebedev nesumnjivo ima pravo; ja ne znam samo zašto je on tu upleo baš monahe, i šta time hoće da kaže?

— Sigurno to da su se u dvanaestom veku jedino monasi i mogli jesti, jer su samo monasi bili ugojeni — primeti Gavriilo Ardalionovič.

— Sjajna i tačna misao! — viknu Lebedev — jer onaj se običnih građana nije ni doticao. Nijednog građanina a šezdeset sveštenika, i to je strašna misao, istorijska misao, statistička misao, najzad od takvih činjenica i izgrađuje istoriju onaj koji ume, jer na osnovu tačnih cifara dokazuje se da je sveštenstvo, u najmanju ruku, šezdeset puta srećnije i zadovoljnije živelo nego ostalo tadašnje čovečanstvo. I, možda je šezdeset puta bilo gojaznije nego ostalo čovečanstvo ...

— Preteruješ, preteruješ, Lebedeve! — smejahu se svi uglas.

— Ja se slažem da je to istorijska misao, ali šta hoćete time da kažete? — nastavi da pita knez. (On je govorio sa tolikom ozbiljnošću i sa tolikim odsustvom i najmanje šale i podsmeha Lebedevu, kojem su se inače svi smejali, da njegov ton postajao i nehotice komičan usred opšteg tona celog društva. Malo je nedostajalo pa da počnu i njega da ismevaju, ali on to nije opazio.)

— Zar vi, kneže, ne vidite da je on lud? — naže se prema njemu Jevgenije Pavlovič. — Meni večeras rekoše da je uobrazio da je advokat i da drži advokatske govore, a čujem da hoće da polaže i advokatski ispit. Ja sad očekujem izvrsnu parodiju.

— Na kraju ću doći do ogromnog zaključka — grmeo je, međutim, Lebedev. — Ali da razmotrimo, pre svega, zločinčevo psihološko i pravno stanje. Mi vidimo da zločinac, ili, tako reći, moj klijent, i pored sve nemogućnosti da nađe drugu hranu, u toku svoje zanimljive karijere nekoliko puta ispoljava želju da se pokaje i da odbija od sebe sveštenstvo. Mi to jasno vidimo iz sledećih činjenica; pominje se da je on pojeo i petoro, šestoro nejake dece,

to je cifra relativno ništavna, ali je zato u drugom pogledu vrlo značajna. Vidi se da je on, mučen strahovitom grižom savesti (jer moj klijent je religiozan i moralan čovek, što ću ja i dokazati), da bi što je moguće više umanjio svoj greh, kao radi neke probe, šest puta zamenjivao kaluđersko meso svetovnom hranom. Da je to učinio isključivo radi opita, to takođe ne podleže sumnji, jer da je to činio samo radi gurmanske promene jelovnika, tada bi cifra šest bila suviše neznatna: zašto samo šest primeraka, a ne trideset? (Ja uzimam pola; pola i pola.) Ali ako je to bila samo proba, jedino iz očajanja pred strahom bogohulstva i obesvećenja crkve, onda cifra šest postaje potpuno razumljiva; jer šest proba, da bi se zadovoljila griža savesti, i više je nego dovoljno, pošto probe nikako nisu mogle da budu uspešne. Jer, pre svega, po mome mišljenju, detence je i suviše malo, to jest nije krupno, tako da bi za jedno određeno vreme bio potreban triput, pa i pet puta veći broj dece nego kaluđera, tako da bi greh, ako bi se i smanjivao na jednoj strani, na kraju krajeva, na drugoj strani rastao, ako ne po kakvoći, a ono po količini. Tako rezonujući, gospodo, ja se, naravno, udubljujem u dušu zločinca iz dvanaestog veka. što se, pak, tiče mene, čoveka iz devetnaestog veka, ja bih možda stvar i drukčije posmatrao, o čemu vam saopštavam, tako da vi, gospodo, nemate razloga da kezite zube na mene, a već vam to, generale, nikako i ne liči... Sem toga, detence, po mom ličnom mišljenju, nije hranljivo, i možda je i suviše slatko i otužno, tako da ono ne može da zadovolji glad, a uzalud izaziva grižu savesti.

... A sad završetak, finale, gospodo, koje sadrži rešenje jednog od najvažnijih pitanja i tadašnjeg i današnjeg vremena! Zločinac završava time što odlazi sveštenstvu i optužuje sebe predajući se u ruke vlastima. Sad je pitanje kakve su njega muke očekivale u ono vreme, kakvi točkovi, lomače i vatre? Ko ga je gonio da ide i da optužuje samoga sebe? Zašto se jednostavno nije zaustavio na cifri šezdeset, čuvajući tajnu do svog umrlog časa? Zašto prosto nije ostavio kaluđere na miru, pa kao pustinjač živeo u pokajanju? Zašto, najzad, i sam nije stupio u kaluđere? Eto, u tome je i odgonetka! Znači da je postojalo nešto što je jače od lomača i vatre, pa čak i od dvadesetogodišnje navike! Znači da je postojala neka misao jača od svih nesreća, nerodica, mučenja, kuge, more i sveg onog pakla koji ono čovečanstvo ne bi ni preživelo bez te misli koja sve obuhvata, koja upravlja srcem i oplodava životne izvore misli. A pokažite mi nešto slično toj snazi u današnje doba poroka i železnikih pruga... upravo, trebalo bi reći, u naše doba parobroda i železničkih pruga, ali ja kažem u naše doba poroka i železničkih pruga zato što sam pijan, ali sam pravičan! Pokažite mi jednu misao koja međusobno vezuje današnje čovečanstvo, koja ima makar polovinu onakve snage kao u onim vekovima. I usudite se da kažete posle svega toga da nisu oslabeli, niti se pomutili životni izvori pod tom »zvezdom«, pod tom mrežom koja je sputala ljude. I ne plašite me svojim blagostanjem, svojim bogatstvima, retkom gladi i brzinom saobraćaja! Bogatstva ima više, ali je snage manje; nema više misli koja sve povezuje; sve je omlitavelo, sve je uvenulo, i svi su uvenuli! Svi, svi smo mi pouvenuli! ... Ali dosta, a i nije sad reč o tome, nego o ovome: da li bi već trebalo, mnogouvaženi kneže, da počnemo zakuskom koja je spremljena za goste?

Lebedev, koji umalo što ne dovede nekoliko slušalaca do pravog negodovanja (treba imati na umu da su se boce sa šampanjcem neprestano praznile), neočekivanim završetkom svoga govora o zakusci odmah pomiri i pridobi za sebe sve svoje protivnike. Sam on nazivaše takav završetak »veštīm advokatskim obrtom«. Veseli smeh se ponovo zaori, svi

gosti oživeše; svi poustajашe od stola da se razmrdaju i da se prošetaju po terasi. Samo Keler i dalje ostade nezadovoljan Lebedevljevim govorom i beše neobično uzbuđen.

— Napada prosvetu, propoveda fanatizam dvanaestog stoleća, krevelji se i šegači, i to bez ikakve nevinosti srca; a čime je on sam stekao kuću, dozvolite da vas zapitam? — govorio je glasno, zaustavljajući sve i svakoga.

— Ja sam poznavao pravog tumača Otkrovenja — govorio je general u drugom uglu, drugim slušaocima, među kojima beše i Pticin, koga on uhvati za dugme — pokojnog Grigorija Semjonoviča Burmistrova; on je, tako reći, svojim govorom palio srca. I, pre svega, nameštao je naočari, rasklapao veliku starinsku knjigu u crnom kožnom povezu, a sem toga još i seda brada i dve medalje za humane akcije. Počinjao bi grubo i strogo, pred njim su se klanjali generali, a dame su u nesvest padale... a ovaj završava zakuskom! Na šta to liči?

Slušajući generala, Pticin se smešio i kao da se spremao da uzme šešir, ali kao nikako nije mogao da se odluči, ili je neprestano zaboravljao svoju nameru. Ganja je, još pre nego što su se digli od stola, najednom prestao da pije, i sklonio ispred sebe čašu; nešto mračno pređe mu preko lica. Kad ustadoše od stola, on priđe Rogožinu i sede pored njega. Moglo se pomisliti da su oni u najboljim prijateljskim odnosima. Rogožin, koji se u početku i sam nekoliko puta spremao da krišom ode, sedeo je sad nepomično, oborivši glavu, i kao da je i on zaboravio da je hteo da ide. Cele večeri nije popio ni kapi vina, i bio je vrlo zamišljen; samo bi s časa na čas podizao oči i zagledao se u sve i svakoga. Sad se, pak, moglo pomisliti da tu iščekuje nešto za sebe vrlo važno i da se izvesno vreme odlučio da ne odlazi.

Knez je popio svega dve ili tri čaše, te beše samo veseo. Ustavši od stola, on se susrete s pogledom Jevgenija Pavloviča, seti se objašnjenja koje mu je predstojalo i osmehnu mu se ljubazno. Jevgenije Pavlovič klimnu glavom i najednom ukaza očima na Ipolitu, koga je baš u tom trenutku uporno posmatrao. Ipolit je spavao ispružen na divanu.

— Recite mi, kneže, molim vas, zašto se to derište dovuklo k vama — reče on najednom sa tako neprikrivenom mrzovoljom, pa čak i ljutito, da se knez začudi. — Smem da se kladim da je nešto ružno naumio!

— Ja sam primetio — reče knez — bar se meni tako učinilo, da se vi danas za njega i suviše interesujete, Jevgenije Pavloviču. Je li to tačno?

— A dodajte još i to: da bih ja u ovim sopstvenim neprilikama i bez njega imao zbog čega da se zamislim, tako da se, eto, samom sebi čudim, što celo veče ne mogu da odvojim oči od tog odvratnog lica.

— On ima lepo lice ...

— Eto, eto, gledajte! — viknu Jevgenije Pavlovič trgnuvši kneza ra rukav — eto! ...

Knez se još jednom začuđeno zagleda u Jevgenija Pavloviča.

V

Ipolit, koji pred kraj Lebedevljeve rasprave najednom zaspao na divanu, sad se naglo probudi, kao da ga je neko u slabinu gurnuo, strese se, pridiže se, obazre se oko sebe i poblede. On se osvrtao kao u nekom strahu; i kad se svega prisetio i shvatio, na licu mu se ocrta skoro pravi užas:

— Šta, oni se razilaze? Je li svršeno? Je li sve svršeno? Je li izgrejalo sunce? — pitaše on uznemireno hvatajući kneza za ruku. — Koliko je časova? Tako vam boga, koje je doba? Ja sam prespavao. Jesam li dugo spavao? — dodade on sa skoro očajničkim pogledom, kao da je prespavao nešto važno od čega je, u najmanju ruku, zavisila sva njegova sudbina.

— Spavali ste sedam ili osam minuta — odgovori mu Jevgenije Pavlovič.

Ipolit žudno pogleda u njega i zamisli se za nekoliko trenutaka.

— A ... samo toliko! Ja sam, dakle ...

I on duboko i pohlepno predahnu, baš kao da je zbacio sa sebe neki ogroman teret. Najzad shvati da ništa nije »svršeno«, da još nije svanulo, da su gosti ustali od stola samo zbog zakuske, a da se svršilo samo Lebedevljevo naklapanje. On se osmehnu, a bolesna rumen, u obliku dve jarke mrlje, zaigra mu na obrazima.

— A vi ste, Jevgenije Pavloviču, i minute brojali dok sam ja spavao — prihvati on podsmešljivo — vi celo veče niste skidali oka s mene, ja sam video. A! Rogožin! Njega sam baš sanjao — šapnu on knezu namrštivši se i klimajući glavom prema Rogožinu, koji je sedeo za stolom. — Ah, da — pređe on opet najednom na nešto drugo — gde je naš besednik, gde je Lebedev? Lebedev je, dakle, završio? O čemu li je govorio? Je l' te, kneže, da li ste vi jednom govorili da će svet spasti »lepota«? Gospodo — viknu on glasno svima — knez tvrdi da će lepota spasti svet! A ja, opet, tvrdim da su njegove misli otud tako nestašne što je on zaljubljen. Gospodo, knez je zaljubljen; ja sam se u to ubedio večeras, čim je ušao. Ne crvenite, kneže, biće mi vas žao. Koja će lepota spasti svet? Meni je to Kolja ispričao ... Jeste li vi revnostan hrišćanin? Kolja kaže da vi sebe nazivate hrišćaninom.

Knez se pažljivo zagleda u njega, ali mu ništa ne odgovori.

— Vi mi ne odgovarate? Vi možda mislite da vas ja bogzna koliko volim? — dodade najedared Ipolit, kao iz puške.

— Ne, to ne mislim. Ja znam da vi mene ne volite.

— Oho! Zar ni posle onog juče? Pa ja sam juče bio iskren prema vama.

— Ja sam još juče video da me ne volite.

— To jest zato što vam zavidim, što vam zavidim? Vi ste to uvek mislili, pa i sad mislite, ali... Ali zašto vam ja govorim o tome? Hoću da popijem još koju čašu šampanjca. Naspite mi, Kelere!

— Vi više ne smete piti, Ipolite, ja vam neću dati...

I knez odmače čašu ispred njega.

— I zbilja... — pristade on odmah i kao da se zamisli — zaista bi neko mogao još reći... Ali šta se to, opet, mene sad tiče šta će ko reći! ... Zar nije tako, zar nije tako? Neka govore oni posle šta hoće, je l' te, kneže? I šta se to svih nas tiče šta će biti posle! ... Ja sam, uostalom, još bunovan. Kakav sam samo. strašan san usnio, tek sam se sad setio... Ja vam, kneže, ne želim da sanjate takve snove, iako vas možda i zbilja ne volim. Uostalom, kad neko jednog čoveka ne voli, on mu zato još ne mora želeći zla, zar nije tako? Ali što ja sad sve to pitam? Neprestano nešto pitam! Dajte mi svoju ruku; ja ću vam je čvrsto stisnuti, evo ovako ... Vi ste mi ipak pružili ruku. To znači da znate da vam je ja iskreno stežem?... Nego, zaista neću više da pijem. Koliko je časova? Uostalom, nije potrebno, znam koliko je. Kucnuo je moj čas! Sad je pravo vreme. A šta, je l' to tamo u uglu donose zakusku? Znači da je ovaj sto slobodan?

Vrlo dobro! Gospodo, ja... Ali sva ta gospoda i ne slušaju... Ja imam nameru da pročitam jedan članak, kneže; naravno, zakuska je zanimljivija, ali...

I on odjednom, sasvim iznenada, izvadi iz gornjeg bočnog džepa jedan veliki koverat kancelarijskog formata sa velikim crvenim pečatom. I stavi ga ispred sebe na sto.

Taj neočekivani postupak učini efekat na društvo, koje na njega nije bilo pripremljeno, ili, bolje reći, bilo je »pripremljeno«, ali ne za to. Jevgenije Pavlovič čak poskoči na svojoj stolici; Ganja se brzo primače stolu; to isto učini i Rogožin, ali s nekom gadljivom mrzovoljom, baš kao da razumevaše o čemu je reč. Lebedev, koji se zadesio u blizini, pride sa radoznalim očicama i gledaše u koverat, trudeći se da pogodi o čemu je reč.

— Šta vam je to? — zapita knez uznemireno.

— Kad prvi krajičak sunca izgreje, ja ću leći da spavam, kneže, to sam vam kazao; dajem vam časnu reč: videćete! — viknu Ipolit. — Ali... ali... zar vi mislite da ja nisam u stanju da raspečatim ovaj koverat? — dodade on posmatrajući sve redom sa nekim izazivanjem, baš kao da se obraćaše svima, od prvog do poslednjeg.

Knez primeti da on sav drhti.

— Niko od nas to ne misli — odgovori knez u ime svih — i po čemu vi mislite da neko od nas ima takvu misao? Ali kakva... kakva vam je to čudnovata ideja da nam sad čitate? Sta vam je to tu, Ipolite?

— Šta je to tu? Šta se, opet, s njim desilo? — pitahu svi naokolo. Svi prilažahu, neki još žvaćući; koverat sa crvenim pečatom sve je privlačio, kao magnet.

— To sam ja juče napisao, odmah pošto sam vam dao reč da ću se preseliti, kneže. Pisao sam juče ceo dan, zatim celu noć, i tek sam jutros završio. Kad je bilo pred zoru, onda sam sanjao ...

— Zar nije bolje da ostavimo to za sutra? — prekide ga knez neodlučno.

— Sutra »već vremena neće biti«! — osmehnu se Ipolit histerično. — Uostalom, ne uznemirujte se, ja ću to pročitati za četrdeset minuta, najviše za čas... I pogledajte samo kako se svi interesuju; svi su prišli; svi posmatraju moj pečat, i eto, da nisam ovaj članak ovako u koverat zapečatio, nikakvog efekta ne bi bilo! Ha-ha! Eto vam šta znači tajanstvenost! Hoću li, gospodo, da raspečatim ili ne? — viknu on smejući se svojim čudnim smehom i sevajući očima. — Tajna! Tajna! A sećate li se, kneže, ko je to rekao da »vremena više biti neće« ? To govori ogromni moćni anđeo u Otkrovenju.

— Bolje da ne čitate! — najednom viknu Jevgenije Pavlovič, sa takvim uzbuđenjem kakvom se od njega niko ne bi nadao, tako da se to mnogima učini čudnovato.

— Ne čitajte! — viknu i knez, položivši ruku na koverat.

— Kakvo sad opet čitanje? Sad je zakuska — primeti neko.

— Članak? Je li za časopis? — zapita drugi.

— Sigurno nešto dosadno? — dodade treći.

— Ama, šta je sve to? — pitahu ostali. Ali knežev plašljiv gest baš kao da uplaši i samog Ipolita.

— Dakle... da ne čitam? — prošapta mu on nekako obazrivo, sa iskrivljenim osmehom na pomodrelim usnama. — Da ne čitam? — promrmlja on prelazeći pogledom preko svih gostiju, svih očiju i lica, zagledajući se opet u sve sa predašnjom ekspanzivnošću koja baš kao da beše protiv svih njih uperena. — Vi se ... bojite? — okrete se on opet knezu.

— Čega? — zapita ovaj menjajući se u licu sve više.

— Ima li kogod dvadeset kopjejaka? — skoči Ipolit najednom sa stolice kao da ga je neko gurnuo. — Kakav bilo novčić?

— Evo! — dade mu odmah Lebedev; njemu sevnu misao da je bolesni Ipolit poludeo.

— Vera Lukijanovna! — žurno viknu Ipolit — uzmite i bacite na sto; glava ili pismo? Ako padne pismo, onda da čitam!

Vera uplašeno pogleda u novac, u Ipolita, zatim u oca, pa zabacivši glavu unazad, kao da beše ubeđena da ona sama nikako ne treba da gleda u novac, nevesto ga baci na sto. Pade pismo.

— Da se čita! — prošaputa Ipolit, kao zgažen tom odlukom sudbine. Ne bi većma prebledeo ni da mu je smrtna osuda pročitana. — Uostalom — strese on najednom, počutavši nekoliko trenutaka — šta je to? Zar sam ja sad zaista bacio kocku? — obiđe on pogledom sve prisutne sa istom nametljivom otvorenosću. — Nego, to je vanredna psihološka crta! — viknu on najednom, obraćajući se knezu sa iskrenim čuđenjem. — To je... neshvatljiva crta, kneže! — potvrdi on živahnuvši i kao došavši k sebi — vi to, kneže, zapišite ili zapamtite, jer vi, kanda, skupljate materijal o smrtnoj kazni... Meni su pričali, ha-ha! O, bože, kolika je ovo nesmislena glupost!

On sede na divan, podlakti se na sto obema rukama i uhvati se za glavu.

— Pa to je prosto sramota! ... — nastavljaše. — A šta se, opet mene tiče što je to sramota — podiže on skoro u istom trenutku glavu. — Gospodo! Gospodo! Ja otvaram koverat — objavi sa nekom iznenadnom odlučnosću — ja... ja, uostalom, nikoga ne gonim da sluša! ... Uzdrhtalim od uzbuđenja rukama raspečati koverat, izvadi iz njega nekoliko sitno ispisanih tabačića hartije za pisma, metnu ih ispred sebe pa poče da ih sređuje.

— Ama, šta je to? Šta je tu u pitanju? Šta će se to čitati? — mrgodno gundahu neki gosti. Ostali ćutahu. Ali svi posedaše, pa sa radoznalošću počeše gledati. Možda su zaista očekivali nešto neobično. Vera se pribi uz očevu stolicu pa od straha samo što ne zaplaka; skoro isto se tako uplašio i Kolja. Lebedev, koji beše već seo, najednom ustade, dohvati sveće i primače ih bliže Ipolitu, da bolje vidi pri čitanju.

— Gospodo, ovo je... vi ćete odmah videti šta je ovo — dodade zbog nečeg Ipolit i poče da čita: — »Neophodno objašnjenje!« Epigraf: »Après moi le deluge«... Ih, do đavola! — viknu on kao da se opekao — kako sam mogao metnuti ovako glup epigraf? ... Slušajte, gospodo! ... uveravam vas da su sve ovo, na kraju krajeva, možda strahovite tričarije! Tu su samo izvesne moje misli... Ako vi držite da je ovde nešto tajanstveno ili... zabranjeno ... jednom rečju...

— Bolje čitajte bez uvoda — prekide ga Ganja.

— Počeo da vrda! — dodade neko.

— Mnogo se ovde priča — ubaci Rogožin, koji je za sve to vreme ćutao.

Ipolit se najedared zagleda u njega, a kad im se pogledi sukobiše, Rogožin se gorko i žučno iskezi i polagano izgovori čudnovate reči:

— Ne radi se tako taj posao, momče, ne radi se to tako ...

Šta je Rogožin hteo time da kaže, to, naravno, niko ne razumede, ali njegove reči učiniše dosta čudan utisak na sve prisutne; svakoga jednim krajičkom dotače ista zajednička misao. Na Ipolita, pak, učiniše te reči strašan utisak: on tako zadrhta da knez već ispruži ruku

da ga zadrži, i on bi jamačno i viknuo da ga u taj mah ne izdade glas. Čitav minut ne mogade ni reći progovoriti, već samo gledaše u Rogožina, teško dišući. Najzad, gubeći dah i sa neobičnim naporom, izgovori:

— Dakle, to ste vi... bili... vi?

— Šta sam ja bio? Šta? — odgovori mu Rogožin u nedoumici, ali lpolit, planuvši i skoro van sebe od jarosti, koja ga najednom obuze, oštro i glasno viknu:

— Vi ste bili prošle nedelje kod mene, noću, u dva časa, onoga dana kad sam ja k vama izjutra dolazio, vi!!! Priznajte, jeste li vi bili?

— Prošle nedelje? Ama, da nisi ti, momče, zbilja pameću pomerio?

»Momče« opet nekoliko trenutaka počuta, stavivši kažiprst na čelo, kao da se prisećao; ali u njegovom bledom osmehu koji se i sad krivio od straha najednom sinu nešto, baš kao neko lukavstvo koje likovaše.

— Vi ste ono bili! — ponovi on najzad skoro šapatom, ali sa neobično jakim ubeđenjem — vi ste bili kod mene i ćutke sedeli na stolici kod prozora čitav čas; i više, između jedan i dva časa po ponoći; zatim ste oko tri časa ustali i otišli... To ste bili vi, vi! Zašto ste me plašili, zašto ste dolazili da me mućite... to ne razumem, ali ste to bili vi! ...

I tu u njegovom pogledu najednom sevnu beskrajna mržnja, i pored drhtavice od straha koja ga još nikako ne ostavljaše.

— Vi ćete, gospodo, sve to odmah sad ćuti, ja... ja ... slušajte ...

Strašno brzajući, opet dohvati listiće; oni su se rasturili u neredu; on se trudio da ih složi; drhtahu u njegovim rukama; dugo ne mogade da ih sredi.

— Ovaj ili je poludeo ili bunca! — promrmlja Rogožin jedva ćujno.

Ćitanje najzad otpoće. Prvih pet minuta autor neoćekivanog ćlanka beše još neprestano zaduvan, te je ćitao nevezano i neravnomerno; ali docnije njegov glas oćvrсну i poće da potpuno izraćava smisao onoga što .je ćitao. Ponekad bi ga samo prekidao jak kašalj. Oko polovine ćlanka on jako promuknu; neobićno oduševljenje, koje ga obuzimaše sve više što je duće ćitao, dostiće pri kraju svoj vrhunac, kao i bolan utisak ućinjen na slućaoće.

MOJE NEOPHODNO OBJAŠNJENJE

Apres moi le deluge

»Juće izjutra bio je kod mene knez; između ostalog, on me je pri voleo da prećem k njemu u letnjikovac. Ja sam znao da će on na tom neizostavno nastojati, i bio sam uveren da će mi prosto izvaliti kako će mi u njegovoj vili »biti lakše da umrem meću ljudima i u zelenilu« — kako se on izraćava. Ali danas ne reće: da umrem, nego da ,lakše proživim' što je za mene, u mome poloćaju, skoro sasvim svejedno. Ja ga zapitah šta to on podrazumeva pod svojim neprekidnim ,zelenilom' i zašto mi toliko nameće svoje ,zelenilo', pa na svoje veliko ćuđenje doznah kako sam se ja sam one večeri izrazio da sam došao u Pavlovsk da se još poslednji put nagledam zelenila.

A kad mu primetih da je, na kraju krajeva, meni svejedno gde ću umreti, da li u zelenilu ili gledajući kroz prozor na komšijske ćeramide, i da još za ovih desetak-petnaest dana nema smisla toliko se uznemiravati, on se odmah složi sa mnom. Ali zelenilo i ćist vazduh će, po njegovome mišljenju, ipak izazivati neku fizićku promenu, i moje uzbuđenje i moji snovi će se

promeniti, pa možda i ublažiti. Ja mu tad, smejući se, primetih da govori kao materijalist. On mi, sa svojim osmehom, odgovori da je materijalist oduvek i bio. Kako, pak, on nikad ne laže, onda te reči sigurno nešto znače. Njegov osmeh je dobar; ja sam njega sad bolje upoznao. Ne znam da li ga volim ili ga ne volim; sad nemam vremena da se oko toga bakćem. Treba uzeti u obzir da je moja petomesečna mržnja prema njemu u toku poslednjeg meseca počela sasvim da popušta. Ko zna, možda sam dolazio u Pavlovsk uglavnom zato da njega vidim. Ali... zašto sam napuštao svoju sobu? Ko je na smrt osuđen, taj ne treba da napušta svoj ugao. I da nisam sad doneo definitivnu odluku, nego da sam se, naprotiv, odlučio da čekam do poslednjeg trenutka, onda, naravno, ja ne bih napuštao svoju sobu ni za šta na svetu, niti bih prihvatio njegov predlog da se preselim u Pavlovsk da umrem kod njega.

Moram da pohitam i da dovršim celo ovo 'Objašnjenje' neizostavno do sutra. Prema tome, neću imati vremena da ga pročitam i da ga popravim, pročitacu ga sutra, kad ga budem čitao knezu i dvojici-trojici svedoka, koje se nadam da ću naći kod njega. Kako, pak, ovde neće biti nijedne neistine reči, nego samo istina, poslednja i svečana, to sam još sada radoznao kakav će utisak ona učiniti na mene lično u onom času u trenutku kad je budem čitao.

Uostalom, nije ni trebalo da pišem reči: 'istina poslednja i svečana'. Za dve nedelje nema smisla lagati, jer dve nedelje ne vredi ni živeti, i to je najbolji dokaz da ću napisati samo istinu. (N.B. Ne zaboraviti misao: da nisam ja možda lud u ovom trenutku, tj. trenucima? Meni je neko ubedljivo kazao da ljudi u poslednjem stupnju tuberkuloze neki put polude za neko vreme. Proveriti to sutra za vreme čitanja po utisku koji ću učiniti na slušaoce. To pitanje neizostavno i sa najvećom tačnošću rešiti; inače se ničemu ne može pristupiti.)

Čini mi se da sam sad veliku glupost napisao; ali za popravljavanje nemam vremena, to sam već rekao. Osim toga, dajem sebi reč da u ovom rukopisu neću ispravljati ni jedan red, čak i ako bih primetio da sam sebi, posle svakog reda protivrečim. Hoću sutra pri čitanju naročito to da utvrdim da li je tok mojih misli logičan, da li opažam svoje greške i da li je, prema tome, tačno sve ono što sam za ovih šest meseci u ovoj sobi razmišljao, ili je sve to bilo jedno bunilo.

Da sam pre dva meseca imao sasvim da napustim svoju sobu, kao ovo sad, i da se oprostim sa Majerovim zidom, ja sam uveren da bi mi bilo žao. Sad, pak, ništa ne osećam, iako sutra napuštam i sobu i zid zauvek! To znači da je moje ubeđenje – da za dve nedelje ne vredi ni žaliti, niti se predavati kakvim bilo osećanjima – ovladalo mojom prirodom, te ono sad već može da zapoveda svim mojim osećanjima. No da li je to tačno? Je li tačno da je moja priroda sad sasvim pobeđena? Jer kad bi mene sad počeli da muče, ja bih sigurno odmah stao da zapomažem, i ne bih rekao da ne vredi vikati i osećati bol kad mi ostaje svega još dve nedelje da živim.

Ali da li je to istina da meni ostaje da živim još svega dve nedelje, a ne više? Ja sam onda u Pavlovsku slagao: meni profesor B. ništa nije govorio, niti me je ikad video, ali pre nedelju dana su k meni doveli studenta Kislorodova; on je po svojim ubeđenjima materijalist, ateist i nihilist, eto zašto sam baš njega pozvao: bio mi je potreban jedan čovek koji će mi najzad reći golu istinu bez ikakve sentimentalnosti i uvijanja. On je tako i učinio, i to ne samo sa gotovošću i bez uvijanja nego čak i sa očevitim zadovoljstvom (što je, po mome mišljenju,

bilo i suvišno). On mi kresnu pravo u oči da mi je preostalo da živim još mesec dana; a možda i koji dan više, ako prilike budu povoljne. Ali mi reče da mogu i mnogo ranije umreti. Po njegovome mišljenju, ja mogu i iznenada da umrem, čak i sutra: takvi su se slučajevi dešavali, tako se baš pre tri dana jedna mlada dama, bolesna od tuberkuloze, i u položaju sličnom ovome mom, u Kolomni, spremala da ide na pijacu da kupi namirnice, kad najednom oseti da joj je pozlilo, leže na divan, uzdahnu i umre.

Sve mi je to saopštio Kislorodov, čak koketujući donekle svojom neosetljivošću i neobazrivošću, i baš kao čineći mi čast, to jest dajući mi time na znanje da i mene smatra za takvog istog sveodričućeg višeg stvora, kao što je i on sam, za koga smrt, razume se, ne predstavlja ništa naročito. Na kraju krajeva, fakat je ipak utvrđen: mesec dana i nikako više! Da on nije pogrešio, u to sam ja potpuno ubeđen.

Mene je mnogo začudilo kako je knez danas pogodio da ja sanjam „ružne snove“; on je rekao bukvalno to da će se u Pavlovsku „moje uzbuđenje i moji snovi“ promeniti. A što snovi? On ili je medicinar ili ja zaista vanredno uman čovek, te može mnogo štošta da pogodi. (Ali da je on, na kraju krajeva, ipak „idiot“, o tome nema nimalo sumnje.) Ja sam baš pre nego što će on doći usnio jedan neobičan san (jedan od onih, uostalom, koji mi sad stotinama dolaze). Zaspao sam — možda jedan čas pre njegovog dolaska — i video kao da sam u jednoj sobi (ali ne u svojoj). Soba je bila veća i viša od moje, bolje nameštena, svetla, orman, komoda, divan i moja postelja, velika i široka, pokrivena zelenim svilenim prošivenim pokrivačem.

Ali u toj sobi ja videh jednu strašnu životinju — nekakvo čudovište. Ličilo je na škorpiju, ali nije bilo škorpija, nego nešto odvratnije i mnogo strašnije, izgleda baš stoga što takvih životinja u prirodi i nema, nego da se ona to naročito meni pojavila i da se u tome skriva neka tajna. Ja sam je vrlo pažljivo razgledao, ona je mrke boje i ima oklop, odvratan gmizavac, četiri pedlja dug, kod glave dva prsta debeo, a idući prema repu sve tanji tako da mu sam krajičak repa nije bio deblji od jedne desetine palca. Na jedan pedalj od glave izlaze iz trupa, pod uglom od četrdeset pet stepeni, dve šape, sa svake strane po jedna, dugačke nekoliko santimetara, tako da kad se posmatra odozgo, onda cela životinja izgleda kao trozubac.

Glavu joj nisam razgledao, ali sam video dva brka, ne mnogo dugačka, u vidu dve jake igle. I ti brkovi behu mrki. Takva ista dva brka na kraju repa i na kraju svake šape, prema tome: svega osam brkova, životinja trčala po sobi vrlo brzo, oslanjajući se šapama i repom, pri čemu joj se i trup i šape izvijahu kao zmijice, neobičnom brzinom, i pored oklopa; beše vrlo odvratno gledati to. Ja sam se strašno bojao da će me to čudovište ujesti; rekoše mi da je otrovno, ali mene je najviše mučila misao: ko li ga je to mogao poslati u moju sobu, šta hoće neko time da mi učini, i u čemu je tu tajna? Ono se krilo pod komodu, pod orman, zavljučilo se u uglove. Ja sedoh na stolicu i podavih noge poda se. Ono brzo pretrča ukoso preko cele sobe pa nestade negde oko moje stolice. U strahu se osvrtoh na sve strane, ali kako sam sedeo podavivši noge, nadao sam se da se ono neće uspuzati na stolicu. Najedared čuh iza sebe, skoro pored glave, neko praskavo šuštanje; osvrnuh se i videh da pogan puzi po zidu i da je već dospela naspram moje glave, da čak moju kosu dotiče repom koji se vanredno brzo okretala i izvijala. Skočih, a životinjice nestade.

Bojao sam se da legnem na krevet, da mi ona ne bi dopuzila pod jastuk. U sobu uđe moja mati i neki njen poznanik. Oni počeše hvatati gmizavca, ali behu mirniji nego ja, uopšte ga se nisu bojali. No oni ništa ne razumevahu. Najedared gad opet izmile; ovog puta je mileo po zemlji vrlo polako, i baš kao s nekom naročitom namerom, polagano se izvijajući, što beše još odvratnije, opet koso preko sobe, prema vratima. Tada moja mati otvori vrata i viknu Normu, našeg psa, ogromnog terijera, crnog i čupavog; lipsao je pre pet godina. Pas skoči u sobu pa zastade nad gmizavcem kao ukopan. Zastade i gmizavac, samo se još uvek onako izvijaše i lupkaše po podu krajevima šapa i repa. Ako se ne varam, životinje ne mogu osećati mistični strah, ali meni se u tom trenutku učini kao da u Norminom strahu ima nečeg vrlo neobičnog, što je bilo skoro sasvim mistično i da ona, prema tome, isto kao i ja, predoseća da ta životinja ima u sebi nešto sudbonosno i nešto tajanstveno. Pas se lagano povlačio ispred gmizavca, koji je polako i oprezno puzio prema njemu; izgledaše kao da je gad hteo da se iznenada baci na psa pa da ga ujede. Kraj svega straha Norma ga gledaše strašno ljutito, premda joj celo telo drhtaše. Ona najedared iskezi svoje strašne zube, rastvori celu ogromnu crvenu čeljust, malo se zguri, namesti se, odluči i najedared ščepa gada zubima. Mora biti da se gad jako trgnuo da bi umakao, tako da ga Norma još jednom u letu dohvati i dva puta ga svom čeljusti uvuče u sebe, sve u letu, kao da ga je gutala. Oklop zapucketa pod psećim zubima; repić i šape, koji su virili iz čeljusti, mrdahu ogromnom brzinom. Najednom Norma tužno skiknu: gmizavcu pođe za rukom da je ujede za jezik. Sa cikom i zavijanjem rastvori ona od bola čeljust, i ja videh da se zdrobljeni gad još miče u čeljusti, puštajući iz svog polusmrvljenog trupa na Normin jezik veliku količinu belog soka, sličnog soku zgažene crne bubašvabe... Tu se ja probudih, a u sobu mi uđe knez.»

— Gospodo — reče Ipolit, prekinuvši najednom čitanje, čak se skoro i zastidevši — ja ovo nisam dosad pročitao, ali mi se čini da sam mnogo nepotrebnog napisao. Taj san ...

— Ima toga! — požuri se da ubaci Ganja.

— Tu ima suviše mnogo ličnog, priznajem, to jest, uglavnom o meni...

Govoreći to, Ipolit je imao umoran i klonuo izgled i brisao je maramicom znoj sa čela.

— Da, i suviše se svojom ličnošću interesujete — prošišta Lebedev.

— Ja, gospodo, nikoga ne prisiljavam, to sam vam već rekao: ko neće da sluša, neka se slobodno udalji.

— Tera nas ... iz tuđe kuće — progundā Rogožin jedva čujno.

— A ako svi mi najednom ustanemo po odemo? — progovori iznenada Ferdiščenko, koji se sve dotle ne usuđivaše da govori.

Ipolit najednom obori oči pa dohvati rukopis, ali u tom istom trenutku diže opet glavu, i sevajući očima, sa crvenilom na obrazima, oštro se zagledavši u Ferdiščenka, reče:

— Vi mene baš nikako ne možete da trpите!

Zaori se smeh; uostalom, većina se nije smejala. Ipolit strašno pocrvene.

— Ipolite — reče knez — prekinite čitanje, a rukopis dajte meni, pa ležite da spavate ovde u mojoj sobi. Možemo još razgovarati pred spavanje, pa i sutra, ali pod uslovom da više nikad ne otvarate ove tabake. Hoćete li?

— Zar je to moguće? — pogleda ga Ipolit začuđeno. — Gospodo! — viknu on živnuvši opet grozničavo — glupa epizoda, u kojoj nisam umeo da se snađem. Više neću prekidati čitanje. Ko će da sluša, neka sluša.

On brže otpi gutljaj vode iz čaše, brže se nalakti na sto pa se sakri od pogleda i uporno poče da čita. A stid ga uskoro prođe ...

»Ideja o tome (nastavi on čitanje) da ne vredi živeti ovih nekoliko nedelja počela je da me u punoj meri osvaja, mislim, još pre mesec dana, kad mi je preostajalo da živim još četiri nedelje, ali je potpuno ovladala mnome tek pre tri dana, kad sam se vratio iz Pavlovska posle one večeri. Prvi trenutak kad me je ta misao potpuno i neposredno prožela doživeo sam na terasi kod kneza, baš u onom momentu kad sam mislio da učinim poslednji pokušaj da živim, kada sam hteo da vidim ljude i zelenilo (priznajem da sam to ja sam rekao), kad sam padao u vatru, zastupao prava Burdovskoga, ‚moga bližnjeg‘, i sanjao da će svi oni raširiti ruke, primite me u svoj zagrljaj i zamoliti me za oprostaj, a tako isto i ja njih — jednom rečju, završio sam kao prava budala. Eto, u tim trenucima pojavilo se u meni ‚poslednje ubeđenje‘. Sad se čudim kako sam samo mogao da živim čitavih šest meseci bez tog ubeđenja! Ja sam pozitivno znao da imam sušicu i da je ona neizlečiva; nisam obmanjivao sebe i shvatio sam to sasvim jasno. Ali što sam je ja jasnije razumevao, tim mi se grčevitije htelo da živim; hvatao sam se za život i pošto-poto hteo da živim.

Priznajem da sam se tada mogao ljutiti na svoj mračan i težak udes, koji je resio da me zgazi kao mušicu, i to, naravno, ne znajući zašto; ali zašto pri toj ljutnji nisam i ostao? Zašto sam stvarno počinjao da živim, znajući da mi je to već nemogućno? Zašto sam pokušavao kad sam lepo znao da više nemam šta da pokušavam? Međutim, nisam mogao nijednu knjigu da pročitam, te sam i prestao da čitam; šta vredi čitati i saznavati za šest meseci? Ta misao me je često nagonila te sam bacao knjigu.

Da, taj Majerov zid mnogo bi mogao ispričati! Mnogo sam štošta na njemu zapisao. Nije bilo nijedne mrlje na tom prljavom zidu koju ja nisam napamet znao. Prokleti zid! Pa ipak mi je on miliji od sveg pavlovskog zelenila, to jest trebalo bi da mi je miliji, kad mi sad ne bi sve bilo svejedno.

Sećam se sa kakvim sam požudnim interesovanjem počeo tada da pratim tok njihovog života; takvog interesovanja pre nikad nisam imao. Neki put sam s nestrpljenjem i s grdnom očekivao Kolju, u trenucima kad sam bio toliko bolestan da nisam mogao izlaziti iz sobe. Ja sam u tolikoj meri ulazio u sve sitnice, interesovao se za sve moguće vesti, da sam skoro postao spletkoš. Nisam mogao, na primer, da razumem kako ti ljudi, imajući u sebi toliko života, ne znaju da postanu bogataši (a to ni danas ne razumem).

Znao sam jednog sirotana o kome su mi posle pričali da je umro od gladi, i, sećam se, to me je strašno revoltiralo: da je bilo moguće tog jadnika povratiti u život, ja bih ga, valjda, pogubio. Neki put bi mi po čitave nedelje bivalo lakše, te sam mogao da izlazim na ulicu; ali ulica poče, najzad, toliko da me jedi da sam po čitave dane namerno sedeo u sobi, kao u hapsu, mada sam mogao izlaziti kao i drugi svet. Prosto nisam mogao očima da vidim taj narod koji je tumarao i žurio tamoamo, stalno nešto zabrinut, mrgodan i uzrujan, koji je jurio oko mene po trotoarima. Čemu ta njihova večita tuga, njihova večita briga i žurba; večita turobna ljutnja (jer oni su zli, zli, zli). Ko je kriv što su svi oni tako nesrećni i što ne umeju da žive, mada imaju pred sobom po šezdeset godina života? Zašto je Zarnjicin dozvolio sebi da umre od gladi, imajući pred sobom šezdeset godina života? I svaki vam pokazuje svoje rite, svoje žuljevite ruke, svaki se ljuti i viče: ‚Mi radimo kao stoka, mučimo se, gladni smo kao psi, a nemamo hleba! Drugi ne rade i ne muče se, a imaju svega u izobilju!‘ (Večiti pripev!)

Zajedno s njima od jutra do mraka trči i žuri nekud neki nesrećni smolja 'iz boljeg društva', Ivan Fomič Surikov — stanuje nad nama u našoj kući — uvek sa pocepanim laktovima, otpalom dugmadi, nabavljajući nešto za razne ljude, uvek za nekim tuđim poslom, od jutra do mraka. Ako stupite s njim u razgovor, vi ćete stalno čuti: 'Siromah sam, jadan i ubog, žena mi je umrla, nisam imao lekove da joj kupujem, a zimus mi se dete smrznulo. Najstarija ćerka živi s nekim tamo...' I uvek tako slini, uvek kuka! O, ni truni, ni truni sažaljenja nisam imao prema tim budalama, ni sad ni pre, i to s ponosom govorim!

Zašto on nije Rotšild? Ko je kriv što i on nema milione kao Rotšild, što nema hrpe zlatnih dukata i napoleona, onakve hrpe, tačno onako visoke hrpe kao pod vašarskim šatrama o Beloj nedelji! Kad već živi, znači — sve je u njegovoj vlasti. Ko mu je kriv što on to ne razume? Ali meni je sve to sad već svejedno, i nemam vremena da se ljutim, no tada, tada, ponavljam, bukvalno sam grizao jastuk noću i cepao pokrivač od besa. O, kako sam tada sanjao, kako sam želeo, kako sam naročito želeo da me kao osamnaestogodišnjeg mladića, nedovoljno odenutog, jedva pokrivenog, najednom izbace na ulicu i ostave potpuno samog, bez stana, bez posla, bez zalogaja hleba, bez rodbine, bez ijednog poznatog čoveka, u nekom ogromnom gradu, gladnog, isprebijanog (tim bolje!), ali zdravog, pa da im ja pokažem ...

— Šta da im pokažem?

O zar vi mislite da ja ne znam koliko sam se i bez toga ponizio samim ovim svojim „Objašnjenjem“! Eto, ko me neće smatrati za šmokljana koji ne zna šta je život — zaboravljajući da meni nije više osamnaest godina; zaboravljajući da živeti onako kao što sam ja živeo za ovih šest meseci znači doživeti sede vlasi! Ali neka se smeju i neka govore da su sve to bajke. Ja sam, zbilja, i pričao sebi bajke. Ispunjavao sam njima čitave svoje noći; ja ih se i sad sećam.

Ali zar da ih sad opet prepričavam, sad, kad; je već i za mene prošlo vreme bajki? I kome? A ja sam se tada njima tešio, kad sam već jasno video da mi je zabranjeno čak i grčku gramatiku da učim, te sam baš jednom i pomislio: 'Neću ni do sintakse doći, a već ću umreti' — to pomislih već na prvoj stranici i bacih knjigu pod sto. Ona i sad tamo leži; zabranio sam Matrjoni da je diže.

Neka me onaj kome padne u ruke ovo moje „Objašnjenje“ i ko bude imao strpljenja da ga pročita — neka me proglasi i za luđaka, ili čak i za gimnazistu, a još najtačnije će biti: za osuđenog na smrt, kome je, sasvim prirodno, počelo da izgleda da svi ljudi, osim njega, i suviše malo cene život, da ga troše suviše nemarno i da se suviše leno, suviše nesavesno životom koriste, te da, prema tome, svi do poslednjeg nisu ni dostojni života. Pa šta onda! Ja tvrdim da će se moj čitalac prevariti i da je moje ubeđenje potpuno nezavisno od moje smrtne osude. Zapitajte, zapitajte ih samo kako svi oni, od prvog do poslednjeg, shvataju u čemu je sreća? O, budite uvereni da Kolumbo nije bio srećan tada kada je pronašao Ameriku, nego dok ju je tražio. Budite uvereni da je najuzvišeniji momenat njegove sreće bio možda baš na tri dana pre pronalaska Novoga sveta, kad pobunjena posada iz očajanja umalo nije vratila brod nazad u Evropu! Nego, ovde nije stvar u Novom svetu, đavo neka ga njegov nosi. Kolumbo je umro skoro i ne videvši ga, i ne znajući, u stvari, šta je pronašao. Stvar je u životu, jedino u životu, njegovom neprekidnom i večnom traženju, a nikako u pronalasku! Ali šta vredi govoriti! Ja sumnjam da sve što sad govorim toliko liči na

najobičnije fraze da će me svako smatrati za učenika nekog nižeg razreda gimnazije koji podnosi svoj školski zadatak o »izlasku sunca«, ili će reći da sam možda i hteo nešto da iskažem, ali da pri svoj svojoj dobroj volji nisam umeo to... ,da objasnim'. Da, ipak, moram da primetim da u svakoj genijalnoj ili novoj čovečjoj misli, ili prosto čak u svakoj ozbiljnoj čovečjoj misli koja se rodi u nečijoj glavi, uvek ostaje nešto takvo što se nekako drugim ljudima ne može objasniti, pa makar vi čitave knjige ispisali i makar svoju misao, trideset pet godina objašnjavali. Još uvek će ostati nešto što ni za šta na svetu neće hteti izići iz vaše lobanje, i ostaće u vama zauvek; pa ćete tako i umreti, ne objasnivši možda baš ono što je bilo najglavnije u vašoj ideji. Ali, ako ni ja sad nisam umeo da objasnim sve ono što me je za ovih šest meseci mučilo, ipak će neko razumeti bar to da sam, dospevši do svog sadašnjeg ,poslednjeg ubeđenja', možda i suviše skupo platio za njega; eto, to sam iz nekih svojih razloga smatrao za potrebno da istaknem u svom ,Objašnjenju'.
Nego, da nastavim dalje.«

VI

»Neću da lažem: stvarnost je i mene lovila na udicu u tih šest meseci, a ponekad me toliko zanosila da sam zaboravljao na svoju presudu ili, još bolje, nisam hteo na nju da mislim, te sam čak i izvesne poslove obavljao. Ali da kažem ovde nešto o tadašnjim svojim prilikama. Kad sam pre osam meseci postao već sasvim bolestan, onda sam prekinuo sve svoje veze i ostavio sve svoje negdašnje drugove. A kako sam i inače uvek bio prilično sumoran čovek, to su me drugovi lako zaboravili. Naravno, oni bi me i bez te činjenice zaboravili. Usled prilika kod kuće, tj. ,u porodici', osećao sam se takođe usamljen. Ja sam se pre pet meseci jednom zasvagda zaključao iznutra i potpuno se odvojio od svoje porodice. U kući su me uvek slušali, k meni niko nije smeo ući, osim kad je u određeno vreme trebalo spremi sobu i ručak mi doneti. Mati je drhtala pred mojim naredbama, i nije smela preda mnom da plače kad bih se ja ponekad rešio da je pustim k sebi. Zbog mene je stalno tukla decu da ne larmaju i da me ne uznemiruju; ja sam se ipak često žalio na njihovu viku; mogu misliti kako me sad ta deca vole! I ,vernog Kolju', kako sam ga bio nazvao, mora biti da sam dosta namučio. Ali u poslednje vreme je i on mene mučio. Sve je to bilo prirodno, ljudi su zato i stvoreni da jedan drugog muče. Ali ja primetih da on moju razdražljivost podnosi kao da je unapred dao sebi reč da će štedeti bolesnika. Naravno, mene je to jedilo. Ali on kao da se odlučio da podražava kneza u ,hrišćanskoj smirenosti', što je donekle bilo i smešno. Naravno, on je mlad i vatren dečko, pa sve podražava; ali meni se ponekad činilo da je njemu već vreme da počne i svojom pameću da živi. Ja ga veoma volim. Mučio sam i Surikova, koji je stanovao iznad nas i od jutra do mraka jurio nekim tuđim poslovima. Njemu sam stalno dokazivao da je za svoju sirotinju on sam kriv, tako da se čovek najzad uplašio pa prestao da mi dolazi. To je vrlo pitom čovek, najpitomije stvorenje. (N. B. Kažu da je smirenost ogromna sila - o tome se treba raspitati kod kneza, to je njegov izraz.) Ali kad sam se u martu popeo gore k njemu da vidim kako se tamo, po njegovim recima, ,smrznuo' dete — pa sam se i nehotice osmehnuo pred lešom njegovog deteta, jer sam opet počeo da objašnjavam Surikovu da je on ,sam kriv' — onda tom jadniku najjednom zadrhtaše usne pa, uhvativši me jednom rukom za rame, a drugom pokazavši mi vrata, tiho, upravo skoro

šapatom reče: 'Izvolite napolje!' Ja izađoh i to mi se veoma dopalo, dopalo mi se još u onom trenutku kad me je on izvodio. Ali njegove su reči, kad sam ih se sećao još dugo posle toga, činile na mene težak utisak nekog čudnog prezrivog sažaljenja prema njemu, sažaljenja kakvo uopšte ne bih želeo nikad da osećam. I taj čovek čak ni u trenutku takve uvrede (jer ja osećam da sam ga uvredio iako nisam imao tu nameru), čak ni u tom trenutku ne mogade da se razljuti! Njegove usne ne zadrhtaše tada od ljutine, smem da se zakunem u to: on me je uhvatio za ruku i izgovorio svoje sjajno 'Izvolite napolje!' ali ni najmanje se ne ljuteći. Ponosa je tu bilo, čak i suviše, čak koliko njemu i nije ličilo (tako da tu beše zaista mnogo komičnog), ali ljutine nije bilo. Možda me je on prosto najednom počeo da prezire. Otada, u dva-tri maha, kad bih ga sretao na stepenicama, počeo da mi skida šešir, što ranije nikad nije činio, ali se sad već ne bi zadržavao kao pre, nego bi, zbunivši se, samo protrčao pored mene. Ako me je i prezirao, on je to činio na svoj način: on je 'prezirao smireno'. A možda mi je i šešir skidao prosto iz straha, kao sinu svoje poveriteljke, jer on je mojoj majci većito dužan i nikako ne može da se iskobelja iz dugova. I to će od svega biti najverovatnije. Ja kao da htjedoh s njim da se objasnim, i siguran sam da bi me on posle deset minuta molio za oprostjenje; ali uvideh da će još najbolje biti da ga ostavim na miru. Baš u to isto vreme, to jest u vreme kad se Surikovu 'smrznulo' dete, oko polovine marta, ja se najednom počeh osećati mnogo bolje, i to tako potraja čitave dve nedelje. Počeh da izlazim, najčešće predveče. Voleo sam martovske sutone, kad mraz počinje da steže, i kada se pale fenjeri.

Jednom me u Bakalskoj ulici u pomrčini prestiže jedan čovek 'iz boljeg društva'. Nisam ga dobro video. On je nosio nešto zavijeno u hartiju i bio obučen u neki kratak i bedan kaputić koji beše suviše lak za to doba godine. Kad na jedno deset koraka preda mnom dođe spram jednog fenjera, primetih da mu je nešto ispalo iz džepa. Požurih se da to dignem, a bilo je i vreme, jer je jedan u dugačkom kaftanu već protrčao, no kad vide stvar u mojim rukama, ne htjede da se otima, hitro mi pogleda u ruke i izgubi se. Ta stvar bio je velik, safijanski, starinski i dobro nabijen novčanik; ali ja nekako na prvi pogled naslutih da je u njemu sve što hoćeš, samo ne novac. Prolaznik koji ga je izgubio odmakao je već na jedno četrdeset koraka ispred mene i uskoro se i izgubi u gomili. Potrčah, počeh da ga dovikujem; ali kako nisam mogao da mu doviknem ništa drugo osim 'ej', on se i ne osvrnu. Najednom šmugnu ulevo u jednu kapiju. Kad dotrčah do te kapije, u kojoj beše vrlo mračno, tamo već ne beše nikoga. Kuća beše ogromna, jedna od onih grdosija što ih zidaju razni špekulanti, sa malim stanovima. U nekim od njih može da bude ponekad po čitava stotina takvih stanova.

Kad utrčah u kapiju, meni se učini kao da u desnom uglu, u dnu ogromnog dvorišta, ide jedan čovek, iako sam kroz pomrčinu jedva nazirao. Dotrčavši do tog ugla, primetih jedan ulaz na stepenice; stepenice su bile uzane, neobično prljave i vrlo mračne; ali moglo se čuti da je tamo gore onaj čovek još išao po stepenicama, i ja požurih uza njih, računajući da ću ga stići dok mu negde otvore vrata. Tako se i desilo. Stepenice behu neobično kratke, ali ih zato beše beskonačno mnogo tako da sam se strašno zaduvažao. Jedna vrata se otvoriše i opet zatvoriše na petom spratu, to sam razabrao još kad sam bio za tri savijutka niže. Dok sam ustrčao, dok sam se pred vratima izduvažao, dok sam tražio zvonce, prođe nekoliko minuta.

Najzad mi otvori vrata jedna žena koja je u nekoj majušnoj kuhinji spremala samovar. Ona ćuteći sasluša moja pitanja, ne razumede, naravno, ništa, pa mi onda opet ćuteći otvori vrata od susedne sobe, tako isto malene, strašno niske, sa bednim, samo najpotrebnijim nameštajem, i sa ogromnom, širokom posteljom sa zavesama, na kojoj je ležao ‚Terentjič‘ (tako viknu žena), koji je bio, kako se meni učinilo, pijan. Na stolu je dogorevalo parčence sveće u gvozdrenom svećnjaku i stajala jedna boca, skoro sasvim ispražnjena.

Terentjič mi promrmlja nešto, ležeći, i pokaza rukom na susedna vrata, a ona žena izađe, tako da meni ništa drugo ne ostade nego da otvorim ta vrata. Ja to i učinih, i uđoh u susednu sobu.

Ta soba beše još uža i teskobnija nego ona prva, tako da nisam mogao skoro da se okrenem u njoj. Jedna uzana postelja u uglu zauzimaše nesrazmerno mnogo prostora; ostali nameštaj sačinjavahu svega tri obične stolice, pretrpane raznim ritama, i sasvim prost kuhinjski drveni sto pored jednog oveštalog divana, prevučenog mušemom, tako da se između stola i kreveta skoro nikako nije moglo proći. Na stolu se nalazio onakav isti svećnjak, u kom je gorela lojana svećica, kao i u prvoj sobi, a na postelji je cvilelo jedno majušno detence, koje je, sudeći po glasu, imalo možda svega tri nedelje. Njega je prepovijala bolesna i bleđa žena, izgleda mlada, sasvim u negližeu, koja je možda tek bila počela da ustaje posle porođaja. No detence se nije moglo da umiri i plakalo je očekujući majčine slabe grudi. Na divanu spavaše drugo dete, jedna trogodišnja devojčica, pokrivena, kako mi se učini, frakom. Pored stola stajao je gospodin u vrlo pohabanom geroku (on je već skinuo gornji kaput i ostavio ga na krevet) i razvijao plavu hartiju u kojoj su bile zamotane jedno dve funte hleba i dve male kobasice. Na stolu, osim toga, beše čajnik sa čajem, oko koga je ležalo nekoliko komada crnoga hleba. Ispod kreveta je virio nezaključan kofer i dva zavežljaja s nekim ritama.

Jednom rečju, strašan nered. Meni se na prvi pogled učini da su oni oboje, i gospodin i žena, pristojni ljudi, ali da ih je sirotinja dovela u ovakvo ponižavajuće stanje, u kome nered najzad u klici ubija svaki pokušaj borbe protiv njega i dovodi ljude do žalosne potrebe da baš u tome neredu, koji svakim danom postaje sve veći, nalaze neko gorko i baš kao osvetničko osećanje zadovoljstva.

Kad uđoh, taj gospodin, koji beše samo nekoliko trenutaka pre mene ušao, i sad razvijao svoj paket, govorio je o nečem brzo i vatreno sa ženom koja je već počela da plače, premda još ne beše završila sa povijanjem deteta. Vesti su, jamačno, kao i obično, bile rđave. Lice toga gospodina, kojem je po izgledu moglo biti dvadeset osam godina, crnomanjasto i mršavo, uokvireno u crne zaliske, sa bradom tako dobro obrijanom da se koža svetlela, to lice učini mi se otmeno, pa čak i prijatno. Ono beše sumorno i snuždeno, ali sa nekim bolnim prisenkom gordosti, koja zna vrlo lako da plane. Kad ja uđoh, odigra se čudna scena.

Ima ljudi koji u svojoj prgavoj uvredljivosti nalaze vanredno uživanje, a naročito kad ona kod njih dospe (što se događa vrlo često) do krajnjih granica. U takvim trenucima njima kao da je prijatnije da budu uvređeni nego neuvređeni. Te osetljive ljude posle strašno muči kajanje, naravno ako su pametni i ako su u stanju da shvate da su se žestili deset puta više nego što je trebalo. Ovaj gospodin se zagleda u mene jedno vreme sa zaprepašćenjem, a žena sa strahom, kao da je to bilo neko veliko čudo što je i k njima neko mogao da dođe. Ali on me

najednom skoro besno napade; nisam stigao još ni dve reči da kažem, a on se, naročito kad je video da sam uljudno obučen sigurno nađe strašno uvređen time što sam se bez ustezanja usudio da zavirim u njegov ćumez i da vidim svu tu njegovu bedu koje se on i sam toliko stideo. Naravno, obradovao se što mu se dala prilika da iskali makar na kome svoj jed zbog svih svojih nedaća. Nekoliko trenutaka sam mislio da će skočiti čak i da me bije; on poblede, baš kao žena u histeriji, i strašno uplaši ženu.

— Kako ste smeli tako da uđete? Napolje! — vikaše on sav drščući i jedva izgovarajući reči. Ali tu najednom primeti u mojoj ruci svoj novčanik.

— Ovo ste, kanda, vi izgubili — rekoh ja što sam mogao mirnije i hladnije. (Tako je, uostalom, i bilo potrebno.)

On je stajao preda mnom grdno uplašen i nekoliko trenutaka kao da nije mogao ništa da shvati. Zatim brzo opipa svoj bočni džep, zinu od straha i lupi se rukom po čelu.

— Gospode bože, pa gde ste ga našli? Kako je to bilo?

Objasnih mu na najkraći način i što je moguće hladnije kako sam našao novčanik, kako sam trčao za njim i zvao ga i kako sam se, najzad, nagađajući i skoro pipajući, popeo za njim uza stepenice.

— Gospode bože! — viknu on obraćajući se ženi — pa tu su svi naši dokumenti, tu su moji poslednji instrumenti, tu je sve... O, dragi gospodine, znate li vi šta ste meni sad učinili? Pa ja bih bez toga propao!

Ja, međutim, uhvatih za kvaku u nameri da idem, bez ikakvog razgovora, ali sam se pre toga bio zaduvao, te se sad moje uzbuđenje najednom ispolji u tako jakom napadu kašlja da se jedva održah na nogama. Videh kako se domaćin ustumario po stanu da mi nađe neku praznu stolicu, kako je najzad zgrabio s jedne stolice neke rite, bacio ih na pod i žurno mi dodao stolicu i pažljivo me posadio na nju. Ali moj kašalj ne prestajše i potraja još dva-tri minuta. Kad se povratih, on je već sedeo pored mene na drugoj stolici, sa koje je verovatno bio zbacio rite na pod, pa se pažljivo zagledao u mene.

— Vama kao da nije dobro? — progovori onim tonom kojim obično govore lekari kad prilaze bolesniku. — Ja sam medicinar (ne reče: lekar) — pa rekavši to, on mi zbog nečega pokaza rukom sobu, baš kao da bi protestovao protiv svoga sadašnjeg stanja. — Ja vidim da ste vi...

— Ja imam sušicu — rekoh što je moguće kraće i ustadoh. I on odmah skoči na noge.

— Vi možda i preterujete, i... ako biste preduzeli mere ...

Bio je vrlo zbunjen i još nikako nije mogao da se povрати; novčanik mu je neprestano bio u levoj ruci.

— O, nemojte se uznemiravati — prekidoh ga ja ponovo hvatajući bravu — mene je prošle nedelje pregledao B. (tu opet upletoh B.), i sa mnom je svršeno. Izvinite...

Ja opet htadoh da otvorim vrata, pa da ostavim svog zbunjenog, zahvalnog doktora, koji je goreo od stida, ali me prokleti kašalj, kao za pakost, iznova obuze. Tu moj doktor navali na mene da sednem, da se odmorim. Obrati se ženi, i ova mi, ne napuštajući svoje mesto, reče nekoliko zahvalnih i ljubaznih reči. Pri tom se i ona veoma zbuni, tako da joj čak rumenilo izbi po bleožutim suvim obrazima. Ja ostadoh, ali sa izrazom koji kao da je u svakom trenutku pokazivao da se strašno bojim da im ne budem na smetnji (tako je i bio red). Kajanje je mog doktora strašno izmučilo, to sam opazio.

— Ako ja... — poče on, svakog časa prekidajući i preskačući — ja sam vam toliko zahvalan i tako se osećam kriv pred vama... ja sam... vi i sami vidite... — on opet pokaza sobu — trenutno se nalazim u takvom položaju ...

— O — rekoh ja — šta imam da gledam! Stvar je jasna: vi ste svakako izgubili službu pa ste doputovali ovamo da se objasnite i da ponovo tražite službu.

— Po čemu ste... vi to poznali? — zapita on začuđeno.

— Pa vidi se na prvi pogled — odgovorih i nehotice podsmešljivo. — Mnogi dolaze ovamo iz unutrašnjosti sa nadama, trče tamo-amo, pa, eto, tako žive.

On najednom poče da govori vatreno, a usne mu drhtahu. Poče da se žali, da priča i, priznajem mnogo me zainteresova. Ostadoh kod njega skoro ceo čas. Ispriča mi svoj slučaj, uostalom, vrlo običan. Bio je lekar u guberniji, imao je državnu službu, ali otpočeo neke spletke, u koje umešaše čak i njegovu ženu. On se pokaza ponosita i pretera. Gubernijske vlasti se promeniše u korist njegovih neprijatelja; njemu potkopaše zemlju ispod nogu, optužiše ga; on izgubi službu i sa poslednjim novcem dođe u Petrograd da se žali. U Petrogradu ga, naravno, dugo nisu hteli ni da čuju, zatim ga saslušao, odgovoriše mu negativno, zatim ga zagolicaše obećanjem, zatim odgovoriše strogošću, rekoše mu da napiše nešto kao izjašnjenje, a posle ne htedoše da mu prime ono što je napisao, nego mu rekoše da podnese molbu — jednom reči, on tako obija pragove već peti mesec, pojeo je već sve; i poslednje ženine rite behu založene, a tu se rodilo i dete i, i... .danas su mi molbu konačno odbili a ja skoro ni hleba nemam, ništa nemam, žena mi se, eto, porodila. Ja, ja ...' On skoči sa stolice pa se okrenu od mene. Žena je u uglu plakala, dete opet poče da cvili. Ja izvadih beležnicu iz džepa, pa počeh da u nju zapisujem. Kad završih i ustadoh, on je opet stajao preda mnom pa me posmatrao sa bojažljivom radoznalošću.

— Zapisao sam vaše ime — rekoh mu ja — i sve ostalo: mesto u kome ste služili, ime vašeg gubernatora, datume, mesece. Imam jednog školskog druga, Bahmutova, a njegov stric je Petar Matvejevič Bahmutov, viši savetnik i direktor ...

— Petar Matvejevič Bahmutov! — viknu moj doktor i skoro zadrhta — pa od njega skoro sve i zavisi!

Stvarno, u ovoj priči o mom lekaru, i u završetku njenom, pri čemu sam ja neočekivano pomogao, sve se podudaralo i udesilo kao da je unapred bilo pripremljeno, baš kao u nekom romanu. Ja rekoh tim sirotim ljudima da se od mene uopšte ničem ne nadaju, da sam ja samo siromašan gimnazist (naročito uvećah samoponiženje, jer sam već odavno završio maturu, te nisam bio gimnazist), i da nemaju potrebe ni da znaju moje ime, ali da ću ja sad smesta da pođem na Vasiljevsko ostrvo, k svome drugu Bahmutovu, pa pošto pouzdano znam da njegov stric, aktivni državni savetnik, neženja i bez dece, prosto obožava svog sinovca, i ludo ga voli jer u njemu gleda poslednji izdanak svoje porodice, to će ,moj drug možda moći kod svog strica učiniti nešto za vas, i time, naravno, i za mene ...'

— Samo da mi se dozvoli da ja govorim sa njegovim prevashodstvom! Ta samo kad bih uzmogao da dobijem tu čast da svoj slučaj objasnim usmeno! — viknu on drščući kao u groznici i sevajući očima. On baš tako reče: samo kad bih uzmogao ... Ponovivši im još jednom da od čitavog posla verovatno neće biti ništa i da će sve ispasti »obećanje ludom radovanje', ja dodadoh: ako sutra izjutra ne dođem k njima, onda znači da je stvar propala te da se nemaju čemu nadati. Oni me ispratili klanjajući mi se, i bili su skoro izvan sebe od

radosti. Nikad neću zaboraviti izraz njihovih lica. Uzeh kola pa se odmah uputih na Vasiljevsko ostrvo.

Sa tim Bahmutovim sam u gimnaziji u toku nekoliko godina bio u stalnoj zavadi. On je među nama važio kao aristokrata, bar ja sam ga tako uvek zvao. Fino se nosio, dovezio se svojim kolima, nimalo nije bio uobražen, uvek je bio krasan drug, uvek neobično veseo, često čak i duhovit, iako je bio vrlo osrednje pameti (mada stalno prvi u razredu). Ja, ipak, nikad ni u čemu nisam bio prvi. Svi drugovi su ga voleli, samo ja nisam. On mi je u toku tih nekoliko godina u više mahova prilazio; ali sam mu ja uvek namršteno i ćutljivo okretao leđa. Sad ga već skoro godinu dana nisam video; studirao je na univerzitetu. Kada oko devet časova uđoh k njemu (posle velikih ceremonija; morali su najpre da me prijavljuju), on me u prvi mah dočeka začuđeno, čak sasvim neljubazno, ali se odmah razvedri, pa zagledavši se u mene, odjedared prsnu u smeh.

— Ali, Terentijeve, otkud vam pade na pamet da k meni dođete? — viknu on sa svojom svagdašnjom, ljupkom odrešitošću, ponekad drskom, ali nikad uvredljivom, koju sam kod njega tako voleo i zbog koje sam ga toliko mrzeo. — Ali šta je to — uzviknu on poplašeno — ta vi ste vrlo bolesni!

Kašalj me spopade, ja klonuh na fotelju, i jedva sam mogao da povratim dah.

— Ne uznemirujte se, ja imam sušicu — rekoh mu — k vama sam došao sa jednom molbom. On sede, začuđen, i ja mu odmah izložih ceo doktorov slučaja, pa mu objasnih da bi tu on, pošto ima izvanredno veliki uticaj na strica, možda mogao nešto učiniti.

— Učiniću, neizostavno ću učiniti, još koliko sutra ću zamoliti strica. Baš mi je milo što ste mi došli, a vi ste to tako lepo ispričali... Ali otkud vam pade na pamet, Terentijeve, da se meni obratite?

— Ova stvar uglavnom od vašeg strica zavisi, a osim toga smo ja i vi, Bahmutove, oduvek bili neprijatelji, no pošto ste vi plemenit čovek, to sam pomislio da neprijatelja nećete odbiti — dodadoh ironično.

— Kao Napoleon kad se obratio Engleskoj! — viknu on zasmjavši se. — Učiniću, učiniću! štaviše, idem sad odmah, samo ako se još može! — dodade on užurbano, videvši da ja ozbiljno ustajem sa stolice.

I zbilja, mi tu stvar, preko svakog očekivanja, udesismo što može bolje biti. Kroz mesec i po dana naš doktor dobi mesto u drugoj guberniji, dobi i selidbeni trošak, još i novčanu pomoć. Meni se čak čini da je Bahmutov, koji se mnogo na vadio da odlazi k njima (onda, kad sam ja zbog toga naročito prestao da idem k njima, a doktora, koji je pokatkad svraćao k meni, primao skoro suvo), Bahmutov je, rekao bih, privoleo doktora da primi od njega još i novac na zajam. Sa Bahmutovim sam se u toku tih šest nedelja video jedno dvaput, a treći put smo bili zajedno kad smo ispraćali doktora. Oproštaj je priredio Bahmutov u svojoj kući, u vidu ručka sa šampanjcem. Na obedu je bila i doktorova žena. Uostalom, ona je uskoro otišla natrag detetu.

To je bilo početkom maja, večer je bilo vedro, ogroman sunčev krug je tonuo u zaliv. Bahmutov me je pratio kući; prelazili smo Nikolajevskim mostom, obojica smo bili malo zagrejani od vina. Bahmutov mi je govorio o svom ushićenju što se stvar tako lepo svršila, na nečem mi je zahvaljavao, objašnjavao mi kako mu je prijatno sad posle dobrog dela, uveravao me kako cela zasluga pripada meni i da je pogrešno što sad mnogi uče i

propovedaju da pojedinačna dobra dela ne znače ništa. Tu i ja dobih volju da se izgovorim.

— Ko ustaje protiv pojedinačne »milostinje' — počeh ja — taj ustaje protiv čovečje prirode i prezire ljudsko lično dostojanstvo. A organizacija ,društvene milostinje' i pitanje lične slobode: to su dva pitanja različita, i ona jedno drugo ne isključuju. Pojedinačno dobro delo će večno ostati, jer je ono potreba ličnosti, živa potreba nepotrebnog uticanja jedne ličnosti na drugu. U Moskvi je živeo jedan starac, jedan general, to jest aktivni državni savetnik, sa nemačkim prezimenom. On je celog svog veka odlazio u tamnice, među zločince. Svaka partija sibirskih prognanika je već unapred znala da će je na ,Vrapčijim brdima', pre no što ih proteraju u Sibir, posetiti ,stari general'. On je svoj posao radio u najvećoj meri ozbiljno i pobožno. Dolazio je, prolazio kroz redove prognanika, koji bi se kupili oko njega, zaustavljao se pred svakim, svakog bi pitao za njegove nevolje i potrebe, skoro nikom nije držao ,lekcije', sve ih je zvao »sokolovima'. Davao bi im novac, slao im potrebne stvari — obojke, platna, ponekad bi im donosio i moralno poučne knjižice pa ih davao svakom koji je znao čitati, potpuno uveren da će ih oni putem čitati i da će ih pismeni čitati nepismenima.

Za njihove zločine ih je retko kad pitao, osim što bi slušao ako bi neki zločinac sam počeo da priča. Njemu su svi osuđenici bili jednaki, nije bilo razlike. Govorio je s njima kao sa braćom, a oni ga najzad počеше smatrati skoro kao rođenog oca. Ako bi primetio kakvu osuđenicu sa detetom u rukama, on bi joj prilazio, milovao bi dete, pucketao prstima da se dete nasmeje. Činio je to mnogo godina, do same svoje smrti. Došlo je bilo dotle da su za njega znali svi osuđenici širom cele Rusije i Sibira. Meni je pričao jedan što se vratio iz Sibira da su pred njim i oni najokoreliji zločinci pominjali generala, a general je, posećujući osuđeničke grupe, retko kad mogao da razdeli više od dvadeset kopjejaka na čoveka. Doduše, nisu ga pominjali vatreno ili nekako odveć ozbiljno. Neki od tih ,Jadnika', koji je umlatio nekih dvanaest ljudi i zaklao šestoro dece, i to samo iz pustog svog zadovoljstva (pričaju da je bilo i takvih), najednom, iz čista mira, nekada i možda svega jednom za svih dvadeset godina, tek samo uzdahne, pa rekne: ,Šta li je, bože, sad sa starim generalom? Da li je još živ?' Pri tom se možda čak i osmehne — i to je sve! A otkud čovek može da zna kakvo je seme bacio u njegovu dušu stari general, koga, eto, ne zaboravlja dvadeset godina? I kako možete znati vi, Bahmutove, kakav će značaj imati dodir jedne ličnosti sa drugom u sudbini ove dodirnute ličnosti? ... Jer tu je ceo život i beskrajno mnoštvo mogućnosti skrivenih od nas.

Najbolji šahista, najoštroumniji od njih, i taj može da predvidi svega nekoliko poteza unapred. O jednom francuskom igraču, koji je znao da predvidi deset poteza, pisalo je kao o čudu. A koliko je ovde poteza, i koliko nama nepoznatoga? Bacajući svoje ime, bacajući svoju milostinju, svoje dobro delo ma u kom obliku, vi dajete deo svoje ličnosti, a primete opet u sebe deo tuđe ličnosti. Vi se uzajamno povezujete. Još samo malo pažnje, i vi već bivate nagrađeni poznavanjem i najnenadnijim otkrićima. Neizostavno ćete početi da najzad svoje delo posmatrate kao nauku; ona će obuhvatiti i primiti u sebe sav vaš život i možda će vam i ispuniti sav vaš život. S druge strane, sve vaše misli, sve seme koje ste bacili i koje ste možda i zaboravili, ovaplotiče se i porasti. Onaj koji je dobio od vas daće dalje drugome. I kako možete znati kakvog ćete udela imati u budućem rešavanju sudbine

čovečanstva? Ako vas, pak, znanje i ceo život u takvom poslu uzdignu dotle da budete u stanju da bacite ogromno seme, da ostavite svetu u nasledstvo veliku misao, onda ... I tako dalje, mnogo sam tada govorio.

— I kad čovek sad pomisli da se baš vama uskraćuje život! — viknu Bahmutov kao da vatreno prebacuje nekome.

U tom trenutku smo stajali na mostu, naslonjeni na ogradu i gledali smo u Nevu.

— A znate li šta mi je sad palo na pamet? — rekoh ja nagnuvši se još više preko ograde.

— Ne valjda da se bacite u vodu? — viknu Bahmutov skoro preplašeno. Možda mi je pročitao misao na licu.

— Ne, ovo je zasad samo teorijsko razmišljanje, i to ovo: meni ostaje još dva-tri meseca da živim, možda, četiri; ako, recimo, kad mi ostane još samo dva meseca, i kad bih strašno zaželeo da učinim neko dobro delo za koje bi bilo potrebno mnogo posla, zauzimanja i trčanja, na primer, kao što je ovo sad sa našim doktorom bilo, ja bih u tom slučaju morao da se odrekнем tog dela pošto ne bih imao dovoljno vremena, pa bih morao da tražim drugo 'dobro delo', sitnije, a koje bi odgovaralo mojim 'sredstvima' (kad me već bude toliko gonilo da činim dobra dela). Priznajte, ovo je zbilja zanimljiva misao!

Siromah Bahmutov se mnogo bio uznemirio zbog mene. On me otprati do same kuće i bio je tako pažljiv da se nijednom nije upustio da me teši, skoro za sve vreme je ćutao. Na rastanku mi je toplo stisnuo ruku i zamolio za dozvolu da me posećuje. Ja mu odgovorili: ako mi bude dolazio kao 'utešitelj' (ako bi i ćutao, on bi ipak dolazio kao utešitelj, to mu objasnili), time će me svaki put još više podsećati na smrt. On sleže ramenima, ali se složi sa mnom. Rastadosmo se prilično ljubazno, što nisam očekivao.

A tog večera i te noći bi bačeno prvo seme mog 'poslednjeg ubeđenja'. Ja se plaho uhvatih za tu novu misao, požudno sam je analizirao u svim njenim savijucima, u svim njenim oblicima (cele te noći nisam trenuo), i što sam se više unosio u nju, ukoliko sam je više u sebe primao, utoliko sam se više plašio. Najzad u meni se ukoreni strahovita bojazan, i ona me nije ni docnijih dana ostavljala. Neki put, kad bih razmišljao o tome svom stalnom strahu, ja bih se najednom čisto sledio od novog užasa; po toj plašnji ja zaključili da se moje 'poslednje ubeđenje' u meni i suviše ozbiljno uvrežilo i da će me neizostavno dovesti do svog rešenja. Ali za to rešenje mi je nedostajala odlučnost. Tri nedelje docnije bilo je sve gotovo, i odlučnost se pojavi, ali usled jedne vrlo čudne okolnosti.

Ovde u svom objašnjenju beležim sve te cifre i datume. Meni će, naravno, biti svejedno, ali sad (i možda samo u ovom trenutku) želim da oni koji budu sudili o mom postupku mogu jasno da vide iz kakvog je lanca logičnih zaključaka moje 'poslednje ubeđenje' izašlo. Maločas pomenuh kao da se konačna odlučnost koja mi je nedostajala za izvršenje mog 'poslednjeg ubeđenja', javila u meni nikako ne iz nekog logičkog zaključka, nego od nekog čudnog podstreka, usled jedne čudnovate okolnosti koja, možda, uopšte nikakve veze nema s tokom stvari. Pre deset dana svratio je k meni Rogožin, nekim svojim poslom, o kome ovde nije potrebno opširno izlagati. Rogožina ranije nikad nisam viđao, ali sam o njemu mnogo slušao. Dao sam mu sva potrebna obaveštenja, a on uskoro ode, pa pošto je samo po ta obaveštenja i dolazio, stvar bi se među nama na tome i svršila. Ali on me je i suviše zainteresovao, i ja sam celog tog dana bio pod utiskom nekih čudnih misli, tako da odlučih da sutradan odem do njega da mu vratim posetu. Rogožin mi se očevidno nije obradovao,

pa mi je čak ‚delikatno‘ dao na znanje da nas dvojica nemamo rašta da produžujemo poznanstvo; no ja ipak provedoh vrlo zanimljiv čas, kao, verovatno, i on. Između nas je postojao takav kontrast da nije mogao da nam ne padne u oči, a naročito meni; ja sam bio čovek koji je svoje dane već izbrojao, a on — čovek koji živi najpunijim, neposrednim životom, samo za današnjicu, bez ikakve brige o ‚poslednjim‘ zaključcima, ciframa, ili ma o čemu drugom što se ne bi ticalo onoga od čega... od čega... no, recimo, od čega mu se zamutilo u glavi. Neka me gospodin Rogožin izvini za ovaj izraz, pa makar i kao neveštog pisca koji nije umeo da izrazi svoji misao.

I pored sve njegove neljubaznosti, meni se učini da je on bistar čovek i da mnoge stvari može da razume, premda ga ono što se njega neposredno i lično ne tiče slabo interesuje. Ja mu ni izdaleka nisam pominjao svoje ‚poslednje ubeđenje‘, ali mi se odnekud učini da ga je on, slušajući me, ipak naslutio. On tu učuta — on je uopšte velika ćutalica. Pri odlasku ja mu onako uzgred dadoh na znanje da i pored svekolike razlike i svih suprotnosti među nama — *les extremes se touchent* (ja mu to objasnih ruski) — možda baš on sam nije tako daleko od mog ‚poslednjeg ubeđenja‘, kako izgleda. On mi na to odgovori vrlo mrgodnom i kiselom grimasom, ustade, nađe mi moju kapu, ponašajući se kao da ja od svoje volje odlazim, pa me prosto izvede iz svoje mračne kuće pod vidom da me iz učtivosti ispraća! Njegova kuća je veoma delovala na mene. Nalik je na groblje, ali njemu se ona, kanda, dopadala. To je, uostalom, razumljivo: pun i neposredan život kojim on živi i suviše je već sam po sebi pun te ne traži neki naročit dekor.

Ta poseta Rogožinu veoma me je zamorila. Osim toga, ja se celo to jutro nisam dobro osećao. Predveče sam mnogo oslabio, te legoh u postelju, i čas po čas sam osećao jaku vatru — u trenucima sam čak i u bunilo padao. Kolja je ostao sa mnom do jedanaest časova. Kraj svega toga, ja se sećam do sitnica o čemu je on govorio i o čemu smo govorili. A kad bi mi se oči na trenutak zatvorile, meni se sve prikazivao Ivan Fomič i kao da dobija neke milione. Pa sve ne zna kuda da ih smesti, lupa glavu zbog njih, tresse se od straha da će mu ih ukrasti, i najzad se kao rešava da ih u zemlju zakopa. Ja mu tad posavetovah da je bolje, umesto da uzalud zakopava toliku gomilu zlata u zemlju, da od cele te hrpe salije zlatan mrtvački sanduk onom svom smrznutom detetu; ali za to treba dete iskopati. To moje podsmevanje Surikov kao primi sa suzama zahvalnosti, pa odmah pristupi izvršenju plana. Meni se tu smuča i odoh od njega.

Kolja me je docnije, kad sam sasvim došao k sebi, uveravao da uopšte nisam spavao, nego da sam celo to vreme s njim o Surikovu razgovarao. Ja sam u pojedinim trenucima bivao vanredno tužan i zbunjen, tako da i Kolja ode vrlo brižan i uznemiren. Kad ustadoh da za njim zaključam vrata, najednom se setih slike koju sam tog dana video kod Rogožina, u jednoj od najmračnijih sala u njegovoj kući, iznad vrata. On mi ju je sam pokazao, u prolazu. Stajao sam pred njom, mislim, pet minuta. U umetničkom pogledu ta slika nije imala ničeg lepog, ali je stvorila u meni neko čudno uzbuđenje.

Na toj slici bio je predstavljen Hristos, tek skinut sa krsta. Čini mi se da su svi slikari uobičajili da prikazuju Hrista i na krstu, i skinutog sa krsta, još neprestano sa prisenkom neobične lepote na licu. Oni se trude da mu tu lepotu sačuvaju čak i u njegovim najstrašnijim mukama. Na Rogožinovoј slici, pak, od lepote Hristove nema ni traga; to je u punom smislu reči leš čoveka koji je pretrpeo beskrajne muke još pre krsta, rane, mučenje, udarce od straže i

udarce od naroda dok je nosio krst i kad je pod krstom pao, i, najzad, neiskazane muke na krstu, u toku čitavih šest časova (bar po mom računu, u najmanju ruku toliko). Istina, to je lice čoveka tek skinutog sa krsta, ono je sačuvalo u sebi vrlo mnogo života, toploga. Još ništa nije stiglo da se ukoči, tako da se na licu umrlog čita patnja koju on kao da još i sad oseća (to je umetnik vrlo dobro uhvatio); ali zato samo lice nimalo nije pošteđeno, tu je sama priroda, i zaista takav i mora biti leš čoveka, pa ma ko taj čovek bio, posle onolikih muka. Znam da je hrišćanska crkva utvrdila još prvih vekova da se Hristos na krstu nije mučio samo simbolički nego stvarno i da je, prema tome, njegovo telo na krstu potpuno bilo potčinjeno prirodnom zakonu. To lice na slici strašno je od udaraca izubijano, podnadulo, sa strašnim, otečenim i raskrvavljenim modricama... Oči su mu otvorene, zenice razroke; velike otvorene beonjače sijaju nekakvim samrtničkim, staklenim odbleskom.

Ali, čudnovato, kad se čovek zagleda u taj leš izmučenog čoveka, dolazi mu na pamet jedno naročito i zanimljivo pitanje: ako su doista takav leš — a on je neizostavno morao biti baš takav — videli svi njegovi učenici, njegovi glavni budući apostoli, i videle ga i žene koje su išle za njim i stajale kod krsta, i svi koji su verovali u njega, i obožavali ga: — na koji način su mogli poverovati, gledajući takav leš, da će taj mučenik vaskrsnuti? Tu čoveku i nehotice pada na pamet : ako je smrt tako strašna i ako su zakoni prirode tako jaki, onda kako je moguće savladati ih? Kako da ih savladamo kad ih nije pobedio čak ni onaj koji je za svog života pobeđivao i prirodu, kome se ona potčinjavala, koji je uzviknuo: ‚Talati Kumi! — a preminula devojka ustade, ‚Lazare, izadi! — i izade pokojnik?

Čoveku se, kad gleda tu sliku, priroda privida u obličju nekakvog ogromnog, neumoljivog i nemuštog zvera, ili tačnije, mnogo je tačnije rečeno iako je čudnovato — u obliku neke ogromne mašine najmodernije konstrukcije, koja je besmisleno zahvatila, razdruzgala i progutala potpuno i bezosećajno — veliko i dragoceno biće, takvo biće koje je samo za sebe vredelo koliko i cela priroda sa svim zakonima svojim, i koliko cela Zemlja, koja se, možda, i stvarala samo zato da bi se to biće pojavilo! Tom slikom kao da se izražava baš taj pojam, u tamnoj, bezobzirnoj i besmisleno večnoj sili, kojoj je sve potčinjeno, i koja vam se mimo volje nameće, te nas taj pojam i nehotice osvaja. Ti ljudi, koji su stalno boravili oko pokojnika, a od kojih na slici nema nijednoga, morali su osetiti strašnu tugu i pometenost one večeri koja je u jedan mah zdrobila sve njihove nade, pa skoro i verovanja. Oni su se morali razići u najgroznijem strahu, iako je svaki od njih nosio u sebi ogromnu misao, koja više nikada nije mogla iz njih biti iščupana. I da je sam učitelj mogao vide ti taj svoj lik uoči pogubljenja, da li bi se on onako sam popeo na krst i da li bi onako umro kao što jeste? Evo, to pitanje se i nehotice nameće čoveku kad posmatra onu sliku.

Sve se to i meni u odlomcima pri viđalo, možda zbilja između nekih zanosa, neki put čak u živim likovima, još čitavih sat i po posle Koljinnog odlaska. Može li se čoveku priviđati u živim likovima ono što nema lika? Ali meni kao da se ovda-onda činilo da vidim, u nekakvom čudnom i nemoćnom obliku, tu beskrajnu silu, to potmulo, mračno i nemo biće. Sećam se, neko me je kao poveo za ruku, sa svećom u ruci, pokazao mi neku ogromnu i odvratnu škorpiju i počeo me uveravati da je to ono mračno, potmulo i svemoćno biće, i smeja se mome gnušanju. U mojoj sobi, pred ikonom, uvek preko noći pale kandilo — svetlost je prituljena i slaba, no ipak se sve može razabrati, a spram kandila se može čak i čitati. Mislim

da je već prošla bila ponoć; ja sam bio još sasvim budan i ležao sam otvorenih očiju; najednom vrata se od moje sobe otvoriše i uđe Rogožin.

On uđe, zatvori vrata, ćuteći me pogleda pa prođe u ugao kod stolice što stoji skoro pod samim kandilom. Ja se veoma začudih i zagledah se u njega očekujući nešto. Rogožin se nalakti na stočić pa me stade ćuteći posmatrati. Tako prodoše dva-tri minuta, i ja se sećam da me je to njegovo ćutanje vređalo i jedilo, što li neće da progovori? To što je došao tako dockan meni se, naravno, učinilo čudno, ali se sećam da me samo to nije baš bogzna koliko začudilo. Čak, naprotiv, iako mu tog jutra nisam jasno iskazao svoju misao, znam da ju je razumeo; ta misao, pak, bila je takve vrste da je povodom nje zaista mogao svratiti na dalji razgovor, pa makar i ovako dockan. Tako sam i mislio da je on zbog toga došao. Mi smo se jutros rastali skoro neprijateljski, i sećam se da me je on tada jedno dvaput vrlo podsmešljivo pogledao. I taj podsmech sam i sad u njegovom pogledu pročitao i vređao me je. A da je to zbilja bio Rogožin, a ne utvara, ne bunilo, ja u prvi mah ni najmanje nisam sumnjao. Čak mi to na pamet nije padalo.

Međutim, on je i dalje sedeo i neprestano me gledao sa istim onim podsmehom. Ja se ljutito prevrnuh na postelji, pa se nalaktih na jastuk i namerno odlučili da i ja ćutim, makar sve vreme tako presedeli. Zbog nečeg sam naročito hteo da on prvi počne. Tako je moglo proći jedno dvadeset minuta, kad mi na jednom sevnu misao: A šta ako to nije Rogožin, nego samo priviđenje? ...

Ni u bolesti, niti ikada pre, nisam video priviđenja; no meni se uvek činilo, još dok sam bio dečko, pa i sad, to jest nedavno, da ako samo jednom vidim utvaru, da ću odmah onde na mestu umreti bez obzira na to što uopšte ni u kakva priviđenja ne verujem ... Ali kad mi sad dođe misao da to nije Rogožin, nego utvara, ja se, sećam se, nimalo nisam uplašio. Ne samo to nego sam se još razjedio.

I još jedna čudna stvar: mene rešenje pitanja da li je to utvara ili sam Rogožin nekako nije uznemiravalo i zanimalo onako kako bi to, izgleda, moralo biti; čini mi se da sam tada o nečem sasvim drugom mislio. Mene je, na primer, mnogo više zanimalo: zašto je Rogožin, koji je jutros bio u domaćoj haljini i u papučama, sada u fraku, belom prsluku i beloju mašni? Javljala se i misao: ako je to utvara, a ja se nje ne bojim, onda zašto ne ustanem, zašto joj ne priđem i ne uverim se sam? Mogućno je, uostalom, da sam se i bojao i da nisam smeo. Ali tek što pomislih da se bojim, odjednom kao da mi komad leda pređe po celom telu. Ja osetih kako mi uz kičmu idu ledeni trnci i kolena mi stadoše klecati. Istog tog trenutka, baš kao da je osetio da se ja bojim, Rogožin skloni ruku na koju se naslanjao, uspravi se, pa počne da otvara usta, kao da se spremao da se zasmee; gledao me je netremice. Mene obuze bes u tolikoj meri da sam bio gotov da kidišem na njega, ali pošto sam se zarekao da neću prvi početi da govorim, ostadoh na krevetu, tim pre što još nikako nisam bio načisto je li ono Rogožin ili nije.

Ne sećam se tačno koliko je to moglo trajati; isto tako se ne sećam pouzdano ni da li sam koji put padao u zanos ili nisam. Tek, najzad, Rogožin ustade, isto me onako lagano i pažljivo odmeri pogledom kao i prvi put kad je ušao, ali se sad nije osmehivao, nego tiho, skoro na vrhovima prstiju priđe vratima, otvori ih, zatvori i ode... Ne ustadoh s kreveta; ne sećam se koliko sam ležao otvorenih očiju neprestano misleći. Ko zna o čemu sam mislio; ne sećam se

ni kad sam zaspao. Idućeg jutra se probudih kad mi stadoše lupati u vrata, već posle devet časova. Kod nas postoji sporazum: ako ja sam do devet časova ne otvorim vrata i ne viknem da mi donesu čaj, onda Matrjona ima da mi lupa na vrata. Kad otvorih, meni najednom iskrnsu misao: pa kako je mogao on ući kad su vrata bila zaključana? Raspitah se i uverih da stvarni Rogožin nije mogao ući jer se i sva ostala naša vrata noću zaključavaju. Eto, taj naročiti slučaj koji sam tako potanko opisao bio je uzrok što sam se konačno ‚odlučio‘. Moju konačnu odluku potpomagala je, dakle, ne logika, ne logično ubeđenje, nego odvratnost. Nema smisla ostajati i dalje u životu kad on dobija tako čudne oblike koji vređaju. To priviđenje me je ponizilo. Ja nisam u stanju da se potčinjavam mračnoj sili koja prima obličje škorpije. I tek tada kad sam već u sumrak osetio najzad u sebi konačni momenat potpune odlučnosti, laknu mi na srcu. To je bio tek prvi momenat; zbog drugog momenta odlazio sam u Pavlovsk, ali to je već dovoljno objašnjeno.«

VII

»Imao sam mali džepni pištolj; počeo sam da ga nosim još dok sam bio dečak, u onim smešnim godinama u kojima počinju da nam se dopadaju priče o dvobojima, o razbojničkim napadima, o tome kako će i mene neko izazvati na dvoboj i kako ću i ja viteški stajati pred pištoljem. Pre jedno mesec dana pogledao sam ga i pripremio. U futroli gde je stajao nađoše se dva metka, a u barutnom rogu beše baruta za jedno tri metka. Taj pištolj ništa ne vredi, trza u stranu i bije jedva na petnaest koraka. No, naravno, on će ipak razmrskati lobanju ako ga čovek pritisne uz samu slepoočnicu.

Odlučio sam da umrem u Pavlovsku, u ranu zoru, sišavši u park, da ne bih nikoga uznemiravao u letnjikovcu. Moje ‚Objašnjenje‘ će policiji dovoljno celu stvar objasniti. Ljubitelji psihologije i oni kojima je to potrebno mogu zaključiti iz njega sve što im se bude svidelo. No ja ipak ne bih želeo da ovaj rukopis bude predmet javnosti. Kneza molim da jedan primerak ‚Objašnjenja‘ zadrži kod sebe, a drugi da pošalje Aglaji Ivanovnoj JAPANČINOJ. Takva je moja volja. Svoj leš zaveštavam medicinskoj akademiji u naučne svrhe. Ja ne priznajem nikakve sudije nad sobom, i znam da sam izvan svake sudske vlasti. Sasvim nedavno me je veoma nasmejala ova pretpostavka: šta bi bilo kad bi meni najednom palo na pamet da nekoga ubijem, ili možda i deset ljudi odjednom, ili da učinim nešto najstrašnije, nešto što se smatra kao najstrašnije na svetu, u kakvom bi se škripcu našao sud sa mojim rokom od dve tri nedelje života i sa nemogućnošću mučenja i torture? Ja bih lepo umro u njihovoj bolnici u toploj sobi, pored pažljivog doktora, vrlo verovatno mnogo udobnije i prijatnije nego kod svoje kuće. Ne razumem zašto ljudima koji su u položaju kao i ja ne dolazi ista takva misao u glavu, makar samo šale radi? Uostalom, možda ta misao isto ovako i njima dolazi: veseljaka se i kod nas može naći dosta.

Ali iako suda nad sobom ne priznajem, ipak znam da će meni suditi kad već budem optuženik gluv i bezglasan. Neću da odem ne ostavivši odgovor — odgovor slobodan, a neiznuđen, i to ne zbog opravdanja — o, ne! Ja nemam od koga i nemam za šta da molim oproštaj, nego onako, zato što sam tako želim.

Tu, pre svega, ima jedna čudna misao: kome bi, u ime kog prava i iz kog razloga, palo na pamet da meni osporava moje pravo na te dve-tri nedelje moga roka? Šta tu sud ima posla? Kome je baš potrebno da ja budem ne samo osuđen nego i da poslušno izdržim taj rok osude? Zar je to zaista kome potrebno? Zbog morala? Mogao bih to da razumem kad bih u cvetu zdravlja i snage prekratio svoj život, koji bi mogao biti koristan mome bližnjem itd. — da bi me tada, dakle, moral još i mogao prekoreti, po staroj rutini, zbog toga što sam raspolagao svojim životom samovoljno, ili već šta on tu pronade. Ali sad, sad, kada je meni već saopšten rok izvršenja presude? Kakvom je to moralu potreban osim vaše smrti još i onaj poslednji hropac s kojim ćete ispuniti i poslednju mrvicu, slušajući utehe kneza, koji će neizostavno u svojim hrišćanskim dokazivanjima doći do srećne misli da je, u stvari, i bolje što vi umirete. (Takvi hrišćani kao što je on uvek dolaze do te ideje: to im je najomiljenija tema.) I šta li se samo hoće s tim komičnim „pavlovskim zelenilom“? Da mi zaslade poslednje trenutke života?

Zar oni ne shvataju da što se ja više zaboravim, što se više predam poslednjem prizraku života i ljubavi — kojim oni hoće da zaklone od mene moj Majerov zid i sve što je na njemu tako iskreno i prostodušno napisano — da će me time samo nesrećnijim učiniti? Šta će meni vaša priroda, vaš pavlovski park, vaša praskozorja i sunčevi zraci, vaše plavo nebo i vaša prezadovoljna lica, kad je ceo taj vaš pir, kome nema kraja, otpočeo time što je jedinog mene oglasio za suvišnog? Šta ja imam od sve te lepote kad sam svakog minuta, svakog sekunda primoran da znam da je, eto, čak i ona u svemu tom piru i horu učesnica, zna svoje mesto, voli ga i srećna je, a samo sam ja odgurnut, i jedino zbog svog kukavičluka nisam hteo da to dosad uvidim? O, ta ja vrlo dobro znam koliko bi i knez i svi oni voleli da me dovedu dotle da i ja, umesto svih ovih „podmuklih i zlobnih“ reči — pobuđen moralom, a i radi trijumfa vrline — zapevam čuvenu i klasičnu strofu od Milvoa:

O, puissent voir votre beaute sacree

Tant d'amis, sourds d mes adieux!

Qu'ih meurent pleins de jours, que leur mort soit pleuree,

Qu'un ami leur fermę les yeux!

Ali verujte, verujte, prostodušni ljudi, da se i u toj plemenitoj strofi, u tom akademskom blagoslovu, upućenom svetu u francuskim stihovima, nakupilo toliko pritajenog jeda, toliko nepomirljive, samozadovoljne mržnje izražene u stihovima, da je možda i sam pesnik naišao na lepak pa tu ozlojeđenost shvatio kao razdragane suze, i u tom uverenju i umro — bog da mu dušu prosti!

Ali znajte da postoji jedna krajnja granica sramote u svesti o sopstvenom ništavilu i nemoći, od koje čovek dalje već ne može ići, i posle koje počinje da i u samoj sramoti svojoj oseća neko ogromno uživanje... Naravno, smirenost je ogromna sila u tome smislu, ja to priznajem, premda i ne u onom smislu u kome religija smatra smirenost za snagu.

Religija! Večni život priznajem, i možda sam ga oduvek i priznavao. Neka je ljudska svest i zapaljena voljom najviše sile, nek je ta svest pogledala ovaj svet pa rekla: „Ja postojim!“ i nek je toj svesti najjednom najviša sila naredila da se uništi, jer to tamo zbog nečega — a najzad i bez objašnjenja zbog čega — treba, dobro, neka — sve to dopuštam, ali ipak je tu još

uvek večito pitanje: čemu je tu bila potrebna i moja smirenost? Zar ne mogu biti progutan onako jednostavno, a ne da se traži od mene da još hvalim ono što me je progutalo? Zar će se tamo zbilja neko naći uvređen što neću da pričekam još dve nedelje? Ja u to ne verujem; a i mnogo bi tačnije bilo kad bi se pretpostavilo da je tu prosto zatrebao moj ništavni život, život atoma, radi popunjavanja neke opšte harmonije i celine, radi nekog plusa ili minusa, radi nekog kontrasta i slično, isto onako kao što su svakodnevno potrebne žrtve nekoliko miliona bića, bez čije smrti ostali svet ne može opstati (mada moram da primetim da ova misao sama po sebi nije mnogo velikodušna). Ali neka! Slažem se s tim da se drukčije, to jest bez neprekidnog proždiranja, svet nikako ne bi mogao da uredi, pristajem da se složim i s tim da ja u celom tom uređenju ništa ne razumem; ali evo šta ja, zato, nasigurno znam: kad je meni već jednom dato da sam svestan da postojim, šta se mene onda tiče što je svet stvoren sa pogreškama i što on drukčije ne može da opstane? Ko će meni i zbog čega posle toga suditi? Recite šta hoćete, ali je sve to nemogućno i nepravično.

Međutim, ja i pored najbolje svoje želje nikad nisam mogao da zamislim da budućeg života i Proviđenja nema. Najverovatnije je da sve to postoji, samo mi ništa ne razumemo o tom budućem životu i njegovim zakonima. Ali kad je već tako teško i skoro sasvim nemogućno da se to razume, zar ja onda da odgovaram što nisam bio u stanju da shvatim ono što je nedostižno?

Istina, oni govore, a već, razume se, i knez zajedno s njima, da je baš poslušnost tu i potrebna, da se pokoravati treba bez pogovora, već zbog same smernosti, i da ću ja za nju neizostavno na onom svetu biti nagrađen. Mi i suviše ponižavamo Proviđenje pripisujući mu svoje pojmove, od jeda što nismo kadri da ga shvatimo. S druge strane, opet, kad mi njega ne možemo da shvatimo, onda je — to ponavljam — nezgodno i da odgovaramo za ono što čovek ne treba da shvata. Kad je tako, onda kako će mi tamo suditi zbog toga što nisam mogao da shvatim pravu volju i zakone Proviđenja? Ne, bolje će biti da ostavimo religiju.

A i dosta. Dok stignem do ovih redova, sigurno će već sunce izgrejati i ,na nebu zazvoniti', i različite se ogromna, neizmerna snaga po svoj vasioni. Pa neka! Ja ću umreti gledajući pravo na izvor snage i života, i neću poželeti taj život! Da je do mene stajalo da li ću da dođem na Ovaj svet ili ne, sigurno ne bih pristao ni da postojim uz tako uvredljive uslove. Ali još imam vlast da svršim sa životom, premda dajem već izbrojane dane. Nije mi velika vlast, pa nije velika ni pobuna!

Poslednje objašnjenje: ja ne umirem ni u kom slučaju zato što nemam snage da izdržim još ove tri nedelje; o, snage bi se kod mene još našlo kad bih samo hteo, ja bih bio utešen već samom svesnošću o nanesejoj mi uvredi; ali ja nisam francuski pesnik, niti su mi potrebne takve utehe. Najzad, tu je nešto što me i sablažnjava: jer priroda je moju delatnost tim svojim rokom od tri nedelje toliko ograničila da je samoubistvo, možda, jedina stvar koju ja još mogu stići i da počnem i da svršim po sopstvenoj volji. E pa, ja možda i hoću da se koristim poslednjom mogućnošću da nešto činim? A protest je neki put još te kakav pothvat!«

»Objašnjenje« beše završeno; Ipolit najzad stade...

Postoji u krajnjim slučajevima jedan takav stupanj poslednje cinične iskrenosti, kad se osetljiv čovek, ozlojeđen i izvan sebe već ničega ne boji, i kad je gotov na svaki ispad, pa mu se još

i raduje; kidiše na ljude, a ima pri tom nejasnu ili čvrstu odluku da se posle jednog minuta strmoglavi sa visine i da time odjednom reši sve sumnje, ukoliko ih u tome trenutku ima. Znak takvoga stanja obično je sve veća iscrpenost fizičke snage. Izvanredna, skoro neprirodna napregnutost, koja je sve dosad održavala Ipolit, došla je do tog poslednjeg stupnja. Taj osamnaestogodišnji, bolešću iznureni dečak, sam po sebi izgledaše slab kao drhtavi listić koji pada s drveta; ali tek što pređe pogledom sve svoje slušaoce — prvi put u toku ovog časa — najnaduvenija, najprezivija i najuvredljivija odvratnost pokaza se odmah i u njegovom pogledu i osmehu. On je hitao sa svojim izazivanjem. No slušaoci su već uveliko počeli da negoduju. Svi stadoše da sa galamom mrzovoljno ustaju od stola. Zamor, vino i napregnutost pojačavahu nered, i kao neku prijavštinu utisaka, ako se može tako reći.

Najednom Ipolit skoči sa stolice kao da ga je neko gurnuo.

— Sunce je izašlo! — viknu on ugledavši obasjane vrhove drveća i pokazujući ih knezu kao neko čudo: — izašlo je!

— A što, zar ste vi mislili da neće izaći? — zapita ga Ferdiščenko.

— Opet će danas biti velika vrućina — promrmlja Ganja s namernom ljutnjom, držeći u rukama šešir, tegleći se i zevajući — šta će tek biti ako ova pripeka još mesec dana potraje! ... Hoćemo li da idemo, Pticine?

Ipolit slušaše sa čuđenjem koje prelazaše u zaprepašćenje; on najednom strašno preblede i sav uzdrhta.

— Vi vrlo nevešto izigravate svoju ravnodušnost kojom biste hteli da me vređate — obrati se on Ganji gledajući mu pravo u oči — vi ste nevaljalac!

— Đavo će ga znati šta je to: tako se raspojasati! — povika Ferdiščenko — kakav je to fenomenalan kukavičluk!

— Prosto budala! — reče Ganja. Ipolit se malo pribra.

— Ja razumem, gospodo — poče on još uvek dršćući i zastajući pri svakoj reči — da sam sad možda zaslužio vašu ličnu osvetu, i... žao mi je što sam vas namučio ovom svojom besmislicom — on pokaza na rukopis. — Uostalom, žalim što vas nisam potpuno namučio ... (pa se glupo osmehnu). A ipak sam vas namučio, Jevgenije Pavloviču? — prelete on najednom na ovoga sa pitanjem. — Jesam li vas namučio? Govorite!

— Malo je razvučeno bilo, uostalom ...

— Govorite sve! Makar jednom u životu nemojte lagati! — zadrhta i zapovedi mu Ipolit.

— O, meni je to sasvim svejedno! Budite tako ljubazni, molim vas, pa me ostavite na miru — okrenu se od njega Jevgenije Pavlovič sa gađenjem.

— Laku noć, kneže — priđe Pticin knezu.

— Ama, on će se sad ubiti, šta gledate? Pogledajte ga samo! — viknu Vera, priskoči Ipolitu u najvećem strahu pa ga uhvati za ruke. — Pa rekao je da će se pri sunčevom izlasku ubiti, a vi gledate!

— Neće se taj ubiti! — pakosno promrmlja nekoliko glasova, a među njima i Ganja.

— Gospodo, čuvajte se — viknu Kolja, pa i on uhvati Ipolitu za ruku — pogledajte ga samo! Kneže! Kneže, pa šta gledate?

Oko Ipolit se okupiše Vera, Kolja, Keler i Burdovski. Sve četvoro ga uhvatiše.

— On ima pravo, ima pravo! ... — mrmlijao je Burdovski, koji se i sam unezverio.

— Molim vas, kneže, kakve su vaše naredbe? — knezu priđe Lebedev, pijan i ljut do drskosti.

— Kakve naredbe?

— Nemojte, molim vas; dozvolite, ja sam domaćin, pa ne bih hteo da ispadnem nepažljiv prema vama ... Ono, istina, i vi ste domaćin, ali ja neću da se to u mojoj kući... Dabogme.

— Neće se ubiti; samo se pravi dečko! — s negodovanjem i sa samopouzdanjem iznenada viknu general Ivolgin.

— Bravo, generale! — pohvali ga Ferdiščenko.

— Znam i ja da se neće ubiti, generale, mnogopoštovani generale, no ipak... jer ja sam domaćin.

— Slušajte, gospodine Terentijeve — reče najednom Pfcin, oprostivši se s knezom i pružajući ruku Ipolitu — vi tamo u svojoj sveščici čini mi se govorite o svom kosturu i zaveštavate ga medicinskoj akademiji? Mislite li vi tu na svoj kostur, svoj sopstveni, to jest zaveštavate li vi to svoje kosti?

— Da, svoje kosti...

— A, tako. Jer može čovek i da se prevari; kažu da je već bio jedan takav slučaj.

— A što dirate tog mladića? — viknu knez.

— Do suza su ga doveli! — dodade Ferdiščenko.

No Ipolit nije ni mislio da plače. On htede da krene sa svoga mesta, ali četvoro što stajahu oko njega najednom ga uhvatiše za ruke. Razleže se smeh.

— To je i hteo da ga drže za ruke, zato je i svesku pročitao — primeti Rogožin. Zbogom, kneže! Gle, koliko smo se zasedeli; krsta me zabolež!

— Ako ste vi, Terentijeve, zbilja hteli da se ubijete — nasmeja se Jevgenije Pavlovič — ja sad, da sam na vašem mestu, posle ovakvih komplimenata, namerno se ne bih ubio, samo da im prkosim.

— Oni bi sad strašno voleli da vide kako ću se ubiti! — grozničavo mu se obrati Ipolit.

Govorio je kao da kidiše.

— Krivo im je što neće videti.

— Dakle, i vi mislite da neće videti?

— Ja vas ne raspaljujem; naprotiv, mislim da je vrlo verovatno da ćete se ubiti. Molim vas samo nemojte se ljutiti... — oteže Jevgenije Pavlovič pokroviteljski rastežući svoje reči.

— Sad tek vidim da sam učinio grdnu pogrešku time što sam im pročitao ovu svesku! — reče Ipolit zagledavši se u Jevgenija Pavloviča sa tako iznenadnim poverljivim izrazom kao da je od prijatelja molio drugarski savet.

— Položaj je smešan, i... bogami, ne znam šta da vam savetujem — odgovori Jevgenije Pavlovič smešeći se.

Ipolit ozbiljno i netremice gledaše u njega, ne skidajući očiju i ćutaše. Moglo se pomisliti da se na mahove zaboravljao.

— Ne, dozvolite, kakav mu je to samo ton — progovori Lebedev — »ubiću se«, veli, »u parku

— da nikoga ne uznemirujem!« On misli da nikoga neće uznemiravati ako siđe tri koraka niza stepenice u baštu.

— Gospodo ... — zausti knez da nešto kaže.

— Ne, dozvolite, veleštovani kneže — jarnosno upade Lebedev — pošto već vi i sami vidite da to nije šala, i kako je, u najmanju ruku, i polovina vaših gostiju tog istog mišljenja, i uvereni

su da se on sad posle svih tih izjava neizostavno mora ubiti, ako ima časti, to vas, evo, ja, kao domaćin, i pred svedocima, pozivam da mi pomognete da ga sprečimo!

— Pa dobro, šta da radimo, Lebedeve? I ja bih želeo da vam pomognem.

— Evo šta: pre svega neka nam odmah da svoj pištolj kojim se tu pred nama hvalio i sve ostalo. Ako nam ga da, ne branim; nek prenoći ovu noć u ovoj kući pošto se nalazi u bolesnom stanju, naravno, pod uslovom da bude pod mojim nadzorom. No sutra da se neizostavno gubi kud zna. Izvinite, kneže! Ako, pak, neće da nam preda oružje, ja ga onda odmah uzimam za ruke, ja za jednu, general za drugu, i ovog trenutku šaljem nekoga da izvesti policiju, i tada sve prelazi u njenu nadležnost. Gospodin Ferdiščenko će, kao prijatelj, otići tamo.

Podiže se graja; Lebedev je sve vatreni je govorio, pa poče već da preteruje; Ferdiščenko se spremao da ode u policiju; Ganja energično ostajaje pri tome da do samoubistva neće doći. Jevgenije Pavlovič je ćutao.

— Kneže, da li vam se dešavalo da padate strmoglavce sa visokog tornja? — zapita najednom Ipolit šapatom.

— Ne ... nije ... — odgovori knez naivno.

— A zar ste vi mislili da ja nisam predvideo svu ovu mržnju? — prošapta opet Ipolit, sevajući očima i zagledavši se u kneza, baš kao da zbilja očekivaje da će mu ovaj odgovoriti. — Dosta! — viknu on najednom svima u sobi. — Ja sam kriv ... više od svih! Lebedeve, evo vam ključ (on izvadi novčanik i iz njega čeličnu alku sa tri ili četiri ključića). Eto taj pretposlednji... Kolja će vam pokazati... Kolja! Gde je Kolja? — viknu on pogledavši u Kolju, ali ne opažajući ga. — Da... eto, on će vam pokazati; on je zajedno sa mnom pakovao torbu. Odvedite ga. Kolja; kod kneza u kabinetu je, ispod stola... moja torba... Tim ključićem, na dnu ... u futrolu su ... moj pištolj i rog sa barutom. On je pakovao, gospodine Lebedeve, on će vam pokazati; ali pod tim uslovom da mi sutra rano izjutra, kad pođem u Petrograd, pištolj vratite. Razumete li? Ja to činim knezu za ljubav a ne vama.

— E tako je najbolje! — zgrabi Lebedev ključ i, zajedljivo se smeškajući, potrča u susednu sobu.

Kolja zastade, htjede nešto da primeti, ali ga Lebedev odvuče za sobom.

Ipolit posmatraše goste koji se smejahu. Knez opazi da mu zubi cvokoću kao da je u najvećoj groznici.

— Kakvi su podlaci svi oni! — opet prošapta Ipolit knezu, izvan sebe. Govoreći sa knezom, on se stalno nagingao i šaputao.

— Ostavite ih; vi ste vrlo malaksali.

— Odmah, odmah ... odmah ću otići.

On najednom zagrli kneza.

— Vi možda mislite da sam lud? — pogleda ga pa se nekako čudnovato zasmaja.

— To ne, ali vi ste ...

— Čekajte, čekajte, ćutite; ne govorite ništa. Stojte ... hoću da vidim vaše oči... Stojte tako, a ja ću da ih gledam. Hoću s čovekom da se oprostim.

Stojao je i gledao u kneza nepomično i ćuteći jedno deset sekundi, vrlo bleđ, sa slepoočnicama vlažnim od znoja i nekako čudno hvatajući rukom kneza, bojeći se da ga ne ispusti iz ruku.

— Ipolite, Ipolite, šta je vama? — viknu knez.

— A sad je ... dosta... Sad ću da legnem. Još ću u zdravlje sunca da popijem jedan gutljaj... Ja to hoću, hoću, pustite me!

On brzo dohvati sa stola čašu, naglo se pokrenu pa se za tren oka nađe kod stepenica što sa terase vode u vrt. Knez već potrča za njim, ali u taj isti mah se baš kao naročito desi da mu Jevgenije Pavlovič pruži ruku, praštajući se. Prođe jedan sekund i najednom se na terasi iz svih grla razleže strašan vapaj... Zatim nastupi nekoliko trenutaka neobične zbunjenosti.

Evo šta se desilo.

Došavši do samih stepenica, Ipolit zastade, držeći u levoj ruci čašu s vinom a desnu zavukavši u bočni džep svoga kaputa. Keler je docnije tvrdio da je Ipolit i pre toga desnu ruku neprestano držao u džepu, još dok je s knezom govorio i hvatao ga levom rukom za rame i za okovratnik, i da je ta desna ruka — uveravao je Keler — baš i pobudila u njemu prvo podozrenje. Kako bilo da bilo, tek izvesna slutnja primora i njega da potrči za Ipolitom. Ali ni on ne stiže na vreme.

On samo vide kako u Ipolitovoj desnoj ruci nešto najednom zablista i kako se tog istog trenutka mali džepni revolver nađe priljubljen uz njegovu slepoočnicu. Keler skoči da ga uhvati za ruku, ali u taj mah Ipolit okide. Razleže se oštar, suh udar oroza, ali pištolj ne opali. Kad Keler obuhvati Ipolita, ovaj mu pade na ruke kao bez svesti, može biti zbilja uobrazivši da je mrtav. Revolver već beše u Kelerovim rukama. Ipolita prihvatiše, donesoše stolicu, posadiše ga na nju i svi se zgrnuše oko njega. Svi su vikali, svi su pitali. Svi su čuli udar oroza i videli čoveka živog, bez i najmanje ogrebotine. A Ipolit je sedeo ne shvatajući šta se dešava, i svojim besmislenim pogledom razgledao je sve koji se skupiše oko njega. U taj mah Lebedev i Kolja utrčaše unutra.

— Slagao revolver? — pitali su okolo.

— Možda nije bio ni napunjen? — nagađahu drugi.

— Pun je — reče Keler razgledajući revolver — ali...

— Zar zbilja slagao?

— Kapisle u njemu nije bilo — objasni Keler.

Teško je opisati žalosni prizor koji je sad nastupio. Prvobitnu zbunjenost i opšti strah brzo zameni smeh; neki se čak grohotom nasmejaše, nalazeći u tome zloradu nasladu. Ipolit je jecao kao u histeriji, kršio ruke, obraćao se svima, čak i Ferdiščenku, koga je uhvatio obema rukama i kleo mu se da je zaboravio — »zaboravih sasvim slučajno, a ne namerno« — da metne kapislu, da su »te kapisle, eto, sve tu, u njegovom džepu od prsluka, deset komada« (on ih pokazivaše svima redom); da kapislu nije metnuo ranije bojeći se da revolver ne opali još u džepu; da je računao da će imati vremena i docnije da je metne, kad ustreba, ali je, eto, zaboravio. On se obraćao knezu, Jevgeniju Pavloviču, molio je Kelera da mu vrati revolver, da će on odmah svima dokazati da je »njegova čast čast«, da je on sad »lišen časti zauvek! ...«

I pade, najzad, onesvešćen. Onesoše ga u knežev kabinet, a Lebedev, koji se potpuno rastreznio, posla odmah po doktora. Lebedev sa ćerkom, sinom, Burdovskim i generalom ostade pored bolesnikove postelje. Kad iznesoše onesvešćenog Ipolita, Keler stade nasred sobe i sa najvećim nadahnućem glasno reče razdvajajući i naglašavajući svaku reč:

— Gospodo, ako makar ko od vas preda mnom još jednom glasno posumnja da je kapisla namerno zaboravljena i počne da dokazuje da je nesrećni mladić samo komediju igrao, taj će sa mnom imati posla!

Ali mu niko ne odgovori. Gosti se najzad razidoše, svi najednom i žureći se. Pticin, Ganja i Rogožin pođoše zajedno.

Knez je bio vrlo začuđen što je Jevgenije Pavlovič promenio svoju nameru i što bez objašnjenja odlazi.

— Pa vi rekoste da imate sa mnom da govorite kad se svi razidu? — zapita ga on.

— To je istina — reče Jevgenije Pavlovič, sedajući najednom na stolicu, u isto vreme ponudivši i knezu mesto prema sebi — ali sam se predomislio. Priznajem vam da sam donekle i zbunjen, a i vi takođe. U mojim mislima je nastala pometnja; sem toga ono o čemu bih želeo da s vama govorim, to je za mene i suviše važna stvar, a i za vas takođe. Vidite, kneže, ja bih želeo da makar jednom u životu učinim neku sasvim poštnu stvar, to jest potpuno bez zadnje misli. Ali mislim da sad u ovom trenutku nisam sasvim sposoban za neku potpuno časnu stvar, a ni vi, po svoj prilici... Dakle ... i... objasnićemo se docnije. Možda će i sama stvar postati jasnija i za mene i za vas ako pričekamo jedno tri dana, koja ću ja sad provesti u Petrogradu.

Tu on opet ustade sa stolice, tako da je nerazumljivo bilo zašto je i sedao. Knezu se učini da je Jevgenije Pavlovič nezadovoljan i ljut, da izgleda neprijateljski raspoložen, da je njegov pogled sasvim drukčiji od malopredašnjeg.

— A, zbilja, hoćete li vi sad k bolesniku?

— Da ... bojim se... — reče knez.

— Ne bojte se. Proživeće on sigurno bar još šest nedelja, pa će se, po svoj prilici, ovde još i popraviti. A najbolje će biti da ga sutra oterate.

— Možda sam ga ja zbilja podstakao time što ... nisam ništa rekao. On je možda pomislio da i ja sumnjam da će se on ubiti? Kako vi smatrate, Jevgenije Pavloviču?

— A, to već nikako... Vi ste i suviše dobri kad se još o njemu brinete. Da, ja sam o tome slušao, ali nisam imao prilike da to u životu i vidim, da će se neko ubiti zato da ga posle toga hvale, ili od besa što neće da ga hvale. Uglavnom, ja toj bolesnoj iskrenosti ne bih verovao! Nego, vi njega sutra na svaki način otpravite odavde.

— Mislite da će on još jednom pucati na sebe?

— Ne, sad se već neće ubiti. Ali vi se ipak čuvajte tih naših domaćih Lesenera. Ponavljam vam, zločin je i suviše obično utočište za ta nedarovita, netrpeljiva i gramziva ništavila.

— Pa zar je on Lesener?

— Suština je ista; jedino ako su možda uloge drukčije. Videćete da li taj gospodin nije kadar da ucmecka deset duša, prosto tek onako: u dlaku kako nam je pročitao u svome objašnjenju. Ja sad zbog tih njegovih reči neću moći spavati.

— Vi se, po svoj prilici, i suviše uznemiravate.

— Čudan ste vi čovek, kneže. Vi, dakle, ne verujete da je on sposoban da sada ubije deset duša?

— Ja se bojim da vam odgovorim; to je sve čudnovato; ali...

— Pa sad, kako vam drago! — jetko završi Jevgenije Pavlovič. — Ja znam da ste vi hrabar čovek; pazite samo da ne pogodite među onu desetoricu.

— Nejverovatnije je da on neće nikoga ubiti — reče knez zamišljeno se zagledavši u Jevgenija Pavloviča. Ovaj se opet ljutito zasmeha.

— Do viđenja, već je vreme! A jeste li primetili da je kopiju svoje ispovesti zaveštao Aglaji Ivanovnoj?

— Jesam, primetio sam i... mislim o tome.

— I treba da mislite... zbog onih deset duša što vam pomenuh — opet se zasmeha Jevgenije Pavlovič, pa ode.

Jedan čas docnije, već posle tri, siđe knez u park. On je bio pokušao da zaspri kod kuće, ali nije mogao usled lupanja srca. Kod kuće je inače bilo sve sređeno, i, koliko je moguće, umireno; bolesnik je zaspao, a lekar koji je došao reče da nema nikakve naročite opasnosti. Lebedev, Kolja i Burdovski polegaše u bolesnikovoj sobi da naizmenično dežuraju; prema tome, nije se imalo čega bojati.

No kneževu nespokojstvo svakog trenutka postajalo sve veće. On lutaše po parku, rasejano gledajući oko sebe, pa se sa čuđenjem zaustavi kad dođe do terase pred stanicom i ugleda prazne klupe i pultove za orkestar. Njega iznenadi to mesto i učini mu se nekako veoma ružno. Okrenu se pa pođe nazad — onim istim putem kojim je išao juče sa Japančinima na stanicu — dođe do zelene klupe koja mu je bila određena za sastanak, sede na nju i najednom se glasno zasmeha, usled čega se odmah veoma naljuti. Njegov duševni teret nikako ga ne napuštaše; osećao je potrebu da nekud ode... Ali ne znađeše kud. Iznad njega na drvetu pevala je jedna ptičica, i on počeo da je očima traži između lišća. Najednom ptičica prhnu sa drveta, a njemu tog istog trenutka zbog nečeg pade na pamet ona »mušica«, na »toplom sunčevom zraku«, o kojoj je lpolit pisao, kako i »ona zna svoje mesto, i učesnica je u opštem radosnom horu, samo je on jedini — odgurnut«. Njega je ta rečenica još tada iznenadila, i sad je se seti. Jedna davno zaboravljena uspomena zatreperi u njemu, zatim najednom postade sasvim jasna.

To je bilo u Švajcarskoj, prve godine, pa možda i prvih meseci njegovog lečenja. On je tada bio još sasvim kao idiot, nije čak znao dobro ni da kaže šta hoće, a neki put ni da razume šta se od njega zahteva. Jednom je bio zašao u planinu, jednog vedrog, sunčanog dana, i dugo je išao sa nekom mučnom mišlju koja nikako nije mogla da dobije oblik. Pred njim je bilo sjajno nebo, ispod njega jezero, svuda okolo vidokrug svetao, i kome se nigde kraja nije moglo sagledati. On je to dugo posmatrao i mučio se. Seti se sada kako je tada pružao ruke u to sjajno beskonačno plavetnilo i plakao. Mučilo ga je što je za sve to sasvim tuđ. Kakav je to pir, kakav je to večit veliki praznik kome kraja nema, kome ga nešto već davno, oduvek, od samog detinjstva privlači, a u kome on nikako ne može da uzme učešće.

Svako jutro izgrevava ovako isto jarko sunce; svako jutro na vodopadu sijaju dugine boje, svako večer snežna, najviša planina tamo u daljini, na samom vidiku, gori purpurnim plamenom. Svaka »i najmanja mušica koja zuji oko njega u vrelom sunčevom zraku učesnica je u svem tom horu: zna svoje mesto, voli ga i srećna je«. I sve to ima svoj put, sve to zna svoj put, s pesmom odlazi i s pesmom dolazi; jedini on što ništa ne zna, ništa ne razume, ni ljude, ni zvuke — svemu je on tuđ i od svega odgurnut. O, on, naravno, nije mogao govoriti tada ovim rečima i ovako iskazati svoje pitanje; on se mučio potmulo i nemo; no sad mu se činilo da je sve to i pre govorio; baš te iste reči, i da je ono o »mušici«

Ipolit od njega i uzeo — iz tadašnjih njegovih reči i suza. Bio je u to uveren, i njegovo je srce odnekud silno kucalo usled te misli.

On se zanese na klupi, ali njegov nemir se nastavi i u snu. Pre nego što će da zaspi, seti se da će Ipolit poubijati deset ljudi, pa se nasrne ja besmislenosti te pretpostavke. Oko njega beše divna, vedra tišina, samo sa šuštanjem lišća, od koga, rekao bi čovek, sve oko njega postaje još tiše i samotnije. Sanjao je mnoge snove i sve neke nemirne, od kojih bi svaki čas zadrhtaio. Najzad mu dođe žena... On ju je znao, toliko ju je znao da ga je to već bolelo; on je oduvek mogao reći ko je ona i kako se zove, ali čudno, ona sad kao da je imala neko ni blizu onakvo lice kakvo je on oduvek poznavao, i sad do bola nije htela da prizna da je to ona žena. Na njenom licu beše tako mnogo pokajanja i užasa kao da je bila neka strašna prestupnica, i da je maločas izvršila užasan zločin. Suza drhtaše na njenom bledom obrazu. Ona ga zovnu rukom da lagano pođe za njom... Srce mu pretrnu; nipošto, nipošto ne htede da prizna da je ona prestupnica, ali je osećao da će se sad desiti nešto strašno, za ceo njegov vek. Ona kao da je htela da mu nešto pokaže, tu u blizini, u parku. On ustade da pođe za njom, kad se najednom razleže pored njega nečiji vedar, svež smeh; nečija ruka se najednom nađe u njegovoj; on uhvati tu ruku, snažno je stište i probudi se.

Pred njim je stajala Aglaja i glasno se smejala.

VIII

Ona se smejala, ali se i ljutila.

— On spava! Vi ste spavali! — viknu sa prezrivim čuđenjem.

— A, vi ste to! — promrmlja knez, još ne došavši sasvim k sebi, i sa čuđenjem poznavši je — a jeste! Ovo je sastanak ... a ja tu zaspao.

— Videla sam.

— Niko me nije budio sem vas? Zar niko nije bio tu sem vas? Ja sam mislio da je tu bila... druga žena.

Najzad se sasvim rasani.

— To je, dakle, bio samo san — reče zamišljeno — čudno da baš u ovakvom trenutku to sanjam... Sedite.

On je uze za ruku i posadi je na klupu; i sam sede kraj nje pa se zamisli. Aglaja ne započinjaše razgovor, nego se samo pomno zagledala u svog sabesednika. I on se u nju zagledao, ali neki put tako kao da je nikako i ne vidi pred sobom. Rumen poče da joj preliva lice.

— Ah, da! — uzdahnu knez. — Ipolit se ubio.

— Kada? Je li kod vas? — zapita ga ona, ali bez velikog čuđenja. — Sinoć je, kanda, bio još živ? A kako ste mogli ovde spavati posle svega toga? — viknu ona najedared živahnuvši.

— Pa on nije poginuo ... pištolj mu slagao.

Na Aglajino navaljivanje knez je morao da joj odmah vrlo potanko ispriča ceo događaj od prošle noći. Ona ga je za vreme pričanja svaki čas žurila, ah ga je i sama prekidala neprestanim pitanjima, i sve nekim sporednim. Između ostaloga, ona je sa velikim interesovanjem slušala ono što je govorio Jevgenije Pavlovič, i čak je nekoliko puta molila da joj to ponovi.

— No, dosta, treba se žuriti — završi ona saslušavši sve — jer ovde možemo ostati svega jedan čas, do osam; u osam moram neizostavno biti kod kuće, da ne saznaju da sam tu sedela jer sam došla poslom. Imam mnogo šta da vam kažem. Samo ste me sad sasvim zbunili. A o Ipolitu mislim da je prirodno što mu pištolj nije opalio... to više liči na Ipolita. A jeste li vi možda uvereni da je on zaista hteo da se ubije i da tu nije bilo kakve obmane?

— Nikakve obmane.

— To je i verovatnije. On vam je, dakle, pisao da mi donesete njegovu ispovest. Pa što niste doneli?

— Pa on nije umro. Pitaću ga.

— Svakako mi donesite, nemate šta da ga pitate. Njemu će to jamačno biti vrlo prijatno jer on je možda u toj nameri i pucao na sebe da ja posle njegovu ispovest pročitam. Molim vas, ne smejte se mojim recima, Lave Nikolajeviču, jer to vrlo lako može da bude tako.

— Ja se ne smejem jer sam i sam uveren da to donekle lako može biti tako.

— Uvereni ste? Zar vi zbilja tako mislite? — strašno se najednom začudi Aglaja.

Ona je užurbano pitala, govorila brzo, ali neki put kao da se bunila i često nije dovršavala misao; svaki čas bi se žurila da ga na nešto upozori — uopšte, bila je neobično uznemirena, pa mada se hrabrila i čisto izazivala, ipak se, kanda, malo i bojala. Na njoj je bila sasvim svakidašnja, jednostavna haljina koja joj je vrlo lepo stajala. Često bi podrhtavala, crvenela i sedela je na kraju klupe. Potvrda kneževa da je Ipolit pucao na sebe zato da ona pročita njegovu ispovest veoma je začudi.

— Naravno — objasni knez — on je želeo da ga osim vas i svi mi pohvalimo ...

— Kako to pohvalite?

— To jest, to je... kako da vam kažem? To je vrlo teško iskazati. On je jamačno želeo da se svi skupe oko njega pa da mu kažu da ga veoma vole i cene, i da ga svi nagovaraju i mole da ostane živ. Vrlo je moguće da je on tu najviše imao vas u vidu, jer vas je u takvom času pomenuo... mada on, kanda, ni sam nije znao da vas ima u vidu.

— E, to već nikako ne razumem: imao je u vidu, a nije znao da ima u vidu! Uostalom, ja, kanda, ipak razumem: znate li da sam ja sama valjda trideset puta još kad sam bila od trinaest godina, htela da se otrujem, i sve to da napišem i pismu roditeljima, pa sam još mislila kako ću ležati u samrtničkom kovčegu, a svi će nada mnom plakati i sebe kriviti što su prema meni bili tako okrutni... što se vi, opet, smežete? — brzo dodade ona skupivši obrve.

— A šta li vi sve o sebi mislite kad usamljeni maštate? Možda zamišljate da ste kakav vojskovođa i da ste Napoleona do nogu potukli?

— No, eto časne reči da baš to zamišljam, naročito kad me hvata san — zasmeha se knez — samo ja ne tučem Napoleona, nego uvek Austrijance.

— Ni najmanje ne želim da se s vama šalim, Lave Nikolajeviču. Sa Ipolitom ću se još videti; molim vas samo da ga upozorite. A što se vas tiče, nalazim da je sve to vrlo ružno, jer je vrlo grubo tako shvatiti i suditi o čovekovoju duši kao što vi sudite o Ipolitu. Vi nemate nežnosti: samo ako je istina, onda je nepravedno.

Knez se zamisli.

— Meni se čini da ste vi prema meni nepravični — reče on — jer ja ne vidim ništa rđavo u tom što je on tako mislio, zato što su svi skloni da tako misle; a osim toga, možda on nije ni mislio, nego je samo to hteo ... hteo još poslednji put da se vidi s ljudima, pa da zasluži

njihovo poštovanje i ljubav. A to su vrlo dobra osećanja, samo kod njega sve to nije ispalo kako treba; tu je i bolest, a i još nešto! Osim toga, kod jednih uvek dobro ispada, a kod drugih... koješta.

— To ste vi sad sigurno o sebi dodali — primeti Aglaja.

— Da, o sebi — odgovori knez ne primetivši nikakvu zburadost u pitanju.

— Samo, ipak, ja nikako ne bih mogla zaspati da sam na vašem mestu; znači, vi gde padnete, tu i zaspate. A to nikako nije lepo od vas.

— Pa celu noć nisam oka sklopio: još sam posle šetao, šetao, bio sam kod muzike ...

— Kod kakve muzike? ...

— Tamo gde su sinoć svirali, a posle dođoh ovamo, sedoh, pa sam mislio, mislio, pa tako i zaspao.

— A, dakle, tako? To već menja čitavu stvar u vašu korist... A što ste tamo išli?

— Ne znam ... Tako ...

— Lepo, lepo, uostalom. Vi me neprestano prekidate, jer šta se mene tiče što ste išli do muzike. A kakvu ste to ženu sanjali?

— To je bilo ... o ... vi ste je videli...

— A, razumem, potpuno razumem. A vi nju vrlo ... Pa kako ste je sanjali? U kakvom vidu?... Uostalom, neću ništa da čujem — odseče ona ljuti to. — Ne upadajte mi, molim vas, više u reč ...

Ona očeknu malo, kao pribirajući se ili trudeći se da rastera jed.

— Nego, evo u čemu je stvar, zašto sam vas zvala: hoću da vam predložim da budete moj prijatelj. Što ste se tako odjednom zagledali u mene? — dodade ona skoro ljutito.

Knez se zbilja zagledao u nju u tom času, primetivši da je ona opet počela da strašno crveni. U takvim prilikama, što bi više crvenela, tim više se, kanda, ljutila na sebe zbog onoga što se očividno odražavalo u njenim blistavim očima; i obično posle jednog minuta ona bi već prenosila svoj gnev na onoga s kime bi govorila, pa bio taj kriv ili ne bio, i počela bi se s njim svađati. Znajući i osećajući svoju divljačnost i stidljivost, ona se retko i upuštala u razgovor, i bila je ćutljivija od svojih sestara, a neki put čak i odviše ćutljiva. A kada bi, naročito u nekim tugaljivim slučajevima, neizostavno trebalo progovoriti, ona bi počinjala razgovor sa neke velike visine i čisto s nekakvim izazivanjem. Uvek je predosećala kad počne, ili pre nego što će da počne da crveni.

— Vi možda nećete primiti moj predlog — pogleda ona oholo u kneza.

— O, ne, hoću! ... Samo, to je sasvim izlišno ... to jest, ja nisam ni mislio da treba činiti takav predlog — splete se knez.

— A da šta ste vi mislili? Zašto bih vas ja ovamo zvala? Šta imate vi na umu? Uostalom, vi mene možda smatrate za malu i glupavu, kao što me svi moji kod kuće smatraju?

— Nisam znao da vas ko za glupavu smatra, ja, ja ne smatram ...

— Ne smatrate? Vrlo pametno od vas... To ste sad vrlo duhovito kazali.

— Po mom shvatanju, vi ste neki put i vrlo pametni — nastavi knez — maločas ste rekli jednu vrlo pametnu reč. Povodom mog mišljenja o Ipolitu vi rekoste: »Samo ako je istina, onda je nepravедno.« To ću da zapamtim i o tome ću razmisliti.

Aglaja se najednom sva zažari od zadovoljstva. Sve su se te promene zbivale kod nje neobično iskreno i vanredno brzo. I knez se obradova, pa se čak i zasmeha od radosti gledajući je.

— Čujte, dakle — poče ona opet — dugo sam vas čekala da vam sve ovo ispričam, još od onda sam vas čekala kad ste mi pisali, pa još i ranije... Polovinu ste juče od mene čuli: ja vas smatram za najpoštenijeg i najiskrenijeg čoveka, od svih poštenijeg i iskrenijeg i kad ko kaže da je vaš um... to jest da ste vi neki put umobolni, to je netačno... ja sam tako zaključila, i prepirala sam se, jer mada je vaš um stvarno bolestan (vi se, naravno, nećete stoga na mene ljutiti, ja tu s višega gledišta govorim), onaj glavni um u vas bolji je no u njih svih, čak takav kakav oni ne sanjaju; jer postoje dva uma: glavni i ne glavni. Je li tako? Mislim da je tako?

— Možda je i tako — jedva progovori knez. Njemu je samo srce strašno drhtalo i kucalo.

— Znala sam da ćete razumeti — nastavi ona ponosito. — Knez Š. i Jevgenije Pavlovič vam se ništa u tim umovima ne razumeju, pa ni moja Aleksandra ... A zamislite samo: maman je razumela.

— Vi veoma ličite na Lizavetu Prokofjevnu.

— Kako to? Zar? — začudi se Aglaja.

— Bogme, ličite.

— Hvala vam — reče ona razmislivši — veoma mi je milo što ličim na maman. Vi nju, znači, mnogo cenite? — dodade ona i ne primećujući koliko joj je naivno bilo pitanje.

— Veoma, veoma, i meni je milo što ste vi tako neposredno razumeli.

— I meni je milo, jer sam primetila kako joj se neki put smeju. Ali čujte sad najglavnije: ja sam dugo mislila, pa sam najzad baš vas izabrala. Neću da mi se kod kuće smeju; neću da me smatraju za malu i glupavu; neću da me zadirkuju ... Ja sam sve odmah prozrela, pa sam čvrsto odbila Jevgenija Pavloviča, jer neću da me neprestano udaju! Ja hoću... ja hoću... no, hoću da bežim iz naše kuće, a vas sam izabrala da mi u tome pomognete.

— Da bežite iz roditeljske kuće! — viknu knez.

— Da, da, da, da bežim iz kuće! — viknu ona najednom, planuvši neobičnim gnevom — neću, neću da me tamo stalno primoravaju da crvenim. Neću da crvenim ni pred njima ni pred knezom Š., ni pred Jevgenijem Pavlovičem, i ni pred kim, te sam stoga izabrala vas. S vama hoću o svemu, o svemu da govorim, pa čak i o najglavnijem, kad zaželim. Od svoje strane, i vi ne treba ništa da krijete od mene. Hoću da makar sa jednim čovekom govorim o svemu kao sa samom sobom... Oni moji su sad najednom počeli da govore da ja vas čekam i da vas volim. To je bilo još pre vašeg dolaska, a ja im pismo nisam htela da pokažem, a sad već svi govore. Hoću da budem smela i ničega da se ne bojim. Neću da me vuku po njihovim balovima, hoću da budem društvu od koristi. Već sam odavno htela da ih ostavim. Evo sam već dvadeset godina kod njih kao okovana i neprestano me udaju. Još kad sam bila od četrnaest godina htela sam da bežim, mada sam tada bila još ludo dete. Sad sam već sve mislila i vas čekala da se raspitam kako je u inostranstvu. Još nijednu gotsku katedralu nisam videla, hoću da vidim Rim, hoću da razgledam sve naučne ustanove, hoću u Parizu da studiram. Ja sam se celu ovu godinu spremala i učila, i vrlo sam mnogo knjiga pročitala; sve sam zabranjene knjige pročitala. Aleksandra i Adelaida čitaju sve knjige, one smeju, a meni ne daju sve, ja sam pod nadzorom... Ja sa sestrama neću da

se svađam, ali sam i materi i ocu već odavno rekla da hoću da iz temelja izmenim svoj socijalni položaj. Naumila sam da se posvetim vaspitavanju i računala sam na vas jer ste rekli da volite decu. Možemo se zajedno baviti vaspitanjem, ako ne sad odmah, ono u budućnosti. Mi ćemo zajednički biti korisni; neću više da sam generalska kći... Recite mi, jeste li vi veoma učen čovek?

— O, ni izdaleka.

— Šta, a ja sam mislila... A po čemu sam ja to mislila? No vi ćete me ipak upućivati, jer ja sam vas izabrala.

— To nema smisla, Aglaja Ivanovna.

— Ali ja hoću, ja hoću da bežim iz kuće! — viknu ona, pa joj opet oči stadoše sevati — a ako vi ne pristanete, ja ću se udati za Gavrilu Ardalionoviča. Jer neću da me neprestano tamo u kući smatraju za gadnu ženu i da me sumnjiče bogzna za šta.

— Ama jeste li vi pri sebi? — samo što ne skoči knez s mesta. — Zbog čega vas okrivljuju? Ko vas krivi?

— Kod kuće, svi, mati, sestre, otac, knez Š., čak i taj vaš odvratni Kolja! Iako otvoreno ne kazuju, ali svi to misle. Ja sam im sve to u oči očitala, i materi, i ocu. Maman je posle ceo dan odbolovala: a sutradan mi Aleksandra i tata rekoše da ja sama ne znam šta lupam i kakve reči govorim. A ja im tada odsekoh da već sve razumem, sve reči, da nisam mala, da sam još pre dve godine namerno dva Pol de Kokova romana pročitala, da sve znam. Maman, kad je to čula, umalo što nije pala u nesvest.

Knezu najednom sevnu čudna misao u glavi. On se pomno zagleda u Aglaju i osmehnu se. Lepo nije mogao da veruje da pred njim tu sedi ona ista uobražena devojka koja mu je pre onako oholo i sa nipodaštavanjem pročitala pismo Gavrilu Ardalionoviča. On nije mogao pojmiti kako se tako gorda i stroga lepotica mogla najednom pretvoriti u ovakvo dete koje možda ne shvata sve svoje reči.

— Jeste li vi sve vreme kod kuće živeli, Aglaja Ivanovna? — zapita je on. — Hoću da kažem: niste u neku školu išli, niste išli u institut?

— Nikad i nikud nisam išla; stalno sam kod kuće sedela kao u kavezu zatvorena, pa ću sad, eto, pravo iz kaveza da se udam. Što se opet smeškate? Primećujem da mi se, kanda, i vi smejete i njima držite stranu — dodade ona ljutio i mrgodno — ne ljutite me, jer ja i tako već ne znam šta mi je. Uverena sam da ste došli ovamo potpuno ubeđeni da sam se zaljubila u vas i da sam vas zvala na sastanak — odseče ona ljutito.

— Ja sam se zbilja juče bojao da je to — izbrblja se knez prostodušno (bio je vrlo zbunjen) — ali sam sad uveren da ste vi...

— Šta! — viknu Aglaja, a donja joj usnica najednom zadrhta — vi ste se bojali da sam ja ... vi ste se usudili pomisliti da sam ja... Gospode! Vi ste, valjda, sumnjali da sam vas ovamo zvala da vas domamim u svoje mreže, a posle da nas tu zateknu i prisile vas da se sa mnom oženite! ...

— Aglaja Ivanovna! Kako vas nije stid? Kako se mogla tako prijava misao začeti u vašem čistom, nevinom srcu? Kladam se da ni vi sami nijednoj svojoj reči ne verujete i... ne znate ni sami šta govorite!

Aglaja je sedela uporno gledajući u zemlju, kao da se i sama uplašila od onoga što je rekla.

— Nimalo me nije stid — promrmlja ona. — I otkud vi znate da je moje srce nevino? Kako ste mi smeli slati takvo ljubavno pismo?

— Ljubavno pismo? Zar je ono moje pismo ljubavno? Pa to je pismo puno poštovanja, to mi se pismo izlilo iz srca u najtežem trenutku mog života! I ja se tada setih vas, kao neke svetlosti... ja sam...

— No dobro, dobro — prekide ga ona najednom, ali sad već ni izdaleka ne onim tonom, nego sasvim pokajnički i skoro uplašena; čak se i naže prema njemu, ali još neprestano izbegavajući da gleda pravo u njega, i htjede već da mu se dotakne ramena da ga još ubedljivije zamoli da se ne ljuti. — Dobro — dodade ona strašno postićena — osećam da sam upotrebila vrlo glup izraz. To sam ja onako... da vas iskušam. Uzmite kao da ništa nije ni rečeno. Ako sam vas uvredila, oprostite! Ne gledajte, molim vas, na mene tako pravo, okrenite se. Rekoste da je to vrlo prljava misao: ja sam to namerno i rekla, da vas ubodem. Neki put se i sama bojim onoga šta hoću da kažem, ali tek najednom rekнем. Vi kazaste maločas da ste napisali pismo u najtežem času svog života... Ja znam u kakvom je to času bilo — izgovori ona polako, opet gledajući u zemlju.

— O, kad biste mogli sve znati!

— Sve ja znam! — viknu ona sa novim uzbuđenjem — živeli ste tada u iznajmljenim sobama, čitav mesec, sa onom propalom ženom s kojom ste pobjegli...

Ona sad već i ne pocrvene, nego preblede govoreći o tome, pa najednom kao zaneta ustade s mesta, ah se odmah prenu i sede. Usna joj je još dugo podrhtavala, ćutanje potraja možda jedan minut. Knez je bio strašno zaprepašćen njenim iznenadnim ispadom i nije znao čemu da ga pripíše.

— Ja vas nimalo ne volim — reče ona najednom baš kao da preseče.

Knez joj ne odgovori. Opet začutaše na časak.

— Ja volim Gavriła Ardalionoviča... — progovori ona brzo, ali jedva čujno i još većma oborivši glavu.

— To nije istina — reče knez takođe skoro šapatom.

— Znači, ja lažem? To je istina; ja sam mu dala reč, prekjuče, baš na ovoj klupi.

Knez se uplaši i na časak se zamisli.

— To nije istina — ponovi on odlučno — sve vi to sad izmišljate.

— Vanredno ste galantni. Ali znajte da se on popravio, on me voli više no svoj život. On je preda mnom na plamenu palio ruku da mi dokaže da me voli više no svoj život.

— Palio ruku?

— Da, svoju ruku. Verovali vi ili ne, meni je sasvim svejedno.

Knez opet začuta. U Aglajinim recima sad nije bilo šale; ona se očevidno ljutila.

— A kako, je li poneo ovamo sveću, ako je to tu bilo? Inače ne mogu da razumem ...

— Da ... sveću, šta vam je tu neverovatno?

— Da li celu ili u svećnjaku?

— Pa da ... ne ... polovinu sveće ... neizgorelo parčence ... čitavu sveću ... ama, svejedno, ostavite! ... I žigice je, kad baš hoćete, doneo, zapalio je sveću pa pola časa držao prst na plamenu; zar to ne može biti?

— Ja sam ga video juče — svi su mu prsti zdravi.

Aglaja najednom prsnu u smeh, sasvim kao dete.

— Znete li zašto sam vas sad slagala? — okrenu se ona najednom knezu sa pravom detinjskom poverljivošću i sa smehom koji je još treperio na njenim usnama. — Stoga što kad čovek laže, i vesto umetne nešto ne sasvim obično, nešto ekscentrično, no, znate, nešto što sasvim retko ili uopšte nikako i ne biva, laž mu postaje mnogo verovatnija. Ja sam to primetila. Meni je ovo sad samo rđavo ispalo jer nisam bila dovoljno vešta...

Pa se najednom opet namrgodi, kao da se trgnula.

— Kad sam vam ono pre — obrati se ona ponor vo knezu zagledavši se u njega ozbiljno, pa čak i tužno — kad sam vam tada pročitala ono o »siromašnom vitezu«, time sam htela... da vas i pohvalim i u isti mah da vas žigošem zbog vašeg vladanja i da vam pokažem da ja sve znam ...

— Vi ste vrlo nepravični prema meni... prema onoj jadnici o kojoj ste se maločas onako užasno izrazili, Aglaja!

— Zato što ja sve znam, sve! Zato sam se tako i izrazila! Ja znam kako ste joj vi pre pola godine pred svima ponudili svoju ruku. Ne upadajte mi u reč, vidite, ja govorim bez komentara. Posle toga ona je odbegla sa Rogožinom; zatim ste živeli s njom u nekom selu, ili u gradu, pa je ona otišla od vas nekome. (Tu Aglaja strašno pocrvene.) Zatim se opet vratila Rogožinu, koji je voli... kao lud. Zatim ste vi... tako pametan čovek! ... dotrčali, evo, za njom ovamo, čim ste čuli da se ona u Petrograd vratila. Sinoć ste se digli da je branite, a maločas ste je i sanjali... Eto, vidite da sve znam: jer vi ste zbog nje, zbog nje ovamo doputovali.

— Da, zbog nje — tiho odgovori knez, setno i zamišljeno oborivši glavu, i ne sumnjajući sa kakvim ga je plamenom u očima pogledala Aglaja — zbog nje, samo da vidim... Ne verujem da će ona biti srećna sa Rogožinom, mada... jednom rečju, upravo ne znam šta bih ja sad tu mogao za nju učiniti i čime joj pomoći, ali sam došao.

On zadrhta i pogleda i Aglaju; ona ga je sa mržnjom slušala.

— Ako ste doputovali a ni sami ne znate zašto, znači da je mnogo volite — dobaci mu najzad.

— Ne — odgovori knez — ne volim je. O, kad biste znali sa kakvim se užasom sećam onog vremena koje sam proveo s njom!

Čak mu drhtavica pri tim recima pređe po svem telu.

— Govorite sve — reče Aglaja.

— Pa tu nema ničega što vi ne biste mogli čuti. Zašto sam baš vama želeo da sve to ispričam, vama jedinoj, ne znam; možda stoga što sam vas zbilja veoma voleo. Ta jedna žena je duboko uverena da je ona u najvećoj meri propala, najporočniji stvor na svetu. O, ne sramotite je, ne bacajte kamen na nju. Ona je ionako suviše namučila samu sebe svesnošću o svojoj nezasluženoj sramoti. I šta je ona skrivila, bože moj! Ona svakog časa kao van sebe viče da nikako ne priznaje da je što kriva, veli da je žrtva ljudi, žrtva razvratnika i zlikovca. Ali ma šta da vam govori, znajte da ona sama, prva ne veruje sebi i da svom svojom savešću veruje, naprotiv, da je ona ... sama kriva. Kad sam pokušao da odagnam od nje taj mrak, dolazila je do takvih patnji da se moje srce nikad neće isceliti dokle god se budem sećao tog užasnog vremena. Moje srce kao da je tada jednom zasnogda probodeno. Ona je pobegla od mene, znate li zašto? Baš zato da mi dokaže koliko je nisko pala. Ali najstrašnije je tu to što ona možda ni sama nije znala da je htela samo meni to da dokaže, i pobegla je stoga što je neizostavno u duši htela da učini nešto sramno pa da

sama sebi rekne: »Eto ti, učinila si opet novu sramotu, znači, zbilja si jedno nisko stvorenje!« O možda vi to nećete ni razumeti, Aglaja! Znate li da u toj njenoj neprestanoj svesnosti o svojoj sramoti leži možda neka za nju užasna, neprirodna naslada, baš kao osveta nekome. Ja sam je neki put dovodio dotle da nekako opet ugleda oko sebe svetlost; ali bi se odmah bunila i terala tako daleko da je mene sa bolom u srcu krivila zbog toga što sebe smatram višim od nje (dok meni takvo što ni na pamet nije padalo), i najzad mi je, na moj predlog da se uzmemo, otvoreno izjavila da ona ni od koga ne traži ni oholog sažaljenja, ni pomoći, niti da je neko »diže do sebe«.

Videli ste je juče. Zar mislite da ona može biti srećna sa ovim društvom, da je to društvo za nju? Vi ne znate kako je ona inteligentna, i kako je u stanju da sve može da razume! Koliko puta me je prosto zadivila.

— Jeste li vi i njoj držali ovakve... propovedi?

— O, ne — nastavi knez zamišljeno, ne osećajući ton pitanja — ja sam skoro uvek ćutao. Često sam hteo da govorim, ali, verujte, neki put nisam znao šta da kažem. Znate li, u nekim slučajevima je još najbolje ništa ne govoriti. O, ja sam je voleo; još te kako voleo ... Ali posle ... posle ... posle je ona sve prozrela.

— Šta je prozrela?

— Da ja nju samo žalim, ali da je više ne volim.

— A otkud vi znate, možda se ona zbilja zaljubila u onog ... spahiju s kojim je otišla?

— Ne, ja sve znam: ona mu se samo podsmeva.

— A vama se nikad nije podsmevala?

— N-ne. Ona se smejala od jeda; o, tada me je strašno korila, onako ljuta... a i sama je patila. Ali... posle... O, ne pominjite mi to, ne pominjite mi to.

On pokri lice rukama.

— A znate li vi da ona meni skoro svaki dan piše pisma?

— Znači, istina je! — viknu knez uznemiren. — Ja sam to čuo, ali sve nisam hteo da verujem.

— Od koga ste čuli? — bojažljivo se trže Aglaja.

— Rogožin mi reče juče, samo ne sasvim jasno.

— Juče? Juče pre podne? Kad to, juče? Pre koncerta ili posle?

— Posle; uveče, posle jedanaest časova.

— A-a, no, ako Rogožin... A znate li o čemu mi ona piše u tim pismima?

— Ja se ničemu ne čudim; ona je bezumna.

— Evo tih pisama (Aglaja izvadi iz džepa tri pisma u tri koverta i baci ih pred kneza). Evo, već čitavu nedelju moli me, privoleva, namamljuje me da se udam za vas. Ona... No da, ona je pametna, mada je luda, i vi pravo kažete da je ona kudikamo pametnija od mene... Ona mi piše da se zaljubila u mene, da svaki dan traži priliku da me vidi, makar iz daljine. Ona mi piše da vi mene volite, da ona to zna, odavno je, kaže, primetila; da ste vi s njom o meni razgovarali. Ona želi da vas vidi srećnog, ona je uverena da ću vas samo ja moći usrećiti... Tako neobuzdano piše ... čudnovato ... Ja nikome nisam pokazivala pisma, vas sam očekivala. Vi znate šta to znači? Zar ništa ne pogađate?

— Pa to je duševna bolest; dokaz njenog bezumlja — reče knez, a usne mu zadrhtaše.

— Vi, kanda, plačete?

— Ne, Aglaja, ne plačem — pogleda u nju knez.

— Pa šta ja tu da radim? Šta biste mi vi savetovali? Ne mogu, valjda, i dalje primati ta pisma!

— O, ostavite je, molim vas — viknu knez. — Nemate šta da radite u ovom mraku. Učiniću sve da vam ne piše više.

— Ako je tako, vi ste čovek bez srca! — viknu Aglaja. — Pa zar vi ne vidite da ona nije u mene zaljubljena, nego u vas ... ona samo vas voli! Pa zar vi, koji ste sve kod nje tako tačno uočili, to niste приметili? Zna li vi šta znače ta pisma? To je ljubomora, to je više nego ljubomora! Ona... zar vi mislite da će se ona zbilja za Rogožina udati, kao što piše u ovim pismima? Pa ona će se ubiti, sutradan pošto se ja i vi venčamo!

Knez uzdrhta; srce mu pretrnu. Pa se začuđeno zagleda u Aglaju: čudnovato mu beše da sebi prizna da je ovo dete odavno već žena.

— Bog mi je svedok, Aglaja, da joj povratim spokojstvo i da je učinim srećnom, ja bih život svoj dao, ali... ja je više ne mogu voleti, i ona to zna.

— A vi se žrtvujete! To bi tako ličilo na vas! Jer vi ste tako veliki dobrotvor. I neću da mi kažete: »Aglaja« ... Vi ste mi i maločas kazali prosto »Aglaja« ... Vi morate, vi ste dužni da je vaskrsnete, vi morate otići s njom opet da umirite i ublažite njeno srce. Pa vi nju volite!

— Ja ne mogu da tako žrtvujem sebe, mada sam jednom već hteo, pa... možda i sad hoću. Ali ja znam pouzdano da bi ona sa mnom propala, i stoga je ostavljam. Trebalo je da odem do nje večeras u sedam, ali sad možda neću ići. U svojoj gordosti ona mi nikad ne bi oprostila moju ljubav te bismo oboje propali! To je ne prirodno, ali tu je sve ne prirodno. Vi kažete: ona voli mene; ali zar je to ljubav? Zar je mogućna takva ljubav posle svega što sam prepatio! Ne, tu je drugo nešto, a ne ljubav!

— Kako ste pobledeli! — uplaši se najednom Aglaja.

— Ništa to; malo sam spavao, oslabio sam... mi smo stvarno govorili o vama tada, Aglaja ...

— To je, dakle, istina? Vi ste zar zbilja mogli s njom o meni govoriti i... kako ste me mogli zavoleti kad ste me svega jednom videli?

— Ne znam kako. U mom tadašnjem mraku ja sam sanjao ... meni se priviđala možda nova zora. Ne znam kako sam tada pomislio najpre na vas. Ja sam vam istinu tada pisao da ne znam. Sve je to bilo samo sanjarenje, usled tadašnjeg užasa ... Posle sam počeo da radim; i tri godine ne bih ovamo dolazio ...

— Znači, došli ste zbog nje?

Tu nešto zadrhta u Aglajinom glasu.

— Da, zbog nje.

Prodoše dva minuta mračnog ćutanja sa obe strane. Aglaja se diže.

— Kad velite — poče ona neodlučnim glasom — kad vi sami verujete da je ta ... žena ... bezumna, onda ja neću da znam za njene bezumne fantazije ... Molim vas, Lave Nikolajeviču, da uzmete ova tri pisma od mene i da joj ih bacite u moje ime! I ako se ona — uz viknu najednom Aglaja — ako se drzne samo još jednom da mi pošalje jedan redak, kažite joj da ću se žaliti ocu i da će je u ludnicu oterati...

Knez skoči pa se uplašeno zagleda u Aglaju koja je iznenada pala u jarost; i najednom kao da neka magla pade pred njega ...

— Ne može biti da vi zbilja tako osećate... to nije istina! — promrmlja on.

— Istina je! Istina! — vikala je Aglaja skoro van sebe.

— Šta je istina? Kakva istina? — ču se najednom kraj njih uplašen glas.

Pred njima stajaše Lizaveta Prokofjevna.

— Istina je da se udajem za Gavriła Ardalionoviča! Da Gavriła Ardalionoviča volim, i bežim s njim već sutra iz kuće! — obrecnu se Aglaja na mater. — Jeste li čuli? Je li zadovoljena vaša radoznalost? Jeste li zadovoljni tim?

Pa otrča kući.

— Ne, vi sad, dragi, nemojte da odete — zadrža kneza Lizaveta Prokofjevna — učinite dobrotu, izvolite k meni da se objasnite... Oh, što je to mučenje, a već svu noć ni trenula nisam! ...

Knez pođe za njom.

IX

Ušavši u kuću, Lizaveta Prokofjevna zastade već u prvoj sobi; dalje nije mogla ni kročiti; spusti se na otoman sasvim iznemogla, zaboravivši čak da kneza ponudi da sedne. To beše povelika sala sa okruglim stolom u sredini, sa kaminom i mnogo cveća na policama kod prozora, i sa drugim staklenim vratima u zadnjem zidu, koja su vodila u vrt. Odmah za njima udoše Adelaida i Aleksandra, zagledavši se upitno i sa nedoumicom u kneza i u mater.

Devojke su u letnjikovcu ustajale obično oko devet časova; samo je Aglaja poslednja dvatri dana uobičajila da ustane malo ranije pa bi izlazila u vrt da šeta, ali ipak ne u sedam časova, nego u osam pa i docnije. Lizaveta Prokofjevna, koja zbilja prošle noći zbog raznih svojih briga nije spavala, digla se jutros oko osam časova, u naročitoj nameri da nađe u vrtu Aglaju, pretpostavljajući da je ova već ustala; ali je ne nađe ni u vrtu ni u spavaćoj sobi. Zato se vrlo uznemiri i probudi obe kćeri.

Od služavke doznadoše da je Aglaja Ivanovna još u sedam časova izašla u park. Devojke se nasmejaše na tu novu ludoriju svoje fantastične sestre, pa primetiše mami da će se Aglaja možda razljutiti ako ona pođe u park da je traži i da Aglaja sada sedi s knjigom na zelenoj klupi, o kojoj je još pre tri dana govorila, i zbog koje umalo što se nije posvadila sa knezom Š., jer ovaj u položaju te klupe nije nalazio ništa naročito. Videći ih na sastanku i čuvši čudne reči kćerine, Lizaveta Prokofjevna se strašno uplašila, iz mnogih uzroka; ali, pošto je dovela sada sa sobom kneza, zbunila se što je i počela stvar: »Zašto Aglaja ne bi mogla da se sastane i stupi u razgovor s knezom u parku — pa makar to bio i sastanak koji su oni unapred ugovorili?«

— Nemojte misliti, dragi kneže — pribra se ona najzad — da sam vas ovamo domamila da vas uzmem na ispit... jer ja, dragoviću moj, posle onog sinočnjeg možda još dugo ne bih poželela ni da se vidim s tobom!

Pri tom kao da se malo trže.

— Ali vi biste, kanda, ipak želeli da čujete kako smo se ovo danas ja i Aglaja Ivanovna sastali — dovrši knez vrlo mirno.

— No, pa šta onda: i htela sam! — planu odmah Lizaveta Prokofjevna. — Ne bojim se ja ni otvorenih reči. Stoga što ja nikog ne vređam, niti sam želela da vređam...

— Ama, molim vas, tu nema nikakve uvrede, i sasvim je prirodno što hoćete to da doznate: mati ste! Ja sam se danas sastao sa Aglajom Ivanovnom kod zelene klupe, jutros tačno u

sedam časova, na njen jučerašnji poziv. Ona me je sinoć jednim pisamcetom izvestila da joj je potrebno da me vidi i da govori sa mnom o važnoj stvari. Mi smo se našli i čitav sat razgovarali o poslovima koji se tiču upravo samo Aglaje Ivanovne, i to je sve.

— Naravno da je sve, i bez svake sumnje sve — reče Lizaveta Prokofjevna dostojanstveno.

— Odlično, kneže! — reče Aglaja upavši najednom u sobu — hvala vam od sveg srca što ste i mene smatrali nesposobnom da se ponižavani do laži. Je li vam dosta, maman, ili nameravate i dalje da ispitujete?

— Ti znaš da ja još do danas nisam morala pred tobom ni zbog čega da cirerim, mada bi ti to možda volela — odgovori Lizaveta Prokofjevna poučno. — Zbogom, kneže, oprostite mi što sam vas uznemirila. I nadam se da ćete ostati uvereni u moje svagdašnje poštovanje prema vama.

Knez im se odmah obema pokloni pa ćuteći iziđe. Aleksandra i Adelaida se osmehnuše i šapnuše nešto jedna drugoj. Lizaveta Prokofjevna ih strogo odmeri pogledom.

— Mi zbog toga, maman — zasmeha se Adelaida — što se knez tako fino klanjao, neki put je prava klada, a danas je, eto, najednom kao... Jevgenije Pavlovič.

— Delikatnosti i dostojanstvu čoveka uči samo srce, a ne učitelj igranja — završi sentencom Lizaveta Prokofjevna pa ode gore u svoju sobu i ne pogledavši Aglaju.

Kad se knez vrati kući, već oko devet časova, zateče na terasi Veru Lukijanovnu i služavku. One su zajedno spremale i čistile posle sinoćnjeg darmara.

— Hvala bogu, stigismo da dovršimo pre vašeg dolaska! — radosno reče Vera.

— Zdravo; meni se nešto vrti u glavi; rđavo sam noćas spavao: sad bih da legnem.

— Hoćete li ovde na terasi, kao sinoć? Dobro. Ja ću reći svima da paze da vas ne bude. Tata je otišao nekuda.

Devojka iziđe; Vera već pođe za njom, ali se vrati pa zabrinuto priđe knezu.

— Kneže, sažalite se na tog... jadnika; ne terajte ga danas iz kuće.

— Nipošto ga neću terati; onako kako on sam hoće.

— On sad ništa rđavo neće učiniti i... i ne budite s njim strogi.

— O, ne, a zašto?

— I... i ne smejte mu se; a to je najglavnije.

— O, nikako ne!

— Glupa sam što takvom čoveku kao što ste vi govorim o tome — pocrvene Vera. — No mada ste umorni — zasmeha se ona, upola se okrenuvši da ode — vaše su oči tako mile u ovom trenutku... srećne.

— Zar baš srećne? — živahno je zapita knez i radosno se zasmeha.

A Vera, prostodušna i jednostavna, kao dečko, odjednom se nešto zbuni, pocrvene još više, pa smejući se i dalje, brzo iziđe iz sobe.

»Kakva je ... zlatna ...«, pomisli knez, pa odmah zaboravi na nju. Ode u ugao terase gde je bio divan, a pred njim stočić. Tu sede, pokri lice rukama i osta tako desetak minuta. Najednom brzo i nemirno spusti u bočni džep ruku pa izvadi tri pisma.

Ali se opet otvoriše vrata i uđe Kolja. Knez kao da se obradova što morade da vrati pisma u džep i da odloži trenutak čitanja.

— A, to je događaj! — reče Kolja sedajući na divan i pravo prelazeći na stvar, kao i svi njemu slični. — Kako vi sad gledate na Ipolita? Izgubio je vaše poštovanje?

— A što? ... Nego, Kolja, ja sam umoran... A sam toga, vrlo mi je teško da sad opet o tome govorimo ... A kako je on, zbilja?

— Spava, i još će dva časa odspavati. Razumem; vi kod kuće niste spavali, šetali ste u parku... naravno, uzbuđenje ... kako ne bi!

— A otkud vi znate da sam šetao u parku i da nisam spavao kod kuće?

— Vera mi sad reče. Molila me je da ne ulazim k vama; ali ne izdržali... samo na časak. Ja sam ova dva časa prodežurao pored Ipolitove postelje; sad sam Kostju Lebedeva ostavio mesto sebe. Burdovski je otišao. Dakle, ležite, kneže. Laku n... to jest lak vam dan želim. Samo, znate li, ja sam zgranut!

— Naravno ... sve to ...

— Ne, kneže, ne; ja sam zgranut »spovešču«. A najviše onim mestom gde govori o Promisli i o budućem životu. Tamo ima jedna ispolinska misao.

Knez toplo pogleda u Kolju, koji je, naravno, zato i svratio da što pre razgovara o ispolinskoj misli.

— Ali glavno, glavno je ne u samoj misli, nego u čitavoj situaciji. Da je to napisao Volter, Prudon, ja bih pročitao, uočio bih, ali ne bih bio zgranut u tolikoj meri. No čovek koji zna pouzdano da mu ostaje još deset minuta života, pa ipak tako govori... pa to je ponosno. To je viši stepen nezavisnosti ličnog dostojanstva, jer to znači prosto praviti bravure ... Ne, to je ispolinska sila duha! I posle toga još tvrde da namerno nije metnuo kapislu... to je nisko, neprirodno! A znate li, on nas je ipak obmanuo sinoć, podvalio nam: ja uopšte nikad s njim nisam nikakvu torbu pakovao, niti sam kakav pištolj video; on je sam sve pakovao, tako da me je odjednom prosto zbunio. Vera mi kaže da mu dopuštate da ostane ovde; kunem vam se da to neće biti opasno, tim pre što smo mi svi neprestano kraj njega.

— A ko je od vas tamo bio noćas?

— Ja, Kostja Lebedev, Burdovski; Keler se zadržao malo, a posle je prešao kod Lebedeva da spava, jer kod nas nije imao na šta da legne. I Ferdiščenko je spavao kod Lebedeva, u sedam časova je otišao. General je stalno kod Lebedeva, sad je i on otišao... Lebedev će vam možda doći za koji čas; on vas je, ne znam zbog čega, tražio, dvaput me pitao. Da ga pustim ili da ga ne puštam kad vi legnete? I ja idem da spavam... Ah, da, rekao bih vam još nešto. Začudio me je jutros general; Burdovski me probudi pre sedam časova da dežuram, a, bogami, kanda još u šest. Izadem na časak, kad najednom sretnem generala, i toliko pijanog da me nije poznao; ukipio se preda mnom kao direk. Navali na mene kad dođe k sebi: »šta nam radi«, veli, »bolesnik? Ja pođoh da se raspitam za njega.« Ja mu odraportovah: ovo, ono. »To je sve lepo«, kaže, »ali ja sam uglavnom došao, zato sam se digao, da te upozorim: imam razloga da pretpostavljam da pred gospodinom Ferdiščenkom ne možeš šta hoćeš govoriti i da se... treba uzdržavati.« Razumete li, kneže?

— Doista? Uostalom ... nama je svejedno.

— Da, bez sumnje, svejedno nam je, mi nismo masoni! Tako da sam se čak i začudio da je general namerno išao da me noću zbog toga budi.

— A Ferdiščenko je, velite, otišao?

— U sedam časova je svratio k meni uz put; ja sam dežurao. Reče mi da ide do Vilkina da još dospava, ima tu jedna drevna pijanica, nekakav Vilkin. No, a sad odoh! A evo i Lukijana Timofejiča... Knez hoće da spava, Lukijane Timofejiču; dakle, gubi se!

— Samo za trenutak, mnogouvaženi kneže, radi jedne stvari značajne, po mome mišljenju — usiljeno, i nekakvim tronutim tonom, na po glasa progovori Lebedev, koji uđe, pa se nekako svečano pokloni. Tek što se vratio, i ni u svoju sobu ne beše stigao da svrati, tako da je šušir još u rukama držao. Lice mu je bilo brižno, i sa nekim naročitim, neobičnim prisrenkom dostojanstva. Knez ga ponudi da sedne.

— Dvaput ste me tražili? Vi se možda još neprestano brinete zbog onog sinoć? ...

— Zbog onog dečka juče, mislite, kneže? O ne, juče su moje misli bile nesređene ... ali danas već ne mislim ni u čemu vaše namere kontrekarirati.

— Kontreka ... kako rekoste to?

— Rekoh: kontrekarirati; reč francuska, koja je kao i mnoštvo drugih reči ušla u sastav ruskog jezika, ali mi nije stalo do nje.

— Što ste vi to, Lebedeve, danas tako važni i zvanični, i govorite kao da iz bukvara sričete?

— osmehnu se knez.

— Nikolaju Ardalionoviču! — obrati se Lebedev Kolji skoro umiljavajući se — budući da imam da saopštim knezu o stvari koja se tiče isključivo ...

— Pa da, razume se, to nije za mene! Do viđenja, kneže! — odmah se udalji Kolja.

— Volim tog dečka što sve razume — reče Lebedev gledajući za Koljom — bistar dečko, premda nametljiv. Neobičnu sam nesreću doživeo, mnogouvaženi kneže, sinoć ili jutros u svanuće... još nisam siguran da tačno odredim vreme.

— A šta je bilo?

— Nestalo mi četiri stotine rubalja iz bočnog džepa, mnogouvaženi kneže; digli su mi! — dodade Lebedev sa kiselim osmehom.

— Vi ste izgubili četiri stotine rubalja? Grdna šteta!

— A naročito za sirotog čoveka, koji pošteno živi od svoje muke.

— Naravno, naravno; pa kako vam se to desilo?

— Zbog pića. Ja vama kao Providenju, mnogopoštovani kneže. Sumu od četiri stotine rubalja u srebru dobio sam juče u pet časova po podne od jednog dužnika, i vozom sam se vratio ovamo. Novčanik mi je bio u džepu. Presvukavši se iz mundira u gerok, premestio sam novac u njega, imajući u vidu da ga držim kod sebe i računajući da ga uveče dam po jednoj molbi... očekujući punomoćnika.

— Zbilja, Lukijane Timofejiču, je li istina da ste u novinama objavili da dajete novac na zaloge, za zlatne i srebrne stvari?

— Preko punomoćnika; sopstveno ime moje tamo nije označeno, niti adresa. Imajući neznatan kapital, a s obzirom na to da se familija povećava, priznaćete i sami da skroman procenat...

— Naravno, naravno; ja to samo tako pitam; izvinite što sam vas prekinuo.

— Punomoćnik ne dođe. U taj mah dovezoše našeg jadnika; ja sam već bio u dobrom raspoloženju posle ručka. Naidoše ti gosti, popismo čašicu, dve... zatim čaj, i... ja se raspoložih, u zao čas! Kad, pak, već kasno uveče, dođe taj Keler, pa nas izvesti o vašem svečanom danu i o naredbi odnosno šampanjca, meni tada, dragi i mnogouvaženi kneže, budući čovek od srca (što ste vi jamačno već primetili, jer ja to zaslužujem), budući, dakle, čovek od srca... ne velim osetljivog, ali zahvalnog, čime se i ponosim... meni tada, radi veće svečanosti spremanog dočeka, i u nadi da vam lično čestitam, pade na pamet da pođem

da promenim staru ritu moju pa da obučem po povratku skinuti mundir, što sam i učinio, kao što ste, verovatno, kneže, i primetili, videći me u mundiru celo veče. Promenivši odeću, zaboravih u geroku novčanik... E baš što kažu: kad bog hoće nekog da kazni, on mu najpre razum oduzme. I tek jutros, već u sedam i po, probudivši se, prvo mi je bilo što sam se trgao i pogledao u kaput... kad tamo, a džep prazan! Od novčanika ni traga.

— Ah, kako je to neprijatno!

— Još te kako neprijatno, i vi ste to sa pravim taktom našli sad odgovarajući izraz — dodade Lebedev ne bez lukavstva.

— Pa šta ćete sad... — uznemiri se knez, zamislivši se — to je ozbiljna stvar ...

— Naravno da je ozbiljna... još jedna iznađena od vas, kneže, reč ... radi tačnog označenja

...

— Ta idite, molim vas, Lukijane Timofejiču, šta ima tu da se iznalazi? Nisu važne reči... Mislite li vi da ste mogli u pijanom stanju izgubiti novčanik iz džepa?

— Mogao sam. Sve je moguće kad je čovek napit, kao što ste se vi sa iskrenošću izrazili, veleštovani kneže! Molim vas da ocenite: ako sam ja istresao novčanik iz džepa kad sam menjao gerok, onda je taj istreseni predmet morao ležati onde na podu. A, međutim, gde je taj predmet?

— A da ga niste ostavili negde u fioci, u stolu?

— Sve sam pretražio, svud sam preturao, tim pre što nigde nisam sklanjao, niti sam ikakvu fioku otvarao, čega se jasno sećam.

— U ormanče jeste li gledali?

— Pa tu sam najpre gledao, i već nekoliko puta od jutros ... A i kako bih mogao stavljati u ormanče, zaista, poštovani kneže?

— Priznajem vam, Lebedeve, da me to uznemiruje. Onda mora da je neko našao na podu.

— Ili mi izvukao iz džepa. Dve alternative.

— Mene to mnogo uznemiruje, jer ko bi to mogao? To je sad pitanje.

— Bez svake sumnje, u tom je glavno pitanje. Vi, začudo, tačno nalazite izraze i misli, i određujete okolnosti, svetli kneže.

— Ah, Lukijane Timofejiču, prođite se sad ismevanja, jer ovde je ...

— Ismevanje! — viknu Lebedev pljesnuvši rukama.

— No-no-no, dobro, ne ljutim se, ali ovde je sasvim drugo... Ja se zbog ljudi bojim. Na koga sumnjate?

— Pitanje veoma teško i... složeno! Na služavku ne mogu da sumnjam; ona je u svojoj kuhinji sedela. Na svoju rođenu decu, takođe ...

— No, taman posla!

— Znači, morao je neko od gostiju.

— No je li to moguće?

— Potpuno i u najvećoj meri nemoguće, ali je neizostavno tako moralo biti. Ipak, dopuštam, pa sam čak i uveren, ako je bila krađa, onda je učinjena ne uveče, kad su svi bili na okupu, nego tek noću ili čak pred zoru, od nekog ko je tu noćio.

— Ah, bože moj!

— Burdovskog i Nikolaja Ardalionoviča, naravno, isključujem: oni nisu ni ulazili k meni.

— Tek štogod! Pa da su baš i ulazili! Ko je kod vas noćio?

— Računajući i sebe, noćili smo nas četvorica, u dve susedne sobe: ja, general, Keler i gospodin Ferdiščenko. Znači, jedan od nas četvorice!

— To jest, od trojice. Ali koji?

— Ja sam uračunao i sebe, iz pravičnosti i radi reda. Ali priznaćete i sami da pokrasti samoga sebe nisam mogao, mada su se slični slučajevi dešavali na svetu...

— Ah, Lebedeve, kako je to dosadno! — nestrpljivo viknu knez — pređite na stvar; što toliko otežete? ...

— Ostaju, dakle, trojica, i u prvom redu gospodin Keler, čovek nepostojan, pijanica i u nekim slučajevima slobodouman, to jest što se tiče džepa. Uostalom, sa naklonostima, tako reći, više staroriterskim nego liberalnim. On je ostao da noći s početka tu, u bolesnikovoj sobi, pa se tek noću preselio k nama, pod izgovorom da mu je go pod tvrd za spavanje.

— Vi na njega sumnjate?

— Sumnjao sam. Kad sam posle sedam časova izjutra skočio kao oparen, pa se udario u čelo rukom, odmah sam probudio generala, koji je spavao snom pravednika. Uzevši u obzir Ferdiščenkov čudnovati nestanak, što je samo po sebi izazvalo kod nas sumnju, mi se obojica odmah rešismo da pretresemo Kelera, koji je ležao kao ... kao ... skoro kao vreća. Pretresosmo ga potpuno: u džepovima mu ni prebijene pare, čak mu nijedan džep nije bio pocepan! Džepna plava maramica, sa četvrtastim šarama, pamučna, nemogućnog izgleda. Zatim ljubavno pisamce od neke sobarice koja zahteva pare i preti, i komadići poznatog vam feljtona. General zaključi da je nevin. Radi što potpunijih podataka mi ga ipak probudismo, s teškom mukom ga nekako razdrmasmo; jedva nekako razumede u čemu je stvar; zinuo, trešten pijan, izraz lica besmislen i nevin, čak glup; nije on!

— O! kako mi je milo! — radosno odahnu knez — a ja sam se već bojao ... da ne bude on.

— Bojali se? Znači, morali ste imati nekih razloga za to? — zažmiri Lebedev.

— O, ne, onako — ujede se knez za jezik — ja sam strašno glupo rekao da sam se bojao. Molim vas, Lebedeve, nemojte to nikom da kažete ...

— Kneže, kneže! Reči vaše u mojem srcu su, u dubini moga srca! Tamo im je grob! ... — ushićeno izgovori Lebedev, stiskajući šešir na srce.

— Lepo, lepo ... Znači, Ferdiščenko? To jest, ja hoću da kažem, vi sumnjate na Ferdiščenka?

— Da, na koga inače? — tiho reče Lebedev zagledavši se u kneza.

— Pa da, naravno... da na koga drugog... ali, ipak, gde su dokazi?

— Dokazi su tu. Pre svega, najjednom se nekud izgubio u sedam časova izjutra, ili možda još odmah posle šest.

— Znam, meni Kolja reče da je svraćao k njemu i rekao mu da ide da dospava kod... zaboravio sam kod koga, kod nekog svog prijatelja.

— Kod Vilkina. Znači, Nikolaj Ardalionovič vam je već govorio.

— Ne, on mi o krađi nije rekao.

— Pa on i ne zna, jer ja stvar zasad u tajnosti držim. Dakle, ide do Vilkina... Rekao bi sad čovek: pa lepo, čega tu ima čudnovatog što pijan čovek ide k takvom kakav je i on sam, pijanici, pa makar pre zore, i bez ikakvog povoda? Ali, eto, tu se i pomalja trag; odlazeći, ostavlja adresu? ... Zašto on naročito svraća do Nikolaja Ardalionoviča, zaobilazeći, pa mu saopštava: »Idem«, veli, »da dospavam kod Vilkina.« Jer ko bi se mogao interesovati tim što on ide, i to baš k Vilkinu? Sta ima on to kome da kazuje? Ne, nego tu je lukavstvo, lopovsko

lukavstvo! To znači: »Eto«, veli, »naročito ne krijem tragove svoje... pa kakav sam vam onda ja lopov, posle toga? Zar bi vam lopov pričao kuda ide? ...« Suvišna briga da odvrati pozorenje i da, tako reći, izbriše svoje tragove na pesku... Jeste li me razumeli, mnogopoštovani kneže?

— Razumeo sam, vrlo sam vas dobro razumeo, ali sve je to malo.

— A sad drugi dokaz: trag se pokazuje da je lažan, a adresa što ju je dao netačna. Posle jednog časa, to jest u osam časova, ja sam već zakucao Vilkinu na vrata; on je tu u Petoj ulici, ja ga i poznajem. Kad tamo ... nema vam tamo Ferdiščenka. Premda sam nekako ispipao od služavke, gluve kao top, da je pre jednog časa zbilja neko lupao, i čak dosta jako, tako da je i zvonce pokvario. Ali služavka nije htela da otvori jer nije htela da budi gospodina Vilkina, a možda ni sama nije htela da ustaje. To se dešava...

— I to su vam svi dokazi? To je malo.

— Kneže, pa na koga onda da sumnjam, promislite, molim vas! — umilno zaključi Lebedev, i nešto lukavo ukaza se u njegovom osmehu.

— Bolje razgledajte još jednom sve sobe, i po fiokama! — izgovori knez zabrinuto posle izvesnog razmišljanja.

— Ama, razgledao sam! — još umilnije uzdahnu Lebedev.

— Hm! ... I šta ste, šta ste samo imali da presvlačite taj svoj gerok! — uzviknu knez, ljutito lupivši šakom po stolu.

— Pitanje iz jedne starinske komedije. Ali, slatki moj kneže! Vi već suviše primete k srcu moju nedaću! Ja to ne zaslužujem, to jest ja lično ne zaslužujem, nego vama je teško i zbog prestupnika... Zbog ništavnog gospodina Ferdiščenka?

— Pa, dabogme, dobogme, vi ste me, eto, zbilja bacili u brigu — prekide ga knez rasejan i nezadovoljan. — A šta nameravate sad da činite... kad ste već toliko uvereni da je to Ferdiščenko?

— Kneže, veleštovani kneže, pa da ko bi drugi mogao biti? — uvijao se Lebedev sa sve jačim umiljavanjem. — Jer pošto nema nekog drugog na koga bi se moglo pomisliti, i, tako reći, nemoguće je sumnjati na nekoga osim na gospodina Ferdiščenka, pa to je, tako reći, još jedan dokaz protiv gospodina Ferdiščenka, i to treći dokaz. Jer, najposle, ko da bude drugi? Tek, valjda, neću posumnjati u gospodina Burdovskog, hehehe!

— A što govorite koješta!

— Ili, valjda, na generala, najzad ..! he-he-he!

— Besmislica! — odbi knez nestrpljivo se premestivši na svom sedištu.

— Pa naravno da je besmislica. He-he-he! I kako me je samo nasmejao čovek, isti general! Pošli ja i on rano, još za vruća traga, k Vilkinu. A moram vam reći da je general bio iznenađen još više no ja kad sam, posle te svoje štete, najpre njega probudio, i to tako da se čovek sav promenio u licu, pocrveneo, pobledeo i, najzad, najednom pao u tako žestoko i blagorodno negodovanje da se ja tome od njega nikad ne bih nadao. Jedan skroz blagorodan čovek! On, doduše, dok zine, slaže; to mu je slabost, ali je to, inače, čovek veoma uzvišenih osećanja, uz to priglup čovek, koji vam svojom bezazlenošću uliva puno poverenje. ... Ja sam već pominjao, velepoštovani kneže, da osećam prema njemu ne samo slabost nego čak i ljubav ... On tek najednom stade na ulici, raskopča kaput, obnažuje grudi: »Pretresi me!« veli. »Ti si i Kelera pretresao, pa što i mene ne pretreseš? To«,

veli, »pravičnost zahteval!« Pa mu se i ruke i noge tresu, sav prebledeo čovek, došao nekako strašan. Ja se zasmejah pa mu kažem: »Čuj, generale, kad bi mi ko drugi to kazao za tebe, ja bih tu odmah sopstvenim rukama glavu svoju sa ramena skinuo, stavio bih je na veliki poslužavnik pa bih je lično podneo svima koji sumnjaju: Evo vam, rekao bih im, vidite ovu glavu: tom svojom glavom ću da vam jamčim za njega, i ne samo glavom nego ću čak i u vatru za njega. Eto.«, rekoh, »kako sam gotov da za tebe dobar stojim!« Tu mi se čovek baci u zagrljaj, sve to nasred ulice, rasplaka se, sav drhti, i tako me snažno pritište na grudi da se jedva iskašljah: »Ti si mi«, veli, »jedini prijatelj koji si mi još ostao u nevoljama mojim!« Osetljiv čovek! No, naravno, tu mi uz put i anegdotu, uz ovaj moj slučaj, ispriča: kako su tako i na njega, još u mladosti, posumnjali da je ukrao pet stotina hiljada rubalja, ali da je on već sutradan skočio u vatru zapaljene kuće i izneo iz ognja baš onog grofa koji je na njega posumnjao, i Ninu Aleksandrovnu, koja je tada još devojka bila. Grof ga zagrli, i tako je došlo do njegovog braka sa Ninom Aleksandrovnom. A sutradan na zgarištu nađoše šatulu sa nestalim novcem, šatula je bila gvozdена, engleske konstrukcije, sa potajnom bravom, pa je nekako dospela pod patos, te je niko nije primetio, i tek se usred tog požara našla. Prava laž! Ali kad Ninu Aleksandrovnu pomenu, on se zaplaka. Veoma je blagorodna osoba Nina Aleksandrovna, mada se na mene ljuti.

— Ne poznajete je?

— Pa skoro ne, ali bih od sveg srca želeo, makar samo zato da se opravdam u njenim očima. Nina Aleksandrovna me bedi da joj, bajagi, njenog supruga pijanstvom sablažnjavam. Ali ja ne samo da ga ne sablažnjavam nego ga još pre ukroćujem; ja ga, možda, odvlačim od propalog društva... Osim toga, on mi je i prijatelj, i ja ga, priznaću vam, sad već neću ostaviti: kud on, tuda i ja, jer kod njega vam čovek samo osećanjem može nešto postići. On, znate, više nikako ne ide svojoj kapetanici, mada ga potajno vuče srce k njoj, i neki put i kuka za njom, naročito ujutru kad ustane i obuva cipele, ne znam zašto baš u tom času. Novaca nema, u tom je sva nevolja, a kod nje se bez para ne srne živ pokazati... Nije li iskao od vas novac, veleštovani kneže?

— Ne, nije iskao.

— Sramota ga je. On je već hteo; čak je meni govorio da hoće da vas uznemiri, ali ga je sramota, jer ste mu skoro dali, a osim toga, računa da mu sad nećete ni dati. Kao prijatelj mi se ispovedio.

— A zar mu vi ne dajete novac?

— Kneže! Velećenjeni kneže! Ne samo novac nego ja bih za tog čoveka i život svoj... ali ne, što da preuveličavam, ne bih život, no neku, tako reći, groznicu, ili čir kakav, ili čak i kašalj, to sam bogami gotov da podnesem kad bi mu bila golema nevolja, jer ga smatram za velikog ali propalog čoveka! Eto vam; a ne samo novac.

— Znači, dajete mu novac?

— N-ne; pare mu nisam davao, i on sam zna da mu ih neću dati, i to jedino radi održavanja i popravljavanja njegovog. Sad me napao: hoće sa mnom u Petrograd; a ja u Petrograd idem da gospodina Ferdiščenka još za vruća traga nađem, jer pouzdano znam da je on tamo. Moj vam je general kao na vatri, ali ja podozrevam da će on u Petrogradu da strugne od mene, da poseti svoju kapetanicu. A ja ću ga, priznajem vam, namerno i pustiti, kao što smo se već i sporazumeli: da se po dolasku odmah na razne strane razidemo,

da tako lakše ukebamo gospodina Ferdiščenka. Dakle, ja ću ga pustiti, i posle ću tek najednom da ga kod njegove kapetanice iznenadim, upravo da ga ukorim kao porodičnog čoveka, a i kao čoveka uopšte.

— Samo ne pravite larmu, Lebedeve, ako boga znate, ne larmu — reče knez na po glasa i veoma uzbuđeno.

— O, ne, ja samo hoću da ga postidim i da vidim kakav će izraz načiniti... jer se mnogo šta može iz izraza zaključiti, velecenjeni kneže, a naročito još kod takvog čoveka! Ah, kneže! Mada je velika i moja lična nevolja, ali ne mogu čak ni sada da ne mislim na njega i popravljjanje njegovog morala. Veliku molbu imam na vas, veleštovani kneže, pa vam priznajem da sam zato i došao: sa njihovom kućom vi ste već poznati, vi ste i boravili kod njih; pa kad biste se vi, najblagorodniji kneže, odlučili da me u tome pomognete, upravo samo radi generala i radi njegove sreće...

Lebedev tu čak sklopi ruke, kao da moli.

— A šta to? Cime bih ja tu mogao pomoći? Budite uvereni da želim da vas potpuno razumem, Lebedeve.

— Jedino u tom uverenju sam do vas sad i došao! Preko Nine Aleksandrovne bi se moglo uticati; motreći i, tako reći, prateći njegovo prevashodstvo stalno, u krugu njegove porodice. Ja, na žalost, nisam poznat... a osim toga, tu je i Nikolaj Ardalionovič, koji vas obožava, tako reći svom dubinom svoje mladalačke duše, i on bi tu mogao pomoći...

— N-ne ... Ninu Aleksandrovnu u tu stvar ... Bože sačuvaj! A i Kolju... Uostalom, ja vas možda još i ne razumem, Lebedeve?

— Ama, tu i nema šta da se razume! — Lebedev skoro podskoči na stolici. — Jedino, jedino osetljivost i nežnost... eto vam sav lek za našeg bolesnika. Dozvoljavate li mi, kneže, da ga smatram za bolesnika?

— To dokazuje čak vašu delikatnost i inteligenciju.

— Objasniću vam primerom uzetim, radi jasnosti, iz prakse. Vidite kakav je to čovek: kod njega postoji slabost prema toj kapetanici, kojoj on bez para ne sme ni na oči izići, i kod koje ja danas hoću da ga uhvatim, samo radi njegove sreće. Ali, recimo, kad ne bi bila samo kapetanica, nego da on učini čak neki pravi prestup, no, recimo, neki najnečasniji postupak (mada je on potpuno nesposoban za takvo što), i tada biste, velim ja, jedino blagorodnom, tako reći, nežnošću s njim mogli sve postići, jer je to veoma osetljiv čovek! Verujte da on ni pet dana ne bi izdržao, sam bi došao pa se odao, zaplakao bi i sve bi priznao, a naročito ako se večito i blagorodno na njega deluje putem porodičnog i vašeg nadzora nad svima, tako reći, crtama i stopama njegovim... O, najblagodušniji kneže! — podskoči Lebedev kao u nekom nadahnuću — ja ne tvrdim da je baš on sigurno... Ja sam, tako reći, svu krv svoju za njega gotov, ako ćete odmah, proliti, mada, priznaćete, strast i pijanstvo, i kapetanica, i sve to skupa uzeto mogu dovesti do svega.

— Takvu stvar ja sam, naravno, svagda gotov da pomažem — reče knez ustajući — samo, reći ću vam, Lebedeve, strašno sam zabrinut: recite mi, vi još uvek... jednom reč ju, vi sami kažete da sumnjate na gospodina Ferdiščenka.

— A da na koga još? Koga inače, najiskreniji kneže? — sklopi ruke Lebedev, opet se umiljavajući i smešeći se.

Knez se namrgodi i diže se s mesta.

— Vidite, Lukijane Timofejeviču, to je strašno ako čovek tu pogreši. Taj Ferdiščenko... ja ne bih hteo da rekнем o njemu što ružno... ali taj Ferdiščenko ... to jest, ko će ga znati... možda je baš i on! ... Ja hoću da kažem da je, možda, on stvarno više kadar takvo što učiniti nego... nego drugi ko.

Lebedev otvori oči i uši.

— Vidite li — spletao se, i sve se više i više mrštio knez, hodajući gore-dole po sobi i trudeći se da ne gleda u Lebedeva — meni su rekli za gospodina Ferdiščenka kao da je on, pored svega, takav čovek pred kojim se treba uzdržati i ne govoriti ništa... suviše; razumete li? Ja to velim stoga što je on, možda, tu stvar mogao pre nego drugi... ali da se vi tu ne prevarite ... eto šta je glavno, razumete li?

— A ko vam je to saopštio o gospodinu Ferdiščenku? — unese se Lebedev.

— Tako ... došapnuli su mi. Ali ja sam u to ne verujem... Meni je strašno krivo što sam, eto, bio primoran da vam to kažem, uveravam vas, ja u to ne verujem... To je neka besmislica... lh, kako sam glupo učinio!

— Vidite li, kneže — sav se zatrese Lebedev — to je važno, to je i suviše važno sada, to jest ne u pogledu gospodina Ferdiščenka, nego kako je došao do vas taj glas (govoreći to, Lebedev je trčao ustopce za knezom goredole trudeći se da uhvati sa njime korak). Evo šta ću vam, kneže, i ja sada reći: jutros, general, kad smo ja i on išli tome Vilkinu, pošto mi je već ispričao o požaru i, naravno, sav uzavreo od gneva najjednom poče da me navodi na isto ono o gospodinu Ferdiščenku; ali tako nespretno i nevešto da sam morao da mu stavim neka pitanja, te sam se usled toga potpuno uverio da je sve to samo jedno ... nadahnuće njegovog prevashodstva... upravo, tako reći, jedino usled njegove blagodušnosti. Jer on i laže jedino stoga što svoju razdraganost ne može da drži na uzdi... I sada, izvolite videti: ako je on slagao, a ja sam u to uveren, onda na koji ste način mogli vi o tome čuti? Razumite, kneže, to je kod njega bilo trenutno nadahnuće; a ko je vama to saopštio? To je važno, to je ... tako reći...

— Meni je to maločas rekao Kolja, a njemu jutros otac, s kim se sreo posle šest časova u hodniku kad je zbog nečeg izašao.

I knez mu ispriča sve potanko.

— No, eto, to je ono što se kaže naići na trag! — nečujno se zasmeha Lebedev trljajući ruke.

— Ja sam tako i mislio! To znači da su njegovo prevashodstvo navlas prekinuli svoj san nevinosti, pre šest časova, da idu buditi ljubimca sina, pa da mu kažu da je neobično opasno biti u susjedstvu sa gospodinom Ferdiščenkom! Kakav je onda, posle svega toga, opasan čovek taj gospodina Ferdiščenko, i kakva roditeljska briga njegovog prevashodstva, he-he-he! ...

— Čujte, Lebedeve — potpuno se zbuni knez — čujte, postupajte oprezno! Ne dižite larmu! Ja vas molim, Lebedeve! Preklinjem vas ... I u tom slučaju, kunem vam se, ja ću vas pomagati, ali da niko ne zna; da niko ne zna!

— Budite uvereni, najblagodušniji, najiskreniji i najplemenitiji kneže — uzviknu Lebedev u očiglednom nadahnuću — budite uvereni da će sve ovo umreti u mom najblagorodnijem srcu! Laganim stopama, zajedno! Laganim stopama, zajedno! A ja ću, ako treba, i svu krv svoju ... Presvetli kneže, ja sam nizak i dušom i duhom, ali zapitajte koga hoćete, čak i podlaca, ne samo niskog čoveka, s kim mu je milije i lakše imati posla: da li sa takvim kao i

on podlacom, ili sa najblagorodnijim čovekom kao što ste vi, najiskreniji kneže? On će vam odgovoriti: sa najblagorodnijim čovekom, i u tom je pobjeda vrline! Do viđenja, mnogopoštovani kneže. Laganim stopama ... laganim stopama, i zajedno ...

X

Knez razumede, najzad, zašto se ledio svaki put kada bi dodirnuo ona tri pisma, i zašto je odlagao trenutak da ih čita — do samog večera. Kad se još jutros zaneo bio u težak san na divanu, još nikako se ne odlučujući da otvori neki od tri koverta, njemu se opet prisnio težak san, i opet mu je u san dolazila ona ista »prestupnica«. Opet je gledala u njega sa blistavim suzama na dugim trepavicama, opet ga je zvala da pođe za njom, a on se opet trgao iza sna, kao maločas, bolno se sećajući njenoga lica. I već htjede da pođe k njoj odmah, ali nije mogao; najzad, skoro u očajanju otvori pisma, pa poče da ih čita.

I ta su pisma ličila na san. Neki put u snu vidite čudna priviđenja, nemogućna i neprirodna: kad se probudite, vi se jasno sećate, i, čudite se neobičnoj činjenici. Pre svega se sećate da vas razum nije ostavljao za sve vreme vašeg sna; sećate se čak da ste postupili neobično razborito i logično za sve to dugo, dugo vreme kad su vas okružavale ubice, kad su vas nadmudrivali, krili svoje namere, ponašali se s vama prijateljski, dok im je oružje već bilo spremno i oni samo čekali nekakav znak. Sećate se kako ste ih najzad oštroumno obmanuli — sakrili se od njih; posle ste приметili da oni skroz provide svu vašu prevaru i samo od vas kriju da znaju gde ste se sakrili; ali vi ste se izvukli, pa ih opet obmanuli — svega se toga jasno sećate. A kako je u isto vreme vaš razum mogao da se pomiri s takvim očevitim besmislicama i nemogućnostima kojima je, između ostalog, bio skroz ispunjen vaš san? Jedan od vaših ubica na vaše oči pretvorio se u ženu, a iz žene u malog, podmuklog, odvratnog kepeca, i vi ste sve to primili odmah kao svršenu činjenicu, skoro bez i najmanje sumnje, i baš u trenutku kad se vaš razum najjače naprezao, kad je ispoljavao neobičnu jačinu, oštroumnost, dosetljivost, logiku. I zašto, kad ste se probudili iz sna pa se već sasvim preneli u stvarnost, osećate skoro svaki put, i neki put sa neobičnom jačinom utiska, da zajedno s tim snom ostavljate nešto za vas neodgonetnuto? Vi se smešite besmislenosti svoga sna i osećate u istom mah da se u spletu tih besmislenosti krije nekakva misao, ali stvarna misao, nešto što pripada vašem pravom životu, nešto što postoji i oduvek je postojalo u vašem srcu; vama baš kao da je vašim snom rečeno nešto novo, proročansko, ono što ste očekivali; utisak je vaš jak, on je radostan ili mučan, ali u čemu se sastojao i šta vam je njime bilo rečeno, to ne možete da shvatite ni da se setite.

Skoro isto to je nastalo i posle onih pisama. Ali još i ne otvorivši ih, knez oseti da već sama činjenica njihovog postojanja, i da su ona mogućna, liči na košmar. Kako se odlučila ona da njoj piše? — pitao se, šetajući večerom sam (neki put ni sam ne znajući kuda ide). Kako je mogla o tome pisati, i kako se mogla takva bezumna misao u njenoj glavi roditi? Ali ta misao je ostvarena, i najčudnovatije mu je bilo to što je, dok je čitao ta pisma, i sam skoro verovao u mogućnost, pa čak i u opravdanost te misli. Da, naravno, to je bio san, košmar i bezumlje; ali tu se krilo i nešto što je bilo mučilački stvarno i patnički pravedno, što je opravdavalo i san, i košmar, i bezumlje. Nekoliko časova uzastopce njemu se kao u bunilu javljalo ono što je pročitao; sećao se svaki čas pojedinih mesta, zadržavao se na njima,

udubijivao se u njih. Neki put je čak hteo da kaže sebi da je sve to već predosećao i slutio; čak mu se činilo kao da je sve to već čitao, davno nekada, davno... I sve zbog čega mu je od onog doba teško bilo na srcu, sve što ga je tištalo i od čega je strahovao — sve se to sadržavalo u tim pismima koja je još davno čitao.

»Kad otvorite ovo pismo (tako je počinjala prva poslanica), vi ćete najpre pogledati potpis. On će vam sve kazati i razjasniti, tako da nemam zbog čega da se pred vama pravdam niti da vam išta objašnjavam. Da sam koliko-toliko ravna vama, vi biste se mogli još i naći uvređenom zbog ovakve drskosti, ali ja prema vama toliko nisko stojim da vas nikako ne mogu uvrediti, čak kad bih i htela.«

Zatim je na drugom mestu pisala:

»Ne smatrajte ove moje reči samo za bolesno ushićenje nezdravog uma, ali vi ste za mene savršenstvo! Ja sam vas videla, ja vas vidim svaki dan. Ja tu ne donosim neki sud o vama; nisam razmišljanjem došla dotle da ste savršenstvo, nego sam u to jednostavno poverovala. Ali ja imam i greha prema vama: ja vas volim. A savršenstvo ne možeš voleti; na savršenstvo treba samo gledati kao na savršenstvo, zar nije tako? A, međutim, ja sam se zaljubila u vas. Mada ljubav izjednačuje ljude, ne bojte se, ja vas ne izjednačujem sa sobom, čak ni u najskrivenijoj misli svojoj. Ja rekoh: ‚ne brinite‘, a zar vi možete o nečem brinuti?... Kad bi bilo moguće, ja bih ljubila trag vaših nogu. O, ja se ne izjednačujem s vama... Jer ... pogledajte potpis, brže pogledajte potpis!«

»Ali ja primećujem (pisala je ona u drugom pismu) da ja vas s njim povezujem, a nijedanput vas još nisam pitala volite li vi njega. On vas je zavoleo mada vas je video samo jedanput. On se vas kao ‚svetlosti‘ sećao; to su njegove sopstvene reči, ja sam ih od njega čula. Ali sam i bez reči razumela da ste vi njegova svetlost. Čitav mesec dana sam kraj njega živela, i tu sam shvatila da i vi njega volite: vi i on ste za mene jedno.«

»Šta je to (piše ona dalje)? Juče sam prošla mimo vas, a vi baš kao da ste pocrveneli. Ne može biti, meni se to učinilo. Jer da vas neko dovede i u najprljiviju jazbinu i da vam pokaže razgolićeni porok, vi opet ne treba da crvenite; vi nikako ne možete negodovati zbog uvrede. Vi možete mrzeti sve podle i niske, ali ne zbog sebe, već zbog drugih, zbog onih koje oni vređaju. Vas, pak, niko nije kadar uvrediti. Znete li, meni se čak čini da vi mene volite. Meni ste vi isto ono što i njemu: svetao duh; a anđeo ne može da mrzi niti može da ne voli. Može li čovek da voli, sve, sve ljude, sve svoje bližnje? — ja sam često postavljala sebi to pitanje. Naravno, ne, i to je čak neprirrodno. U apstraktnoj ljubavi prema čovečanstvu čovek voli uvek samo sebe. Ali to mi ne možemo, a vi ste drugo, jer kako biste vi mogli nekoga ne voleti kad vi sebe ni sa kim ne možete uporediti, kad ste vi iznad svake uvrede, iznad svakog ličnog negodovanja. Vi ste jedini kadri da volite bez sebičnosti, vi ste jedini u stanju da volite ne zbog sebe, nego zbog onoga koga volite. O, kako bi mi teško palo kad bih doznala da vi zbog mene osećate stid ili gnev? To bi odmah bila vaša propast: vi biste se tada odjednom sa mnom izjednačili...«

»Juče sam, sretnuvši se s vama, došla kući pa sam zamislila jednu sliku. Slikari slikaju Hrista sve po jevanđelskim predanjima, ali ja bih njega drukčije naslikala: ja bih ga predstavila samog, jer učenici su ga ponekad ostavljali samog. Ostavila bih s njime samo jedno nejakom dete. Dete bi se igralo kraj njega; možda bi mu što pričalo na svom detinjem jeziku. Hristos ga sluša, pa se zamisli; ruka mu je i nehotice, kao zaboravljena, ostala na svetloj glavici deteta.

On se zagledao u daljinu, u horizont. Misao, velika kao čitava vasiona, počiva u njegovom pogledu; lice mu je setno. Dete je ućutalo, naslonilo se na njegova kolena, pa podnimivši ručicom obraz, diglo je glavicu pa se zamišljeno, kao što se deca neki put znaju da zamisle, zagledalo u njega. Sunce zalazi... To je, eto, moja slika! Vi ste nevini, i u vašoj nevinosti sve vaše je savršenstvo. O, imajte na umu uvek samo to! Šta se vas tiče moja strast prema vama? Vi ste sad već moji, ja ću dok sam živa biti kraj vas... Ja ću skoro umreti.»

Najzad, u poslednjem pismu bilo je:

»Tako vam boga, ne mislite o meni ništa; ne mislite ni to da se ponižavam time što vam ovako pišem, ili što spadam u stvorove koji uživaju da sebe ponižavaju, pa makar i iz gordosti. Ne, ja imam svojih uteha; ali meni bi teško bilo da vam to razjasnim. Meni bi teško bilo čak i sebi da to jasno kažem, premda me to muči. Ali ja znam da sebe ne mogu poniziti, čak ni u nastupu gordosti. Za samoponižavanje po čistoti srca ja sam nesposobna. I znači da ja nikako sebe ne ponižavam.

Zašto vas dvoje hoću da sjedinim: zbog vas, ili zbog sebe? Zbog sebe, razume se; u tome je za mene sav rasplet, ja sam to sebi već odavno kazala ... Čula sam kako je vaša sestra Adelaida kazala o mojoj slici da se s ovakvom lepotom može svet okrenuti. Ali ja sam se odrekla sveta. Vama je smešno da čujete ovo od mene, jer me vidite u čipkama i brilijantima, u društvu bekrija i ološa. Ne gledajte na to, ja skoro kao i da ne postojim, i ja to znam. Bogzna šta sad mesto mene živi u meni. Čitam to svaki dan u dva strašna oka koja stalno na mene gledaju, čak i onda kada ih nema preda mnom. Te oči sada ćute (one jednako ćute), ali ja znam njihovu tajnu. Njegova je kuća mračna, dosadna, i u njoj se krije neka tajna. Uverena sam da on ima u fioci skriven brijač, umotan svilom, kao što je imao onaj moskovski ubica. I onaj je živio sa majkom u jednoj kući, i onaj je vezao brijač svilom, da preseče jedno grlo. Za sve vreme dok sam bila u njihovoj kući meni se neprestano činilo da je negde pod patosom možda još njegov otac zakopao nekoga koga je ubio, pa ga pokrio mušemom kao i onaj moskovski, pa su oko njega onako isto bočice sa tečnošću za dezinfekciju. Čak bih vam mogla pokazati i ugao. On samo ćuti; ali ja znam da me on toliko voli da nije mogao da me stoga baš ne omrzne. Vaša svadba i moja biće zajedno — tako smo ja i on odlučili. Od njega nemam tajni. Ja bih ga ubila zbog straha ... Ali on će mene ubiti pre... baš se sad zasmejao, i kaže da ja to u bunilu govorim — on zna da vama pišem.« I mnogo, mnogo je bilo takvog buncanja u tim pismima. Jedno od njih, drugo, bilo je na dva tabaka, sitno ispisano, velikog formata.

Knez izađe najzad iz mračnog parka u kom je dugo lutao, kao i sinoć. Svetla i vidna noć učini mu se još svetlijom no obično. »Pa zar je još tako rano?« pomisli on. (Časovnik je zaboravio da ponese.) Odněkud kao da mu se priču udaljena svirka. »Mora da je na stanici«, pomisli on opet, »ali oni, naravno, nisu danas otišli tamo.« Zaključivši to, primeti da stoji kod samog njihovog letnjikovca; on je pouzdano znao da će najzad neizostavno morati dospeti tu, pa, strepeći u srcu, kroči na terasu. Nikoga ne zateče — terasa beše prazna. On očeknu i otvori vrata koja vode u salu. »Ova vrata se kod njih nikad ne zaključavaju«, sevnu mu kroz glavu; ali je i sala bila prazna; u njoj beše skoro sasvim mračno. On zastade nasred sobe, neodlučan.

Najednom se otvoriše vrata i uđe Aleksandra Ivanovna sa svećom u rukama. Ugledavši kneza, ona se začudi i zastade pred njim kao da ga pita. Očevidno, ona je samo prolazila kroz ovu sobu iz jednih vrata na druga, i ne pomišljajući da će nekoga tu zateći.

— A otkud vi ovde? — reče ona najzad.

— Ja ... svratih.

— Mami nešto nije dobro. Aglaji takođe. Adelaida je legla da spava, a i ja ću sad. Mi smo večeras celo veče bile same kod kuće. Tata i knez su u Petrogradu.

— Došao sam... došao sam k vama... sad je...

— Zna li vi koje je ovo doba?

— N-ne ...

— Dvanaest i po. Mi uvek u jedan ležerno.

— Ah, a ja sam mislio da je... devet i po.

— Lepo, bogami! — prsnu ona u smeh. — A što večeras niste došli? Možda vas je neko i čekao.

— Ja sam ... mislio ... — mrmljao je on odlazeći.

— Do viđenja! Ala ću sutra sve da ih nasrnejem!

On pođe putem koji je savijao oko parka, ka svome letnjikovcu. Srce mu je jako lupalo, misli su mu se mrsile, i sve oko njega ličilo mu je na san. I najednom, isto kao i nedavno, kad se oba puta iza sna probudio sa jednom istom slikom, ista slika sad opet izađe pred njega. Ona ista žena izađe iz parka i stade pred njega, baš kao da ga je čekala tu. On sav uzdrhta i stade; ona uze njegovu ruku pa je snažno steže. »Ne, ovo nije priviđenje.«

I, eto, najzad, ona je stajala pred njim lice u lice, prvi put posle njihovog rastanka. Nešto mu je govorila, no on je ćuteći gledao u nju; srce mu se prepuni i zadrhta od bola. O, nikada posle nije mogao zaboraviti taj sastanak s njom, sećao ga se svagda sa istim bolom. Ona pade pred njim na kolena onako nasred ulice, kao van sebe; on ustuknu u strahu, a ona hvataše njegovu ruku da je poljubi, i isto onako kao i maločas u njegovom snu suze su blistale na njenim dugim trepavicama.

— Ustani, ustani! — govorio joj je on uplašenim šapatom dižući je — ustani brže!

— Jesi li srećan? Srećan? — pitaše ga ona. — Meni samo jednu reč reci: jesi li srećan ti sada? Danas, u ovaj mah? Kod nje? Šta ti je kazala?

Ona se ne dizaše, ona ga ne slušaše. Ona ga pitaše žureći se, i žurila se da govori, kao da je gone.

— Ja idem sutra, kao što si zapovedio. Neću... A sad te poslednji put vidim, poslednji! To je već sasvim poslednji put.

— Umiri se, ustani! — progovori on u očajanju. Ona se žudno zagleda u njega, uhativši se za njegove ruke.

— Zbogom! — reče mu najzad, ustade pa brzo pođe od njega, skoro otrča. Knez primeti da se kraj nje najednom obrete Rogožin, prihativši je za ruku, i povede je.

— Pričekaj, kneže — viknu mu Rogožin — ja ću se za pet minuta vratiti na časak.

Posle pet minuta zbilja dođe; knez ga je čekao na onom istom mestu.

— U kola sam je metnuo — reče on — tamo su na raskršću još od deset časova čekala. Ona je pouzdano znala da ćeš ti kod one sve veče provesti. A što si mi nedavno pisao tačno sam joj preneo. Više onoj neće pisati; tako mi je obećala; i odavde će, po tvojoj želji, sutra

otputovati. Zaželela je da te vidi još na rastanku, mada si ti odbio. Tu, na tome mestu, čekali smo dok se otud ne vratiš, eno onde, na onoj klupi.

— Je li te ona sama povelala?

— A što? — iskezi se Rogožin — pa ja sam video ono što sam inače znao. A ona pisma si, valjda, pročitao?

— A zar si ih ti zbilja čitao? — zapita ga knez zaprepašćen tom mišlju.

— Kako ne bih; svako pismo mi je ona sama pokazivala. Sećaš li se brijača, he, he?

— Poludela je! — viknu knez kršeći prste.

— Ko to zna, možda i nije — tiho izgovori Rogožin, čisto za sebe.

Knez ne odgovori.

— Pa, zbogom — reče mu Rogožin. — I ja sutra idem. Ne pominji me po zlu! A što, brate — dodade on brzo se okrenuvši — što joj ništa ne odgovori? Da li si srećan ili nisi?

— Nisam, nisam, nisam! — viknu knez s bezgraničnom tugom.

— Taman posla da kažeš: »Jesam!« — ljutito se zasmeha Rogožin, pa ode ne osvrnuvši se.

ČETVRTI DEO

I

Prošla je možda nedelja dana od onog sastanka na zelenoj klupi dvaju lica naše pripovetke. Jednog vedrog jutra, oko deset i po, Varvara Ardalionovna Pticina, koja je izašla da poseti neke svoje poznanike, vrati se kući veoma tužna i zamišljena.

Ima ljudi o kojima je teško reći nešto što bi ih predstavilo odjednom i potpuno u njihovom najtipičnijem i najkarakterističnijem vidu. To su ljudi koje obično nazivaju »prosečnim«, »većinom«, i koji stvarno čine ogroman deo svakog društva. pisci se u svojim romanima i pripovetkama najčešće trude da uzmu tipove iz društva i da ih predstavljaju slikovito i umetnički, tipove koji se vanredno retko susreću u celini, u stvarnosti, a koji su, međutim, skoro stvarniji i od same stvarnosti. Potkolesin kao tip možda je i preuveličan ali nikako nije ono što ne postoji. Koliko li je pametnih ljudi koji su, doznajući od Gogolja za Potkolesina, odmah počeli nalaziti da desetine i stotine njihovih dobrih poznanika i prijatelja neobično liče na Potkolesina. Oni su i pre Gogolja znali da su ti njihovi prijatelji isti kao i Potkolesin, samo što još nisu znali da se baš tako zovu. Istina, mladoženje vanredno retko iskaču kroz prozor uoči samog venčanja stoga što je to, da i ne govorimo o drugom, nezgodno; no i pored toga, koliko li je mladoženja, i to ljudi uglednih i pametnih, bilo gotovo da već na venčanju sami sebe u dubini svesti priznaju za Potkolesine. Isto tako, ne viču svi muževi na svakom koraku: »Tu l'as voulu, Georges Dandin!« Ali, zaboga, koliko li se miliona i biliona puta taj uzvik oteo iz srca muževa celoga sveta posle njihovog medenog meseca, a ko zna, možda već i drugoga dana po svadbi?

Te tako, ne upuštajući se u dublja razmatranja, reći ćemo samo da u životu tipičnost lica kao da se razblažuje vodom, i svi ti Zorž Dandeni i Potkolesini zaista postoje, trče i promiču ispred nas svakodneвно, ali u nešto razblaženom stanju. Ogrativši se, najzad, radi potpune istine, time da se i ceo Zorž Danden, onakav kakvog ga je Molijer saznao, takođe može sresti u stvarnosti, premda retko, mi ćemo završiti naša razmatranja, koja počinju da liče na

kritički članak u časopisu. Ali zato ipak pred nama ostaje pitanje: šta da radi romansirer sa ljudima prosečnim, potpuno »običnim« i na koji način da ih iznese pred čitaoce pa da budu bar koliko-toliko zanimljivi? Potpuno ih u priči običi ne ide nikako, stoga što su obični ljudi stalno i u većini neophodna karika u lancu svakodnevnih životnih događaja; mimoći ih značilo bi narušiti istinitost. Puniti, pak, romane jedino pravim tipovima, ili prosto, zanimljivosti radi, ljudima čudnim i izmišljenim bilo bi nerealno, pa čak i nezanimljivo. Po našem mišljenju, pisac treba da se potruži da pronade zanimljive i poučne crte čak i kod prosečnih. Kad se, na primer, suština pojedinih prosečnih lica sastoji baš u njihovoj stalnoj i nepromenljivoj prosečnosti, ili, što je još bolje, kad ta lica — i pored svih svojih neobičnih napora da pošto-poto iziđu iz koloseka običnosti i rutine — ipak ostaju, nepromenljivo i večno, jedino i samo rutina, onda takva lica dobijaju čak i neku tipičnost svoje vrste, kao prosečnost, koja nipošto neće da ostane ono što jeste, i hoće po svaku cenu da postane originalnom i samostalnom nemajući pri tom ni najmanjih uslova za samostalnost.

U tu klasu »običnih« ili »prosečnih« ljudi spadaju i neka lica naše pripovetke koja su (to priznajem) dosad ostala čitaocu malo razjašnjena. Takva je, naime, Varvara Ardalionovna Pticina, pa njen suprug gospodin Pticin, i Gavriilo Ardalionovič, njen brat.

U stvari, nema ničeg neprijatnijeg nego biti, na primer, bogat, iz bolje porodice, lepe spoljašnjosti, dosta obrazovan, inteligentan, čak i dobar, i istovremeno nemati nikakav talenat, ničeg originalnog, čak nikakve nastranosti, nemati nijedne svoje ideje, nego biti potpuno »kao svi«. Bogatstvo je tu, ali nije Rotšildovo; ime je čisto, ali se nikad ničim nije odlikovalo; spoljašnjost pristojna, ali ništa ne izražava; obrazovanje solidno, ali ne znaš na šta da ga upotrebiš; tu je inteligencija, ali bez svojih ideja; i srce je tu, ah bez velikodušnosti, itd., itd. u svakom pogledu.

Takvih je ljudi na svetu ogroman broj, čak mnogo više nego što to izgleda. Oni se dele, kao i svi ljudi, na dve klase: jedni su ograničeni, a drugi »daleko pametniji«. Prvi su srećniji. Ograničenom »običnom« čoveku nije, na primer, ništa lakše nego da uобрази da je neobičan i originalan, i da u tom uživa bez ikakvog ustezanja. Trebalo je nekolicini naših gospođica da ošišaju kosu, da nataknu plave naočari i da se nazovu nihilistkinjama, pa da se ubede da su, nataknuvši naočari, odmah počele imati i sopstvena »ubeđenja«. Trebalo je da neko oseti u svom srcu samo nešto od nekog opštečovečanskog i dobrog osećanja pa da se smesta uveri da već niko tako ne oseća kao on i da on prednjači u opštem razvitku. Trebalo je da neko na reč primi neku misao ili da pročita jednu stranicu nečega bez početka i kraja pa da odmah poveruje da su to »njegove sopstvene misli«, i da su se rodile u njegovom sopstvenom mozgu.

Drskost naivnosti, ako se tako može reći, dostiže u takvim slučajevima do razmera koje zaprepašćuju; sve je neverovatno, ali se svakog časa događa. Tu drskost naivnosti, tu uverenost glupog čoveka u sebe i u svoj talenat, prikazao je na vanredno lep način Gogolj u sjajnom tipu poručnika Pirogova. Pirogov ne sumnja da je genije, da je čak viši od svakog genija; to je za njega toliko nesumnjivo da on sebi nijednom čak ni pitanje o tome ne postavlja. Pitanja za njega i ne postoje. Veliki pisac bio je, najzad, prinuđen da ga, radi zadovoljenja uvređenog moralnog osećanja čitaočevog, išiba, ali, opazivši da se taj »veliki čovek« samo stresao i, radi okrepljenja, posle izdržane kazne pojeo paštetu, zabezegnuto je

raširio ruke i tako ostavio svoje čitaoce. Ja sam uvek žalio što nam je Gogolj velikog Pirogova prikazao u tako malom činu, jer Pirogov je u tolikoj meri samim sobom zadovoljan da mu ništa nije lakše nego da uобрази, naporedo sa epoletama, koje mu po godinama službe, a i po sreći, stalno debljaju i prepliću se, da je, na primer, izvanredan vojskovođa; pa čak i da ne uобрази, no prosto da ne sumnja u to; jer, eto, proizveden je za generala, pa kako onda da nije vojskovođa? A koliko li samo takvih docnije, na bojnom polju, prouzrokuje užasne poraze? A koliko li je samo bilo Pirogova među našim piscima, naučnicima, propagandistima. Rekoh »bilo«, ali, naravno, ima ih i danas ...

Ličnost iz naše pripovetke, Gavriilo Ardalionovič Ivolgin spadao je u drugu klasu: on je spadao u klasu ljudi »mnogo pametnijih«, premda je ceo, od glave do pete, bio obuzet željom za originalnošću. Ali ta klasa, kao što smo već napomenuli, znatno je nesrećnija od prve. U tome i jeste stvar što pametan »običan« čovek, ako čak i uobražava neki put (pa, bogme, i u toku celog života) da je genijalan i vrlo originalan, ipak zato čuva u svome srcu crvića sumnje, koji dovodi dotle da takav jedan pametan čovek završuje ponekad potpunim očajanjem; a ako sagne glavu, on to čini potpuno zatrovan taštinom, koju u sebi potiskuje. Uostalom, mi smo, u svakom slučaju, uzeli krajnost: kod ogromne većine pametnijih ljudi te klase stvari ne uzimaju tako tragičan obrt; u najgorem slučaju, pod starost im jetra više ili manje oboli, pa se na tome sve svrši. No, ipak pre no što se smire i pokore, ti ljudi se ponekad neobično dugo kočopere, počinjući u mladosti, pa sve do godina kad se klone, a sve iz želje za originalnošću.

Dešavaju se i čudnovati slučajevi: iz želje za originalnošću mnogi pošten čovek gotov je da se odluči čak i na niskost; događa se da je po neki od tih nesrećnika ne samo pošten nego čak i dobar, proviđenje svoje porodice, izdržava i hrani svojim radom i tuđine, a ne samo svoje. I šta? Celog života ne može da se smiri! Za njega ni najmanje nije umirujuća niti utešna misao što je tako lepo ispunio svoje čovečanske obaveze; naprotiv, ta misao ga još jedi: »Gle«, veli, »u šta sam utucao ceo svoj život, eto šta mi je vezalo i ruke i noge, eto šta mi je smetalo da izmislim barut! Da nije toga bilo, ja bih, možda, neizostavno pronašao ili barut ili Ameriku, pouzdano baš ne znam šta, samo neizostavno bih pronašao!« Najkarakterističnije je kod te gospode to što oni zbilja celog svog veka ne mogu pouzdano da uoče šta bi kao imali da pronađu barut ili Ameriku? Ali patnje usled čežnje za onim što treba da pronađu našlo bi se u njih koliko u Kolumba ili Galileja.

Gavriilo Ardalionovič baš je u tom duhu počinjao; ali samo je tek počinjao. Dugo je još imao da se batrga. Duboko i stalno osećanje svoje nedarovitosti i u isto vreme neodoljiva želja da sebe uveri kako je neobično samostalan čovek, veoma su izranjavili njegovu srce, gotovo još od dečaćkih godina. Bio je to mladić sa zavidljivim i nenumim željama, a, izgleda, već se rodio sa razdraženim žvcima. On je tu nestalnost svojih želja shvatio kao njihovu snagu. Pri svojoj strasnoj želji da se ističe, on je bio gotov ponekad i na sasvim nerazmišljen korak; ali čim bi došlo do nerazumnog koraka, naš junak bi se uvek pokazivao suviše pametan da se na njega odluči. To ga je ubijalo. On bi se, možda, odlučio u zgodnom trenutku i na najpodlije delo, samo da bi dostigao nešto od onoga čemu je težio; ali kao za pakost, čim bi stvar dolazila do odlučujućeg trenutka, on bi se svagda pokazivao i suviše pošten za podlost. (Na neku sitniju podlost on je, inače, uvek bio gotov.)

Sa odvratnošću i sa mržnjom gledao je na sirotinju i na pad svoje porodice. Čak se i majci obraćao s neke visine, prezrivo, i pored toga što je vrlo dobro shvatio da su ugled i karakter njegove majke zasad još bili glavni oslonac i njegove karijere. Stupivši u službu kod Japančina, on je odmah rekao sebi: »Kad već moram biti podlac, onda ću da budem podlac do kraja — samo da se postigne cilj«, ali skoro nikada nije u podlosti terao do kraja. A i zašto je uobrazio da će neizostavno morati da čini podlosti? On se tada od Aglaje prosto uplašio, ali od nje nije dizao ruke, nego je stvar otezao — »za svaki slučaj« — premda nikad nije ozbiljno verovao da će se ona spustiti do njega. Zatim, za vreme svoje veze sa Nastasjom Filipovnom, on je najednom uobrazio da je krajnji cilj novac.

»Ako moraš da budeš podlac, budi podlac do kraja«, ponavljaše on sebi tada svakog dana sa samozadovoljstvom, ali i s izvesnim strahom. »A ako već postupam kao podlac, onda bar da dođem do vrha«, hrabrio je sebe svakog časa. »Šablonski čovek bi se u takvim slučajevima uplašio, a mi se nećemo uplašiti!« Izgubivši Aglaju i utučen zbog okolnosti, on sasvim klonu duhom, i zbilja donese knezu novac koji mu je tada bacila sumanuta žena, a koji je njoj doneo jedan takođe lud čovek.

Zbog tog vraćanja novca docnije se hiljadu puta kajao, premda je to hranilo njegovu taštinu. On je zbilja plakao tri dana dok je knez bio u Petrogradu, ali je za tri dana omrznuo kneza jer je ovaj na njega gledao već sa suviše sažaljenja, dok se »ne bi svaki odlučio da učini ono što je učinio on« vrativši onoliki novac. Ali plemenito priznanje da je njegova tuga samo taština koju on stalno potiskuje — to ga je užasno mučilo. Tek mnogo docnije uvideo je i uverio se kakav je ozbiljan obrt mogla uzeti njegova stvar sa tako nevinim i ćudljivim bićem kao što je Aglaja. Kajanje ga je mučilo; on napusti službu i utonu u tugu i utučenost. Živeo je kod Pticina, koji je sad izdržavao i njega i njegove roditelje, a prezirao je Pticina otvoreno, premda je u isti mah slušao njegove savete i bio toliko pametan da ih uvek od njega traži. Gavriilo Ardalionovič se ljutio, na primer, i na to što Pticin i ne pomišlja da bude Rotšild, niti stavlja sebi takav zadatak.

»Kad si već zelenaš, onda bar idi do kraja: cedi poslednje sokove iz ljudi, kuj od njih pare, budi karakter, budi judejski car!« Pticin je bio skroman i tih; on se samo smeškao ali jednom je našao za potrebno da se sa Ganjom ozbiljno objasni, i učinio je to čak sa izvesnim dostojanstvom. Dokazao je Ganji da on ne radi ništa nečasno, te da ga Ganja sasvim neopravdano naziva derikožom; da on ništa nije kriv što je novac na takvoj ceni; da on postupa pravično i pošteno i da je, u stvari, samo posrednik u »tim« poslovima, i da, najzad, blagodareći njegovoj tačnosti u poslovima, njega najugledniji ljudi već poznaju sa vrlo dobre strane, te se stoga njegov posao širi. »Neću biti Rotšild, a nemam ni potrebe za to«, dodade on smejući se, »a kuću ću u Livničkoj ulici već imati, pa možda i dve, i time ću se zadovoljiti.«

»A ko zna, možda ću i tri steći!« mislio je no to nikad nije izgovarao glasno i krio je tu svoju želju. Priroda voli i mazi takve ljude: ona će nagraditi Pticina ne sa tri, već sigurno sa četiri kuće, i to baš stoga što je on još od samog detinjstva znao da Rotšild nikad neće postati. Ali zato od četiri kuće dalje priroda neće nipošto ići, i stvar će se kod Pticina na tome i završiti. Potpuno druga osoba bila je sestra Gavriila Ardalionoviča. Ona je takođe imala jake želje, ali više uporne nego nagle. Imala je dovoljno razuma kad bi stvar dolazila do odlučnog momenta, ali je on nije ostavljao ni pre no što do tog momenta dođe. Istina, i ona je bila iz

reda »običnih« ljudi, koji sanjaju o originalnosti, ali zato je vrlo brzo uvidela da nema ni mrvice neke naročite originalnosti, i nije za tim mnogo ni žalila — ko zna, možda zbog nekog naročitog ponosa. Ona je načinila svoj prvi praktični korak sa izvanrednom odlučnošću time što se udala za gospodina Pticina; ali udajući se, ona nikako nije sebi rekla: »Kad već moram biti podla, onda bar i da budem sasvim podla — samo cilj da postignem«, kao što bi se jamačno u takvoj prilici izrazio Gavriilo Ardalionovič (a on umalo što se nije tako i izrazio, i to još u njenom prisustvu, kad je, kao stariji brat, odobravao njenu odluku).

Varvara Ardalionovna je tada postupila sasvim protivno: ona se udade pošto se dobro uverila da je njen budući muž čovek skroman, prijatan, moglo bi se reći obrazovan, i da on neku veliku podlost nikad ni za šta neće učiniti. O sitnim podlostima Varvara Ardalionovna, kao o sitnicama, nije ni vodila računa: jer gde tih sitnica nema? Tek, valjda, neće tražiti ideal! Osim toga, ona je znala da udadbom daje sklonište svojoj materi, ocu i braći. Videći brata u nesreći, htela je da mu pomogne, i pored svih ranijih porodičnih nesporazuma.

Pticin bi nagovarao neki put Ganju, prijateljski, naravno, da nađe službu. »Ti, eto, prezireš i generale i generalski čin«, govorio bi mu on ponekad u šali, »a pogledaj samo, svi će ,oni' završiti time što će u svoje vreme i oni postati generali; živ bio pa video.« »Ama otkud oni to misle da ja prezirem generale i generalski čin?« mislio je Ganja sarkastično. Da bi pomogla bratu, Varvara Ardalionovna se odluči da proširi svoj delokrug; ona se uvuče kod Jpančinih, čemu su mnogo pomogle uspomene iz detinjstva. I ona i brat su se još u detinjstvu igrali s Jpančinima. Ovde ćemo primetiti: da je Varvara Ardalionovna imala u glavi kakvu neobičnu maštu posećujući Jpančine, ona bi, možda, odjednom, samim tim izišla iz one klase ljudi u koju je samu sebe uvrstila; ali ona nije imala za cilj nikakvu maštu, nego je tu bio prilično realan račun sa njene strane, koji se zasnivao na karakteru te porodice.

Aglajin karakter je neumorno proučavala. Stavila je sebi u zadatak da ih, svog brata i Aglaju, okrene ponovo jedno drugom. Možda je donekle i uspela; možda je i u greške padala, računajući, na primer, i suviše mnogo na brata, i očekujući od njega ono što on nikada i ni na koji način ne bi mogao dati. U svakom slučaju, ona se držala kod Jpančinih prilično vešto: čitave nedelje ne bi pominjala brata, bila bi uvek vanredno iskrena i govorila istinu, ponašala se jednostavno, ali dostojanstveno. Što se tiče dubine njene savesti, ona se nije bojala da u nju zagleda, i nije sebi uopšte ništa prebacivala. A to joj je baš davalo snagu. Samo jedno bi u sebi primećivala: da, eto, i ona zna da se ozlojedi, da i ona ima vrlo mnogo samoljublja i maltene i ugušene taštine; a naročito je to zapažala u izvesnim trenucima, skoro svaki put kad bi odlazila od Jpančinih.

I eto sad, ona se vraćala baš od njih i, kao što smo već rekli, setna i zamišljena. Kroz tu setu izbijao bi i neki gorak podsmeš. Pticin je stanovao u Pavlovsku u jednoj neuglednoj ali prostranoj drvenoj kući, u prašnjavoj ulici, koja je imala uskoro da pređe u njegovu potpunu svojinu, tako da je već počeo nekome da je prodaje.

Penjući se na ulazne stepenice, Varvara Ardalionovna ču neobičan žagor gore u kući i razabra oštre glasove svoga brata i oca. Ušavši u salu i videvši Ganju, koji se ustumario gore-dole po sobi, bled od besa, i samo što nije čupao kosu na glavi, ona se namršti, pa se s izrazom umora na licu spusti na divan ne skidajući šešir. Vrlo dobro shvatajući: ako čuti još

samo jedan minut i ne zapita brata zašto se tako uznemirio, da će se ovaj neizostavno razljutiti, Varja pohita, dakle, da kaže u vidu pitanja:

— Vi još uvek po starom?

— Kakvo staro! — uzviknu Ganja. — Staro! Sad već sam đavo neka zna šta se dešava, a ne staro! Starac je počeo da besni... mati kuka i plače. Tako mi boga, Varja, ti kako znaš, ali ja ću ga isterati iz kuće ili... ili ću sam od vas otići — dodade on, verovatno se setivši da ne može nikoga terati iz tuđe kuće.

— Treba biti snishodljiv — promrmlja Varja.

— Prema čemu snishodljiv? Prema kome? — planu Ganja. — Zar prema njegovom čudu i pokoru? Ne, ti kako znaš, ali ovako dalje ne ide! Ne ide, ne ide, ne ide! I kakav je to samo način: sam je kriv, a ovamo se sve više kočoperi. To je ono: »Neću na kapiju, razvaljuj plot!« A što si se ti tako najednom skupila? Sva si propala.

— Ja kao i uvek — odgovori mu Varja nezadovoljno.

Ganja se pažljivije zagleda u nju.

— Jesi li tamo bila? — upita je on najednom.

— Tamo.

— Čekaj, opet tamo larma! Kolika sramota, pa još u ovo vreme!

— Kakvo sad, opet, vreme? Nema tu nikakvog naročitog vremena.

Ganja se zagleda u sestru još pažljivije.

— Jesi li doznala što? — upita je on.

— Ništa naročito. Doznala sam da je sve istina. Moj muž je bio više u pravu nego ja i ti; kako je rekao još od samog početka, onako je i ispalo. A gde je on?

— Nije kod kuće. No, pa šta je ispalo?

— Knez je formalan verenik, svršena stvar. Sestre su mi njene to rekle. Aglaja pristaje; čak su prestali i da kriju. Jer dosad je bar sve bilo obavijeno u nekakvu tajanstvenost. Adelaidinu će svadbu opet odložiti, da bi obe svadbe obavili odjedared, istog dana, što je poetično. Liči na pesmu. Bolje sroči kakvu pesmu povodom braka nego što tako uzaludno juriš po sobi. Večeras će kod njih biti Bjelokonska; kao da je znala, pa baš danas doputovala; biće gostiju. Predstaviće ga Bjelokonskoj, premda se on s njom već poznaje; izgleda da će se veridba objaviti. Boje se samo da on što ne ispusti i ne razbije kad pođe pred gostima u sobu, ili da se ne spotakne; on to lako može učiniti.

Ganja sasluša vrlo pažljivo, ali, na sestrino čuđenje, ta za njega porazna vest kao da ga nije baš tako strašno zaprepastila.

— Tja! Stvar je bila jasna — reče on zamislivši se na časak — znači, bilo i prošlo — dodade sa nekakvim čudnim osmehom lukavo se zagledajući u sestrino lice i stalno još hodajući gore-dole po sobi, ali već znatno mirnije.

— Sreća još što ti to tako filozofski primaš, baš mi je milo — reče Varja.

— Skinuo mi se teret s leđa; ili bar sa tvojih.

— Ja sam ti, mislim, iskreno poslužila, ne ulazeći u stvar i ne dosađujući ti; nisam te pitala kakvu si sreću želeo da nađeš kod Aglaje.

— Pa zar sam ja... neku sreću kod Aglaje tražio!

— Molim te, samo se ne upuštaj u filozofiju! Razume se da je tako, i dosta nam je: ostali smo u bubnju. Ja to, priznajem ti, nikad nisam ozbiljno ni uzimala; latila sam se toga samo »za

svaki slučaj«, računajući na njen smešan karakter, a, što je glavno, da tebe zadovoljim. Bilo je devedeset šansa da će stvar propasti. Ja još ni danas ne znam šta si želeo da postigneš.

— Sad ćete okupiti i ti i tvoj muž da me terate u službu; da mi držite pridik e o istrajnosti i čvrstini volje, da treba i s nečim manjim da budem zadovoljan, i tako dalje, napamet već znam — prsnu Ganja u smeh.

»Mora da ima opet nešto novo na umu«, pomisli Varja.

— A roditelji kako? Raduju li se? — zapita najedared Ganja.

— N-ne, ne bih rekla. Uostalom, možeš i sam da zaključiš: Ivan Fjodorovič je zadovoljan; mati se boji. Ona je i dosad nerado gledala na kneza kao na mladoženju, zna se.

— Ne mislim ja to; mladoženja je nemoguć, ne može se ni zamisliti, to je jasno. Nego pitam kako je sad tamo? Je li ona dala formalan pristanak?

— Ona još dosad nije rekla »neću«, i to je sve. Ali drugo što se od nje nije moglo ni očekivati. Ti znaš kako je ona sve dosad bila snebivljiva i stidljiva: ona se u definjstvu u orman zavlačila i tamo bi po dva, po tri časa presedela, samo da ne izađe pred goste; odrasla devojka, ali još uvek onakva kakva je i bila. Znaš, ja odnekud mislim da tamo mora da ima nešto ozbiljno, a naročito s njene strane. Čujem da se ona knezu podsmeva od jutra do mraka, samo da se ne oda, ali jamačno ume da mu svakog dana rekne nešto onako kradom, jer on ti je sad na sedmom nebu, sav sija ... Kažu da je neverovatno smešan. Od njih sam tamo baš i čula. A učinilo mi se da su se i meni u oči smejjale ... one starije.

Ganja poč e najzad da se mršti. Možda se Varja baš namerno udubljivala u tu temu da bi dokučila njegove prave misli. Ali odozgo se opet začu vika.

— Isteraću ga! — prodera se Ganja baš kao da se obradovao što može iskaliti svoj jed.

— A on će tada opet poći da nas sramoti gde god stigne, kao juče.

— Kako: kao juče? Šta to znači kao juče? Ama, zar ... — strašno se najednom uplaš i Ganja.

— Ah, bože moj, pa zar ti ne znaš? — trže se Varja.

— Kako... pa zar je istina da je tamo bio? — uzviknu Ganja planuvši od stida i besa. — Bože, pa ti dolaziš odande! Jesi li saznala što? Je li bio starac onde? Je li bio, odista?

I Ganja jurnu vratima; Varja polete za njim i uhvati ga obema rukama.

— Šta ti je? Kuda ćeš? — govorila je ona. — Ako ga pustiš, on će još gore učiniti: zaći će od kuće do kuće!

— Šta je on tamo počinio? šta je govorio?

— Ama oni ni sami ne znaju da kažu, niti su ga razumeli. Samo ih je sve uplašio. Došao je k Ivanu Fjodoroviču, ali njega nije našao kod kuće; potražio je Lizavetu Prokofjevnu. Najpre ju je molio da mu nađe mesto, službu, a zatim je počeo na nas da se žal i, na mene, na mog muža, a naročito na tebe... Svašta im je napričao.

— Nisi zar mogla da doznaš? — drhtao je Ganja kao u histeriji.

— Ama kako? Jer on sam jedva da je shvatio šta im je pričao, a možda mi ni oni nisu sve kazali...

Ganja se uhvati za glavu i potrča ka prozoru; Varja sede kraj drugog prozora.

— Smešna je Aglaja — primeti ona najednom — zadržava me i veli: »Isporučite moje naročito poštovanje svojim roditeljima; ja ću na svaki način naći ovih dana priliku da se vidim s vašim tatom.« I sve tako ozbiljno govori. Strašno čudnovato.

— A da nije to podsmevanje? A da nije podsmevanje?

— To baš i jeste što nije; i baš stoga je i čudno.

— Zna li ona ili ne o starom, šta misliš?

— Da kod njih u kući ne znaju, to je za mene van sumnje. Ali ti si me sad naveo na jednu misao: Aglaja možda i zna. I samo ona i zna, jer i sestre su bile iznenađene kad je onako ozbiljno slala pozdrav ocu. I otkud baš njemu? Ako zna, onda joj je to morao knez pričati!

— Pa to nije teško doznati ko joj je pričao! Lopov! Samo nam je još to nedostajalo. Lopov u našoj porodici, »glava porodice«!

— Koješta! — viknu Varja razljutivši se potpuno — čovek bio pijan, i ništa više. I ko li je to izmislio? Lebedev, knez... A i oni su mi krasni! Pametnjakovići! Ja ih ni ovolicno ne cenim!

— Stari je lopov i pijanica — nastavi Ganja jetko — ja sam prosjak; sestrin muž je zelenaš; imala je Aglaja u šta i da se zagleda! Nema šta; divota!

— Ali taj sestrin muž, zelenaš, tebe ...

— Hrani, je li? Nemoj se ustručavati, molim te.

— A što se ljutiš? — trže se Varja. — Baš ništa ne razumeš, kao osnovac. Ti misliš da je to moglo tebi nauditi u Aglajinim očima? Ne znaš ti njen karakter: ona će najboljem mladoženji okrenuti leđa, pa će sa uživanjem dobeći nekom studentu na mansardu da s njim skapava od gladi, eto ti njene mašte! Ti nikad nisi mogao shvatiti koliko bi u njenim očima postao interesantan samo da si odlučno i ponosito znao da podnosiš naše prilike. Knez ju je tako i upecao, prvo, što je uopšte nije lovio, a, drugo, što je on u očima svih idiot. Već samo to što će sad celu porodicu zbog njega tumbe da preturi, eto šta joj je sad drago. E-eh, ništa vi ne razumete!

— No to ćemo tek videti, razumemo li ili ne — zagonetno promrmlja Ganja. — Samo, ja ipak ne bih želeo da ona dozna o starom. Mislio sam, knez će se uzdržati pa neće ispričati. On je Lebedeva zadržao. Ni meni nije hteo sve da kaže kad sam jednom navalio ...

— Znači, kako vidiš, da se i bez njega sve već zna. A i šta bi ti sad? Čemu se nadaš? A kad bi bilo još kakve nade, onda bi u njenim očima ti izgledao kao patnik.

— No, od skandala bi se i ona uplašila, i pored sve romantike. Sve do izvesne granice, i svi do izvesne granice, svi ste vi takvi.

— Zar Aglaja da se uplaši? — planu Varja prezrivo pogledavši brata. — Bože, kako je niska u tebe dušica! Svi vi ništa ne vredite. Neka je ona i smešna i nastrana, ali je zato plemenitija od svih nas hiljadu puta.

— No ništa, ništa, nemoj da se ljutiš — opet promrmlja Ganja samozadovoljno.

— Meni je jedino majke žao — nastavi Varja. — Bojim se da taj očev slučaj ne dopre i do nje, ne znaš kako se bojim!

— Sigurno je već dopro — primeti Ganja. Varja kao ustade da pođe gore Nini Aleksandrovnoj, ali se zaustavi, pa pažljivo pogleda u brata.

— A ko bi joj mogao reći?

— Svakako Ipolit. Ja mislim da je njemu najveće uživanje bilo da to mami raportira čim je prešao k nama.

— Ali otkud on da zna, reci mi, molim te? Knez i Lebedev su odlučili da nikom ništa ne govore, i Kolja ništa o svemu ne zna.

— Ipolit? Sam je doznao. Ti ne možeš zamisliti kakva je to lukava životinja, kakav je to spletkar, kakav nos ima da nanjuška sve što ne valja, sve što miriše na skandal. Ti možeš

verovati ili ne, ali ja sam ubeđen da je njemu uspelo da Aglaju uzme u svoje ruke! A ako je još nije uzeo, on će je uzeti. Rogožin se takođe vezao s njim. Kako to samo knez ne primećuje! A već koliko on sad želi da meni podvali! Za ličnog me neprijatelja smatra, ja sam to odavno prozeo; a da bar znam zašto, šta će mu to? Ta on će umreti... ne mogu prosto da razumem. Ah ja ću mu podvaliti, videćeš da ću ja njega natociljati, a ne on mene.

— Pa što si ga onda dovodio ovamo kad ga toliko mrziš? I vredi li da njega čovek natociljava?

— Pa ti si savetovala da ga k nama domamim.

— Ja sam mislila da će nam on biti od koristi; a znaš li da se sad i on u Aglaju zaljubio i da joj je pisao? Pa su me pitali za njega... Teško da nije i Lizaveti Prokofjevnoj pisao.

— No, u tom pogledu on nije opasan! — reče Ganja i pakosno se zasmija. — Uostalom, biće da nije sve tako. A da je zaljubljen, to je vrlo moguće zato što je balavac! Ali... taj neće pisati staroj anonimna pisma. To je jedna pakosna, ništavna, uobražena ograničenost! ... Uveren sam, pouzdano znam da me je on kod nje predstavio kao intriganta, time je počeo. Priznajem, s početka sam mu se kao budala izgovorio; mislio sam da će mi držati stranu, samo da bi se osvetio knezu. On je strašno podmuklo stvorenje! O, sad ga skroz vidim! A za onu krađu je čuo od svoje majke, od kapetanice. Ako se starac odlučio na to, to je bilo zbog kapetanice. Najednom mi onako iz čista mira saopštava da je »generak« obećao njegovoj majci četiri stotine rubalja, i to bez ikakva razloga i povoda, bez kakvog ustezanja... Tada sam sve razumeo. A meni se samo zagleda u oči, sa neakvim uživanjem; i majci je sigurno rekao isto samo stoga što uživa da joj srce cepa. Ta što neće već jednom bog da ga uzme, kaži mi, molim te? On reče da će umreti kroz tri nedelje, a tu se, eto još ugojio! Prestao da kašlje; sinoć sam reče da već drugi dan ne izbacuje krv.

— Oteraj ga.

— Ja njega ne mrzim, nego ga prezirem — oholo reče Ganja. — Da, da, iako ga mrzim, neka! — viknu on najednom sa neobičnom jarošću. — I to ću mu u oči reći, čak i kad bude umirao na jastuku! Da si čitala njegovu ispovest, bože, kakva je to naivna drskost! To je poručnik Pirogov, to je Nozdrev u tragediji, a glavno: balavac! ... O, sa kakvim bih ga zadovoljstvom tada bio išibao, baš zato da ga začudim. Sad se on svima sveti zbog toga što tada nije uspeo ... Ali šta je tamo? To je opet galama! Sta je sad opet? Ja to najzad neću više da trpim — uzviknu on Pticinu, koji je ulazio u sobu — šta je to, dokle ćemo tako dospeti, najzad? To je ... to ...

Ali galama se brzo približavala, vrata se odjednom otvoriše, i stari Ivogin, ljutit, sav pocrveneo, potresen, izvan sebe, sad nasnu na Pticina. Za starcem su išli Nina Aleksandrovna, Kolja, a iza njih — Ipolit.

II

Već je peti dan kako je Ipolit prešao k Pticinu. To se desilo nekako prirodno, bez naročitih razgovora i bez ikakvog nesporazuma između njega i kneza. Oni ne samo što se nisu posvađali nego su, na izgled, još kao prijatelji rastali. Gavriilo Ardalionovič, onako

neprijateljski raspoložen prema Ipolitu one večeri, dođe sam da ga obiđe, doduše tek trećeg dana posle događaja, rukovođen verovatno nekakvom iznenadnom mišlju. Nekako i Rogožin počeo da dolazi k bolesniku. Knezu se u prvo vreme činilo da će bolje biti za »jadnog dečka« ako pređe u drugu kuću. Za vreme preseljenja Ipolit je govorio da ide k Ptčinu, »koji je tako dobar da mu daje kutak« i, kao naročito, nijednom se nije izrazio da prelazi k Ganji, iako se Ganja zauzimao da ga prime u kuću. Ganja je to odmah primetio i uvređeno zatvorio u svoje srce.

On je bio u pravu kad je rekao sestri da se bolesnik popravio. Zbilja, Ipolitu je bilo nešto bolje nego ranije, što se moglo primetiti već na prvi pogled. On uđe u sobu mirno, posle svih, sa podsmešljivim i pakosnim osmejkom. Nina Aleksandrovna uđe veoma uplašena. (Ona se mnogo promenila za ovo pola godine i izmršavela je. Kad je udala kćer i prešla k njoj, skoro je prestala da se otvoreno meša u poslove svoje dece.) Kolja je bio zabrinut i čisto zbunjen; on mnogo štošta nije shvatao u »generalovom ludilu« — kao što je govorio, naravno ne poznavajući osnovne uzroke ove nove pometnje u kući. Ali mu je bilo jasno da otac već takve gluposti čini svakog časa i gde god stigne, i da se odjednom tako promenio kao da je sasvim drugi čovek postao. Uznemiravalo ga je i to što je starac poslednja tri dana sasvim prestao da pije. Znao je da se razišao, pa čak i zavadio, sa Lebedevom i sa knezom. Kolja se taman vratio sa polokom rakije za oca, koju je nabavio za svoj novac.

— Bogami, mama — ubeđivao je on još na gornjem spratu Ninu Aleksandrovnu — bogami, bolje nek pije. Evo već tri dana kako nije ni okusio; znači, tužan je. Bogami, bolje je; ja sam mu tako i u zatvor rakiju nosio ...

General otvori vrata naglo pa zastade na pragu dršćući od gneva.

— Gospodine! — viknu on gromoglasno Ptčinu — ako ste zbilja resili da zbog jednog balavca i ateiste žrtvujete uvaženog starca, oca vašeg, ili u svakom slučaju oca vaše žene, za svoga cara zaslužnog, onda moja noga od ovog časa neće više ostati u vašoj kući! Birajte, gospodine, birajte odmah: ili ja, ili ova... burgija! Da, burgija! Ja to sad slučajno rekoh, ali on je zbilja burgija! Jer on burgijom buši moju dušu, i bez i najmanjeg obzira ... burgijom!

— Da nije vadičep? — ubaci Ipolit.

— Ne, nisi ti vadičep, jer sam ja za tebe general, a ne boca. Ja imam ordenje, odlikovanja ... a ti imaš šipak... Ili on ili ja! Odlučujte, gospodine, odmah, ovog trenutka! — viknu on opet izvan sebe Ptčinu. Tu mu Kolja podmetnu stolicu, a on se skljkoka na nju sav iznemogao.

— Verujte, za vas bi bolje bilo... da spavate — promrmlja zaprepašćeni Ptčin.

— I on još preti! — reče poluglasno Ganja sestri.

— Da spavam! — viknu general — ja nisam pijan, poštovani gospodine, i vi me vredate. Ja vidim — nastavi on opet ustajući — vidim da su ovde svi protiv mene, svi i svi. Dosta! Ja odlazim ... Ali znajte, poštovani gospodine, znajte ...

Ne dadoše mu da dovrši i opet ga posadiše. Stadoše ga moliti da se smiri. Ganja se u besu povuče u kraj sobe. Nina Aleksandrovna je sva drhtala i plakala.

— Ama šta sam mu učinio? Na šta se on tuži? — viknu Ipolit iskezivši zube.

— A zar niste učinili? — primeti najednom Nina Aleksandrovna. — Vas treba da je naročito sramota i... nečovečno je da tako starca mučite... Pa još na vašem mestu.

— Pre svega, koje je to moje mesto, gospođo? Ja vas neobično cenim, vas, naročito, lično, ali...

— To je burgija! — vikaše general — on moju dušu i srce buši! On hoće da ja u njegov ateizam poverujem! Znaj, žutokljunče jedan, da se ti još nisi ni rodio kad sam ja bio obasut počastima. A ti si samo jedna zavirljiva glista, nadvoje prekinuta, sa kašljem ... i umireš od pakosti i bezbožnosti... I zašto te je Gavriilo preselio ovamo? Svi ste protiv mene, od tuđina pa do rođenog sina!

— Ama, dosta! Tu nam izigrava tragediju! — viknu Ganja. — Da nas niste sramotili po celoj varoši, bolje bi bilo!

— Šta, ja tebe sramotim, žutokljunče jedan? Zar tebe? Pa ja tebi mogu samo čast da činim, a ne da te sramotim.

On skoči i više ga ne mogaše zadržati. Ah i Gavriilo Ardalionovič je, očevidno, eksplodirao.

— I on sme o poštenju! — viknu Ganja pakosno.

— Šta reče ti to? — grmnu general, bled, i koraknu prema njemu.

— Pa to da je dovoljno da ja samo usta otvorim pa da vi... — za vapi odjednom Ganja, ali ne dovrši. Obojica su stajali jedan spram drugog, preko mere potreseni, naročito Ganja.

— Ganja, šta ti je? — viknu Nina Aleksandrovna skočivši da zadrži sina.

— Kakvo ludilo sa svih strana! — odseče Varja negodujuć — ostavite, mama — uhvati je ona.

— Samo ga zbog majke štedim — tragično reče Ganja.

— Govori! — urlao je general, sasvim izvan sebe — govori, inače ću te kao otac prokleti... govori!

— Mnogo se ja, opet, bojim vašeg prokletstva! I ko vam je kriv što vi već osmi dan kao da ste pameću pomerili? Osmi dan, vidite, ja po datumu znam... Pazite, nemojte me dovoditi do krajnosti; sve ću reći... Sta ste tražili juče tamo kod Jpančinih? Starac sede vlasi, otac porodice! Krasni ste mi vi!

— Ćuti, Ganjka! — viknu Kolja. — Ćuti, budalo!

— Ama, čime sam ga ja, čime sam ja to njega uvredio? — navaljivaše Ipolit ali sve kao onim istim podsmešljivim tonom. — Zašto on mene burgijom naziva, svi ste čuli? A sam se nameće. Maločas došao pa počeo o nekom kapetanu Jeropjegovu. Ja uopšte ne želim vaše društvo, generale; izbegavao sam ga i ranije, znate i sami. šta se mene tiče kapetan Jeropjegov, recite i sami! Ja ovamo nisam prešao zbog kapetana Jeropjegova. Ja sam mu samo glasno iskazao svoje mišljenje da možda taj kapetan Jeropjegov uopšte nikad nije ni postojao. A on, eto, kuću na glavu digao!

— Bez sumnje da nije postojao! — odseče Ganja.

A general je stajao kao gromom pogođen i samo se besmisleno obazirao. Sinovlje reči su ga zaprepastile svojom neobičnom otvorenošću. U prvom trenutku nije mogao ni reći da nađe. I, najzad, tek kada je Ipolit na Ganjin odgovor prsnuo u smeh i viknuo: »No, eto, jeste čuli? I vaš rođeni sin vam kaže da nikakav kapetan Jeropjegov nije postojao« — starac progundča, sasvim zbunjen:

— Kapiton Jeropjegov, a ne kapetan... Kapiton ... potpukovnik u penziji. Jeropjegov ... Kapiton!

— Ama ni taj Kapiton nije postojao! — sasvim se već razljuti Ganja.

— Zašto nije postojao? — promrmlja general, pa najednom sav pocrvene.

— Ta prestanite već jednom! — umirivahu ih Pticin i Varja.

— Ćuti, Ganjka! — doviknu opet Kolja.

Posredovanje kao da i generala urazumi.

— Kako da nije postojao? Zašto nije postojao? — navali on na sina preteći.

— Zato što nije postojao. Nije ga nikad bilo, i gotova stvar, niti je ikad i mogao biti! Eto vam. Ostavite me, kad vam kažem.

— I to još sin... Još moj rođeni sin, koga sam ja ... o, bože! Jeropjegov, Jeroška Jeropjegov mu nije postojao.

— Eto, čas vam je Jeroška, čas Kapitoška! — ubaci Ipolit.

— Kapitoška, gospodine, Kapitoška, a ne Jeroška! Kapiton, Kapiton Aleksejevič, to jest Kapiton ... potpukovnik ... u penziji... oženio se Marijom ... Marijom Petrovnom Su ... Su ... prijatelj i drug ... Sutugovom... još dok smo bili u vojnoj akademiji. Prolio sam za njega krv ... Zaklonio sam ga ... Poginuo je. Nije bilo Kapitoške Jeropjegova! Nije postojao!

General je vikao kao u zanosu, ali tako da se moglo pomisliti da je bilo reči o jednom, a da se galamilo o drugom. Istina, u nekom drugom trenutku on bi, naravno, progutao i nešto mnogo uvredljivije od ove tvrdnje da Kapitona Jeropjegova nikad nije bilo na svetu. Izvikao bi se, načinio bi skandal, pomamio bi se, na kraju krajeva, pošao gore u svoju sobu da spava. Ali, zbog toga što je ljudsko srce toliko neobično, desilo se da je takva uvreda kao što je sumnja u Jeropjegova morala prepuniti čašu. Starac veoma pocrvene, diže ruke i viknu:

— Dosta! Prokleti da ste! Bežim iz ove kuće! Nikolaju, ponesi moju torbu, idem ... odavde!

On izađe, žurno i strašno ljut. Za njim potrčaše Nina Aleksandrovna, Kolja i Pticin.

— Eto šta si sad učinio! — reče Varja bratu — on će se sad jamačno opet odvući onamo... Kakva sramota, kakva sramota!

— Ne bio krasti! — viknu Ganja skoro se zagrcnuvši od ljutine, i odjednom mu se pogled sukobi sa Ipolitovim; Ganja samo što ne zadrhta. — A vi, gospodine — viknu mu on — vi treba da znate da ste ipak u tuđoj kući... da ovde uživajte gostoprimstvo, pa da ne dražite starca koji je očevitno poludeo...

Ipolit takođe kao da se tresao, ali se u trenutku ipak savlada.

— Ja se donekle s vama ne slažem da je vaš tata poludeo — mirno odgovori on. — Meni se čini da je, naprotiv, postao pametniji u poslednje vreme, verujte. Vi ne verujete? Postao je tako obazriv, preterano osetljiv, sve nešto istražuje, svaku reč meri... O tom Kapitoški je on sad sa mnom namerno poveo razgovor: zamislite, hteo da me navede na ...

— Mnogo je mene briga na šta je hteo vas da navede! Molim vas da ne vrdete, i da se ne uvijate, gospodine! — ciknu Ganja. — Ako i vi znate pravi uzrok zašto je starac u ovakvom stanju (a vi ste tu toliko špijunirali poslednjih pet dana da sigurno znate), onda nikako ne bi trebalo da jedite... jadrnika, niti da mučite moju majku preuveličavajući stvar, jer je sve to koješta, samo jedna pijana epizoda, ništa više, čak ničim nije ni dokazana i ja joj ni ovolišno značaja ne pridajem. Ali vama je potrebno da zajedate i špijunirate, jer ste vi... vi...

— Burgija — nasmeja se Ipolit.

— Jer ste vi... ološ! Pola časa ste mučili ljude želeći da ih uplašite kako ćete se ubiti praznim revolverom, s kojim ste se onako sramno obrukali, neuspeli samoubico, razlivena žuč... na

dve noge! Ja sam vam pružio gostoprimstvo, ugojili ste se, prestali ste kašljati, a gle kako mi se odužujete!

— Samo dve reči, dozvolite. Ja sam tu kod Varvare Ardalionovne, a ne kod vas; vi mi niste ukazivali nikakvo gostoprimstvo, i ja čak mislim da i vi uživete gostoprimstvo gospodina Pticina. Pre četiri dana molio sam svoju majku da potraži za mene stan u Pavlovsku pa da i sama tamo pređe jer se zbilja osećam ovde bolje, mada se nisam ugojio i još uvek kašljem. Majka me je sinoć obavestila da je stan spreman, i ja, evo, žurim da vas od svoje strane obavestim, pošto se od srca zahvalim vašoj majci i sestri, da već danas prelazim u svoj stan, što sam odlučio još sinoć. Izvinite, prekinuo sam vas, vi ste hteli još mnogo štošta da kazete.

— O, ako je tako ... — uzdrhta Ganja.

— A ako je tako, onda mi dozvolite da sednem — dodade Ipolit spokojno sedajući na stolicu na kojoj je sedeo general — jer ja sam ipak bolesnik. A sad sam, evo, spreman da vas slušam, utoliko pre što je ovo naš poslednji razgovor, a možda i poslednje viđenje.

Ganja se odjednom oseti postićen.

— Verujem da se neću poniziti da se obračunavam sa vama — reče on — i ako vi...

— A što vi tako s visine? — prekide ga Ipolit. — Ja sam, od svoje strane, još prvog dana svog boravka ovde dao sebi reč da neću uskratiti sebi zadovoljstvo da vam očitam sve, i to na potpuno otvoren način, kad se budemo rastajali. I, evo, hoću da to učinim baš sad, samo posle vas, naravno.

— A ja vas molim da napustite ovu sobu.

— Bolje govorite jer ćete se kajati što niste sve kazali.

— Prestanite, Ipolite; sve je to velika sramota; kad vas molim, prestanite! — reče mu Varja.

— Jedino dami za ljubav — nasmeja se Ipolit ustajući. — Izvolite, Varvara Ardalionovna, vama za ljubav pristajem da skratim, ali samo da skratim, jer je izvesno objašnjenje između mene i vašeg brata postalo neminovno, i nipošto ne bih mogao pristati da odem i da ostavim nešto nejasno.

— Prosto rečeno: vi ste jedan spletkoš — viknu Ganja — zato i ne možete da odete bez spletkosa.

— Eto vidite — hladnokrvno primeti Ipolit — već se niste uzdržali. Verujte, kajaćete se posle što niste sve rekli. Još jednom vam ustupam reč. Pričekaću.

Gavrilo Ardalionovič je ćutao i gledao ga prezrivo.

— Nećete. Hoćete da pokažete karakter, vaša volja. Od svoje strane ja ću po mogućnosti biti kratak. Dva ili tri puta čuo sam danas prebacivanje zbog gostoprimstva; to je nepravično. Znači, kad ste me k sebi zvali, vi ste me hvatali u zamku; računali ste da hoću da se osvetim knezu. Čuli ste, osim toga, da je Aglaja Ivanovna pokazala prema meni saučešće i pročitala moju »spovest«. Računajući, ne znam na osnovu čega, da ću se ja sav posvetiti vašim interesima, vi ste se nadali da ćete u meni možda dobiti potporu. Neću da objašnjavam detaljnije! S vaše strane, takode, ne tražim ni priznanja ni potvrde; dovoljno je to što vas ostavljam da odgovarate svojoj savesti i što se nas dvoje sad izvrsno razumemo.

— Ali vi od najobičnije stvari pravite ko zna šta! — viknu Varja.

— Rekao sam ti: »spletkoš i derište« — reče Ganja.

— Dozvolite, Varvara Ardalionovna, nastavljam. Ja kneza, naravno, ne mogu ni voleti ni poštovati; no, on je čovek nesumnjivo dobar, iako je inače... prilično smešan. Ali nikako ne

bih imao razloga da ga mrzim; vašem bratu ništa nisam kazao kad me je podbadao protiv kneza; računao sam baš da se pri raspletu nasmejem. Znao sam da će mi se vaš brat izgovoriti i da će strašno promašiti. Pa tako se i desilo ... Ja sam sad gotov da ga poštedim, no jedino iz poštovanja prema vama, Varvara Ardalionovna. Ali pošto sam vam objasnio da mene nije tako lako na udicu uhvatiti, ja ću vam objasniti i to zašto sam baš toliko hteo da nasamarim vašeg brata. Znajte da sam to učinio iz mržnje, to vam otvoreno priznajem. Umirući (jer ja ću ipak umreti iako sam se, kao što vi tvrdite, ugojio), umirući, ja sam osetio da ću otići u raj neuporedivo mirniji ako mi pođe za rukom da nasamarim makar jednog predstavnika one neizbrojne vrste ljudi koji su me kroz moj život progonili, koje sam mrzeo celog svog veka, i čija je tako izrazita slika vaš uvaženi brat. Ja vas mrzim, Gavriilo Ardalionoviču, samo zbog toga, vama će to možda, izgledati čudno, samo zbog toga što ste vi tip i ovaploćenje, oličenje i vrhunac najdrskijeg, sobom zadovoljnog, najvulgarnijeg i odvratnog čifinstva! Vi ste naduti čifta, čifta koji ne sumnja, nego je olimpijski miran; vi ste banalnost svih banalnosti!

... Ni najmanjoj sopstvenoj ideji nije suđeno da se zametne ni u vašem umu ni u vašem srcu — nikada! Ali vi ste beskonačno zavidiivi; vi ste čvrsto ubeđeni da ste najveći genije, ali vas ipak sumnja posepi ovda-onda, u crnim trenucima, i tada besnite i zavidite. O, imate vi još crnih tačkaka na horizontu; njih će nestati kad konačno oglupavite, što nije daleko. No, ipak, vama predstoji dug i šarolik put, ali ne bih rekao veseo, i to mi je baš milo. Prvo i prvo, proričem vam da nećete uspeti kod izvesne osobe ...

— Ali ovo je neizdržljivo! — viknu Varja. — Hoćete li završiti već jednom vi, odvratni pakosniče?

Ganja beše prebledeo, drhtao je i ćutao. Ipolit prestade, netremice i sa nasladom se zagleda u njega, prenese pogled na Varju, osmehnu se, pokloni se i izade ni reči više ne dodavši...

Gavriilo Ardalionovič bi se s pravom mogao požaliti na sudbinu i neuspeh. Neko vreme Varja se nije usuđivala da počne razgovor s njim, čak ga i ne pogleda dok koračaše pored nje krupnim koracima; najzad on ode k prozoru i okrenu joj leđa. Varja razmišljaše o ruskoj poslovcici da motka ima dva kraja. Odozgo se opet začu galama.

— Ti ideš? — obrnu joj se odjednom Ganja, čuvši da ona ustaje s mesta. — Pričekaj, pčgledaj časkom ovo.

On priđe i baci pred nju na stolicu malo parče hartije, savijeno u vidu malene ceduljice.

— Bože! — viknu Varja i pljesnu rukama.

Na cedulji beše tačno sedam redova:

»Gavriilo Ardalionoviču! Uverivši se o vašem dobrom raspoloženju prema meni, usuđujem se da vas pitam za savet u jednoj za mene važnoj stvari. Želela bih da se vidim s vama sutra, tačno u sedam časova izjutra, na zelenoj klupi. To je u blizini naše vile. Varvara Ardalionovna, koja neizostavno treba da pođe s vama, vrlo dobro zna to mesto. A. J.«

— Hajde, razumi ti nju, posle ovoga! — zaprepasti se Varvara Ardalionovna.

Ma koliko da je Ganja želeo da se u ovom trenutku pokaže važan i bajagi ravnodušan, ipak nije mogao da ne istakne trijumf, pa još posle onako ponižavajućeg Ipolitovog proricanja ... Osmeh samozadovoljstva otvoreno sinu na njegovom licu, a Varja se sva ozari od radosti.

— I to baš u isti dan kad se objavljuje zvanična veridba! E pa razumi sad ti nju!

— Kako ti misliš, o čemu se sprema ona sutra da govori? — zapita je Ganja.

— To je svejedno. Glavno je da je htela da se vidi s tobom, prvi put posle šest meseci. Čuj me, Ganja; šta bilo da bilo, ma kako da se stvar okrene, znaj da je ovo važno! Ovo je suviše važno! Nemoj da se praviš važan, nemoj opet da promašiš, a i ne plaši se, pazi! Zar bi mogla ona da se doseti zašto sam ja pola godine obigravala njihovu kuću? I zamisli: ni reči mi nije rekla danas, pravila se nevešta. A ja sam svratila k njima krišom, stara nije znala da sam tamo, inače bi me možda i oterala. Rizikovala sam zbog tebe, išla sam da pošto-poto doznam...

Opet se vika i galama začuše odozgo; nekoliko osoba silazilo je niza stepenice.

— Nipošto se to sad ne sme dopustiti! — viknu Varja užurbano i uplašeno. — Sad ne sme ni senka nekog skandala da se desi! Idi, zamoli ga za oprostaj!

Ali otac porodice već je bio na ulici. Kolja je nosio za njim torbu. Nina Aleksandrovna je stajala na stepeništu i plakala; ona kao da htela već da potrči za njim, ali je Pticin zadržala.

— Vi ga samo više raspaljujete time — govorio joj je on — nema on kuda. Posle pola časa će ga opet dovesti natrag, ja sam sa Koljom već govorio; pustite ga nek se malo izludira.

— Šta se hrabrite? Kuda ćete? — doviknu starcu Ganja kroz prozor. — Nemate kuda da odete!

— Vрати se, tata! — viknu Varja. — Susedi sve čuju. General stade, okrete se, ispruži ruku i viknu:

— Prokletstvo moje nek padne na ovaj dom!

— I uvek obavezno teatralnim tonom! — promrmlja Ganja zalupivši prozor.

Susedi su zbilja sve čuli. Varja istrča iz sobe.

Kad Varja izađe, Ganja uze sa stola pisamce, poljubi ga, coku jezikom i poskoči.

III

Uzbuna sa generalom u svako drugo vreme ostala bi bez posledica. I ranije je bilo s njim iznenadnih ludorija, sličnih ovoj, iako retko, jer je, uopšte govoreći, bio čovek veoma miran i sa skoro dobrim naklonostima. On je možda sto puta stupao u borbu sa pometnjom koja ga je bila obuzela poslednjih godina. Odjedared bi se sećao da je »otac porodice«, mirio se sa ženom, plakao bi iskreno. Do obožavanja je poštovao Ninu Aleksandrovnu zbog toga što mu je ona tako mnogo, ćuteći, praštala i volela ga čak i u njegovom luđačkom i ponižavajućem stanju. Ali ta velikodušna borba sa pometnjom obično nije dugo trajala; general je bio suviše nagao čovek, iako na svoj način; on obično nije mogao podneti pokajnički i prazan život u svojoj porodici i završavao bi pobunom; padao bi u vatru, zbog čega bi sam sebi možda već istog trenutka prebacivao, ali nije mogao izdržati. Svađao se, počinjao je da govori nekim kitnjastim stilom i krasnorečivo; zahtevao je da mu se odaje prekomerno i nemoguće poštovanje, i, na kraju krajeva, nestajao bi iz kuće, ponekad čak i na duže vreme. Za poslednje dve godine prilike njegove porodice bile su mu poznate samo uopšte, ili po čuvenju; inače je prestao da u njih podrobnije ulazi, ne osećajući nimalo volje za to.

Ali ovog puta se u »uzbuni sa generalom« pojavilo nešto neobično; svi su kao znali nešto, a svi kao da su se bojali da nešto pomenu. General se »zvanično« pojavio u porodici, to jest kod Nine Aleksandrovne, tek pre tri dana, ali nekako ne smireno i ne pokajnički, kako se to pri pređašnjim njegovim »pojavama« dešavalo, nego, naprotiv, neobično ljut i jedak. Bio je govornjiv, nemiran, započinjao je razgovor sa svima s kojima se susretao, vatreno, i kao da je naletao na sabesednike, ali sve o stvarima toliko raznolikim i neočekivanim da se nikako nije moglo dokučiti šta ga, u stvari, toliko uznemiruje.

U pojedinim trenucima bivao je veseo, ali bi češće padao u zamišljenost, uostalom, ni sam ne znajući zbog čega. Odjednom bi počinjao da priča o nečem — o Jpančinima, o knezu, o Lebedevu — pa bi tek najedared prekidao i prestajao sasvim da govori, a na dalja pitanja bi odgovarao samo tupim osmehom, uostalom, i ne primećujući da ga neko pita i da se on smeši... Poslednju noć je proveo uzdišući i ječeći, i namučio je Ninu Aleksandrovnu, koja mu je cele noći, bogzna zašto, grejala obloge. Pred zoru je odjednom zaspao, odspavao četiri časa i probudio se sa neobično jakim i mučnim napadom hipohondrije, koji se završio svađom sa Ipolitom i »prokletstvom domu ovome«. Primećilo se, isto tako, da ga je za tri dana neprekidno obuzimalo izvanredno jako častoljubije, i kao posledica toga i neobična uvredljivost. Kolja je ostajao pri svome, ubeđujući majku da je to sve zato što ocu sad nedostaje alkohol, a možda i zbog Lebedeva, sa kojim se u poslednje vreme vanredno bio prijateljno. Pre tri dana se, međutim, odjednom posvađao sa Lebedevom i razišao se s njim u najvećem gnevu; pa je i sa knezom imao nekakvu scenu. Kolja je molio kneza da mu objasni, i počeo je najzad da sumnja da i knez kao da nešto neće da mu kaže. Ako je i bio, kao što je Ganja sa potpunom verovatnoćom pretpostavljao, nekakav naročiti razgovor između Ipolita i Nine Aleksandrovne, onda je čudno kako da taj pakosni gospodin, koga je Ganja prosto nazvao spletkašem, nije smatrao za zadovoljstvo da na isti način obavesti i Kolju. Vrlo je verovatno da on nije bio baš onakvo zlo i pakosno »derište« kako ga je Ganja predstavljao razgovarajući sa sestrom, nego pakosnik na neki naročit način; pa čak i Nini Aleksandrovnoj teško da je rekao neko svoje zapažanje samo radi toga da bi njoj »parao srce«.

Ne zaboravimo da su uzroci ljudskih postupaka obično mnogo zapleteniji i raznovrsniji nego što ih uvek docnije objašnjavamo, i da se oni retko jasno ocrtavaju. Najbolje je za pripovedača da se ponekad ograniči na prosto izlaganje događaja. Mi ćemo tako i postupiti pri daljem objašnjavanju sadašnje katastrofe sa generalom; jer, ma kako se mučili, ipak smo konačno primorani da toj drugostepenoj ličnosti naše povesti posvetimo nešto više pažnje i mesta nego što smo dosad nameravali.

Događaji su sledili jedan za drugim sledećim redom:

Kad se Lebedev posle svog odlaska u Petrograd da pronade Ferdiščenka vratio istog dana zajedno sa generalom, on ništa naročito nije rekao knezu. Da kneza u to vreme nisu zanimali i obuzimali drugi važni utisci, on bi brzo mogao primećiti da mu i sledeća dva dana Lebedev ne samo nije dao nikakva objašnjenja nego da je još, naprotiv, zbog nečeg kao izbegavao susret sa njim.

Obrativši, najzad, pažnju na to, knez se začudi što je za ta dva dana pri slučajnim susretima sa Lebedevim — Lebedeva viđao ne drukčije nego uvek u najsajnijem raspoloženju, i skoro

uvek zajedno sa generalom. Oba prijatelja se ni za trenutak nisu rastavljala. Knez je čuo pokatkad glasne i brze razgovore koji su dolazili odozgo, vesele prepirke sa smehom; čak jednom, sasvim kasno uveče, doleteše do njega najednom i iznenada zvuči raskalašne vojničke pesme, i on odmah poznade grubi generalov bas. Ali započeta pesma se ne završi, odjednom prestade. Zatim je još približno jedan čas trajao vrlo živ i, sudeći po svemu, pijan razgovor. Moglo se razabrati da se prijatelji, koji se gore zabavljaju, grle i ljube i da se neko, najzad, i zaplakao. Zatim se najednom izrodi žestoka svađa, no ona takođe brzo prestade.

Sve to vreme Kolja je bio u nekom naročito zabrinutom raspoloženju. Knez većinom nije ostajao kod kuće i vraćao se kući ponekad vrlo kasno. Redovno su ga izveštavali da ga je Kolja ceo dan tražio i raspitivao se za njega. Ali pri susretima Kolja nije mogao da kaže ništa naročito osim to da je sasvim »nezadovoljan« generalom i njegovim sadašnjim ponašanjem: »vuku se, pijanče tu u jednoj krčmi, grle se i grde na ulici, raspaljuju jedan drugog i nikako da se rastanu«. Kad mu knez primeti da se i ranije to isto, tako reći, svakog dana dešavalo, Kolja nikako nije znao šta da mu na to odgovori i kako da objasni u čemu je baš njegova sadašnja briga.

Izjutra, posle one raskalašne pesme i svađe, kada je knez oko jedanaest časova izlazio iz kuće, pred njega odjedared ispade general, nečim neobično uzbuđen, skoro potresen.

— Odavno sam tražio čast i slučaj da vas vidim, mnogoštovani Lave Nikolajeviču, odavno, vrlo odavno — promrmlja on stežući kneževu ruku vrlo snažno, tako da je ovoga to zaboletelo.

— Vrlo, vrlo odavno.

Knez ga ponudi da sedne.

— Ne, neću da sednem, a osim toga, ja vas i zadržavam, nego drugi put. Izgleda da mogu pri tom i da vam čestitam na ... ispunjenju ... želja vašeg srca.

— Kakvih želja moga srca?

Knez se zbuni. Njemu se, kao i mnogima u njegovom položaju, činilo da niko ništa ne vidi, ne slući i ne razume.

— Budite mirni, budite mirni! Neću dirati u vaša najdelikatnija osećanja. I ja sam sam prošao kroz to, i sam znam kad neko tuđ ... tako reći, nos ... što veli poslovica... zabada kuda ne treba... Ja to svakog jutra osećam. Nego, došao sam zbog jedne druge stvari, važne. Zbog neobično važne stvari, kneže.

Knez ga još jednom ponudi da sedne, pa sede i sam.

— Samo na trenutak ... Došao sam da me posavetujete... Ja, naravno, živim bez praktične svrhe, ali ceneći samog sebe i... svoj smisao za posao, koji nedostaje Rusima, uopšte govoreći... ja želim da postavim i sebe, i svoju ženu, i decu svoju u položaj ... jednom reći, kneže, meni je potreban savet.

Knez oduševljeno pohvali njegovu nameru.

— Nego, sve su to gluposti — brzo prekide general. — Ja, uglavnom, nisam hteo to, nego nešto drugo i važno. I odlučio sam da baš vama kažem, Lave Nikolajeviču, kao čoveku i čiju sam iskrenost i plemenitost osećanja uveren kao ... kao ... Vi se ne čudite mojim rečima, kneže?

Knez je ako ne sa naročitim čuđenjem, a ono sa izvanrednom pažnjom i radoznalošću pratio reči svoga gosta. Starac je bio nešto bled, usne su mu pokatkad lako podrhtavale, ruke kao da nisu mogle da nađu mirno mesto. On je sedeo svega nekoliko minuta, a već je dvaput zbog nečega naglo ustajao sa stolice i opet tako naglo ponovo sedao — očevidno ne obraćajući nimalo pažnje na te svoje manevre.

Na stolu su ležale knjige; on uze jednu, produžujući da i dalje govori, pogleda u otvorenu stranicu, odmah je opet sklopi i ostavi na sto, dohvati drugu knjigu, koju sad već nije otvarao, nego je držaše sve ostalo vreme u desnoj ruci neprestano mlatarajući njome po vazduhu.

— Dosta! — uzviknu on najednom. — Vidim da sam vas mnogo uznemirio.

— Ni najmanje, molim vas, izvolite samo! Ja, naprotiv, pažljivo slušam i želim da saznam ...

— Kneže! Ja želim da se stavim u častan položaj ... želim da poštujem sebe i... svoja prava.

— Čovek sa takvim željama već samim tim je dostojan svakog poštovanja.

Knez izgovori svoju šablonsku frazu čvrsto uveren da će ona odlično delovati. On kao da se instinktivno doseti da se nekom sličnom praznom, ali zvučnom i prijatnom frazom, rečenom u pravo vreme, može začas osvojiti i umiriti duša ovakvog čoveka, a naročito u ovakvom položaju u kakvom je general. U svakom slučaju, ovakvog gosta je trebalo otpustiti sa olakšanim srcem — u tome je i bio zadatak.

Generalu je fraza polaskala, ganula ga i veoma mu se dopala; on se odjednom razneži, tog trenutka promeni ton, pa se upusti u oduševljeno dugačka razlaganja. Ali ma koliko da se knez naprezao, ma koliko da je želeo da uđe u stvar, on prosto ništa nije mogao da razume. General je govorio desetak minuta, vatreno, brzo, ne stižući da izgovori svoje misli, koje su jedna drugu vijale i prestizale. Čak mu najzad i suze zablistaše u očima, pa ipak se sav njegov govor sastojao iz samih rečenica bez početka i kraja. To behu neočekivane reči i neočekivane misli, koje su brzo i neočekivano izbijale i jedna drugu preskakale.

— A sad je dosta! Vi ste me razumeli i ja sam miran — završi on odjednom ustavši. — Srce kao što je vaše ne može da ne razume paćenika. Kneže, vi ste plemeniti kao ideal! Sta su drugi prema vama? Ali vi ste mladi, i ja vas blagosiljam. Na kraju krajeva, ja sam došao da vas zamolim da mi odredite vreme za važan razgovor, u tome je sada moja najglavnija nada. Meni je potrebno samo prijateljstvo i srce, kneže. Ja nikada nisam mogao da savladam težnje svoga srca.

— Ali zašto ne sad odmah? Spreman sam da vas slušam...

— Ne, kneže, ne! — vatreno ga prekide general — ne sad! Ovo je san. Ovo je suviše, suviše važno, suviše važno! Taj čas razgovora biće presudan čas sudbine. To će biti moj čas, i ne bih želeo da nas u takvom svetom trenutku može prekinuti prvi posetilac, prvi nasrtljivac, i često takav nasrtljivac — naže se starac odjednom prema knezu sa čudnim, tajanstvenim i skoro uplašenim šapatom — takav nasrtljivac koji ne vredi ni potpetice sa cipele vaše, ljubljene kneže! O, ja neću da kažem: s moje cipele! Naročito obratite pažnju da nisam spomenuo svoju nogu; jer ja i suviše cenim sebe da bih to mogao reći bez ograde; ali samo ste vi kadri da razumete da, odbacujući u ovom slučaju i svoju potpeticu, ja pokazujem, možda, vanredan ponos svoga dostojanstva. Osim vas niko drugi neće me razumeti, a on najmanje od svih. On ništa ne razume, kneže; potpuno, potpuno je nesposoban da razume! Da čovek razume, treba da ima srca!

Najzad se knez skoro uplaši, te odredi generalu sastanak za sutra u isto vreme. Ovaj ode bodar, neobično utešen i skoro umiren. Uveče, oko sedam časova, knez posla da na časak zovnu Lebedeva.

Lebedev dođe sa neobičnom žurbom, »smatrao je za čast«, kao što odmah, još s vrata, reče: ni senke nije bilo od toga da se tri dana skoro krio i izbegavao da se vidi s knezom. On sede na krajičak stolice sa grimasama, osmesima, sa nasmejanim i izvirujućim očima, trljajući ruke i sa izgledom najnaivnijeg očekivanja da čuje kao neko vrlo važno saopštenje, davno očekivano, koje sad već svi naslućuju. Knez se sav naježi; njemu postajaje jasno da su svi odjednom počeli da od njega nešto očekuju, da svi pogledaju na njega kao da žele da mu na nečem čestitaju, sa aluzijama, osmesima i značajnim podmigivanjem. Keler je već triput svraćao na časak, sa očiglednom željom da čestita; počinjao bi svaki put ushićeno i nejasno, ništa nije dovršavao i brzo bi iščezavao. (On se poslednjih dana negde neobično mnogo zapio, i galamio u nekakvoj kafani sa bilijarom.) Čak i Kolja, pored sve svoje žalosti, jedno dvaput je započinjao nekakav nejasan razgovor s knezom. Knez otvoreno i donekle ljutito zapita Lebedeva šta misli o sadašnjem stanju generalovom i zašto je ovaj tako uznemiren. U nekoliko reči mu ispriča malopredašnju scenu.

— Svako ima svoju brigu, kneže, a... naročito danas, u ovom našem čudnom i nemirnom vremenu; da — odgovori Lebedev nekako suvoparno, pa uvređeno začuta, sa izrazom čoveka veoma prevarenog u svom očekivanju.

— Kakva filozofija! — nasmehnu se knez.

— Filozofija je potrebna, i veoma bi nam bila potrebna u ovo naše doba, u praktičnoj primeni, ali nju zanemaruju, to je ono. S moje strane, mnogoštovani kneže, iako sam bivao počastvovan vašim poverenjem u nekoj poznatoj vam stvari, ali samo do izvesne mere, i nikako ne dalje od okolnosti koje se tiču samo te stvari ... To shvatam i nimalo se ne žalim.

— Vi kao da se zbog nečeg ljutite, Lebedeve?

— Ne, ni najmanje, veleštovani i najsvetliji kneže, ni najmanje! — viknu Lebedev ushićeno, stavljajući ruku na srce. — Naprotiv, odmah sam i shvatio da ni položajem u svetu, ni razvijenošću uma i srca, ni stečenim bogatstvom, ni predašnjim svojim ponašanjem, niti znanjima — ničim vaše cenjeno i moje nade znatno nadmašujuće poverenje ne zaslužujem; a ako bih i mogao da vas poslužim, to samo kao rob i najamnik, ne drukčije... Ja se ne ljutim, nego žalim.

— Lukijane Timofejeviču! Zaboga!

— Ne drukčije! Tako je i sad, tako je i u ovom slučaju! Dolazeći u dodir s vama i prateći vas srcem i mislima, govorio sam sebi: prijateljsko poverenje ne zaslužujem, ali u svojstvu stanodavca možda bih mogao dobiti u svoje vreme, za očekivani rok, tako reći, nalog ili bar obaveštenje zbog izvesnih predstojećih i očekivanih promena ...

Izgovarajući to, Lebedev se sav upi svojim oštrim očicama u kneza, koji ga je sa čuđenjem posmatrao; on se još uvek nadao da će zadovoljiti svoju radoznalost.

— Baš ništa ne razumem — viknu knez skoro ljutito — i... vi ste jedan strašan intrigant! — nasmeja se odjednom najiskrenijim smehom.

U isti čas se nasmeja i Lebedev, a pogled mu zasija i jasno izrazi da su se njegove nade razvedrile, pa čak i udvostručile.

— I znate li šta ću vam još reći, Lukijane Timofejeviču? Nemojte, molim vas, samo da se ljutite na mene, ali ja se čudim vašoj naivnosti, i to ne samo vašoj. Vi sa takvom naivnošću očekujete nešto od mene, eto baš sad, ovog trenutka, da mi je čisto nezgodno, i sramota me je pred vama što nemam ništa čime bih vas zadovoljio; ali kunem vam se da prosto ništa nemam, možete li to da zamislite!

Knez se opet zasmija.

Lebedev zauze svečan stav. Istina je da je neki put znao da bude čak i suviše naivan i nametljiv u svojoj radoznalosti; ali u isto vreme bio je čovek dosta lukav i snalažljiv, a u nekim slučajevima i suviše podmuklo ćutljiv. Neprekidnim odbijanjem knez ga je načinio skoro svojim neprijateljem. Ali knez ga nije odbijao stoga što ga je prezirao, nego stoga što je tema njegove radoznalosti bila delikatna. Na neke svoje snove knez je još do pre nekoliko dana gledao kao na zločin. Međutim, Lukijan Timofejevič je smatrao kneževu odbijanje kao čistu odvratnost, nepoverenje prema njemu lično, odlazio je sa žaokom u srcu i bio zbog kneza ljubomorani ne samo na Kolju i Kelera nego čak i na svoju rođenu kćer Veru Lukijanovu. Čak je u tom trenutku možda mogao, i iskreno želeo, da saopšti knezu jednu novost, krajnje interesantnu za kneza, ali turobno ućuta i ne reče ni reči.

— Pa čime vam onda mogu služiti, veleštovani kneže, jer vi ste me maločas ipak ... zovnuli?

— progovori on najzad posle izvesnog ćutanja.

— Ama, eto... ja sam, u stvari, hteo o generalu — prenu se knez iz trenutnog zanosa — i... zbog one krađe kod vas što ste mi je neki dan pomenuli...

— A o čemu li ono beše? ...

— Eto sad, kao da me ne razume. O, bože, Lukijane Timofejeviču, vi većito glumite! Novac, novac! Četiri stotine što ste tada izgubili iz novčanika, i o čemu ste dolazili posle ovamo da mi pričate, izjutra, pre nego što ćete poći u Petrograd; razumete li najzad?

— A, to za onih četiri stotine rubalja! — oteže Lebedev kao da se tek sad jedva setio. — Zahvaljujem vam, kneže, za vaše iskreno interesovanje; to je za mene i suviše laskavo, ali... ja sam ih našao, i to već odavno.

— Našli ste ih! O, hvala bogu!

— Taj uzvik je s vaše strane veoma plemenit, jer četiri stotine rubalja nisu mala stvar za siromašnog čoveka koji se izdržava napornim radom, a opterećen je mnogobrojnom porodicom, siročićima ...

— Ama nisam vas za to pitao! Naravno, ja se veoma radujem i tome što ste našli — popravi se brže knez. — Ali... kako ste vi to našli?

— Vanredno prosto! Našao sam pod stolicom, preko koje je kaput bio prebačen, tako da je, očevidno, novčanik iskliznuo iz džepa i pao na pod.

— Kako pod stolicom? Nije moguće, ta vi mi sami rekoste da ste sve budžake pretresli! Kako to da ste to najglavnije mesto prevideli?

— Ama, baš to i jeste što sam svuda gledao! I suviše, i suviše se dobro sećam da sam gledao! Četvoronoške sam puzio, pipao sam na tome mestu rukama, stolicu sam izmakao, svojim rođenim očima nisam verovao; lepo, vidim da nema ništa, samo prazno golo mesto, evo kao ovaj moj dlan, pa ipak i dalje pipam. Slična malodušnost se uvek ponavlja kod čoveka kad mu je mnogo stalo do toga da nešto pronađe ... kad vam nešto značajno

nestane i kad vam je strašno žao: vidite lepo ... nema ništa, samo prazno mesto, i ipak po petnaest puta pregledate.

— Da, naravno; samo, kako to?... Ja ipak ne mogu da razumem — mrmljao je knez sasvim zbunjen. — Najpre sami kažete nije bilo ništa i tražili ste baš na tome mestu, a posle se najednom našlo.

— A posle se najednom našlo.

Knez se nekako čudnovato zagleda u Lebedeva.

— A general? — zapita on najednom.

— To jest, kako to, general? — ne razumede opet Lebedev.

— O, bože! Pa pitam vas šta je rekao general kad ste našli novčanik pod stolicom. Jer vi ste pre toga zajedno tražili.

— Pre toga zajedno. Ali ovoga puta sam, priznajem, oćutao, i smatrao sam za bolje da mu ne pominjem da sam novčanik našao posle, kad sam ostao sam.

— Ali... kako to? ... A novac ostao nedirnut?

— Otvorio sam novčanik; novac sav u njemu: do poslednje rublje.

— Pa mogli ste bar meni reći — reče knez zamišljeno.

— Bojao sam se da vas ne uznemirim, kneže, u vašim ličnim, i možda izvanrednim, tako reći, doživljajima. A osim toga, ja sam se držao kao da ništa nisam našao. Otvorio sam novčanik, pregledao ga, zatim ga zatvorio, pa opet ostavio pod stolicu.

— Ama, zašto to?

— Pa tako! Iz dalje radoznalosti — zakikota se najednom Lebedev tarući ruke.

— I novac još uvek leži tamo, od prekjuče?

— A, ne; ležao je samo jedan dan. Ja sam, vidite li, donekle želeo da ga i general nađe. Jer ako sam ga ja, najzad, našao, zašto i general ne bi primetio predmet koji, tako reći, pada u oči, štrči ispod stolice. Ja sam nekoliko puta dizao tu stolicu i premeštao je, tako da je novčanik baš sasvim na vidiku stajao, ali general ga nikako nije primećivao, i tako je trajalo: dan i noć. Vidi se, i suviše je rasejan od nekog vremena i ne može čovek da ga razume. Govori, priča, smeje se, kikoće se, pa onda najednom strašno plane na mene, a nikako ne znam zašto. Počeli smo najzad i da izlazimo iz sobe, ja namerno ostavljam otvorena vrata; on se kao pokoleba, htede nešto da kaže, svakako se uplašio zbog novčanika sa onolikim parama, ali se odjednom strašno naljuti i ništa ne reče. Nismo načinili ni dva koraka zajedno na ulici, a on me ostavi i ode na drugu stranu. Tek smo se uveče u kafani našli.

— Ali vi ste, najzad, ipak uzeli novčanik ispod stolice?

— Nisam; iste noći ga je nestalo ispod stolice.

— Pa gde je sad?

— Ovde je — nasmeja se najednom Lebedev ustajući sa stolice, ispravljajući se i prijatno gledajući na kneza — odjednom se našao ovde, u skutu mog rođenog kaputa. Evo, izvolite sami pogledati, pipnite.

Zbilja, u levom skutu kaputa, sasvim spreda, na najvidnijem mestu, stvorila se kao neka torba, i pod prstima se odmah poznavalo da je tu kožni novčanik koji je propao kroz poderan džep.

— Vadio sam ga i pregledao, sve je u redu. Opet sam ga vratio i tako od juče izjutra idem, nosim ga u postavi, neprestano me po butinama udara.

— A vi ne primećujete?

— A ja ne primećujem, he-he! I zamislite, velećenjeni kneže, iako stvar i nije dostojna takve osobite pažnje vaše, džepovi su mi uvek celi celcati, a sad najednom za jednu noć ovalika rupa! Kad bolje razgledah, baš kao da je neko perorezom rasekao ... skoro neverovatno!

— A ... general?

— Celog dana se ljutio, i juče, i danas; strašno je mrzovoljan; čas je radostan i oduševljen, pa se skoro umiljava, čas se, opet, razneži tako da plače, a čas se, opet, odjednom naljuti, ali tako da se i ja uplašim, verujte bogu. Jer ja, kneže, ipak nisam vojnik. Juče tako sedimo u kafani, a ovaj moj skut kao slučajno izišao sasvim na vidik, čitav plast; on me gleda nekako ispod oka, ljuti se. Već odavno on mi ne gleda pravo u oči, sem kad se mnogo napije ili se što razneži. Ali me je juče jedno dvaput tako pogledao da mi se prosto koža naježila. Ja, uostalom, ja nameravam da novčanik sutra nađem, a dotle ću još jedno veče s njim da se malo poigram ...

— Ali što ga tako mučite? — viknu knez.

— Ne mučim ga, kneže, ne mučim — prihvati Lebedev vatreno. — Ja ga iskreno volim i... cenim; i sad mi je, verovali vi ili ne verovali, postao još miliji; još više sam ga počeo ceniti! Lebedev izgovori sve to toliko ozbiljno i iskreno da se knez skoro razljuti.

— Volite ga, a ovamo ga mučite! Pa molim vas, već samim tim što vam je tako na vidno mesto ostavio nestalu stvar, pod sto i u kaputu, već samim tim vam je otvoreno pokazao da neće da vas zaluduje, nego da vas iskreno moli za oprostaj. Čujete li: moli vas za oprostaj! On se, dakle, uzda u delikatnost vaših osećanja; veruje, dakle, u vaše prijateljstvo prema njemu. A vi dovodite do takvog poniženja takvog... najpoštenijeg čoveka!

— Najpoštenijeg, kneže, najpoštenijeg! — prihvati Lebedev sevajući očima. — I baš ste samo vi jedini, plemeniti kneže, bili sposobni da tako pravilnu reč kažete. Zbog toga sam vam i odan čak do obožavanja, mada sam sav istrunuo od raznih poroka! Odlučeno je! Nalazim novčanik sad, odmah, a ne sutra; evo, vadim ga na vaše oči; evo ga; evo, i novac je sav tu; evo, uzmite, plemeniti kneže, uzmite i pričuvajte mi ga do sutra. Sutra ili prekosutra ću ga uzeti; nego, znate li, kneže, očevidno je ovo prve noći posle nestanka prespavalo negde u mojoj baštici, pod nekim kamenom; kako vi mislite?

— Pazite, nemojte mu reći odmah, onako u oči, da ste našli novčanik. Bolje neka on prosto vidi da u skutu nema više ništa, pa će razumeti.

— Zar tako? Zar ne bi bilo bolje reći da sam ga našao, pa da se napravim kao da nisam ništa ni slutio?

— N-ne — zamisli se knez — n-ne, sad je vec dockan; to je opasnije; zbilja, bolje nemojte ništa govoriti! A prema njemu budite pažljivi, ali... nemojte mnogo da se odajete, i... i... znate ..

— Znam, kneže, znam... To jest, znam da skoro neću moći izvršiti, jer za to čovek treba da ima srce kao što je vaše. A osim toga on je prgav i nestalan: često hoće nekako i suviše sa visine da se ponaša sa mnom. Čas slini i grli se sa mnom, čas odjednom počne da me ponižava i prezirivo da me ismeva; e, a ja onda dohvatim, pa namerno izbacim skut od kaputa, he-he! Do viđenja, kneže, jer ja vas očevidno zadržavam i smetam vam, tako reći, u vašim najintimnijim osećanjima...

— Ali, tako vam boga, čuvajte tajnu!

— Laganim korakom, laganim korakom!

Iako je stvar bila svršena, knez ipak ostade zabrinut, skoro još više nego dotle. On je nestrpljivo čekao sutrašnji sastanak s generalom.

IV

Ugovoreno vreme bilo je dvanaest časova, ali knez sasvim iznenadno zadocni. Vrativši se kući, tamo zateče generala, koji ga je čekao. Na prvi pogled primeti da je ovaj nezadovoljan, i to baš stoga što je morao da čeka. Izvinivši se, knez brže sede, ali nekako čudno se plašeći, baš kao da mu je gost bio od porculana, pa se neprestano bojao da ga ne razbije. Pre se on nikad nije snebivao pred generalom, nije mu padalo ni na pamet da se snebiva. No sad uvide da je ovo sasvim drugi čovek od onog jučerašnjeg: umesto zbunjenosti i rasejanosti, danas se na njemu opažala neka neobična uzdržanost; moglo se zaključiti da je pred vama čovek koji se na nešto konačno odlučio. Mir je, uostalom, bio više spoljašnji nego stvaran. Ali, u svakom slučaju, gost je bio otmeno slobodan, mada sa uzdržanim dostojanstvom. Čak se u prvi mah ponašao prema knezu kao s nekom snishodljivošću — baš onako kao što bivaju neki put otmeno slobodni poneki ponositi, ali nepravično uvređeni ljudi. Govorio je toplo, iako ne bez izvesne gorčine u tonu.

— Vaša knjiga, što sam je juče uzeo od vas — značajno klimnu on prema knjizi koju je doneo i koja je ležala na stolu — hvala.

— A, da; jeste li pročitali onaj članak, generale? Kako vam se dopao? Interesantan je, zar ne? — obradovao se knez mogućnosti da što pre otpočne razgovor o nečem što je malo podalje.

— Pa, da kažem, zanimljivo je, ali je grubo i, naravno, budalaština. A uza sve to, možda je još i gola laž.

General je govorio sa pouzdanjem pomalo otežući pojedine reči.

— O, to je tako prostodušna priča, priča starog vojnika-očevica o boravku Francuza u Moskvi; neke pojedinosti su prosto sjajne. Osim toga, zapisi očevidaca su uvek dragoceni, pa ma ko bio taj očevidac. Zar ne?

— Da sam urednik, ja to ne bih štampao; što se, pak, tiče beležaka očevidaca uopšte, to se uvek radije veruje grubom lažljivcu, samo neka je zanimljiv, nego čoveku solidnom ili uvaženom. Ja znam neke uspomene o dvanaestoj godini, koje... A doneo sam odluku, kneže, da ostavim ovu kuću, kuću gospodina Lebedeva.

General značajno pogleda u kneza.

— Vi imate svoj stan, u Pavlovsku, kod... kod vaše kćeri... — reče knez ne znajući šta da kaže. On se seti da je general došao da se posavetuje povodom izvanredne stvari, od koje mu zavisi sudbina.

— Kod moje žene; drukčije rečeno, u svojoj kući, i u kući moje kćeri.

— Izvinite, nisam ...

— Napuštam ovu kuću zato, dragi kneže, što sam sa tim čovekom prekinuo; prekinuo sam sinoć, i kajem se što to ranije nisam učinio. Ja tražim poštovanje, kneže, i želim da mi ga

ukazuju čak i oni kojima, tako reći, poklanjam svoje srce. Kneže, ja često poklanjam svoje srce, i skoro uvek sam prevaren. Taj čovek je nedostojan mog poklona.

— On je vrlo nesrećan — obazrivo primeti knez — i po neke crte... Ali pored svega toga oseća se i srce, zatim lukav, a ponekad i zanimljiv um.

Finoća izražavanja i učtiv ton očevidno polaskaše generalu, iako je još uvek ponekad pogledao sa iznenadnim nepoverenjem. Ali knežev ton je bio tako prirodan i iskren da se nije moglo sumnjati.

— Da on ima i dobrih osobina — prihvati general — to sam ja prvi rekao i umalo što nisam poklonio svoje prijateljstvo toj individui. Ali ja nemam potrebe za ovom kućom i za njegovim gostoprimstvom jer imam svoju rođenu porodicu. Svoje poroke neću da pravdam; ja sam neumeren, zajedno sam sa njim pio, te se sad, možda, kajem zbog toga. Ali nisam se, valjda, samo zbog pića (izvinite, kneže, grubu iskrenost ozlojeđenog čoveka), nisam se, valjda, samo zbog pića združio s njim? Zavele su me, kao što vi kažete, njegove osobine. No sve ima svojih granica, pa čak i osobine; i kad on odjednom ima drskosti da me u oči ubeđuje da je dvanaeste godine još kao mali, u detinjstvu, izgubio levu nogu i sahranio je u Moskvi, na Vaganjkovskom groblju, onda to već prevazilazi granice, te otkriva nepoštovanje i svedoči o drskosti...

— Možda je to bila samo šala, da vas razveseli i nasmeje.

— Razumem. Nevina šala radi veselog smeha, pa ma i gruba, ne vređa ljudsko srce. Poneki i laže, ako hoće, samo iz čistog prijateljstva, da time pričini zadovoljstvo svom sabesedniku; ali ako tu proviruje nepoštovanje, ako se svojim takvim nepoštovanjem možda naročito želi pokazati da je nečije društvo teret, onda jednom plemenitom čoveku ne ostaje ništa drugo nego da okrene leđa i da raskine vezu, uputivši onoga koji ga vređa na njegovo pravo mesto.

Govoreći to, general čak pocrvene.

— Pa Lebedev nije mogao ni biti dvanaeste godine u Moskvi, on je i suviše mlad za to; to je smešno.

— To je prvo; ali, recimo, mogao je tada biti već rođen. No kako može čoveka u oči da uverava da je francuski šaser nanišanio i ispalio na njega top, i otkinuo mu nogu tek onako... što nije imao druga posla; da je on tu nogu podigao i odneo je kući, zatim ju je na Vaganjskom groblju sahranio, i još kaže da je podigao nad njom spomenik na kome piše s jedne strane: »Ovde je sahranjena noga koleškog sekretara Lebedeva«, a sa druge: »Spavaj, mili pepele, do radosnog svanuća!« i da joj, najzad, svake godine drži parastos (što je već bogohulstvo!), te da zbog toga svake godine odlazi u Moskvu. A da bi me uverio, zove me u Moskvu da mi pokaže i grob, pa čak i onaj zarobljeni francuski top u Kremliju. Uverava me da je to jedanaesti top od kapije ... francuski falkonet starog tipa.

— A pri tom su mu obe noge čitave, to se vidi — nasmeja se knez. — Uveravam vas da je to nevina šala; ne ljutite se.

— Molim vas, dozvolite da i ja razumem; što se tiče »nogu koje se vide«, to još, recimo, nije sasvim neverovatno; on tvrdi da je noga černosvitovska...

— A, jeste, kažu da se sa černosvitovskom nogom može čak i igrati.

— Sigurno znam. Kad je Černosvitov izumeo svoju nogu, prvo mu je bilo da dojuri do mene da mi je pokaže. Ali černosvitovska noga je pronađena kudikamo docnije... I, osim toga, on

tvrdi da čak ni njegova pokojna žena za vreme celog njihovog braka nije znala da on, njen muž, ima drvenu nogu. »Kad si ti«, kaže on kad sam mu ja prebacio za sve te besmislice, »kad si ti dvanaeste godine bio Napoleonov kamerpaž, onda dozvoli i meni da sahranim svoju nogu na Vaganjkovskom.«

— A zar ste vi... — počeo knez, ali se zbuni. I general takođe kao da se malo zbuni, ali u istom trenutku pogleda kneza s visine i gotovo podsmešljivo.

— Izgovorite do kraja, kneže — oteže on naročito polako — izgovorite do kraja. Ja dopuštam, govorite sve; priznajte da vam je smešna čak i pomisao da vidite čoveka danas tako poniženog i... nekorisnog, a u isti mah i da doznate da je taj čovek bio lično svedok ... velikih događaja. Onaj nije uspeo još ništa da vam ... naspletkari?

— Ne; od Lebedeva nisam čuo ništa, ako mislite na Lebedeva ...

— Hm... ja sam obrnuto pretpostavljao. Upravo, ceo razgovor je i počeo povodom tog... čudnog članka u arhivu. Ja sam primetio njegovu besmislenost, pa pošto sam gledao stvari svojim rođenim očima ... vi se smešite, kneže, vi gledate na moje lice.

— N-ne, ja ...

— Ja sam mladolik — razvlačio je reči general — ali sam nešto stariji nego što izgledam. Dvanaeste godine sam imao jedno deset ili jedanaest godina. Svoje godine ni sam ne znam baš tačno. U mom službeničkom listu su mi zapisali manje; a i ja sam u toku života imao tu slabost da samom sebi smanjujem godine.

— Uveravam vas, generale, da mi ne izgleda nimalo čudno to što ste dvaneste godine bili u Moskvi i... naravno, vi možete da nam pričate ... kao i svi drugi koji su tamo bili. Jedan od naših autobiografa počinje svoju knjigu baš time kako su ga dvanaeste godine, kao bebu, u Moskvi francuski vojnici hranili hlebom.

— Eto, vidite — odobri general snishodljivo — moj slučaj se, naravno, izdvaja od običnih, ali ne sadrži ništa neobično. Istina vrlo često izgleda nemoguća. Kamerpaž! Čudno zvuči, to je tačno. Ali doživljaj desetogodišnjeg dečaka treba, možda, objašnjavati baš njegovim godinama. Petnaestogodišnjem se to ne bi desilo, i to je sasvim pouzdano, jer da sam ja tada imao petnaest godina, ja ne bih na dan Napoleonovog ulaska u Moskvu pobegao iz naše drvene kuće u staroj Basmonoj ulici, od svoje majke, koja je zadocnila da pobegne iz Moskve dršćući od straha. Da mi je bilo petnaest godina, i ja bih se uplašio, a onako od deset nisam se ni od čega plašio, nego sam se čak progurao kroz gomilu do samog ulaza u dvor kad je Napoleon silazio s konja.

— Nesumnjivo, to ste odlično primetili da se dečak od deset godina neće uplašiti... — odobri knez plašeći se i mučeći se pri pomisli da će sad morati sav pocrveneti.

— Svakako, i sve se desilo tako jednostavno i prirodno kako samo u stvarnosti može biti. Kad bi to kakav pisac hteo da obradi, on bi tu natrpao još vazdan kojekakvih nemogućnosti i neverovatnosti.

— O, to je istina! — viknu knez. — Toj misli sam se i začudio baš tu skoro. Meni je poznato jedno ubistvo zbog časovnika. O njemu se sad već i po novinama piše. Kad bi takvo što izmislio kakav književnik, poznavaoći narodnog života i kritičari bi odmah digli galamu da je to neverovatno. A kad pročitate to isto u novinama kao činjenicu, vi osećate da se baš iz takvih činjenica i učite da upoznajete rusku stvarnost. Vi ste to odlično primetili, generale! — oduševljeno završi knez neobično obradovan što mu pođe za rukom da ne pocrveni.

— Zar nije tako? Zar nije? — viknu general, kome se oči zasjaše od zadovoljstva. — Dečko, dete koje ne shvata opasnost, provlači se kroz gomilu da bi videlo sjaj, uniforme, svitu i, najzad, velikog čoveka, o kome su mu napunili uši. Jer u ono doba je ceo svet nekoliko uzastopnih godina samo o njemu i pričao. Cео svet je bio ispunjen tim imenom; ja sam ga, tako da se izrazim, s majčinim mlekom usisao. Napoleon, prolazeći na dva koraka od mene, slučajno primeti moj pogled; ja sam bio u odelu gospodičića, lepo su me odevali. Bio sam jedini takav u celoj gomili, priznaćete i sami ...

— Bez sumnje, to ga je moralo iznenaditi i uverilo ga je da nisu svi izbegli i da je ostala i vlastela sa decom.

— To! Baš to! On je naročito želeo da privuče vlastelu. A kad je bacio svoj orlovski pogled na mene, moje oči, mora biti, sevnule su u susret njegovim. »Voilà un garçon bien éveillé! Qui est ton pere?« Ja mu odmah odgovorih, skoro gušeći se od uzbuđenja: »General, koji je pao na polju časti.« — »Le fils d'un boyard et d'un brave pardessus le marche! J'aime les boyards. M'aimes-tu, petit?« Na to brzo pitanje ja isto tako brzo odgovorih: »Rusko srce je sposobno čak i u neprijatelju svoje domovine da uoči velikog čoveka!« To jest, sad se već ne sećam da li sam se baš doslovce tako izrazio... bio sam dete ... ali smisao je sigurno bio taj! Napoleon je bio zapanjen. On se malo zamisli, pa reče svojim iz svite: »Dopada mi se ponositost ovog deteta! I ako svi Rusi misle kao ovo dete, onda ćemo ...« On ne dovrši i uđe u dvor. Ja se odmah umešah u svitu i potrčah za njim. U sviti su mi pravili put i posmatrali me kao favorita. Ali sve je to bilo u trenutku ... Sećam se samo da je imperator, ušavši u prvu salu, odjednom zastao pred portretom carice Katarine, dugo ga zamišljeno gledao i najzad rekao: »To je bila velika žena!« — pa prošao dalje.

... Kroz dva dana mene je već znao ceo dvor i Kremij, i zvali su me »le petit boyard«. Kući sam odlazio samo na spavanje. Kod kuće, moji, samo što nisu poludeli. Dva dana docnije umre Napoleonov kamerpaž, baron de Bazankur, koji nije mogao da podnese pohod. Napoleon se seti mene; mene uzeše, dovedoše, ne objašnjavajući mi u čemu je stvar, isprobaše na meni uniformu pokojnog barona, dečka od dvanaest godina, pa kad me već odvedoše u mundiru pred imperatora i kad mi on klimnu glavom, saopštiše mi da sam udostojen milosti te sam proizveden za paža njegovog veličanstva. ... Ja sam bio sav srećan jer sam zbilja osećao prema njemu, i to već odavno, tople simpatije... I onda, osim toga, priznaćete, sjajna uniforma, koja za dete znači mnogo ... Nosio sam zatvorenozelen frak sa dugim i uzanim repovima; zlatnadugmad, crven pervaz na rukavima izvezenim zlatom; visok, krut, otvoren okovratnik sa zlatnim vezom, vez na skutima, bele pantalone od jelenske kože zategnute na nogama, beli svileni prsnik, svilene čarape, cipele sa predćicama... a za vreme carevih šetnji na konju, ako sam i ja učestvovao u sviti, visoke čizme. Iako položaj Francuza nije bio sjajan, i svi su već predosećali strašnu nevolju, ipak se etikecija održavala što je mogućno više, i to baš utoliko tačnije ukoliko se nesreća jače predosećala.

— Da, naravno... — promrmlja knez skoro zaprepašćen — vaše uspomene bile bi... neobično zanimljive.

General, naravno, sad je već pričao ono što je juče pričao Lebedevu, i priča je, prema tome, tekla glatko; ali tu on opet nepoverljivo i ispod oka pogleda kneza.

— Moje uspomene — izgovori on sa udvojenom gordošću — da napišem svoje uspomene? Mene to ne sablažnjava, kneže! Ali, ako baš hoćete, moje su uspomene već i napisane... ali

leže kod mene u fioci. Neka ih, kad mi zaspu oči zemljom, neka ih onda objave. One će, bez sumnje, biti prevedene i na druge jezike, ne zbog njihove literarne vrednosti, to ne, ali zbog važnosti ogromnih fakata, kojih sam ja bio očevidac, iako sam bio dete; a još tim pre što sam, kao dete, mogao da prodrem u najintimniju, tako reći, spavaću sobu »velikog čoveka«! Ja sam slušao noću vapaje tog »velikana u nesreći«, on pred jednim detetom nije morao da se usteže od plača i jecanja, mada sam ipak već razumevao da je uzrok njegovih patnji ćutanje cara Aleksandra.

— Da, on je pisao pisma ... predlažući mir ... — bojažljivo mu potvrdi knez.

— Mi stvarno ne znamo šta je on u tim pismima predlagao, ali on je pisao svakog dana, svakog časa, jedno pismo za drugim! Strašno se uzbuđivao. Jednom, noću, kad smo bili nasamo, ja padoh pred njim, sav u suzama (o, kako sam ga voleo!): »Molite, molite cara Aleksandra da vam oprost!« viknuh mu ja. To jest, trebalo je da mu kažem: »Pomirite se sa carem Aleksandrom«, ali kao dete, ja naivno izrekoh celu svoju misao. »O, dete moj!« odgovori mi Napoleon, on je šetao gore-dole po sobi, »o, dete moj!« on kao da nije tada primećivao da je meni tek deset godina, pa je voleo da razgovara sa mnom. »O, dete moje, ja sam spreman da caru Aleksandru noge poljubim, ali zato pruskom kralju, austrijskom caru, o, njima večna mržnja i... najzad... ti se još ništa ne razumeš u politici!« Tu on kao da se seti s kim govori te ućuta, a oči su mu sevale kao varnice ... — Eto, da opišem ja sam sve te činjenice... a bivao sam svedok i najsudbonosnijih... pa da to sad izdam, i svi ti kritičari, sve te književne taštine, sve te zavisti, grupe i... ne, hvala vam lepo!

— To o grupama ste, naravno, sasvim tačno primetili, i ja se slažem s vama — tiho odgovori knez malo počutavši. — Eto, baš sam nedavno čitao Šarasovu knjigu o bici kod Vaterloa. Knjiga je, očevidno, ozbiljna, i stručnjaci tvrde da je napisana sa izvanrednim poznavanjem stvari. Ali se između redova čita zluradost zbog Napoleonovog poniženja, i kad bi bilo moguće osporiti Napoleonu svaki trag talenta i u ostalim operacijama, Šaras bi se, izgleda, tome veoma radovao. To je već ružno u tako ozbiljnom delu, jer to je već grupaški duh. Pa jeste li mnogo bili zauzeti svojom službom kod ... imperatora?

General je bio oduševljen. Kneževa primedba svojom ozbiljnošću i prostodušnošću razveja i poslednje ostatke njegovog nepoverenja.

— Šaraš! O, ja sam i sam bio strašno ogorčen! Ja sam mu odmah i pisao, ali... sad se baš tačno ne sećam ... Pitate me da li sam bio mnogo zauzet službom? O, ne! Mene su postavili za kamerpaža, ali ja ni tada to nisam smatrao za nešto ozbiljno. Osim toga, Napoleon je vrlo brzo izgubio svaku nadu da približi sebi Ruse, pa bi, naravno, vrlo brzo zaboravio i mene, koga je uzeo iz političkih obzira, da... da me nije lično zavoleo, ja to sad mogu slobodno da kažem. Mene je, pak, srce vuklo njemu. Od mene se nije zahtevala služba; imao sam samo da se javim neki put u dvor i... da pratim imperatora u njegovim šetnjama na konju, to je bilo sve. Ja sam još tada dobro jahao. On bi obično izjahao pred ručak, pratnja se obično sastojala od Davua, mene, mameluka Rustana...

— Konstana — ote se najednom odnekud knezu.

— N-ne, Konstana tada nije bilo; bio je poslat da odnese pismo... carici Žozefini, a mesto njega dva ordonansa, nekoliko poljskih ulana .. . eto, to je sva pratnja, osim čitave vojske generala, razume se, i maršala, koje je Napoleon vodio sa sobom da zajedno razgledaju položaje, razmeštaj vojske, da se savetuje ... Najčešće je uz njega bivao Davu. Sećam se

kao da je sad tu; krupan, pun, hladnokrvan čovek sa naočarima i čudnim pogledom. S njime se imperator najčešće savetovao. Cenio je njegovo mišljenje. ... Sećam se, jednom, već nekoliko dana su večali. Davu mu je dolazio i izjutra, i predveče, često su se čak i prepirali. Najzad, Napoleon kao da počeo da pristaje. Bili su samo njih dvojica u kabinetu, i ja treći, ali mene skoro nisu ni primećivali. Najednom Napoleonov pogled pade na mene, čudna misao mu sinu u očima: »Mali!« reći će on meni odjednom, »Šta misliš: ako ja pređem u pravoslavlje pa oslobodim vaše robove, hoće li Rusi poći za mnom?« »Nikad!« povikao sam ja negodujući. Napoleon je bio zaprepašćen. »U patriotskom sjaju očica ovog deteta«, reče on, »pročitao sam mišljenje celog ruskog naroda. Dosta, Davu! Sve su to fantazije! Izložite drugi projekat.«

— Da, ali i taj projekat bio je velika misao! — reče knez, očevitno zainteresovan. — Dakle, vi taj projekat pripisujete Davuu?

— U svakom slučaju, zajedno su se savetovali. Naravno, misao je bila Napoleonova, orlovska misao, ali i drugi projekat bio je takođe misao ... To je bio onaj znameniti »conseil du lion«, kako je sam Napoleon nazvao taj Davuov savet. On se sastojao u tome da se Francuzi zatvore u Kremlj sa celom svojom vojskom, da sagrade dovoljno baraka, opkole se utvrđenjima, rasporede topove, ubiju što je moguće više konja i usole njihovo meso, nabave i napljačkaju što više žita, pa tako prezime do proleća, a u proleće da se probiju kroz Ruse. Taj projekat je veoma oduševio Napoleona. Mi smo svakog dana jahali oko zidina Kremlja, on je pokazivao gde da se ruši, gde da se grade lineti, gde ravelin, gde niz blokhouza — oko sokolovo, brzina, udar. Najzad je sve bilo odlučeno; Davu je navaljivao da se donese konačna odluka. Opet su bili njih dvojica, i samo ja još, treći. Opet je Napoleon šetao po sobi skrštenih ruku. Ja nisam mogao da odvojim pogled od njegova lica, srce mi je jako udaralo. »Ja idem«, reče Davu. »Kuda?« upita ga Napoleon. »Da solim konjetinu«, reče Davu. Napoleon zadrhta... rešavala se sudbina. »Mali«, reče mi on najednom, »šta misliš ti o našoj nameri?« Razume se, on me je to zapitao onako, kao što ponekad čovek najjačeg uma u poslednjem trenutku baca kocku: »glava ili pismo«. Umesto Napoleonu, ja se obratih Davuu, pa mu, kao nadahnut, kažem: »Kidajte vi, generale, što pre kući!« Njegov projekat bio je odbačen. Davu sleže ramenima pa izlazeći reče šapatom: »Bah! Il devient superstitieux!« A sutradan bi naređen pokret.

— Sve je to neobično zanimljivo — reče knez strašno tiho — ako je to sve zbilja tako i bilo ... to jest, hteo sam reći... — pohita on da se popravi.

— O, kneže! — uzviknu general, toliko zanet i opijen svojom pričom da se, možda, više ne bi mogao ni pred najvećom neobazrivošću zaustaviti — vi kažete »sve je to bilo!« Ali bilo je i više, uveravam vas da je bilo mnogo više! Sve su ovo činjenice mizerne, političke. Ali, ponavljam vam, ja sam bio svedok noćnih suza i vapaja tog velikog čoveka; a to osim mene niko nije video! ... U poslednje vreme, doduše, nije više ni plakao, nije već ni imao suza, nego bi samo ponekad zajecao. Ali na lice kao da mu se sve više navlačio neki mrak. Kao da ga je večnost već počela senčiti svojim mračnim krilom. Pokatkad smo noću po čitave časove provodili sami, ćuteći; samo što se čulo hrkanje mameluka Rustana iz susedne sobe: strašno čvrst san je imao taj čovek. »Ali je veran meni i dinastiji«, govorio bi o njemu Napoleon.

... Jednom sam bio neobično tužan, i on najednom primeti moje suze; pogleda me sav blažen: »Ti me žališ!« viknu on, »ti, dete, i još će me, možda, požaliti opet jedno dete, moj sin le roi de Rome; ostali me svi mrze, svi do jednoga, a braća će me prva prodati ako me zadesi nesreća!« ... Ja zajecah i potrčah prema njemu; tu ni on ne izdrža; mi se zagrlismo i naše suze se pomešaše. »Napišite, napišite pismo carici Žozefini!« jedva izgovorili kroz plač. Napoleon se trže pa mi posle kraćeg razmišljanja reče: »Ti si me podsetio na treće srce koje me voli; hvala ti, mili!« I odmah sede te napisa ono pismo Žozefini koje je sutradan poneo Konstan.

— Vi ste učinili divno delo — reče knez — usred zlih misli vi ste ga naveli na jedno lepo osećanje.

— Tako je, kneže, i kako vi sve to divno shvatate: onako kakvo vam je srce! — oduševljeno viknu general, i čudna stvar! istinske suze zablistашe na njegovim očima. — Da, kneže, to je bio veliki prizor! I, zamislite, umalo što nisam otišao s njim u Pariz, pa bih, naravno, otišao s njim na »žarko ostrvo zatočenja«, ali, avaj! Naše sudbe se razdeliše! Mi se razdvojismo: on na žarko ostrvo, gde se makar jedanput u trenucima užasne tuge setio i suza sirotnog dečka, koji ga je grlio i oprostio mu u Moskvi. ... Ja sam, pak, bio poslat u kadetski korpus, gde sam našao samo disciplinu, grubost drugova i... Avaj! Sve je propalo! »Ja neću da te oduzmem tvojoj majci, i zato te ne vodim sa sobom!« reče mi on na dan povlačenja, »ali bih hteo da učinim nešto za tebe.« Već se peo na konja. »Napišite mi nešto za uspomenu u album moje sestre«, rekoh mu ja skoro drščući, jer je on bio vrlo setan i turoban. On se vrati, zatraži pero i uze album. »Koliko je godina tvojoj sestri?« upita me on držeći već pero. »Tri godine«, odgovorih ja. »Petite fille, alors.« I napisa brzo u album: "Ne mentez jamais. Napoleon, votre ami sincere."

Takav savet, i u takvom trenutku... priznajte sami, kneže!

— Da, vrlo značajno!

— Taj listić je u zlatnom ramu, pod staklom, celog života visio kod moje sestre, u salonu, na najvidnijem mestu, do same njene smrti... umrla je na porođaju ... Gde je on sad, ne znam ... nego ... o bože! Već je dva! Kako sam vas zadržao, kneže! To je neoprostivo. General ustade sa stolice.

— O, naprotiv! — promumla knez. — Vi ste me tako zainteresovali i... najzad... to je tako zanimljivo; ja sam vam veoma zahvalan!

— Kneže! — reče general, opet mu vrlo jako stežući ruke i zagledavši se u njega zažarenim očima, kao da je i sam tek sad došao k sebi i kao iznenađen nekom iznenadnom mišlju — kneže! Vi ste toliko dobri, toliko prostodušni, da mi vas je pokatkad i žao. Sav se raznežim kad vas gledam! ... O, neka vas bog blagoslovi! Neka vam život i počne i procveta... u ljubavi. A moj život je svršen! O, oprostite mi, oprostite!

On brzo izađe pokrivši lice rukama. U iskrenost njegovog uzbuđenja knez nije mogao posumnjati. On je shvatio da je starac otišao opijen svojim uspehom, ali je ipak slutio da je starac bio od ove vrste lažova koji, iako lažu do sladostrašća i do samozaborava, na vrhuncu svog zanosa ipak podozrevaju u sebi da im se ne veruje, i da im se čak i ne može verovati. U sadašnjem svom stanju starac je mogao da se trgne, da se strašno zastidi i da pomisli da ga knez neizmerno sažaljava, pa da se uvredi. »Da nisam ja time još gore učinio što sam ga pustio da dođe do onakvog zanosa?« zabrinu se knez, ali najednom ne izdrža,

pa se smejaše glasno, nezadržljivo, jedno deset minuta. On već poče da prebacuje sebi zbog tog smeha; ali odmah razumede da nema šta da prebacuje sebi, jer je generala ipak beskrajno žalio.

Njegova predosećanja se obistinile. Još isto večer on dobi čudno pisamce, kratko, ali odlučno. General ga je izveštavao da se i sa njim zauvek rastaje, da ga ceni i da mu je zahvalan, ali da čak ni od njega neće da primi »znake sažaljenja, koji ponižavaju dostojanstvo i inače nesrećnog čoveka«. Kad knez ču da se stari skrasio kod Nine Aleksandrovne, on se uskoro umiri. Ali mi smo već videli da je general napravio neko čudo i kod Lizavete Prokofjevne. Ovde ne možemo iznositi detalje, ali ćemo kratko reći da je suština posete bila u tome što je general preplašio Lizavetu Prokofjevu i što ju je strašno naljutio gorkim aluzijama na Ganju. Iz kuće je izveden sa skandalom. Eto zašto je proveo onakvu noć i onakvo jutro, zašto je pamet konačno izgubio i izleteo na ulicu, tako reći, lud. Kolja još nikako nije potpuno shvatio stvar i nadao se da nešto postigne strogošću.

— No, kuda ste sad naumili, kako mislite, generale? — reče on. — Kod kneza nećete, sa Lebedevom ste se zavadili, para nemate, a ja ih nikad nemam; sad smo ostali na cedilu, nasred ulice ...

— Bolje ostati na cedilu nego biti proceđen — promrmlja general. — Tim kalamburom ja sam izazvao oduševljenje ... u oficirskom društvu ... četrdeset četvrte, da! ... Ne sećam se već... O, ne pominji mi, ne pominji mi! »Gde je moja mladost, gde li ona svežinal!« Kao što je uzviknuo... ko je to uzviknuo, Kolja?

— To je kod Gogolja, u Mrtvim dušama, tata — odgovori Kolja, pa uplašeno pogleda postrance u oca.

— Mrtve duše! O, da, mrtve! Kad me sahraniš, napiši mi na grobu: »Ovde leži mrtva duša!« »Sram i stid me ljuto gone!« — Ko je to rekao, Kolja?

— Ne znam, tata.

— Jeropjegov nije postojao! Jeroška Jeropjegov! ... — viknu on van sebe, zaustavljajući se nasred ulice — i to mi kaže sin, rođeni sin! Jeropjegov je čovek koji mi je jedanaest meseci bio mesto brata, mesto koga sam ja na dvoboj ... Kaže mu knez Vigorjecki, naš kapetan, pri čaši: »Gde si ti, Grišo, dobio svoju Anu, to da mi kažeš!« »Na bojnopolju moje otadžbine, eto, gde sam je dobio!« Ja mu viknem: »Bravo, Grišo!« I tu ti ispadne taj dvoboj, a posle se oženio ... sa Marijom Petrovnom Su ... Sutiginom, i poginuo je na polju... Metak se odbije od mog krsta na grudima, pa pravo njega u čelo. »Doveka neću zaboraviti!« viknu on i pade na mestu mrtav. ... Ja... ja sam služio časno, Kolja; služio sam blagorodno, ali sramota, »sramota me progonik!« Ti i Nina ćete doći k meni na grob ... »Sirotica, Nina!« ja sam je nekad tako zvao, Kolja, odavno, još u prvo vreme, a ona je to tako volela ... Nina, Nina! šta učinih ja od tvoje sudbine! Zbog čega me možeš još voleti, strpljiva dušo! Tvoja mati ima anđeosku dušu. Kolja, čuješ li, anđeosku!

— Znam ja to, tata. Tatice, zlatni moj, hajdemo natrag, kući, k mami! Ona je potrčala za nama. No, šta ste stali? Kao da ne razumete... Ali zašto plačete?

Kolja je i sam plakao i ljubio ocu ruke.

— Ti mi ljubiš ruke ... meni!

— Jeste, vama, vama. šta ima tu tako čudno? Ta šta vam je, što plačete tu, nasred ulice, a ovamo ste general, vojnik ... no hajdemo.

— Bog mi te blagoslovio, čedo moje, zato što poštuješ osramoćenog, da! Osramoćenog starca, oca svog ... neka i tebi bog da takvog dečka... le roi de Rome... O, »prokletstvo, prokletstvo domu ovome!«

— Ama šta vam je to sad? — planu najednom Kolja. — Šta se to desilo? Zašto nećete da se sad vratite kući? šta vi tu ludujete?

— Objasniću ti, objasniću ti... sve ću ti reći; ne viči, čuće nas ... le roi de Rome ... Oh, teško mi je, tužno mi je!

»Dado, gde je tvoj grob?« — Ko je to uzviknuo, Kolja?

— Ne znam, ne znam ko je uzviknuo! Hajdemo kući odmah, odmah! Ja ću Ganju istući, ako hoćete ... Ama kud ćete sad opet?

Ali general ga je vukao prema ulazu jedne obližnje kuće.

— Kuda ćete? To je tuđa kuća!

General je seo na stepenice pa je neprestano vukao Kolju za ruku k sebi.

— Sagni se, sagni se! — mrmljao je on — sve ću ti reći... sramota ... sagni se ... primakni uvo! Na uvo ću ti reći...

— Ama šta vam je! — strašno se uplaši Kolja ipak podmećući uvo.

— Le roi de Rome... — prošaputa general, sav kao u groznici.

— Šta?... Ama šta vam se neprestano vrti le roi de Rome? ... Šta hoćete?

— Ja ... ja... — poče opet da šapuće general, sve čvršće i čvršće se hvatajući za rame »svog dečka« — ja... hoću ... ja ću ti... sve, Marija, Marija ... Petrovna Su-su-su ...

Kolja se istrže, dograbi generala za ramena pa se unezvereno zagleda u njega. Starac pocrvene, usne mu pomodreše, sitni grčevi mu preletahu preko lica. Najednom se opusti i poče lagano da pada na Koljine ruke.

— Kaplja! — uzviknu ovaj što je mogao jače, setivši se najzad u čemu je stvar.

V

Istina, Varvara Ardalionovna je u razgovoru s bratom donekle preuveličala tačnost svojih vesti o veridbi kneza sa Aglajom Jupančinom. Možda je, kao dalekovida žena, naslutila ono što se imalo dogoditi u bliskoj budućnosti; možda ona, ozlojeđena zbog nada koje se sad kao dim rasturiše (u koje ni sama stvarno nije verovala), zbog ljudske slabosti nije mogla da se odrekne zadovoljstva da preuveličavanjem nevolje ulije još više otrova u srce brata, mada ga je, uostalom, iskreno i saosećajno volela.

Ali, u svakom slučaju, ona nije mogla dobiti od svojih drugarica, Jupančinih, tako tačna obaveštenja; bilo je samo aluzija, nedovršenih reči, prećutkivanja i zagonetki. A možda su Aglajine sestre i namerno nešto više rekle da tako i one što od Varvare Ardalionovne doznaju. Moglo je biti, najzad, i to da ni one nisu htele da se odreknu ženskog uživanja da malo najede drugaricu, pa makar bila iz detinjstva, jer nije moguće da one ne prozru u toku tolikog vremena makar jedan delić njenih planova.

S druge strane, možda se i sam knez varao, iako je bio potpuno u pravu kad je uveravao Lebedeva da nema šta da mu saopšti i da se kod njega nije ništa naročito desilo. Stvarno, svima kao da se desilo nešto čudnovato; ništa se nije desilo, a u isti mah kao da se mnogo

štošta desilo. To poslednje je pogodila Varvara Ardalionovna svojim pouzdanim ženskim instinktom.

Kako je, pak, došlo do toga da su kod Jegančinih svi odjednom bili obuzeti istom jednodušnom mišlju da se Aglaji desilo nešto značajno i da se odlučuje njena sudbina, to je vrlo teško jasno izložiti. Ali čim je ta misao sinula, kod svih u isti mah, odmah svi najednom zaključiše da su oni već odavno sve to prozreli, i da su jasno predviđali; da je sve bilo jasno još od »siromašnog viteza«, čak i pre, samo što tada još nisu hteli da veruju u takvu besmislicu. Tako su tvrdile sestre; naravno, i Lizaveta Prokofjevna je pre svih sve prozrela i saznala i odavno ju je »bolelo srce«, ali otkad je da je, misao o knezu sad joj nije nikako bila po volji, i to baš stoga što je zbunjuje... Tu se postavljalo pitanje koje je moralo biti odmah rešeno; ali ne samo da ga je nemoguće bilo rešiti nego čak ni pitanje jedna Lizaveta Prokofjevna nije mogla da postavi sebi u punoj jasnosti, ma koliko da se mučila.

Stvar je bila poteška: »Da li je knez dobar čovek ili nije dobar? Je li dobro sve to ili nije dobro? Ako nije dobro (što je nesumnjivo), onda zašto to nije dobro? A ako je, možda, dobro (što je takođe moguće), onda zašto je opet dobro?« Otac porodice, Ivan Fjodorovič, bio je, razume se, pre svega začuđen, ali zatim priznade da se »bogami, i njemu nešto u tom duhu sve vreme pričinjavallo; malo-malo, pa mu se tek najedanput pričinilo!« On odmah ućuta pred strogim pogledom svoje supruge, ali začutao je izjutra, a uveče, nasamo sa suprugom, i prinuđen opet da govori, odjednom i kao sa naročitom hrabrošću iskaza nekoliko neočekivanih misli:

»Jer, najzad, šta je u stvari?« (Kratka pauza.) »Naravno, sve je to vrlo čudnovato ako je samo istina i da on ne protivreči, ali...« (Opet pauza.) »A, s druge strane, ako se na stvari gleda otvoreno, pa knez je, bogami, čestito momče, i... i, i, no, najzad, ime, naše loze ime, sve će to imati izgled, tako reći, održavanja imena loze, koja je sad u padu, to jest u očima sveta. I, posmatrajući s tog gledišta, to jest stoga... naravno, svet: svet kao svet; ali ipak, knez nije ni bez imetka, pa makar to bilo ... koliko-toliko. On ima ... i... i... i...« (Dugotrajno ćutanje i... ni maći dalje!) Saslušavši svog supruga, Lizaveta Prokofjevna izgubi sasvim strpljenje.

Po njenom mišljenju, sve što se desilo bilo je »neoprostiva, pa čak i zločinačka glupost, nekakva fantastična slika, glupa i besmislena!« Pre svega, to što je »taj knežić bolestan idiot, drugo — budala, koji ni otmen svet ne poznaje, niti položaja u društvu ima. Kome da ga pokažeš, gde da ga prikačiš? Nekakav nemoguć demokrat, ni činčića nikakvog nema, i... i... šta će reći Bjelokonska? I, najzad, zar smo takvog, zar smo takvog muža mi našoj Aglaji želeli i zamišljali?« Taj poslednji argumenat je, naravno, bio ponajglavniji. Majčino srce je drhtalo od te pomisli, prelivalo se krvlju i suzama, a opet je u isto vreme nešto u srcu postojalo što joj je govorilo: »A po čemu knez nije onakav kakvog biste vi hteli?« Eto, ta kolebanja njenog rođenog srca su zadavala najveću brigu Lizaveti Prokofjevnoj.

Aglajinim sestrama se odnekud dopade misao o knezu; to im čak nije izgledalo mnogo čudnovato. Jednom reči, one su iznenada mogle da se nađu sasvim na njenoj strani. Ali obe odlučiše da ćute. Jednom zauvek znalo se u porodici: ukoliko je ponekad upornije i jače, u nekom opštem i spornom porodičnom pitanju, raslo protivljenje i otpor Lizavete

Prokofjevne, utoliko je to pre moglo da služi kao znak svima da se ona možda već i slaže sa tim pitanjem.

Ali Aleksandra Ivanovna nije mogla sasvim da učuti. Pošto ju je već odavno priznala za svoju savetnicu, mama ju je sad svaki čas zivkala i tražila njeno mišljenje, a glavno — njena sećanja, to jest: »Kako se sve to desilo? Kako da to niko ranije ne primeti? Pa što još onda niste govorile? Šta vam je značio tada taj vaš odvratni ‚siromašni vitez‘? Zašto je baš samo ona, Lizaveta Prokofjevna, osuđena da se o svima brine, da sve zapaža i unapred pogada, a svi ostali samo da gledaju kud vrane lete?« i tako dalje, i tako dalje. Aleksandra Ivanovna je isprva bila obazriva, te samo primeti, kako se njoj čini, da je tatina pretpostavka prilično tačna, da u očima otmenog sveta udaja jedne od Jevančinih za kneza Miškina može načiniti dobar utisak. Malo-pomalo, zagrejavši se, ona dodade da knez uopšte nije budala, i da nikada to nije ni bio, a što se tiče ugleda, to samo bog zna po čemu će se kroz nekoliko godina meriti ugled čestitog čoveka kod nas u Rusiji: da li po ranijim obavezanim uspesima u službi ih po nečem drugom? Na sve to mama odmah odseče da je Aleksandra nihilistkinja i da je sve to njihovo proketo »žensko pitanje«. Zatim kroz pola časa ona ode u grad, a posle na Kameno ostrvo, da nađe Bjelokonsku, koja se kao naručena u to vreme desila u Petrogradu, ali koja će, međutim, uskoro opet otputovati. Bjelokonska je bila Aglajina kuma.

»Baba« Bjelokonska saslušava grozničavu i očajničku ispovest Lizavete Prokofjevne; nimalo je nisu tronule suze zbunjene majke porodice, nego ju je još i podsmešljivo pogledala. Ona je bila strašna despotkinja; u prijateljstvu, čak ni u najstarijem, nije podnosila jednakost, a Lizavetu Prokofjevnu je stalno smatrala kao svoju protege kao i pre trideset pet godina, i nikako nije mogla da se pomiri sa oštrinom i nezavisnošću njenog karaktera. »Baba« primeti, između ostalog, da su se sigurno »oni tamo, po svojoj stalnoj navici, suviše zatrčali i od muve načinili medveda; da se nije uverila, ma koliko da je pokušavala da uđe u stvar, da se kod njih zaista desilo nešto ozbiljno. I stoga, zar ne bi bilo bolje pričekati da se još nešto dogodi? Knez je, po njenom mišljenju, pristojan mladić, mada slabunjav, čudan i suviše neupadljiv. Ali najgore je to što tako javno izdržava ljubaznicu.«

Lizaveta Prokofjevna vrlo dobro razumede da je Bjelokonska malo ljuta zbog neuspeha Jevgenija Pavloviča, koga im je ona preporučila. Vratila se kući u Pavlovsk još ljuća nego kad je pošla Bjelokonskoj, i odmah svi dobiše svoje, uglavnom zbog toga što su »poludeli«, što se tako ne radi prosto nigde, osim kod njih. »Kud ste se zaleteli? Šta se to desilo? Ma koliko da gledam, nikako ne mogu da zaključim da se nešto dogodilo! Pričekajte dok se još što dogodi! Zar se malo šta moglo Ivanu Fjodoroviču da prividi, ne treba odmah od muve praviti medveda!« itd., itd.

Izlazilo je, dakle, da se treba umiriti, hladnokrvno posmatrati stvari i čekati. Ali, na žalost, mir ne potraja ni deset minuta. Prvi udarac hladnokrvnosti zadade vest o tome šta se desilo u toku maminog odlaska na Kameno ostrvo. (Odlazak Lizavete Prokofjevne desio se sutradan pošto je knez dolazio u jedan čas mesto u deset.) Sestre na nestrpljiva mamina pitanja odgovarahu vrlo iscrpno i, prvo, da se »kanda, savršeno ništa nije desilo dok je ona bila u gradu«; da je knez dolazio; da Aglaja dugo nije htela da izađe, čitavo pola časa. Posle je izašla, i čim se pojavila, odmah je predložila knezu da igraju šaha; da knez u šahu ne zna ni da makne, te ga je Aglaja odmah pobedila. Veoma se obradovala i strašno je prebacivala

knezu njegovo neznanje, mnogo mu se smejala, tako da ga je žalost bila gledati. Zatim je predložila da igraju karata, »magarca«. Ali ovde je ispalo sasvim obratno: knez se pokazao tako jak igrač kao... kao neki profesor. Igrao je majstorski; Aglaja je i varala, i karte menjala, i na njegove mu oči krala »štihove«, pa ipak je uvek ostajala »magarac«, jedno pet puta uzastopce.

Aglaja se strašno naljutila, pa se sasvim zaboravila; bila je prema knezu tako zajedljiva i drska da je on već prestao da se smeje i sav je prebledeo kad mu reče naposljetku da »neće ni kročiti više u ovu sobu dok je on u njoj i da je ružno s njegove strane što im uopšte i dolazi, i to još noću, u jedan čas, posle svega što se desilo«. Zatim zalupi vrata i izađe.

Knez ode kao pokisao iako su ga njih dve tešile. Kad, najednom, četvrt časa po kneževom odlasku, Aglaja strča odozgo na terasu, i to tako užurbano da nije stigla ni oči da ubriše, a oči su joj bile uplakane. A dotrčala je stoga što je došao Kolja i doneo ježa. Sve počеше da gledaju ježa; na njihova pitanja, Kolja objasni da nije njegov, nego da je on tu sa svojim drugom, opet gimnazistom, Kostjom Lebedevom, koji je ostao na ulici i stidi se da uđe jer nosi sekiru; a da su i ježa i sekiru kupili maločas od nekog seljaka. Ježa je seljak prodavao i uzeo im je za njega pedeset kopjejaka, a za sekiru su ga već oni sami nagovorili da im proda kad je već tu; a sekira se desila neka vrlo dobra.

Sad Aglaja najednom počе da navaljuje na Kolju da joj odmah proda tog ježa. Bila je stražno uzrujana, čak počе da naziva Kolju »mili«. Kolja dugo nije pristajao, ali najzad ne izdrža nego pozva Kostju Lebedeva, koji doista uđe sa sekirom i strašno se zbuni. Ali sad se najednom pokaza da jež uopšte nije njihov, nego da pripada nekom trećem dečaku, Petrovu, koji je njima dvojici dao novaca da za njega kupe od nekog četvrtog dečaka Šloserovu »istoriju«, koju je ovaj, pošto su mu bile potrebne pare, jevtino prodavao; da su pošli da kupe Šloserovu »istoriju«, ali kad su videli ježa, nisu mogli srcu odoljeti, nego su ga kupili, tako da, prema tome, i jež i sekira pripadaju onom trećem dečaku, kome ih oni sad i nose, mesto Šloserove »istorije«!

Ali Aglaja je toliko navaljivala da su dečaci najzad pristali i prodali joj ježa. Čim Aglaja dobi ježa, odmah ga, sa Koljinom pomoću, metnu u kotaricu, pokri ga ubrusom, pa počе moliti Kolju da odmah, nigde se ne zadržavajući, odnesu ježa knezu, u njeno ime, sa molbom da ga primi »u znak njenog najdubljeg poštovanja«. Kolja radosno pristade i obeća da će ga odneti, ali odmah stade da ispituje: »Šta znači jež i takav jedan poklon?« Aglaja mu odgovori da se to njega ništa ne tiče. On odgovori da je ubeđen da se u tome krije neka alegorija. Aglaja planu i na njega da je derište i ništa više. Kolja joj odmah reče da kad ne bi u njoj poštovao ženu, i osim toga još i svoja ubeđenja, on ni časa ne bi oklevao da joj dokaže kako ume da odgovori na takvu uvredu.

Svršilo se, uostalom, time što je Kolja ipak sa ushićenjem pošao da odnese ježa, a za njim je potrčao i Kostja Lebedev. Aglaja ne izdrža, nego videći da Kolja suviše jako maše kotaricom, viknu za njim sa terase: »Kolja, mili, pazite, molim vas, da ga ne upustite!« kao da se nije još maločas svađala sa njim. Kolja stade i isto tako kao da ništa među njima nije bilo doviknu joj predusretljivo: »Ništa ne brinite, Aglaja Ivanovna, neću ga ispustiti«, pa potrča što je brže mogao. Aglaja se posle toga zasmеja i otrča u svoju sobu neobično zadovoljna, i celog dana je bila vrlo vesela.

Ta vest potpuno zbuni Lizavetu Prokofjevnu. Rekao bi čovek: šta tu ima? Ali, očevidno, takvo beše kod nje raspoloženje. Njena uzbuđenost poraste neobično, a što je najglavnije — jež! šta joj znači taj jež? Šta je tu ugovoreno? Šta se tu podrazumeva? Kakav je to znak? Kakav je to telegram? Osim toga, siromah Ivan Fjodorovič, koji se zadesi tu pri ispitivanju, potpuno upropasti celu stvar svojim odgovorom. Po njegovom mišljenju, taj jež nije nikakav telegram, jež je — »prosto jež, i ništa više — sem možda što znači prijateljstvo, zaboravljanje uvreda i pomirenje — jednom reči, sve je to šala, ali, u svakom slučaju, nevina i oprostiva«.

Uz put napominjemo da je on potpuno pogodio. Knez je, vrativši se kući od Aglaje, koja ga je ismejala i oterala, sedeo već pola časa i najcrnjem očajanju, kad najednom stiže Kolja s ježom. Nebo se odmah razvedri; knez kao da vaskrsnu iz mrtvih, ispitivaše Kolju, gutao je svaku njegovu reč, zapitkivao ga je za istu stvar po deset puta, smejaio se kao dete i svaki čas stezao ruke obojici dečaka, koji su se smejali i vedro ga gledali. Izlazilo je, dakle, tako da mu Aglaja prašta, i knez opet može da ode do nje, još večeras, a za njega to ne samo da je bilo glavno nego čak i sve.

— Kako smo mi još deca, Kolja! I... i... kako je to divno što smo deca! — oduševljeno uskliknu on najzad.

— Prosto-naprosto, ona je u vas zaljubljena, kneže, i više ništa! — odgovori Kolja autoritativno i ubedljivo.

Knez se zacrvne, ali ovog puta ne reče ni reči, a Kolja se samo smejaio i pljeskao rukama. Posle jednog trenutka zasmaja se i knez, a zatim je do samog večera svakih pet minuta gledao na časovnik, koliko je već prošlo, i da li još mnogo ostaje do večeri.

Ali uzbuđenje prevlada: Lizaveta Prokofjevna, najzad, ne izdrža, nego podleže histeričnom trenutku. Ne obazirući se na sva odvrćanja muža i kćeri, ona odmah posla po Aglaju, s tim da je pita poslednji put i da od nje dobije najjasniji i poslednji odgovor. »Da se sve to već jednom svrši, i da mi se skine s vrata, pa da se više i ne pomene! Inače«, reče ona, »noć živa dočekati neću!« I tek sad svi uvideše koliko su zapleli celu stvar. Osim izveštačenog čuđenja, negodovanja, smeha i podsmevanja knezu i svima, oni koji su Aglaju ispitivali od nje ne izvukoše više ništa. Lizaveta Prokofjevna leže u postelju i izade tek na večeru, u ono vreme kad su očekivali kneza. Ona je kneza očekivala sa zebnjom, i kad on dođe, umalo ne pade u histeriju.

A i knez uđe plašljivo, tako reći, nesigurno, čudno se smešeći, zagledajući svima u oči, kao da bi svima postavljao pitanje, jer Aglaje opet ne beše u sobi, što ga odmah uplašio. To večer ne beše nikog od stranih, nego samo članovi porodice. Knez Š. se još bavio u Petrogradu povodom slučaja sa stricem Jevgenija Pavloviča. »Bar da je on kojom srećom ovde, pa da nam nešto kaže«, jadikovala je za njim Lizaveta Prokofjevna. Ivan Fjodorovič je sedeo neobično zabrinut; sestre su bile ozbiljne i, kao za inat, ćutale su. Lizaveta Prokofjevna nije znala čime da počne razgovor. Najzad, najednom počeo da grdi nered na železnicama, pa pogleda kneza sa odlučnim izazivanjem.

Na žalost, Aglaja nikako nije izlazila, a knez se osećao izgubljenim. Jedva mrmļajuć i snebivajuć se, on izrazi mišljenje da bi opravka železničkog koloseka bila vrlo korisna, ali se Adelaida najednom zasmaja, i knez se opet skunji. Baš u tom trenutku uđe Aglaja. Mimo i dostojanstveno, nekako zvanično odgovori knezu na pozdrav i svečano zauze najvidnije

mesto za okruglim stolom. Ona upitno pogleda u kneza. Svi razumedoše da će se odgonetnuti sve zagonetke.

— Jeste li dobili mog ježa? — zapita odsečno i skoro ljutito.

— Dobio sam ga — odgovori knez crveneći i sav pretrnuo.

— Onda mi odmah objasnite šta vi o tome mislite. To je neophodno zbog mira moje mame i cele naše porodice.

— Ama čuj, Aglaja... — uznemiri se najednom general.

— To... pa to prevazilazi sve granice! — uplaši se neočekivano od nečega Lizaveta Prokofjevna.

— Nema tu nikakvih svih granica, maman — strogo i odmah joj dobaci kći. — Ja sam danas poslala knezu ježa i htela bih da čujem njegovo mišljenje. Dakle, kneže?

— To jest, kakvo mišljenje, Aglaja Ivanovna?

— O ježu.

— To jest... ja mislim, Aglaja Ivanovna, da vi hoćete da čujete kako sam primio ... ježa ... ili, bolje rečeno, kako sam shvatio... tu pošiljku... ježa... to jest... ako je tako, nalazim da ... jednom rečju...

On se zagrcnu i učuta.

— Pa, niste nam baš mnogo rekli — pričeka jedno pet sekundi Aglaja. — Dobro, pristajem da ostavimo ježa; ali sam veoma zadovoljna što mogu najzad da raščistim sve zagonetke, kojih se dosta nakupilo. Dozvolite, dakle, da doznam lično od vas, iz vaših usta, prosite li vi mene ili ne?

— Ah, bože! — ote se Lizaveti Prokofjevnoj. Knez zadrhta i trže se, Ivan Fjodorovič se skameni; sestre se namrštiše.

— Nemojte da lažete, kneže, nego recite istinu. Zbog vas me progone nekim čudnim saslušavanjima; imaju li ta saslušavanja kakve osnove? No?

— Ja vas nisam prozio, Aglaja Ivanovna — progovori knez najednom živahnuvši. — Ali... vi i sami znate koliko vas volim i kako verujem u vas ... čak i sad ...

— Ja vas pitam: prosite li vi moju ruku ili ne?

— Prosim — odgovori knez sav premro. Zatim nastade opšti pokret.

— Ne radi se to tako, dete moje — reče Ivan Fjodorovič, veoma uzbuđen. — To je... ama to je skoro nemogućno, ako je to tako, Glaša... Izvinite, kneže, izvinite, dragi moj! ... Lizaveta Prokofjevna! — obrati se on ženi za pomoć — tu bi sad trebalo ... udubiti se ...

— Ja ne mogu, ne mogu! — odmahnu rukama Lizaveta Prokofjevna.

— Dozvolite, maman, da i ja nešto kažem; jer, valjda, i ja nešto značim u ovakvoj jednoj stvari. Odlučuje se izvanredan momenat moje sudbine (Aglaja se baš tako izrazila) i ja bih htela da to sama doznam, osim toga, milo mi je što će to ovako, pred svima... Dozvolite da vas zapitam, kneže, ako vi »gajite takve namere«, onda čime upravo mislite da me usrećite?

— Ja, verujte, ne znam, Aglaja Ivanovna, kako da vam odgovorim. Tu ... šta tu ima da se odgovara? A i... treba li?

— Vi ste se, izgleda, zbunili i gubite dah; odmorite se malo i priberite snagu; uzmite malo vode. Ili čekajte ... sad ćete dobiti čaj.

— Ja vas volim, Aglaja Ivanovna, veoma vas volim; ja volim vas samo, i... molim vas, nemojte zbijati šalu, mnogo vas volim.

— Ali ipak, ovo je važna stvar. Nismo deca pa treba da gledamo trezveno... Moliću vas da mi izložite iz čega se sastoji vaš imetak?

— No-no-no, Aglaja! šta ti je! To ne ide tako, ne ide... — uplašeno promrmlja Ivan Fjodorovič.

— Sramota! — glasno prošapta Lizaveta Prokofjevna.

— Poludela je! — isto tako glasno prošapta Aleksandra.

— Imetak ... to jest, novac? — začudi se knez.

— Da.

— Ja imam ... sada imam sto trideset pet hiljada— promuca knez pocrvenevši.

— Svega? — začudi se Aglaja glasno i otvoreno, ni najmanje ne pocrvenevši. — Uostalom, ne smeta, naročito ako se bude štedelo ... Nameravate li da stupite u službu?

— Hteo sam da polazem ispit za domaćeg učitelja.

— Vrlo zgodno; naravno, to će nam povećati sredstva. A nameravate li da postanete kamerjunker?

— Kamerjunker? Na to nikada nisam pomišljao, ali...

Dve sestre ne izdrže, nego prsnuše u smeh. Adelaida je već odavno primetila u sitnim grčevima Aglajinog lica znake naglog i nezadrživog smeha, koji je ona zasad još iz sve snage savladavala. Aglaja isprva strogo pogleda u sestre, pa zatim, ni sekunda ne izdržavši, prsnu u najluđi, skoro histerični smeh. Najzad skoči i pobeže iz sobe.

— Znala sam da će ispasti samo lakrdija i ništa više! — viknu Adelaida — još od samog početka, još od ježa.

— A ne, to već ne dozvoljavam, ne dozvoljavam! — najednom se strašno razljuti Lizaveta Prokofjevna, pa se brzo zalete za Aglajom. Za njom odmah potrčaše i sestre. U sobi ostadoše samo knez i domaćin.

— Ovo je, ovo je... Jesi li ti mogao da zamisliš nešto nalik na ovo, Lave Nikolajeviču? — odsečno viknu general, očevidno ni sam ne razumevajući šta je hteo reći. — Ne, da govorimo ozbiljno?

— Ja vidim da mi se Aglaja Ivanovna podsmevala — setno odgovori knez.

— Pričekaj, molim te. Ja odoh tamo, a ti tu pričekaj... Jer... Objasni mi makar ti, Lave Nikolajeviču, makar ti: kako se to sve desilo, i šta znači sve to, kako da kažem, ukupno? Priznaćeš, brate, i sam, ja sam otac; ipak sam ja otac, zato ništa i ne razumem. Pa ded mi bar ti objasni?

— Ja volim Aglaju Ivanovnu; ona to zna i... mislim da odavno zna.

General sleže ramenima.

— Čudna stvar, čudna stvar! ... A mnogo je voliš?

— Mnogo.

— Čudnovato, sve mi je to čudnovato. To jest, takvo iznenađenje i udar, da... Vidiš li, dragi moj, ja tu ne mislim na tvoj novac (mada sam računao da ćeš imati više), nego meni je sreća moje kćeri... Najzad ... da li si ti kadar, kako da kažem, da stвориš tu ... sreću? I... i... šta je to: šala ili zbilja s njene strane? To jest, ne s tvoje, nego s njene strane?

Iz susedne sobe se ču glas Aleksandre Ivanovne: Zvali su tatu.

— Pričekaj, molim te, pričekaj! Pričekaj i razmisli, a ja ću sam odmah... — izgovori on užurbano, pa skoro uplašeno otrča na Aleksandrin poziv.

Zateče ženu i ćerke zagrljene i ogrezle u suzama. To su bile suze sreće, razdraganosti i pomirenja. Aglaja je ljubila majci ruke, obraze, usta; obe su se uzajamno od srca grlile.

— Evo, pogledaj je, Ivane Fjodoroviču, to ti je sad ona sva! — reče Lizaveta Prokofjevna.

Aglaja odvoji svoje srećno i uplakano lice od materinih grudi, pogleda u oca, glasno se nasmeja, priskoči mu, čvrsto ga zagrlji pa ga nekoliko puta poljubi. Zatim opet otrča majci, sasvim zagnjuri lice u njene grudi da je niko ne vidi, pa se odmah opet rasplaka. Lizaveta Prokofjevna je pokri krajem svoga šala.

— Ali šta radiš, šta radiš ti to s nama? Ti si bez srca, posle svega ovog, mogu ti reći — reče joj mati, no već radosno, kao da odjednom poče lakše da diše.

— Bez srca! Da, bez srca! — prihvati odjednom Aglaja. — Zla! Razmažena! Recite to i tati. A, pa on je tu. Tata, jeste li vi tu? Čujete li? — zasmija se ona kroz suze.

— Drago dete, anđele moj! — ljubio joj je ruku general, koji je sav sijao od sreće. (Aglaja nije povlačila ruku.) Ti, dakle, voliš tog mladića? ...

— Ne-ne-ne! Ne mogu ni da ga vidim... tog vašeg mladića, ni da ga vidim! — odjednom planu Aglaja i diže glavu — i ako se vi, tata, samo još jednom usudite... Ja vam ozbiljno govorim; čujete li: ozbiljno vam govorim!

Ona je doista i govorila ozbiljno: čak se sva zacrvenela i oči su joj sijale. Otac naglo ućuta i uplaši se, ali mu Lizaveta Prokofjevna dade znak iza Aglajinih leđa i on je razumede: »Ne pitaj!«

— Kad je tako, anđele moj, dobro, kako ti hoćeš ... tvoja volja; on tamo čeka, sam. Kako bi bilo da mu ipak daš na znanje, uvijeno, da ide kući?

Tu general namignu Lizaveti Prokofjevnoj.

— Ne, ne, to je suviše; naročito tako, »uvijeno«. Nego najpre idite k njemu vi, a ja ću posle, odmah. Hoću da tog... mladića zamolim za oprostjenje jer sam ga uvredila.

— I te kako si ga uvredila — ozbiljno potvrdi Ivan Fjodorovič.

— Onda bolje ostanite svi tu... idem najpre ja sama, a vi odmah za mnom, istog trenutka dođite, tako je bolje.

Ona već dođe do vrata, ali se odjednom vrati.

— Ja ću se smejati! Umreću od smeha! — objasni ona snuždeno.

Ali se istog trenutka okrenu, pa otrča knezu.

— Pa šta je ovo? Kako ti misliš? — odmah zapita Ivan Fjodorovič.

— Bojim se i da progovorim — odgovori isto tako brzo Lizaveta Prokofjevna — ali mislim da je ovo jasno.

— I ja mislim da je jasno. Jasno je kao dan. Voli ga.

— Ne samo što ga voli nego je zaljubljena! — javi se Aleksandra Ivanovna. — Samo ne znam u koga se zagledala.

— Neka je bog blagoslovi, ako joj je to sudbina! — pobožno se prekrsti Lizaveta Prokofjevna.

— Znači, sudbina — potvrdi i general — a od sudbine se ne može pobeći!

I svi pođoše u salon, ali tamo ih opet očekivaše iznenađenje.

Aglaja ne samo da se nije smejala, prilazeći knezu, čega se malopre bojala, nego mu je skoro plašljivo rekla:

— Oprostite glupoj, rđavoj, razmaženoj devojci (ona ga uze za ruke) i budite uvereni da vas mi svi beskrajno poštujemo. A ako sam se ja usudila da zbijam šalu sa vašom divnom ... dobrom prostodušnošću, oprostite mi kao vetrenjastom detetu; oprostite što sam nastojala na besmislici, koja, naravno, ne može imati ni najmanjih posledica ...

Poslednje reči Aglaja izgovori sa naročitim naglaskom.

Otac, mati i sestre pohitaše u salon da sve vide i čuju, i sve ih zaprepasti: »besmislica koja ne može imati ni najmanjih posledica«, a još više Aglajino ozbiljno raspoloženje sa kojim se izražavala o toj besmislici. Svi se upitno zagledaše; a knez kao da nije razumeo te reči, te je bio na vrhuncu sreće.

— Zašto govorite tako — mrmaljao je on — zašto vi... molite za oprostjenje ...

On zausti već da rekne da nije dostojan toga da se od njega traži oprostjenje. Ko zna, možda je i primetio značaj reči o »besmislici koja ne može imati ni najmanjih posledica«, ali se, kao čudan čovek, možda još obradovao tim rečima. Bez sumnje, za njega je vrhunac sreće bilo već samo to što će opet slobodno moći dolaziti k Aglaji, što će mu ona dozvoliti da s njom razgovora, da sedi s njom, da šeta, i, ko zna, možda bi se on time i do kraja svog života zadovoljio ... (A, tog se »zadovoljstva« Lizaveta Prokofjevna, kanda, i bojala u sebi; ona ga je naslućivala: mnogo čega se ona potajno bojala, što sama nije umela da iskaže.) Teško je opisati koliko je knez živnuo i obodrio se to večer. Bio je toliko veseo da je bilo milina gledati ga — tako su docnije govorile Aglajine sestre. On postade razgovoran, a to mu se nije desilo još od onog jutra kada se pre pola godine upoznao sa Jevančinima. Jer, po povratku u Petrograd, on je postao primetno i namerno ćutljiv, i sasvim nedavno se pred svima izrekao knezu Š. da mora da se uzdržava i da ćuti, pošto nema prava da ponižava misao kad je sam izlaže.

Celo to večer je govorio, tako reći, samo on — mnogo je pričao. Jasno je, radosno i podrobno odgovarao na pitanja. Ah iz njegovih reči nije provirivalo ništa što bi ličilo na ljubavni razgovor. Sve su to bile tako ozbiljne, čak ponekad i neobične misli. Knez izloži nekoliko svojih pogleda, svojih ličnih, skrivenih zapažanja, tako da bi sve to ispalo bezmalo i smešno da nije bilo tako »lepo izloženo«, kako su se docnije složili svi koji su ga slušali. Mada je general voleo ozbiljne razgovore, on i Lizaveta Prokofjevna zaključiše u sebi da u kneževom pričanju ima već i suviše mnogo učenosti, tako da se pred kraj te večeri skoro sneveseliše. Uostalom, knez najzad dođe dotle da ispriča i nekoliko vrlo smešnih anegdota, kojima se on prvi smeja, tako da su se drugi smejali više njegovom radosnom smehu nego samim anegdotama, što se, pak, tiče Aglaje, ona skoro cele večeri nije ni reči rekla; zato je neprekidno slušala Lava Nikolajeviča, upravo nije ga toliko ni slušala koliko ga je gledala.

— Samo pilji u njega, oči ne skida; svaku njegovu reč upija; samo guta, samo guta! — govorila je docnije Lizaveta Prokofjevna mužu — a da joj ko kaže da ga voli, rđavo bi se proveo!

— Šta da radiš: sudbina! — sleže ramenima general, i dugo je još ponavljao tu rečcu, koja mu se veoma dopala. Treba dodati da se ni njemu, kao poslovnom čoveku, takođe mnogo štošta nije dopadalo u sadašnjim okolnostima, a u prvom redu — sama neodređenost stvari; ali on se odlučio da zasad ćuti i gleda... u oči Lizaveti Prokofjevnoj.

Radosno raspoloženje u porodici ne potraja dugo. Sutradan se Aglaja opet posvađa sa knezom, i tako je išlo neprekidno i idućih dana. Ona bi po čitave časove ismevala kneza, i

pravila bi od njega skoro budalu. Istina, oni bi ponekad, po sat i po dva sedeli u njihovoj domaćoj baštici, u hladnjaku, ali je primećeno da knez u to vreme skoro redovno čita Aglaji novine ili kakvu knjigu.

— Čujte — reče mu jednom prilikom Aglaja prekidajući čitanje novina — zapazila sam da ste vi strašno neobrazovani; vi skoro ništa ozbiljno ne znate; kad vas čovek što pita: ni ko, ni kad, ni po kom ugovoru. Vi ste prilično jadni.

— Ja sam vam već rekao da nisam bogzna kako školovan — odgovori joj knez.

— Pa šta onda ima u vama? Kako mogu ja onda da vas cenim? Čitajte dalje; uostalom, ne treba, dovoljno smo čitali.

I onda, istog večera, ukaza se opet s njene strane nešto za sve vrlo zagonetno. Vratio se knez Š. Aglaja je bila vrlo ljubazna s njim, mnogo se raspitivala o Jevgeniju Pavloviču. (Knez Lav Nikolajevič još nije bio došao.) Najednom knez Š. dozvoli sebi da napravi aluziju na »blisku i novu promenu u porodici«, povodom nekoliko reči koje se oteše Lizaveti Prokofjevnoj da će se, možda, opet morati odložiti Adelaidina svadba, da bi obe svadbe bile zajedno. Nemogućno je zamisliti kako je tad Aglaja planula na »sve te glupe pretpostavke«, i, između ostalog, njoj se ote da »ona ne namerava da zamenjuje ničije ljubavnice«.

Te reči zapanjiše sve prisutne ali u prvom redu roditelje. Lizaveta Prokofjevna je u tajnom razgovoru s mužem nastojala da se konačno objasne s knezom u pogledu Nastasje Filipovne.

Ivan Fjodorovič se kleo da je to samo ispad koji dolazi usled Aglajine »stidljivosti«, i da knez Š. nije pomenuo svadbu, ne bi bilo ni tog ispada, pošto i sama Aglaja zna, i to zna pouzdano, da je to sve samo kleveta rđavih ljudi, i da se Nastasja Filipovna udaje za Rogožina; da tu knez nema nikakvog udela, a kamoli da je u vezi; i čak nije nikada ni bio, ako ćemo istinu da govorimo.

A knez se, međtuim, ničim nije davao zbunjivati, nego je i dalje bio u sedmom nebu... O, naravno, primećivao bi i on ponekad u Aglajinim očima nešto mračno i nestrpljivo; ali je više verovao u nešto drugo i taj mrak bi sam od sebe nestajao. Kad je jednom poverovao, onda ga više ništa nije moglo pokolebati. Možda je bio i suviše miran, tako se bar učinilo lpolitu, koji se jednom slučajno srete s njim u parku.

— Zar nisam pogodio tada da ste zaljubljeni? — počeo on prvi prilazeći knezu, i zaustavi vši ga. Ovaj mu pruži ruku i čestitaše mu kako »dobro izgleda«. Bolesnik je zaista izgledao ohrabren, što je obična pojava kod grudobolnih.

On je prišao knezu radi toga da mu kaže nešto zajedljivo povodom njegovog srećnog izgleda, ali se odmah smete i počeo da govori o sebi. Počeo da se tuži, pa se tužio mnogo i dugo, i prilično bez veze.

— Nećete mi verovati — završi on — koliko su oni tamo svi bolno osetljivi, sitničavi, sebični, sujetni, prozaični; verujete li vi da su me uzeli samo pod uslovom da što pre umrem, pa su sad svi besni što ne umirem, nego mi je, naprotiv, bolje. Komedija! Kladim se da mi ni vi ne verujete.

Knez ne htjede da mu protivreči.

— Ja ponekad pomišljam da opet pređem k vama — nehatno dodade Ipolit. — A vi, dakako, ne smatrate da su u stanju da prime čoveka s tim da taj neizostavno i što je mogućno pre umre?

— Mislio sam da su vas pozvali s nekom drugom namerom.

— Oh, pa vi niste baš sasvim onako... naivni, kao što se o vama govori! Sad nije vreme, ali ja bih vam mogao ponešto otkriti o tom Ganječki i o njegovim nadama. Vama potkopavaju kuću, kneže, nemilosrdno potkopavaju kuću, kneže, nemilosrdno potkopavaju i... čak je žalostno što ste vi ipak tako bezbrižni. Ali, na žalost, vi ne možete drukčije!

— Gle, to li vi želite! — nasmeja se knez. — šta mislite: da bih ja možda bio srećniji kad bih bio manje bezbrižan?

— Bolje je biti makar i nesrećan, ali znati, nego srećan, a živeti... nasamaren. Vi, izgleda, nikako ne verujete da imate suparnika i... sa te strane?

— Vaše reči o suparništvu su donekle cinične, Ipolite; žao mi je što nemam prava da vam odgovorim, što se, pak, tiče Gavrila Ardalionoviča, to ćete priznati i sami da on ne može ostati miran posle svega što je izgubio, ako makar unekoliko znate njegov položaj. Meni se čini da je bolje posmatrati stvar s toga gledišta. On će još moći da se promeni; on ima još mnogo da živi, a život je bogat... Uostalom... uostalom — splete se odjednom knez — što se tiče potkopavanja... ja ne razumem o čemu govorite. Nego, bolje da ostavimo taj razgovor, Ipolite.

— Ostavićemo ga zasad; osim toga, već ne može ništa proći bez velikodušnosti, sa vaše strane. Tako je, kneže, vi morate prstom da opipate da biste mogli ne verovati, ha-ha! Nego, vi sad mora da me mnogo prezirete, zar ne?

— Zbog čega? Zato što ste više od nas prepatili, i patite?

— Ne, nego zato što sam nedostojan svojih patnji.

— Ko je mogao da mnogo pati, znači da je i dostojan mnogih patnji. Aglaja Ivanovna je, kad je pročitala vašu ispovest, zaželela da vas vidi, ali...

— Odlaze... Ona ne može, razumem, razumem ... — prekide ga Ipolit, kao trudeći se da promeni razgovor. — Zbilja, rekoše mi da ste joj baš vi i čitali naglas celi onaj galimatijas; ono je zbilja u bunilu pisano i... učinjeno. I ne shvatam do koje mere je potrebno da čovek bude, neću da kažem surov (to je za mene ponižavajuće), nego detinjski sujetan i osvetoljibiv, pa da mi se ta ispovest prebacuje i iskorišćuje protiv mene kao oružje! Ne uznemirujte se, ja tu ne mislim na vas ...

— Ali meni je žao što se vi odričete one sveščice, Ipolite. Ona je iskrena; i znate li da su i njene najsmušnije strane, a njih ima mnogo (tu se Ipolit veoma namršti), iskupljene patnjom, jer sve ono priznati bila je takođe patnja, i... možda velika hrabrost. Misao koja vas je vodila pri tom nesumnjivo je imala plemenitu osnovu, pa ma kako stvari izgledale, što više mislim, sve mi je to jasnije, kunem vam se. Ja vas ne osuđujem, nego govorim da bih rekao svoje mišljenje, i žao mi je što sam tada ćutao ...

Ipolit viknu. Njemu sinu misao da se knez pretvara i da ga hvata; ali zagledavši mu se bolje u lice, on ne mogade da ne poveru je u njegovu iskrenost, i lice mu se razvedri.

— Pa ipak se mora mreti! — reče on umalo ne dodavši: »i to još ovakav čovek kao ja!« — A zamislite kako mi dosađuje Ganječka: sad je izmislio, u vidu zamerke, da će možda od onih što su slušali moju svesku trojica-četvorica pre mene umreti! A! On misli da je to meni neka

uteha, ha-ha! Pre svega, oni, eto, još nisu umrli; a kad bi ti ljudi baš i poumirali, šta bih ja imao od toga, recite i sami! On sudi po sebi; uostalom, on je otišao još dalje; sad me porsto grdi, kaže da čestit čovek u takvom slučaju umire ćuteći, i da je sve ono bila samo obična sebičnost s moje strane! Kakva prefinjenost ili, bolje rečeno, u isti mah životinjska grubost njihove sebičnosti, koju oni nikako ne mogu kod sebe da prime! ... Jeste li čitali, kneže, o smrti nekog Stepana Gljebova, u osamnaestom veku? Ja sam slučajno juče pročitao ...

— Kog Stepana Gljebova?

— Bio je nabijen na kolac za vreme cara Petra.

— Ah, bože, znam! Bio je živ još petnaest sati na kocu, na mrazu, u bundi, i umro neobično hrabro. Kako da ne! Čitao sam ... pa šta?

— I daje bog takvu smrt ljudima a nama, eto, neće! Vi, možda mislite da ja nisam kadar umreti onako kao Gljebov?

— O, nikako ne — zbuni se knez — ja sam samo hteo da kažem da vi... to jest, ne da ne biste ličili na Gljebova, nego... da bi... da biste onda pre ličili na...

— Znam: na Ostermana, a ne na Gljebova, to ste hteli da kažete!

— Kakvog Ostermana! — začudi se knez.

— Ostermana, diplomatu Ostermana, Ostermana iz doba Petra Velikog — promrmlja Ipolit, najednom se nekako zbunivši. Zavlada izvesna nelagodnost.

— O, n-n-ne! Nisam to hteo da kažem — oteže knez posle izvesnog ćutanja — meni izgleda... da vi nikad ne biste bili Osterman.

Ipolit se namršti.

— Uostalom, zašto ja to tako tvrdim! — prihvati knez najednom, očevidno želeći da se popravi. — Zato što ondašnji ljudi (kunem vam se da sam se tome oduvek strašno čudio) nisu bili kao mi danas što smo: nije bila ova rasa, kao danas, u naše doba, nego kao neka druga pasrnina: Onda su ljudi imali jednu ideju, a sad su nervozniji, razvijeniji, osetljiviji, kao sa dve, sa tri ideje odjedared ... Današnji čovek je širi, i, verujte mi, to mu baš i smeta da bude onako jednostavan čovek kao oni iz onog doba ... Ja ... ja sam to samo zbog onog gore rekao, a ne ...

— Razumem. Zbog svoje naivnosti, usled koje se niste složili sa mnom, vi sad pokušavate da me tešite, ha-ha! Vi ste pravo dete, kneže. No ipak ja zapažam da vi sa mnom neprestano postupate kao... kao sa porculanskom šoljom... Ništa, ništa, ne ljutim se. U svakom slučaju, ovaj naš razgovor je ispao prilično smešan; vi ste pokatkad pravo dete, kneže. Uostalom, znajte da sam ja ponekad želeo da budem i nešto bolje od Ostermana. Zbog Ostermana ne bi vredelo vaskrsavati iz mrtvih ... Uostalom, ja već vidim da treba što pre da umrem, inače ću sam... Ostavite me. Do viđenja! Pa lepo, hajde, recite mi sami, no, kako vi mislite: kako je najbolje da umrem? I to da ispadne što je moguće čestitije. Ded, recite mi!

— Prođite pored nas i oprostite nam što smo srećni! — reče knez tihim glasom.

— Ha-ha-ha! To sam i mislio. Očekivao sam kao sigurno nešto u tom duhu. Ipak ste vi... ipak ste vi... No, no! Krasnorečiv svet! Do viđenja! Do viđenja!

O večernjem skupu u vili Jegančinih, na koji je očekivana Bjelokonska, Varvara Ardalionovna potpuno tačno izvesti brata. Goste su očekivali baš toga dana; ali i ovoga puta ona se izrazi o tome nešto oštrije nego što je trebalo. Istina, stvar se dogodila suviše žurno i čak sa nekim potpuno suvišnim uzbuđenjem, baš stoga što se u toj kući »sve radilo onako kako se nigde ne radi«. Sve se to objašnjavalo nestrpljivošću Lizavete Prokofjevne, koja »nije htela više da sumnja«, i toplom nežnošću oba roditeljska srca zbog sreće svoje ljubimice kćeri.

Osim toga, Bjelokonska je uskoro imala da otputuje; a pošto je njena protekcija u otmenim krugovima zbilja mnogo značila, i pošto su se nadali da će ona biti knezu naklonjena, roditelji su računali da će ti krugovi primiti Aglajinog verenika iz ruku uticajne babe, a osim toga, ako u tome baš i bude nečeg neobičnog, to će pod takvim pokroviteljstvom izgledati mnogo manje neobično. Cela stvar je baš i bila u tome što roditelji nikako nisu bili u stanju da reše: »ima li, i u kolikoj baš meri ima u svemu tome nečeg neobičnog? Ili uopšte nema?« Prijateljsko i otvoreno mišljenje uglednih i merodavnih ljudi baš bi dobro došlo u ovom času, kada, zbog Aglajinog držanja, još ništa konačno nije bilo rešeno. U svakom slučaju, pre ili posle, knez je morao biti uveden u više krugove, o kojima nije imao ni najmanjeg pojma. Ukratko, nameravali su da ga »pokažu«. Međutim, večernje poselo je ipak predviđeno skromno. Očekivani su samo »domaći prijatelji« u najmanjem broju. Osim Bjelokonske trebalo je da dođe još jedna dama, žena vrlo uglednog gospodina i čoveka od visokog položaja. Od mladih ljudi računalo se gotovo samo na Jevgenija Pavloviča. On je imao doći kao pratilac Bjelokonske.

O dolasku Bjelokonske knez je bio obavešten možda na čitava tri dana ranije. On je, naravno, primetio uzrujan izgled članova porodice, čak je po nekim brižnim napomenama i nedovršenim rečenicama osetio da oni strahuju zbog utiska koji bi on mogao učiniti. Ali Jegančini, svi do jednog, stekoše uverenje da on u svojoj naivnosti nikako nije u stanju da se dose ti da su oni zbog njega tako brižni. Zato su, gledajući ga, svi u sebi bili setni. On sam, pak, gotovo i nije pridavao nikakvu važnost predstojećem događaju; bio je zauzet nečim sasvim drugim: Aglaja je postajala svakog časa sve ćudljivija i sumornija — to ga je ubijalo. Kad je doznao da očekuju i Jevgenija Pavloviča, on se veoma obradova, pa reče kako i on već odavno želi da ga vidi. Te reči nekako se nikome ne dopadoše; Aglaja ljutito izađe iz sobe, i tek dockan uveče, oko ponoći, kad je knez već odlazio, ona nađe priliku da mu kaže nekoliko reči nasamo, ispraćajući ga.

— Volela bih da nam sutra ceo dan ne dolazite, nego da dođete tek uveče, kad se već skupe ti... gosti. Vi znate da ćemo imati goste?

Ona je to govorila nestrpljivo i namerno strogo; tada je prvi put povelala reč o poselu. Njoj je misao o gostima bila skoro nepodnošljiva — to su svi zapazili. Možda je strašno želela da se zbog toga i posvađa sa roditeljima, ali joj ponos i stidljivost nisu dopuštali da započne razgovor. Knez odmah razumede da se ona zbog njega boji (a neće da prizna da se boji), pa se i sam najednom uplašio.

— Da, ja sam pozvan — odgovori on.

Njoj je očividno teško padalo da produži razgovor.

— Može li se s vama govoriti nešto ozbiljno? Makar jednom u životu? — naljuti se ona najednom prekomerno, ni sama ne znajući zašto, ali nije mogla da se uzdrži.

— Dabome da može, i ja vas slušam, meni je vrlo milo — prommljao je knez. Aglaja opet počuta kratko vreme, pa poče s očevitim nezadovoljstvom:

— Ja o tome nisam htela da se s njima prepirem: njima čovek neki put ne može dokazati. Ta pravila što ih maman ponekad ima oduvek su mi bila odvratna. Ne govorim o tati, od njega se ne može ni tražiti. Maman je, naravno, plemenita žena; neka se neko usudi da joj predloži nešto nisko, pa će videti. Ali onoj rđi se klanja! Time ne mislim na Bjelokonsku: ništavna baba, ništavna i karakterom, ali je mudra i zna sve da ih drži u rukama, te joj je makar to jedno dobro. Da čudne niskosti! A i smešno; mi smo oduvek bili ljudi srednjeg kruga, sasvim srednjeg, kako samo može biti; što će nam sad da se trpamo u te velikosvetske krugove? I sestre bi htele tamo; sve ih je povukao taj knez Š. A što se vi radujete što će Jevgenije Pavlovič doći?

— Čujte, Aglaja — reče knez — meni se čini da se vi mnogo bojite zbog mene da vas ja sutra ne obrukam ... u tom društvu?

— Zbog vas? Ja se bojim? — planu Aglaja. — Šta imam ja da se bojim zbog vas, pa makar vi... makar se vi i potpuno obrukali? Šta se to mene tiče? I kako možete da upotrebljavate takve reči? Šta vam znači to »obrukam«? To je gadna reč, vulgarna.

— To je ... školska reč.

— Pa da, školska reč! Gadna reč! I vi kao da nameravate da sutra govorite sve ... takvim rečima? Potražite kod kuće još повише takvih reči u svom rečniku; njima možete učiniti vanredan efekt. Šteta što, izgleda, umete lepo da uđete u salon. Gde ste to naučili? Hoćete li umeti i da popijete pristojno šolju čaja kad svi budu gledali u vas?

— Mislim da ću znati.

— To je šteta; a baš bih se slatko nasmejala! Ali bar razbijte kinesku vazuu u salonu! Ona je vrlo skupa; molim vas, razbijte to; to je poklon, mama će biti očajna, pred svima će zaplakati, toliko je zaljubljena u tu vazuu! Učinite neki gest kao što vi to već umete; gurnite i razbijte. Sedite namerno bliže do nje.

— Naprotiv, potrudicu se da sednem što je mogućno dalje; hvala vam što ste me upozorili.

— Znači da se unapred bojite da ćete krupne gestove praviti. Smem da se kladim da ćete povesti razgovor o nekoj »temi«, o nećem ozbiljnom, naućnom, uzvišenom. Bože, što će to biti... otmeno!

— Ja smatram da bi bilo glupo... ako ne bi bilo umesno.

— Slušajte jednom zauvek — ne izdrža najzad Aglaja — ako započnete o nećem kao o smrtnoj kazni, ili o ekonomskom stanju Rusije, ili o tome da će »svet spasti lepota« ... ja ću se, naravno, obradovati i slatko ću se smeјati, ali... unapred vas opominjem: ne izlazite mi posle toga na oći! ćujete li: ozbiljno vam govorim! Ovog puta vam sasvim ozbiljno govorim.

Ona zaista ozbiljno izgovori svoju pretnju, tako da čak nešto neobićno odjeknu u njenom glasu i zasja u njenom pogledu — nešto što knez nikada dotle nije primetio i što, naravno, već nije lićilo na šalu.

— E, sad ste postigli to da ću baš neizostavno »pokrenuti razgovor«, pa ću čak... možda i vazuu razbiti. Maloćas se nićega nisam bojao, a sad se bojim svega. Sigurno ću se obrukati.

— Onda ćutite. Sedite i ćutite.

— To neću moći. Uveren sam da ću od straha progovoriti, i od straha ću vazu razbiti. Možda ću i pasti na glatkom parketu, ili će mi se nešto takvo desiti ... meni se to već dešavalo. Ja ću o tome sad cele noći sanjati; što ste mi to pominjali?

Aglaja ga mračno pogleda.

— Znae šta? Najbolje da ja sutra nikako ne dolazim! Raportiraću da sam bolestan, i svršena stvar! — odluči on najzad.

Aglaja lupi nogom, pa i poblede od ljutine.

— Bože! Je li još ko video ovakvo što? On neće da dođe kad se naročito zbog njega i... O, bože! Teško svakom onom ko ima posla sa takvim smetenjakom kao što ste vi!

— Dobro, doći ću, doći ću! — brže je prekide knez. — I dajem vam časnu reč da ću celo večer presedeti, i ni usta otvoriti neću. Za to vam dobar stojim.

— Vrlo dobro ćete učiniti. Maločas rekoste: »Raportiraću da sam bolestan« ... Gde samo pronalazite takve izraze? Kakvo vam je to zadovoljstvo da govorite sa mnom takvim rečnikom? Da li vi to navlaš hoćete da me jedite, šta li?

— Oprostite; i ovo je školski izraz; neću više. Ja vrlo dobro razumem da se vi... bojite za mene ... (ama, ne ljutite se!) i meni je to neobično milo. A nećete mi verovati koliko se sad bojim, i kako se radujem vašim rečima. Ali sva ta bojazan, kunem vam se, sve su to trice. Bogami, Aglaja! A radost će ostati. Ja strašno volim što ste vi takvo dete, tako lepo i dobro dete. Ah, kako divni umete da budete, Aglaja!

Aglaja bi se, naravno, naljutila pa je to već i htela, ali joj odjednom neko neočekivano osećanje obuze svu dušu, u jednom trenutku.

— A nećete mi prebaciti sadašnje grube reči... nekad ... docnije? — upita ona najednom.

— Šta to govorite! I zašto ste sad opet planuli? Eto, opet sumorno gledate. Počeli ste da ponekad suviše sumorno gledate, Aglaja ... kako nikad ranije niste gledali. Ja znam otkud je to ...

— Ćutite, ćutite!

— Ne, bolje je da kažem. Ja već odavno hoću da vam kažem; već sam i rekao, ali... to je malo, jer vi mi niste poverovali. Između nas ipak postoji jedna osoba...

— Ćutite, ćutite, ćutite, ćutite! — prekide ga Aglaja naglo, čvrsto ga uhvativši za ruku i skoro užasnuto ga gledajući. U taj mah je pozvaše. Ona kao da se obradova, pa ga ostavi i pobeže.

Knez celu noć provede u groznici. Čudnovato, već nekoliko noći uzastopce imao je groznicu. Ovog puta u polubunilu njemu dođe pomisao: šta će biti ako sutra, pred svima, dobije napad? Jer on je već dobijao napad u budnom stanju. Ledio se od same te misli; cele noći se zamišljao u nekakvom čudnovatom nečuvenom društvu, među nekim čudnim ljudima. Glavno je bilo to da je »poveo razgovor«; znao je da ne treba govoriti, ali je sve vreme govorio — ubeđivao ih je u nešto. I Jevgenije Pavlovič i Ipolit su bili među gostima, i činilo se da su se veoma prijateljili.

Knez se probudi oko devet časova sa glavoboljom i velikom zbrkom u mislima, sa čudnim utiscima. Odnekud strašno zažele da vidi Rogožina; da ga vidi i da mnogo razgovara s njim; o čemu, to ni sam nije znao; zatim se odjednom nekako odluči da ode do Ipolita. Nešto mutno ispunjavalo mu je srce, toliko da sve što mu se toga jutra dogodilo učini na njega

istina neobično jak, no ipak nepotpun utisak. Jedan od tih događaja bila je Lebedevljeva poseta.

Lebedev dođe dosta rano, tek što je prošlo devet, i gotovo sasvim pijan. Iako knez u poslednje vreme nije mnogo zapažao, ipak mu sad pade u oči da se Lebedev već tri dana, otkako se odselio general Ivolgin, vrlo ružno ponaša. Nekako je najednom postao prljav i musav, mašna mu se iskrivila u stranu, a jaka od kaputa se raspala. U svom stanu je pravio lom, i to se čulo napolju. Vera jedared dođe sva uplakana i nešto je pričala. Kada se sad pojavio, on nekako vrlo čudno počeo da govori busajući se u grudi i optužujući sebe...

— Dobio sam... dobio sam odmazdu za izdajstvo i podlost svoju... Šamar sam dobio! — završi on, najzad, tragično.

— Šamar! Od koga? ... Pa još ovako rano?

— Rano? — sarkastično se osmehnu Lebedev. — Tu vreme ne znači ništa ... čak ni za fizičku odmazdu... a ja sam moralan... moralan sam šamar dobio, a ne fizički!

I najednom sede bez ustezanja, pa počeo da priča. Njegovo pričanje beše skoro sasvim bez veze; knez se namršti i gotovo već htelo da ode; ali ga najednom nekoliko reči začudi. Zapanji se od čuda ... Neobične stvari je pričao gospodin Lebedev.

Isprva se ticalo, očevidno, nekakvog pisma; pomenuo je i ime Aglaje Ivanovne. Zatim Lebedev počeo odjednom gorko da prebacuje samom knezu; moglo se razumeti da ga je knez uvredio. Prvo ga je, veli, knez počastvovao svojim poverenjem u pogledu svojih odnosa sa izvesnom »personom« (Nastasjom Filipovnom); ali posle je sasvim raskinuo s njim, oterao ga od sebe sramno, i to tako ponižavajuće da je poslednji put grubo odbio »nevino pitanje o skorim promenama u kući«.

Sa pijanim suzama priznade Lebedev da »posle toga već nikako nije mogao da izdrži — tim pre što je on mnogo štošta znao ... vrlo mnogo ... i od Rogožina, i od Nastasje Filipovne, i od prijateljice Nastasjine, i od Varvare Ardalionovne ... lično ... i od ... čak i od same Aglaje Ivanovne. — Možete li vi to da zamislite ... preko moje ljubimice Vere, jedinice moje ... da... nego, uostalom, nije mi jedinica, jer ih imam tri. A ko je izveštavao pismima Lizavetu Prokofjevnu, i to u najdubljoj tajanstvenosti, he-he! Ko joj je pisao o svima odnosima i... o kretanju persone, Nastasje Filipovne, he-he-he! ko — ko je taj anonimus, dozvolite da vas zapitam?«

— Valjda tek niste vi? — viknu knez.

— Ja glavom — dostojanstveno odgovori pijanica — i danas, oko osam i po, svega pre pola časa... ne, biće već tri četvrti časa kako sam izvestio poštovanu majku da imam da joj javim o jednom događaju ... i to značajnom. Ceduljicom sam je izvestio, preko devojke, sa sporednog ulaza. Primila me je.

— Vi ste sad bili kod Lizavete Prokofjevne? — zapita knez jedva verujući svojim ušima.

— Sad sam bio s njom, i dobio šamar ... moralan. Vratila mi je pismo, i to ga ljutito bacila neotvoreno ... a mene je isterala kao psa... Uostalom, samo moralno, ne fizički... ali, bogami, skoro i fizički ... malo je nedostajalo.

— Kakvo vam je to pismo bacila, neotvoreno?

— Pa zar vam... he-he-he! Pa ja vam još nisam rekao! A mislio sam da sam vam već rekao ... Dobio sam neko, izvesno pismo, da ga predam ...

— Od koga? Kome?

Ali neka Lebedevljeva »objašnjenja« bilo je neobično teško razumeti, ili makar nešto u njima uočiti. Knez ipak shvati, koliko je mogao, da je pismo bilo dato rano izjutra, preko služavke, Veri Lebedevoj da ga ova preda dalje adresantu ... »kao i ranije ... isto kao i ranije, izvesnoj personi, i to od istog lica... (jer jednu od njih ja označavam nazivom 'lice', a drugu samo sa 'persona', radi nipodaštavanja i razlike; jer postoji velika razlika između nevine i visokoblagorodne generalske devojke i... kamelije), dakle, to pismo bilo je od 'lica' čije ime počinje slovom A ...«

— To nije moguće! Nastasji Filipovnoj? Koješta! — viknu knez.

— Jeste, jeste, ako ne njoj, ono Rogožinu, svejedno. Rogožinu... pa čak je jednom i za gospodina Terentijeva buo, da mu se preda od lica na slovo A — namignu i nasmeši se Lebedev.

Pošto je on često preskakao sa jednog predmeta na drugi i zaboravljao o čemu je počeo da govori, knez sasvim učuta, da bi mu dao mogućnost da se iskaže. Pa ipak je bilo vrlo nejasno: da li su pisma išla baš preko njega lično ili preko Vere? Kako je on tvrdio da je »Rogožinu isto što i Nastasji Filipovnoj« to znači, verovatno, da ta pisma nisu išla preko njega, ako je uopšte i bilo kakvih pisama. Na koji je, pak, način pismo dospelo sada u njegove ruke, to je ostalo potpuno neobjašnjeno; najverovatnije se moglo pretpostaviti da ga je on nekako ukrao od Vere... potajno uzeo, pa ga sa nekakvom namerom odneo Lizaveti Prokofjevnoj. Tako zaključio i razumede najzad knez.

— Vi ste poludeli! — viknu on neobično zbunjen.

— Ali ne sasvim, veleštovani kneže — odgovori Lebedev ne bez ljutnje. — Istina, ja sam već skoro hteo da vam ga predam, vama, lično vama u ruke, da vam učinim uslugu... ali sam zaključio da je bolje da učinim uslugu tamo, i da o svemu poštovanu majku obavestim ... isto kao što sam i ranije jednim pismom izvestio, anonimno. I kad sam jutros napisao ceduljicu, prethodno moleći da me primi, u osam časova i dvadeset minuta, ja sam se potpisao: »vaš tajni izveštač«. Odmah su me pustili, onog časa, čak sa preteranom žurbom, na sporedna vrata... k poštovanoj majci.

— Pa?

— Posle se već zna: umalo što me nije istukla, to jest za dlaku je falilo, tako da se čak može smatrati i da me je istukla. A pismo mi je bacila. Istina, već je, kanda, htela da ga zadrži, video sam, primetio sam, ali se predomislila pa mi ga baci. »Kad su tebi, takvom, poverili da ga predaš, a ti ga i predaj ...« Čak se našla uvređena! Jer kad se ni preda mnom nije postidela da to kaže, onda se, znači, našla uvređena. Plahovit karakter.

— Pa gde je sad to pismo?

— Još uvek je kod mene. Evo ga.

I on predade knezu Aglajino pismo za Gavrilu Ardalionoviča, koje je ovaj, likujući, još istog jutra, dva sata docnije, pokazao sestri.

— Ovo pismo ne može ostati kod vas.

— Vama, vama! Vama ga i podnosim — vatreno prihvati Lebedev — sad sam opet vaš, sav, vaš sam od glave do srca, sluga, posle trenutne izdaje! Kaznite srce, ali poštedite bradu, što rekao Tomas Mor.. u Engleskoj i u Velikoj Britaniji. Mea culpa, mea culpa, što rekla rimska papa... to jest, on je rimski papa, a ja ga zovem rimska papa.

— Ovo pismo mora biti odmah poslato — užurba se knez — ja ću ga predati.

— A zar nije bolje, zar nije bolje, najblagovaspitaniji kneže, a zar nije bolje... ovako ...
Lebedev načini čudnu, sladunjavu grimasu; strašno se najednom uzmuva na mestu, kao da ga je iznenada neko iglom ubo, pa lukavo namigujući poče nešto da radi i da pokazuje rukama.

— Šta mislite?! — upita knez ljutito.

— Prethodno ... da se otvori! — prošapta on sladunjavo i nekako poverljivo.

Knez skoči tako razjaren da Lebedev već naže da beži; ali dotrčavši do vrata, zastade očekujući hoće li biti milosti.

— E, moj Lebedeve! Može li, može li se čovek spustiti do tako podle niskosti do koje ste vi došli? — viknu knez ožalošćeno.

Lebedevljevo lice se razvedri.

— Nizak sam! Nizak sam! — približi se on odmah, busajući se u prsa.

— Ali to je odvratno!

— Pravo kažete: odvratno. To je prava reč!

— I kakva vam je samo to navika da tako... čudno postupate? Pa vi ste ... prosto ... špijun! Zašto ste pisali anonimno i uznemiravali... tu plemenitu dobru ženu? Po čemu, najzad, Aglaja Ivanovna nema pravo da piše kome je njoj volja? Što ste išli danas tamo: da se žalite, šta li? Cemu ste se tamo nadali? šta vas je navelo da potkazujete?

— Samo iz prijatne radoznalosti i... iz uslužnosti blagorodne duše, to je! — mrmljao je Lebedev. — A sad sam opet vaš, opet sav! Obesite me ako hoćete!

— Pa jeste li takvi kakvi ste sad išli i do Lizavete Prokofjevne? — zainteresova se knez sa gnušanjem.

— Ne ... bio sam svežiji... i čak pristojniji. Ja sam tek posle poniženja dobio ovakav izgled.

— Dobro, ostavite me sad.

Uostalom, ova molba je morala biti ponovljena nekoliko puta pre nego što se gost najzad rešio da ode. Pošto je bio već sasvim otvorio vrata, on se opet vrati, dođe do sredine sobe na prstima, ponovo poče da pravi rukama znake pokazujući kako se otvara pismo; da recima kaže svoj savet, to se nije usuđivao. Zatim izađe smešeći se tiho i ljubazno.

Ćuti sve to bilo je vrlo teško. Iz svega toga se isticala jedna činjenica, glavna i neobična: Aglaja je bila veoma uznemirena, u velikoj neodlučnosti, na velikoj mucu ko zna zbog čega (»zbog ljubomore«, šapnu u sebi knez). Izlazilo je, takođe, i to da su je, naravno, zbunjivali rđavi ljudi, a bilo je i suviše čudno što im se ona toliko poveravala. Naravno, u toj neiskusnoj, ali plahovitoj i ponosnoj glavici sazrevali su neki naročiti planovi, možda i ubitačni i... izuzetni. Knez je bio neobično uplašen i u svojoj zbunjenosti nije znao na šta da se odluči. Nešto se neizostavno moralo preduzeti, to je osećao. Još jednom pogleda na adresu zapečaćenog pisma: o, nije osećao sumnju i nemir jer je verovao. Drugo je nešto njega u tom pismu mučilo: nije verovao Gavrilu Ardalionoviču.

Pa, ipak, odlučio se da mu preda to pismo, lično, i već izađe u toj nameri iz kuće ali se putem predomisli. Skoro pred samom Pfcinovom kućom naiđe odnekud, kao poručen, Kolja, i knez mu poveri da preda pismo lično bratu, kao da ono dolazi neposredno od same Aglaje Ivanovne. Kolja se nije raspitivao nego ga uruči, tako da Ganja nije mogao ni sanjati kroz koliko ruku je to pismo prošlo. Vrativši se kući, knez pozva Veru Lukijanovnu k sebi, ispriča joj što je bilo potrebno i umiri je, jer je ona sve dotle tražila pismo i plakala. Ona se užasnu

kad doznade da je pismo odneo otac. (Knez od nje docnije doznade da je ona već više puta tako potajno poslužila Rogožinu i Aglaji Ivanovnoj; njoj ni na pamet nije padalo da je tu moglo biti nečega štetnog po kneza ...) A knez postade najzad toliko rastrojen da kad mu je kroz dva časa dotrčao glasnik od Kolje sa vešću o očevoj bolesti on u prvom trenutku skoro ne mogade da shvati u čemu je stvar. Ali taj događaj ga i povрати, jer ga je veoma dirnuo. On provede kod Nine Aleksandrovne (kuda su, razume, se, preneli bolesnika) skoro do samog mraka. Nije im ničim bio od koristi ali ima ljudi koje je prijatno videti kraj sebe u izvesnim trenucima.

Kolja je bio kao ubijen, grčevito je jecao, ali je ipak neprestano trčao poslom: čas po doktora, i našao trojicu, čas u apoteku, u berbernicu. Generala povратиše u život, ali nisu mogli da ga osveste; lekari su se izražavali da je »pacijent svakako u opasnosti«. Varja i Nina Aleksandrovna nisu se micale od bolesnika; Ganja je bio zbunjen i potresen ali nije hteo da ide gore, i čak se bojao da vidi bolesnika. On je kršio ruke, i u isprekidanom razgovoru sa knezom pođe mu za rukom da kaže: »Takva nesreća i kao za pakost baš u ovakvom trenutku!«

Knezu se učini da je razumeo o kome trenutku. Ipolita knez ne zateče u Pfticinovoj kući. Predveče dotrča Lebedev, koji je posle jutrošnjeg »objašnjenja« spavao neprekidno. Sad je bio skoro trezan i plakao nad bolesnikom pravim suzama, kao nad rođenim bratom. Priznavao je svoju krivicu glasno, no ipak ne objašnjavajući u čemu je stvar. Neprestano je dosadivao Nini Aleksandrovnoj, stalno je uveravajući da je »to on, lično on kriv, i niko drugi nego on... jedino iz prijatnog ljubopitstva«, i da je »pokojnik« (on je, bog bi ga znao zašto, još živog generala neprestano tako zvao!) bio najgenijalniji čovek! Ozbiljno je ukazivao na genijalnost, kao da bi to u ovom času moglo biti od neke velike koristi.

Nina Aleksandrovna, videći njegove iskrene suze, reče mu najzad, bez ikakvog prebacivanja, i gotovo toplo: »Ta šta vam je... no, ne plačite, no, bog će vam oprostiti.« Lebedeva su te reči i njihov ton toliko zaprepastili da celo to večer nije hteo ni da se makne od Nine Aleksandrovne. (Pa i svih idućih dana, do generalove smrti, on je skoro od jutra do mraka provodio vreme u njihovoj kući.) U toku dana Nini Aleksandrovnoj dođe dvaput momak, poslat od Lizavete Prokofjevne, da pita kako je bolesniku. Kad se knez uveče, u devet sati, pojavi u salonu JAPANČINIH, već punom gostiju, Lizaveta Prokofjevna, odmah poče da ga ispituje o bolesniku, saosećajući, i sve potanko, a kneginji Bjelokonskoj, na njeno pitanje : »Ko je bolesnik i ko je ta Nina Aleksandrovna?« odgovori dostojanstvenim tonom. Knezu se to vrlo dopade. On, pak, pričajući Lizaveti Prokofjevnoj, govorio je »divno«, kako se docnije izraziše Aglajine sestre: »skromno, lagano, bez suvišnih reči, bez gestikulacije, dostojanstveno; ušao je otmeno, odeven je bio izvanredno«, i ne samo što nije pao na glatkom parketu, kao što se juče bojao, nego je očevito učinio na sve prijatan utisak.

Sa svoje strane, pošto sede i obazre se, odmah primeti da ceo ovaj skup nimalo ne liči na jučerašnja priviđenja kojima ga je plašila Aglaja, niti na košmare koje je imao prošle noći. Prvi put u životu vide delić onoga što se zove strašnim imenom »visoko društvo«. Već je odavno, usled nekih svojih naročitih namera, razloga i naklonosti, žudeo da prodre i u taj začarani krug ljudi, pa ga je veoma zanimao prvi utisak. Taj prvi utisak beše upravo

čaroban. Nekako odjednom, i odmah, njemu se učini da su se svi ti ljudi tako i rodili da budu zajedno, da kod Japančinih nema nikakvog »primanja« tog večera, niti kakvih zvanih gostiju, nego da su to sve sami »svoji ljudi«, i kao da im je i on već odavno odan prijatelj i jednomišljenik, koji se sad vratio među njih posle nedavnog rastanka. Privlačnost finog ophođenja, jednostavnosti i prividne srdačnosti skoro je volšebna.

Njemu ni na um nije moglo pasti da je sva ta prostosrdačnost i blagorodstvo, duhovitost i visoko lično dostojanstvo blistava umetnička majstorija. Većina gostiju se sastojala, i pored otmene spoljašnjosti, uglavnom iz prilično praznih ljudi koji, budući vrlo zadovoljni sami sobom, ni sami nisu znali da je mnogo štošta što je bilo dobro u njima samo majstorija, za šta oni, uostalom, nisu krivi, jer su je dobili nesvesno, po nasleđu. Očaran svojim prvim utiskom knez na to nije hteo ni da misli. On je video, na primer, da onaj starac, onaj dostojanstveni visoki činovnik, koji bi mu po svojim godinama mogao biti deda, prekide svoj razgovor da bi njega slušao, njega tako mladog i neiskusnog ... Pa ne samo što ga sluša nego i ceni njegovo mišljenje, tako je ljubazan s njim, tako iskreno dobrodušan, a, međutim, oni su strani i prvi put se vide. Možda je na živu kneževu prijemčivost najviše uticala baš ta prefinjena učtivost. Možda je, pak, još unapred bio i suviše naklonjen, pa čak i pripremljen da mu utisci budu srećni.

Međutim, svi ti ljudi — iako su, naravno, svi bili »domaći prijatelji«, a prijatelji i među sobom — ipak ni izdaleka ne behu toliko odani ni ovoj kući ni međusobno kako se to knezu učinilo kad su ga predstavili i upoznali s njima. Tu je bilo ljudi koji nikada i nipošto ne bi priznali Japančinima da su im bar donekle jednaki. Tu je bilo ljudi koji su se veoma mrzeli; stara Bjelokonska je celog svog života »prezerala« ženu »čičice visokog činovnika« a ova, opet, sa svoje strane, nikako nije trpela Lizavetu Prokofjevnu. Taj »velikodostojnik«, njen muž, iz nekih razloga pokrovitelj Japančinih još od same njihove mladosti, koji je ovde i predsedavao, bio je u očima Ivana Fjodoroviča toliko značajna ličnost da on u njegovom prisustvu osim straha i strahopoštovanja nije mogao ništa drugo da oseća, čak bi samog sebe iskreno prezreo kad bi makar samo za trenutak smatrao sebe ravnim njemu, i kad ne bi u njemu gledao Zeusa olimpijskog.

Tu je bilo ljudi koji po nekoliko godina nisu jedan drugog viđali i koji jedan prema drugom nisu osećali ništa osim ravnodušnosti, ako ne i gnušanja, ali koji su se sad našli ovde kao da su koliko juče bili zajedno u prisnom i prijatnom društvu. Uostalom, društvo nije bilo mnogobrojno. Pored Bjelokonske i »čičice-velikodostojnika«, koji je zbilja bio vrlo uticajna ličnost, osim njegove supruge, tu je bio, prvo, jedan vrlo solidan general, baron ili grof sa nemačkim prezimenom, čovek neobično ćutljiv, sa reputacijom vanrednog poznavaooca državnih poslova i maltene i sa reputacijom učenosti, jedan od onih olimpijskih administratora koji znaju sve »osim, možda, Rusije«, čovek koji je pet godina ponavljao jednu »po svojoj dubini izvanrednu« misao ali koja je bila, uostalom, takva da je neizostavno postajala izreka i koja je dopirala čak do najvišeg kruga; jedan od onih birokratskih rukovodilaca koji obično posle izvanredno duge (čak čudnovato duge) službe umiru sa velikim činom, na divnom položaju i sa grdanim parama, premda bez nekih velikih podviga, pa čak i sa izvesnom netrpeljivošću prema podvizima...

Taj general bio je Ivanu Fjodoroviču u službi neposredno pretpostavljen, a ovaj ga je, zbog topline svog zahvalnog srca, a i iz naročitog samoljublja, smatrao za svog dobrotvora, premda general samog sebe nije smatrao za dobrotvora Ivana Fjodoroviča; on se držao prema Ivanu Fjodoroviču sasvim hladno, iako je sa zadovoljstvom primao njegove mnogostruke usluge; a inače bi ga smesta zamenio drugim činovnikom samo kad bi se za to ukazali neki razlozi, pa makar ti razlozi i ne bili »viši«. Bio je tu još jedan ugledan gospodin, u godinama, izgleda čak i rođak Lizavete Prokofjevne (mada je to bilo sasvim netačno), čovek sa visokim činom i na položaju, imućan i od dobra roda, jakog sastava i vrlo dobrog zdravlja, vrlo govorljiv; važio je čak za nezadovoljnika (iako, uostalom, u najblažem smislu reči), čovek žučan (ali i ovo je kod njega bilo prijatno), sa navikama engleskih aristokrata i sa engleskim ukusom (u pogledu, na primer, krvavog bifteka, konjske opreme, lakeja itd.). On je bio veliki prijatelj »velikodostojnika«, zabavljao ga je, a osim toga je Lizaveta Prokofjevna iz nekih razloga gajila čudnovatu nadu da će tom starijem gospodinu (inače nešto lakomisenom i donekle ljubitelju ženskog pola) najednom pasti na pamet da zatraži Aleksandrinu ruku i da je usreći.

Posle tog najvišeg i najsolidnijeg sloja ovog skupa dolazio je sloj mlađih gostiju, a i oni su se odlikovali vrlo finim osobinama. Osim kneza Š. i Jevgenija Pavloviča, tom sloju je pripadao i poznati, neodoljivi knez N., nekadašnji zavodnik, i osvajač ženskih srdaca u celoj Evropi, čovek koji je sada već bio blizu četrdeset pete, no još uvek vrlo lepe spoljašnjosti, neobično vešt pripovedač, čovek sa imanjem, istina malo poljuljanim, ali koji je, po navici, živeo više u inostranstvu.

Najzad, tu je bilo ljudi koji kao da su sačinjavah još i treći, zaseban sloj, i koji sami po sebi nisu pripadali nekom »zavetnom krugu« društva, ali koji su mogli, isto onako kao i JAPANČINI, pokatkad na neki način da se vide u tom »zavetnom krugu«. Po nekakvom taktu, koji je kod njih bio usvojen kao pravilo, JAPANČINI su voleli da mešaju na svojim vrlo retkim primanjima najviše društvo sa ljudima iz nižeg sloja, sa odabranim predstavnicima »ljudi srednjeg staleža«. JAPANČINE su zbog toga često hvalili i govorili o njima da pravilno shvataju svoje mesto, da su ljudi sa puno takta, a JAPANČINI su se ponosili takvim mišljenjem o sebi.

Jedan od predstavnika ljudi tog srednjeg staleža bio je te večeri neki inženjer, pukovnik, vrlo ozbiljan čovek, vrlo blizak prijatelj kneza Š., koji ga je i doveo JAPANČINIMA, inače čovek vrlo ćutljiv u društvu. On je na dugačkom kažiprstu desne ruke nosio veliki i upadljivi prsten, po svoj prilici poklon od cara. Bio je tu, najzad, još i jedan književnik-pesnik, poreklom NEMAC, ali ruski pesnik, i uz to vrlo pristojan, tako da ga je čovek bez bojazni mogao uvesti u bolje društvo. Imao je izgled srećnog čoveka, mada zbog nečeg pomalo odvratan, imao je oko trideset osam godina, odevao se besprekorno, bio je iz nemačke porodice, u najvećoj meri buržoaske, ali i u najvećoj meri čestite. Umeo je da se koristi radnim prilikama da se smesti pod okrilje visokih osoba i da očuva njihovu naklonost. U svoje vreme preveo je s nemačkog neko značajno delo nekakvog značajnog nemačkog pesnika, u stihu, znao je kome da posveti svoj prevod, znao je da se pohvali prijateljstvom sa jednim čuvenim, ali pokojnim ruskim pesnikom (postoji čitava grupa književnika koja neobično voli da preko štampe ubraja sebe u lične prijatelje velikih, ali umrlih pisaca); njega je nedavno dovela JAPANČINIMA žena »čičice-velikodostojnika«.

Ta dama je uživala glas pokroviteljke književnika i naučnika, i zbilja je jednom ili dvojici pisaca izdejstvovala penziju posredovanjem ljudi na velikim položajima, kod kojih je ona imala uticaja, a uticaja svoje vrste ona je zaista imala. To je bila gospođa od svojih četrdeset pet godina (dakle, vrlo mlada žena za onakvog starca kao što je bio njen muž), nekadašnja lepotica koja je još i sad, zbog manije svojstvene mnogim četrdesetogodišnjim damama, volela da se i suviše raskošno oblači. Nekom osobitom pameću nije se odlikovala, a njeno poznavanje književnosti bilo je vrlo sumnjivo. Ali pokroviteljstvo je kod nje bilo takva ista manija kao i luksuzna toaleta. Njoj su posvećivana mnoga dela i prevodi; dva-tri pisca su, sa njenom dozvolom, odštampali svoja pisma pisana njoj, pisma o vrlo važnim stvarima ... I, eto, celo to društvo knez je primio kao zdrav novac, kao najčistije zlato, bez primese. Uostalom, i svi ti ljudi bili su, baš kao poručeno, u najzgodnijem raspoloženju te večeri i vrlo zadovoljni sami sobom. Svi su oni do jednog znali da svojom posetom čine Jevgenijima veliku čast. Na žalost, knez nije ni slutio takve tančine. On, na primer, nije slutio da Jevgeniji, nameravajući tako krupnu stvar kao što je rešavanje sudbine njihove kćeri, ne bi ni smeli da ne pokažu njega, kneza Lava Nikolajeviča, starom »velikodostojniku«, priznatom pokrovitelju njihove porodice.

»Čičica-velikodostojnik«, pak, premda bi potpuno ravnodušno saslušao vest o najstrašnijoj nesreći kod Jevgenijih, neizostavno bi se naljutio kad bi Jevgeniji verili svoju kćer bez njegovog saveta i, tako reći, bez njegovog odobrenja. Knez N., taj prijatni i neosporno duhoviti i tako prostosrdačni čovek bio je u najvećoj meri ubeđen da je on neka vrsta sunca, koje je te noći obasjalo salon Jevgenijih. On ih je smatrao kao beskrajno niže od sebe, i baš ta prostodušna i plemenita misao je i radala u njemu onu vanredno milu, ležernu neusiljenost i prijateljstvo prema Jevgenijima. On je vrlo dobro znao da te večeri neizostavno mora nešto ispričati da bi očarao društvo, pa se pripremao sa nekom vrstom nadahnuća. Kad je posle knez Lav Nikolajevič tu priču saslušao, on priznade da nikada dotle nije imao prilike da čuje tako sjajan humor, tako zadivljujuću veselost i naivnost, akoro dirljivu u ustima takvog donžuana kakav je bio knez N.

A, međutim, da je znao knez kako je ta priča stara, otrcana, kako je napamet naučena i kako se već pohabala i dojadila po svim salonima, i samo se još kod nevinih Jevgenijih smatrala kao neka novost, iznenadna, iskrena i blistava uspomena jednog sjajnog i divnog čoveka! Najzad, čak i Nemač-pesničič, iako se držao neobično ljubazno i skromno, teško te i on nije smatrao da svojom posetom čini čast ovoj kući... Ali knez ne primeći naličje, nije zapazio pozadinu. Tu nevolju Aglaja nije predvidela. Ona beše vanredno lepa te večeri. Sve su tri gospođice bile elegantno obučene, iako ne suviše raskošno. Bile su i nekako osobito očešljane. Aglaja je sedela sa Jevgenijem Pavlovičem i vrlo se prijateljski s njim razgovarala i šalila.

Jevgenije Pavlovič se držao solidnije nego inače, takođe, možda, iz pažnje prema tolikim visokim gostima. On je, uostalom, bio već odavno poznat u višem svetu; on je tamo već bio svoj čovek, premda još mlad. Tog večera došao je k Jevgenijima sa florom na šeširu i Bjelokonska ga pohvali zbog tog flora; drugi neki aristokratski sinovac u sličnoj prilici možda ne bi za onakvim stricem metnuo flor. I Lizaveti Prokofjevnoj se to vrlo dopalo, ali ona je večeras izgledala nekako i suviše brižna. Knez primeći da ga Aglaja jedno dvaput pažljivo

pogleda, i kao da beše zadovoljna njime. Malo-pomalo on se osećao sav srećan. Njegove nedavne »fantastične« misli i strahovanja (posle razgovora sa Lebedevom), kad ih se iznenada ali često sećao, izgledali su mu kao nemogućan pa i smešan san! (I bez toga, njegova prva, iako nesvesna želja, malopre i celog dana beše da nekako tako udesi da ne veruje u onaj san.)

Govorio je malo, pa i to samo na pitanja, tako da najzad sasvim učuta, te je samo sedeo i slušao, ah se videlo da se sav topi od miline. Malo-pomalo i u njemu samom se pripremi nešto nalik na neko nadahnuće, gotovo da izbije pri prvoj prilici... Progovorio je, pak, slučajno, opet odgovarajući na pitanje, i, izgleda, sasvim bez naročite namere ...

VII

Dok je sa uživanjem gledao u Aglaju, koja je veselo razgovarala sa knezom N. i Jevgenijem Pavlovičem, najednom onaj stariji gospodin angloman, koji je zanimao »velikodostojnika« u drugom uglu i oduševljeno mu nešto pričao — najednom pomenu ime Nikolaja Andrejeviča Pavliščeva. Knez se brzo okrenu prema njima pa počeo da sluša.

Reč je bila o današnjem stanju i nekim neredima na vlasteoskim imanjima, u n-skoj guberniji. Anglomanovo pričanje je, svakako, imalo u sebi i nešto veselo, jer starac počeo najzad da se smeje zajedljivom govornikovom raspoloženju. Ovaj je pričao tečno i nekako mrzovoljno otežući reči, sa lakim naglaskom na samoglasnicima; pričao je kako je bio primoran, i to baš današnjim stanjem, da proda jedno svoje krasno imanje u n-skoj guberniji, premda nemajući naročitu potrebu za novcem, upola cene, a u isto vreme da zadrži drugo imanje, upropašćeno, nerentabilno, i pod parnicom, i površ svega još da doplati za njega. »Da bih izbegao još i parnicu sa naslednicima Pavliščevljevog imanja, digoh ruke i — pobegoh! Još jedno ili dva takva nasledstva, i ja sam propao. A imao sam tamo da dobijem tri hiljade lanaca najbolje zemlje!«

— Eto vidiš... Ivan Petrovič je rod pokojnom Nikolaju Andrejeviču Pavliščevu. A ti si, čini mi se, tražio rodbinu — tiho reče knezu Ivan Fjodorovič, koji se odnekud nađe u blizini, pa mu pade u oči kneževa napregnuta pažnja s kojom je slušao taj razgovor. Dotle je Jevgenij zanimao svog šefa, generala, ali je već odavno primetio potpunu povučenost Lava Nikolajeviča, pa je počeo da se uznemiruje. On je želeo da ga malo uvuče u razgovor, te da ga tako po drugi put pokaže i preporuči »visokim osobama«.

— Lava Nikolajeviča je vaspitao posle smrti njegovih roditelja Nikolaj Andrejevič Pavliščev — ubaci on uhvativši pogled Ivana Petroviča.

— Vrlo mi-i je mi-ilo — primeti ovaj. — Vrlo dobro se sećam. Maločas kad nas je Ivan Fjodorovič upoznao, odmah sam vas i po liku poznao. Vi ste se, bogami, izgledom vrlo malo izmenili, premda ste bili još dete kad sam vas video, tako možda od deset, jedanaest godina. I sad imate nešto u crtama što podseća...

— Vi ste me videli kao dete? — zapita ga knez sa nekim neobičnim čuđenjem.

— O, vrlo davno — nastavi Ivan Petrovič — u Zlatovrhovu, gde ste tada boravili kod mojih kuzina. Ja sam nekad prilično često odlazio u Zlatovrhovo; vi me se ne sećate? Vrlo verovatno da me se ne sećate ... Vi ste tada imali neku bolest, tako da ste me jednom prilikom čak začudili...

— Ničega se ne sećam! — vatreno potvrdi knez.

Još nekoliko reči objašnjenja, savršeno mirnog od strane Ivana Petroviča i neobično uzrujanog od strane kneza, i pokaza se da su dve vlastelinke, starije devojke, rođake pokojnog Pavliščeva — koje su živele na njegovom imanju Zlatovrhovu, i kojima je knez bio poveren da ga vjispitaju — bile kuzine i Ivana Petroviča. Ivan Petrovič, uostalom, kao ni drugi, nije mogao da objasni razloge iz kojih se Pavliščev tako brinuo o malom knezu, svom posvojčetu.

»Tada mi ne padaše na pamet da se zainteresujem time« — ali se ipak pokaza da Ivan Petrovič ima izvrsno pamćenje jer se odjednom setio kako je starija rođaka, Marta Nikitišna, bila stroga prema malom pitomcu, »tako da sam s njom imao i reči oko vas, zbog njenog načina vaspitanja ... Jer, stalno batine, i samo batine, jednom bolešljivom detetu — pa to je ... priznajte i sami« ... Zatim se još seti kako je, naprotiv, mlađa kuzina, Natalija Nikitišna, bila vrlo nežna prema sirotom dečku ...

»Njih dve sad«, objasni on dalje, »žive u n-skoj guberniji (samo ne znam da li su još žive), gde su nasledile od Pavliščeva jedno prilično imanje. Marta Nikitišna je, mislim, htela u manastir da ide; uostalom, ne smem da tvrdim, možda sam to za neku drugu čuo... Da, to su mi o doktorki onomad pričali ...«

Knez to sasluša sa očima zažarenim od ushićenja i razdraganosti. On neobično vatreno izjavi, sa svoje strane, da nikad neće sebi oprostiti što za svih šest meseci svog bavljenja po gubernijama u unutrašnjosti nije našao vremena da pronade i obiđe te svoje nekadašnje starateljke.

»Svakog dana je nameravao, ah bi ga svaki put okolnosti sprečile... ali sad one žive već u n-skoj guberniji« — objasni on dalje. — Dakle, vi znate Nataliju Nikitišnu? Kakva divna, kakva sveta duša! Ali i Marta Nikitišna... oprostite, vi, izgleda, grešite u pogledu Marte Nikitišne! Ona jeste da je bila stroga, ali... nemogućno je ne izgubiti strpljenje... sa onakvim idiotom kakav sam ja tada bio (hi-hi!). Jer ja sam onda bio potpun idiot, nećete mi verovati (ha-ha!). Uostalom... uostalom, vi ste me tada videli i... Nego, kako to, molim vas, da se ja vas ne sećam? Dakle, vi ste... o, bože, pa zar ste vi zbilja rođak Nikolaja Andrejeviča Pavliščeva?

— U-ve-ravam vas — osmehnu se Ivan Petrovič, zagledavši se u kneza.

— O, ne kažem ja to stoga što... što sumnjam... i, najzad, zar se u to može sumnjati (he-he!)... makar i najmanje? To jest, čak i najmanje! (He-he!) Nego stoga što je pokojni Nikolaj Andrejevič Pavliščev bio tako divan čovek! Retko velikodušan čovek, bogami, uveravam vas!

Knez ne da se gušio, nego je prosto »grcao od predobrog srca«, kako se izrazila o tome sutra ujutru Adelaida u razgovoru sa svojim verenikom, knezom Š.

— O, bože moj! — zasmeha se Ivan Petrovič. — A što ja ne bih bio rođak baš i velikodušnog čoveka?

— Bože! — viknu knez zbunivši se, žureći se i padajući u vatru sve više — ja... ja sam, eto, opet rekao glupost, ali tako je i moralo biti, jer sam ja ... ja... ja ... uostalom, nije o tome reč! Uostalom, šta značim tu sad ja, molim vas, gde je reč o tako krupnim stvarima ... o tako ogromnim stvarima! I to još u poređenju sa tako retko velikodušnim čovekom ... jer on je, bogami, bio najvelikodušniji čovek, zar nije? Pa zar nije?

Knez je čak drhtao. Zašto se najednom tako uzbudio, zašto je pao u tako razdragano ushićenje, potpuno bez povoda, i ne u skladu sa predmetom razgovora — to bi teško bilo reći. On je bio već u takvom raspoloženju i skoro je osećao u tom trenutku prema nekome, i zbog nečega, najtopliju i najiskreniju zahvalnost — možda prema samom Ivanu Petroviču, a teško da ne i prema svima gostima uopšte. On se prosto topio od sreće. Ivan Petrovič počeo, najzad, da se zagleda u njega mnogo pažljivije, a vrlo pažljivo ga je posmatrao i »velikodostojnik«. Bjelokonska uperi u kneza ljutit pogled i steže usne. Knez N., Jevgenije Pavlovič, knez Š. i devojke — svi prekidoše razgovor pa slušahu. Činilo se da se Aglaja uplašila, a Lizaveta Prokofjevna se prosto zaprepastila ... Čudne su bile i one — ćerke i mamica: smatrale su i zaključile da je za kneza najbolje da celo veče presedi ćuteći; ali čim su ga videle u uglu salona, u potpunoj usamljenosti i sasvim zadovoljnog svojom sudbinom, one se odmah uznemiriše. Aleksandra već htela da ode do njega pa da ga pažljivo, kroz celu sobu, priključi društvu, to jest društvu kneza N., blizu Bjelokonske. A sad, kad knez sam počeo da govori, one se još više uznemiriše.

— Da je bio izvanredan čovek, to imate pravo — ubedljivo i već bez osmeha reče Ivan Petrovič. — Da, da ... to je bio divan čovek! Divan i uzorit — dodade on, počutavši. — I slobodno se može reći, dostojan svakog poštovanja — dodade još ubedljivije posle treće pauze — ... i vrlo je prijatno videti da i vi...

— Ama, da li je taj Pavliščev imao aferu nekakvu ... čudnovatu ... sa opatom, sa opatom ... sad sam zaboravio sa kakvim opatom, ali znam da je tada ceo svet pričao nešto o tome — reče, kao prisećajući se, »velikodostojnik«.

— Sa opatom Guroom, jezuitom — podseti ga Ivan Petrovič — da, eto, takvi su naši najbolji i najvrliji ljudi! Jer on je zaista bio čovek od stare loze, imućan, bio je kamerher, i da je ... nastavio da služi... Nego tako: napušta odjednom službu, i sve samo zato da bi prešao u katoličanstvo i da postane jezuit, i to, tako reći, otvoreno, sa nekakvim ponosom. Bogami, sreća te je umro... da; jer tada su svi govorili.

Knez je bio izvan sebe.

— Ko? Pavliščev?... Pavliščev prešao u katoličanstvo? To nije moguće! — viknu on užasnut.

— Eh, »nije moguće«! — progundā sa visine Ivan Petrovič. — To je već mnogo kad se tako nešto kaže, priznajte, dragi moj kneže, i sami... Uostalom, vi toliko cenite pokojnika... doista, on je bio krasan čovek, čime ja i tumačim, u glavnim potezima, uspeh one protuve Guroa. Ali pitajte vi mene, koliko sam muke i posla imao zbog te stvari... i to baš sa tim istim Guroom! ... Zamislite — obrati se on najednom starcu — oni su čak polagali pravo na nasledstvo, tako da sam bio prinuđen da pribegnem najenergičnijim merama... da ih urazumim... jer to su vam bili majstori! Jošte kakvi majstori! Ali sve se, hvala bogu, dešavalo u Moskvi, ja odmah odem do grofa, te smo ih ... urazumili.

— Vi ne možete da zamislite koliko ste me ožalostili i zaprepastili! — viknu opet knez.

— Sažaljevam, ali sve su to, u stvari, sitnice, pa bi se sitnicama i završilo kao i uvek; u to sam uveren. Prošlog leta — obrati se on opet čičici — i grofica K. je, kažu, stupila u nekakav katolički manastir, u inostranstvu. Naš svet nekako ne može da se održi samo ako padne pod uticaj tih ... protuva ... naročito u inostranstvu.

— To je sve zbog naše, mislim... premorenosti — sa autoritetom prošušljeta čičica. — Nego, oni tamo imaju i način da propovedaju... elegantan, svoj ... i znaju da zastraše čoveka. I

mene su trideset druge godine, u Beču, tako zaokupili, verujte, samo ja im se nisam dao, nego sam utekao, ha-ha! Verujte mi da sam pobjegao ...

— Ja sam čula da si ti tada, dragi moj, sa lepoticom groficom Livickom pobjegao iz Beča u Pariz i da si svoju dužnost napustio, a ne od jezuita — ubaci najednom Bjelokonska.

— Pa ipak od jezuita, opet na to izlazi da sam baš od jezuita pobjegao! — prihvati čičica, zasmijavši se pri prijatnom sećanju. — A vi ste, kanda, vrlo pobožni, što je tako retko kod današnjeg mladog sveta— ljubazno se obrati on knezu Lavu Nikolajeviču, koji je slušao otvorenih usta, i još neprestano zapanjen, čičica je očividno želeo da upozna kneza izbliže; iz izvesnih razloga on se zainteresovao za kneza.

— Pavliščev je bio blistav um i hrišćanin, pravi hrišćanin — izgovori najednom knez — pa kako se onda mogao potčiniti veri... nehrišćanskoj ? ... Jer katoličanstvo je isto što i nehrišćanska vera! — dodade on najednom sevu oči i gledajući preda se, obuhvatajući pogledom sve zajedno.

— No, to je već mnogo — promrmlja čičica pa se začuđeno zagleda u Ivana Fjodoroviča.

— Kažete da nije katoličanstvo hrišćanska vera? — okrenu se na stolici Ivan Petrovič — nego kakva?

— Pre svega nehrišćanska! — neobično uzbuđeno i prekomerno oštro počeo opet knez. — To prvo, a drugo, rimski katolicizam je gori i od ateizma, to je moje mišljenje! Da! Takvo je moje mišljenje! Ateizam propoveda samo nulu, dok katolicizam ide dalje: on unakaženog Hrista propoveda, Hrista koga su oni sami oblagali i narugali mu se, izopačenog Hrista! Oni propovedaju antihrista, kunem vam se, uveravam vas! To je moje lično davnašnje ubeđenje, i ono je i mene mnogo namučilo ... Rimski katolicizam veruje da se bez vasijske državne vlasti crkva ne može održati na Zemlji, pa viče: Non possumus! Po mom mišljenju, rimski katolicizam nije uopšte ni vera, nego neposredan nastavak Zapadne Rimske Imperije, i kod njega je sve potčinjeno toj misli, počevši od vere.

Papa je zauzeo zemlju, zemaljski presto, i uzeo je mač. I od to doba sve tako i ide, samo su maču dodali još i laž, podmuklost, prevaru, fanatizam, praznovericu, zločin; titraju se najsvetijim pravednim, prostodušnim, plamenim osećanjima narodnim! Sve, sve su za novac prodali, za nisko zemaljsko carstvo. Pa zar to nije antihristova nauka? Zar je moglo da se iz toga ne izrodi ateizam? Ateizam je od njih rođen, od tog rimskog katolicizma! Ateizam se i začeo prvi put kod njih; jer, zar su mogli oni verovati sami sebi? On je i ojačao zbog odvratnosti prema njima. On je proizvod jezuitske laži i slabosti duhovne! Ateizam! Kod nas ne veruju samo još pojedini staleži, kako onomad lepo reče Jevgenije Pavlovič ... oni što su izgubili koren. Ali tamo, u Evropi, tamo već ogromne mase naroda počinju da ne veruju... nekada zbog mračnjaštva i laži, a sad već iz fanatizma, iz mržnje prema crkvi i hrišćanstvu. Knez se zaustavi da predahne, strašno je brzo govorio. Bio je bled i nestajalo mu je daha. Svi se zagledahu; ali se najzad čičica otvoreno nasmeja. Knez N. izvadi lornjon pa se, ne skidajući pogled, zagleda u kneza. Nemač-pesnik izmili iz ugla, primače se bliže stolu, smešeći se zloslutnim osmejkom.

— Vi mnogo pre-te-ruje-te — oteže Ivan Petrovič sa izvesnom dosadom i kao da zazire od nečega — i njihova crkva ima svojih predstavnika dostojnih svakog poštovanja i punih vrlina

...

— Ja nikada nisam ni govorio o pojedinim predstavnicima crkve. Govorio sam o rimskom katolicizmu u njegovoj suštini, govorio sam o Rimu. Zar može crkve sasvim nestati? Ja to nikada nisam rekao!

— Slažem se, ali sve je to poznato, pa i... nepotrebno i... spada u bogoslovlje ...

— A, ne! A, ne! Ne samo u bogoslovlje, uveravam vas da nije tako! To se svih nas tiče, mnogo više nego što vi mislite. U tome baš svi mi i grešimo što još nikako ne uviđamo da to nije samo i isključivo bogoslovska stvar! Jer i socijalizam je proizvod katoličanstva i njegove suštine! I on je, kao i njegov brat ateizam, ponikao iz očajanja, kao moralna suprotnost katolicizmu, da sobom zameni izgublenu moralnu vlast religije, da utoli duhovnu žeđ ožednelog čovečanstva, i da ga spase ne preko Hrista, nego nasiljem! I to je sloboda preko nasilja, to je takođe ujedinjenje pomoću mača i krvi. »Ne smeš verovati u boga, ne smeš imati svojine, ne smeš imati ličnosti fraternite ou la mort, dva miliona glava!« »Po delima njihovim poznaćete ih«, tako je rečeno u jevanđelju.

I ne mislite da je to sve tako nevino i bezopasno za nas; o, tu je potreban otpor, i što pre, što pre! Potrebno je da nasuprot Zapadu zasija naš Hristos, koga smo mi sačuvali, a koga oni nikad nisu poznavali! Ne da se ropski hvatamo na jezuitski mamac, nego noseći im našu, rusku civilizaciju ... Treba da stanemo pred njih, i neka niko ovde kod nas ne priča kako je njihova propoved fina, kao što to maločas neko reče ...

— Ali dozvolite, dozvolite — strašno se uznemiri Ivan Petrovič, obzirujući se okolo i već počinjući da se plaši — sve vaše misli su, naravno, pohvalne i pune patriotizma, ali sve je to u najvećoj meri preuveličano i... i bolje će biti da to ostavimo ...

— Ne, nije preuveličano, pre je još umanjeno; baš je umanjeno, jer ja nemam snage da se izrazim, ali...

— Ama, do-zvo-lite!

Knez ućuta. On je sedeo, uspravljen na stolici, i nepomično je zažarenim pogledom posmatrao Ivana Petroviča.

— Meni izgleda da je vas preterano potresao slučaj sa vašim dobrotvorom — primeti čičica ljubazno i ne gubeći hladnokrvnost — vi padate u vatru... možda zbog svoje usamljenosti. Kad biste malo više živeli sa ljudima, u društvu — a u otmenom svetu će vas, nadam se, lepo dočekati, kao izvanrednog mladog čoveka — vaše oduševljenje bi se, naravno, malo staložilo i vi biste videli da je sve to mnogo jednostavnije... a, osim toga, takvi retki slučajevi... se dešavaju. Po mome mišljenju, delimično zbog naše prezasićenosti, a delimično od ... dosade ...

— Tako je, baš tako! — viknu knez — sjajna misao! Baš »od dosade, od ove naše dosade«. Ne zbog prezasićenosti, nego, naprotiv, zbog žeđi... Ne zbog prezasićenosti, u tome ste pogrešili! Ne samo zbog žeđi, nego zbog vatre, zbog grozničave žeđi! I... i nemojte misliti da je to u tako neznačajnoj meri da se čovek tome može samo smeјati. Oprostite mi, ali treba umeti predosećati! Naši ljudi kad stignu do obale, kad poveruju da je to obala, oni joj se toliko obraduju da odmah prevrše meru, zašto to? Vi se, eto, čudite Pavliščevu, vi sve pripisujete njegovoj ludosti ili dobroti, ali to nije tačno! Jer ne samo nas nego celu Evropu začuđava, u takvim slučajevima, naša ruska strasnost: kad se naš čovek pokatoliči, on odmah ide u jezuite, i to u one najzatrovanije. Ako postane ateist, neizostavno će tražiti da se vera u boga nasilno iskoreni, dakle, ognjem i mačem! Otkud to, zašto najednom takav

fanatizam? Zar vi to ne znate? On to čini stoga što je našao svoj zavičaj koji ovde nije zapazio, pa mu se obradovao. Obalu, kopno je našao pa je pohrlio da ga ljubi! Jer nije to sve samo zbog sujete, ne postaju samo zbog rđavih sujetnih osećanja ruski ateisti i ruski jezuiti, nego zbog duhovnog bola, zbog duhovne žeđi, zbog žudnje za višim delom, za čvrstim tlom, za otadžbinom, u koju su prestali da veruju stoga što je nikad nisu poznavali!

Rusu je tako lako da postane ateist, lakše nego svim drugima u celom svetu! Naš čovek ne postaje prosto ateista, nego neizostavno poveruje u ateizam kao u novu veru nikako ne primećujući da je poverovao u nulu. Eto vam naše žeđi! »Ko nema tla pod sobom, taj ni boga nema ...« To nije moj izraz. To je izraz jednog trgovca, sektaša, kojeg sam sreo na putu. On se, istina, nije tako izrazio, nego je rekao: »Ko se rođene zemlje odrekao, taj se i boga svoga odrekao.« Kad čovek samo pomisli da su naši najobrazovaniji ljudi prelazili čak u sektu hlistovaca... Uostalom, po čemu je u tom slučaju hlistovština gora od nihilizma, jezuitstva, ateizma? čak je možda i dublja od njih! Eto do čega je dovođila čežnja! ... Otkrijte žednim i grozničavim Kolumbovim saputnicima obalu Novog sveta, otkrijte Rusima ruski »Svet«, dopustite im da pronađu to zlato, to blago, skriveno od njega u zemlji! Pokažite im u budućnosti preporod celog čovečanstva, i njegov vaskrs možda samo pomoću ruske misli, pomoću ruskog boga i Hrista, pa ćete videti kakav će gorostas, moćan i pravičan, mudar i krotak, da izraste pred zadivljenim svetom, zadivljenim i uplašenim, jer oni od nas očekuju samo mač, mač i nasilje, jer, sudeći prema sebi, oni ne mogu da nas zamisle drukčije no kao varvare ... I to je tako dosad, ali što dalje, to sve više! I...

Tu se najjednom desi nešto, i govornikova beseda bi prekinuta na sasvim neočekivan način. Cela ta plahovita beseda, sva ta bujica strasnih i nemirnih reči i nesređenih ushićenih misli, koje kao da su se gurale u neredu i preskakale jedne preko drugih — sve je to nagoveštavalo nešto opasno, nešto naročito u raspoloženju ovog mladog čoveka, tako nenadno uzavrelog, na izgled bez ikakvog povoda. Oni prisutni u salonu koji su poznavali kneza čudili su se bojažljivo (a neki stideći se) njegovom ispadu koji se toliko nije slagao sa njegovom svagdašnjom bojažljivom uzdržljivošću, sa njegovim retkim i osobitim taktom u po nekim slučajevima i sa urođenim osećanjem prave pristojnosti.

Nije se moglo razumeti kako je to izbilo jer vest o Pavliščevu ipak nije mogla biti uzrok. U ženskom uglu su smatrali da je pomerio pameću, a Bjelokonska docnije priznade da »još samo trenutak, i ona je već htela da beži«. Čičice se skoro prenaraziše od prvog iznenađenja; general-pretpostavljeni, nezadovoljno i mrko posmatraše sa svoga mesta. Inženjerski pukovnik je sedeo potpuno nepomično. Nemač čak. preblede, ali se još uvek smešio svojim izveštačenim osmejkom, pogledajući na ostale, kako će oni primiti. Uostalom, sve to, »ceo skandal« mogao se završiti na najobičniji i najprirodniji način, možda već posle nekoliko trenutaka jer, veoma začuđen, ali došavši k sebi pre svih, Ivan Fjodorovič je već nekoliko puta pokušavao da zadrži kneza; ne uspevši u tome, on krenu sada prema njemu sa čvrstom i odlučnom namerom. Još trenutak i on bi se, ako bi to bilo potrebno, možda odlučio da prijateljski izvede kneza iz sobe, izvinivši ga njegovom bolešću, što bi možda doista bilo tačno, i u šta je Ivan Fjodorovič u sebi tvrdo verovao ... Ali stvar uze sasvim drugi pravac.

Još u početku, čim je ušao u salon, knez sede što je moguće dalje od kineske vaze, kojom ga je onako naplašila Aglaja. Izgleda skoro neverovatno da se posle jučerašnjih Aglajinih

reči u njemu ugnezdilo nekakvo neiskorenljivo uverenje, nekakvo čudno i nemogućno predosećanje da će on neizostavno, i baš sutra, razbiti tu vazu, pa ma kako je obilazio i ma koliko izbegavao tu nesreću. Ali bilo je tako. U toku večera, drugi, i svetli utisci počеше da obuzimaju njegovu svest, o čemu smo već govorili. On tako zaboravi svoje predosećanje. I kada ču ono o Pavliščevu, i kad ga Ivan Fjodorovič dovede i ponovo predstavi Ivanu Petroviču, on se premesti bliže stolu i nađe se taman u naslonjači pored ogromne divne kineske vaze koja je stajala na postolju skoro pored samog njegovog lakta, nešto malo pozadi njega.

Pri svojim poslednjim recima on se najednom diže, nepažljivo razmahnu rukom, krenu nekako ramenom i... začu se opšti uzvik! Vaza se nakrivi, iz početka kao neodlučno da li da padne na glavu nekom od staraca, ali se najedanput nakrenu na suprotnu stranu, ka Nemcu, koji užasnut jedva odskoči u stranu, i — tresnu na zemlju. Lom, Vika i skupoceni komadi koji se razleteše po ćilimu, strah, preneraženost — o, šta je osećao knez, to je teško, pa skoro i nepotrebno opisati! Ali ne možemo da ne pomenemo jedno čudno osećanje koje ga prenerazi baš u tom trenutku i izdvoji se iz gomile svih drugih mutnih i strašnih osećanja; nije to bio stid, ni skandal, ni strah, ni iznenadnost, što ga je najviše zaprepastilo, nego ostvareno proročanstvo! Čega je to bilo u toj misli tako neodoljivog, on to ne bi mogao sebi objasniti, samo je osećao da je usred srca pogođen, i stajao je u skoro mističnom strahu. Još trenutak, i pred njim kao da se sve raširi, namesto užasa — svetlost i radost, ushićenje; nešto poče da ga guši i... ali trenutak prođe. Hvala bogu, nije bilo ono! On predahnu i pogleda oko sebe ...

Zadugo kao da nije razumevao onu zabunu oko sebe, to jest razumevao je potpuno, i sve je video, ali je stajao kao izdvojen čovek, koji ni u čemu ne učestvuje, i koji je kao nevidljiv iz bajke ušao u sobu, pa posmatra nepoznate, ali zanimljive ljude. Video je kako kupe razbijeno komade, čuo je brze razgovore, video je Aglaju, bledu, i kako ga čudno gleda, vrlo čudno: u njenim očima ne beše ni truni mržnje, nimalo ljutine. Ona ga je gledala uplašenim, ali simpatičnim pogledom, dok je na druge bacala poglede koji su sevali... Njemu se najednom slatko steže srce. Najzad, on vide, na svoje veliko iznenađenje, da su svi opet posedali, pa čak i da se smeju, kao da se ništa nije dogodilo! Idućeg trenutka smeh se još jače pojača: sad su se već njemu smejali, njegovoj zapanjenoj ukočenosti, ali su se smejali prijateljski, veselo. Mnogi su ga oslovljavali i govorili mu prijatno, a prva Lizaveta Prokofjevna: ona je govorila kroz smeh, i to nešto vrlo, vrlo lepo. Najednom on oseti da ga Ivan Fjodorovič prijateljski tapše po ramenu; Ivan Petrovič se takođe smejao; ali još bolji, još privlačniji, i još simpatičniji bio je »velikodostojnik«; on uze kneza za ruku, pa mu, pola stežući je, a pola tapkajući po njoj dlanom druge ruke, savetovaše da se pribere, baš kao malom uplašenom mališanu, što se strašno dopade knezu, i najzad ga posadi do sebe. Knez je sa uživanjem posmatrao njegovo lice i još nikako nije imao snage da progovori, nestajalo mu je daha. Lice čičino mu se veoma dopadalo.

— Kako? — prommlja on najzad — vi mi zbilja praštate? I... vi, Lizaveta Prokofjevna?

Smeh se pojača; knezu navreše suze na oči; on nije mogao sebi da veruje, i bio je očaran.

— Naravno, vaza je bila izvanredna. Ja je pamtim ovde već jedno petnaest godina, da...

— poče nešto Ivan Petrovič.

— Ama, nije to ništa! I čoveku dođe kraj, a kako neće zemljanom loncu! — glasno reče Lizaveta Prokofjevna. — Pa zar si se ti baš toliko uplašio, Lave Nikolajeviču? — dodade ona bojažljivo — nemoj, mili, nemoj; bogami, ti me zbilja plašiš.

— I baš sve mi praštate? Za sve, osim vaze? — ustade knez naglo sa svog mesta, ali ga čičica odmah opet povuče za rukav. Nije hteo da ga pušta.

— C'est tres curieux et c'est tres serieux! — šapnu on preko stola Ivanu Petroviču, uostalom prilično glasno; knez je to možda i čuo.

— Dakle, ja nikoga od vas nisam uvredio? Nećete mi verovati koliko sam srećan zbog te misli. Ali tako je i moralo biti! Zar bih mogao nekoga ovde uvrediti? Ja vas, opet, vređam ako tako mislim.

— Umirite se, dragi moj, to je preuveličavanje, uopšte nemate šta da zahvaljujete. To je divno osećanje, ali je preterano.

— Pa ja vam i ne zahvaljujem, nego samo ... uživam u vama: ja sam srećan kad vas gledam. Možda i glupo govorim, ali moram da govorim, da objasnim ... pa makar iz poštovanja prema sebi.

Kod njega je sve bilo naglo, maglovito i grozničavo; vrlo je lako moguće da neke reči koje je govorio nisu bile one koje je želeo da kaže. Svojim pogledom kao da je pitao da li može da govori. Pogled mu je padao na Bjelokonsku.

— Ništa, sinovče, nastavi ti, nastavi, samo nemoj da se gušiš — primeći ona. — Jer si i maločas počeo gušeći se, pa eto dokle si dospeo. Govori slobodno. Ova gospoda su videla dosad i čudnije ljude nego što si ti, nećeš ih iznenaditi, a ti nisi baš neka bogzna kakva zagonetka, samo što si, eto, vazu razbio i poplašio nas.

Knez je saslušao smešeći se.

— Jeste li to vi — obrati se on najednom čičici — jeste li vi pre tri meseca spasli od progonstva studenta Potkumova i činovnika Švabrina?

Tu čičica čak malo pocrvene, pa promrmlja da knez treba da se umiri.

— A za vas sam čuo — obrati se on odmah Ivanu Petroviču — da ste u n-skoj guberniji svojim seljacima-pogorelcima, već oslobođenim, mada su vam načinili mnogo neprijatnosti, besplatno dali građu da podignu nove kuće.

— No, to je preterivanje — promrmlja Ivan Petrovič prijatno se, uostalom, isprsviši. Tog puta je imao potpuno pravo rekavši da je »preterivanje«, jer je bila vrlo netačna vest koja je doprla do kneza.

— A vi, kneginjo — obrati se on najednom Bjelokonskoj sa vedrim osmejkom — zar me niste vi pre pola godine primili u Moskvi kao rođenog sina, posle pisma Lizavete Prokofjevne, i zbilja ste mi kao rođenom sinu dali jedan savet koji ja nikad neću zaboraviti. Sećate li se?

— Ama, kud si se to zatrčao! — progovori nezadovoljno Bjelokonska. — Dobar si čovek, samo si smešan: da ti čovek dve pare, a ti zahvaljuješ kao da ti je život spasao. Ti misliš da je to nešto lepo, a u stvari je odvratno.

Ona se skoro naljuti, ali se odjednom nasmeja, i to ovog puta blagim smehom. Razvedri se lice i Lizavete Prokofjevne, ozari se i Ivan Fjodorovič.

— Ja sam oduvek govorio da je Lav Nikolajevič čovek ... čovek... jednom reči, samo kad se ne bi gušio od uzbuđenja, što kaže kneginja... — dobaci general u radosnom oduševljenju, ponavljajući reči Bjelokonske, kojima se divio.

Jedina Aglaja bila je nekako tužna; ali lice joj je plamtelo; možda i od ljutine.

— Zbilja krasan mladić — promrmlja opet čičica Ivanu Petroviču.

— Ja sam ovamo došao teška srca — nastavi knez još uvek sve više se zbunjujući, sve brže i brže, sve čudnije i oduševljenije — ja... ja sam se bojao vas, a bojao sam se i sebe. Još najviše sebe. Dolazeći ovamo, u Petrograd, obećao sam samom sebi da ću neizostavno videti naše prve ljude, od starinskog roda, iskonske, kojima i sam pripadam, a među kojima sam od prvih po rodu. Eto sad i sedim sa kneževima, kao i sam što sam, zar ne? ... Hteo sam da vas upoznam, i to je bilo potrebno, vrlo, vrlo potrebno ... Uvek sam slušao o vama i suviše rdavog, više nego dobrog; o vašem sitničarstvu i jednostranosti vaših interesa, o zaostalosti, o vašem oskudnom obrazovanju, o smešnim navikama... o, tako se mnogo o vama piše i govori! Išao sam ovamo danas radoznao i zbunjen; trebalo je da sam vidim i da se lično osvedočim da li taj najviši sloj ruskog društva doista već nije ni za šta, da li ga je vreme pregazilo, da li su presahnuli izvori nekadašnje snage i samo je kadar da umre, ali još uvek u sitnoj, zavirljivoj borbi sa ljudima budućnosti, smetajući im i ne primećujući da sam umire. Ja ni ranije nisam u to potpuno verovao, jer kod nas ranije ta najviša klasa nije ni postojala, osim, možda, na dvoru: birokratija ili... ljubimci slučaja, a sad je sasvim iščezla, zar ne?

— E, to već nikako nije tačno — zajedljivo se nasmeja Ivan Petrovič.

— Eto ga, opet je pojahao svog konjića! — ne izdrža i reče Bjolokonska.

— Laissez le dire, on, eto, sav drhti — upozori ih opet čičica na po glasa.

Knez je bio potpuno van sebe.

— A šta je u stvari? Ja, u stvari, videh ljude otmene, prostosrdačne, inteligentne; video sam starca koji je pažljiv i ljubazan prema dečku kao što sam ja, i hoće da ga sasluša; vidim ljude sposobne da razumeju i praštaju, ljude ruske i dobre, skoro isto onako dobre i srdačne kao oni koje sam našao i tamo, ništa gore. Pa sad pomislite koliko sam radosno začuđen! O, dozvolite mi da to iskažem! Mnogo su mi kazivali, a i sam sam mnogo verovao da je u svetu sve manir, sve preživela forma, a da je suština života učmala; ali sada vidim da to ne može biti kod nas; to je negde drugde, ali nikako ne kod nas. Zar ste vi svi ovde jezuiti i varalice? ... Maločas sam slušao kako knez N. priča: zar to nije prostodušan, nadahnut humor, zar ne sušta dobrodušnost? Zar mogu onakve reči da izadu iz usta čoveka... mrtvog, sparušena srca i talenta? Zar bi se mrtvaci mogli prema meni ponašati onako kao vi? Pa zar to nije bogat materijal... za budućnost, za nadanje? Zar takvi ljudi mogu da ne shvate i da zaostanu?

— Još jednom vas molim, umirite se, dragi moj; mi ćemo o svemu tome drugi put razgovarati i meni će biti drago... — nasmegnu se »velikodostojnik«.

Ivan Petrovič se nakašlja i promeškolji u svojoj naslonjači; Ivan Fjodorovič se pomače; general-pretpostavljeni je razgovarao sa »velikodostojnikovom« ženom ne obraćajući više ni najmanju pažnju na kneza; ali njegova sabesednica često osluškivaše i bacaše poglede.

— Ne, zbilja, bolje je ipak da govorim! — nastavi knez sa novim grozničavim poletom, nekako naročito poverljivo i čak intimno obraćajući se čičici. — Aglaja Ivanovna mi je juče zabranila da govorim, pa mi je čak nabrojila teme o kojima ne smem govoriti; ona zna da ja sa tim temama ispadam smešan! Meni je već dvadeset sedma godina, a znam da sam detinjast! Nemam prava da izražavam svoje misli, to sam već odavno rekao; samo sam u Moskvi, sa Rogožinom, otvoreno govorio... Ja i on smo čitali Puškina, celog smo ga pročitali;

on ništa nije znao, čak nije ni čuo bio za Puškina... Ja se uvek bojim da svojim smešnim izgledom ne kompromitujem misao i glavnu ideju. Nemam potrebno ponašanje. Moje ponašanje je uvek naopako, a to izaziva smeh i ponižava ideju. I osećanje mere mi nedostaje, a to je važno, to je upravo glavno... I vrlo dobro znam da je bolje da sedim i da ćutim. Kad se uzjogunim i ćutim, onda izgledam čak i vrlo mudar, a osim toga razmišljam. Ali sad je bolje da govorim. Počeo sam da govorim stoga što me vi tako divno gledate; vi imate divno lice! Juče sam Aglaji Ivanovnoj dao reč da ću celo veče ćutati.

— Vraiment? — osmehnu se čičica.

— Ali pokatkad nalazim da nisam u pravu što tako mislim: jer iskrenost ipak više vredi nego način držanja, zar ne?

— Ponekad.

— Ja hoću sve da objasnim, sve, sve, sve! O, da! Vi mislite da sam utopist? Ideolog? O ne, ja imam, verujte mi, sve samo jednostavne misli... Ne verujete? Vi se smešite? Znete li da sam ja ponekad podlac jer gubim veru; eto, večeras idem ovamo pa mislim: »Kako ću samo da započnem s njima razgovor? Kojim rečima treba početi pa da me makar koliko-toliko razumeju?« Kako sam se samo bojao, ali od vas sam se najviše strašio! A, međutim, zar sam se mogao bojati, zar nije bilo sramota bojati se? Sta je s tim što na jednog naprednog čoveka dolazi čitav bezdan zaostalih i rđavih? U tome se baš i sastoji moja radost što sam se uverio da uopšte nema bezdana, nego je sve sam živi materijal! Ne treba da se bunimo što smo smešni, zar ne? Jer to je doista tako; mi smo smešni, lakomisljeni, imamo ružne navike, život nam je dosadan, ne umemo da posmatramo, ne znamo da shvatimo ... svi smo takvi... svi, i vi, i ja, i oni!

Eto, na primer, vi se ne nalazite uvređeni što vam ja u oči kažem da ste smešni! A kad je tako, zar vi onda niste materijal? Znete li da je, po mome mišljenju, ponekad dobro biti smešan, pa i bolje je: ljudi tada lakše mogu da praštaju jedan drugom, pa se lakše i sami smire: jer ne može se sve odjednom razumeti, nemoguće je početi savršenstvom! Da bi se došlo da savršenstva, mora se isprva mnogo štošta i ne razumevati. Ako budemo suviše brzo shvatili, lako se može desiti da nećemo shvatiti kako treba. Ja ovo govorim vama, vama, jer vi ste umeli već tako mnogo da razumete i... da ne razumete.

Sada se već za vas ne plašim; vi se, nadam se, ne ljutite što vam takve reči govori ovakav dečak? Naravno da ne! O, vi ćete umeti da oprostite onima koji vas uvrede, pa čak i onima koji vas ne uvrede; jer najteže je oprostiti onima koji nas ničim nisu uvredili, i to baš zbog toga što nas nisu uvredili, i što je, prema tome, naša tužba neosnovana... Eto šta sam očekivao od najboljih ljudi, eto šta sam hitao, dolazeći ovamo, da im kažem, a nisam znao kako da kažem ...

Vi se smežete, Ivane Petroviču? Misлите li možda da sam se ja zbog onih bojao, da sam njihov advokat, demokrata, pobornik jednakosti? — nasmeja se on histerično (on se svakog časa smeja kratkim i ushićenim smehom). — Ja se za vas bojim, za sve vas i za sve nas skupa. Jer i ja sam knez od davnina i sedim sa kneževima. I govorim zato da spasem sve nas, da se našem staležu ne utre trag, tek onako, u mraku, ne shvativši ništa, gložeći se oko svačega i sve proćerdavši. Zašto da iščeznemo i da ustupimo mesto drugima kad možemo i da ostanemo vođi i starešine? Ako budemo vođi, bićemo i starešine. Postanimo sluge da bismo bili starešine.

On pokušavaše da ustane sa naslonjače, ali ga starac neprestano zadržavaše gledajući ga sa nemiroj koji se stalno povećavao.

— Čujte me! Znam da nije lepo samo pričati, mnogo više vredi običan primer, bolje prosto početi... Ja sam već počeo... i, zar je zbilja moguće biti nesrećan? O, šta su moji jadi i moje nevolje ako sam sposoban da budem srećan? Verujte, ja ne razumem kako je moguće da neko prolazi pored drveta i da se ne oseti srećnim što ga vidi? Da razgovara sa čovekom i da ne bude srećan što ga voli! O, ja samo ne umem da iskažem... ali na svakom koraku ima toliko mnogo stvari, tako divnih, da i onaj u najvećoj meri zabludeli čovek mora uvideti kako je lep ovaj svet. Pogledajte dete, pogledajte zoru božju, pogledajte travku kako raste; pogledajte oči koje vas gledaju i vole vas ...

On je već odavno govorio stojeći. Starčić ga uplašeno gledaše. Lizaveta Prokofjevna viknu: »Jao, bože!« — osetivši prva šta je kod njega, pa pljesnu rukama. Aglaja mu brzo pritrča, stiže da ga prihvati na svoje ruke, i sa užasom, sa unakaženim od bola licem ču divlji krik »duha koji protrese i obori« nesrećnoga. Bolesnik je ležao na ćilimu. Neko stiže da mu brže podmetne pod glavu jastuče.

Tome se niko nije nadao. Četvrt časa docnije su knez N., Jevgenije Pavlovič i čičica pokušali da goste opet razvesele, ali se već posle pola časa svi razidoše. Izgovoreno je mnogo reči saučešća, mnogo sažaljenja, nekoliko mišljenja. Ivan Petrovič se, između ostalog, izrazi da je »mladi čovek slavenofil, ili nešto slično, ali da to, uostalom, nije opasno«. »Čičica-velikodostojnik« ne reče ništa.

Istina, posle toga su se svi dva-tri dana pomalo i ljutili: Ivan Petrovič se čak našao i uvređen, ali ne mnogo. General-pretpostavljeni beše neko vreme nešto hladan prema Ivanu Fjodoroviču. »Pokrovitelj« porodice, »velikodostojnik«, takođe nešto prognjavi ocu porodice kao pouku, pri čemu ljubazno izrazi da se veoma interesuje za Aglajinu sudbinu. On je zbilja bio veoma dobar čovek; ali među uzrocima njegovog interesovanja za kneza u toku večera bio je i stari slučaj kneza i Nastasje Filipovne. On je o tome nešto načuo i vrlo se zainteresovao. Čak je hteo da se raspita.

Bjelokoska, odlazeći od Jevančinih, reče Lizaveti Prokofjevnoj:

— Paa, i dobar je, i ne valja; a ako baš hoćeš da ti kažem svoje mišljenje, više ne valja. I sama vidiš kakav je čovek ... bolestan čovek!

Lizaveta Prokofjevna odluči konačno u sebi da je mladoženja »nemogućan«, i preko noći se zareče da »dok je ona živa, neće knez biti Aglajin muž«. S tom mišlju i ustade izjutra. Ali tog istog dana oko jedan, za doručkom, ona dođe u veliku protivrečnost sa sobom.

Na jedno, uostalom, neobično oprezno pitanje sestara, Aglaja odjednom odgovori hladno, ali oholo, kao da odseče:

— Ja mu nikad nikakvu reč nisam dala, niti sam ga ijednog trenutka smatrala za svog verenika. On je meni tuđ kao i svaki drugi.

Tu Lizaveta Prokofjevna najednom planu.

— Tome se od tebe ne bih nadala — reče ona ogorčeno — on je kao mladoženja nemogućan, to znam, i hvala bogu što se ovako desilo; ali od tebe takve reči nisam očekivala. Mislila sam da ćeš sasvim drukčija biti. Ja bih sve one od juče rasterala, a njega bih zadržala ... eto kakav je on čovek!...

Tu najednom stade, čisto i sama uplaši vši se onoga što je rekla. Ali da je samo znala koliko je nepravična bila prema svojoj kćeri u tom trenutku! U Aglajinoj glavi je sve već bilo odlučeno. Ona je samo čekala trenutak koji je imao sve da reši, i svaka napomena, svaki nepažljiv dodir je kao duboka rana razdirao njeno srce.

VIII

I za kneza to jutro poče pod uticajem teških predosećanja; njih je moguće bilo objasniti njegovim bolesnim stanjem, ali on je bio i suviše tužan bez određenog uzroka i to ga je najviše tištalo. Istina, pred njim su bile jarke, teške i bolne činjenice, no njegova tuga je išla dalje od svega čega se sećao; on je shvatio da se ovako sam ne može umiriti. Malo-pomalo, u njemu se ukoreni očekivanje da će mu se baš danas desiti nešto značajno i odlučujuće. Sinoćni njegov napad beše od lakših; osim teškog neraspoloženja, nekog pritiska u glavi i bola u rukama nije osećao nikakve druge tegobe. Glava mu je radila dosta jasno, mada mu je duša bila bolna. Ustao je prilično kasno i odmah se jasno seti sinoćne večeri. Premda ne sasvim detaljno, ali ipak se seti i toga kako su ga pola časa posle napada doveli kući. Doznade da je već dolazio čovek od Japancinina da čuje kako mu je. Oko jedanaest i po dođe i drugi; to mu beše prijatno. Vera Lebedeva stigla je među prvima da ga poseti i da ga podvori. U prvom trenutku kad ga je videla, ona se zaplaka, ali kad je knez odmah zatim umiri, ona se zasmeha. Njega nekako najednom iznenadi veliko sažaljenje te devojke prema njemu; on dohvati njenu ruku pa je poljubi. Vera planu.

— Ah, šta vam je, šta radite? — viknu ona, uplašena, brzo trgnuvši ruku.

Ona ode nekako čudno zbunjena. Uostalom, ipak stiže da ispriča knezu da je njen otac još rano u zoru otišao do »pokojnika«, kako je nazivao generala, da dozna da li nije možda umro prekonoc. I još mu reče da se čuje kako pričaju da će sigurno uskoro umreti. Pred dvanaest Lebedev se vrati kući i dođe knezu, ali, u stvari, »samo na časak: da čuje kako je sa dragocenim zdravljem« itd. — i osim toga da zaviri u »ormanče«. Samo je uzdisao i stenjao, te ga knez uskoro isprati. No Lebedev ipak pokuša da se raspita za jučerašnji napad iako se videlo da je već o svemu do pojedinosti obavesthen.

Posle njega svrati Kolja, takođe na časak; ovaj se zbilja žurio i bio je veoma jako i sumorno uzbuđen. Poče time što otvoreno i uporno zatraži od kneza da mu objasni sve što se od njega krilo, dodavši da je juče skoro sve i doznao. Bio je veoma i duboko potresen. Sa svim mogućim saosećanjem za koje je bio sposoban knez ispriča celu stvar, potpuno tačno prikazavši činjenice, i kao gromom porazi jadnog dečaka. On ne mogade ni reći da izgovori, nego se samo ćuteći zaplaka. Knez oseti da je to bio jedan od onih utisaka koji večno ostaju i čine prelom u mladićevom životu zauvek. Pokuša da mu izloži svoje gledište na tu stvar, dodavši da je po njegovom shvatanju možda i smrt starčeva došla uglavnom zbog užasa koji mu je ostao u srcu posle one greške, jer za to nije svako sposoban. Koljine oči sevnuše kad sasluša kneza.

— Gadovi su svi oni: i Ganja, i Varja, i Pfcin! Ja s njima neću da se svađam, ali od ovog časa naši putevi se razdvajaju! Ah, kneže, ja sam od juče osetio tako mnogo novog; to mi je bila lekcija! I majku sad smatram kao da je ostala samo na meni; istina, ona je kod Varje obezbeđena, ali sve to nije ono...

Pa skoči, setivši se da čekaju na njega, na brzu ruku zapita za stanje kneževog zdravlja i, saslušavši odgovor, najednom žurno dodade:

— Da nemate možda još što? Čuo sam da je juče... (uostalom, ja nemam prava), ali ako vam kad bilo u nečem zatreba veran sluga, on je pred vama. Meni se čini da obojica nismo mnogo srećni, zar ne? Ali... ja se ne raspitujem, ne raspitujem ...

On ode, a knez se još više zamisli: svi slute neku nesreću, svi su već stvorili zaključke, svi gledaju kao da nešto znaju, i to nešto što on ne zna. Lebedev ispituje, Kolja otvoreno nagoveštava, a Vera plače. Najzad, on ljutito odmahnu rukom: »Prokleta bolesna osetljivost!« pomisli on.

Kad oko dva časa opazi Jegančine gde dolaze da ga »jedan časak« obiđu, lice mu se razvedri. Oni su doista svratili na časak. Lizaveta Prokofjevna, ustavši od doručka, reče da će se ići u šetnju, i to svi zajedno, i odmah. To obavještenje beše izdato u obliku naredbe, odsečno, suvo, bez objašnjenja. Izadoše svi, to jest majka, devojke i knez Š. Lizaveta Prokofjevna se odmah uputi pravcem suprotnim od onoga kojim su svakog dana šetali. Svi su videli u čemu je stvar, i svi su ćutali, bojeći se da ne naljute majku, a ona je, kao krijući se od prebacivanja i protivljenja, išla ispred svih, ne osvrćući se. Najzad Adelaida primeti da kad se šeta, ne treba toliko žuriti, i da majku ne mogu da stignu.

— Slušajte — okrenu se najednom Lizaveta Prokofjevna — sad smo baš pored njegove kuće. Ma šta tamo Aglaja mislila i ma šta se desilo docnije, on nama nije tuđin, a sad ga je još povrh svega i nesreća zadesila, i bolestan je. U svakom slučaju, ja ću svratiti da ga obiđem. Ko hoće sa mnom, neka pođe, ko neće, nek ide dalje. Put je širok!

Razume se, udoše svi. Knez, kao čovek od reda, požuri da još jednom zatraži oprostjenje zbog jučerašnje vaze i... skandala.

— Ne, to ne mari ništa — odgovori Lizaveta Prokofjevna — ne žalim ja vazu, nego tebe. Dakle, sad i sam uviđaš da je ispao skandal: eto ti šta znači »Jutro je mudrije od večeri« ... Ali nije ni to ništa, jer sad svako vidi da se od tebe ne može mnogo tražiti. Nego, zasad do viđenja; ako možeš, a ti malo šetaj, pa opet spavaj — to ti je moj savet. A kad god zaželiš, uvek dođi do nas, kao i pre. Budi uveren, jednom zasvagda, ma šta se desilo, ma kako se stvari okrenule, ti ćeš uvek ostati prijatelj naše kuće: u svakom slučaju, moj prijatelj, za sebe, svakako mogu dobra stajati...

Na to izazivanje odgovoriše svi, te i oni potvrdiše mamina osećanja. Odoše, ali u toj njihovoj prostodušnoj hitnji da se kaže nešto ljubazno i ohrabrujuće krilo se mnogo štošta surovo, što Lizaveta Prokofjevna nije zapazila. U pozivu da dolazi »kao i pre«, i u recima »u svakom slučaju, moj« — opet se oseti neka slutnja. Knez stade da se seća Aglaje; istina, ona mu se divno nasmešila i pri ulasku i pri rastanku, ali ni reči ne reče, čak ni tada kad su ga svi uveravali u svoje prijateljstvo, mada se dvaput pažljivo zagledala u njega. Lice joj beše bleđe nego obično, kao da je te noći rđavo spavala. Knez odluči da neizostavno tog večera ode do njih, »kao i pre«, pa grozničavo pogleda na časovnik. Tačno tri minuta posle odlaska Jegančinih uđe Vera.

— Lave Nikolajeviču, Aglaja Ivanovna mi je maločas krišom dala jednu poruku za vas.

Knez sav zadržta.

— Pisamce?

— Ne, usmeno. Pa i to je jedva ugrabila. Mnogo vas moli da celog današnjeg dana nijednog trenutka ne odlazite od kuće, da ostanete sve do sedam časova uveče, ili čak do devet, to nisam mogla dobro da čujem.

— Ali... zašto? Šta znači to?

— To vam ja ništa ne znam; samo mi je rekla da vam to sigurno poručim.

— Je li ti baš tako rekla: »sigurno«?

— Ne, nije baš otvoreno kazala: jedva je stigla okrenuvši se da mi dobaci, a ja sam srećom priskočila. Ali joj se na licu videlo, kad mi je naređivala, da je »sigurno«. Tako me je pogledala da sam sva pretrnula.

Još nekoliko pitanja, i knez, premda ništa više ne doznade, ipak se još više uznemiri. Kad ostade sam, leže na divan, pa poče opet da misli. »Možda će opet imati neke goste, do devet časova, pa se ona boji za mene da pred gostima opet kakvu glupost ne učinim«, izmisli najzad i opet poče da nestrpljivo čeka večer i da gleda na sat. Ali rešenje zagonetke dođe mnogo pre večeri, rešenje u obliku jedne nove, mučne zagonetke: tačno pola časa posle odlaska Jpančinih dođe Ipolit, toliko iznemogao i iscrpen da, ušavši i ne govoreći ni reči, kao bez svesti bukvalno pade na naslonjaču i tog časa ga obuze neizdržljiv kašalj. Kašljao je do krvi. Oči su mu sevale, a crvene mrlje mu izbiše na obrazima. Knez mu nešto promrmlja, ali on ne odgovori, i dugo još nije odgovarao — samo je odmahivao rukama da ga sad ostavi na miru. Najzad dođe k sebi.

— Ja odlazim! — teško izgovori naposletku, promuklim glasom.

— Hoćete li da vas otpratim? — reče mu knez, podigavši se sa stolice, ali se prekide, setivši se nedavne zabrane da izlazi iz kuće.

Ipolit se osmehnu.

— Ne odlazim ja od vas — nastavi on teško dišući i kašljucajući — ja sam, naprotiv, smatrao za nužno da dođem k vama, i to poslom ... inače vas ne bih ni uznemiravao. Nego... odlazim onamo, i ovoga puta, kanda, ozbiljno. Svršeno je. Ja ovo ne govorim što tražim sažaljenja, verujte mi... jer sam danas još u deset časova legao s tim da više i ne ustanem do onog časa, ali sam se predomislio pa sam, evo, ustao da dođem do vas... Prema tome, bilo mi je potrebno.

— Žao mi je što vas vidim takvog; bolje da ste me zvali umesto što ste se sami trudili.

— No, a sad dosta toga. Požalili ste me, i time je zadovoljena društvena pristojnost... Da, umalo ne zaboravih: kako vaše zdravlje?

— Zdrav sam. Juče sam nešto bio ...

— Čuo sam, čuo sam. Kineska vaza je rđavo prošla; žao mi je što i ja nisam bio tamo! Nego, ja sam došao poslom. Pre svega, danas sam imao zadovoljstvo da vidim Gavriła Ardalionoviča na sastanku sa Aglajom Ivanovnom, kod zelene klupe, čudio sam se tome: koliko čovek može ponekad da izgleda glup. To sam baš i Aglaji Ivanovnoj rekao, po odlasku Gavriła Ardalionoviča... A vi, kneže, kao da se ničemu ne čudite — dodade on, nepoverljivo se zagledavši u kneževo mirno lice. — Ne čuditi se ničemu, to je, kažu, znak velikog uma, a ja smatram da bi to isto tako mogao biti znak i velike gluposti... Ja, naravno, tu ne mislim na vas, izvinite... Danas nekako nemam sreće sa svojim izrazima.

— Još sam juče znao da Gavriilo Ardalionovič ... — prekide se knez, očevidno se zbunivši, iako je Ipolitu bilo krivo što se on ne čudi.

— Znali ste? To je zanimljivo! Nego, uostalom, ne morate mi pričati... A niste bili danas svedok sastanka?

— Mogli ste videti da nisam bio ako ste bili tamo vi.

— Znam, ali ste mogli negde iza žbuna presedeti. Uostalom, u svakom slučaju mi je milo, zbog vas, naravno, jer sam već pomislio da vam pretpostavljaju Gavriila Ardalionoviča!

— Molim vas da ne govorite o tome sa mnom, Ipolite, i to takvim rečima.

— Tim pre što vi već sve znate.

— Varate se. Ja skoro ništa ne znam, i Aglaja Ivanovna je čvrsto uverena da ja ništa ne znam. Ja čak ni o tom sastanku uopšte ne znam... Dakle, vi kažete da su imali sastanak? Pa lepo, ostavimo sad to ...

— Ama, kako to, čas ste znali, čas opet niste? Kažete: »lepo, ostavimo to«? Ne, nemojte, ne treba da ste tako poverljivi! A naročito ako ništa ne znate. Vi ste zato i poverljivi što ne znate. A da li vam je poznato kakve planove snuju ono dvoje; bratac i sestrice? To već jamačno slutite? ... Dobro, dobro, neću više ... — dodade on, primetivši knežev nestrpljiv pokret. — Nego, ja sam došao zbog svoje stvari i o tome hoću da... se objasnim. Đavo neka me nosi, nikako ne mogu da skončam bez objašnjenja. Strahota jedna, koliko mnogo objašnjavam! Hoćete li da me slušate?

— Govorite, slušam vas.

— Ali, eto, ja opet menjam nameru: ipak ću da počnem od Ganje. Zamislite da je i meni danas bilo poručeno da dođem na zelenu klupu. Uostalom, neću da lažem: ja sam sam tražio, nametnuo sam se, obećao sam da ću obelodaniti tajnu. Ne znam, možda sam suviše rano došao (izgleda da sam zbilja rano došao), ali tek što sam seo pored Aglaje Ivanovne, kad vidim, idu Gavriilo Ardalionovič i Varvara Ivanovna, idu pod ruku, kao da šetaju. Izgleda da su se oboje zaprepastili kad su me ugledali; tome se nisu nadali, pa se oboje zbuniše. Aglaja Ivanovna pocrvene i, nećete mi verovati, čak se malo zbunila! Da li stoga što sam ja tu bio, ili prosto kad je videla Gavriila Ardalionoviča ... jer taj vam je zaista krasan! Tek ona sva pocrvene i završi stvar u trenutku vrlo komično: pridiže se, uzvratu poklon Gavrilu Ardalionoviču, i na sladunjav osmeh Varvare Ardalionovne odjednom odseče: »Htela sam samo da vam izrazim svoje lično zadovoljstvo zbog vaših iskrenih i prijateljskih osećanja, i ako mi kadgod zatrebaju, onda znajte...« Tu im se pokloni, a njih dvoje odoše — da li nasamareni ili pobedonosno, to ne bih mogao kazati. Ganja, naravno, namagarčen, jer ništa nije razumeo, nego je samo pocrveneo kao kivan rak (on ponekad ima prosto neverovatan izraz lica!), ah Varvara Ardalionovna kao da razumede da treba što pre da se čiste i da je i to već sasvim dosta od Aglaje Ivanovne, te odvuče brata. Ona je pametnija od njega, i verujem da je sad sva srećna. Ja sam, ipak, bio došao da porazgovaram sa Aglajom Ivanovnom, te da se ugovori sastanak sa Nastasjom Filipovnom.

— Sa Nastasjom Filipovnom? — viknu knez.

— Aha! Vas kao da napušta hladnokrvnost, pa počinjete da se čudite? Neobično mi je milo što hoćete da ličite na čoveka. Zato ću vam sad ispričati nešto zanimljivo. Evo šta znači biti uslužan prema mladim devojkama uzvišene duše: dobio sam danas šamar od nje!

— M-moralni? — nekako nehotice upita knez.

— Da, ne fizički. Mislim da niko ne bi ni mogao dići ruku na mene ovakvog, čak me ni žena sad ne bi udarila; čak ni Ganja me ne bi udario! Iako sam juče jedno vreme mislio da će skočiti na mene... Smem da se kladim da znam šta sad mislite. Vi sad mislite: »Ne treba ga tući, njega čovek može jastukom da uguši, ili mokrom krpom u snu, to bi skoro i trebalo ...« Vama na licu piše da to mislite, baš ovog trenutka.

— Nikad takvo što nisam mislio! — reče knez sa gnušanjem.

— Ne znam, noćas sam sanjao da me je ugušio mokrom krpom ... jedan čovek... Pa, eto, reći ću vam i ko: zamislite ... Rogožin! šta vi mislite, da li je moguće ugušiti nekog mokrom krpom?

— Ne znam.

— Ja sam čuo da se može. Ali sad svejedno, ostavimo to. Nego, molim vas, zbog čega sam ja spletkas? Zašto me je ona danas nazvala spletkasem? I to, obratite pažnju, tek pošto je sve do poslednje rečce saslušala, pa čak i ponovo ispitala... Ali to su vam žene! Zbog nje sam se stavio u vezu i sa Rogožinom, sa tim interesantnim čovekom; u njenom interesu sam udesio i sastanak sa Nastasjom Filipovnom. Nije li zbog toga što sam dirnuo u njeno samoljublje, primetivši da se ona obradovala »ogrizinama« Nastasje Filipovne? Pa ja sam joj to baš u njenom interesu govorio, ne poričem, dva pisma sam joj napisao u tom smislu, i evo danas treće, sastanak ... A osim toga, ni taj izraz »ogrizine« nije moj, nego tuđ; u svakom slučaju, kod Ganjinih su svi to govorili: pa i ona sama je potvrdila. E, pa otkud sam ja onda spletkas? Vidim, vidim: vama je strašno smešno sad dok me gledate, i kladim se da mislite da bi se vrlo dobro mogli na mene primeniti oni glupi stihovi:

I ko zna — možda će na moj zalazak tužan
Zablistati ljubav oproštajnim osmehom.

Ha-ha-ha! — zasmeha se on najednom histeričnim smehom i zakašlja se. — Pazite samo — promuklo progovori kroz kašalj — kakav je Ganja: govori o »ogrizinama«, a, eto, i on sam hoće sad da se koristi! Knez dugo ćutaše; bio je užasnut.

— Vi rekoste nešto o sastanku sa Nastasjom Filipovnom? — promrmlja on najzad.

— Ama zar vi zbilja ne znate da će danas Aglaja Ivanovna imati sastanak sa Nastasjom Filipovnom i da je Nastasja Filipovna naročito zbog tog i pozvana iz Petrograda, preko Rogožina i mojom pomoći, na poziv Aglaje Ivanovne, i sad je, zajedno sa Rogožinom, tu nedaleko od vas, u pređašnjoj kući kod one gospođe Darje Aleksejevne ... vrlo problematične dame, njene prijateljice, i da će danas Aglaja Ivanovna tamo, u tu problematičnu kuću otići radi prijateljskog razgovora sa Nastasjom Filipovnom i radi rešenja raznih zadataka. Hoće da se malo aritmetikom zabave. Zar niste znali? Na časnu reč?

— To je neverovatno!

— Dobro, kad je neverovatno; uostalom, otkud vi da znate? Iako se ovde odmah sazna i kad muva proleti... takvo vam je ovo mestance! Ali ipak, ja sam vas unapred obavestio, i vi možete da mi budete zahvalni. A sad, do viđenja, verovatno na onom svetu. Nego, još nešto: ja, iako sam se podlo prema vama ponašao, jer... zašto bih gubio svoje, recite mi, molim vas? Da li radi vaše koristi, je li? Ta ja sam njoj i svoju »ispovest« posvetio (to niste znali?). I još kako je ona to primila! He-he! Ali pred njom se nisam nikad pokazao podlac, prema njoj nisam ni za šta kriv; ona me je sama na tanak led navela i osramotila... A,

uostalom, ni pred vama nisam ništa kriv; ako sam tamo i pominjao one »ogrizine«, i sve u tom smislu, zato vam evo sad, u naknadu, i dan, i čas, i mesto sastanka saopštavam, i celu tu igru vam otkrivam ... naravno, zbog jeda, a ne iz velikodušnosti. Zbogom ostajte, ja sam brljiv kao zamuckivalo ili kao jektičav. Ali pazite, preduzmite mere, i to što pre, ako ste samo dostojni da se nazovete čovekom. Sastanak je večeras, to vam je tačno.

Ipolit se uputi vratima, ali ga knez viknu, a on zastade na vratima.

— Dakle, prema vašem pričanju, Aglaja Ivanovna će danas doći k Nastasji Filipovnoj? — zapita ga knez. Crvene mrlje mu izbiše po obrazima i po čelu.

— Ne znam baš pouzdano, ah je verovatno — odgovori Ipolit napola se okrenuvši — a drukčije ne može ni biti. Neće, valjda, Nastasja Filipovna k njoj? A ne može ni kod Ganje; kod njih je, tako reći, samrtnik u kući. A šta velite za storog Ivolgina?

— Već samo zbog toga je nemoguće! — prihvati knez. — Kako će ona izaći, baš kad bi i htela? Vi ne znate običaje u toj kući: ne može otići k Nastasji Filipovnoj; to je besmislica!

— Ama, čujte, kneže: ljudi obično ne skaču kroz prozore, ali nek se desi požar, onda će, bogami, i prvi džentlmen i najfinija dama skočiti kroz prozor. Kad dođe nužda, onda se nema kud, te će naša gospođica otići do Nastasje Filipovne. A zar njih nikuda same iz kuće ne puštaju, te vaše gospođice?

— Ne, ja nisam o tome ...

— A ako niste o tome, onda ona ima samo da siđe niza stepenice i da pođe pravo, a posle, makar se i ne vratila kući. Ima slučajeva kad se i lađe mogu spaljivati, pa se i kući ne mora vraćati: život se ne sastoji samo iz doručka, ručkova i kneževa Š. Meni se čini da vi Aglaju Ivanovnu smatrate za neku gospođicu ili devojčicu iz pansionata; ja sam joj o tome govorio; ona se, izgleda mi, složila sa mnom ... Čekajte oko sedam ih osam časova... Da sam na vašem mestu, ja bih poslao nekoga tamo da stražari, pa da se tačno dozna trenutak kad ona izađe iz kuće. Eto, pošaljite Kolju, on će sa zadovoljstvom da vam prošpijunira, uveravam vas, to jest radi vas ... jer sve je to relativno ... Ha-ha!

Ipolit ode. Knez nije imao potrebe da nekoga moli da uhodi, čak i kad bi on mogao pristati na takvo što. Aglajina naredba da sedi kod kuće sad se, kanda, objašnjavala: možda je htela da svrati po njega. Doduše, možda je baš želela da se on ne pojavi tamo, pa mu je zato i poručila da sedi kod kuće... I to je moguće. U glavi mu se mutilo; soba se okretala. On leže na divan i zatvori oči.

Kako je da je, stvar beše došla u odlučnu, završnu fazu. Ne, knez nije smatrao Aglaju za gospođicu ili devojčicu iz pansionata: on je sad osećao da već strahuje baš od takvog nečeg. Ali zašto ona hoće da se vidi s njom? Jeza ga je obuzimala, opet je bio u groznici.

Ne, nije on nju smatrao za dete! Njega su užasavali pojedini njeni nazori u poslednje vreme, po neke njene reči. Pokatkad bi mu se činilo kao da se ona suviše mnogo uzdržavala, da se još suviše obuzdava, i on se sećao da ga je to plašilo. Istina, on se stalno poslednjih dana trudio da o tome ne misli, odgonio je od sebe te teške misli, ali šta se skrivalo u toj duši? To pitanje ga je odavno mučilo, iako je verovao u tu dušu. I eto, sve je to imalo još danas da se resi i da izbije na videlo. Strašna misao! I opet »ta žena«! I zašto mu se uvek činilo da će se ta žena pojaviti baš u poslednjem trenutku, i da će mu sudbinu raskinuti kao truo konac? Da mu se to doista uvek činilo, u to bi se sad smeo zakleti, iako je bio skoro u bunilu. A što se u poslednje vreme trudio da nju zaboravi, to je bilo samo stoga što se nje bojao. I, najzad,

šta? Da li je on voleo tu ženu ili ju je mrzeo? To pitanje nije postavljao nijednom toga dana; tu je njegovo srce bilo čisto: znao je koga je voleo ...

On se nije bojao toliko samog sastanka njih dveju, ni neobičnosti, ni uzroka tog sastanka, njemu nepoznatog, niti njegovog raspleta, ma kakav on bio — on se bojao same Nastasje Filipovne. Setio se docnije, već nekoliko dana posle toga, da su mu u tim grozničavim časovima skoro stalno izlazile pred oči njene oči, njen pogled, čuo je njene reči — čudne neke reči, iako mu je malo šta ostalo u glavi posle tih časova, grozničavih i tužnih. On se, na primer, jedva sećao kako mu je Vera donela ručak i kako je ručao, i nije mogao da se seti da li je spavao posle ručka ih nije. Znao je samo da je počeo potpuno jasno da sve razaznaje te večeri tek onog trenutka kad se odjednom Aglaja popela k njemu na terasu, a on skočio sa divana i došao do sredine sobe njoj u susret; bilo je sedam i četvrt. Aglaja je bila potpuno obučena, jednostavno i kao na brzinu, ogrnuta lakom pelerinom. Lice joj je bilo bledo kao i prošli put, a oči su blistale jarkim i suvim sjajem. Takav izraz očiju on kod nje nikada nije video. Ona ga pažljivo osmotri.

— Vi ste potpuno spremni — primeti ona polako i na izgled mirno — obučeni ste, i šešir imate u ruci; znači da vas je neko obavestio; ja znam i ko: Ipolit?

— Da, on mi je govorio... — promrmlja knez skoro polumrtav.

— Onda hajdemo! Vi znate da me neizostavno morate pratiti. Nadam se da ste se oporavili toliko da možete izaći.

— Ja mogu, ali... zar je to moguće?

Pa zastade u trenutku i više ništa ne mogade izgovoriti. To je bio njegov jedini pokušaj da zadrži bezumnicu, a zatim on sam, kao rob, pođe za njom. Ma koliko da su mu misli bile mutne, on je ipak uviđao da će ona i bez njega onamo otići, te je, prema tome, u svakom slučaju, morao sad poći s njom. Slutio je koliko je čvrsta bila ta njena odluka; nije on bio taj koji bi mogao zadržati tu stihijsku težnju. Išli su ćuteći; celim putem skoro ni reči ne progovoriše. On samo opazi da ona dobro zna put, a kad on htjede da zaobiđu jednom daljom ulicom zato što je taj put bio zabačen, te joj to i predloži, ona sasluša, kao naprežući pažnju, pa odsečno odgovori: »Svejedno!«

Kad već skoro sasvim priđuše kući Dar je Aleksejevne (jednoj velikoj i staroj drvenoj kući), na ulazu se pojavi raskošno obučena gospođa i sa njom mlada devojka; obe sedošu u luksuzna kola, koja su ih čekala pred ulazom, glasno se smejući i razgovarajući, i nijednom čak ne pogledavši na dolaznike, kao da ih nisu ni opazale. Tek što kola odoše, vrata se odmah po drugi put otvoriše, i Rogožin, koji ih je čekao, pusti kneza i Aglaju, pa zaključa vrata za njima.

— U celoj kući sad nema nikog osim nas četvoro — primeti on glasno, pa se čudno zagleda u kneza.

Odmah u prvoj sobi ih je i Nastasja Filipovna očekivala, obučena takođe jednostavno — sva u crnom. Ona ustade da ih dočeka, ali se ne osmehnu, i knezu čak ne pruži ruku.

Njen prodoran i nemiran pogled nestrpljivo se uperi u Aglaju. Obe žene sedošu podalje jedna od druge, Aglaja na divan u uglu sobe, Nastasja Filipovna kraj prozora. Knez i Rogožin ne sedošu, a niko ih i ne ponudi da sednu. Knez u nedoumici i skoro bolno pogleda Rogožina, ah ovaj se samo smeškao svojim osmehom. ćutanje potraja još nekoliko trenutaka.

Nekakvo zloslutno osećanje prelete najzad preko lica Nastasje Filipovne. Pogled joj postajaje ukočen, krut i skoro pun mržnje, i ni na trenutak se nije odvajao od gošće. Aglaja je očevidno bila zbunjena, ali se nije plašila. Kad je ušla, jedva je pogledala svoju suparnicu, i sve ovo vreme je sedela oborenih očiju, kao u nekom razmišljanju. Jedno dvaput ona kao slučajno baci pogled po sobi; gadljivost joj se приметно izrazi na licu kao da se bojala da se ovde ne uprlja. Ona je mehanički doterivala haljinu, i jednom čak nemirno promeni mesto, prešavši više u ugao divana. Teško da je i ona sama bila svesna svih svojih pokreta; ali njihova nesvesnost samo je još više povećavala uvredljivost. Najzad ona uporno i otvoreno pogleda u oči Nastasji Filipovnoj, i odmah jasno pročita sve što je blistalo u zlom pogledu njene suparnice, žena razumede ženu; Aglaja uzdrhta.

— Vi, naravno, znate zašto sam vas zvala — progovori ona najzad, ali vrlo polako i dvaput se zaustavi vši u toj rečenici.

— Ne, ništa ne znam — odgovori Nastasja Filipovna suvo i oštro.

Aglaja pocrvene. Njoj se može biti učini strašno čudnovato i neverovatno što ona, eto, sedi sa ovom ženom u kući »ove žene«, i čeka njen odgovor. Kad ču glas Nastasje Filipovne, njoj kao da po celom telu prođe grč. Sve je to, naravno, »ta žena« vrlo dobro uočila.

— Sve vi razumete... ali se namerno pravite da ne razumete — skoro prošapta Aglaja sumorno se zagledavši u pod.

— A zašto bih to? — reče Nastasja Filipovna, malo se osmehnuvši.

— Vi hoćete da se koristite mojim položajem... što sam u vašoj kući — nastavi Aglaja nekako smušeno i nespretno.

— Za taj položaj krivi ste vi, a ne ja! — planu najednom Nastasja Filipovna — jer nisam ja vas zvala, nego vi mene, a ni dosad još ne znam zbog čega.

Aglaja oholo diže glavu.

— Zadržite svoj jezik; nisam došla da se s vama tim vašim oružjem borim ...

— A, dakle, ipak ste došli da se »borite«? A ja sam držala, zamislite, da ste vi ipak... oštroumniji...

I jedna i druga su se gledale, već više ne krijući mržnju. Jedna od ovih žena bila je ona koja je, tako reći, juče pisala drugoj onakva pisma. I sad se, eto, sve razvejalo u prah, pri prvom susretu, i pri prvoj reči! Pa, ipak! U tom trenutku, kao da niko od četvoro prisutnih u toj sobi nije nalazio da je to nešto čudnovato. Knez, koji još juče ne bi verovao da čovek ovako što može i sanjati, sada je stajao, gledao i slušao kao da je sve odavno predosećao. Najfantastičniji san postaje odjednom najjasniji i najočigledniji java. Jedna od ovih žena je u tom trenutku u tolikoj meri onu drugu prezirala, i toliko je želela da joj to i kaže (možda je zbog toga samo i došla, kako se sutradan izrazio Rogožin) — da, ma koliko da je ona druga bila fantastična, sa svojim rastrojenim umom i bolesnom dušom — nikakva unapred usvojena ideja ne bi mogla da se održi pred pakosnim ženskim prezirom njene suparnice. Knez je bio uveren da Nastasja Filipovna svoja pisma neće sama pomenuti. Po njenim sevajućim očima on poznade šta mogu da je staju sad ta pisma; a on bi dao pola života da ni Aglaja ne počne da govori o njima.

Ali Aglaja kao da se pribra i odjednom ovlada sobom.

— Niste me dobro razumeli — reče ona. — Ja ... ja nisam došla k vama da... se svađamo, premda vas ne volim. Ja ... ja sam vam došla ... da govorim kao čovek. Kad sam vas zvala,

već sam bila odlučila o čemu ću vam govoriti, i od te odluke neću odustati, pa makar me vi nimalo ne razumeli. Tim gore po vas, a ne po mene. Htela sam da vam odgovorim na ono što ste mi pisali, i to lično, jer mi se to činilo zgodnije. Sad čujte moj odgovor na sva vaša pisma: ja sam se sažalila na kneza Lava Nikolajeviča prvi put onog dana kad sam se upoznala s njim i kad sam docnije doznala za sve što se dogodilo kod vas na prijemu. Požalila sam ga zato što je on toliko prostodušan čovek da je u svojoj bezazlenosti mogao poverovati da bi mogao srećan biti... sa ženom ... takvog karaktera. Čega sam se bojala, to se i dogodilo: vi ga niste mogli zavoleti, izmučili ste ga pa odbacili. Vi ga niste mogli voleti stoga što ste suviše oholi... ne, ne oholi, pogrešila sam, nego zato što ste sujetni... Ali nije čak ni to: vi ste sebični do ... ludila. A kao dokaz za to služe vaša pisma koja ste mi pisali. Vi njega, tako jednostavnog, niste mogli zavoleti, nego ste ga, možda u sebi još i prezirali i smejali mu se. Vi ste mogli da zavolite jedino svoju sramotu, i neprekidnu pomisao na to da ste osramoćeni i da ste uvređeni. Da ste doživeli manje sramote, ili da je uopšte nije bilo, vi biste bili nesrećniji... — Aglaja je sa uživanjem izgovorila te reči, koje su nešto suviše brzo iskazane, smišljene kad još nije ni sanjala o ovom sastanku. Otrovnim pogledom je pratila njihov utisak na licu Nastasje Filipovne unakaženom od uzbuđenja. — Sećate se — nastavi ona — on mi je tada napisao pismo; on kaže da vi znate za to pismo, pa da ste ga čak i čitali. Iz onog pisma sam razumela sve, i tačno sam razumela; on mi je sam to nedavno potvrdio, to jest sve ovo što vam sad govorim, sve doslovce. Posle pisma sam čekala. Pogodila sam da morate doći ovamo, jer vi ne možete bez Petrograda; vi ste još suviše mladi i lepi za unutrašnjost... Uostalom, ovo takođe nisu moje reči — dodade ona, strašno pocrvenevši, i od tog trenutka crvenilo joj se više ne izgubi sa lica, sve do samog završetka govora. — Kad sam ponovo videla kneza, mene je sve mnogo zbolelo i uvredilo, zbog njega. Ne smejte se, jer ako se budete smejali, znači da niste dostojni da ovo razumete ...

— Vi vidite da se ja ne smejem — tužno i ozbiljno je odbi Nastasja Filipovna.

— Uostalom, svejedno mi je, smejte se ako hoćete. Kad sam ga počela ispitivati, on mi reče da vas već odavno ne voli, da mu je čak i sećanje na vas mučno, da vas žali, i kad vas se seti, njegovo »srce kao da je probodeno zauvek«. Moram vam još reći da nikad u životu nisam našla čoveka koji bi mu bio sličan po plemenitosti i beskrajnom verovanju ljudima. Ja videh posle njegovih reči da njega može obmanuti svako ko to samo zaželi, a ma ko da ga obmane, on će posle svakome oprostiti, i, eto, zbog toga sam ga i zavolela ...

Aglaja zastade za časak, kao začuđena, kao sama sebi ne verujući da je mogla izgovoriti tu reč. Ah u istom času skoro bezgranični ponos sinu u njenom pogledu; činilo se da bi joj sad bilo sasvim svejedno baš kad bi se »ova žena« i podsmehnula priznanju koje joj se ote ...

— Sad sam vam sve rekla, i sad ste, naravno, razumeli šta hoću od vas?

— Možda sam i razumela, ali recite sami — tiho joj odgovori Nastasja Filipovna. Aglajino lice planu gnevom.

— Htela sam da čujem od vas — čvrsto i jasno izgovori ona — po kom pravu se vi mešate u njegova osećanja prema meni? Na osnovu čega ste se usudili da mi pišete ona pisma? Na osnovu čega svakog časa izjavljujete, i njemu i meni, da ga volite, kad ste ga sami odbacili pa pobegli od njega sa onakvom uvredom i... sramotom?

— Ja nisam govorila ni njemu ni vama da ga volim — sa naporom izgovori Nastasja Filipovna. — A ... to pravo kažete: ja sam pobjegla od njega ... — dodade ona jedva čujno. — Kako to: »niste govorili ni njemu ni meni«? — uz viknu Aglaja. — A vaša pisma? Ko vas je molio da nam provodadžijete, i da mene nagovarate da se udam za njega? Zar to nije izjavljivanje? Što se namećete nezvani? Ja sam u prvi mah pomishla da vi želite da ga, naprotiv, učinite meni nesimpatičnim time što ćete se među nas umešati, te da ga ja zato ostavim; a tek posle sam se setila u čemu je stvar: vi ste prosto uobrazili da činite veliki podvig svim tim izmotavanjem... ... I jeste li ga vi uopšte i mogli voleti kad toliko volite svoju taštinu? Zašto niste prosto otišli odavde, umesto što ste mi pisali ona smešna pisma? Zašto se sad ne udajete za blagorodnog čoveka, koji vas tako voli i koji vam je učinio čast kad je zatražio vašu ruku? I suviše je jasno zašto: jer ako pođete za Rogožina, kakva vam uvreda onda ostaje? Stavite, bićete i suviše mnogo počastvovani! Jevgenije Pavlovič kaže za vas da ste suviše mnogo romana pročitali i da ste »suviše obrazovani za svoj ... položaj«, knjiška žena i neradnica. Dodajte još i svoju sujetu, i eto vam svih uzroka...

— A zar vi niste »neradnica« ?

Suviše naglo, suviše otkriveno dođe stvar do ovako neočekivane tačke, neočekivano jer je Nastasja Filipovna polazeći u Pavlovsk još maštala o nečem, premda je, pak, konačno bila ponesena u jednom trenutku, kao da pada niz strminu i nije mogla da se zaustavi pred užasnom slašću osvete. Nastasji Filipovnoj je bilo čak čudno da vidi Aglaju ovakvu; gledala ju je, pa čisto nije mogla da veruje; u prvom trenutku nikako nije mogla da se snađe. Da li je ona žena koja je pročitala mnogo romana, kako je to zamišljao Jevgenije Pavlovič, ili je prosto poludela, u šta je verovao knez — svakako je to žena sa ponekad tako ciničnim i drskim manirama bila, u stvari, mnogo stidljivija, nežnija i naivnija nego što bi se moglo misliti o njoj. Doista, ona je u sebi imala mnogo knjiškog, sanjalačkog, u sebe povučenog i fantastičnog, ali zato snažnog i dubokog. Knez je to razumevao; patnja i bol ispisaše mu se na licu. Aglaja to primeti, pa zadrhta od mržnje.

— Kako smete da mi tako govorite? — reče ona sa neopisane visine odgovarajući na primedbu Nastasje Filipovne.

— Vi mora da nešto niste dobro čuli — začudi se Nastasja Filipovna. — Šta sam to rekla?

— Kad ste hteli da budete poštena žena, zašto onda niste ostavili svog zavodnika, Tockog, prosto... bez teatralnih predstava? — reče najednom Aglaja bez ikakvog povoda.

— A šta znate vi o mom položaju da biste smeli da me osuđujete? — sva zadrhta Nastasja Filipovna strašno prebledevši.

— Znam to da niste otišli da radite, nego ste pošli za bogatašem Rogožinom da od sebe načinite palog anđela. Sad se ne čudim što je Tocki zbog toga palog anđela hteo da se ubije!

— Ostavite to! — reče Nastasja Filipovna sa odvratnošću i kao sa bolom. — Vidim da ste me razumeli kao ... sobarica Darje Aleksejevne, koja se ovih dana sudila sa svojim verenikom kod gradskog sudije. Pa i ona bi bolje od vas razumela ...

— Ona je verovatno poštena devojka i živi od svog rada. A s kakvim pravom vi tako prezrivo gledate na tu sobaricu?

— Ja ne gledam sa prezrenjem na rad, nego na vas kad govorite o radu.

— Da si htela da ostaneš poštena, otišla bi u pralje!

Obe ustadoše i, pobledele, gledahu jedna u drugu.

— Aglaja, prestanite! To je grehota! — viknu knez kao izgubljen. Rogožin se sad već nije smešio, nego je slušao skrstivši ruke i stisnuvši usne.

— Evo, gledajte je — reče Nastasja Filipovna drščući od gneva — gledajte ovu gospođicu! Eto nju sam smatrala za anđela! Jeste li bez guvernante k meni izvoleli, Aglaja Ivanovna? ... A hoćete li... hoćete da vam sad otvoreno kažem, bez ulepšavanja, zašto ste izvoleli k meni doći? Uplašili ste se, pa ste zato i došli.

— Od vas se uplašila? — upita Aglaja izvan sebe od naivnog i drskog čuđenja što se ona usudila da joj takvo što kaže.

— Naravno, od mene! Bojite me se čim ste se rešili da dođete k meni. Koga se bojimo, tog ne preziremo. I kad samo pomislim da sam vas poštovala, sve do ovog poslednjeg trenutka! A znate li zašto me se bojite i šta vam je sad najvažniji cilj? Vi ste hteli da se sami, lično uverite: da li me on voli više nego vas, jer vi ste strahovito ljubomorni...

— On mi je već rekao da vas mrzi... — jedva promuca Aglaja.

— Može biti; može biti ja njega nisam ni dostojna, samo... samo ste vi to, smatram, ipak slagali! On mene ne može mrzeti, i nije mogao takvo što reći! Ja sam, uostalom, spremna da vam oprostim... uzimajući u obzir vaš položaj... ipak sam o vama imala lepše mišljenje; mislila sam da ste inteligentniji, pa i lepši, bogami! ... A sad, uzmite svoje blago... evo ga, gleda vas, pa ne može da dođe k sebi, uzmite ga za sebe, ali pod jednim uslovom: odmah da se gubite odavde! Ovoga časa!

Ona pade u naslonjaču pa briznu u plač. Ali joj najednom nešto novo zablista u očima; pažljivo se i oštro zagleda u Aglaju, pa ustade sa svog mesta.

— A hoćeš li da sad... na-redim, čuješ li? Samo da mu na-re-dim, pa da te ovog časa ostavi i ostane kod mene, zanevek, da me uzme za ženu, a ti sama kući da trčiš? Hoćeš li? Hoćeš?

— viknu ona kao bezumna valjda ni sama ne verujući da je mogla takve reči izgovoriti.

Aglaja, preplašena, već potrča prema vratima, ali na vratima zastade kao ukopana, pa slušaše.

— Hoćeš da oteram Rogožina? Ti si, valjda, mislila da sam se ja već i venčala sa Rogožinom, da učinim tebi po volji? Eto, sad tu pred tobom da viknem: »Rogožine, odlazi!« a knezu ću reći: »Sećaš li se šta si obećao?« Bože! Zašto sam se toliko unizila pred njima? Nisi li me ti, kneže, sam uveravao da ćeš poći za mnom, pa ma šta se desilo, i da me nikada nećeš ostaviti? Da me voliš i da mi sve praštaš i da me u ... važ... Da, ti si i to kazao! A ja sam, samo da te oslobodim, pobegla od tebe, ali sad neću! ... Zašto se ona prema meni ponaša kao prema bludnici? Zar sam ja bludnica? Pitaj Rogožina, on će ti reći! Sad kad me je osramotila, pa još tu na tvoje oči, sad ćeš mi i ti okrenuti leđa, a nju ćeš ispod ruke sa sobom odvesti? Neka si proklet za sve ovo, zato što sam samo u tebe poverovala... Odlazi, Rogožine, nisi više potreban! — vikaše ona skoro izvan sebe, sa velikim naporom izbacujući reči iz grudi, unakažena lica i zapečenih usana, očevidno ni sama nijedne mrve ne verujući svom razmetanju, ali u isti mah želeći da makar za jedan sekund produži ovaj trenutak, i da obmane sebe. Izliv je bio tako jak da je mogla i presvisnuti, tako se bar učini knezu.

— Evo ga, gledaj ga! — viknu ona najzad Aglaji pokazujući rukom na kneza — ako mi on sad ne priđe, ne uzme mene a tebe ne napusti, onda ga uzmi, ustupam ti ga, ne treba mi... I ona i Aglaja zastadoše kao u nekom očekivanju, i obe kao mahnite gledahu u kneza. A on

možda nije ni shvatio svu jačinu izazivanja, čak se to pouzdano moglo reći. On je pred sobom video samo očajničko, bezumno lice, od koga je — kao što je jednom Aglaji rekao — njegovo »srce zanavek probodeno«. I ne mogade više izdržati, pa se s molbom i prekorom obrati Aglaji pokazujući Nastasju Filipovnu:

— Ama, to je nemoguće! Ta ona je, jadnica, tako nesrećna!

Ali samo to stiže da izrekne, zanemevši pod Aglajinim užasnim pogledom. Taj pogled je izražavao toliki bol, i u isto vreme beskrajnu mržnju, da knez pljesnu rukama, zavapi, pa polete prema njoj. No bilo je već dockan. Ona ne izdrža ni jedan trenutak njegovog kolebanja, pokri lice rukama, uzviknu: »Ah, bože!« pa istrča iz sobe, a za njom Rogožin da joj otvori rezu na izlaznim vratima.

Potrča i knez, ali ga na pragu zadržase nečije ruke. Utučeno i unakaženo lice Nastasje Filipovne ga je gledalo staklenim pogledom, a pomodrele usne su se micale pitajući:

— Za njom? Za njom?

Ona mu pade na ruke onesveščena. On je podiže, unese je u sobu, položi u naslonjaču pa stade iznad nje u tupom očekivanju. Na stočiću je stajala čaša sa vodom; Rogožin, koji se vratio, dohvati čašu pa Nastasju popraska po licu vodom. Ona otvori oči, neko vreme ništa ne razumevajući; ali odjednom pogleda oko sebe, uzdrhta i polete ka knezu.

— Moj si! Moj si! — kriknu ona. — Je li otišla ta gorda gospođica? Ha-ha-ha! — smejala se histerično — ha-ha-ha! A ja ga davala toj gospođici! Zašto? Radi čega? Luda sam! Luda sam! ... Odlazi, Rogožine, ha-ha-ha!

Rogožin ih ukočeno pogleda, ne reče ni reči, uze šešir pa izađe. Deset minuta docnije knez je sedeo pored Nastasje Filipovne ne skidajući pogled sa nje, pa ju je obema rukama milovao po glavi i po licu, kao malo dete. Smejao se na njen smeh, a bio je gotov da plače gledajući njene suze. Ništa nije govorio, nego je samo pažljivo osluškivao njeno šaputanje, na mahove ushićeno i bez veze. Teško da je šta mogao razumeti, nego se tiho smešio, i čim bi mu se učinilo da je njoj opet teško ili da plače, da prebacuje ili da se žali, on bi odmah opet počinjao da je miluje po glavi i da je nežno gladi po obrazima tešeći je i tepajući joj kao detetu.

IX

Prošle su dve nedelje od događaja ispričanog u prošloj glavi, a položaj lica iz našeg romana se toliko izmenio da nam je sad veoma teško da pristupimo produženju priče bez naročitih objašnjenja. Međutim, mi osećamo da se moramo ograničiti na jednostavno izlaganje činjenica, po mogućstvu bez naročitih objašnjenja, i to iz vrlo prostog razloga: jer je i nama samima u mnogim slučajevima vrlo teško da objasnimo prošle događaje. Takvo upozorenje sa naše strane mora čitaocu izgledati veoma čudno i nejasno: jer kako se može pripovedati ono o čemu čovek sam nema prečišćene pojmove, niti svoje lično mišljenje? Da ne bismo doveli sebe u još lažniji položaj, najbolje da pokušamo da objasnimo na primeru, pa će možda blagonakloni čitalac razumeti šta upravo nama čini teškoće, tim pre što taj primer neće biti neko odstupanje, već, naprotiv, direktan i neposredan nastavak naše priče.

Posle dve nedelje, to jest već početkom jula i u toku te dve nedelje, povest o našem junaku, a naročito poslednji događaj u toj povesti, pretvaraju se u čudnu, veoma zanimljivu,

skoro neverovatnu, a u isto vreme skoro očiglednu senzaciju koja se širila malo-pomalo po svima ulicama, u susedstvu Lebedeva, Pticina, Darje Aleksejevne, Jpančinih — kratko rečeno, skoro po celom gradu, pa čak i po njegovoj okolini. Skoro celokupno društvo — domaći, svet koji je došao na letovanje, ili prosto dolazio da sluša orkestar — svi počеше da pričaju jednu istu priču, u hiljadu raznih varijanata: kako se neki knez, počinivši skandal u uvaženoj i uglednoj kući i odrekavši se devojke iz te kuće, sa kojom je već bio veren, zaljubio u poznatu demimondkinju, prekinuo sve pređašnje veze, pa ne obzirući se ni na šta, ni na pretnje, ni na opšte negodovanje društva, namerava da se za koji dan i venča sa osramoćenom ženom i to u Pavlovsku, otvoreno, javno, uzdignute glave i pravo gledajući svima u oči.

Senzacija je postajala toliko nakićena skandalima, toliko je u nju bilo umešano poznatih i uglednih ličnosti, toliko joj je bilo dodato raznih fantastičnih i zagonetnih prisenaka, a s druge strane, ona se prikazivala u tako očiglednim i neoborivim činjenicama da su sveopšta radoznalost i spletkarenje bili, naravno, potpuno razumljivi. Najprefinjenije, najlukavije i u isto vreme najverovatnije tumačenje poticalo je od nekoliko ozbiljnih spletkaća iz onog kruga razumnih ljudi koji uvek, u svakom društvu, hitaju da pre svega drugima razjasne događaje, u čemu nalaze svoj poziv, a često i utehu. Prema njihovom tumačenju, taj mladić iz dobre porodice, knez, bezmalo bogat, malo ćaknut ali demokrata i zanet modernim nihilizmom — koga je otkrio g. Turgenjev — i koji skoro ne zna da govori ruski, zaljubio se u kćer generala Jpančina i uspeo je da ga u kući prime kao mladoženju.

Ali baš kao onaj francuski bogoslov, o kome je nedavno u novinama izašla anegdota, a koji je namerno pustio da ga posvete u sveštenečki čin, namerno molio za to posvećenje, ispunio sve obrede, sva poklonjenja, celivanja, zakletve i ostalo, da bi sutradan javno izvestio pismom svoga episkopa da on pošto ne veruje u boga, smatra da je nečasno da obmanjuje narod, da ga taj narod zabadava hrani, te da pismo štampa u slobodoumnim novinama — slično tom bezbožniku na svoj način, navodno, zgrešio je i knez.

Pričalo se kao da je on namerno čekao svečani prijem kod roditelja svoje verenice, na kome je bio predstavljen mnogim uglednim ličnostima, pa tu glasno i pred svima izneo svoja ubeđenja, izgrdio uvažene velikodostojnike, odrekao se svoje verenice javno i uvredljivo i, najzad, otimajući se od slugu koji su ga izvodili napolje, razbio jednu skupocenu kinesku vaz. Na to su dodavali, u vidu karakteristike savremenih naravi, da je taj neuravnoteženi mladić zbilja voleo tu svoju verenicu, generalsku kćer, ali se odrekao nje samo zbog nihilizma i zbog predstojećeg skandala: da ne bi uskratio sebi zadovoljstvo da se na oči celog sveta oženi jednom izgubljenom ženskom, te da time dokaže kako za njegove pojmove nema ni izgubljenih ni časnih žena, nego da postoji samo slobodna žena; da on u staru, u društvu postojeću podelu ne veruje, nego da veruje samo u »žensko pitanje«. Najzad, da je u njegovim očima izgubljena žena još i nešto više od neizgubljene. To tumačenje se učini vrlo verovatno, te ga većina gostiju na letovanju primi, tim pre što je to svakodnevno i činjenicama bilo potvrđivano. Istina, mnoge stvari ostale su neobjašnjene: pričalo se da je ta jadna devojka toliko volela svog verenika — po tvrđenju nekih »sablaznitelja« — da je dotrčala k njemu odmah sutradan pošto ju je napustio, u času kad je

on sedeo kod svoje ljubavnice. Drugi su, naprotiv, tvrdili da ju je on namerno odmamio k svojoj ljubavnici, sve iz nihilizma, to jest radi veće sramote i skandala. Ali, kako je da je — interesovanje za događaj je iz dana u dan raslo, tim pre što nije moglo biti ni najmanje sumnje da će se skandalozna svadba zbilja obaviti.

I, eto, kad bi neko od nas zatražio objašnjenje — ne u pogledu nihilističkih nijansa događaja, o ne! — nego prosto samo u pogledu toga: ukoliko ta predstojeća svadba odgovara stvarnoj kneževoj želji, u čemu se upravo sastaje, u ovom trenutku, te želje, kako bi se moglo označiti pravo duševno stanje našeg junaka u ovom trenutku i drugo u tom smislu — mi bismo bili, to moramo priznati, u velikoj nedoumici kako da odgovorimo. Nama je poznato samo toliko da je dan svadbe doista određen i da je knez sam ovlastio Lebedeva, Keleru i još nekog Lebedevljevog poznanika, koga je ovaj knezu za ovu priliku dobavio, da uzmu na sebe svu brigu oko te stvari, kako crkvenu tako i domaćinsku, i da je dato uputstvo da se novac ne žali; da je Nastasja Filipovna sama nastojala i žurila sa svadbom; da je knezu za svedoka određen Keler, i to na njegovu ličnu vatrenu molbu, a za svedoka Nastasje Filipovne Burdovski, koji je tu dužnost primio ushićeno; i da je dan svadbe određen za početak jula.

No osim ovih sasvim tačnih podataka nama su poznate još neke činjenice koje nas veoma zbunjuju, naročito stoga što stoje u opreci sa prethodnim. Imamo razloga da ozbiljno sumnjamo, na primer, da, ovlastivši Lebedeva i one druge da se pobrinu za sve, knez kao da je već tog istog dana zaboravio da ima i ceremonijal-majstora, i svedoke, i svadbu; i mada je požurio s tim naredbama prenesavši na druge brigu o svemu, on je to učinio jedino zato da ne bi morao sam misliti o tome, pa čak i da bi što pre zaboravio na to. A šta je on sam mislio, u ovom slučaju, čega je voleo da se seća, čemu je težio? Isto tako, nema sumnje da nad njim nije bilo nikakvog primoravanja (na primer, od strane Nastasje Filipovne), da je, doduše, Nastasja Filipovna neizostavno zahtevala što pre svadbu i da je tu svadbu baš ona i izmislila, a nikako knez, ali je knez slobodno dao svoj pristanak; čak nekako rasejano, baš kao da je od njega tražena neka sasvim obična stvar. I takvih čudnih činjenica vidimo vrlo mnogo; no one ne samo što ne objašnjavaju nego, po našem mišljenju, još zamračuju objašnjenje, pa ma koliko tih činjenica mi ovde navodili. Ipak ćemo dati još jedan primer.

Tako nam je, na primer, potpuno poznato da je knez u toku te dve nedelje čitave dane i večeri provodio zajedno sa Nastasjom Filipovnom, da ga je ona vodila u šetnju i da slušaju muziku; da se svakog dana izvezio s njom u kolima; da bi se odmah uznemirio čim je makar jedan čas ne bi video (dakle, sudeći po svemu, voleo ju je iskreno); da ju je slušao sa blagim i krotkim osmehom, pa ma o čemu ona govorila, po čitave sate, a sam skoro nijedne reči nije govorio. Ali mi znamo, isto tako, i da je on tih dana nekoliko puta, pa čak i mnogo puta, najednom odlazio i do Jpančinih, ne krijući to od Nastasje Filipovne, zbog čega ova samo što nije padala u očajanje. Mi znamo da ga kod Jpančinih, sve dok su bili na letovanju u Pavlovsku, nisu primali, sastanak sa Aglajom Ivanovnom mu stalno uskraćivali; da se on, tako odbijen, vraćao kući ni reči ne govoreći, a drugog dana opet išao k njima kao da je potpuno zaboravio jučerašnje odbijanje, pa naravno, ponovo bivao odbijen.

Nama je poznato još i to da je jedan čas docnije, pošto je Aglaja Ivanovna pobegla od Nastasje Filipovne, a možda i posle nepunog časa, knez već bio kod Jpančinih, naravno

uveren da će tamo naći Aglaju, i da je njegova pojava kod Japancinih izazvala strašnu zabunu i zabrinutost, jer se Aglaja još nije bila vratila kući, i što su tek od kneza čuli da je išla s njim k Nastasji Filipovnoj. Govorilo se da su se tom prilikom Lizaveta Prokofjevna, njene kćeri, pa čak i knez Š. ponašali prema knezu izvanredno hladno i neljubazno, da su mu smesta odlučnim recima otkazali i poznanstvo i prijateljstvo, naročito kad se najednom kod Lizavete Prokofjevne pojavila i Varvara Ardalionovna i javila im da je Aglaja Ivanovna već više od časa kod nje, u strahovitom stanju, i da kući, izgleda, neće da ide.

Ta poslednja vest najviše zaprepasti Lizavetu Prokofjevnu, a bila je potpuno tačna. Izašavši od Nastasje Filipovne, Aglaja bi se zbilja odlučila pre da umre nego da izađe svojim kod kuće na oči, pa je stoga i požurila k Nini Aleksandrovnoj. Varvara Ardalionovna je, pak, smatrala da je sa svoje strane dužna da odmah o svemu tome izvesti Lizavetu Prokofjevnu. I mati, i kćeri, sve odmah otrčaše do Nine Aleksandrovne, a za njima i otac porodice, koji baš u to vreme stiže kući. Za njima se diže i knez Lav Nikolajevič, kraj svega toga što su ga maločas isterali, i pored svih onih oštrih reči. Ali, prema naredbi Varvare Ardalionovne, njega ni tamo k Aglaji ne puštiše. Stvar se svršila, uostalom, time što Aglaja, kad vide majku i sestre kako zbog nje plaču i ni najmanje joj ne prebacuju, polete im u naručje i odmah se vrati kući s njima.

Pričalo se, iako glasovi nisu bili baš potpuno tačni, da Gavriilo Ardalionovič opet nikako nije imao sreće; da je, ulučivši priliku kad je Varvara Ardalionovna bila kod Lizavete Prokofjevne, najednom odlučio, dok je bio nasamo sa Aglajom, da joj pomene o svojoj ljubavi; da je Aglaja, slušajući ga, i pored svoje tuge i suza, tog časa prsnula u smeh pa mu stavila čudnovato pitanje: bi li on pristao da kao dokaz svoje ljubavi odmah tu spali svoj prst na plamenu sveće. Gavriilo Ardalionovič je, kažu, bio zapanjen takvim zahtevom, i na licu mu se čitala tolika zbunjenost da je Aglaja opet prsnula skoro u histeričan smeh, pa pobegla od njega gore k Nini Aleksandrovnoj, gde su je posle roditelji i zatekli.

Ta priča je dospela do kneza preko Ipolita, odmah sutradan. Ipolit, koji se sad već nije ni dizao iz postelje, naročito je bio poslao po kneza da ga izvesti o svemu. Kako je sve to došlo do Ipolita, nije nam poznato, ali se knez, kad je čuo za sveću i za prst, zasmeha tako da je Ipolita začudio. Zatim odjedared zadržta, pa brižnu u plač... On je uopšte tih dana bio veoma uznemiren i veoma zbunjen, nekako neodređeno i teško. Ipolit je otvoreno tvrdio da smatra da knez nije pri čistoj svesti. No to se tada još nikako nije moglo pouzdano tvrditi.

Izlažući sve te činjenice i ne želeći da ih objašnjavamo, mi niukoliko nemamo nameru da pravdamo našeg junaka u očima naših čitalaca. I ne samo to, nego smo još potpuno spremni da i sami učestvujemo u negodovanju koje je on prema sebi izazvao čak i kod svojih prijatelja. Čak i Vera Lebedeva se neko vreme ljutila na njega; pa i Kolja je negodovao; negodovao je i Keler, dok još nije bio izabran za svedoka, a da ne govorimo o Lebedevu, koji je počeo čak i da intrigira protiv kneza — opet zbog negodovanja, i to vrlo iskreno. No o tome ćemo govoriti docnije. Uopšte, mi se potpuno i u velikoj meri slažemo sa nekim vrlo jakim i po svojoj psihologiji dubokim rečima Jevgenija Pavloviča, koje je ovaj otvoreno i bez uvijanja rekao knezu, u prijateljskom razgovoru — šest ili sedam dana posle onog događaja kod Nastasje Filipovne. Uzgred ćemo napomenuti da su ne samo Japancini nego i svi drugi koji su neposredno ili posredno pripadali kući Japancinih smatrali za potrebno da sa knezom potpuno prekinu sve odnose.

Knez Š., na primer, kad se sreo s njim, nije mu odgovorio na pozdrav, nego se okrenuo od njega. A Jevgenije Pavlovič se nije bojao da se kompromituje posetivši kneza, premda je opet počeo da k Jevgenijama svakodnevno dolazi, i bivao je tu priman sa očevidno većim gostoprimstvom. On svrati do kneza odmah sutradan po odlasku svih Jevgenijama iz Pavlovskaja. Dolazeći k njemu, on je već znao za sve glasove što su kružili među svetom, čak ih je, možda, i sam donekle širio. Knez mu se mnogo obradova, pa odmah povede reč o Jevgenijama. Tako prostodušan i iskren uvod potpuno odreši jezik i Jevgeniju Pavloviču, te i on bez okolišenja pređe odmah na stvar.

Knez još nije znao da su Jevgenijama otputovali. On se zaprepasti i sav preblede; ali već idućeg trenutka odmahnu glavom, zbunjen i zamišljen, pa priznade da je »tako i trebalo da bude«; a zatim odmah zapita: »A kada su otputovali?«

Jevgenije Pavlovič ga je, međutim, pažljivo posmatrao, i sve to, to jest brzina pitanja, njihova prostodušnost, zbunjenost, i istovremeno neka čudnovata iskrenost, briga i uzbuđenje, sve ga to prilično začudi. On, uostalom, ispriča knezu sve, vrlo ljubazno i podrobno. Ovaj još mnogo štošta nije znao: to mu je bio prvi glasnik iz one kuće. Jevgenije Pavlovič potvrdi da je Aglaja zbilja bila bolesna i da tri dana i tri noći, sva u vatri, skoro nikako nije oka sklopila; da joj je sad lakše i da je izvan opasnosti, ali u vrlo nervoznom, histeričnom stanju ... »Sreća je još što je u kući sasvim mirno! O minulim događajima se trude da ne govore, čak ni među sobom, ne samo pred Aglajom. Roditelji su se već dogovorili da na jesen svi otputuju u inostranstvo, odmah posle Adelaidine svadbe. Aglaja je čuteći primila sve nago vesta je o tome.« I on će, Jevgenije Pavlovič, možda, poći u inostranstvo. Čak će se i knez Š., možda, nakaniti na mesec-dva dana, zajedno sa Adelaidom, ako mu poslovi dozvole. Samo će general ostati. Sad su prešli na svoje imanje Kolmino, oko dvadeset vrsta od Petrograda, gde imaju veliku vlasteosku kuću. Bjelokonska još nikako da ode u Moskvu, i čini se da je namerno ostala.

Lizaveta Prokofjevna je uporno tvrdila da im je posle svega što se dogodilo nemoguće da i dalje ostanu u Pavlovsku. On, Jevgenije Pavlovič, svakodnevno je izveštavao šta se u gradu govori. Zaključio je da je nemoguće da pređu u Jelagino.

— Pa zbilja — dodade Jevgenije Pavlovič — recite i sami, zar se to može izdržati? ... Naročito kad se zna šta se ovde kod vas svakog momenta zbiva, u vašoj kući, kneže, i posle vaših svakodnevnih poseta tamo, i pored toga što vas ne primaju ...

— Da, da, vi ste u pravu, ja sam želeo da vidim Aglaju Ivanovnu... — knez opet odmahnu glavom.

— O, dragi moj kneže — uzviknu najednom Jevgenije Pavlovič oduševljeno i tužno — kako ste mogli da dozvolite... da se sve ono onda dogodi? Naravno, naravno, sve je to bilo za vas tako iznenadno... Ja uviđam da ste se i vi morali zbuniti i... niste nikako mogli zaustaviti bezumnu devojku, to je bilo izvan vaše moći! Ali, ipak, vi ste morali razumeti koliko je ozbiljno i duboko bilo ... osećanje te devojke ... prema vama. Ona nije htela da vas deli sa drugom, a vi... vi ste bili u stanju da odbacite i uništite takvu dragocenost!

— Da, da, imate pravo; da, ja sam kriv — poče knez opet u dubokoj tuzi — a znate li, samo je ona, samo je Aglaja imala takvo mišljenje o Nastasji Filipovnoj ... Jer niko od ostalih nije na nju tako gledao ...

— Pa to baš i jeste strašno što u svemu tome ničeg ozbiljnog nije bilo! — uzviknu Jevgenije Pavlovič planuvši. — Izvinite me, kneže, ali... ja... ja sam o tome mislio, kneže; mnogo sam razmišljao; meni je poznato sve što se ranije dešavalo, znam sve što je bilo pre pola godine, sve, i... ništa od svega toga nije bilo ozbiljno! Sve je to bio samo zanos misli, slika, fantazija, dim, i samo je uplašena ljubomora potpuno neiskusne devojke mogla gledati u tome nešto ozbiljno ...

Tu Jevgenije Pavlovič već sasvim bez ustezanja dade maha svom negodovanju. Razborito i jasno i, ponavljamo, čak sa izvanrednom psihologijom, razvi on pred knezom sliku svih bivših odnosa kneza prema Nastasji Filipovnoj. Jevgenije Pavlovič je oduvek imao govorničkog dara, a ovom prilikom dostiže i do krasnorečivosti.

— Od samog početka — reče on — među vama se počelo lažju, a što se lažju započne, lažju se mora i završiti — to je prirodan zakon. Ja se ne slažem i čak se ljutim kad vas neko, no, ko bilo, naziva idiotom. Vi ste i suviše pametni za takvu reč; ali vi ste i toliko čudnovati, niste kao ostali svet, to morate priznati. Ja sam došao do zaključka da osnov svih ovih događaja leži u vašoj, tako reći, urođenoj neiskusnosti (skrećem vam pažnju, kneže, na reč »urođenoj«), zatim u vašoj neobičnoj prostodušnosti; dalje, u fenomenalnom nedostatku osećanja mere (što ste vi već u nekoliko mahova i sami priznali) i, najzad, u ogromnoj masi apstraktnih ubeđenja, koja vi, sa vašim neobičnim poštenjem, držite još i sad za istinska, prirodna i neposredna.

Priznajte i sami, kneže, u vaše odnose sa Nastasjom Filipovnom se od samog početka umešalo nešto uslovno-demokratsko (ja se tako izražavam da budem kraći), tako reći čar »ženskog pitanja« (da budem još kraći). Jer ja potpuno tačno znam celu onu čudnu skandaloznu scenu što se odigrala kod Nastasje Filipovne kad je Rogožin doneo novac. Hoćete li da vas analiziram, vas lično da raščlanim, da vam vas samog iznesem kao u ogledalu, toliko tačno ja znam u čemu je bila stvar i zašto se onako okrenula?

Vi ste kao mladić žudeli u Švajcarskoj za zavičajem, hrlili ste u Rusiju kao u nepoznatu, ali obećanu zemlju. Pročitali ste mnogo knjiga o Rusiji, možda i izvrsnih, ali po vas štetnih; pojavili ste se sa prvim žarom želje za delatnošću, bacili ste se, tako reći, na rad! Ali vama već na prvom koraku pričaju tužnu i dirljivu povest o jednoj uvređenoj ženi, pripovedaju je vama, to jest vitezu, nevinom mladiću, i o ženi! Istog dana vi vidite tu ženu; vi ste očarani njenom lepotom: fantastičnom, demonskom lepotom (slažem se da je ona lepotica). Dodajte tome živce, dodajte svoju padavicu, dodajte našu petrogradsku jugovinu, koja uzbuđuje živce; dodajte ceo onaj dan, u nepoznatom i za vas skoro fantastičnom gradu — dan susreta i scena, dan neočekivanih poznanstava, dan najneočekivanije stvarnosti, dan triju lepotica Jevančinih, i među njima Aglaje; dodajte vaš umor, vrtoglavicu; dodajte salon Nastasje Filipovne i duh tog salona, i... šta ste drugo mogli očekivati od sebe u tom času, šta mislite?

— Da, da; da, da — klimao je glavom knez počinjući da crveni. — Da, to je bezmalo tako; i znate li, ja skoro cele noći uoči onog dana nisam spavao, u vagonu, i celu prethodnu noć, i bio sam vrlo rastrojen ...

— Pa da, naravno, a šta ja i želim da kažem? — nastavi Jevgenije Pavlovič padajući u vatru. — Jasno je: vi ste se, može se reći, u zanosu ushićenja dočepali mogućnosti da javno obznanite velikodušnu misao da vi, knez čiste krvi i častan čovek, ne smatrate za nečasnu ženu osramoćenu bez svoje krivice, krivicom odvratnog aristokrate-razvratnika. O, bože, pa to je razumljivo! Ali nije u tome stvar, dragi kneže, nego u tome da li je tu bilo istine, da li je vaše osećanje bilo prirodno, ili je sve to bilo samo ushićenje uma? Kako vi mislite: Hristos je u hramu oprostio ženi, istoj takvoj ženi, ali joj ipak nije rekao da je dobro što ona čini, da je dostojna svih počasti i poštovanja. Zar vam nije zdrav razum posle tri meseca došapnuo: u čemu bi bila stvar? Pa neka je ona i nevinna... ja neću biti uporan, jer ne želim ... ali zar svi njeni doživljaji mogu opravdati njenu tako nepodnošljivu, tako demonsku gordost, njenu tako drsku, tako nezasitu sebičnost? Oprostite mi, kneže, pao sam u vatru, ali...

— Da, to je sve moguće; možda ste vi i u pravu... — počeo opet da romori knez — ona je zaista vrlo ozlojeđena, i vi imate pravo, naravno, ali...

— Ali je ipak dostojna sažaljenja? Jeste li to hteli da kažete, dobri moj kneže? Ali zar se smela radi sažaljenja i njenog zadovoljstva sramotiti ona druga, visoka i čista devojka, da je onako ponizite pred onim oholim, pred onim mrskim očima? Pa dokle ćemo onda doći sa takvim sažaljenjem? To je strašno preterivanje! Ta zar je moguće onako poniziti devojku, i to još voljenu, pred njenom suparnicom; napustiti je radi druge, pred očima baš te druge, i to pošto ste je časno zaprosili... jer vi ste je zaprosili, vi ste joj to rekli pred roditeljima i pred sestrama?! Pa jeste li vi posle svega toga častan čovek, dozvolite da vas zapitam? I... i zar niste vi obmanuli tu božanstvenu devojku pošto ste je uverili da je volite?

— Da, da, imate pravo. Ah, osećam da sam kriv! — reče knez u neopisanom bolu.

— A zar je to sve? — uz viknu Jevgenije Pavlovič ljutito. — Zar je dovoljno samo viknuti: »ah, kriv sam!« Krivi ste, a ovamo ste uporni! I gde vam je srce bilo tada... to vaše »hrišćansko« srce? Jer vi ste videh njeno lice u onom trenutku: i je li ona patila manje nego ta, nego ta vaša druga, ta zavodnica? Kako ste mogli videti to i dopustiti? Kako?

— Pa ... ja nisam ni dopuštao ... — promrmlja jadni knez.

— Kako to niste dopuštali?

— Pa ja, verujte mi, ništa nisam dopuštao. Ja ni danas ne znam kako se to sve desilo... Ja, ja sam tada potrčao za Aglajom Ivanovnom, a Nastasja Filipovna je pala u nesvest; a zatim nikako me ne puštaju Aglaji Ivanovnoj.

— Svejedno! Trebalo je da trčite za Aglajom, mada je ona druga ležala u nesvesti!

— Da ... da, trebalo je... ali ova bi umrla! Ova bi se ubila, ne znate vi nju i... ja bih sve posle objasnio Aglaji Ivanovnoj i... Vidite, Jevgenije Pavloviču, opažam da vi, izgleda, ne znate sve. Recite mi, molim vas, zašto me ne puštaju Aglaji Ivanovnoj? Ja bih njoj sve objasnio. Vidite li, obe nisu govorile onda što treba, nikako ono što treba, zato je kod njih tako i ispalo... To vama nikako ne mogu objasniti; ali bih Aglaji, možda, objasnio... Ah, bože moj, bože moj! Spomenuste njeno lice u onom trenutku kad je istrčala napolje ... O, bože moj, sećam se! ... Hajdemo! — počeo on odjednom da vuče Jevgenija Pavloviča za rukav, žurno skočivši s mesta.

— Kuda?

— Hajdemo do Aglaje Ivanovne, hajdemo odmah! ...

— Ali ona nije u Pavlovsku, to sam vam već rekao, a i što da idemo?

— Ona će me razumeti, ona će razumeti! — mrmljao je knez moleći sklopljenih ruku — ona će razumeti da sve to nije ono, nego nešto sasvim, sasvim drugo!

— Kako sasvim drugo? Pa vi se ipak ženite? Znači, uporno ostajete pri svome... Ženite li se ili ne?

— Pa jeste, ženim se; da, ženim se!

— A što onda kažete da nije ono?

— Ah, ne, nije ono, nije ono! Svejedno što se ja ženim, to ne mari.

— Kako to »svejedno« i »ne mari«? Pa nisu valjda i to sitnice? Vi se ženite voljenom ženom da je usrećite, a Aglaja Ivanovna sve to vidi i zna, pa odkud je onda to svejedno?

— Da je usrećim? O, ne! Ja se samo onako ženim; ona to hoće; pa šta s tim ako se ja ženim? Ja ... Nego, svejedno! Samo, ona bi sigurno umrla. Tek sad vidim da bi njen brak sa Rogožinom bio ludost! Sad sam razumeo sve što pre nisam razumevao, i vidite li: kad su njih dve stajale jedna prema drugoj, ja tada nisam mogao da izdržim da vidim lice Nastasje Filipovne ... Vi to ne znate, Jevgenije Pavloviču (on tajanstveno spusti glas), ja ovo još nikom nisam rekao, čak ni Aglaji, ali ne mogu da izdržim da vidim lice Nastasje Filipovne... Vi ste maločas sve tačno govorili o onom večeru kod Nastasje Filipovne; ali ste samo nešto izgubili iz vida, niste znali: ja sam gledao u njeno lice! Ja ga još ono jutro, na slici, nisam mogao da podnesem... Eto, Vera Lebedeva, na primer, ona ima sasvim druge oči; ja... se bojim Nastasjinog lica! — dodade on veoma uplašeno.

— Bojite se?

— Da; ona je bezumna! — prošapta on bledeći.

— Jeste li vi sigurni u to? — zapita ga Jevgenije Pavlovič neobično radozno.

— Jesam, potpuno. Sad znam pouzdano; sada sam, ovih dana, to sasvim pouzdano doznao!

— Pa šta radite onda od sebe? — preplašeno uzviknu Jevgenije Pavlovič. — Znači da se ženite iz nekog straha? Ja tu savršeno ništa ne razumem ... čak je, možda, ne volite?

— O, ne, ja je od svega srca volim! Ta ona je... dete; ona je sad dete, pravo dete. Ništa vi ne znate!

— I u isto vreme ste uveravali i Aglaju Ivanovnu da je volite?

— Naravno, naravno!

— Kako to? Znači da vi hoćete obe da volite?

— Pa, dabogme!

— Zaboga, kneže, šta govorite to, osvestite se!

— Ja bez Aglaje... ja je neizostavno moram videti! Ja... ja ću uskoro umreti u snu; mislio sam da ću noćas umreti u snu. O, kad bi Aglaja znala, kad bi ona sve znala... ali svakako sve. Jer ovde čovek mora znati sve, to je najvažnije! Zašto mi nikad ne možemo da saznamo sve o drugom kad je to potrebno, kad je taj drugi kriv! ... Nego, ja ne znam šta govorim, ja sam se zapetljao; strašno ste me prenerazili... Pa zar je njeno lice još uvek onakvo kao tada kad je istrčala? O, da, kriv sam! Najverovatnije je da sam za sve kriv! Ja još ne znam zbog čega sam kriv, ali — kriv sam ... Ima tu nešto što ne umem da vam objasnim, Jevgenije Pavloviču,

a nemam ni reči, ali... Aglaja Ivanovna će razumeti! O, ja sam svagda verovao da će ona razumeti.

— Ne, kneže, neće razumeti! Aglaja Ivanovna je volela kao žena, kao ljudski stvor, a ne kao... apstraktni duh. A znate šta, jadni moj kneže: još je verovatnije da vi nikada ni jednu ni drugu uopšte niste voleli!

— Ne znam... možda, možda vi, Jevgenije Pavloviču, umnogome imate pravo. Vi ste neobično pametni, Jevgenije Pavloviču; oh, opet počinje glava da me boli ... hajdemo k njoj! Molim vas, molim vas!

— Ama kad vam kažem da nije u Pavlovsku, u Kolminu je.

— Hajdemo u Kolmino, hajdemo odmah.

— To je nemoguće! — oteže Jevgenije Pavlovič ustajući.

— A znate šta? Da joj napišem pismo pa da joj ga vi odnesete?

— Nemojte, kneže, nemojte! Oslobodite me takvih poruka... ne mogu!

Oni se rastadoše. Jevgenije Pavlovič ode sa čudnim uverenjem, i po njegovom mišljenju je izlazilo da knez donekle nije pri čistoj svesti. Šta samo znači ono lice koga se on boji, i koje on toliko voli! I, u isto vreme, on će zaista možda umreti bez Aglaje, tako da Aglaja možda nikada neće doznati da je on toliko voli! Ha-ha! I kako on to njih obe voli? Nekakvim dvema raznim ljubavima? Zanimljivo ... Jadni idiot! I šta će sad biti s njim?

X

No knez nije umro do svoje svadbe — ni na javi niti u snu, kako je nagovestio Jevgeniju Pavloviču. Možda je on zbilja rđavo spavao i sanjao teške snove; ali danju, dok je bio u društvu, izgledao je zdrav, čak i zadovoljan, tek ponekad bi se zamislio, i to samo kad bi bio sam. Sa svadbom se žurilo; ona je imala da bude na nedelju dana posle posete Jevgenija Pavloviča. Pri takvoj žurbi i najbolji kneževi prijatelji, sve i da ih je imao, morali bi dići ruke od napora da »spasu« poludelog jadnika. Govorilo se da je poseta Jevgenija Pavloviča bila unekoliko delo generala Ivana Fjodoroviča i Lizavete Prokofjevne. Ali baš da su njih dvoje zbog beskrajne dobrote svog srca i želeli sa spasu jadnog bezumnika od propasti, ipak bi se, naravno, morali ograničiti samo na ovaj slab pokušaj; ni po svom položaju, pa ni po duševnom raspoloženju, možda (a to je i prirodno), oni nisu mogli učiniti više.

Mi smo pomenuli da se i kneževa okolina donekle bunila protiv kneza. Vera Lebedeva se, uostalom, zadovoljila time što je u samoći plakala, a zatim time što je sad više ostajala kod kuće, a knezu svraćala rede nego ranije. Kolja je u to vreme bio zauzet sahranom oca; starac je umro od drugog udara, osam dana posle prvog. Knez je svim srcem učestvovao u porodičnoj žalosti, i prvih dana je po nekoliko časova provodio kod Nine Aleksandrovne; bio je na sahrani i u crkvi. Mnogi su приметili da je svet koji se nalazio u crkvi dočekivao i ispraćao kneza nehotičnim šapatom. Isto to se događalo i na ulicama i u parku: kad bi on prošao ili se provezao, čuo bi se govor, izgovarali bi njegovo ime, pokazivali bi na njega, čulo bi se i ime Nastasje Filipovne.

Nju su tražili na sahrani, ali nje tamo nije bilo. Na sahrani nije bilo ni kapetanice, jer Lebedevu pođe za rukom da je na vreme zadrži i ukroti. Opelo učini na kneza vrlo jak i bolan utisak; on šapnu Lebedevu još u crkvi, odgovarajući mu na neko pitanje, da sad prvi put prisustvuje pravoslavnom opelu, i da se seća samo još jednog opela na kome je bio, ali kao dete, u nekoj seoskoj crkvi.

— Da, baš kao da tamo u sanduku ne leži onaj isti čovek koga smo još nedavno izabrali za predsednika, sećate li se? — šapnu Lebedev knezu. — A koga vi to tražite?

— Nikoga, onako, učinilo mi se ...

— Možda Rogožina?

— A zar je on tu?

— U crkvi je.

— A zato ja kao da primetih njegove oči — promrmlja knez zbunjen. — Ali kako ... otkud on? Jesu li ga zvali?

— Ni na pamet im nije padalo. Pa on im je uopšte nepoznat. Koga tu sve nema! Nego, čemu se vi toliko čudite? Ja ga sad često viđam; poslednje nedelje sam ga valjda četiri puta sreo, ovde, u Pavlovsku.

— Ja ga još nijednom nisam video... od onog dana... — promrmlja knez.

Pošto mu ni Nastasja Filipovna nije nijednom rekla da je »od onog dana« videla Rogožina, to knez zaključio da se Rogožin iz nekog razloga namerno krije. Celog tog dana bio je nešto mnogo zamišljen. Nastasja Filipovna je, naprotiv, bila neobično vesela celog tog dana i večeri.

Kolja, pomirivši se sa knezom još pre očeve smrti, predloži mu da uzmu za svedoke (pošto je to stvar bila bitna i neodložna) Kelera i Burdovskog. On je jemčio za Kelera da će se pristojno ponašati, a može se lako desiti da mu on što i »zatreba«. O Burdovskom se nije imalo šta ni govoriti pošto je to miran i pristojan čovek. Nina Aleksandrovna i Lebedev su napominjati knezu, ako je već odlučio da se ženi, da svadba ipak ne bi trebalo da bude u Pavlovsku, i to još u sezoni letovanja. A zašto tako javno? Zar ne bi bilo bolje u Petrogradu, i to čak kod kuće? Knezu je i suviše jasno bilo na šta se ta bojazan odnosi; ali on odgovori kratko i prosto da je to neopoziva želja Nastasje Filipovne.

Sutradan dođe knezu i Keler, obavešten da ima da bude svedok. Pre nego što će ući, on zastade na vratima, pa čim ugleda kneza, diže uvis desnu ruku sa ispruženim kažiprstom i viknu kao neku zakletvu:

— Ne pijem!

Zatim priđe knezu, čvrsto mu steže i prodma obe ruke i reče da je, naravno, u prvi mah, kad je doznao, bio protivnik što je i javno bio rekao za bilijarom, i to ne zbog čega drugog nego zato što je želeo knezu — i to svakodnevno sa nestrpljenjem prijatelja — želeo da vidi kao njegovu ženu nikog manje nego princezu de Roan, ili bar de Šabo. Ali je sad uvideo da knez misli, u najmanju ruku, dvanaest puta blagorodnije nego svi oni »skupa«! Jer njemu ne treba ni sjaj, ni bogatstvo, pa ni počast, nego samo istina! Simpatije visokih osoba više su poznate, a knez je i suviše visok po svome obrazovanju da ne bi i sam bio visoka osoba, govoreći uopšte!

»Ali ološ i razne šuške drukčije misle; po gradu, po kućama, po klubovima, po letnjikovcima, na koncertu u parku, po kafanicama, za bilijarom, svuda samo o tome govore i galame samo o predstojećem događaju. Čulo se čak da se spremaju da vam prirede mačju muziku ispod prozora, i to, tako reći, još prve noći! Ako vam je potreban, kneže, pištolj časnog čoveka, ja sam gotov da s njima izmenjam jedno pola tuceta blagorodnih metaka pre nego što se vi sutradan po venčanju dignete sa bračne postelje.« Savetovao je da treba, iz bojazni od velike navale radoznalaca, kad budu izlazili iz crkve, spremiti vatrogasni šmrk u dvorištu. Ali se Lebedev usprotivi: »Kuću bi na komade razneli u slučaju vatrogasnog šmrka.« — Taj Lebedev buškara protiv vas, kneže. Bogami! Oni hoće da vam postave staraoca — možete li vi to da zamislite? — pored svega, pored slobodne volje i pored novca, to jest pored te dve stvari po kojima se razlikujemo od četvonožnih stvorova! Čuo sam, pouzdano sam to čuo! Sušta istina!

Knez se priseti da je i on načuo nešto u tom smislu, ali, naravno, nije obraćao pažnju. On se i sad samo nasmeja i tog časa zaboravi. Lebedev je stvarno neko vreme nešto preduzimao; planovi tog čoveka uvek su se rađali kao po nadahnuću, pa bi se od suviše vatrenosti zapletali, razgranjavali i udaljavali od prvobitne tačke na sve strane. I stoga mu je malo šta u životu za rukom polazilo. Kad dođe docnije do kneza, skoro već na sam dan svadbe, da se pokaje (on je imao neizostavnu naviku da dođe uvek k onima protiv kojih je buškarao, da se pokaje, naročito ako mu intriga ne bi ispala za rukom), izjavi da je on rođen za Taljerana, ali je, eto, na nekakav nepoznat način ostao samo Lebedev. Zatim mu otkri celu svoju igru, čime neobično zainteresova kneza.

Prema njegovim rečima, on je počeo time što se rešio da traži pokroviteljstvo visokih lica, na koje bi se, u slučaju potrebe, mogao osloniti, i odlazio je do generala Ivana Fjodoroviča. General je bio u nedoumici, veoma je želeo dobra »mladom čoveku«, ali je izjavio da »i pored najbolje volje da ga spase, njemu ne liči da tu nešto preduzima«. Lizaveta Prokofjevna nije htela ni da ga čuje ni da ga vidi; Jevgenije Pavlovič i knez Š. samo odmahnuše rukama.

Ali on, Lebedev, nije klonuo duhom, nego se posavetovao sa jednim prepredenim pravnikom, uvaženim starcem, svojim velikim prijateljem i skoro dobrotvorom. Ovaj je bio mišljenja da je stvar sasvim mogućna, samo kad bi bilo kompetentnih svedoka za kneževu umno rastrojstvo i njegovo potpuno ludilo. A uz to, što je najvažnije, pokroviteljstvo visokih osoba

Lebedev ni tad ne klonu duhom, te jednoga dana dovede knezu i lekara, jednog uglednog starca, koji je takođe bio na letovanju, sa Ordenom sv. Ane o vratu. On ga dovede tek radi toga da se, tako reći, iz vidi samo teren, da lekar upozna kneza pa da, zasad još ne zvanično, nego onako prijateljski, izloži svoje mišljenje o njemu. Knez se sećao te doktorove posete; sećao se da ga je Lebedev još dan ranije saleteo kako je on, knez, tobože bolestan, a kad ovaj odlučno odbi lekarsku pomoć, on najednom dođe sa doktorom pod izgovorom da obojica baš sad dolaze od gospodina Terentijeva, kome je vrlo rđavo, i da doktor ima da javi knezu nešto o bolesniku.

Knez pohvali Lebedeva, a doktora primi neobično ljubazno. Odmah počеше da govore o bolesnom lpolitu; doktor zamoli da mu se podrobnije opiše ona scena sa samoubistvom, i

knez ga prosto oduševi svojim pričanjem i objašnjenjem događaja. Povede se razgovor o petrogradskoj klimi, o bolesti samog kneza, o Švajcarskoj, o Šnajderu. Izlaganjem Šnajderovog načina lečenja i svojim pričanjem knez toliko zainteresova doktora da se ovaj zadrži dva časa; pri tom je pušio kneževe izvrsne cigare, a Lebedev, sa svoje strane, ponudi neku vrlo ukusnu višnjevaču, koju donese Vera, pri čemu doktor, oženjen čovek i otac porodice, poče da upućuje Veri neke naročite komplimente, što kod nje izazva duboko negodovanje.

Rastadoše se kao prijatelji. Izašavši od kneza, doktor saopšti Lebedevu: ako još i ovakvima treba starateljstvo, onda ko će ostati da bude staralac? A na tragično izlaganje Lebedevljevo o bliskom događaju doktor lukavo i vragolasto mahaše glavom i najzad primeti da, i ne govoreći o tome »ko se sve s kim ne ženi«, »ali ta zanosna osoba, bar kako je on čuo, osim neopisane lepote, što je i samo dovoljno da zanese imućnog čoveka, poseduje još i kapital, od Tockog i Rogožina, bisere i dijamante, šalove i nameštaj, te predstojeći izbor ne samo da ne pokazuje od strane dragog kneza neku naročito upadljivu glupost, nego čak svedoči o prepredenosti prefinjenog svetskog uma i računice; i, prema tome, ide u prilog suprotnom zaključku, po kneza vrlo prijatnom ...«

Ta misao zaprepasti i Lebedeva; on na tome i ostade, i sada, dodade on knezu, »sad osim odanosti i žrtvovanja moje krvi za vas vi od mene ništa nećete videti; zato sam i došao«.

Tih poslednjih dana kneza je zanimao i Ipolit; vrlo često je Ipolit slao po njega. Oni su stanovali u blizini, u jednom malom kućerku. Deca, Ipolitov brat i sestra, radovali su se letovanju bar zato što su mogli da pobegnu od bolesnika u vrt. Jadna kapetanica, pak, bila je prepuštena njemu na milost i nemilost kao njegova žrtva. Knez ih je svakodnevno morao razvađati i miriti, i bolesnik ga je i dalje zvao svojom »dadiljom«, no istovremeno kao da nije mogao da ga i ne prezire zbog njegove posredničke uloge.

Strašno je bio kivan na Kolju zato što mu ovaj skoro nikako nije dolazio, ostajući isprva pored oca na samrti, a posle uz obudovelu majku. Najzad za predmet svog podsmeha izabra predstojeći knežev brak sa Nastasjom Filipovnom, i na kraju uvredi kneza i prekomerno ga izazva. Knez prestade da ga posećuje.

Dva dana kasnije dopade izjutra kapetanica i sva uplakana zamoli kneza da dođe k njima, inače će je onaj u grob oterati. I dodade da Ipolit hoće da otkrije neku veliku tajnu. Knez ode. Ipolit je želeo da se pomiri, rasplaka se, a posle suza, naravno, još više se ozlojedi, ali se plašio da pokaže svoj jed. Bilo mu je vrlo rđavo i po svemu se videlo da mu je blizu kraj. Nikakva tajna nije postojala osim neobičnih molbi izgovorenih glasom prigušenim od uzbuđenja (možda nameštenog) da se »čuva Rogožina«. »Rogožin je čovek koji neće ustupiti svoje; nije on čovek kao što smo ja i vi, kneže: taj kad nešto naumi, neće ustuknuti«, itd., itd.

Knez poče da se podrobnije raspituje, želeo je da sazna nešto stvarno; ali stvarnog nije bilo ničeg osim ličnih Ipolitovih osećanja i utisaka. Na svoje veliko zadovoljstvo, Ipolit završi time što je, najzad, strašno uplašio kneza. Isprva knez nije hteo da mu odgovara na neka njegova naročita pitanja, i samo se smeškao na njegove savete da beži, makar u

inostranstvo; ruskih sveštenika ima svuda, može se i tamo venčati. No, najzad, Ipolit završi sledećom mišlju: »Znate ja se samo zbog Aglaje Ivanovne bojim; Rogožin zna koliko je vi volite; ljubav za ljubav, vi ste mu oteli Nastasju Filipovnu, a on će Aglaju Ivanovnu da ubije; iako ona sad nije vaša, ipak će vam biti teško; zar nije tako?« Ipolit postiže cilj; knez ode od njega sav van sebe.

Upozorenja da se čuva Rogožina dođoše baš uoči svadbe. Te večeri se knez poslednji put pre venčanja video i sa Nastasjom Filipovnom; ali Nastasja Filipovna nije mogla da ga umiri, čak, naprotiv, u poslednje vreme sve je više pojačavala njegov unutrašnji nemir. Ranije, to jest pre nekoliko dana, kad bi bila s njim, ona se svim silama trudila da ga razveseli, jer se strašno bojala njegovog tužnog izraza: pokušavala je i da mu peva, no najčešće mu je pričala sve čega bi se smešnog mogla setiti.

Knez bi se skoro uvek pravio kao da se smeje, a ponekad bi se i zbilja smejao sjajnom umu i svetlim osećanjima sa kojima je ona ponekad pričala kad bi se zagrejala. A umela je da se zagreje. Videći knežev smeh, videći učinjen utisak, bivala je ushićena, pa bi počinjala da se ponosi. Ali sad su njena tuga i zamišljenost skoro svakog časa rasle ... Njegovo mišljenje o Nastasji Filipovnoj beše utvrđeno. Da nije toga, sad bi mu se sve u njoj činilo zagonetno i nerazumljivo. Ali on je iskreno verovao da ona može još da vaskrsne. On je potpuno tačno rekao Jevgeniju Pavloviču da je iskreno i mnogo voli, i njegova ljubav prema njoj kao da sadrži u sebi naklonost prema nekom jadnom i bolesnom detetu koje je teško, pa čak i nemoguće prepustiti samo sebi.

Nikome nije objašnjavao svoja osećanja prema njoj, i vrlo je nerado o tome govorio, ako se već razgovor ne bi mogao izbeći. Sa Nastasjom Filipovnom, pak, nikad nije razgovarao »o osećanjima« kad su bivali zajedno, kao da su se oboje tako zarekli. U njihovom običnom, veselom i živahnom razgovoru mogao je svako učestovati. Darja Aleksejevna je docnije pričala kako je svagda uživala i radovala se gledajući ih.

Takvo njegovo shvatanje duševnog i umnog stanja Nastasje Filipovne donekle ga je oslobađalo mnogih drugih sumnji. Ona je sada bila žena potpuno drukčija od one kakvu je znao pre tri meseca. On sad nije razmišljao, na primer, zašto je ona tada pobegla da se ne venča s njim — pobegla sa plačem, klevetama i prebacivanjima, a sad sama želi da se što pre venčaju.

»Sad se, dakle, više ne boji, kao tada, da će me taj brak unesrećiti«, mislio je knez. Samopouzdanje, koje se u njoj tako odjednom pojavilo, po njegovom mišljenju, nije moglo biti kod nje prirodno. No, to se samopouzdanje tek valjda nije moglo razviti samo iz mržnje prema Aglaji. Nastasja Filipovna je umela malo dublje da oseća. Tek valjda nije iz straha od sudbine sa Rogožinom? Jednom reči, tu su mogli da igraju ulogu i svi ti uzroci, skupa sa drugima; ali za njega je najjasnije bilo da je posredi ono što on već odavno sluti, da je jadna, namučena duša podlegla. Sve to, mada ga je na svoj način oslobađalo sumnje, nije moglo da mu pruži ni mira ni odmora za sve vreme. Ponekad, on kao da se trudio da ni na šta ne misli, predstojeći brak kao da je zbilja smatrao za nekakvu neznačajnu formalnost: svoju ličnu sudbinu je knez i suviše malo cenio. Što se tiče sporova i razgovora, kao što beše onaj sa Jevgenijem Pavlovičem, on tu savršeno ništa ne bi mogao da odgovori, osećao se kao potpuno nemerodavan, te se stoga i klonio svih takvih razgovora.

Uostalom, on je primetio da Nastasja Filipovna i suviše dobro zna i shvata šta znači za njega Aglaja. Ona samo nije govorila, ali je on video njeno »lice« u trenucima kad bi ga nekad, još u početku, zaticala gde se sprema da ide k Jevančinima. Kad su Jevančini otputovali, ona kao da se nanovo rodila. Ma koliko da je on slabo opažao i teško se dosećao, ipak ga je počela uznemiravati misao da će se Nastasja Filipovna odlučiti na neki skandal samo da bi nagnala Aglaju da ode iz Pavlovska. Larma i galama koja se rasprostrta po svima letnjikovcima povodom svadbe bila je, naravno, donekle potpomognuta i od same Nastasje Filipovne, u nameri da najedi suparnicu. Kako je Jevančine teško bilo susresti na ulici, Nastasja Filipovna sede jednom sa knezom u svoja kola i naredi da kočijaš tera ispred samih prozora njihove vile. To beše za kneza strašno iznenađenje. On je to, po svom običaju, primetio kad se stvar nije mogla popraviti i kad su kola već prolazila ispred samih prozora. On joj ništa ne reče, ali je posle čitava dva dana odbolovao; a Nastasja Filipovna više ne ponovi taj poduhvat.

Poslednjih dana uoči svadbe ona poče da biva veoma zamišljena; svršavalo se ipak uvek time što bi savlađivala svoju tugu pa bi se opet razveselila, ali nekako mirnije, ne onako bučno, ne onako srećno, veselo kao nekada i još tako nedavno. Knez udvostruči svoju pažnju. Zanimalo ga je što ona nikad ne pokreće pred njim razgovor o Rogožinu. Jednom, pet dana pred svadbu, on dobi poziv od Darje Aleksejevne da odmah dođe jer je Nastasji Filipovnoj najednom pozlilo. Zateče je u stanju sličnom potpunom ludilu: potcikivala je, drhtala, vikala da je Rogožin sakriven u bašti, u njihovoj kući, da ga je sad videla, da će je noćas ubiti... da će je zaklati! Celog dana nije mogla da se umiri.

A istog tog dana uveče kad knez svrati na trenutak do Ipolita, kapetanica — koja se tek bila vratila iz varoši, kuda je išla nekim svojim poslovima — ispriča kako joj je dolazio Rogožin, u njen petrogradski stan, pa se raspitivao o Pavlovsku. Na kneževo pitanje, kad je tačno Rogožin dolazio, kapetanica kaza skoro onaj isti čas kad Nastasja Filipovna reče da ga je tog dana videla u svojoj bašti. Ispostavilo se da je bilo posredi samo priviđenje, te Nastasja Filipovna sama ode do kapetanice da se bolje raspita i otud se vratila sasvim umirena.

Uoči svadbe knez ostavi Nastasju Filipovnu veoma ushićenu; iz Petrograda je stigla od krojačice svadbena oprema za sutra: venčana haljina, venac sa velom i sve ostalo. Knez se nije ni nadao da će se ona toj opremi toliko obradovati; on je sve hvalio, a ona je od tih njegovih pohvala postajala još srećnija. Ali ona se izgovori: čula je da u gradu vlada veliko nezadovoljstvo i da se nekakvi obešenjaci zbilja spremaju da im prirede mačju muziku, i možda sa stihovima naročito spevanim za taj slučaj, i da sav ostali svet sve to skoro još i odobrava. E eto, ona baš stoga hoće da još više digne glavu pred njima, da im svima zaseni oči bogatstvom svoje opreme, »pa nek se deru, nek zvižde, ako smeju«! Oči su joj sevale pri samoj toj pomisli. Imala je još jednu potajnu nadu, ali je nije htela izgovoriti: maštala je da će Aglaja, ili, u krajnjem slučaju, makar neko poslan od njene strane, biti takođe među gledaocima, inkognito, u crkvi, pa će gledati i videti, i ona se potajno na to spremala. Kad se rastajala s knezom, oko jedanaest uveče, sva je bila obuzeta tim mislima; ali nije mogla još ni ponoć biti a od Darje Aleksejevne dotrčaše knezu »da odmah dođe, jer je vrlo zlo«.

Knez zateče svoju verenicu zatvorenu u spavaćoj sobi, u suzama, u očajanju, u histeriji; ona dugo ništa nije čula šta su joj kroz vrata govorili, ali najzad otvori, pusti unutra samo kneza, zaključa iza njega vrata, pa pade pred njim na kolena. (Tako je bar docnije pričala Dar ja Aleksejevna, kojoj pođe za rukom da ipak nešto od toga vidi.)

— Šta radim ja! Šta radim! Šta činim ja to s tobom! — vikala je ona grčevito mu grleći noge. Knez ostade kod nje čitav čas; nije nam poznato o čemu su tada govorili. Dar ja Aleksejevna je pričala da su se posle jednog časa rastali umireni i srećni. Knez je te noći slao još dvaput da čuje kako joj je. Ali Nastasja Filipovna je već zaspala. Izjutra, još pre nego što se probudila, dođoše Darji Aleksejevnoj od kneza opet dvojica, a po trećem poručije da se »oko Nastasje Filipovne sad zgrnula čitava vojska modiskinja i frizera iz Petrograda, da od sinoćnjeg nema ni traga, da je ona zauzeta, kako samo jedna takva lepotica može biti zauzeta svojim udešavanjem i da se sad, baš u ovom trenutku, održava veliki savet: šta treba metnuti od dijamanata, i kako da ih metne«. Knez se potpuno umiri.

Sve dalje podatke o toj svadbi pričali su obavešteni ljudi na sledeći način, i to, kanda, vrlo tačno:

Venčanje je bilo zakazano za osam časova uveče, Nastasja Filipovna je bila gotova još u sedam. Malo-pomalo, još od šest časova, poče da se skuplja gomila besposličara oko Lebedevljeve vile, a još mnogo više oko kuće Dar je Aleksejevne. Oko sedam časova poče i crkva da se polako puni. Vera Lebedeva i Kolja su mnogo strahovali zbog kneza; no oni su imali pune ruke posla kod kuće pripremajući u kneževom stanu prijem i poslužjenje. Uostalom, posle venčanja se nisu predviđali nikakvi gosti; osim najpotrebnijih lica pri samom činu venčanja, Lebedev je pozvao još Pticine, Ganju, doktora sa Ordenom sv. Ane o vratu i Darju Aleksejevnu.

Kad se knez zainteresova kod Lebedeva otkud mu je palo na um da pozove doktora, »čoveka skoro sasvim nepoznatog«, Lebedev samo zadovoljno odgovori : »Pa — orden o vratu, uvažena persona — biće svečanije« — i time nasmeja kneza. Keler i Burdovski, u frakovima i rukavicama, izgledahu vrlo elegantni; samo je Keler još uvek pomalo bacao u brigu kneza, pa i ostale, koji su mu poverili današnju misiju, svojim otvorenim megdandžijskim naklonostima, jer je neprijateljski pogledao na besposličare koji su se kupili oko kuće. Najzad, oko sedam i po, knez ode u crkvu, u kolima. Uzgred ćemo napomenuti da on sam svesno nije hteo da propusti nijedan usvojeni običaj i obred; sve se radilo glasno, javno, otvoreno i »kao što je red«. U crkvi, jedva se proguravši kroz gomilu, uz neprekidan šapat i dobacivanje publike, pod zaštitom Kelera, koji je levo i desno bacao strašne poglede, knez se na časak izgubi u oltaru, a Keler ode po mladu; pred ulazom u kuću Darje Aleksejevne nađe gomilu ne samo dva ih tri puta veću nego kod kneza nego možda i triput razuzdaniju. Penjući se uza stepenice, on ču takve uzvike da ne mogade izdržati, i već se bio obratio publici u nameri da im održi jedan prigodan govor, ali ga, srećom, zadržase Burdovski i Darja Aleksejevna, koja istrča iz kuće. Oni ga prihvatiše i uvukoše silom u kuću. Keler je bio ljut i žurio je. Nastasja Filipovna ustade, pogleda još jedanput u ogledalo, primeti sa »kiselim« osmehom — kao što je to docnije Keler pričao — da je »bleda kao smrt«, pobožno se pokloni pred ikonom, pa izađe na stepenice. Njena pojava bi dočekana sa žagorom. U prvi mah, istina, začu se smeh, pljeskanje, maltene i zviždanje; ali već idućeg trenutka se začuše i drugi glasovi:

— Kakva lepotica! ... — vikali su iz gomile.

— Nije ni prva, ni poslednja.

— Pa, naravno, venčanje sve pokriva, budale!

— Da, ali nadite vi još jednu ovakvu lepoticu! Ura! — vikali su najbliži.

— Kneginja! Ta za ovakvu kneginju ja bih i dušu prodao! — povika nekakav pisar, »Život dajem za moju noć! ...«

Nastasja Filipovna izađe doista bleđa kao krpa, ali njene velike crne oči kao žeravice sevahu prema rulji. Gomila ne izdrži taj pogled. Negodovanje se pretvori u ushićene uzvike. Već se otvoriše vrata od karuca, već Keler pruži nevesti ruku, kad ona odjednom viknu pa pravo sa stepenica polete u gomilu. Svi koji su je pratili zaprepastiše se, gomila se razmače pred njom, a na pet-šest koraka od stepenica ukaza se najednom — Rogožin... Njegov je pogled Nastasja Filipovna maločas uočila u gomili. Ona mu pritrča kao luda pa ga uhvati za obe ruke.

— Spasi me! Vodi me! Kud god hoćeš, odmah!

Rogožin je skoro prihvati u naručje i, tako reći, odnese je u kola. Zatim u trenutku izvadi iz novčanika sto rubalja pa ih pruži kočijašu.

— Na stanicu, a ako uhvatiš voz, dobićeš još jednu.

Pa i sam skoči u kola za Nastasjom Filipovnom i zatvori vrata. Kočijaš se ni časa nije razmišljao, nego ošinu konje. Keler se posle branio da je sve to bilo iznenada. »Da sam imao samo jedan trenutak vremena, ja bih se snašao i ne bih dopustio!« objašnjavao je on pričajući kako je to bilo. On i Burdovski već su bili uzeli druga kola koja se desiše tu, pa pojuriše u poteru, ali se još uz put predomisliše jer »u svakom slušaju je dockan!«

— Pa ni knez to ne bi želeo! — odluči potreseni Burdovski.

A Rogožin i Nastasja dojuriše na stanicu na vreme. Izašavši iz kola, Rogožin, skoro već ulazeći u voz, stiže da zaustavi jednu devojkicu u prolazu, u dosta oveštalom, ali pristojnom zagasitom ogrtaču i sa svilenom maramom prebačenom preko glave.

— Je li po volji pedeset rubalja za vaš ogrtač? — pruži on iznenada devojkici novac. Dok je ova stigla da se iznenadi, dok je tek pokušavala da ga razume, on joj već utrpa novac u ruku, skide sa nje ogrtač i maramu, po oboje prebaci preko ramena i glave Nastasji Filipovnoj. Njena i suviše raskošna oprema upadala je u oči, privukla bi opštu pažnju u vagonu, i tek posle ona devojkica razumede zašto su od nje kupili za onolike pare oveštale bezvredne riše.

Glas o događaju neobično brzo stiže do crkve. Kad je Keler prolazio kroz crkvu prema knezu, mnogi prisutni njemu potpuno nepoznati saleteše ga pitanjima. Svi najednom počеше glasno da govore, da mašu glavom — začu se čak i smeh; iz crkve niko nije izlazio, svi su čekali da vide kako će mladoženja primiti vest. On poblede, ah sasvim mirno saslušao što mu rekoše, pa jedva čujno primeti: »Ja sam se toga bojao, ali ipak nisam mislio da će ovako ispasti...« A zatim, počutavši malo, dodade: »Uostalom... u njenom stanju... to je sasvim razumljivo.« Takve kneževe reči Keler je docnije nazivao »besprimernom filozofijom« ... Knez izađe iz crkve na izgled miran i pribran; tako su bar mnogi primetili i docnije pričali, činilo se da jedva čeka da stigne kući, da što pre ostane sam; ali ga u tome ometoše. Za njim uđoše u sobu neke zvanice, između ostalih Pticin, Gavriilo Ardalionovič, a sa njima i

doktor, koji takođe nije nameravao da ide. Osim toga, cela kuća je bila prosto opsednuta besposlenim svetom.

Knez još sa terase ču kako se Keler i Lebedev žestoko prepiru s nekim, potpuno nepoznatim, mada na izgled važnim činovnicima koji su pošto-poto hteli da dođu na terasu. Knez priđe toj grupi, raspita se u čemu je stvar, pa odstranivši Kelera i Lebedeva, učtivo se obrati jednom sedom, ali držećem gospodinu, koji je stajao na stepenicama na čelu nekolicine drugih radoznalaca, pa ga pozva da mu učini čast svojom posetom. Gospodin se zbuni, ali ipak pođe; za njim drugi, treći. Iz cele gomile našlo se svega sedam-osam posetilaca koji udoše trudeći se da to učine što je mogućno slobodnije. Posle njih više niko nije tražio da uđe; i u času ta ista gomila poče da osuđuje nametljivce.

Nove dolaznike primiše, započe razgovor, počеше da služe čaj — sve to vanredno pristojno, skromno, na izvesno čuđenje novih gostiju. Učinjeno je, naravno, nekoliko pokušaja da se razgovor malo oživi i da se navede na pravu temu; postavljeno je bilo i nekoliko neskromnih pitanja, učinjeno nekohko »smelih« primedaba. No knez je svima odgovarao tako prosto i ljubazno, i u isti mah tako dostojanstveno, sa takvim poverenjem u pristojnost svojih gostiju, da se neskromna pitanja sama po sebi stišashe.

Malo-pomalo razgovor poče bivati skoro ozbiljan. Jedan gospodin, uhvativši se za reč, najednom se poče kleti, izvanredno uzbuđen, da neće prodati imanje pa ma šta bilo, nego da će, naprotiv, čekati i dočekati i da su »preduzeća bolja nego novac«. — »Eto vam, dragi moj gospodine, u tom vam se sastoji moj ekonomski sistem, stavljam vam do znanja.« Pošto se on obraćao knezu, knez ga oduševljeno pohvali, premda mu je Lebedev došapnuo na uvo da dotični gospodin nema ni kućeta ni maćeta i da nikad nikakvog imanja nije imao. Prođe skoro čas, čaj popiše, i posle čaja gostima se najzad učini nezgodno da i dalje sede. Doktor i sedi gospodin se srdačno pozdraviše sa knezom; uostalom, svi su se praštali vatreno i bučno. Izgovarane su želje i mišljenja u tom smislu da se »ne treba predavati tuzi i da je, možda, ovako još i bolje«, i tako dalje. Učinjeni su, istina, i pokušaji da se traži šampanj ali tu stariji gosti ućutkaše mlade.

Kad se gosti razidoše, Keler se naže prema Lebedevu pa mu reče: »Ja i ti bismo nadali dreku, potukli bismo se, osramotili se, privukli i policiju; a on je, gledaj ga samo, stekao nove prijatelje, i to još kakve, ja ih znam!« Lebedev, koji je bio već prilično »udešen«, uzdahnu pa reče: »Sakrio se od premudrih i razumnih, a otkrio deci — ja sam to i ranije o njemu govorio, a sad ću još dodati da je ovo dete bog saćuvao, spasao ga od bezdana — on i svi svetitelji njegov!«

Najzad, oko deset i po kneza ostaviše samog, jer ga je bolela glava. Poslednji ode Kolja, koji mu pomože da se presvuče iz venčanog odela u domaće. Srdačno se rastadoše. Kolja nije govorio o događaju, nego obeća da će sutra doći ranije. On je posle potvrdio da ga knez pri tom poslednjem rastanku nije ni o čemu obavestio, dakle, čak i od njega je krio svoje namere. Uskoro u celoj kući ne ostade više niko: Burdovski ode do Ipolita, Keler i Lebedev se takođe nekud izgubiše. Samo je još Vera Lebedeva ostala neko vreme u stanu, te je na brzu ruku spremila i sobama dala umesto prazničkog svakodnevnog izgled.

Pri odlasku ona zaviri kod kneza. On je sedeo za stolom, naslonjen na oba lakta i pokrivši glavu rukama. Ona mu polako priđe pa ga dodirnu po ramenu; knez je čisto zbunjen pogleda i skoro čitav minut kao da se nečega sećao. Ali setivši se i shvativši sve, on se najednom neobično uzruja. No sve se svrši time što on vrlo vatreno zamoli Veru da mu neko sutra rano lupa na vrata, u sedam časova, za prvi voz. Vera obeća; knez je počeo živo mohtiti da nikome o tome ne govori; ona mu i to obeća, ali najzad, kad već sasvim otvori vrata da izađe, knez je zadrža i po treći put, uze je za ruke, poljubi ih, zatim poljubi i nju u čelo pa joj na nekakav čudan način reče: »Do sutra!« Tako je bar Vera docnije pričala.

Ona ode strašno uplašena zbog njega. Izjutra se malo ohrabri kad je odmah posle sedam, po sporazumu, zakucala na njegova vrata i javila mu da petrogradski voz polazi kroz četvrt časa. Njoj se učini da je on otvarajući vrata bio sasvim vedar, čak i nasmejan. On se te noći skoro nije ni svlačio, ali je ipak spavao. Po njegovom mišljenju, bilo je verovatno da će se još tog dana i vratiti. Prema tome, smatrao je da je samo njoj moguće i potrebno da kaže u tom trenutku da odlazi u grad.

XI

Jedan čas docnije već je bio u Petrogradu, a posle devet je zvonio na vratima Rogožinovog stana. Beše ušao na glavni ulaz, a dugo se niko ne javi da mu otvori. Najzad se otvoriše vrata od stana stare Rogožine, a na njima se pojavi jedna stara, smerna služavka.

— Parten Semjonovič nisu kod kuće — reče ona sa vrata — a koga ste vi želeli?

— Partena Semjonoviča ...

— Nisu kod kuće.

Služavka je posmatrala kneza sa čudnom radoznalošću.

— Kažite mi bar da li je noćas kod kuće spavao. I... da li je juče došao sam?

Služavka ga i dalje posmatraše, ali mu ništa ne odgovori.

— A nije bila s njim sinoć ovde... Nastasja Filipovna?

— A dozvolite da vas upitam koji ćete vi sami izvoleći biti?

— Knez Lav Nikolajevič Miškin, mi se vrlo dobro poznajemo.

— Nisu kod kuće.

Služavka obori oči.

— A Nastasja Filipovna?

— Ništa vam ja to ne znam.

— Čekajte, čekajte! A kad će se vratiti?

— Ne znam ni to. Vrata se zatvoriše.

Knez odluči da dođe opet kroz jedan čas. Pogledavši u dvorište, spazi slugu.

— Da li je Parten Semjonovič kod kuće?

— Jeste.

— A meni je maločas rečeno da nije.

— Jesu li vam to njegovi rekli?

— Ne, služavka njegove majke, a kod Partena Semjonoviča sam zvonio, ali mi niko nije otvorio.

— Možda je izašao — zaključio sluga. — On se nikad ne javlja. A koji put i ključ sa sobom odnese, pa stan stoji po tri dana zaključan.

— Znaš li pouzdano da je juče bio kod kuće?

— Bio je. Ponekad izađe na glavni ulaz pa ga tad ne vidim.

— A Nastasja Filipovna tu juče nije bila s njim?

— To ne bih znao da vam kažem. Retko kad tu dolazi; moro bi' je videti kad bi došla.

Knez izađe, pa je neko vreme zamišljeno hodao trotoarom. Prozori na sobama gde je Rogožin živeo behu svi zatvoreni; prozori na polovini njegove majke, pak, behu skoro svi otvoreni; dan beše vedar, topao. Knez pređe na drugu stranu ulice, na trotoar, pa stade da otud još jednom gleda u prozore: ne samo što su bili zatvoreni nego su skoro svuda bile spuštene bele zavese.

On stajao tako jedan trenutak i — čudna stvar — najednom mu se učini da se kraj jedne zavese pomače i da se na trenutak ukaza Rogožinovo lice: samo letimično — pa odmah iščeže... Pričeka, i onda odluči da ide pa da opet zazvoni, ali se predomisli pa odloži za jedan čas: »Bogzna, možda mi se to samo pričinilo ...«

Uglavnom, on je sad žurio u Izmajlovski puk, u doskorašnji stan Nastasje Filipovne. Njemu je bilo poznato da se ona, otišavši pre tri nedelje na njegovu molbu iz Pavlovska, nastanila u Izmajlovskom puku, kod jedne svoje negdašnje dobre poznanice, udove učiteljke, uvažene dame sa porodicom, koja je izdavala lep namešten stan, od čega je, tako reći, živela. Najverovatnije je bilo to da je Nastasja Filipovna, odlazeći ponovo u Pavlovsk, zadržala taj stan za sebe; u svakom slučaju, bilo je vrlo verovatno da je sad prenoćila u tom stanu, kuda ju je, naravno, Rogožin juče doveo.

Knez uze kola. Uz put mu tek pade na pamet da je trebalo time i da počne, jer je neverovatno da bi ona noću došla pravo k Rogožinu. Pri tom se seti sluginih reči da Nastasja Filipovna nije često dolazila. Kad ni inače nije često, onda otkud da sad odsedne kod Rogožina? Hrabreći se tim utehama, knez najzad stiže u Izmajlovski puk — ni živ ni mrtav ...

Na svoje najveće zaprepašćenje, kod učiteljke ne samo što nisu ni čuli o Nastasji Filipovnoj — ni juče ni danas — nego istrčase da ga gledaju kao čudo. Cela mnogobrojna učiteljičina porodica, sve same devojčice, jedna drugoj do uвета, počev od petnaest pa do sedam godina, ispadoše za majkom. Za njima izađe njihova mršava, žuta tetka, povezana crnom maramom, a najzad se pojavi i staramajka porodice, baka sa naočarima. Učiteljka ljubazno zamoli kneza da uđe da malo posedi, što knez i učini. On se odmah doseti da one vrlo dobro znaju ko je on i da tačno znaju da je juče imalo biti njihovo venčanje, te sad gore od želje da što čuju i o svadbi, i o tom čudu što on sad traži nju kod njih, kad bi ona svakako morala biti s njim zajedno, u Pavlovsku, ali se ustežu. On u kratkim potezima zadovolji njihovu radoznalost u pogledu venčanja. Nastadoše čuđenje i usklici, tako da je morao da im i sve ostalo ispriča, naravno, u glavnim potezima.

Najzad, savet premudrih i uzrujanih dama odluči da je pre svega potrebno na svaki način dospeti do Rogožina, pa tamo tačno videti šta je u stvari. Ako on nije kod kuće (o čemu se takođe treba sasvim pouzdano uveriti), ih ako ne ushte govoriti, treba otići u Semjonovski puk, k jednoj dami, Nemici, poznanici Nastasje Filipovne, koja stanuje tamo sa svojom

majkom: moguće je da je Nastasja Filipovna, uzbuđena i želeći da zametne trag, prenoćila kod njih. Knez ustade kao ubijen. One su posle pričale da je »pobledeo kao smrt« i zbilja, kolena počеше da mu klecaju. Najzad, kroz strašan žagor glasova knez razabra da se one dogovaraju kako da rade zajedno i pitaju ga za njegovu petrogradsku adresu. Pokaza se da on tu nema svoje adrese. Posavetovaše mu da odsedne u nekom hotelu. Knez malo razmisli, pa dade adresu svog ranijeg hotela, onog u kome je pre pet nedelja dobio napad. Zatim ode opet k Rogožinu.

Ovoga puta ne samo što mu se niko kod Rogožina ne odazva nego se sad ni vrata staričinog stana ne otvoriše. Knez pođe da traži slugu, i jedva ga pronađe u dvorištu. Ovaj je bio oko nečeg zauzet i jedva je odgovarao, čak ga je jedva i pogledao, ali ipak odlučno reče da je Parten Semjonovič »još od jutros rano izišao, otputovao je u Pavlovsk, i danas neće kući dolaziti« .

— Ja ću ga pričekati, možda će doći predveče?

— Možda i nedelju dana neće doći... ko bi ga znao!

— Dakle, ipak je noćas ovde spavao?

— Pa jeste, spavao je ...

Sve to beše podozrivo i sumnjivo. Sluga je, vrlo verovatno, u ovom međuvremenu mogao dobiti nova uputstva, jer jutros je bio čak brbljiv, a sad prosto leđa okreće. Ali knez odluči da svrati još jednom, kroz dva sata, pa čak i da stražari pred kućom, ako bude potrebno. A sad se uzdao još u onu Nemicu, pa pojuri u Semjonovski puk.

Ali kod Nemice ga čak i ne razumedoše. Prema nekim recima koje im se slučajno omakoše, on čak mogade da vidi da se lepotica-Nemica pre dve nedelje posvađala sa Nastasjom Filipovnom, tako da za sve to vreme o njoj nije ništa čula, pa se sada svim silama trudila da stavi na znanje da nju i ne zanima da čuje, »makar se ona udavala za sve kneževe u svetu«. Knez je odmah ostavi. No sad mu pade na um da je Nastasja Filipovna možda otišla, kao i pre jednom prilikom, u Moskvu, a Rogožin, naravno za njom, a čak možda i s njom.

»Samo kad bih ma kakav trag pronašao!« I tu se seti da treba da uzme sobu u hotelu te pohita u Livničku ulicu. Tamo mu odmah dadoše sobu. Sobar ga upita želi li da se čime prihvati. On rasejano odgovori da želi, a malo zatim, videvši šta je učinio, strašno se jedio na sebe, jer mu zakuska oduže pola sata više a tek se docnije seti da mu niko ne bi branio da ostavi doneto jelo, da ga i ne jede. U tom hodniku, mračnom i zagušljivom, obuze ga čudno osećanje, osećanje koje je bolno težilo da se uobliču u nekakvu misao; ali on nikako nije mogao da pogodi u čemu se sastojala ta nova misao koja je navirala. Najzad izađe skoro kao van sebe iz gostionice. U glavi mu se okretalo — ali kuda da pođe? Opet pohita k Rogožinu.

Rogožin se ne beše vratio; na kneževo zvonjenje niko ne otvori; on zazvoni kod stare Rogožine; otvoriše mu pa opet rekoše da Parten Semjonovič nije kod kuće i da, možda, jedno tri dana neće dolaziti. Kneza je bunilo to što su ga ovde neprestano, kao i pre, gledali sa unezverenom radoznalošću. Slugu ovog puta nikako i ne nađe. On pređe, kao i pre podne, na suprotan trotoar, zagleda se u prozore, i hodao je po teškoj vrućini jedno pola časa, a možda i više. Ovoga puta se na prozoru ništa ne pomače, prozori se ne otvoriše, bele zavese behu nepomične. U njemu se konačno utvrdi misao da mu se pouzdano i ono jutros samo pričinilo; da su prozori, očevidno, bili tako mutni i tako davno prani da bi teško

bilo primetiti ako bi čak neko zbilja i pogledao otud iz sobe. Obradovan tom mišlju, on opet pođe u Izmajlovski puk k učiteljki.

Tamo su ga očekivali. Učiteljka je već obišla tri-četiri mesta, čak je svraćala i do Rogožina: ni traga ni glasa. Knez je saslušao čuteći, uđe u sobu, sede na divan pa počne da ih sve posmatra kao da ne razume o čemu mu govore, čudna stvar: on bi čas sve vrlo dobro opažao, čas bi najednom postajao do krajnosti rasejan. Cela porodica je docnije pričala da je toga dana on bio »začudo nastran, te da se još tada sve moglo primetiti«.

On najzad ustade pa zamoli da mu pokažu stan Nastasje Filipovne. To behu dve velike, svetle, visoke sobe, elegantno nameštene i prilično skupe. Te dame su docnije pričale da je knez u sobama razgledao svaku stvar, spazio je na stočiću otvorenu knjigu, iz čitaonice, francuski roman Gospođa Bovari, previo list na kome je knjiga bila otvorena, zamolio domaće da knjigu ponese sa sobom, pa ju je odmah, ne dočuvši primedbu da je knjiga uzeta na čitanje iz čitaonice, stavio u džep. Sede pored otvorenog prozora i videvši rasklopljen sto za kartanje, išaran kredom, zapita: ko se to kartao?

One mu ispričaše da je Nastasja Filipovna svako večer sa Rogožinom igrala duraka, preferansa, kraljeva, vist — sve igre, i da su karte nabavili tek u poslednje vreme, posle prelaska iz Pavlovska u Petrograd, jer se Nastasja Filipovna stalno tužila da joj je dosadno, i da Rogožin po celo večer sedi, čuti, i ni o čem ne zna da govori, te bi ona često plakala. Najednom, iduće večeri, Rogožin izvadi iz džepa karte; na to se Nastasja Filipovna nasmeja te počeše da igraju. Knez upita: gde su karte sa kojima su igrali. Ali karata ne beše; njih je uvek donosio Rogožin u džepu, svaki dan nov špil, a posle bi ih odnosio sa sobom.

Dame mu posavetovaše da ode još jednom do Rogožina pa da još jednom malo jače zakuca na vrata, ali ne sad odmah, nego uveče: »Možda ćete ga i zateći.« A učitelj ka se sama ponudi da ode u Pavlovsk k Darji Aleksejevnoj: možda oni tamo što znaju. Kneza zamoliše da dođe do njih oko deset uveče, u svakom slučaju, da se za sutra dogovore. I pored sveg umirivanja i hrabrenja, kneževu dušu obuze najcrnje očajanje. Sa neiskazanom tugom vratio se pešice u svoju gostionicu. Letnji, prašnjav, zagušljiv Petrograd stezao ga je kao mengele; on se gurao kroz grubu ili pijanu svetinu, besciljno se zagledajući u lica; propešači verovatno mnogo više nego što je bilo potrebno. Kad dođe u svoju sobu, beše već mrak. Odluči da se malo odmori pa da opet ode k Rogožinu, kao što mu je savetovano; sede na divan, podnimi se obema rukama o sto, pa se zamisli.

Bogzna koliko i bogzna o čemu je tako mislio. Mnogo čega se bojao, i bolno i mučno je osećao da se strašno boji. Seti se Vere Lebedeve; zatim pomisli da možda Lebedev zna nešto o ovome, a ako i ne zna, da bi mogao saznati i brže i lakše nego on. Zatim se seti Ipolita i kako je Rogožin odlazio k Ipolitu. Onda se seti i samog Rogožina: nedavno na opelu, zatim u parku, a tada odjednom ovde, u hodniku, kad se sakrio tamo u uglu i čekao ga s nožem. Seti se njegovih očiju, koje su ga posmatrale iz mraka. On uzdrhta: nedavna misao koja je navirala najednom mu sad dođe u glavu.

Ta misao se delimično sastojala u sledećem: ako je Rogožin u Petrogradu, on će, makar se izvesno vreme i krio od njega, ipak neizostavno na kraju doći k njemu, knezu, u dobroj, a možda i u kakvoj rđavoj nameri, kao ono pre. U svakom slučaju, ako bi Rogožin morao iz kakvih bilo razloga da dođe, on ne bi imao kuda do ovamo, opet u ovaj hodnik. On

kneževu adresu ne zna, te je vrlo prirodno da će pomisliti da je knez odseo u istom hotelu; svakako će pokušati da ga ovde potraži... ako mu baš veoma zatreba. A ko zna, možda će mu baš i veoma zatrebati?

Tako je mislio knez, i ta misao, ko zna zašto, činila mu se vrlo verovatna. On ni za šta na svetu ne bi mogao objasniti sebi, kad bi se malo zadubio u svoju misao: »Zbog čega će, na primer, on najednom tako zatrebati Rogožinu, i zašto je nemoguće da se oni, najzad, uopšte ne nađu?« Ali misao beše teška: »Ako mu je dobro, on neće doći«, mislio je dalje knez, »on će pre doći ako mu nije dobro; a njemu jamačno nije dobro...«

Naravno, ako je ta misao bila tačna, onda je trebalo da čeka Rogožina ovde, u hotelskoj sobi; ah on kao da ne izdrža svoju novu misao, nego skoči, zgrabi šešir, pa potrča. U hodniku beše već skoro sasvim mračno. »A šta ako on sad odjednom ispadne iza onog ugla pa me zadrži kod stepenica?« sinu knezu kroz glavu kad je prilazio poznatom mestu. Ali niko se ne pojavi. On siđe pod pokrivenu kapiju, izađe na trotoar, čudio se gustoj gomili ljudi koja se skupljala na ulici pri zalasku sunca (kao i uvek u Petrogradu u letnje doba), pa pođe prema Gorohovoj ulici. Na pedeset koraka od hotela, na prvoj raskrsnici, u gomili, njega najednom neko dohvati za lakat pa mu na po glasa reče u samo uvo:

— Lave Nikolajeviču, hajde, brate, sa mnom, potreban si mi.

To beše Rogožin.

Čudna stvar: knez odjednom počne da mu, onako u prvoj radosti, priča, zamuckujući i skoro ne izgovarajući reči do kraja, kako ga je maločas očekivao u hodniku, u hotelu.

— Pa ja sam i bio tamo — iznenada mu odgovori Rogožin — hajdemo.

Knez se začudi odgovoru, ali mu se začudi najmanje dva minuta docnije pošto je shvatio u čemu je stvar. Shvativši odgovor, on se uplaši pa počne da pogleda u Rogožina. Ovaj je već išao ispred njega na pola koraka, gledajući pravo pred sebe, ne gledajući ni u koga od prolaznika i automatski oprezno sklanjajući se svima s puta.

— A zašto me nisi potražio u sobi... kad si već bio u hotelu? — zapita ga najednom knez.

Rogožin zastade, zagleda se u njega, razmisli, pa kao da ne razumede pitanje, reče mu:

— Znaš šta je, Lave Nikolajeviču, idi ti ovako pravo, sve do moje kuće, znaš? A ja ću sa one strane. Samo pazi da idemo uporedo ...

Rekavši to, on pređe na drugu stranu ulice, dođe do suprotnog trotoara, pogleda ide li knez, pa videći da ovaj stoji i da ga gleda raširenim očima, mahnu mu rukom prema Gorohovoj, pa pođe, svakog časa se osvrćući za knezom i pozivajući ga za sobom. On beše, očevdno, ohrabren, videći da ga knez razumede te da ne prelazi s onog trotoara k njemu. Knezu pade na um da je Rogožinu potrebno da nekoga vidi i da ga ne propusti pa da je zbog toga prešao na drugi trotoar. »Samo, zašto mi nije rekao na koga da pazim?« Tako predoše nekih pet stotina koraka, kad knez najednom zbog nečeg počne da drhti; Rogožin se još uvek osvrtao, iako rede; knez ne izdrža, nego ga pozva rukom. Ovaj odmah pređe preko ulice k njemu.

— Zar je Nastasja Filipovna kod tebe?

— Kod mene je.

— A jesi li me ti jutros iza zavese gledao?

— Ja...

— Pa kako si...

Ali knez nije znao šta da ga dalje pita i kako da završi pitanje. Osim toga, srce mu je tako jako lupalo da mu je teško padalo da govori. I Rogožin učuta i gledaše ga kao maločas, to jest nekako zamišljeno.

— Nego, ja odoh — reče on najednom spremajući se da pređe preko puta — a ti i dalje idi. Neka smo odvojeni na ulici, tako je zgodnije... na dve razne strane ... videćeš.

Kad najzad skretoše, jedan s jednog, drugi s drugog trotoara, u Gorohovu ulicu i kad se počеше približavati Rogožinovoj kući, knezu opet počеше da klecaju kolena, tako da mu je skoro teško bilo ići. Bilo je već oko deset časova uveče. Prozori na staričinoj polovini behu, kao i ranije, otvoreni, a kod Rogožina zatvoreni, a u mraku kao da se još jače primećivahu bele zavese na njima. Knez sa suprotnog trotoara priđe kući; Rogožin sa svog trotoara stupi na ulazne stepenice, pa mu mahnu rukom. Knez mu priđe na stepenicama.

— Za mene sad ni kućni sluga ne zna da sam se vratio. Rekao sam im da idem u Pavlovsk, isto to sam i kod majke rekao — prošapta on sa lukavim i skoro zadovoljnim osmehom. — Ući ćemo, a niko nas neće čuti.

Ključ mu već beše u rukama. Penjući se uza stepenice, on se okrenu pa rukom opomenu kneza da tiše ide; pažljivo otključa vrata od svog odeljenja, propusti kneza, oprezno uđe za njim, zaključa za sobom vrata pa ključ stavi u džep,

— Hajdemo! — prošaputa on.

On je još od Livničke ulice počeo da govori šapatom. I mimo sve svoje spoljašnje mirnoće, beše u nekakvom dubokom unutrašnjem uzbuđenju. Kad uđoše u salu, pred samim kabinetom, on priđe prozoru, pa tajanstveno pozva kneza sebi.

— Kad si ono pre zvonio kod mene, ja sam se ovde odmah setio da ćeš to baš ti biti; na prstima sam prišao vratima, pa čujem kako ti otud sa Pafnutjevnom govoriš, a ja sam njoj jutros zorom naredio: ako ti, ili ko od tebe, ili uopšte ma ko bude kucao kod mene, da ni u kom slučaju ne kaže da sam ja tu; a naročito ako me ti budeš tražio, i ime sam joj tvoje rekao. A posle, kad si izašao, meni pade na pamet: a šta ako on sad tu stoji, pa motri ili ako stražari na ulici? Pridem ovom prozoru, odgurnem malo zavesu, kad ... ti tamo stojiš, pa pravo u mene gledaš ... Eto kako je to bilo.

— Ali gde je... Nastasja Filipovna? — izgovori knez gušeći se.

— Ona je... tu — odgovori Rogožin polako, kao da je za trenutak odugovlačio da odgovori.

— Pa gde je?

Rogožin diže oči prema knezu, pa se pažljivo zagleda u njega:

— Hodi ovamo!

On je neprestano govorio šapatom i ne žureći se, polako, i, kao i ranije, nekako čudnovato zamišljeno. Čak i o zavesi kad je pričao, kao da je svojom pričom nešto drugo hteo da kaže, i pored sve živosti priče.

Uđoše u kabinet. U toj sobi se, od poslednje kneževe posete, desila izvesna promena: preko cele sobe bila je zategnuta zelena zavesa od svilenog brokata, sa dva ulaza sa strane. Ta zavesa je odvajala od kabineta ložnicu u kojoj je bila Rogožinova postelja. Teška zavesa beše sad spuštena: ulazi takođe behu zatvoreni. A u sobi beše vrlo mračno; letnje, bele petrogradske noći počinjale su bivati tamnije, i da nije bilo punog meseca, u Rogožinovim neosvetljenim sobama, sa spuštenim zavesama, teško bi se što moglo videti. Istina, mogla su

se još razaznavati lica, ali i to vrlo nejasno. Rogožinovo lice beše, kao i obično, bledo; oči mu behu uprte u kneza, neobično sjajne, nekako ukočene.

— Što ne upališ sveću? — zapita ga knez.

— Ne, ne treba — odgovori Rogožin, pa uzevši kneza za ruku, posadi ga na stolicu. On, pak, sede prema njemu, primaknuvši stolicu tako da je skoro dodirivao kneževa kolena. Između njih, malo sa strane, stajao je mali okrugao stočić. — Sedi, da malo posedimo! — reče on kao da ga nagovara da sedi s njim. Neko vreme ćutahu. — A znao sam sigurno da ćeš u onom hotelu odsesti — poče Rogožin, kao što se često, pristupajući glavnom razgovoru, počinje od sporednih stvari, koje nemaju s njim neposredne veze. — Kad uđoh u hodnik, ja odmah pomislih: a možda, rekoh, on sad sedi pa me čeka, isto kao i ja njega, u ovom istom trenutku? Jesi li bio kod učiteljke?

— Bio sam — jedva izgovori knez od jakog lupanja srca.

— I to sam pomislio. Ti ćeš, rekoh, odmah tamo početi razgovor ... a posle opet pomislih: bolje da ga dovedem ovamo da prenoći, pa da ovu noć budemo zajedno...

— Rogožine! Gde je Nastasja Filipovna? — prošapta najednom knez pa ustade. Ustade i Rogožin.

— Tamo je — šapnu on ukazavši glavom prema zavesi!

— Spava? — šapnu knez.

Rogožin se opet zagleda u njega, pažljivo kao maločas.

— Pa hajdemo! Samo ti... najposle, hajdemo ... — On pridiže zavesu, zastade, pa se opet okrete knezu:

— Uđi! — pokaza on glavom iza zavesa pozivajući ga da prođe napred. Knez uđe.

— Pa tu je pomrčina — reče on.

— Vidi se! — promrmlja Rogožin.

— Jedva nazirem ... krevet.

— Pridi bliže — tiho reče Rogožin.

Knez priđe još bliže... korak... još jedan, pa stade. Stajao je i razgledao minut-dva ... Ni jedan od njih sve to vreme pored kreveta ni reči ne reče. Kneževo srce je lupalo tako da se gotovo moglo čuti u mrtvoj tišini sobe. On se već navikao na mrak, te je mogao da razazna celu postelju; na njoj je neko spavao nepomičan, mrtvim snom. Nije se čuo ni najmanji šum, ni najslabiji dah. Onaj koji je spavao bio je pokriven preko glave belim čaršavom, a udovi se nekako nejasno ocrtavahu: videlo se samo po uzvišenju da tu leži čovek. Unaokolo, u neredu, na postelji, kod nogu, do samog kreveta na naslonjačama, čak po podu, behu razbacane skinute haljine, bogata bela svilena haljina, cvece, trake. Na stočiću, kod uzglavlja, sijahu poskidani i razbacani dijamanti. Kod nogu behu u klupče zgužvane nekakve čipke, a na belim čipkama, vireći ispod čaršava, ocrtavaše se deo obnažene noge. On je izgledao kao u mramoru isklesan i bio je stravično nepomičan... Knez se zagleda i osećaše da što duže gleda u sobi biva sve glublje i mrtvije. Najednom zazuja probuđena muva, prelete preko kreveta, pa se smiri kod uzglavlja. Knez uzdrhta ...

— Hajdemo odavde — dirnu on za ruku Rogožina.

Izađoše, pa opet sedoše na one stolice jedan spram drugog. Knez je sve jače i jače drhtao, i nije skidao svoj upitni pogled sa Rogožinovog lica.

— Ja vidim da ti, Lave Nikolajeviču, drhtiš — progovori najzad Rogožin — skoro onako kao kad ti dođe tvoje rastrojstvo, sećaš se, kao što ti je u Moskvi bilo? Ili kao što je pred napadom najjednom bilo? Prosto ne znam šta bih sad s tobom radio ...

Knez je slušao naprežući svu snagu da shvati i neprestano ga pitajući pogledom.

— Jesi li to ti? — izgovori on najzad ukazujući glavom prema zavesi.

— To sam ja... — prošapta Rogožin oborivši pogled. Počutaše nekih pet minuta.

— Jer — najjednom nastavi Rogožin kao da nije ni prekidao — jer ako ti sad naiđe ta tvoja bolest, i napad, pa počneš da vičeš, onda može neko da čuje sa ulice, ili će neko iz dvorišta čuti, setiće se da noćas ima nekoga u stanu, počeće da lupaju na vrata, ući će ... pošto svi misle da ja nisam tu. Ja stoga ni sveću nisam palio, da se sa ulice ili oni iz dvorišta ne sete. Jer kad nisam tu, ja ponesem i ključeve, i niko bez mene po tri-četiri dana ne ulazi ni da sprema, takav mi je red. Pa, eto, da ne bi saznali da ćemo noćiti...

— Čekaj — reče knez — ja sam danas i slugu i babu pitao je li noćila kod tebe Nastasja Filipovna. Znači, oni ovo već znaju?

— Znam da si ih pitao. Ja sam Pafnutjevnoj rekao da je Nastasja Filipovna tu juče svraćala, ali da je odmah u Pavlovsk otputovala i da se kod mene samo deset minuta zadržala. A da je noćila, to niko ne zna. Juče smo ja i ona isto ovako ušli, sasvim nečujno, kao sad ja i ti. Ja sam u sebi uz put mislio da ona neće hteti da ide polako, ali da si je samo video! Sve šapuće, na prstima prođe, podigla skute da ne šušte, rukama ih prihvatila, meni na stepenicama preti prstom da polako idem, sve se od tebe plašila. U vozu je sasvim kao luda bila, sve od straha, pa je sama želela da ovde kod mene prenoći. Ja sam u prvi mah hteo da je u stan kod učiteljke odvezem, ali ona ni da čuje! »Tamo će on mene«, veli, »čim svane, odmah naći. Ti mene sakrij, pa sutra, čim svane, u Moskvu!« A posle je nekuda u Orel htela. I kad je legla, sve je govorila da ćemo ići u Orel...

— Čekaj; a šta ćeš sad, Partene, kako misliš?

— Pa, eto, bojim se za tebe, jer, eto, sav drhtiš. Ovu noć ćemo ovde da prenoćimo, zajedno. Kreveta, sem onoga, tu nema, a ja sam smislio da sa oba divana skinemo jastuke, pa da eto, tu, kod zavesi, prostrem i tebi i sebi, pa da smo zajedno. Jer ako uđu, počeće da razgledaju ili da traže, pa će je odmah naći i izneti. Počeće da me ispituju, ja ću im reći obično, te će me odmah odvesti. Pa nek leži još malo tu pored nas, pored mene i tebe ...

— Da, da! — vatreno potvrdi knez.

— Dakle, da im ne priznam i da ne dam da je nose.

— Ni-nipošto! — odluči knez — to nikako!

— Tako sam i ja smislio, pobratime, da je nipošto i nikome ne dam! Noćas ćemo prenoćiti na miru. Ja sam danas samo na jedan čas izašao, jutros, inače sam stalno pored nje bio. Pa sam posle, predveče, po tebe pošao. Nego, samo se još bojim što je ovakva omorina, pa će da se ... oseća. Osećaš li ti zadah ili ne?

— Možda i osećam, ne znam. Do ujutru će se već svakako osećati.

— Ja sam je mušemom pokrio, dobrom, američkom mušemom, a preko mušeme čaršavom, i četiri sam boce tečnosti za dezinfekciju ostavio otvorene, eno ih i sad tamo.

— To kao oni tamo ... u Moskvi?

— Pa zato što se oseća. A znaš kako ona tamo leži... Dok svane, videćeš ... šta je? — Ne možeš da se digneš? — zapita ga Rogožin uplašen i začuđen, videći da knez sav tako drhti da ne može da ustane.

— Noge mi otkazuju — promrmlja — to je od straha, ja to znam. Kad me prođe strah, ustaću ...

— Čekaj, da namestim postelju za nas, pa ti leži... i ja ću do tebe ... pa da slušamo ... Jer ja, brate, još posigurno ne znam... Ja još sad sve ne znam... pa zato i tebi ranije kažem, da i ti sve o tome ranije znaš ...

Mmljajući te nejasne reči, Rogožin poče da namešta postelje. Videlo se da je on to sa posteljama još jutros možda u sebi smislio. Prošle noći je sam spavao na divanu. Ali na divanu ne bi mogla dvojica da se smeste, a on je hteo da neizostavno obojici namesti, pa je zato sa velikom mukom, preko cele sobe, kod samog ulaza u ložnicu, dovukao jastuke raznih veličina, sa oba divana. Postelja bi nekako nameštena; on priđe knezu, nežno i ushićeno ga uze pod ruku, diže ga, pa ga dovede do postelje; ali se pokazalo da je knez mogao i sam da ide; dakle, »strah ga je prolazio«; ali je još uvek drhtao.

— Jer znaš, brate — poče najednom Rogožin namestivši kneza na levi, bolji jastuk, a sam se izduživši desno od njega, onako u odelu, i zabacivši ruke pod glavu — danas je vrućina, pa će brzo početi da se oseća... Da otvorim prozore, bojim se; a kod majke ima saksija sa cvećem, mnogo cveća, i divno miriše; mislio sam da prenesem, ali se bojim da će se Pafnutjevna setiti jer je radoznala.

— Radoznala je — potvrdi knez.

— Ili da kupim... u buketima, pa da je svu cvećem zaspemo? Nego, mislim, tužno će biti, prijatelju, kad bude u cveću!

— Slušaj ... — zapita ga knez kao buneći se i kao smišljajući šta bi upravo trebalo da ga pita, pa odmah onoga časa zaboravljajući — slušaj, reci mi kako si je? Jesi li nožem? Onim istim?

— Onim istim.

— Čekaj još! Hoću, Partene, da te još pitam... Još ću te mnogo pitati... o svemu ... ali ti mi bolje odmah reci, još iz početka, te da znam: da li si hteo pre moje svadbe da je ubiješ pred venčanje u paperti nožem? Jesi li?

— Ne znam da li sam hteo ili nisam... — hladno mu odgovori Rogožin, kao da se donekle čak začudio pitanju, i kao ne shvatajući ga potpuno.

— Jesi li donosio koji put nož sa sobom u Pavlovsk?

— Nikad ga nisam nosio. Za ovaj nož, Lave Nikolajeviču, mogu da ti kažem samo toliko — dodade obično on, počutavši — ja sam ga iz zaključane fioke tek jutros izvadio, jer cela ta stvar je bila jutros, oko četiri sata. Taj nož mi je stalno u knjizi ležao ... I... i... evo šta mi je još neshvatljivo: nož se, rekao bih, čvrsto zario za jedno sedam, a možda i svih deset santimetara ... baš ispod leve dojke... a krvi na košulju iscurilo je svega, da kažem, za pola kašike, nije više bilo ...

— To je, to je, to je — diže se najednom knez strašno uzbuđen. — To, to ja znam, to sam čitao... To se zove unutrašnji izliv. Dešava se, pa ni kapi ne bude. To biva kad se pogodi pravo u srce ...

— Stani... čuješ li? — naglo ga prekide Rogožin, pa uplašeno sede na svom ležištu — čuješ li?

— Ne! — isto tako brzo i uplašeno izgovori knez zagledavši se u Rogožina.

— Ide! Čuješ li? U sali...

Obojica počеше da osluškuju.

— Čujem — pouzdano prošapta i knez.

— Je li ide?

— Ide.

— Da zatvorim vrata ili ne?

— Zatvori...

Zatvoriše vrata, pa opet obojica legoše. Dugo su ćutali.

— Ah, da! — poče odjednom da šapuće knez pređašnjim, uzrujanim i ubrzanim šapatom, kao da je opet uhvatio misao i kao da se strašno plašio da je opet ne izgubi, čak podskočivši na postelji: — da ... hteo sam ... one karte! Karte ... Jer vi ste se, rekoše mi, kartali?

— Kartali se — reče Rogožin posle dužeg ćutanja.

— Pa gde su ... karte?

— Karte su tu... — odgovori Rogožin, još više poćutavši — evo ih ...

On izvadi iz džepa upotrebljavan špil, uvijen u hartiju, pa ga pruži knezu. Ovaj primi kao u nedoumici. Novo tužno i beznadno osećanje steže mu srce; odjednom shvati da u tom trenutku, pa već i odavno ne govori ono što treba da kaže i ne čini ono što bi trebalo, pa da, eto, i te karte, što ih on sad drži u ruci, i kojima se tako obradovao, ništa, ništa sad pomoći ne mogu... On se diže pa pljesnu rukama. Rogožin je ležao nepomično i kao da nije ni čuo ni video knežev pokret, ali oči su mu jasno blistale kroz mrak i bile su širom otvorene i ukočene. Knez sede na stolicu, pa poče da ga sa strahom posmatra. Prođe oko pola časa, najednom Rogožin glasno i isprekidano poče da viče i da se smeje, kao da je zaboravio da treba šaptati:

— Ali oficira, oficira... Sećaš li se kako je onog oficira onda, na koncertu u parku, ošinula, sećaš se, ha-ha-ha! A onaj kadet... kadet... kadet mu u pomoć priskoćio...

Knez skoči sa stolice u novom strahu. Kad se Rogožin umiri (a on se odjednom umiri), knez se tiho nađe k njemu, sede kraj njega i teško dišući i jako uznemirena srca poče da ga posmatra.

Rogožin mu se više nije okretao, kao i da zaboravi na njega. Knez je gledao i čekao. Vreme je prolazilo, počinjalo je već da sviće. Rogožin bi ponekad, najednom, počinjao da bunca, glasno, naglo i bez veze. Počinjao je da uzvikuje i da se smeje. Knez bi tada pružao prema njemu svoju drhtavu ruku pa bi mu lagano dodirivao glavu, kosu, gladio je i milovao mu obraze ... Više ništa nije mogao učiniti! On, pak, opet poče da drhti i opet kao da mu se oduzeše noge. Neko sasvim novo osećanje poče da mu tišti srce beskrajnim bolom. Uto i dan sasvim osvanu; najzad, on leže na jastuk skoro sasvim iznemogao i strašno očajan, pa se pripri svojim licem uz blede i nepomično Rogožinovo lice. Suze su mu tekle iz očiju na Rogožinove obraze, ali on tada već možda nije osećao svoje suze, i već ništa o njima nije znao ...

Najzad, kad se posle mnogo časova otvoriše vrata i kad uđoše ljudi, oni zatekoše ubicu sasvim bez svesti i u vatri. Knez je sedeo pored njega na jastucima, i svaki put kad god bi bolesnik uzviknuo ili počeo da bunca, on bi brzo prevlačio drhtavom rukom preko njegove

kose i obraza, kao milujući ga i umirujući. Ali on više nije razumevao šta su ga pitali, i nije raspoznavao ljude koji uđoše i koji se okupiše oko njega. I kad bi sad i sam Šnajder došao iz Švajcarske da vidi svog bivšeg učenika i pacijenta, i on bi, setivši se onog stanja u kome je ponekad bio knez prve godine svog lečenja u Švajcarskoj, odmahnuo rukom i kao nekad rekao: »Idiot!«

ZAVRŠETAK

Učiteljka, koja dojuri u Pavlovsk, uputi se pravo k Darji Aleksejevnoj, koja je još od prethodnog dana bila rastrojena, pa je, ispričavši joj sve što je znala, potpuno uplaši. Obe dame odmah odlučiše da se stave u vezu sa Lebedevom, koji je takođe kao prijatelj svog stanara, a i kao stanodavac, bio vrlo uznemiren. Vera Lebedeva ispriča sve što je znala. Prema savetu Lebedevljevom, bi odlučeno da sve troje odmah odu u Petrograd kako bi se što pre sprečilo ono »što bi vrlo lako moglo da se desi«.

Na taj način se dogodilo da je idućeg jutra oko jedanaest časova Rogožinov stan otvoren u prisustvu policije, Lebedeva, dama i Rogožinovog brata, Semjona Semjonoviča, koji je stanovao u zasebnoj kući u dvorištu. Izviđanju je najviše pripomogla slugina izjava da je uoči toga dana, uveče, video Partena Semjonoviča sa gostom kad su ušli na glavni ulaz, i to nekako krišom. Posle te izjave niko više nije sumnjao da li treba razbiti vrata koja se na zvonjenje nisu otvarala.

Rogožin odleža dva meseca od zapaljenja mozga, a kada ozdravi — isleđenje i suđenje. On daje u svakom pogledu otvorene, tačne i potpuno zadovoljavajuće iskaze, usled čega knez još od samog početka bi oslobođen od suđenja. Rogožin beše ćutljiv u toku pretresa. Nije protivrečio svom veštom i krasnorečivom advokatu, koji je jasno i logično dokazivao da je zločin učinjen samo usled zapaljenja mozga, koje je nastupilo još mnogo pre zločina, zbog duševnih patnji optuženog. Rogožin, sa svoje strane, ništa ne dodade u prilog tome mišljenju, nego, kao i ranije, jasno i određeno potvrdi i seti se svih, pa i najmanjih pojedinosti minulog događaja. Osudiše ga, s obzirom na olakšavajuće okolnosti, na robijaške radove u Sibiru, na petnaest godina, i on saslušava svoju osudu ozbiljno, ćuteći i zamišljeno. Sve njegovo ogromno imanje, osim jednog relativno vrlo malog dela potrošenog u prvim terevenkama, pređe u ruke njegovog brata, Semjona Semjonoviča, na veliko zadovoljstvo ovog poslednjeg. Stara Rogožinica još uvek živi na ovom svetu, i kao da se seća neki put svog ljubimca Partena, ali nejasno; bog je spasao njeno srce i um da ne shvate užas koji je naišao na njen tužni dom.

Lebedev, Keler, Ganja, Pticin i mnoga druga lica naše povesti žive kao i pre, malo su se što izmenili, te o njima skoro nemamo šta ni da pričamo. Ipolit je izdahnuo strašno potresen, nešto ranije nego što je računao — na dve nedelje posle smrti Nastasje Filipovne. Kolja je bio duboko potresen događajima; on se konačno približio svojoj majci. Nina Aleksandrovna je brižna zbog njega što je za svoje godine suviše zamišljen, ali će od njega, verovatno, ispasti ozbiljan čovek. Između ostalog je donekle njegovom zaslugom rešena i potonja kneževa sudbina. Kolja je, naime, već odavno, od svih lica koja je u poslednje vreme upoznao, naročito izdvojio Jevgenija Pavloviča Radomskog. On sad prvi ode k njemu pa

mu ispriča sve pojedinosti događaja koji su se odigrali, onoliko koliko ih je znao, i o sadašnjem kneževom položaju.

I zbilja — nije se prevario: Jevgenije Pavlovič se vrlo iskreno zauze za sudbinu nesrećnog »idiota«, pa je, zahvaljujući njegovom zauzimanju i brizi, knez opet smešten u Šnajderov zavod u Švajcarskoj. Sam Jevgenije Pavlovič, koji je takođe otputovao u inostranstvo, i koji namerava da što duže u Evropi provede, i otvoreno samog sebe naziva »potpuno izlišnim čovekom u Rusiji« — prilično često, bar svakih nekoliko meseci jednom — posećuje svog bolesnog prijatelja kod Šnajdera. Ali Šnajder se sve više mršti i maše glavom; on nagoveštava potpuno rastrojstvo kneževih umnih organa. Ne govori, doduše, baš otvoreno o potpunoj neizlečivosti, ali dozvoljava sebi najžalasnije pretpostavke.

Jevgenije Pavlovič to veoma prima k srcu. On nesumnjivo ima srca. To je dokazao time što prima pisma od Kolje, pa neki put čak i odgovara na njih. Ali, osim toga, poznata nam je još jedna čudna crta njegovog karaktera. Pošto je ta crta lepa, to ćemo pohitati i nju da saopštimo: posle svake posete Šnajderovom zavodu, Jevgenije Pavlovič šalje, osim Kolji, još po jedno pismo jednoj osobi u Petrograd, sa najpodrobnijim i saosećajnim opisom kneževe bolesti, u tom momentu. Osim najučtivijih izraza odanosti u tim pismima se ponekad javljaju (i to sve češće) neka iskrena izlaganja pogleda, shvatanja i osećanja — jednom reči, počinje da se javlja nešto nalik na prijateljska i bliska osećanja. Ta osoba, koja održava prepisku (premda još uvek prilično retku) sa Jevgenijem Pavlovičem i koja je u tolikoj meri zaslužila njegovu pažnju i poštovanje, to je Vera Lebedeva.

Mi nikako nismo mogli tačno da doznamo na koji način su mogli otpočeti takvi odnosi; započeli su, naravno, povodom onog događaja sa knezom, kad je Vera Lebedeva bila toliko utučena tugom da se čak razbolela. Ali pod kakvim okolnostima se desilo poznanstvo i prijateljstvo, nije nam poznato. O tim pismima smo, pak, napomenuli uglavnom zbog toga što su se u nekima od njih nalazile vesti o porodici Jupančinih i, uglavnom, o Aglaji Ivanovnoj Jupančinoj. O njoj je Jevgenije Pavlovič javljao u jednom prilično nesređenom pismu iz Pariza da se ona, posle kratke i neobične privrženosti jednom emigrantu, poljskom grofu, najednom udala za njega protiv volje svojih roditelja, koji iako su dali pristanak, učinili su to samo zato što je pretila opasnost da se stvar svrši nekakvim neobičnim skandalom.

Docnije, posle skoro polugodišnjeg ćutanja, Jevgenije Pavlovič obavesti Veru Lebedevu, jednim opet dugim i iscrpnim pismom, da se prilikom svoje poslednje posete profesoru Šnajderu u Švajcarskoj našao kod njega sa svima Jupančinima (osim, naravno, sa Ivanom Fjodorovičem, koji je poslom ostao u Petrogradu) i sa knezom Š.

Sastanak je bio neobičan. Jevgenija Pavloviča svi dočekaše s nekim oduševljenjem. Adelaida i Aleksandra smatrale su se nekako čak zahvalne njemu, zbog njegove »andeoske brige oko jadnog kneza«. Lizaveta Prokofjevna, vide vši kneza u bolesnom i jadnom stanju, zaplaka se od sveg srca. Očevidno, knezu je već sve bilo oprošteno.

Knez Š. pri tom iskaza nekoliko zgodnih i pametnih istina. Jevgeniju Pavloviču se učini da se on i Adelaida još nisu sasvim složili međusobno, ali je izgledalo da će se u budućnosti plahovita Adelaida neminovno dobrovoljno i od srca potčiniti inteligenciji i iskustvu kneza Š. Osim toga, lekcije, što ih je porodica imala da podnese, strašno su uticale na nju, a naročito poslednji slučaj sa Aglajom i emigrantom grofom.

Sve od čega je strepela cela porodica dajući tome grofu Aglaju, sve se već za pola godine obistinilo, i još sa dodatkom takvih iznenađenja o kojima se nije moglo ni sanjati. Pokazalo se, naime, da taj grof nije čak ni grof, a ako i jeste emigrant, to je sa nekakvom mračnom i sumnjivom prošlošću.

A Aglaju je očarao neobičnom plemenitošću svoje duše, napaćene zbog tuge za otadžbinom, i očarao ju je toliko da je ona, još pre nego što se udala za nj, postala član emigrantskog odbora za preporod Poljske. Osim toga je dospela i u katoličku ispovedaonicu nekog čuvenog patera, koji je zavladao njenim umom do zanosa.

Ogromno grofovo bogatstvo, o kome je ovaj podneo Lizaveti Prokofjevnoj i knezu Š. skoro neoborive podatke, pokaza se da nikad nije ni postojalo. Pa ne samo to nego i grof i njegov prijatelj, čuveni ispovednik, za manje od pola godine posle svadbe uspeše da potpuno zavade Aglaju sa njenom porodicom, tako da je oni već nekoliko meseci nisu videli...

Jednom reči, imalo je mnogo štošta da se priča, ah su Lizaveta Prokofjevna, njene kćeri, pa čak i knez Š. bili toliko utučeni tim »terorom« da su se bojali da pojedine stvari i pominju u razgovoru sa Jevgenijem Pavlovičem, premda su znali da on i bez njih dobro zna povest poslednjih oduševljenja Aglaje Ivanovne.

Jadna Lizaveta Prokofjevna je žudela za Rusijom i, po kazivanju Jevgenija Pavloviča, ona je jetko i netrpeljivo osuđivala sve što je strano: »Niko ti tu ne zna ni hleb čestito da ispeče, a zimi se kao miševi u podrumu mrznu«, govorila je. — »Ovde sam se bar, nad ovim jadnikom, ruski isplakala«, dodade ona, uzbuđeno ukazujući na kneza, koji je uopšte nije poznao.

»Dosta smo se već zanosili, treba se već jednom i u pamet uzeti. I sve ovo, celo to vaše inostranstvo, i cela ta vaša Evropa, sve je to samo jedna fantazija, pa i svi mi u inostranstvu smo samo ... Setićete se vi nekad mojih reči, videćete!« — završi ona skoro ljutito, rastajući se sa Jevgenijem Pavlovičem.